https://www.doi.org/10.31918/twejer.1921.1

e-ISSN (2617-0752) p-ISSN (2617-0744)

ڕۆڵی سەرکردایەتی ناوچەگەریەتی لە خەباتی بزوتنەوەی ڕزگاری خوازی کوردستان دوای جەنگی یەکەمی جیهانی ١٩١٨-١٩٢٤

هەوالنامەی کتێب

د. ئامانج احمد مصطفی
زانکۆی سۆران ـ فاکەڵتیی ئادابmustafa@soran.edu.iq

م. نعمت علی محمود
زانکۆی سۆران ـ فاکەڵتیی ئاداب
Niamat.Mahmud@soran.edu.iq

پوختە

کورد یەکێکە لە کۆنترین گەلانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کە خاوەنی مێژوو و کلتور و زمانی تایبەت بە خۆیەتی و ڕۆڵێکی بەرچاوی لە مێژووی ناوچەکەدا گێڕاوە و لە زۆربەی قۆناغە مێژووییەکاندا هەوڵی داوە کە لە دەست زوڵم و ستەمی داگیرکەراندا ڕزگاری بێت و سەربەخۆیی نەتەوەیی بەدەست بێنێت, بۆیە ئەگەر بێت و لاپەڕەکانی مێژوو هەڵبدەینەوە, ئەوا بەدەگمەن قۆناغێکمان بەرچاو دەکەوێت کە کورد چالاکی تێدا ئەنجام نەدابێت لە پێناو گەیشتن بە سەربەخۆیی. بەڵام مێژوونوسان و توێژەرانی بواری مێژوو وەکو پێویست گرنگییان بەو خەبات و ماندووبوونە نەداوە و تەنیا لە بازنەی ستایش و گێڕانەوەی چیرۆکی قارەمانانە خۆڵاوێتەوە و شکستەکانی خەباتی ڕزگاریخوازی نیشتمانی و نەتەوەییان خستۆتە ئەستۆی بێگانەوە. هەوڵ دراوە لەو لێکۆڵینەوەیە ئۆبالّی ئەو دۆخە بخرێتە پاڵ فاکتەرە ڕاستەقینەکان, وەک کەمتەرخەمی و ناکۆکی و ناتەباییی نێوخۆیی کورد کە لێکەوتەو دەرەنجامەکانی هەر لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە تاکو سەرەتای سەدەی بیست و یەک زۆر بەڕوونی و ئاشکرایی دیارن.

وشە کلیلییەکان: سەرکردایەتی ناوچەگەری، شێخ مەحمودی بەرزنجی، بزوتنەوەی ڕزگاری خوازی، سەرۆک هۆزەکان.

ڕۆڵـی سـەرکردایەتی نـاوچەگەریەتی لە خەبـاتی بـزوتنەوەی ڕزگـاری خوازی کوردستان دوای جەنگی یەکەمی جیهانی ١٩١٨- ١٩٢٤

پێشەکی

دوای تەواو بوونی جەنگی یەکەمی جیهانی دەرفەتێکی سیاسی بۆ کورد ڕەخسا بۆ ئەوەی بتوانێت هاوشێوەی گەلانی ژێر دەستەی ناوچەکە بە مافە نەتەوەییەکانی بگات. تەنیا تێڕوانینێکی نا لۆژیکییانەی سیاسی وڵاتانی کۆلۆنیالیست سەبارەت بە دۆزی کورد فاکتەر نەبوو بۆ نەگەیشتنی کورد بەمافە نەتەوەییەکانی، بەڵکو نەبوونی تێڕوانینێکی دروست و ئەزموونی کاڵی سیاسی و ناکۆکی و ململانێی نێوخۆیی کورد ئەو دەرفەتەی بێ ئەنجام هیشتەوە و ڕووبەڕوی هەمان چارنوسی پێشووی کردەوە.

سەبارەت بە فاکتەرەکانی کە ڕۆڵیان گێڕاوە لە بە ئەنجام نەگەیشتنی کورد بۆ مافە سەربەخۆییەکان، دەکرێت لەپاڵ فاکتەرە دەرەکییەکان فاکتەرە ناوخۆییەکانیش هەمان کاریگەرییان بینیبێت، هەر بۆیە پێویستە مێژوونوسان بەشێوەیەکی زانستییانە ڕووداوە مێژییەکان شی بکەنەوە دوور لە پێداهەڵدان و ستایشکردن, پەنجە بخەنە سەر هەڵەکان و ڕەخنەگرانە بێنە مەیدان بۆ ئەوەی دەستنیشانی خاڵە لاوازەکانمان بکەین بە ئومێدی چارەسەرکردنیان.

گرنگی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە کە هەمیشە وا لە خوێنەری کورد گەیەنراوە کەوا تەنیا فاکتەرە دەرەکییەکان هۆکاری ئەو هەموو نەهامەتییانەی نەتەوەی کورد بوون، بێئاگا لەوەی فاکتەرە نێوخۆییەکان بەردەوام هۆکاری سەرەکی بوون و هەموو ئەو دەرفەتە مێژوویییانەی بۆ کورد هەڵکەوتوون بەهۆی نەبوونی تەبایی و تێڕوانینێکی دروست لەبار براون.

(ڕۆڵی سەرکردایەتی ناوچەگەریەتی لە خەباتی ڕزگاری خوازی کوردستان دوای جەنگی یەکەمی جیهانی ١٩١٨- ١٩٢٤) کە ناونیشانی ئەو توێژینەوەیە فاکتەرێکی گرنگ بووە لە شکست پێهێنانی پڕۆژەی دروستکردنی دەوڵەتی نەتەوەیی کورد. ئەو توێژینەوەیە لە دوو باس پێک دێت. باسی یەکەم، باس لە ڕۆڵی سەرکردایەتی ناوچەگەریەتی کوردستان دەکات لە هەردوو پارچەی باکوور و ڕۆژئاوای کوردستان. باسی دووەمیش، ئاماژە بە هەمان ڕۆڵ دەکات لە باشوور و ڕۆژهەڵاتی کوردستان، توێژینەوەکە بە دەرەنجام و لیستی سەرچاوەکان کۆتایی دێت. لەم توێژینەوەیە پەیڕەوی ڕێبازی لێکۆڵینەوەی وەسفی کراوە و ناوەناوەش شرۆڤەی ڕووداوەکان کراوە.

باسی یەکەم: ڕۆڵی سەرکردایەتی ناوچەگەریەتی کورد لە باکوور و ڕۆژئاوای کوردستان:

کاریگەری دروست نەبوونی دەوڵەتی کوردی بەڕوونی لەو بەشەی کوردستان بەشێوەیەکی بەرچاو دیارە. لەو کاتەی سەرکردایەتی کورد ئەوانەی خۆیان بە نوێنەر و ڕابەری گەل و نیشتمان دەزانی لە هەردوو بنەماڵەی (نەهری و بەدرخانی) چۆن کەوتنە هەڵە و ناکۆکی و لەدەستدانی دەرفەتی گونجاو بۆ ڕزگار بوون لەدەست بێگانە و داگیرکەران. ئەگەرچی ئەم بەشەی کوردستان زۆرترین ڕووبەری خاکی کوردستان و چڕی دانیشتوان پێکدەهێنێت و پەیوەندی و تێکەڵاوی زۆری هەبووە لەگەڵ گەلانی تری ناوچەکە، دەبوایە کاری زۆرتریان بکردایە لەپێناو بەروپێش بردن و ناساندنی دۆزی کورد بەتایبەتی پاش جەنگی یەکەمی جیهان و دامەزراندنی ژمارەیەکی زۆر لە کۆمەڵە و ڕێکخراوی سیاسی و نەتەوەیی و ئایینی بەمەبەستی چارەسەرکردنی دۆزی کورد و هەنگاونان بەرەو دروستکردنی قەوارەیەکی سەربەخۆ بۆ کورد، بەڵام ئەو هەوڵانە هەموویان نەبوونە جێگای هیوا و ئاواتی کورد و بێ ئەنجام مانەوە, ئەمەش زیاتر لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا بەدیار دەکەوێت بە

تایبەتی لەکاتی دامەزراندنی کۆمەڵەی سیاسی بەناوی (یەکێتی عوسمانی[1]) (ناوخۆش، ٢٠٠٠ :٢٩).

دواتر ئەو کۆمەڵەیە لە ساڵی(١٩٠٨) گۆڕا بۆ (ئیتیحاد و تەرەقی) کە هەریەکە لە (عەبدوڵا جەودەت و ئیسحاق سکۆدی) کەوا کورد بوون و دەستەی دامەزرێنەری بوون. عەبدوڵڵا جەودەت لە وتارێکیدا کە لە یەکێک لە ڕۆژنامەکانی ئەو (سەردەم[2]) بەناوی (**عوسمانی**) بڵاوکراوەتەوە دەڵێت **" دەسەڵاتی عوسمانی دەبێت بە هی هەموو لایەک ئەگەر بێت و کار بە دەستور بکەین هەموو لایەک یەکسان دەبن و زمان و نەتەوەکانیش مافی خۆیان وەردەگرن"** (عوسمان عەلی، ٢٠١٠: ١٨٥).

کۆمەڵەی (ئیتیحاد و تەرەقی) داوای لە زۆربەی وڵاتان کرد کە لە دەوریان کۆببنەوە و لە ڕێگەی دروشم و سیاسەتی فێڵبازانە بۆ ئەوەی پێگە و دەسەڵاتیان پتەو و بەهێز بکەن و بتوانن جێگای سوڵتانە عوسمانییەکان بگرنەوە و کاروباری وڵات بەڕێوەبەرن کە کوردەکان بەشداریییەکی بەرچاویان هەبووە بەتایبەتی لە کۆبوونەوەی یەکەمی کۆمەڵەکە (هاوار، ٢٠٠٠: ٤٦٥).

ڕۆلی بەشداری کردنی کورد لە کۆمەڵەی ئیتحاد و تەرەقی لە ڕاستیدا زۆر ڕوون و ڕاست بووە و بە دروشمەکانی کۆمەڵەکە هەڵخەڵەتاون و بێ ئەوەی بیر لە بەرژەوەندییەکانی گەلەکەیان بکەنەوە بۆ نموونە کاتێک (شەریف پاشای خەندان) کرا بە باڵیۆزی دەوڵەتی عوسمانی لە وڵاتی سوید, لەو سەردەمە سوڵتان (عەبدولحەمیدی دووەم) لەسەر دەسەڵات بوو تێکەڵ بە کار و چالاکییەکانی کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی نەبوو، بەڵام دواتر وردە وردە دەستی لەگەڵ کۆمەڵەکە تێکەڵ کرد و هاوکارییەکی باشی کارەکانیانی لە دەرەوەی وڵات کرد, بەڵام دواتر لە ساڵی (١٩٠٩) ئیتیحاد و تەرەقی لە کۆمەڵەکە لایدا و هەر بەوەش نەوەستان دەستیان بە دژایەتی کردنی کورد و هەموو نەتەوەکانی

ناتورک کرد. بۆیە کوردەکان دابەشی سەر دوو بەرە بوون. یەکەمیان دەیانەویست کۆمەڵەیەکی کوردی سەربەخۆ پێکبهێنن. بەرەی دووەمیش، بە پێویستیان زانی هەر لەناو کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی بمێننەوە بە تورک ناوبانگ دەربکەن نەک بە کورد بەهۆی نزمی ئاستی ڕۆشنبیری کورد. چونکە پێیان وابوو ئەگەر بەشداری لەم کۆمەڵەیەدا بکەن هەموو دەسەڵات و پلەو پایەیەکیان پێدەدرێت، بەڵام دواتر هەندێک لەو ئەندامە کوردانە بە ناچاری لە کۆمەڵەکە چوونە دەرەوە و هەندێکی تریش دوور خرانەوە، هەر بۆیە هەڵسان بە دامەزراندنی کۆمەڵێک ڕێکخراو گرینگترینیان (ئیتیحاد و تەرەقی کورد) بوو کە لەلایەن ئەمین عالی بەدرخان شەریف پاشای خەندان, شێخ عەبدولقادری نەهری، زولکەفل پاشا، کامەران پاشا، فوئاد پاشا، حیکمەت پاشا، ئەکرەم پاشا) و چەندین کەسی تر لە ساڵی (١٩٠٨) دامەزرا. (جەلیلی، ٢٠٠٣: ١٠٢)

دواتر بەهۆی پاشگەز بوونەوەی ئیتیحاد و تەرەقی لە پرنسیپەکانی خۆی و دژایەتی کردنی مافەکانی کورد و هەموو میللەتانی ناتورک چەندین (ڕێکخراو و کۆمەڵەی[٣]) لەو جۆرە دروست بوون ڕۆژ دوای ڕۆژ هەستی بەرەنگاربوونەوەی ئەو میللەتانە بۆ ئازادی و سەربەخۆیی ڕووی لە زیاد بوون دەکرد لە سەرووی هەموشیانەوە کورد هەرچەندە لەلایەکی تریشەوە دەبینین ئەوانەی ئەو پارت و ڕێکخراوانەیان دامەزراند زیاتر ئەو کۆمەڵە کەسانە بوون کە کۆمەڵەکەیان پێکهێنابوو. (عوسمان عەلی، ٢٠١٣: ٢٢٠ ؛ هاوار، ٢٠٠٠: ٤٩١-٤٩٦) لەلایەکی تریشەوە پاشماوەی ململانێی دەرەبەگایەتی لە نێوان عەشیرەتەکان و ناکۆکی نێوان سەرکردە سیاسییەکان ڕێگای لەبەردەم تورکیای لاو خۆشکرد کە درێژە بە کار و چالاکییەکانی خۆی بدات دژ بە کورد. (جەلیلی، ٢٠٠٣: ١٠٤)

هەریەک لە (ئەمین عالی بەدرخانی) و (عەبدولقادری نەهری) لە هەوڵی ئەوە دابوون ڕۆڵی خۆیان لەناو بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد لە باکووری کوردستان بەدیار بخەن، ئەمین عالی ڕایگەیاند کە ئەو لەناو

ڕیزی شەمزینییەکان و پیاوانی ئاینی هاتووە، عەبدولقادری نەهریش کە لایەنگری خودموختاری بوو, (مکداول، ٢٠٠٥:١٦٤) دەیوت کە بەدرخانییەکان تەنیا فەرمانڕەوا نەبوون، بەڵکو فەرماندەی سەربازیش بوون. (جەلیلی، ٢٠١٣: ١٠٤) ئەم لێدوانانەی ئەو دوو سەرکردەیە تەنیا بە مەبەستی یەکتر شکاندن بووە، چونکە ویستویانە لە ڕێگای یەکتر شکاندن هەنگاوێک بچنە پێشەوە، مەبەستی عەبدولقادری نەهری ئەوە بووە نیشانی بدات کە بنەماڵەی بەدرخانی مەیلیان بەلای سەربازیدا بووە بۆ ئەوەی لەڕێگەی سەربازی دەسەڵاتیان فراوان بکەن.

هەردوولایان هەوڵیان دەدا لەپێش چاوی حکومەتی تورکیا یەکتری تاوانبار بکەن بۆ ئەوەی خۆیان خۆشەویست بکەن و چەند قۆناغێک بچنە پێشەوە ئەویش بە تاوانبارکردنی یەکتری بە خیانەت کردن و هەبوونی پەیوەندی لەگەڵ ڕوسیا و هەستی جوداخوازی. بۆیە حکومەتی تورکیا ئەو ناکۆکییەی نێوان هەردوو بنەماڵەکەی قۆستەوە و لە ساڵی (١٩٠٩) کۆمەڵە سیاسی و ڕۆشنبیرییە کوردییەکانی داخست و ڕۆژنامەکانیشی قەدەغە کرد. (جەلیلی، ٢٠٠٣: ١٠٤) لە بڕوسکەی مستەفا کەمال بۆ والی دیاربەکر لە (١٥ی حوزیرانی ١٩١٩) کە هاتووە" **پێویستە هەموو ئەو کۆمەڵ و ڕێکخراوانەی تۆوی دووبەرەکی لەنێو وڵات بڵاو دەکەنەوە دابخرێن، ئەوە پێویستییەکی نیشتمانییە، و سوور بوون لەسەر ئەنجامدانی ئەو ڕێوشوینانە**" (جلیلی وآخرون، ٢٠١٢: ١٢٩). ئەو یانە و کۆمەڵە کوردییانە ڕۆڵێکی بەرچاویان هەبوو لە پەرەپێدانی هەستی نەتەوەیی و بیری شۆڕشگێڕی کەوا دەرەنجامەکەی لە نیسانی (١٩١٤) شۆڕشێکی گەورەی لە باکووری کوردستان لێکەوتەوە کە هەریەکە لە (مەلا سەلیم و شێخ بەهادین و سەید عەلی) لە سەرکردە گەورەکانی شۆڕش بوون. (عوسمان عەلی، ٢٠١٣: ١٠٤)

سەرانی کورد نەیانتوانی یارمەتی وڵاتانی دەرەکی و لە سەرووی هەمووشیانەوە ڕوسیا و بەریتانیا وەربگرن دوای نەمانی عوسمانییەکان

و هاتنی تورکه کەمالیستەکان. دۆزی کورد هەر بە چارەسە نەکراوی مایەوە و کورد دووبارە کەوتەوە هەڵەی یارمەتیدانی کەمالییەکان، کەوا بەرەیەک لە ئەفسەر و سەرکردە خێلەکییەکان تەواو لەژێر کاریگەری دروشمەکانی ئەتاتورک بوون باوەڕیان بە دەوڵەتی کوردی نەبوو، هەرچی ڕۆشنبیرانیش بوون چاوەڕوانی یارمەتی وڵاتانی ڕۆژئاوایی بوون کە دەوڵەتیان بۆ دروست بکات. (أحمد عثمان، ۲۰۱۸، ج۱، ۵۰۹) ئەو سەرانەی یارمەتی عوسمانییەکانیان دا بریتی بوون لە (عەبدوڵا جەودەت، ئیسحاق سکۆدی، حەسەن خەیری زادە) . (جليلي و آخرون، ۲۰۱۲: ۱۲۱-۱۲۲)

شەڕی یەکەمی جیهانی و دەرەنجامەکانی گۆڕانکاریەکی زۆری بەسەر دۆزی کوردەوە هێنا، هەڵوەشاندنەوەی دەوڵەتی عوسمانی کێشەی کوردی ئاڵۆزتر کرد و پەیمانی سێڤەر و لۆزانی لێکەوتەوە و کوردستانی لێوە دابەش کرا و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی زیاتر بەرەو پێش برد. کاتێک کۆنگرەی ئاشتی لە پاریس لە(۱۹۱۹) بەسترا, بۆ چارەسەر کردنی کێشەکانی مابوونەوە لە دوای جەنگ و دیاری کردنی چارەنوسی نەتەوە چەوساوەکانی تورکیای عوسمانی, وڵاتە هاوپەیمانەکان ڕێککەوتن لەسەر جیاکردنەوەی (ئەرمینا و سوریا و میزۆپۆتامیا و کوردستان و فەڵەستین و دورگەی عەرەبی) لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لێرەدا دەردەکەوێت کە دۆزی کورد بوونی هەیە و بەشێکە لە کێشەکانی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست بەڵام دوای واژووکردنی بەڵێننامەی ئاشتەوایی و دابەش کردنی دەستکەوتەکانی دەوڵەتی عوسمانی, تورکیا هەوڵیدا کورد بەکاربهێنێت بۆ بەرژەوەندی خۆی و پاراستنی یەکپارچەیی ئەو سنوورە جوگرافییەی ئەنادۆڵ (تورکیای ئێستا) هەریەک لە کۆنگرەی سیواس (۱۹۱۸) و کۆنگرەی ئەرزەڕۆم (۱۹۱۹) باشترین نموونەی بەکارهێنانی کورد بوو لەلایەن مستەفا کەمال ئەتاتورک. پەیماننامەی سێڤەر (۱۹۲۰) یەکەم بەڵێننامەی نێودەوڵەتی بوو کەوا دانی نا بە مافەکانی نەتەوەی کورد وەکو

گەلێکی سەربەخۆ لە ناوچەکە, بەڵام ماوەیەکی درێژی نەخایاند وڵاتە گەورەکان ئامادەیی خۆیان نیشاندا لەسەر دەستکاری کردنی بەندەکانی بەڵێننامەکە بەتایبەتی ئەو بەندانەی کە باسی کورد دەکات. کەمالیستەکانیش زۆر بە توندی دژی ئەوە وەستانەوە کە بابەتەکانی بەڵێننامەکە بخرێتە ناو خشتەکانی کۆنگرەی لۆزان(١٩٢٣), هەموو توانایەکیان خستەگەڕ بۆ هەڵپەساردنی ئەو مەرجانەی کە دانرابوون لەسەر تورکیا لە پەیماننامەی سیڤەردا, ئەوە بوو کەمالیستەکان هەوڵی بێ وچانیان دەدا کە کوردەکان ببەستنەوە بە ڕێکخراوی (یەکێتی کۆمەڵایەتی) و بڕیاریاندا کە کورد گەلێکە مافی یەکسانی هەیە لەگەڵ تورکەکاندا. نوێنەری کورد لە ئەرزەڕۆم (حوسێن عەونی) بەڕاشکاوی وتی" **ئەو وڵاتە بۆ کورد و تورکە کەسیش بۆی نییە لەسەر ئەم دوانگەیەوە قسە بکات تەنها دوو نەتەوە نەبێت ئەوانیش نەتەوەی کورد و نەتەوەی تورکن** " هەرواها هەریەک لە(حەسەن خەیری و یامز) لە دێرسیم و (بوزان بەگ و شاهین بەگ) لە ئورفا و بە هەمان شێوە نوێنەرەکانی بالۆ و وان و بەدلیس و مەلاتییە پشتیوانییان کرد(لازارێف، ٢٠٠٨: ٣٢٩). وێڕای ئەوە نوێنەری تریش هەبوون داکۆکیان لە یەکپارچەیی تورکیا دەکردەوە لەوانە (حەسەن خەیری) کە زۆر ڕاشکاوانە داکۆکی لە یەکپارچەییی دەوڵەتی تورکیا دەکرد لە کۆنگرەی لۆزان لە کاتێکدا کە سەرکردەکان دەیانتوانی ئەو هەڵە زێڕینە بقۆزنەوە و پێداگری بکەن لەسەر سەربەخۆیی و جیابوونەوە لە تورکیا هەوەکو ئەوەی ئەرمەنەکان کردیان. بەڵام لەلایەک نەبوونی پشتگیرییەکی نێودەوڵەتی و لەلایەکی تریش ناکۆکی و پەرتەوازەی نێوخۆیی ئەو هەڵەی لەدەست کورد دا و تورکیاش دەستەوەستان نەوەستا تاکو هەموو هەوڵەکانی لەناو برد. (لازارێف، ٢٠٠٨: ٣٣٠)

لە هاوینی (١٩٢٠) (خالید بەگی جوبرانلی) کە ئەفسەرێکی کورد بوو لە لەشکری تورکیا و داوای لە سۆڤیەت کرد کەوا لە کۆنگرەی لۆزاندا کە

بڕیاره له (۱۹۲۳) ببەستریێت یارمەتی کورد بدات بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ لەژێر چاودێری سۆڤیەت پاش ئەوەی کە کوردەکان متمانەیان بە ئینگلیزەکان نەما بۆ ئەم مەبەستە. بەڵام سۆڤیەت هیچ هاوکاری و یارمەتی بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی نەکرد چونکە ڕوسیای سۆڤیەت پەیوەندی دۆستانەی لەگەڵ تورکیای کەمالیدا هەبوو, کە پەیماننامەی (سۆڤیەتی- تورکی) لێکەوتەوە لە (١٦ی ئازاری ١٩٢١) هەموو هەوڵەکانی کورد شکستی هێنا. (لازاریڤ، ٢٠٠٨: ٣٤٠)

سەبارەت بە کوردستانی ڕۆژئاوا، هەرچی لە کاروچالاکی جوڵانەوەی ڕزگاریخوازیدا هەبوو هەمووی لە چوارچێوەی ڕزگاری سوریاوە بوو نەوەک بۆ خەباتی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد و خۆبەڕێوەبردن, ئەمەش بەهۆی لاوازی کامڵ نەبوونی هەستی نەتەوایەتی بوو لەو پارچەی کوردستانەدا.

لێرەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە کورد لە باکوورو ڕۆژئاوای کوردستان نەیتوانیوە قەوارەیەکی سیاسی سەربەخۆ دابمەزرێنێ لەم ڕووەوە کەوتونەتە هەڵەیەکی سیاسی گەورە و سادەیی سیاسی و خۆشباوەڕی توشی شکستێکی مێژوویی کردن. هەر لەسەرەتاوە لە بری ئەوەی کار بۆ پێکهێنانی کۆمەڵەی سیاسی کوردی بکەن لە پێناو هێنانەدی ئاواتەکانی گەلی کورد, پێیان وابوو کەوا دەتوانن لەنێو پارت و کۆمەڵی تورک و عەرەبەکانیشەوە مافەکانی گەلی کورد دەستەبەر بکەن.

باسی دووەم: ڕۆڵی سەرکردایەتی ناوچەگەریەتی لە باشوور و ڕۆژهەڵاتی کوردستان:

١- باشووری کوردستان:

دوای جەنگی یەکەمی جیهان و ئەو کاتەی ئینگیزەکان عێراق و کوردستانیان داگیر کرد لە (١٩١٨)دا. پڕۆژەی ڕێککەوتننامەی سایکس

بیکۆ (١٩١٦) سەرەتایەک بوو بۆ دابەش کردنی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەنێوان وڵاتانی زلهێز، کوردستانیش پشکی ئەو دابەشکارییەی بەرکەوت, بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە باشووری کوردستان دوای کۆتایی هاتنی جەنگ هەوڵی ڕزگار بوون و سەربەخۆیی دەدا کە سلێمانی ببوە مەڵبەندی خەباتی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی لە مێژووی هاوچەرخ زنجیرەیەک گۆڕانکاری بەدوای خۆیدا هێنا (هەروتی، ٢٠٠٦: ٧٩).

هەموو کوردەکانی باشوور چاوەڕوانی ئەوە بوون کە کەوتنی ئیمپراتۆری عوسمانی و هاتنی ئینگلیز ببێتە سەرچاوەی خێر بۆ کوردستان هەرگیز چاوەڕوانی ئەوە نەبوون تانک و فڕۆکەکانی ئەوانیش بکەونە بۆردومان کردن و کاول کردنی کوردستان. (مەزهەر، ٢٠٠٩: ١٤٢)

(شێخ مەحمودی بەرزنجی[٤]) کە پیاوی ئاینی بە ناوبانگ و خاوەنی دەسەڵات و قەڵەمڕەوییەکی گەورە بوو لەسەرەتای جەنگی یەکەمی جیهان تا کۆتاییەکانی ساڵی (١٩١٨) لەگەڵ عوسمانییەکان بوو, بەهۆی ئەوەی دەوڵەتی عوسمانی بانگەوازی (جیهاد)ی دژی ئینگلیزەکان ڕاگەیاندبوو بۆ سوود وەرگرتن لە توانا مرۆییەکانی تەنانەت لە شەڕی گەورەی (شوعەیب)ش لە خواروی عێراق بەشداریان پێ کرد (مەلا عزەت، ٢٠٠٦: ٦٤). تورکەکان کردیانە فەرمانڕەوای سلێمانی و دوابەدوای ئەوانیش ئینگلیزەکان کردیان بە مەلیکی کوردستان. ئەوەی جێگای سەرەنجە شێخ مەحمود دوو جار لەلایەن ئینگلیزەکانەوە کراوە بە فەرمانڕەوای سلێمانی جارێکیان لە (تشرینی دووەمی ١٩١٨ تاکو حوزەیرانی ١٩١٩) (سائیب، ٢٠٠٨: ٢٠). جاری دووەمیش لە (ئەیلولی ١٩٢٢ تاکو نەورۆزی ١٩٢٤). بەهۆی ئەوەی کە شێخ مەحمود نەیتوانی سوود لە هەڵەکانی جاری پێشوو وەربگرێت جاری دووەمیش فەرمانڕەوایەتییەکەی زۆری نەخایاند و بێ دەستکەوت لەژێر دەستی هاتە دەرەوە. (عوسمان عەلی، ٢٠١٠: ٣٩٩)

دوای بێهیوا بوون له عوسمانییەکان و شکست هێنانیان له جەنگی جیهانی و نزیک بوونەوەی ئینگلیز و ڕوس له باشووری کوردستان شێخ مەحمود بەهیوای دروست کردنی حکومەتی کوردی پەیوەندی بە ڕوسەکانەوە کرد (بیری نوێ، ٢٠٠٦: ٢٢٣). هەمان داواکاریشی له ئینگلیز کرد بۆ هەمان مەبەست. دوای هاتنی حاکمی گشتی بەریتانی (ویلسۆن) بۆ سلێمانی، شیخ مەحمود داواکاری نزیکەی (٤٠) سەرۆک هۆز و خێڵی کوردی پێشکەش کرد کە داواکارییەکەیان بریتی بوو له ڕێگەدان بە کورد بۆ خۆبەڕێوەبەری لەژێر سەرپەرشتی بەریتانیا. (سائیب، ٢٠٠٨: ٢٠)

شێخ مەحمود دوای ئەوەی بوو بە حوکمداری کوردستان ڕووبەڕوی چەند کێشەیەک بووەوە لەوانە: کەم ئەزموونی و لە مەیدانی سیاسەتدا بێکەس بوو سەرەڕای ئەوەی ڕاوێژکار و دڵسۆزی لێهاتووی نەبوون، ئەوانەش کە بەدڵ خزمەتیان کردووە, لەم بارەوە کەم ئەزموون بوون. شێخ مەحمود بۆ ئەوەی دەسەڵاتی ڕاستەقینەی بەسەر کارگێڕیەکەیدا هەبێت هەوڵیداوە پلە و پایەی بەسەرخزم و دۆستەکانیدا ببەخشێت، بۆیە دەبینین دەسەڵاتی حوکمداری یەکەم لە بازنەی داخراوی بنەماڵەی شێخدا ماوەتەوە (عبدالرحمن ادریس، ١٩٢٥: ١١٥). ئەمە جگە لە نەبوونی بزووتنەوەیەکی جەماوەری یان سەرکردەیەکی ئەوتۆ کە زۆرینەی کوردان ڕازی بن بە دەسەڵاتی, هۆکاری سەرەکی بوون بۆ ئەوەی ئینگلیزەکان لە دروست کردنی دەسەڵاتی کوردی بێ ئومێد بن. (عوسمان عەلی، ٢٠١٠: ٣٢٦)

نەبوونی کاریگەری هەستی نەتەوایەتی پتەو لەناو کورد لە بەرامبەر بەریتانییەکان وای لە کاربەدەستانی بەریتانی کرد لە نوسینگەی کۆمیسیاری باڵا لە ئەستەمبوڵ و بەغدا بڕوا بهێنن هەستی نەتەوایەتی کورد لاوازە. (لوید جۆرج) سەرۆک وەزیرانی بەریتانی لە ساڵی(١٩٢٠) دەڵێ: هەوڵەکانمان بۆ توێژینەوە لە هەستی نەتەوایەتی کورد لە ئەستەمبوڵ و بەغدا بەدیار دەکەوێ مەحاڵە کوردێک ببینی کە زۆربەی

کورد پشتگیری لێبکەن. چەندین بەیاننامە لە نوسینگەی کۆمیسیاری بالا لە ئەستەمبوڵ هەیە کە تێیدا هاتووە یەکدەنگی هەمە لایەنەی پتەو لای کورد نابینرێت. (عوسمان عەلی، ۲۰۱۰: ۳٤۱)

شێخ مەحمود وەکو سەرۆکێک زۆر حەزی دەکرد دەوڵەتێکی کوردی دابمەزرێنێت، بەڵام شارەزا نەبوو لە ئامرازەکانی ئەم دامەزراندنە. هەر ناکۆکی بەردەوام لەگەڵ ڕۆشنبیرانی سەردەم تا دەگاتە بەهێز بوونی پەیوەندی خێڵایەتی لە بەڕێوەبردنی حوکمڕانییەکەی و بەردەوام لەسەر هەڵوێستێکی سیاسی جێگیر نەبوو، بەڵکو لەترسی ئینگلیز پەنای بۆ تورک و لە ترسی تورک پەنای بۆ ئینگلیز و لە ترسی ئینگلیز پەنای بۆ ئێران و ڕوسیا دەبرد (قانیع، ۲۰۱۱: ٤). دەربارەی حوکمڕانی شێخ مەحمود ئەمین زەکی بەگ دەڵێت **" لە کۆشەیەکی کوردستان جنوبی مانای لە سلێمانیدا بە هاوکاری حکومەتی ئینگلیز ئیدارەیەکی ناوخۆیی دامەزراند بەڵام بەباشی ئیدارەی نەکراو پێک چوو"** (خولاسەیەکی تاریخی، ۲۰۱۱: ٤).

ئینگلیزەکان سوودی زۆریان لە ناکۆکی هۆزایەتی و بنەماڵەیی و دواکەوتوویی بنەمای ئابووری و کۆمەڵایەتیی کومەڵگەی کوردەواری وەرگرت (هەروتی، ۲۰۰٦: ۹۱۱). کۆسپی هەرە گەورەی بەردەم حکومەتەکەی شێخ مەحمود بریتی بوو لە ئاغا و شێخ و سەرۆک هۆزەکان. سەرۆک هۆزەکانی کە دۆستی شێخ بوون سامان و تاڵان و ئیمتیازاتیان دەویست، لە هەمان کاتدا ڕقیان هەبوو لە گوێڕایەڵی بۆ کاربەدەستانی شێخ مەحمود و پاشان ئاستی وشیاریی سیاسی و ئەزموونی کۆمەڵایەتی و سروشتی ڕابردووی نەریت، هەموو ئەم دیاردانە حکومەتی شێخ مەحمود و ئاکامەکەیان بەم ڕۆژە گەیاند. بەرپرسانی بەریتانی سوورببوون لەسەر ئەوەی کورد پێویستی بە هەستی نەتەوایەتییە هەر ئەوەش بووە نوشوست هێنانی شێخ مەحمود لە بەگەڕخستنی کورد لە دەوری خۆیدا، ئەو بانگەشەی هەستی نەتەوایەتی دەکرد کە ئەو هەستە نە لای سەرکردە تەقلیدییەکان نە لای زۆربەی

خەڵکی کە نەخوێندەوار بوون دەست نەدەکەوت (عوسمان عەلی، ٢٠١٠: ٣٤٠-٣٤١).

هۆکاری سەرەکی کەوتنی ئیدارەی شێخ مەحمود دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی یەکێتی ڕاستەقینە لە نێوان سەرکردە تەقلیدییەکانی کورد, لە ڕاستیدا کورد بەسەر ئەو سەرکردانەدا دابەش بووبوون. هەمیشە بە هاندانی ئینگلیز بەگژ شێخدا دەچوون هەندێکیان خیانەتیان لێکرد و چوونە پاڵ ئینگلیز (هاوار، ١٩٩٠: ١٨). لەو ماوە کورتەی حوکمی شێخ لە سلێمانی لە مایسی(١٩١٩) ناکۆکی کەوتە ناو کوردەکانی باشوور. گەورەترین هۆزی ناوچەی سلێمانی نەیاری شێخ بوون. سەرۆک هۆزەکانی بەرزنجە لەگەڵ ئینگلیزەکان ڕێککەوتن بۆئەوەی پشێوی بخەنە دەسەلاتی شێخ مەحمود. لە ناوچەی کەرکوک و کفریش هەندێک هەبوون لەژێر کاریگەری شێخەکانی تاڵەبانیدا بوون کە سەرسەختترین دوژمنی بەرزنجییەکان بوون و ئەوانیش فەرمانڕەوایەتی شێخیان نەدەویست. لە ڕانیە و قەلادزێ هۆزی پشدەر بە سەرۆکایەتی (بابکر ئاغا) لە ماوەی شۆڕشی مایس نەچووە ژێر فەرمانڕەوایی شێخ مەحمود بەڵکو پشتگیری ئینگلیزەکانی کرد. لە هەولێریش هۆزی دزەیی جگە لە سەرکردەکانیان دانیان نەناوە بە هیچ دەسەلاتێکی تر و مامەڵەی ڕاستەوخۆیان لەگەڵ بەریتانییەکان بوو لە کۆیەش (حەماغای غەفوری) دژی لکاندنی کۆیەبوو بە دەسەلاتەکەی شێخ مەحمود. تەنانەت لەناو شاری سلێمانی هەردوو نوخبەی ڕوناکبیران و بازاڕیش دژی شێخ بوون و بۆ لاواز کردنی پێگەی شێخ پشتیان بە هاوکاری ئینگلیز دەبەست (عوسمان عەلی، ٢٠١٠: ٣٤٣).

وێڕای ئەمانەش شێخ مەحمود لە بڕیارەکانیدا تەنیا ڕای تایبەتی خۆی سەپاندووە و پشتی نەبەستووە بە ڕای یاریدەدەرەکانی هەر ئەوەش بووە هۆی ئەوەی لاوازی بڕیارەکانی لەکاتی ڕووبەڕووبوونەوەی دوژمنەکانی. لیوا (سەدیق قادری[٥]) کاتێک لێکۆڵەری گشتی حکومەتەکەی شێخ مەحمود بوو ئاماژەکات بەوەی کە پلانێکی

باشی بۆ شێخ کێشاوە، بەڵام شێخ لەبەر چێژ وەرگرتن لە خۆدەرخستن گوێی پێنادات و پلانەکەی فەرامۆش دەکات (قادری، ١٩٢٤: ٢٤٨).

ئەوەی لەبارەی شێخ مەحمود زانراوە کەسێکی کەم حاڵی بووە لە سیاسەت و ئاگاداری پێشهاتە هزرییە نوێیەکانی ئەو سەردەم نەبوو هەروەها لە چینی سیاسەتمەداران نەبوو, ئەوانەی دەرچووی قوتابخانە و کۆلیژە سەربازی و مەدەنییەکان بوون. بۆیە ئەوە وای کردبوو کە هەڵسوکەوتەکانی دوور بن لە پیاوانی سیاسی (احمد عثمان، ١٩٧٣: ٧٣٤). جگە لە نەبوونی سوپایەکی ڕێک و پێکی سەردەمی, وێڕای گەڕانەوەی ژمارەیەک لە ئەفسەرانی کورد کەوا لە سوپای عوسمانی کاریان دەکرد بەڵکو سوپاکەی تەنیا لایەنگران و شوێنکەوتووانی بوون لەگەڵ دەیان کەسی هێزی لیڤی (کوردی) کەوا لەلایەن ئەفسەرە بەریتانییەکانەوە سەرپەرشتی دەکران. یەکێک لە ئەفسەرە بەشداربووەکانی سوپای شێخ مەحمود بەناوی (فوئاد مستی) ئاماژەدەکات بەوەی کە ئەو سوپایە وێڕای کەموکوڕی لەڕووی شێوازی شەڕکردن و چەکی پێشکەوتوو ئینتیمای هۆزایەتیشی پێوە دیار بوو (التآخي، ١٩٧٤).

بەشێوەیەکی گشتی شێخ مەحمود هیچ لایەکی ڕازی نەکرد نە ئینگلیز و هاوپەیمانەکان نە هۆزە کوردییەکان نە ڕۆشنبیران و نە تورکیای کەمالی تەنیا کوردە ڕەشۆکی و هەژارەکەی دەوروپشتی کە بوون بە دەست و پێوەندی (حیلمی، ٢٠٠٠: ١٤٩).

٢- ڕۆژهەڵاتی کوردستان:

ڕۆژهەڵاتی کوردستان هەر لە سەرەتای جەنگی یەکەمی جیهانییەوە تاکو کۆتایی جەنگی دووەم زۆرترین ڕووداو و گۆڕانکاری تێیدا ڕوویانداوە بە بەراود لەگەڵ پارچەکانی تری کوردستان. هەر لەسەرەتای جەنگەوە ئاژاوە و پشێوی باڵی کێشابوو بەسەر ڕۆژهەڵاتی کوردستان، ئەمەش ئەو هەلەی ڕەخساند کە سەرکردە کوردە خێڵەکییەکان کە بە

شێوەیەکی سەربەخۆ بە پەرتەوازەیی کار بکەن کە کاردانەوەی زۆری لێکەوتەوە بەهۆی هاتنە ناوەوەی هێزی تورک و ڕوس و ئەڵمانی (لازاریێف، ١٩٨٩:٣٠١).

دوای کشانەوەی لەشکری ڕوس لە ئێران لە ساڵی (١٩١٨) (سمکۆ شکاک[٦]) هەڵسا بە ئەنجامدانی چالاکی گەورە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان چونکە بۆشاییەکی گەورەی بەڕێوەبردنی کارگێڕی و سەربازی ناوچەکە دروست بووبوو, بۆیە سمکۆ گشت دام و دەزگاکانی دەوڵەتی ئێرانی دەرکرد و متمانەی زۆربەی خێڵە کوردییەکانی باکووری خۆرئاوای ئێرانی بەدەست هێنا و پشتیوانی خۆی بۆ ئەنجومەنی دیموکراتی نیشاندا کە ئەوکاتە لە ناوچە کوردییەکان پێکهاتبوو, کەوا توانی پەیوەندیی بەهێز لەگەڵ کوردانی دەوروپشتی دروست بکات (لازاریێف، ١٩٨٩: ٣٥٦).

سمکۆ کەسێکی ئازا و زیرەک و نیشتمان پەروەر بوو ڕۆڵی گرنگی گێڕا لە بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی گەلی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان. ئەمە جگە لەوەی کە سمکۆ زۆر باش بەهای پشتیوانێکی دەرەکی لەو ئەرکەی خستبووە سەرشانی خۆی. ئەو بڕوای بە یارمەتی و پشتگیری دەرەکی هەبوو بۆیە (سەید تەهای نەهری) نارد لای ئینگلیزەکان لە بەغدا بە ئومێدی بەدەستهێنانی یارمەتی بۆ دامەزراندنی قەوارەیەکی کوردی، بەڵام نەیتوانی سەرکەوتوو بێت کۆمەڵێک هەڵەی هەبوو کەوا بوونە فاکتەری شکستپێهێنانی کە گرنگترینیان سوود وەرنەگرتنە لە لاوازی دەسەڵاتی ئێران لەو ماوەیەدا(مکداول، ٢٠٠٥: ٣٦١).

پێش بەرپا بوونی جەنگی یەکەمی جیهانی بارودۆخی ڕۆژهەڵاتی کوردستان (کوردستانی ئێران) لەبار بوو بۆ بەرپاکردنی شۆڕش. چونکە ئێران لەڕووی دارایی و سەربازی و کارگێڕییەوە زۆر شێواو بوو، شەڕی هۆزەکان و بێسەروبەری و قات و قڕی زۆربەی ناوچەکانی کوردستانی گرتەوە (مکداول، ٢٠٠٥: ٣٥٦). بەڵام نەبوونی هوشیاری

نەتەوەیی و سەرکردەیەکی یەکگرتوو کە بتوانێت خەڵکی کوردستان هان بدات و ڕێکیان بخات بێ ئەنجام مایەوە (عوسمان عەلی، ٢٠٠٥: ٣١٠).

ماوەی چەند ساڵێکی ویست تاکو دەسەڵاتی ناوەندی ئێران توانی خۆی ڕێکبخاتەوە و هەندێک لە لاوازییەکانی چارەسەر بکات, لەو ماوەیەدا سمکۆ وەک سەرکردەیەک نەیتوانی سوود لەو بارودۆخە خراپەی ئێران وەربگرێت، چونکە هیچ ئەنجومەنێکی سەربازی شەڕکردنی نەبوو ئەمە جگە لە نەبوونی ڕێکخراوێکی سیاسی یاخود ئەنجومەنێکی سەرکردایەتی هەروەها ستراتیژییەتێکی دوور مەودای بۆ جەنگێکی سیاسی و دبلۆماسی دیاریکراو نەبوو (نەوشیروان مستەفا، ٢٠٠٧: ٥٦). هەرجارەی ڕووی خۆی دەکردە لایەک. جارێک بەلای ڕوسەکان بۆ دەرباز بوون لە دەسەڵاتی ئێران و عوسمانی و جارێکی تریش دەیەویست بە پاڵپشتی هەواڵگری ئێرانی لە ڕێگەی دژایەتی کردنی بەرژەوەندییەکانی ڕوس و ئینگلیزەکان مافی خۆی لە ئێرانییەکان وەربگرێت. لە نامەیەکیدا بۆ کونسوڵی ڕوسیا لە ورمێ دەنوسێت " **تورکەکان بە هەڵی دەزانن کە کزی و لاوازی ڕەوشی ئێران بۆ بەرژەوەندی خۆیان بەکار بێنن ... ئێوەش کە خۆتان بە پاڵپشتێکی ئێران دەزانن و لەسەر هەموو دەست درێژییەک لەسەر ئەم وڵاتە بە وەڵام دێن ئومێدم هەیە یارمەتیم دەدەن تا دژی ڕژێمی تورکیا ڕاپەڕم**" (چوار چرا، ١٩٨٦: ٤٩).

لە کاتی دیدارەکەیدا لەگەڵ مستەفا پاشای یامولکی لە ساڵی (١٩٢١)، سمکۆی شکاک ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە کاتێک دەسەڵاتدارانی ئێران بە ئامانج و جموجۆڵەکانی ئاسوورییەکانیان زانی, داوایان لێکردم لە دژی ئێران نەچمە پاڵ ئاسوورییەکان, هەروەها بەڵێنیان پێدام ئەگەر (مارشمعون[٧]) بکوژم دیاریم پێ دەدەن, لەبەر چەند هۆیەک ڕازی بووم بە کوشتنی مارشمعون (عوسمان عەلی، ٢٠١٣: ٢٠٨). هەبوونی ئەو جۆرە پەیوەندییەش پشتڕاست کراوەتەوە کاتێک هێزەکانی ئاسووری پەلاماری

بنکەی سمکۆیاندا لە (چەهریق) لە ماڵی سمکۆ نامەیەکی (محەمەد حەسەن میرزا)ی والی (خوی) یان دۆزیوەتەوە کە بۆ سمکۆ نێردراوە و داوای لێکراوە بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئاسوورییەکان (دیلمقانی، ١٣٨٦: ١٣٧). هەروەها لەلایەن والی تەبریزیش (مەهدی ئەلشەمس) نامەیەک بۆ سمکۆ نێردراوە کە ئەگەر مارشمعون بکوژێت ڕەزامەندی حکومەتی ئێران بەدەست دێنێت (بارمتی، ١٩٨٩: ١٠٥).

هەروەک باسمان کرد سمکۆ نەیتوانی سوود لە لاوازییەکانی ئێران وەربگرێت. هێزێکی تۆکمە دابمەزرێنێ بۆیە (ڕەزاخان) توانی سوود لە لاوازی جولانەوەی سیاسی ئێران وەربگرێت و بە تایبەتی بزوتنەوە سیاسی و دیموکراتخواز و ئازادیخوازەکانی ئێران و بە ئاسانی سەرکوتیان بکات لەوانەش بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد کە لە دۆخێکدا بوو نە یەکگرتوو و نە خاوەن ئامانجێکی ڕوون و دیاریش بوو (لازاریف، ١٩٨٩: ٣٣٨).

لەگەڵ ئەوەی سمکۆ نەیتوانی لەگەڵ کوردەکانی هاوخەباتی پەیوەندیی پتەو پەیدا بکات لە هەمان کاتیشدا نەیتوانی لەگەڵ ئازادیخوازانی ئێرانیش هیچ کارێکی هاوبەش ئەنجام بدات (نەوشیروان مستەفا، ٢٠٠٧: ٤٢١) .

لەنێو ناسیۆنالیستە ئێرانییەکاندا هەستێکی جیاواز بەرامبەر بە کورد هەبوو لەچاو ناسیۆنالیستە عەرەب و تورکەکاندا ئەویش ئەوە بوو کە ئەوان کەمتر دوژمنایەتیان بەرامبەر بە ناسنامەی کورد هەبوو (دیرک کینان، ٢٠٠٠: ٧٦).

سمکۆی شکاک بزوتنەوەیەکی چەکداری بەرفراوانی بەباشتر زانیوە لە پێناو گەیشتن بە سەربەخۆیی (عوسمان عەلی' ٢٠٠٦: ٣٠٥)، بەڵام ڕوناکبیران و ئەوانەی خۆیان بە سەربەخۆخواز زانیوە بڕوایان وابووە کەوا خەبات کردن بە ڕێگای مەدەنی و کاری هاوبەش لەگەڵ بزوتنەوەی

ئازادیخوازی ئێرانی باشتر بووە بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکان. سمکۆ زیاتر ویستی ئەوە بووە کەوا خۆی وەکو سەرکردەیەکی نەتەوەیی بەدیار بخات لەپێناو ئەمەشدا زۆر ڕێگای گرتەبەر. جارێک لەگەڵ عوسمانییەکان و جارێک لەگەڵ ئینگلیز بوو بەرژەوەندی لەگەڵ هەر کامیان تێبینی بکردایە ئەچووە لای ئەو و لایەنەکەی تری فەرامۆش دەکرد، ئەمە ڕەفتاری توندی سمکۆ بوو، کەوا زۆر جار بەخراپ بەسەریدا شکاوەتەوە و لە بری بیر و گوفتاری هێمن و ئاشتیخوازانە بە کەسێکی توندوتیژ و شۆڤینیست ناوزەند کراوە. ئەمەش بۆ ئینگلیز و تورکەکان بۆتە پاساوێک بۆ ناشیرین کردنی وێنەی کورد و نانەوەی دووبەرەکی و ئاژاوە لە نێوان کورد و گەلانی ئازادیخوازی ناوچەکە. دەسەڵاتدارانی ئێران بە یارمەتی ئینگلیز توانیان لە بەهاری (١٩١٨) ناکۆکی و پشێوی بخەنە نێوان هۆزی شکاکی کوردی و ئاشووریەکانی ئازەربیجان و لوتکەی بارگرژییەکەش گەیشتە تیرۆرکردنی (مارشمعون)ی سەرکردەی ڕۆحی و سەربازی ئاشوورییەکان بە دەستی سمکۆ و دەست و پێوەندەکانیەوە (لازاریف، ١٩٨٩: ٣١٢). ئەمەش بووە لاپەڕەیەکی ڕەش لە مێژووی پەیوەندیی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە سەردەمی سمکۆی شکاک.

هەوڵەکانی سمکۆی شکاک لە بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە ساڵانی (١٩٢٠-١٩٢٤) بەردەوامی هەبوو و بزوتنەوەکەی خاوەن هێزی چەکدار بووە، کەوا ژمارەکی زۆری خێڵی شکاکی لەگەڵ بوون، ئەمە جگە لەوەی سمکۆ وەک سەرکردەیەکی ناسیۆنالیستی دەرکەوت، بەڵام سیمای خێڵایەتی پێوە دیار بوو هەوڵی لەپێناو سەربەخۆیی داوە، بەڵام سنووری ئەم سەربەخۆییەی دیاریکراوبوو کە تەنیا ئەو بەشەی خاکی کوردستانی دەگرتەوە کە لەژێر دەستی فارسدا بوو (قەرەداغی، ٢٠٠٤: ٢٥٧).

بزوتنەوەکەی سمکوی شکەک شێوەی خێڵەکی توندی وەرگرت و بۆ ماوەیەکیش بەردەوام بوو, بەڵام دواتر بەهۆی هەڵەکانی و ئاراستە تاکەکەسییەکانی و بەردەوامبوونی لەسەر ئەم ڕێبازە و هەوڵ نەدان بۆ

گۆڕینی بۆ بزوتنەوەیەکی نیشتمانی خاوەن ئامانجی نەتەوەیی ڕوون ورده وردە توشی شکست هات (تاڵەبانی، ٢٠١١: ٩٦).

ئەمەش دەمانگەیێنێتە ئەو ئەنجامەی کەوا بزوتنەوەکەی سمکۆی شکەک بزوتنەوەیەکی ناوچەگەری و خێڵەکی بووە و خاوەنی مەودایەکی دوور نەبووە, بەڵکو لە بەستنی پردی پەیوەندی لەگەڵ گەلانی ئازادیخوازی ناوچەکەش شکستی هێناوە هەر بۆیە دوای کوژرانیشی لە (١٨ی تەممووزی ١٩٣٠) لەسەر دەستی دەسەڵاتدارانی ئێران بزوتنەوەکەشی سەرکوت کراو سەرکردەکانیشی گیران و بڵاوەیان پێکرا (لازاریێف، ١٩٨٩: ٣٦٧).

لەلایەکی تریشەوە (عەبدەلڕەزاق بەدرخان[٨]) لە سەروبەندی پڕۆگرامەکەی خۆیدا بۆ ئازادی کوردستان نەیتوانی زۆربەی جەماوەری کورد بۆ لای خۆی ڕابکێشێت بە تایبەتی سەرۆک هۆز و دەرەبەگەکان کە زۆربەیان نەک هەر هاوکاری عەبدولڕەزاقیان نەکرد بەڵکو هاوکاری تورکەکانیان دەکرد لە پێناو پاراستنی دەستکەوتە ئابووریێەکانی خۆیان وێڕای ناکۆکی سەرکردە کوردەکان و پەیوەندی کردنی هەریەکەیان لەگەڵ ڕوسەکان بەو ئومێدەی ڕوسەکان یارمەتییان دەدەن لە دژی تورکەکان ئەمە جگە لەوەی ئەو سەرکردانە هیچ هێڵێکی ستراتیژی ڕوونیان نەبوو بۆ دواڕۆژی بزوتنەوەی کورد و نەشیان دەویست لە پێناو کوردستانێکی یەکگرتوو تێبکۆشن(چوار چرا، ١٩٨٦: ٤٨).

عەبدەلڕەزاق دەیویست ئێران ڕازی بکات و بەگژ تورکەکاندا بچێتەوە ئەوەش لۆژیکی نەبوو، چونکە هەردوو وڵات لەلایەن خۆیانەوە لەسەر دابەش کردنی کوردستان ڕێککەوتبوون و بەرژەوەندیی خۆیان لەو دابەشکارییەدا دەبینیەوە. هەرچی سیاسەتی ڕوسیاش بوو بەرامبەر بە دۆزی کورد تەنیا لە چوارچێوەی ڕاگەیاندن تێپەڕی نەدەکرد چونکە ڕوسیا وێڕای ترسی لە تێکچوونی پەیوەندی لەگەڵ هەردوو وڵاتەکە

ترسی له ولاته کۆلۆنیالیسته هاوپەیمانەکانیش هەبوو بۆیە جەلیلی دەڵێت **"" مەسەلەی ئازاد کردنی کورد لە دەستی تورک لای دبلۆماسیەکانی قەیسەر خەیاڵ بڵاو بوو..."** (جەلیلی، ١٩٨٥: ١١٥).

لە ماوەی جەنگی دووەمی جیهانیدا ڕەوشی سیاسی ئێران و کوردستان گۆڕانکاری زۆری بەخۆیەوە بینی کە ئەویش دەستوەردانی وڵاتانی هاوپەیمان بوو لە کاروباری ناوخۆیی ئێران و لەشکرکێشیان بۆ ناو خاکی ئێران. لە کوردستانیش لە ساڵی (١٩٣٩) کۆمەڵەی (ژ. ک) دامەزرا کە ئەرکی سەرەکی داڕشتنی بەرنامەیەکی دیاریکرا بوو بۆ ڕێکخستنی گەلی کوردستان بۆ خەبات لەپێناو دیمۆکراسی و مافە نەتەوەییەکانی, چونکە دەسەڵاتی دەوڵەتی ئێران بە تەواوەتی لە کوردستان پەکی کەوتبوو, بۆیە لە (١٩٤١) (هەرێمی مهاباد) وەکو ناوچەیەکی کوردی خاوەن بەڕێوەبردنی خۆجێیەتی دەمەزرا (لازاریف، ١٩٨٩: ٣٩٧). تەنانەت کۆمارەکەی کوردستانیش (١٩٤٦/١/٢٢) کە تەنیا ناوچەی موکریانی ڕۆژهەڵاتی کوردستانی لە خۆگرتبوو گیرۆدەی هەمان فاکتەری لاواز بوو بۆیە دوای کەمتر لە ساڵێک لە (١٢/٥/ ١٩٤٦) ڕوخا.

ئەنجامەکان:

١- نەبوونی هوشیاری نەتەوەیی و سیاسی لای سەرکردە و تاکی کورد بەوەی لە بری بیرکردنەوە لە قەوارەیەکی سیاسی سەربەخۆ لە بیری بەرژەوەندیی تایبەت و ناوچەگەریدا بوون.
٢- نەبوونی (مرجع)یک لە نێو کورد کە بتوانێت کۆدەنگی زۆربەی کورد بەدەست بهێنێت بۆ ئەوەی ببێتە چەقێک بۆ بڕیاردان لەسەر دواڕۆژی کوردستان.

٣- سادەیی و خۆش باوەڕی سەرکردەکان و پەند وەرنەگرتن لە ڕابردوو بەشێوەیەک چەندین جار توشی هەڵەی هاوشێوە بوونەتەوە.
٤- نەبوونی تێڕوانینێکی هاوبەش بۆ ئایندەی کوردستان و دابەش بوون بەسەر چەندین ئاراستەی جیاواز لە بیرکردنەوەدا.
٥- خۆ بەکەم زانیین لە بەرامبەر دوژمنان و یەکتری قەبوڵ نەکردن لە نێو سەرکردە کوردەکاندا بەوەی هەر یەکێکیان خۆی بە شایستەتر دەزانی لەوەی تریان.
٦- سروشتی پێکهاتەی خێڵەکی و دەرەبەگایەتی کۆمەڵگەی کوردی بەربەستبوو لەبەردەم یەکێتی تێکۆشانی ڕزگاریخوازی. ئاراستەی دژبەیەکی کۆمەڵایەتی لەناو کۆمەڵگەی کوردی و جیاوازی بەرژەوەندیی چین و توێژەکان, پاڵی نا بە زۆر لە سەرکردە سەربازییەکان پاڵ بدەنە لای نەتەوە پەرستەکانی تورک.
٧- ئەوەی پێویستە لێرەدا بیخەینە ڕوو بەشێوەیەکی تایبەت ئەوەیە کە سەرکردەکانی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد دابڕابوون لە گەلەکەیان. درکیان بە خواستیان نەدەکرد بۆ سەربەخۆیی. ئەو سەرکردانەی کە پشتیوانی جەماوەری گەلیان نەبوو، متمانەشیان بە گەل نەبوو و پشتیان پێ نەدەبەستن، بەڵکو ئومێدیان بە وڵاتە گەورەکان و هەندێک جاریش بە تورکیا گرێدابوو. لە کۆتاییدا چارەنوسی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لە پشت گەلی کورد و لەنێوان بەرژەوەندیی جیاوازی وڵاتانی گەورە و تورکە کەمالییەکان بڕیاری لەسەر درا لە پەیماننامەی لۆزان ١٩٢٤.

پەراوێزەکان:

(١) ئەو کۆمەڵەیە لە ساڵی (١٨٨٩) لەسەر دەستی چوار قوتابی قوتابخانەی پزیشکی دامەزرا کە ئەوانیش: ئیبراهیم تیموری ئەلبانی و ئیسحاق ئیسکۆتی دیاربەکری و عەبدوڵڵا جەودەتی خەربۆتی و محەممەد ڕەشیدی چەرکەسی بوون. سەرکردایەتی ئەو کۆمەڵەیە دوازدە کەس بوون، ئەو یەکیەتییە بووە بەردی بناغەی ڕێکخستنێکی تر کە بە کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی ناسرا لە ساڵی ١٩٠٨. علی تتر توفیق نێروەیی، الحیاة الحزبیة فی کوردستان (١٩٠٨– ١٩٢٧)، الطبعة الاولی، مطبعة خانی، دهۆک، ٢٠٠٧، ص ٤٧.

(٢) لەماوەی دوای تەواوبوونی جەنگی یەکەمی جیهانی تاکو قەدەغەکردنی لەلایەن مستەفا کەمال ئەتاتورک، چەندین بڵاوکراوەی کوردی دەردەچوون. لەوانە: (ژین، گۆوار، کوردستان، ئەستەمبوڵ، عیرفان، ژیان، ژیانەوە) بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: کەمال مەزهەر ئەحمەد، تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەنوسی کوردیدا، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٨ ؛ Malmîsanîj & Mahmûd, ROJNAMAGERYYA KURDÎ (1908–1992) Li Kurdistana Bakur û li Tirkiyê, Ankêra, 1992

(٣) لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانی چەندین پارتی کوردی دامەزران لەوانە: (کۆمیتەی سەربەخۆی کورد کۆمەڵەی تەعالی کوردستان پارتی دیموکراتی کورد جەمعیەتی ئازادی کورد کۆمەڵەی ئیجتیماعی کورد) بڕوانە : نەجاتی عەبدوڵڵا، کوردو کوردستان لە بەڵگەنامە نهێنیەکانی حکومەتی فەرەنسا و بەریتانیادا ١٨٧٩– ١٩٦٣، بەرگی دووەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠١٨.

(٤) شێخ مەحمودی حەفید: کوڕی شێخ سەعیدی کوڕی شێخ محەمەدە. لە ساڵی (١٨٨١) لە سلێمانی لەدایک بووە ڕۆڵی کاریگەری هەبووە لە بزاڤی نەتەوەیی لە سەرەتای سەدەی بیستەم لە ساڵی (١٩٥٦) لە شاری بەغدا کۆچی دوایی کردووە (عقراوي، ٢٠٠٥: ٤٦).

(٥) لیوا سەدیق پاشا ڕەسول قادری لە سەرکردەکانی کورد بوو لە سوپای ڕوسیا لەسەر داواکاری نوێنەری سامی بەریتانی (برسی کوکس) لە

ڕوسەکان هەڵگەڕایەوە و پاش بانگ کردنی بۆ بەغدا لە ساڵی (١٩٢١) بووە پشکنەری گشتی حکومەتی شێخ مەحمود لە (١٩٢٢). بڕوانە: صديق قادری، مذكرات القادري- بيان الثورة الروسية العظمي وايضاح غوامضها، مطبعة الفلاح، بغداد، ١٩٢٤.

(٦) سمکۆی شکاک: ئیسماعیلی کوڕی محەمەد کوڕی عەلی ئیسماعیل سادقە. لە ساڵ (١٩٧٥) لە ناوچەی شپیران لە گوندی چاری (چهريق) لە دایک بووە. سمکۆ سەرۆک هۆزی شکاک بووە و شوێنێکی بەرزی هەبوو لەناو کوردانی ڕۆژهەڵات و ڕۆڵێکی گەورەی بینیوە لە خەباتی نەتەوەیی کورد دژ بە ڕژێمی ئەوسای ئێران و لە ساڵی (١٩٣٠) لەلایەن ڕژێمی ئێرانەوە بە فەرمانی (ڕەزا شا)ی پەهلەوی تیرۆر کرا بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە(خريزی، ٢٠٠٤).

(٧) مارشمعون: پۆستێکی پێشەوای ئایینی نەستوریەکان بوو, ئەم پۆستە بە میرات بۆیان ماوەتەوە. بنکەی سەرەکی مارشمعون ماوەیەک لە ئەلقۆشی نزیک موسڵ و دواتر لە عەینکاوەی هەولێر و پاشان لە سەردەمی مارشمعونی سێزدەهەم (١٦٦٠-١٧٠٠) گوازرایەوە بۆ گوندی (قوچانس) لە نزیک جولەمێرگ لە چیای هەکاری(احمد سوسە، ١٩٧٩: ١٢٠).

(٨) عەبدولڕەزاق کوڕی نەجیب پاشای کوڕە گەورەی بەدرخان بەگە. لە ساڵی (١٨٤٦) لە ئەستەمبوڵ لە دایک بووە. چەندیین ساڵ لە وەزارەتی هەندەرانی تورکیا فەرمانبەر بووە و دوایی کراوە بە سکرتێری سێیەمی بالوێزی تورکیا لە پیترسبۆرگ و لەوێ فێری ڕوسی بووە دواتر بۆتە سکرتێری دووەمی بالوێزی تورکیا لە ئێران. ماوەیەک سەرۆکی تەشریفاتی سوڵتان عەبدولحەمید بووە دوای ماوەیەک دەگیرێت و ڕەوانەی تەڕابلسی دەکەن بەڵام دوای کودەتاکەی ئیتیحاد و تەرەقی دەگوڕێتەوە کوردستان. بڕوانە: جەلیلی جەلیلی، چەند لاپەڕەیەک لە میژوو و ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسی کورد لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتای سەدەی بیستەمدا، ئۆپسالا، ستوکهۆڵم، ١٩٨٥، ل١١٨.

سەچاوەکان:

- پاکیزە ڕەفیق حیلمی، کورد و ژیانێکی پڕ لە ئەندێشە، چرا، هەولێر، ٢٠٠٠.
- جەلال تاڵەبانی، کوردستان و بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد، ب١، و: ح-ا، بەیروت، ١٩٧٠.
- جەلیلی جەلیلی، چەند لاپەڕەیەک لە مێژوو و ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسی کورد لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتای سەدەی بیستەمدا، ئوپسالا ستوکهۆڵم، ١٩٨٥.
- جەلیلی جەلیلی، شۆڕشەکانی کورد لە سەردەمی نوێدا، و: بەهائەددین جەلال مستەفا، چ١، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٣.
- حوسێن مەدەنی، کوردستان و ستراتیژی دەوڵەتان، ب٢، چ١، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٠٩.
- دێرک کینان، کورد و کوردستان لە نێوان بەردەئاشی داگیرکەراندا، و: سەلام ناوخۆش، چاپخانەی کاژ، کوردستان، ٢٠٠٨.
- دیقید مکداول، مێژووی هاوچەرخی کورد، و: ئەبوبەکر خۆشناو، چاپخانەی ڕوون، هەولێر، ٢٠٠٥.
- ڕەسول هاوار، شێخ مەحمودی قارەمان و دەوڵەتەکەی خواروو کوردستان، چاڤی پریس، لەندەن ١٩٩٠.
- سەعدی عوسمان هەروتی، بزاڤی هاوچەرخی ڕزگاریخوازی کورد، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦.
- سەلام ناوخۆش، کوردستان چۆن داگیر کراو دابەش کرا، چ٢، بێ شوێنی چاپ ٢٠٠٠.
- عوسمان عەلی، چەند لێکۆڵینەک دەربارەی بزاڤی هاوچەرخی کورد، و: کامران جەمال بابان زادە، ب١، چ١، چاپخانەی ڕێی نوێ، ٢٠١٠.
- عوسمان عەلی، کورد لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیدا، و: کامەران جەمال زادە، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠١٣.

- عەتا قەرەداغی، چەقی دەوڵەت و تیروشیری مێژوو لە کۆمەڵگەی کوردی دا، چ١، هەولێر، ٢٠٠٤.
- عەلی تەتەر نێروەیی، بزاڤا سیاسی لە کوردستانێ (١٩٠٨-١٩٢٧)، دهۆک ٢٠٠٢.
- عەلی تەتەر نێروەیی، کورد و مێژوو(چەند لێکۆلینەک لدور مێژوویا نوێ و هاڤچەرخا کورد و کوردستانێ)، ب٢، چ١، دهۆک، ٢٠١٠.
- کەمال مەزهەر، چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی گەلی کورد، ب١، بەغدا، ١٩٨٥.
- کامەران وریا قانیع، نابێ لە نوسینەوەی مێژووی سیاسیمان شەرم بکەین، پاڵە، ژ(٢٣٣)، هەولێر، ٢٠١١.
- کەمال مەزهەر ئەحمەد، تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەنوسی کوردیدا، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٨.
- م. س. لازاریف، کێشەی کورد (١٨٩٦-١٩٧٧) ، و: کاوس قەفتان، ب١، بەغدا، ١٩٨٩.
- محمدامین زەکی بەگ، خوڵاصەیەکی تاریخی کورد و کوردستان، ب١، چاخانەی وەزارەتی پەروەرد، سلێمانی، ٢٠٠٠.
- نەجاتی عەبدوڵڵا، کوردو کوردستان لە بەڵگەنامە نهێنیەکانی حکومەتی فەرەنسا و بەریتانیادا ١٨٧٩- ١٩٦٣، بەرگی دووەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر ٢٠١٨.
- نەوشێروان مستەفا ئەمین، کوردو عەجەم مێژووی سیاسی کوردەکانی ئێران، چ٣، سلێمانی، ٢٠٠٧.

کتێبە عەرەبیەکان:

- أحمد عثمان أبوبكر، الاثار الكاملة، الجزء الاول، مطبعة شڤان، سليمانيه، ٢٠٠٩.
- احمد سوسه، ملامح من من التاريخ القديم ليهود العراق، مركز الدراسات الفلسطينية، جامعة بغداد، ١٩٧٨.

- رشيد كريم عقراوي' الطريق الى الدولة الكردية' دهوك' ٢٠٠٥.
- صديق قادرى، مذكرات القادري- بيان الثورة الروسية العظمى وايضاح غوامضها، مطبعة الفلاح، بغداد، ١٩٢٤.
- عبدالرحمن ادريس صالح البياتي، الشيخ محمود الحفيد (البرزنجي) و النفوذ البريطاني في كردستان العراق حتى عام ١٩٢٥، دار الحكمة، لندن، ٢٠٠٥.
- على تتر توفيق نێروەيى، الحياة الحزبية فى كوردستان (١٩٠٨- ١٩٢٧)، الطبعة الاولى، مطبعة خانى، دهۆک، ٢٠٠٧.
- قسطنطين بتروفيج ماتفيف بارمتى، الاشوريون والمسألة الاشورية في العصر الحديث، الطبعة الاولى، مؤسسة الاهالي للطباعة والنشر والتوزيع، دمشق، ١٩٨٩.
- جليلي جليلي، ل. س. لازاريف، م. أ. حسرتيان، شاكروي محويان، أولغا جيغالينا، الحركة الكوردية في العصر الحديث، ت: عبدي حاجي، مطبعة خاني، دهوك ٢٠١٢.
- مسعود البارزانى، البارزاني و الحركة التحررية الكوردية، ج٢ ، للثقافة كردية، لبنان، ١٩٩٧.

كتێبە كوردییەكانی ڕێنوسی لاتینی:

- Malmîsanîj & Mahmûd, ROJNAMAGERYYA KURDÎ (1908–1992) Li Kurdistana Bakur û li Tirkiyê, Ankêra, 1992.

كتێبە فارسیەكان:

- دكتر توحيد ملک زاده ديلمقانی، آزربايجان در جنگ جهانی اول يا فجايع جيلولوق، انتشارات هاشمی، سودمند با همكاری نشر اختر، چاپ دوم، تبريز، ١٣٨٦.

گۆڤارەكان بە زمانی كوردی:

- بيرى نوێ، گۆڤار، ژمارە (٢٨) ، ساڵی ٢٠٠٢.
- گۆڤاری چوار چرا، ژمارە ٢، ساڵ١، خاكەلێوی ١٩٨٦.

گۆڤارەکان بە زمانی عەرەبی:

- احمد عثمان ابوبكر، حركة الشيخ محمود والعلاقات الدولية، مجلة المجتمع العلمي الكردي، مج١، العدد الاول، بغداد، ١٩٧٣.
- التآخي، بغداد، العدد ١٥٨٤، ١١ ئاذار ١٩٧٤.

ملخص

الكورد أحد أقدم أقوام الشرق الاوسط والتي تمتلك تاريخا وثقافة ولغة خاصة به. وكان له دور ملحوظ في تاريخ هذه المنطقة، حيث ناضل في سبيل انهاء ظلم واضطهاد الحكام المحتلين. لذلك لو قلبنا صفحات التاريخ نادرا ما نلاحظ مرحلة من مراحل التاريخ والكورد لم يقوموا بنشاطاته السياسية و العسكرية من اجل نيل مبتغاهم في الحرية والاستقلال. ولكن معظم المؤرخون و الباحثون في مجال التاريخ الحديث و المعاصرلم يولوا الاهتمام المطلوب بهذا النضال والجهد الكبير. حيث كانت أبحاثهم تدور في فلك الثناء والمدح وسرد قصص بطولاتهم. أما الهزائم والخسائر التي تكبدوها في النضال للاستقلال والحرية فيضعونها في اعناق القوى الخارجية. لذا حاول الباحثان في هذا البحث ان يعالجا هذه الاسباب التي ادت الى هذه النتائج هي قلة الاهتمام والخلافات الداخلية الكوردية ونتائج هذه الخلافات على الحياة السياسية والاجتماعية و الاقتصادية من بداية القرن العشرين الى يومنا هذا.

Abstract

Kurd is the one of the most ancient nation in the Middle East that owns their history, culture, language and their role are very effective. They always tried to get rid of aggressive and injustice of invaders. If we look back to history, we can easily grasp that Kurds always tried to be free and librated. Unfortunately, Kurdish historians and researchers have not highlighted deductively on this tiredness and revolution. They only praised them in the form of stories and narration and they mentioned the failure of their revolution to traitor and strangers.

Throughout this study, the researchers try to show the in justice, inconvenience, and unbalanced of Kurdish internal home. Thus, the results and outcomes of this are remarkably shown form the first days of 20th century till nowadays.

هاوڕێیانی کێبڕکێ

https://www.doi.org/10.31918/twejer.1921.2

e-ISSN (2617-0752) p-ISSN (2617-0744)

سیستەم و پێگەی ڕێکخستن و سەندیکا پیشەییەکانی دەوڵەتی عوسمانی

کتێبخانەی کۆلێژی

م. ی. ستار شیخ حسن
زانکۆی سۆران/ فاکەڵتیی ئاداب
star.hasan@soran.edu.iq

پوخته

ماوەی دەسەڵاتداری عوسمانی بەچەندین تایبەتمەندی جیادەکرێتەوە لە سەردەمەکانی پێشووتر، نەک تەنها بە درێژی ماوەی حوکم و فراوانی جوگرافییەکەی، بەڵکو بە بوونی سیستەمێک کە بایەخێکی گەورەی هەبوو لەڕووی کۆمەڵایەتی و کارگێڕی و سیاسی و سەربازی و ئاینی هەتاکو شارستانیش کە هەموو لایەنەکانی ژیان دەگرێتەوە.

زیادبوونی چالاکی پیشەیی و گەشەسەندنی پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنان و خزمەتگوزاری لە نێوان پیشەگەران و لەگەڵ توێژەکانی تر و دەسەڵات و پێویستی پاراستنی پیشەگەری بووە هۆی زیادبوونی بایەخی ڕێکخستنە پیشەییەکان، بەوپێیەی ڕێکخستنی ئابووری و کۆمەڵایەتی خاوەن بنەمای ڕەوشتییەکان بوون، ئەندامانیشیان هێزی کارای کۆمەڵگە و زۆرینەیان پێکدەهێنا و ڕۆڵیان هەبوو لە پتەوکردنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لەنێوان گرووپە پیشەگەرییەکان و پەیوەندی تاکەکانی.

هەولێر کتێب

وشە کلیلییەکان: ڕێکخستن، پیشەگەری، خاوەن پیشە، سەندیکا، سنفەکان، دەوڵەتی عوسمانی.

سیستەم و پێگەی ڕێکخستن و سەندیکا پیشەییەکانی دەوڵەتی عوسمانی

پێشەکی

یەکێک لە دیارترین سیما ئابووری و کۆمەڵایەتییەکانی دەوڵەتی عوسمانی ڕێکخستنە پیشەییەکان بوون، کە ئەندامانیان گرنگترین دەستە و گروپی کارای کۆمەڵگەیان پێکدەهێنا و بەهۆیانەوە پەیوەندییەکانی کۆمەڵگە پتەوتر بوون بە بەشداری چالاکانەی پایەدارەکانیان، زۆربەشیان لە شارەکان و چینی ناوەڕاست بوون، لەگەڵ گەشەسەندنی کۆمەڵگەش ئەو ڕێکخستنانەش لە ڕێکخستنی سادەوە گۆڕان بۆ ڕێکخستنی تۆکمە و بەهێز. هەروەها پیشەگەری بەهۆی ڕێکخستنەکانەوە توانی پارێزگاری لەمانەوەی خۆی و داب و نەریت و بەها کۆمەڵایەتییەکان و ئایدۆلۆژیای ئاین بکەن و بەشداربن لە بوژاندنەوەی هەموو لایەنەکانی ژیان و ڕۆڵیان هەبێت لە کرداری بە میراتیکردنی پیشەگەری بۆ خێزانەکان.

ئەم توێژینەوەیە ئاشنامان دەکات بە ڕێکخستنەکانی پیشەگەران و بەدیارخستنی سنفەکانیان کە لەشێوەی سەندیکا پیشەییەکانی ڕۆژگاری ئێستا کاریان کردووە و نوێنەرایەتی خاوەن پیشەکانیان کردووە لەبەرامبەر دەوڵەتدا، و زانینی بنەما و بنچینەکانی پێکهێنانی ئەو سەندیکایانە و دیاریکردنی ئەرک و ماف و پابەندبوونی ئەندامانیان لە پێناو دابینکردنی ئاستی پێویستییان.

لەم توێژینەوەیەدا کە بە ناونیشانی (سیستەم و پێگەی ڕێکخستن و سەندیکا پیشەییەکانی دەوڵەتی عوسمانی)یە، ڕێبازی تەرکیبی شیکاری پەیڕەو کراوە، تێیدا بابەتیانە چەمکی ڕێکخستنی پیشەگەری کە لە سنفدا خۆی دەنوانند و پەیکەری ڕێکخستنەکانیان و پایەکان و پلەبەندی کارامەیی خاوەن پیشەکان و پێگەی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی و پابەندبوونی پیشەگەران لە چوارچێوەی ڕێکخستن و بەها کۆمەڵایەتییەکان دیارخراون، هەموو ئەمەش بە گشتی لە سەرانسەری

دەوڵەتی عوسمانی وەرگیراوە و سنفەکانیش بەگشتی باسکراون و لێک جیا نەکراونەتەوە، چونکە هەموویان لە هەموو ناوچەکان سیمای گشتی هاوبەشیان هەبووە و بارودۆخیان لەیەک دەچن، ئەگەرچی لەهەندێ وردەکاری هەندێ جیاوازی بەدی دەکرێن کە ئاماژەیان پێکراوە، ئەستەمیشە یەکبەیەک و شوێنبەشوێن باسیان بکرێ، بەتایبەتی لەبەر نەبوونی وردەکاری تەواو لەسەر هەریەکەیان بەجیا، هەرچەند هەندێ لە سەندیکاکانیان کاریگەرتر بوون، هەروەها سروشتی بابەتەکە دەخوازێ کە ڕێبازی تێکهەڵکێشراو پەیڕەو بکرێ و شیکاری زانستی بۆ بکرێ.

لە تۆێژینەوەکەدا سەرچاوەی گرنگ بەکارهێنراون کە بەشێکیان تایبەتن بە مێژووی دەوڵەتی عوسمانی و ناوچەکە و بەرهەمی کارکردنی فراوانی نوسەرەکانیش لە نێو بەڵگەنامەکانی عوسمانیدا، وەک (مجموعة مؤلفين، الدولة العثمانية تاريخ وحضارة، إشراف وتقديم: أكمل الدين احسان أوغلي, ترجمة: صالح سعداوى) و (عبدالله حنا، حركات العامة الدمشقية في القرنين الثامن عشر والتاسع عشر "نموذج لحياة المدن في ظل الاقطاعية الشرقية") و (هاملتون جيب و هارولد بوين، المجتمع الاسلامي والغرب) و (د. خليل إينالجيك، تاريخ الدولة العثمانية من النشوء الى الانحدار)، جگە لە نامەو تێزی ئەکادیمی وەک (عائشة غطاس، الحرف والحرفيون بمدينة الجزائر ١٧٠٠_١٨٣٠ مقاربة اجتماعية–اقتصادية، أطروحة دكتوراه) و (مريم حميدي و نادية حموش، نظام الطوائف الحرفية في الدولة العثمانية خلال القرن ١٠هـ/١٦م "بلاد الشام ومصر" نموذجا، رسالة الماجستير)، کە هەریەکەیان زانیاری و ئاماژەی گرنگیان تێدایە سەبارەت بە تۆێژینەوەکەمان.

گەشەکردنی ڕێکخستنی پیشەیی:

کۆمەڵگەی عوسمانی بەشێوەیەکی گشتی دابەش ببووە سەر دوو بەشی سەرەکی، یەکەمیان دەسەڵاتداران، دووەمیشیان کە زۆرینەیان پێکدەهێنا چەند دەستەیەکی لەخۆ دەگرت وەک بازرگان و پیشەگەر و

خەڵکی ئاسایی، دەستەی کارای کۆمەڵیش پیشەگەر و خاوەن پیشەکان بوون.

بەگشتی کەرتی پیشەیی جۆراوجۆر، کەرتێکی فراوان و جەماوەری بوو، لەشاردا کەرتی سەرەکی پێکدەهێنا، تا ئەو کاتەی ئەو پیشانە پیشەی مااڵوە بوون، بوونی ڕێکخستن و سیستەمێکی دیاریکراو زەرورەتێک نەبوو بۆ دەستەبەری ئەرک و مافیان، بەاڵم دوای پێشڤەچوونی چالاکی پیشەگەری و پەیوەندییە پیشەییەکان، پێویستی بە سیستماتیک کردنی ئەو چالاکیانەی هێنایە گۆڕێ و ڕێکخستنی نێو خاوەن پیشەکانیش لە چوارچێوەی ڕێکخستنی کۆمەاڵیەتی و ئابووری بووە کارێکی حەتمی، تاکو یەکڕیزی ناو ئەو گاڵتەی کۆمەڵ بێتەدی، ئەویش مەبەست ئەو ڕێکخستنانەیە کە چینەکانی کۆمەاڵگەی دروست کردووە لە بزاوتە مێژوویییەکەیدا، ئەویش بریتی بوو لە (سنف)، کە هاوشێوەی سەندیکا پیشەییەکانی سەردەمی ئێستان، بەجۆرێک هەریەک لە جۆرەکانی پیشەگەری سنفی تایبەت بەخۆی هەبووە و خاوەن پیشەکان لەژێر چەتریدا کۆبوونەتەوە و خۆیان ڕێکخستووە، ئەو ڕێکخستنانەش بوونەتە سیمای ئابووری و کۆمەاڵیەتی پیشەگەری لە دەوڵەتی عوسمانیدا.

بە گەڕانەوە بۆ بنەچەی ڕێکخستنی پیشەگەری و سەندیکا پیشەییەکان لە دەوڵەتی عوسمانی، دەردەکەوێت کە ڕەگ و ڕیشەیەکی کۆنیان هەیە و میراتی فەرهەنگی ناوچە فراوان و فرە کەلتورەکەیە، بەتایبەتیش بەشە زۆرەکەی لەژێر کاریگەری سیستەمی کۆمەاڵیەتی و ئابووری ڕۆژهەاڵتی و ئیسالمیدابوو، لە پاڵ ئەو بەشەی ئەوروپا کە کەوتبووە چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانی.

سنف وەک مێژوونوسە کۆنەکان لەسەری کۆکن، هەر لەسەرەتاوە بەکارهاتووە بۆ کۆمەڵەکانی پیشەگەری لە کۆمەڵگەی ئیسالمیدا، هەر بۆیەش لەهەندێ شوێنی وەک میسر و شام لەجیاتی سنف دەستەواژەی (تایەفە) یان (کۆمەڵە) بەکارهاتووە، هەرچەندە کۆمەڵە بۆ گرووپە

پیشـــەییەکان لەســـەردەمی مەمالیکەکـــان بەکارهـــاتووە و لەســـەردەمی عوسمانییەکان بەکارنەهاتووە (غطاس،٢٠٠١: ١٤٥).

لێکۆڵەرە نوێیەکان پێناسەی جۆراوجۆر بۆ سنف دەکەن، هەروەک لویس ماسینیۆن(١٨٨٣–١٩٦٢) پێی وایە (سنف) دەزگایەکی سەندیکاییە، هەڵدەســـتێ بەڕێکخســـتنی پیشـــەگەری و پاراســـتنی نهێنیـــەکانی و جیگیرکردنـی نرخـی بەرهـەم و خزمەتگوزارییـەکانیان بـە دادپـەروەری و پاراستنی ئاستی پیشە مرۆییەکان (الشيخلي، ١٩٧٦: ٦٥–٦٩).

سـنفەکان کە ڕەگ و ڕیشـەیان لـە کۆمـەڵگەی ئیسـلامی دەگەڕێتـەوە پـێش عوسـمانییەکان و بـۆ سـەردەمی عەباسـییەکان، بگـرە لە شـارەکانی بەشی ئەوروپاش ئەو جۆرە ڕێکخستنانە هەبوون، بۆ نموونە ئەستانبۆل لەســەردەمی پــێش عوسـمانییەکانیش ســەندیکای بازرگـانی و پیشــەیی لێبـووە، بەڵام لە سـەردەمی عوسـمانییەکان گەشـەی زیاتریـان کـردووە و ژمارەیـان لە سـەردەمی سـوڵتان محمـد فـاتح (١٤٥١–١٤٨٢ز) زیـادی کردووە (Kia, 2011: 84).

بەرلەوەی ڕێکخســتنە پیشــەییەکان لەشــێوەی ســنف دەربــکەون، پیشەگەران لە کۆمەڵگەی ئیسلامیدا لەنێو کۆمەڵەکانی فتوەی[١] سۆفیگەری خۆیـــان دەرخســـتووە و تەکـــیە و خانەقاکـــان[٢] بـــوونەتە شـــوێنی کۆبوونەوەیـــان، بەجۆرێـــک پیشـــەگەری و فتـــوە ببـــوونە دوانەی لێـــک جیـانەکراو، بەتـایبەتی کە مەرجـی چـوونە نـاو فتـوە موسـڵمان بـوون و خاوەن پیشە بوونبووە، هەربۆیەش دوای دوورکەوتنەوەشیان لە تەکیە و خانەقاکان و دروستکردنی ڕێکخستنی پیشـەیی تـایبەت بەخۆیان، کەچی هێشتا لەژێر کاریگەری نەریتی فتوە دابوون، فتوەش لە ئەنادۆڵ[٣] لەژێر نـاوی ئەخیـان یـان ئەخیـە (آخيلک)[٤] بـوو، کە ڕۆڵـی دیاریـان هەبـوو لە سـەرهەڵدانی دەوڵەتـی عوسـمانی و فراوانخوازییەکـانی بەتـایبەتی لەلای ڕۆژئاوا، و هەندێ لە سـوڵتانە بەراییەکانی عوسـمانی شـوێنکەوتووی ئەو

ڕێکخستنانە بوون (مجموعة مؤلفين، ١٩٩٩: ٧٢٣ ؛ Faroqhi, 2009: 28–29).

ڕەوشی پیشەگەران و پێویستیان بە پێکەوە ژیان بە موسڵمان و ناموسڵمانەوە و ڕێکخستنێک کە بەیەکەوە بیان بەستێتەوە، پێویستی هەبوونی شوێنی کۆبوونەوەی هێنایەکایەوە، پاشان وردەوردە دووركەوتنەوە لە تەکیە و خانەقاکان (مجموعة مؤلفين، ١٩٩٩: ٧٢٣–٧٢٤) و دواتر لە ئەنجامی زیادبوونی چالاکی پیشەگەری و جۆراوجۆربوونی پسپۆری و پەیوەندییان بەیەکەوە و پێشکەوتنی پەیوەندییە بەرهەمییەکان لە نێوان پیشەگەران لەلایەک و هەریەک لە جوتیار و بازرگانەکان لەلایەکی ترەوە (رؤوف، ١٩٧٥: ٢٨٩)، زەمینەی دروستکردنی سنفەکانی پیشەگەری ڕەخساند کە هەمووان لەخۆبگرێت، هەرچەندە بەهۆی هەندێ ناکۆکی لەسەدەی هەژدەهم جیابوونەوەی سنفەکانی موسڵمان و ناموسڵمان لەیەکتری بووە دیفاکتۆ (مجموعة مؤلفين، ١٩٩٩: ٧٢٣–٧٢٤), بەمەش گرنگی سنفەکان زیادی کرد وەک ڕێکخستنێکی ئابووری و کۆمەڵایەتی بۆ پاراستنی پیشەگەران و مسۆگەرکردنی ئاستی پێویستییان و دیارکردنی بەهای کار و کالاکانیان و ڕێکخستنی پەیوەندییەکانیان لە نێوخۆ و لەگەڵ دەوڵەتدا (رؤوف، ١٩٧٥: ٢٨٩ ؛ الحمداني، ١٩٨٩، ١٧٥).

بەشێوەیەکی گشتی دەتوانرێ سنف و دەستە پیشەییەکان بکرێن بە سێ کۆمەڵە پیشە بەپێی پسپۆری و ئەرکەکانیان، هەر یەک لەوانیش چەندین سنفی تری پیشەیی لەخۆدەگرن، ئەوانیش بریتین لە گروپی پیشە بەرهەمهێنەکان و گروپی پیشە خزمەتگوزارییەکان، هەروەها گروپی پیشەکانی تایبەت بە بازاڕکردن و بازرگانی.

ژمارەی سنفەکانی پیشەگەری لە دەوڵەتی عوسمانی گەلێک زۆرن، بەشێوەیەک بۆ هەموو جۆرە پیشەیەک و لە هەر ناوچەیەکی عوسمانی سنفی تایبەت بەخۆیان هەبووە و لەهەندێ سەردەم بۆ ئاینزاکانیش بەجیا، ئەستانبوڵ لەهەر شارێکی تر زیاتر ڕێکخستنە پیشەییەکان تێیدا گەشەیان

کـردووه، دواتـر له هەنـدێ شـاری گەورەی وەک سـالۆنیک و بەلگـراد و بۆرسـه و ئەدرنه و قـاهیره و دیمەشـق و موسـڵ، پاشـان له شـاره بچوکتره‌کـانیش وەک ئەماسـیه (Qwataert, 2005: 136)، تەنیـا له ئەسـتانبۆلی پایتەخـت لەسـەدەی حەڤـدەم زیـاتر له هەزار سـنفی جۆراوجۆری پیشەیی، و نزیکەی هەشتا هەزار خاوەن پیشـه و پیشـەگەر و بیست و سێ هەزار شوێن و وەرشـەی پیشـه هەبوون، ئەو ژمـارەیەش له سـەدەکانی دواتـر بەرزبـۆتەوه بـۆ هەزار و شـەش سـەد و چل سـنفی پیشـەیی و بازرگـانی (Kia, 2011: 84–85)، له شـارەکانی تـریش به دەیان و سەدان بوونه، تەنانەت هەموو کۆمەڵگەی عوسمانی دابەش ببووه سـەر چەنـد گـرووپ و سـنفێک لەوانـه، پیـاوانی شمشـێر، پیـاوانی قەڵـەم، بازرگان، پیشەگەران، چوتیـار، کۆیلـەکان, هەریەک لەو گرووپانەش کـاری خۆی دیار بوو، بێ ئەوەی ڕەوا بێت دەست لەکاری یەکتر وەربدەن، سنفه پیشەییەکانیش هێزی کارای کۆمەڵگەبوون (جیب و بوین، ۱۹۹۷: ۲۳۹).

له هەنـدێ نـاوچەدا هۆزەکـان و خێزانەکـان ڕۆڵیـان هەبـووه له ڕێکخسـتنه پیشـەییەکان و تـاڕادەیەک سـنفەکان مـۆرکی تیـرەگەری و بنەماڵەییان پێوەدیاره، چونکه هەر تیره و بنەماڵەیەک به جۆره پیشـەیەک ناسـراونەتەوه و جۆرێـک له دابەشـکاری هەیە لە نێوانیـان له تایبەتمەنـدی پیشـەیی، بـۆ نمـوونه هەنـدێ له تیرەکـان به کـۆڵبەری خەریـک بـوونه و هەندێکی تر به خەڵـوزکردن و هـی تر به قەسـابی و حەمـامچێتی و ...هتد (باشـا، ۲۰۰۹، ۲۵۳–۲٦۹)، هەروەهـا هەنـدێ نـاوچەش هەبـوون زۆرتـر له بواریـک یـان دووان کـارامه بـوون و پێـی دەناسـرێنەوه، بـۆ نمـوونه ئەندەلوسـییەکان به تەلارسـازی (القفصـي، ۱۹۸۸: ٦۱۰)، هەر ئەوەش وایکـردووه ئەو پیشـانه ببـنه نازنـاوی ژمـارەیەکی زۆر له بنەمـاڵه و خێزانەکـان و تـا ئێسـتاش ئەو خـانەوادانه بەو نازنـاوانه دەناسـرێنەوه (الجميل، ۱۹۹۷: ۸۹).

ئامانجی ڕێکخستنە پیشەییەکان:

ئامانجی ڕێکخستنە پیشەییەکان سەرپەرشتیکردنی پیشەییانەی سەر ئەندامەکانی بوو، لە سەرپەرشتی و چاودێریکردنی کرداری دروستکردن و چۆنیەتی بەرهەم و خزمەتگوزارییەکان، هەروەها گرنگیدان بە چارەسەرکردنی ناکۆکی نێوان خاوەن پیشە و کرێکاران، لە ئەرکەکانی تری پارێزگاری کردن بوو لە ئاسایشی ڕێکخستنە پیشەییەکان، هەروەها دروستکردنی پەیوەندی دەسەڵات و دانیشتوانی شار. جگەلەوە ڕێکخستن و سنفی پیشەگەری شانەیەکی کارگێڕی بوو یارمەتی دەسەڵاتی دەدا بۆ کۆنترۆلکردنی هاوڵاتییان، هەروەها دەوڵەت لەڕێی ئەو ڕێکخستنانەوە چاودێری و سەرپەرشتی پیشەگەر و خاوەن پیشەکانی دەکرد و باجەکانی وەردەگرت، لەکاتی شەڕیشدا سەربازگرتنی بۆ ئاسان دەکرد.

هەرچەندە پیشەگەرانی ناو ڕێکخستنە پیشەییەکان یەکسان بوونە، بەڵام لەنێویاندا گرووپ هەبووە ڕۆڵی زیاتربووە لە یەکێکی تر، کە ئەوانیش گەورە پیشەگەر و خاوەن ئەزموونەکان بوون و لەشێوەی دەستەیەکی ڕاوێژکاری یارمەتی سنفەکەیان دەدا بەبێ ئەوەی سیفەتی فەرمی و یاساییان هەبووبێت، ئەوانە بەشداریان کردووە لە دانیشتنەکانی تایبەت بە چارەسەرکردنی کێشە و ناکۆکی نێوان پیشەگەران و ڕێکەوتنەکانی سنفەکەیان لەگەڵ لایەنی بەرامبەردا (غطاس، ٢٠٠١: ٢٠٨_٢١٢).

تێبینی دەکرێ ئەو سنفانە ئامرازێک بووبن بۆ گەیشتن بەهێز و پێداویستییەکانی ژیان، هەروەک دەگوترێ: ((مرۆڤ ناتوانێ ژیان و بوونی خۆی مسۆگەر بکات، تەنها بەکۆمەڵ و هاوکاری نەبێت، بۆ گەیشتن بەهێز و پێداویستیەکانی)) (فروخ، ١٩٨٤: ٤٦)، هەروەها ئامرازێکیش بوون بۆ دەربڕینی مەیل بۆ کۆمەڵگە و هەستکردن بەهاونیشتمانی بوون.

سنفه پیشەییەکان نیمچە سەربەخۆ بوون لە بەڕێوەبردنی کاروباری خۆیان، و ئەندامانی هەموو سنفەکان جۆرێک لە سۆزیان بۆ سوڵتان هەبوو، ئەمەش مۆرکی ئاینی بەسەر زاڵ کردبوو, بەڵام سۆز و لایەنگریان بۆ ڕێکخستنە پیشەییەکانیان مۆرکی ماددی ئابووری و کۆمەڵایەتی هەبوو (الشناوي، ١٩٨٠: ٦٨٥). هەروەها نەریت و ڕەوشت و مەراسیمی خۆیان هەبووە و خاوەنی دەزگا و کەرەستەی خۆیان بوون و هەریەک سیمبول و ئاڵای تایبەتی هەبوو، هەموو سنفێکیش وەلی یان پیرێک یان دووانی هەبووە، کە باوەڕیان وابوو ئەو وەلییە داهێنەر یان نوێکەرەوەی پیشەکەیانە، ئەمانەش هەردەم لە کەسایەتییە ئاینییەکان بوون بەزۆریش لە هاوەڵانی پێغەمبەر (د.خ) (ونتر، ٢٠٠١، ٣٦٥).

کوردستان و ڕێکخستنی پیشەگەری:

سەبارەت بە شارەکانی کوردستان هەرچەندە زانیاری وردمان لەبەردەستدا نین لەبارەی بوونی ڕێکخستنە پیشەییەکان، بەڵام لە شارە گرنگەکانی باکووری کوردستان وەک ئامەد و وان و بەدلیس و ماردین و مەڵاتیە، بەو پێیەی چالاکی پیشەگەریان تێدا فراوان بووە و پیشەگەری کارامەی زۆریان تێدابووە لە بوارەکانی ئاسنگەری و دەباغی (پێستەخۆشکردن) و بەرگدووری و جۆڵا و تەونکاری و بۆیەسازی (خمچێتی) (چلبي، ٢٠١٤: ١٥٦_١٥٧و٢٤٦ ؛ برانت، ٢٠١٤، ٨٣_٨٤)، باشووری کوردستانیش بەهەمان شێوە چالاکی پیشەگەری جۆراوجۆر و خاوەن پیشەی بەتوانای هەبووە لە بوارەکانی دەباغی و سەڕاجی (کورتاندووری) و دارتاشی و سەرتاشی و ڕستن و چنین و ئاسنگەری و بەرگدووری و چەخماخسازی و سفرسازی و سەعاتسازی و جۆڵایی و خەڵوزکاری و دروستکردنی شاڵ (شوانی، ٢٠٠٩، ١٧٤_١٧٥ ؛ هەروتی، ٢٠١٣: ١٩٠_٢١٦ ؛ مراد و البوتاني، ٢٠١٣: ٢٩_٣٠و ٤٣و٥٥)، بەتایبەتیش کە لە دەوروبەریاندا ئەو سەندیکایانە دیاردەیەکی بەربڵاوبوون، بۆیە ڕێی تێناچێ لەنێو ئەو دەوروبەرە کوردستان ئەو جۆرە ڕێکخستنانەی

تێدانەبووبێت و خاوەن پیشەکانی بیریان لە خۆ ڕێکخستن نەکردبێتەوە، بەتایبەتی شارە گرنگەکانی. هەرچەندە تۆژەرێک زیاتر لەوباوەڕەدایە ئەو سەندیکا و ڕێکخستنە پیشەگەرییانە لە کوردستان بوونیان نەبووبێ، بەتایبەتی لەسەدە یەکەمەکانی دەسەڵاتی عوسمانی لە کوردستان، ئەویش بە پشت بەستن بە نەبوونی ئاماژەی لەوجۆرە لە گەشتنامەی گەڕیدەکان، ئەگەرچی ئاماژە بە ئەگەری تێبینی نەکردنی ئەو گەڕیدانە دەکات بۆ ئەو دیاردەیە (هەروتی، ٢٠١٣: ٢١٦).

هەندێ ئاماژە و بەڵگەنامەی عوسمانیش هەن کە بوونی ئەو ڕێکخستنە پیشەگەرییانە دەسەلمێنن لە شاری کەرکوک ئەویش بە تۆمارکردنیان لە سالنامەی[٥] ساڵی ١٩١١_١٩١٢ز (شوانی، ٢٠٠٩: ١٧٦)، هەروەها بە پشتبەستن بە بەڵگەنامەیەکی تری عوسمانی، شاری هەولێر ژمارەیەکی زۆری پیشەگەری تێدابووە تا ئەو ئاستەی جۆرە پیشەیەکی وەک سەڕاجی گەڕەکی تایبەت بەخۆیان هەبووە (مراد، ٢٠١٥: ١٣٣)، ئەمەش ئەوەمان نیشاندەدات کە ئەو ژمارە پیشەگەرە ناکرێ بەبێ ڕێکخستنی تایبەت بووبن لەکاتێکدا لەناوچەکانی تری دەوروبەری دیاردەیەکی باوبووە.

شیاوی باسە لە دەرەوەی ناوچە کوردییەکانیش ژمارەیەکی یەکجار زۆری کورد هەبوون کە پیشەگەر و خاوەن پیشە بوون و ئەندامی سەندیکا و ڕێکخستنە پیشەییەکان بوون، لەسەرووی هەموشیانەوە ئەستانبۆلی پایتەخت هەزاران پیشەگەر و کرێکاری کوردی تێدابووە، زۆربەشیان لەنێو سنفی کۆڵبەرەکان بوون و ئەوانی تریش لە پیشە خزمەتگوزارییەکان و دارتاشی و خەڵوزکاری و شاگردی پیشە جیاوازەکان، کوردێکیش بەناوی (زارۆ ئاغا)[٦] زیاتر لە بیست ساڵ کتخدای[٧] سنفی کۆڵبەران بووە لە ئەستانبۆل لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەم و سەرەتاکانی سەدەی بیستەم (ئەلاکۆم، ٢٠٠٥: ١٦٦و١٨٦).

پەیکەری ڕێکخستنی سنفە پیشەییەکان (پۆست و پایەکان):

پێشڤەچوونی پیشەگەری، ڕێکخستنی پیشەیی بەدوای خۆداهێنا، کە ڕێکخستنی پەیوەندییە نێوخۆییەکانی سنف و پەیوەندییە دەرەکییەکانی لەگەڵ سنفەکانی دیکە یان لەگەڵ دەسەڵات لەخۆدەگرت، بۆیە هەموو سنفە پیشەییەکان پێویستبوو کەسانێک هەبن بەڕێوەی ببەن و نوێنەرایەتی بکەن هەریەک بەپێی پسپۆری خۆی، بەو جۆرە سنفەکان لە پۆست و پایەدا بوونە خاوەنی پەیکەرێکی ڕێکخستنی دیاریکراو لە هەموو دەوڵەتی عوسمانیدا.

لە وردەکاری ڕێکخستندا سەندیکا و سنفەکانی پیشەگەری جیاوازییان هەبوو لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر و لەنێو نەتەوە و ئاینزا جیاوازەکان، تەنانەت لە سنفێکەوە بۆ یەکێکی تریش و لە کاتێکەوە بۆ کاتێکی تریش جیاوازی بەدی دەکرێ، هەتاکو لە ڕۆڵ و پێگەیان لە کۆمەڵگەی عوسمانی و لە شێوازی ڕێنوێنی و ئاراستەکردن و بایەخدا جیاوازیان هەبوو، بۆ نموونە لە شوێنێکی وەک بەلقان (Freitag, 2011: 199_200) و بەشەکانی تری وەک ئەنادۆل و شام و عێراق و حیجاز و لوبنان و فەلەستین و جەزائیر و کوردستان...هتد، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەموویان سیستەمێکی گشتییان پەیڕەو کردووە، کە پێکهاتەیەکی شێوە هەرەمییان هەبووە لەسەرەوە بۆ خوارێ.

کتخدا _ شێخی سنف:

لەسەرووی هەر سنفێک کەسێک هەبووە نوێنەرایەتی دەکردن لەبەرامبەر دەوڵەتدا و کارەکانی ناوخۆی بەڕێوەدەبرد و نهێنیەکانی دەپاراستن، کە لە شارە تورکییەکان پێی دەوترا (کتخدا_ کەهیە) و لەناوچە عەرەبییەکانیش (شێخ)ی پێ دەوترا، لەهەندێ شوێنیش (گەورەی پیشە) یان (سەرۆکی پیشە) و لە جەزائیریش (ئەمین) بەکارهاتووە (غطاس، ۲۰۰۱: ۱۸۹).

هەبوونی کتخدا لەهەر سنفێک بایەخێکی گەورەی هەبوو، چونکە نیشانەی سەربەخۆیی سنفەکە بوو، هەر سنفێک کتخدای نەبایە بە سەربەخۆ دانەدەنرا، خاوەنی ئەو پایە کەسێکی بەتوانا و سەربەخۆ بووە و بە هەڵبژاردن لەنێو وەستا و گەورە پیشەگەران دیاری دەکرا، دواتر بەئامادەبوون و بڕیاری وەستاکان بە ڕەسمی لەلایەن قازی دادەنرا و لە تۆماری دادگا تۆماردەکرا (اینالجیک، ٢٠٠٢: ٢٣٥ ؛ إیبش، ٢٠١٢: ٢٤), و پیشەگەران پابەند دەبوون پێیەوە. دانانەکەشی بەبڕیاری ڕەسمی قازی جۆرێک لە هۆشداریدان بووە بە ئەندامان بۆ پابەندبوون پێوەی و بەرهەڵستی نەکردنی، هەروەها مافی مەعنەویشی بۆ دەستەبەر دەکرد وەک پێویستی ڕێز لێ گرتنی لەلایەن ئەوانی تر و پێگەیەکی جیاوازتری پێ دەدا لەوانی دیکە.

سەبارەت بە وەرگرتنی پلەوپایەی شێخی سنف (کتخدا)، ئەوا بەگشتی لەلایەن وەستا دیار و کۆنەکانەوە هەڵدەبژێردرا (العطار، ١٩٧٦: ٣٢٥ ؛ الجمیل، ١٩٩٧: ٨٦), کە لە کۆبوونەوەی موسڵمان و ناموسڵمانەکانی ناو سنفەکە، موسڵمانێک دیاری دەکرا لەسەردەمەکانی بەرایی، بەڵام دواتر لەنێو گروپی زۆرینەی ناو سنفەکە دەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانرا لەکاتی زیادبوونی ئەندامانی گرووپەکەی تر هەڵبژاردن بکرێت و کتخدایەک هەڵبژێردرێ، کاتێکیش ناموسڵمانەکان (مەسیحی و جولەکە) ڕێکخستنی پیشەیی تایبەت بەخۆیان دروستکردن، کتخدایان لەنێو خۆیان دادەنا (مجموعة مؤلفین، ١٩٩٩: ٧٢٥), بەڵام ئەو هەڵبژاردنە بەڕێککەوتن بووە نەک بەدەنگدان، ئەگەر بەڕێککەوتنیش نەگەیشتبانە ئەنجام، ئەوا شێخی سنفەکان (کتخدای گەورە) یەکێکی لە پاڵێوراوان دادەنا، دواتر ئاهەنگی دانپێدانانی بۆ دەکرا و ئەویش سوێندی دەخوارد (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣٢٥).

هەرچەندە بەزۆری بەتەمەنەکان ئەرکی کتخدایان وەرگرتووە، بەڵام هەموو کات مەرجی سەرەکی نەبووە و نموونەی کەسی گەنج هەن لەو

پۆستەدا (غطاس، ٢٠٠١: ١٩١)، زۆر جاریش وەستاکان دەیانتوانی کتخدا لە پۆستەکەی لابدەن گەر بیانویستایە و کارەکانی لەسنووری خۆی تێپەڕبووایە، یان ئەندامانی سنف لێی ناڕازی بوونایە لایان دەداو یەکێکی تریان دادەنا (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣١٣)، هەروەها ڕێگرییان دەکرد لە دەستوەردانی حکومەت لە دانانی کتخدای نوێ و سەپاندنی کتخدایان لەلایەن والی و قازی ڕەتکردووەتەوە (اینالجیک، ٢٠٠٢: ٢٣٥).

هەموو کات شێخی سنف_کتخدا بەڕێککەوتن و هەڵبژاردن و دیموکراسی دانەدەنرا، بەڵکو هەندێ جار لەلایەن دەوڵەت یان والی و کاربەدەستان دانراون، هەروەها پایەکە بە میراتیشکراوە بۆ خێزانێکی دیاریکراو لە باوکەوە بۆ کوڕ، ئەمەش پێچەوانەی ڕێساکانی هەڵبژاردن نەبوو، چونکە ئەندامان ڕای خۆیان هەبوو، دەیانتوانی گەر کەسی بەتواناتر هەبوایە هەڵیبژێرن (أبو سلیم، ٢٠٠٠: ٤١٦)، ئەوەتا لە موسڵ کە دەیان سنفی پیشەگەری لێبووە، لە سەردەمی جەلیلییەکان[٨] ڕژێمی پشتاوپشت لەو پۆستانەدا پەیڕەو کراوە، کە لە هەموو پیشەیەک بنەماڵەیەکی دیاری ناو سنفەکە، ئەو پۆستەی قۆرخ کردووە (رؤوف، ١٩٧٥: ٢٩١)، بەڵام ڕەنگە ئەوەش پەیوەندی بەوە هەبێت کە زۆر لەو پیشانە لە بنەڕەتدا بنەماڵەیی بوونە یان خێزانێک دەستی بااڵیان تێیدا هەبووە، لەو بارەشدا هیچ ڕێگریەک نابێت کە بەڕەزامەندی و ڕای هەموو ئەندامان کەسێک بەبێ بەرهەڵستی پۆستەکە وەربگرێ.

لە کاتی هەبوونی زیاتر لە کەسێک بۆ پۆستی شێخی سنف لە هەندێ ناوچەی دەوڵەتی عوسمانی قازی یەکلای دەکردەوە لەڕێگەی ئەنجامدانی تاقیکردنەوەیەک و دیاریکردنی باشترینیان، هەندێ جاریش زانا ئاینییەکان دەستیان دەخستە نێو دیاریکردنی شێخی سنف لەپێناو سەرخستنن و دانانی پاڵێوراوێک کە پابەندی بنەما ئاینییەکان بێت و بەها بەرزەکانی تێدابێت (حمیدي و حموش، ٢٠١٥: ٣٣).

شیاوی باسه حاڵەتی دەگمەن هەن کە لە هەندێ ناوچەی دەوڵەتی عوسمانی هەندێ سنف زیاتر لە یەک شێخیان هەبووە، هەروەک لە ساڵی (١٦٣٣ز) لە قودس ئاماژەی بوونی دوو شێخ بەناوەکانی (حاجی محمد حسین) و (حاجی شحاده موسی) لە سنفی دەلالەکان دەبینرێ، ئەویش بە ڕەزامەندی قازی و ئەندامانی سنفی پیشەیی (الجبوري، ٢٠١١: ٢٤٣)، هەرچەندە وردەکاری بوونی دوو شێخی سنف و هۆکارەکەی دیار نییە، مەگەر لەبەر زۆری ئەندام و فراوانی و قورسی کارەکانیان بێت، یان بەهۆی ململانێ و بۆ ڕاگرتنی باڵانس بێت.

هەرچەندە بەگشتی کتخدا لە نێو سنفی پیشەگەرانی خۆی هەڵبژێردراوە، بەڵام نموونەی واش هەن لەهەندێ شوێن پیشەی کتخدای سنف جیاوازە لەگەڵ پیشەی سنفەکەی، بۆ نموونە خۆی بەرگدروو بووە و بۆتە شێخی کورتاندروەکان (غطاس، ٢٠٠١: ١٩٤).

مانەوە لە پایەی شێخی سنف ماوەیەکی دیاریکراوی نەبووە، بەڵکو دەیتوانی تا لە ژیاندابێت بەردەوام بێت، ئەگەر هۆکارێک نەبووایە بۆ وازهێنان و گۆڕین و لادانی (حنا، ١٩٨٥: ٤٢)، تەنانەت حاڵەتی دەگمەنیش هەن کەوا کەسێک زیاتر لە جارێک و دووجاریش هەمان پۆستیان وەرگرتووە، دوای ئەوەی بەهەر هۆکارێک وازی هێنابێت دواتر گەڕاوەتەوە شوێنی خۆی (غطاس، ٢٠٠١: ١٩٨)، دیارە ئەمەش پەیوەندی بە کاریگەری و لێهاتوویی و ئەزموون و تەمەنی ئەو کەسەوە هەبووە کە جێی ڕەزامەندی ئەندامان بووە، یان بەهۆی بەهێزی دەسەڵاتی خۆی و بنەماڵەکەی بووە توانیویەتی خۆی بسەپێنێ.

ئەرک و ماف و دەسەڵاتەکانی شێخی سنف:

شێخی سنف لەسەر ئاستی سنفەکەی کۆمەڵێک ئەرک و کاری هەبووە و بەرپرسی یەکەم و سیمبولی بووە، سەرۆکایەتی کۆبوونەوەی ئەنجومەنی سنفی دەکرد و لە ڕووی ئابوورییەوە چاودێر بووە بەسەر

پیشه و کوالیتی بەرهەم و خزمەتگوزاریەکانی، لەهەمان کاتیشدا پارێزەر و پاسەوانیشی بووە، چاودێری کردنیشی بۆ کاڵا لە قۆناغی یەکەمدا دەستی پێ دەکرد لە دەسکەوتن و بەکارهێنانی کەرەسەی خاو، تاکو بەرهەمهێنانی کاڵا یان قۆناغی سوودمەندبوونی خەڵک، ئامانجیش لەمە پاراستنی پیشە بوو لەلایەک و پارێزگاری بەکاربەریش لەلایەکی ترەوە، لەو ڕووەشەوە سزای هەر پیشەگەرێکی دەدا کە زیان بە پیشەکە بگەیێنێ (حنا، ١٩٨٥: ٤٢)، ئەرکی تریشی بریتی بوو لە نوێنەرایەتیکردنی پیشەگەرانی سنفەکەی لە مەراسیم و ئاهەنگ و بۆنە ئاینی و سوڵتانیەکان (الجميل، ١٩٩٧: ٨٦), هەروەها پاراستن و ڕێکخستنی پەیڕەوی ناوخۆی سنفەکە و نەهێشتنی جیاوازی و ناکۆکی نێوان ئەندامان (الحمداني، ١٩٨٩، ٤٥)، زۆرجاریش سەرپەرست بوو لە پێدانی کار بە خەلفەکان (صناع) بە ڕاسپاردنی وەستاکان (حنا، ١٩٨٥: ٤٢).

لە سیستەمی باجیشدا شێخی سنف ڕۆلێکی باڵای هەبوو، بەشێوەیەک بەرپرس بوو لەبەرامبەر حکومەتدا، تا ئاستێک گەر پیشەگەرێک باجی لەسەربایە لەدوای مردنی، شێخی سنف سەرپەرشتی قەرزدانەوەکەی دەکرد ئەگەر بە فرۆشتنی دوکان یان کاڵاکانیشی بووایە، هەروەها ڕێگری دەکرد لە کڕین و فرۆشتنی دوکان و شوێنی پیشەکان گەر خاوەنەکەی باجی لەسەربایە یان قەرزدار بووایە (غطاس، ٢٠٠١: ٢٠٢).

هەرچەندە بەڵگەی سەلمێنەر نیە لەسەر ئەوەی شێخی سنف مووچەی هەبووبێت لە سنفەکەی، بەڵکو بەزۆری لەسەر کاری خۆیان ژیاون، بەڵام هەندێ ئیمتیازی ماددیان هەبووە، بەهەر جۆرێک بێت پارەی شێخایەتی هەبووە، بەڵام لەوە ناچێت ئەو بڕە پارەیە پابەندبوونێکی جێگیر بووبێت لەسەر سنفەکان بەرامبەر شێخەکەیان (الجبوري، ٢٠١١: ٢٤٥).

لە بـواری کۆمەڵایەتیشـدا شـێخی سـنف پـێگەی خـۆی هەبـووە کە هەردەم بەرژەوەندی ئەندامانی پیشـەکەی لەبەرچاو گرتـووە، تەنانەت لە دەرەوەی چوارچێوەی کـاری پیشـەیی چـاودێری مافەکـانی کـردوون، بـۆ نموونە لە دابەشکردنی میراتی میراتگران ڕۆلی هەبووە، نەک هەر لەکاتی سـەرۆکایەتی پیشـەکەی، بەڵکـو لەدوای نەمانیشـیان لە پۆسـتەکانیان توانیویانە پێگەی خۆیان بپارێزن و خەڵک ڕێزیان لێ بنێ و پەنایان بۆ ببەن لە چارەسەرکردنی کێشە و ناکۆکی نێو پیشـەگەران (غطاس، ٢٠٠١: ٢٠٢).

یگیت باشی[٩] _ شاویش:

لـە پاڵ هـەر شـێخ یـان کتخدایەک یاریـدەدەرێک هـەبوو پێی دەوتـرا (یگیت باشی– مامۆستای گەورە) یان (شاویش)، کە بە هـەڵبژاردن دادەنـرا لـە لایـەن خـاوەن پیشـەکان (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣٢٥ ؛ حنا، ١٩٨٥: ٤٣)، لەڕێی ئەوەوە ئەندامانی سنف پەیوەندییان بـە شـێخەوە دەکرد. گرنگترین ئەرکەکانیشـی بریتـی بـوون لە بـەڕێوەبردنی کاروبـاری نـاوخۆی سـنف لـەکاتی ئامادەنـەبوونی شـێخ و بەرپرسـیارێتی تۆمـارکردنی سـنف و بەرپرسـیارێتی کڕینـی کەرەسـە سـەرەتاییەکانی پیشـەکەیان لـە بـازاڕ و دابەشکردنی بەسـەر پیشـەگەران، هەروەها ئاگادار کردنەوەی شێخ لە توانا و ئارەزووی هەر پیشەگەر و خاوەن پیشەیەک بۆ بەرزکردنەوەی پلەکەی (الجمیـل، ١٩٩٧: ٨٦ ؛ اینالجیـک، ٢٠٠٢: ٢٣٦), جـگە لە پشـکنینی کـاڵای دروسـتکراو و چـاودێری ئەنـدازەی لەبەرچـاوگرتنی ئەو پێـوەرانەی سنفەکان دایاننابوون لە بەرهەمەکاندا، هەروەها چارەسـەرکردنی کێشـەی نێوان پیشەگەران (نصار، ٢٠٠٥: ٤٠).

لە نـاوچەی جەزائیر شـێخی سنف یـان ئەمینـی کۆمەڵە پیشـەییەکان دوو یاریـدەدەری هەبـوو، یەکیـان پێی دەوتـرا (شـاویش) کە هاوشـێوەی یگیت باشی بووە لەکاتی ئامـادەنەبوونی ئەمین کارەکانی ئەوی دەکرد و وەک وتەبێژی فەرمـی کۆمەڵەکەی بـووە، و لەنێـو ئەندامانی کـۆمەڵەکەی

دادەنران و لەلایەن خودی ئەمین دیاری دەکران، یاریدەدەری تریشیان پێی دەوترا (خۆجە) کە وەک نوسەرێک وابوو کاروباری پەیوەست بە کۆمەڵەی پیشەکەی تۆمار دەکرد (غطاس، ٢٠٠١: ٢٠٨–٢٠٩).

دەستەی خاوەن ئەزموونەکان (أهل الخبرة):

جگە لە کەسە سەرکردەکان لەناو سنفەکاندا دەستەی خاوەن ئەزموونەکان (أهل الخبرة) هەبوو کە لە وەستا بە ئەزموونەکان پێکدەهات، ئەوانەش بۆچوونی خۆیان دەبوو لەسەر کالا و دانانی نرخەکان و دیاریکردنی خەلفەکان (صناع)، لەهەندێ سنفیشدا هەندێ ئەرکی کتخدا و یگیت باشیان هەڵدەگرت، لە هەندێ سنفی گەورە و پێشکەوتووی پیشەگەری ئەو لیژنەیە لە شەش کەس پێک دەهاتن، ئەندامەکانیشی لەنێو وەستاکان هەڵدەبژێردران و پێ دەچێ هەڵبژاردنەکە بە کۆدەنگی بووبێت و دواتر گەر هیچ گازندەیەک نەبووایە وەستاکان دەچوونە بەردەم قازی بۆ تۆمارکردنی دانانەکە لە تۆماری دادگا (اینالجیک، ٢٠٠٢: ٢٣٦–٢٣٧)

دەستەی پیران (اختیارلر):

دەستەیەک لە گەورە وەستا و پیشەگەرەکان پێکدەهات کە بە دەستەی پیرەکان (اختیارلر) دەناسران (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣١٧–٣١٨)، ئەوانە وەک دەستەیەکی ڕاوێژکاری بوون کە شێخی سنف لەکاتی پێویستدا ڕاوێژی پێکردوون و بەشداری دانانی نرخ و سەرپەرشتی پێوانە و تەرازوویان کردووە و لەکاتی پێویستبوونی سزادانی پیشەگەرێک ڕایان وەرگیراوە (مجموعة مؤلفين، ١٩٩٩: ٧٢٥)، لەهەندێ سنفیشدا ئەو وەستایانەیان دیاریکردوون کە مافی کاری پیشەیی و کردنەوەی دوکانیان هەبووە، ئەویش لەپێناو ڕێگری کردن لە کەسانی ناشارەزا لە ئەنجامدانی کاری پیشەگەری (ریمون، ١٩٧٤: ١٥).

هەنواڵنامەی کێبڕکێ

کتخدای گەورە_ شێخی سنفەکان (شيخ المشايخ):

پۆستێکی گەورەی ڕێکخستنەکانی پیشەگەری بریتی بوو لە (شێخی سنفەکان) یان (شيخ المشايخ), لە ئەنادۆڵ پێی دەوترا (کتخدای گەورە)، ئەویش پایەدارێک بوو سەرۆکایەتی هەموو سنفەکانی پیشەگەری دەکرد، واتا دەستەیەک هەبوو کەوا شێخی هەموو سنفەکان تێیدا ئەندام بوون و شێخی سنفەکان سەرۆکایەتی کردوون، کە خاڵی پەیوەندی بوو لەنیوان والی و قازی لەلایەک و ڕێکخستنە پیشەییەکان لەلایەکی تر‌ەوە، و هەڵبژاردنی شێخی هەموو سنفێکی پیشەگەری بە ئامادەبوونی ئەو دەکرا (كوثراني، ١٩٨٨: ٦٢٥)، بەتایبەتیش ئەو پۆستە بۆ پیاو ماقوڵێکی شارەکە دەبوو، کە ڕاوێژی لەگەڵ شێخەکانی سنفەکان دەکرد لەبارەی کاری هاوبەشی سنفەکانی پیشەگەری (الجميل، ١٩٩٧: ٨٦).

لە هەندێ ناوچەی دەوڵەتی عوسمانیش هاوشێوەی ئەو پۆستە هەبووە بەتایبەتی لە جەزائیر، ئەویش بەناوی (أمين الأمناء)، و لە هەندێ شاریشدا هەر نەبووە و هەندێکیشیان تا درەنگ نەیان بووە (غطاس، ٢٠٠١: ١٨١–١٨٣).

شێخی سنفەکان_کتخدای گەورە، ئەگەرچی زۆربەی جار بە هەڵبژاردن و دانانی کەسێکی دیاریکراوی شارەکە بووە، بەڵام ئەو پۆستە زیاتر ئاینی بووە لەوەی پیشەیی بێت، لە ناوچە عەرەبییەکان مەرج بوو خاوەنی ئەو پۆستە لە ڕەچەڵەکی هاشمی بێت (نعيسة، ١٩٨٦: ٢٩٠)، لە شام لەسەرەتاکانی سەدەی نۆزدەم بە میرات بۆ بنەماڵەی نەقیبی ئەشرافەکان قۆرخ کرابوو (جيب و بوين، ١٩٩٧: ٣١٣)، تەنانەت زۆرجار لەنێو یەک بنەماڵەدا ململانێ هەبووە لەسەر ئەو پۆستە، ئەوەتا لە نێو بنەماڵەی بەنی عجلان[١٠] عەتا ئەفەندی لە ساڵی ١٨٨٣ز پۆستەکەی وەرگرتبوو کە لە براکەی ئەحمەد ئەفەندی بەتەمەن بچووکتر بوو، بەڵام ئەحمەد ئەفەندی بەمافی خۆی زانیوە، بۆیە پەنای بردۆتە بەر ئەستانبۆل

و توانیویەتی فەرمانی سوڵتانی بەدەست بێنێ لەبەرژەوەندی خۆی، بەو پێیەی لەبراکەی گەورەتر بووە (حنا، ١٩٨٥: ٣٩).

نەقیب:

شێخی مەشایخ سکرتێری تایبەتی هەبوو پێی دەوترا (نەقیب)، هاوشێوەی یگیت باشی یاریدەدەری شێخی سنف بوو، جیاوازی نێوانیان شێوازی دانانیان بوو، کە نەقیب لەلایەن شێخی مەشایخ دادەنرا، بەڵام یگیت باشی لەلایەن پیشەگەرانەوە هەڵدەبژێردرا، لەبەر پێگە ئاینییەکەی شێخی مەشایخ نەیدەتوانی لە کۆبوونەوە گشتییەکان ئامادەبێت کە لەنێو خاوەن پیشە و سنفەکان دەبەسترا لەبارەی کاروباریان یان لە ئاهەنگەکانی بەرزکردنەوەی پلەی پیشەگەران، بۆیە نەقیب نوێنەرایەتی ئەوی دەکرد، لە پێش سەردەمی تەنزیمات[١١] کاتێ شێخی مەشایخ دەسەڵاتی فراوانتر بوو زیاتر لە نەقیبێکی هەبوو، بەڵام لەسەردەمی تەنزیمات بایەخی هەردووکیان کەمی کرد بە هۆی یاساکانی دەوڵەت، خاوەنی پۆستی نەقیب مەرجی ڕەچەڵەک و میراتی نەبوو، بەڵکو شێخی مەشایخ مافی دانان و لادانی هەبوو (حنا، ١٩٨٥: ٤١و٤٣).

شێخی حەفت سنفەکان:

ئاماژەیەک هەیە بۆ هەبوونی پایەی (شێخی حەفت سنفەکان)، ئەویش لە موسڵ سەرۆکایەتی حەفت سنفی پیشەگەری کردووە، بەڕای تۆێژەرێکیش دیاریکردنی ژمارەی سنفەکان بە حەفت سنف ئامانج لێی یەکخستنی بەڕێوەبەرایەتی هەموو ئەو کۆمەڵە سنفانەیە کە پیشەکانیان لێک نزیکن لە یەک سنفدا و لەژێر سەرکردایەتی یەک سەرۆکدا، ئەویش بە پاڵنەری دارایی و کارگێڕی وەک ئاسانکارییەک بۆ سەرپەرشتی کردنیان (رؤوف، ١٩٧٥: ٢٩٠)، بەتایبەتی لەوەرگرتنی باجدا، و تۆمارێکی تایبەتی هەبووە بۆ خەرجی و هۆکارەکانی، هەروەها سەرپەرشتی کاروباری دارایی سنفەکانی کردووە (الحمداني، ١٩٨٩: ١٧٦). بە دووریش

نـابینرێ ئەوە پەیوەنـدی بەو دیـاردەوە هەبێـت کە هەنـدێ لەو سـنفانەی کالاّی هاوشێوەیان بەرهەم دەهێنا لەسەدەی شازدەم لێک جیا دەبـوونەوە بە پێی تایبەتمەندییان هەریەکە و سنفی سەربەخۆی هەبوو، بەشـێوەیەک سـنفە کۆنەکـان سـنفی نوێیـان لـێ جیـادەبووەوە (اینالجیـک، ٢٠٠٢: ٢٤٥)، بەلاّم لە سـەدەی نـۆزدەم بەهـۆی لاوازبوونیـان ئەوسـنفانە جـارێکی تـر چـوونەوە پـالّ یەکتـر و لەژێـر سـەرکردایەتی یەک رێکخسـتن و کتخـدا و شێخ دا (فاروقي وآخرون، ٢٠٠٧: ٦٧٥).

شیاوی باسە کۆشکی سەلّتەنەتیش پلەداری خاوەن پیشەی تێدابووە، چونکە لەبەر پێویستی کۆشـک بە خزمەتگوزاریـان، زۆرێـک لە پیشـەگەری تێـدابووە، هەرچەنـدە نـازانرێ تاچەنـد پەیوەنـدییان بەرێکخسـتنە پیشـەییەکانی دەرەوەی کۆشـک هەبـووە، بەلاّم ئەوانـیش لە نێوخۆیانـدا جۆرێـک لە رێکخسـتنیان هەبـووە یـان هەر هـیچ نەبێـت هەر جـۆرە گرووپێکـی پیشـە سـەرۆکێکیان هەبـووە سەرپەرشـتی و نـوێنەرایەتی کـردوون، بـۆ نمونـە سەرتاشـەکانی کۆشـک سـەرۆکێکیان هەبـوو کـە سەرپەرشـتی سەرتاشـەکانی ژووری شـەڕی دەکـرد پێـی دەوتـرا بەربەر باشی (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣٧٤)، هـەروەها بەرگدووەرەکانیش کە جل و بەرگی فەرمانبـەرانی کۆشـکیان دەدووری، کەسـێک سـەرۆکایەتی دەکـردن پێـی دەوتـرا تەرزی باشـی، جگـە لـە چەنـدین پیشـەگەری تـریش (جیـب و بوین، ١٩٩٧: ٣٨٤).

پلەکانی کارامەیی و خاوەنداری لە پیشەدا:

هەموو پیشەگەرێک بەپێی جۆر و تایبەتمەندی پیشەکەی ئەندام بوو لە سنفەکانی رێکخستنی پیشەگەریدا لە ناوچەکەی خۆی، جگە لە ئافرەت و پیشەگەری گەڕۆک و کۆیلە کە لەنێو رێکخستنەکاندا نەبوون (فاروقي و اخـرون، ٢٠٠٧، ٢٧٨–٢٨٠)، رێکخسـتنی ئەنـدامەکانی نـاو سـنفیش بە شـێوەیەکی دینـامیکی بـوو، پلەکـانی پیشـەگەران جێگیـر نـەبوون، بـەلّکو پلەبەنـدی بـوو لە خـوارەوە بـۆ سـەرەوە، بەپێـی کـارامەیی و شـارەزایی

پلەکان بەرز دەکرانەوە و دەرفەتی کاریان پێدەدرا، بەجۆرێک شاگرد یان منداڵی دەستپێک نزمترین پلە و سەرەتای پیشە بوو، وەستاش دوا قۆناغی پیشە و لێزانی و خاوەندارێتی بوو.

شاگرد _ چراک:

پلە پیشەییەکان لە خواروو هەڕەمەوە دەستی پێ دەکرد لەسەرەتای پەیوەندی کردنی خوازیارێک بە وەستایەکەوە، ئەویش بە (چراک_ شاگرد) یان (منداڵ_ دەستپێکەر) دەناسرا، کە بەزۆری منداڵێک دەبوو پەیوەندی بە پیشەگەرییەوە دەکرد و هیچی لێ نەدەزانی و بەزۆریش تەمەنیان بچووک دەبوو (هرشلاغ، ١٩٧٣: ٣٠)، ئەگەرچی خەڵکێک لە تەمەنی گەورەترەوە چونەتە نێو کاری پیشەییەوە. ناردنی منداڵیش بۆ فێربوونی پیشە سیمایەکی دیاری زۆرینەی منداڵانی چینی گشتی بووە، ئەویش لەسەربنەمای دابینکردنی دواڕۆژیان، بۆیە باوک کاتێ کوڕەکەی دەخستە بەردەستی وەستایەک هەمیشە ئەوە باوبوو کە دەیگوت (لێیدە، گۆشتەکەی بۆتۆ و ئێسکەکەی بۆ من) (عامر، ١٩٩٤: ٢٧)، ئەمەش لە ئەدەبیاتیان ڕەنگی دابووەوە و چەندین پەند هەبوون لەوکاتدا کە هانی فێربوونی پیشەی دەدا وەک (کاری بەدەستی لەهەژاری دەتپارێزی) و (خاوەن پیشە خاوەن قەڵایە) و (کار بکە بە فلسێک باشترە لە بێکاری) (حنا، ١٩٨٥: ٤٨–٤٩).

مەرجی وردی تایبەت بە منداڵ نەبوو بۆ چوونە نێو مەیدانی پیشەگەری، جگە لە دروستی جەستە و تەندروستی تەواو، چونکە هەندێ پیشەی وەک دارتاشی و ئاسنگەری و بۆیەچی بۆ کەسانی نەخۆش نەدەگونجان، هەروەها ئەو کەسەی دەچووە ناو پیشەیەک باشتر بوو پەیوەندییەکی بە پیشەکە هەبووبێت، بۆ نموونە کوڕی پیشەگەرێک یان کەسێک بێت پێویستی زۆری بە بژێوی هەبووبێت، کە ئەمەشیان وەستاکەی دەیتوانی دەستی پێوەبگرێت و بەردەوام بێت، یان کەسێک پێشتر لە پیشەیەکدا کاری کردبێت و وازی هێنابووبێت، ئەمەش بۆ

وەستاکان سوودیان زیاتر بوو بەهۆی ئەزموونی پێشتریان، زۆربەی جاریش باوک پەیوەندی بە وەستاکەوە دەکرد بۆ وەرگرتنی منداڵەکەی و فێرکردنی (حميدي و حموش، ٢٠١٥: ٣٥).

ماوەی مانەوە لە پلەی شاگردی و فێربوونی پیشە بەگوێرەی شوێن دەگۆڕا و بەلانی کەم دوو ساڵ بووە بەرەو سەرەوە، شاگرد لەو ماوەیەدا فێری بنەما و پیشە و ڕەوشت دەبوو لای وەستاکەی، بێ ئەوەی مافی گۆڕینی هەبێت مەگەر لە حاڵەتی تایبەت، کاتێ فێری بنچینەکانی پیشە دەبوو ڕێگەی پێ دەدرا هەندی کاری سادە بکات بە چاودێری وەستاکەی. زۆربەی جار کارەکانی بریتی بوو لە خزمەتی کەسی و خیزانی وەستا و خەلفە، ناچاریش بوو گوێڕایەڵ بێت، بۆیە لەناخیدا جۆرێک لە هەستی دوژمنایەتی چینایەتی شاراوە دژی وەستا و خەلفە پەنگی دەخوارد، ئەگەر دۆخەکەش گەیشتبا ئەو ڕادەیە دەچووە پاڵ خەلفە دژی وەستاکەی (حنا، ١٩٨٥: ٤٦).

شاگرد ماوەی چەند ساڵێک لە وەرشەکەی کاری دەکرد، لەسەرەتادا بێ بەرامبەر بەڵام دوای ماوەیەک لە هەندێ شوێن کرێیەکی کەمیان وەردەگرت، هەروەها وەستاکەی خەرجی خواردن و خواردنەوە و پێداویستیەکانی تری کە لە شوێنی پیشەکەی پێویستی بوو دەگرتە ئەستۆ (غطاس، ٢٠٠١: ٢٠٦).

خاوەن کرێ_کرێگرتە (اجیر):

کاتێک شاگرد توانای پیشەیی بەرز دەبووەوە و بەشدار دەبوو لە بەرهەمهێناندا، دەبوو بە خاوەن کرێ (اجیر) و کرێیەکی دیاریکراوی لە وەستاکەی وەردەگرت وەک لەناوەکەی دیارە، ئەو جۆرە پیشەگەرە بەهۆی پێگەیشتنی دەیتوانی کاروباری خۆی ڕایی بکات و لای وەستاکەوە بچێتە لای یەکێکی تر (أبو سليم، ٢٠٠٠: ٨٢).

دوو جۆری خاوەن کرێ (اجیر) هەبوو، یەکیان پابەند بوو کە وەک خزمەتکار لای وەستاکەی کاری دەکرد و لێیانەوە فێر دەبوو و تەمبێش دەکرا، ماندووبوونی زۆری دەبینی لەپێناو فێربوونی پیشە. جۆری دووەمیان (اجیر)ی ڕەها بوو، کە ئەویش هەندێکیان لەبەردەستی وەستا و خەلفە بوون و پێداویستییەکانیان دەخستنە بەردەست و کرێیەکی دیاریکراویان هەبوو، هەندێکی تریان دەبوونە کرێگرتەی هەرکەسێک بیویستایە یان هێزی کاری خۆی ڕۆژانە دەفرۆشت لەهەر پیشەیەک کە پێویستی ئەوتۆی بە کارامەیی نەبووایە (حنا، ١٩٨٥: ٤٧).

خەلفە (قلفه _ صناع):

لە دوای فێربوونی زیاتری پیشەکەی و پەیداکردنی کارامەیی فێرخواز لە (اجیر)ەوە دەچووە پلەیەکی تری کارامەیی و دەبووە (خەلفە)، ئەویش دوای سەرکەوتنی لە تاقیکردنەوەیەک کە لەبەردەم دەستەی پیرەکانی سنفەکە ئەنجام دەدرا (مجموعة مؤلفين، ١٩٩٩: ٧٢٦). خەلفە بەرزترین ڕێژەی کارگەرانی وەرشەکانیان پێکدەهێنا و ژمارەیان لە وەستا و شاگردەکان زیاتر بووە (نعيسة، ١٩٨٦: ٧٢٦ ؛ غطاس، ٢٠٠١: ٢٠٥)، ئەو پیشەگەرە لێهاتوویەکەی نەدەگەیشتە ئاستی وەستاکەی و وەک پیشەگەری دروستکەر کاری کردووە لەگەڵ وەستاکەی بەپێی ڕێککەوتنێک کە ماوەی کار و کرێیەکەی دیاری دەکرد (رافق، ١٩٨٦: ٦٦٧).

وەستا (أوسطة_المعلم):

خەلفە دوای فێربوونی پیشەکەی بەتەواوی و هەبوونی خەسڵەتە باشەکانی ڕەوشت و پەیوەندی هاوڕێیانە و بەها جوانەکان لەگەڵ توانای سەربەخۆ کارکردن و هەبوونی سەرمایەی پێویست بۆ کارکردن بە سەربەخۆ و دەستکەوتنی دوکان و شوێنی بەتاڵ بۆ پیشە، وەستاکەی شێخی سنفی ئاگادار دەکردەوە بۆ بەرزکردنەوەی پلەکەی بۆ وەستا, کە

دوا ئاستی لێهاتوویی بوو له پیشەدا و لوتکەی هەڕەمەکە بوو، هەربۆیە سەربەخۆ دەبوو لە کارەکەیدا و خاوەنی دوکانی تایبەتی خۆی دەبوو و ئەوانی تر لای ئەو کاریان دەکرد وەک هاوکار و بەردەست (هرشلاغ، ۱۹۷۳: ۳۰ ؛ Kia, 2011: 85)، بەڵام ژمارەیەکی دیاریکراوی خەلفەکان دەگەیشتنە پلەی وەستا، ژمارە زۆرەکەیان هەر لە ئاستی خەلفە دەمانەوە، جا چ لەبەر کەم لێهاتویی بێت یان لەبەر نەبوونی سەرمایەی پێویست بۆ کردنەوەی دوکانی تایبەت و بەڕێوەبردنی پیشەکەی بەسەربەخۆیی (حنا، ۱۹۸۵: ۵۲)، یان ڕەنگە پەیوەندیشی بە دروستکردنی کۆسپەوە هەبێت لەلایەن وەستاکەیەوە لەبەر ململانێ، هەربۆیەش لەشارە گەورەکان هەندێک لەوانەی نەدەگەیشتنە پلەی وەستایی لە دەوروبەری شاردا دوکانیان دەکردەوە (فاروقي وآخرون، ۲۰۰۷: ۲٦۸).

وەستا کەسێک بوو کە دەگەیشتە لوتکەی کارامەیی و لێهاتوویی لە پیشەکەیدا، سێ جۆریشی هەبوو لە پیشەگەریدا، یەکیان ئەو وەستایەی بەدەستی خۆی کاری دەکرد و ژمارەیەک خەلفە و شاگردی هەبوو، بەزۆریش ئەو وەستا تازانەبوون کە سەرمایەی گەورەیان نەبوو، جۆری دووەمیان ئەو وەستایە بوو کە کاری دەستی جێ دەهێشت و دوای کۆکردنەوەی سەرمایەی زۆر سەرپەرشتی بەرهەمی ژمارەیەک خەلفە (صانع)ی دەکرد کە بۆ ئەو کاریان دەکرد، ئەمەیان نیمچە بازرگانێک بووە، سێیەم جۆری وەستا ئەو وەستایە بوو کە بەتەواوی پیشەکەی جێ دەهێشت و دەبووە بازرگان و بەرهەمی خاوەن پیشەکانی قۆرخ دەکرد و لێیانی دەکڕیەوە و دەیفرۆشتەوە (حنا، ۱۹۸۵: ۵۳–۵٤).

ئاهەنگەکانی بەرزکردنەوەی پلەی پیشەیی:

بەرزکردنەوەی پلەکانی کارامەیی بەتایبەتی لە شاگردەوە بۆ خەلفە، لەویشەوە بۆ وەستا بە سازدانی ئاهەنگی تایبەت دەبوو بە سەرپەرشتی شێخی سنف و ئامادەبوونی پلەدارەکانی ناو سنف و پیشەگەرە دیار و وەستا و ئەندامانی پیشە، شاگردێک بۆ ئەوەی بەرزبێتەوە بۆ ئاستی

خەلـفە پێویسـت بـوو تـاقیکردنەوەیەک ئەنجـام بـدات لەبەردەم دەسـتەی کـارگێڕی سـنف، گەر سـەرکەوتوو بـووایە دەبـووە خەلـفە دوای سـازدانی ئـاهەنگی تـایبەت، بـۆ یەکەمـین جـار بەرگـی تـایبەت بە پیشـە و سـنفەکەی دەپۆشـی و دواتـر لەلایەن شـێخی سـنفەوە هەنـدێ ئامۆژگـاری دەکـرا. لە ئاهەنگی پلە بەرزکردنەوە بۆ وەستا ڕەچاوی ئەوەیان دەکرد کە لەوەرزی بەهاردا بێت لەو ڕۆژەی خـاوەن پیشـەکان سـاڵانە ئاهەنگیـان تێدا دەگێڕا، لەو ئاهەنگەشدا شـێخی سـنف و قـازی ئامـادە دەبـوون، دوای ئامۆژگـاری شـێخی سـنف ڕەزامەنـدی دەردەبـڕی لەسـەر بـوون بە وەسـتا و دانـانی بەرگی خەلفە و پۆشـینی بەرگی وەسـتا، پاشـان ئامـادەبووان پیرۆزباییـان لێ دەکرد (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣١٧ ؛ مجموعة مؤلفين، ١٩٩٩: ٧٢٦).

ئـاهەنگی پـلە بەرزکـردنەوە تـا ڕادەیەکـی زۆر مـۆرکی ئـاینی پێـوە دیاربووە و نزا و سـروودی ئاینی تێدا دەخوێندرایەوە و جۆرێک بـوو لە پەیمان و بەڵێندان لەبەرامبەر خودا و ئامـادەبووان لە پابەندبوون بە فێڵ نەکـردن و دانـانی نرخەکـان بە دابەروەری و هاوکـاری یەکتـری و دوورکەوتنەوە لە ڕەفتاری نەشیاو (كوثراني،١٩٨٨ : ٦٢٦).

پۆشاکی ئەندامانی ڕێکخستنە پیشەییەکان:

بەپێی فەرمانی سوڵتانی ئەندامانی هەر سنفێکی پیشـە جل و بەرگی شیاویان دەپۆشی کە لە کۆمەڵگەدا دەربـڕی دۆخەکەیـان بێت، بـۆ خـاوەن پیشـە و دوکانداڕەکان قەدەغە بوو جلوبەرگی گرانبەهـای تـایبەت بە چینی بـاڵا بپۆشـن (اینالجیـک، ٢٠٠٢: ٢٣٣)، ئەنـدامانی هەرسـنفێک جلـوبەرگی جیاوازیـان دەپۆشـی لەوێتـر، ئەو بەرگەی دەباغێـک دەیپۆشـی جیـاوازبوو لەگەڵ سـەفارێک، بگـرە لەنـاو یەک سنفیشـدا جیـاوازی لە جلوبەرگـدا هەبـووە، بەرگی شـێخی سنف جیابوو لەگەڵ وەسـتا و شـاگرد، هەروەهـا وەسـتاش لەگەڵ شـاگرد جیـابوو، ئەوەش بـۆ لێکجیـاکردنەوەی ئەنـدامانی سنف بوو (حميدي و حموش، ٢٠١٥: ٣٦).

چاودێری ئابووری سنفە پیشەییەکان:

دەتوانین بڵێین بەشێوەیەکی گشتی ژیانی پیشەیی لە بازاڕدا ڕەنگدەداتەوە و کۆدەبێتەوە، وێڕای هەندێ لەو پیشانەی کەلە دەرەوەی بازاڕدان، زۆربەی ئەو پیشەگەرانە گەر خۆشیان لە بازاڕدا نەبووبن ئەوا بەرهەمەکانیان لە بازاڕدابوون، واتا پیشە و بازاڕ تەواوکەری یەکترن.

لەبەرئەوەی خاوەن پیشەکان ڕاستەوخۆ پەیوەندییان بە ژیانی ڕۆژانەی خەڵکەوە هەبوو، لە دابینکردنی پێداویستی و خزمەتگوزاری و پەیوەندییان بە بازرگانە گەورە و بچووکەکانەوە هەبوو و کاریگەری فراوانیان هەبوو لەسەر بازاڕی ناوخۆیی، بۆیە دەوڵەت لەبەر ڕۆشنایی یاساکانی (ئیحتیساب) بازاڕی خستبووە ژێر چاودێری هەمیشەیی، ئەویش بەسەرپەرشتی کەسێک پێی دەوترا (محتسب) یان (احتساب أغاسی) و یاریدەدەرەکانی کە پێیان دەوترا پیاوانی پشکنین (قول ئۆغلانلری)، موحتەسیبیش لەلایەن سوڵتان یان حکومەتەوە دادەنراو دیاری دەکرا (صباغ، ۱۹۹۹: ۲۲۹)، ئەویش چەند ئەرکێکی لەسەر بوو، لەوانە کۆکردنەوەی باج و رسوماتی وەک ڕۆژانەی بازاڕ (یومیە دکاکین) و تەمغا (دمغە) و باجی بازاڕ بە ڕێژەی دیاریکراو لە خاوەن پیشەکان و ئەهلی سنفەکان (رؤوف، ۱۹۷۵: ۲۹۱ ؛ مجموعة مؤلفین، ۱۹۹۹: ٦٧٦)، هەروەها سەرپەرشتی بازاڕی دەکرد و کاری دەکرد بۆ دابینکرنی خۆراک لە بازاڕ بۆ هاوڵاتییان، و هەموو مانگ جارێک سەرپەرشتی دوکان و پیشەگەرانی دەکرد و چاودێری ڕاستی و دروستی پێوانە و کیلۆ و تەرازوەکان و دانانی نرخ بەڕێکەوتن لەگەڵ دەوڵەت و پیشەگەرانی دەکرد (هرشلاغ، ۱۹۷۳: ۲۲۹ ؛ صباغ، ۱۹۹۹: ۲۲۹).

سەبارەت بەدانانی نرخەکان ئەوا بە ئامادەبوونی پیشەگەرە بە ئەزموونەکان و قازی دەبوو، کە تێچوو و هێزی کاریان دەخەملاند، پاشان ڕێژەیەکی قازانجیان بۆ بەرهەمەکە دادەنا کە لەنێوان (۱۰% _۲۰%)دەبوو، لە ئەستەنبۆلیش هەندێ جار سوڵتان بەخۆی چاودێری

لیستی نرخەکانی بازاڕی دەکرد، جگە لەوەش محتسب هەڵدەستا بەمۆرکردنی کاڵایەکانی بازاڕ، و فرۆشتنی هەر کاڵایەکی مۆر نەکراو قەدەغە بوو (الجميل، ١٩٩٧: ٨٨ ؛ اينالجيک، ٢٠٠٢: ٢٣٨).

چاودێری بازاڕ لەلایەن محتسب ڕۆژانە بوو کە چەکداری تایبەت هاوڕێیەتییان دەکرد، محتسب دەسەلاتێکی بالای هەبوو لەو بوارەدا لەکاتی هەر سەرپێچیەک بۆی هەبوو دوکاندار و پیشەگەرەکە دەست بەجێ سزا بدات، زۆر جاریش لە پێش دوکانەکان لە سەرپێچیکەر دەدرا، ئەگەر دووبارەشیان بکردبایەوە ئەوا لە پیشەکەیان دەردەکران و بەند دەکران (جيب و بوين، ١٩٩٧: ٣٢١ ؛ Faroqhi, 2009: 220)، لە ئاستانبۆلیش لە کاتی سەرپێچی بچووک تەنها ئاگادار دەکرایەوە، بەڵام گەر سەرپێچیەکە ترسناک بووایە بۆ موسڵمانان سزای زیندانی هەبوو، بۆ ناموسڵمانیش کارپێکردنیان بوو لە کەشتییەکانی بەندەرەکاندا (فاروقي وآخرون، ٢٠٠٧: ٤١٩–٤٢٠)، بەڵام محتسب مافی ئەوەی نەبوو بچێتە نێو ماڵان و سزای ئەو سەپێچیکەرانە بدات کە تایبەتمەندی خیزانیان هەبوو (Kia, 2011: 89). لەمەشەوە دەردەکەوێ کە بەشێک لە پیشەگەران و بەرهەمەکانیان نەکەوتوونەتە ژێر چاودێری و لە باج دان بەدەربوونە، ئەگەری سەرپێچی لە ڕینماییەکان هەمیشە لە ئارادابووە بەو پێیەی زۆرێک لەو پیشانە لە دەرەوەی بازاڕەکان بوون، هەرچەندە تاڕادەیەکی باش پابەندی دەستوری نەریت و بەها ڕەوشتییەکان دەبوون.

لە ساڵی ١٨٣٨ز لەژێر فشاری نێوخۆیی و دەرەکی دەوڵەت بەشێک لە رسوماتەکانی سەر پیشەگەرانی نەهێشت کە موحتەسیب وەری دەگرت، لەساڵی ١٨٥٤ز یش سیستەمی ئیحتیساب بەتەواوی هەڵوەشایەوە و دواتریش ئەو باج و رسوماتانەش هەڵوەشانەوە کە ئەو دەزگایە وەری دەگرتن بەتایبەتی باجەکانی سەر پیشەگەران (مجموعة مؤلفين، ١٩٩٩: ٦٧٦).

سیستمی (گیدیک):

گیدیک ڕێوشوێنێکی دیکەی دەوڵەت بوو پەیوەست بە پیشەگەران و بۆ کۆنترۆلکردنی بازاڕ، ئەویش بریتی بوو لەو شوێنەی کە کەسانێک کاری دیاریکراویان تێدا ئەنجام دەدا لەنێو کۆمەڵێکی دیاریکراودا کە ژمارەیان زیاد و کەم نەدەکرا، خاوەندارێتییەکەی بۆ خاوەن پیشەکە نەبوو, بەڵکو بەکرێگرتنی سالانەبوو (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣١٦)، هەرکاتێکیش شوێن و کارەکە بەتاڵ بووایە دەوڵەت کەسێکی دیکەی تێدا دادەنا، دیارترین ئەو گیدیکانەش خاوەن پیشەکان بوون، ئەمەش جۆرێک لە ئیمتیاز و کۆنترۆل بوو لە یەک کاتدا، هەموو جۆرە پیشەیەک ژمارەیەک شوێنی کار و دوکانی دیاریکراوی هەبوو. کاتێ یەکێک گیدیکی بەدەست دەهێنا لەبەرامبەردا بڕێک پارەی دەدا، واتە دەوڵەت ژمارەی دوکان و وەستاکانی سنووردار کردبوو بۆ هەر جۆرێکی پیشە بە پێی پێویستی شار و ئاواییەکە، و هیچ لایەک ڕێگەپێدراو نەبوو ژمارەکان زیاد بکات نە حکومەت و نە ڕێکخستنە پیشەگەرییەکانیش، بەڵام ئەوەش ئەوە ناگەیێنێ کە ئەو سیستمە پێشێل نەکرابێ، بەڵکۆ لە هەندێ کاتی پێویستدا ژمارەی دوکان و وەرشەکان لە سەرووی ڕێنمایی سیستمەکە بووە، هەروەها بە پێچەوانەشەوە هەندێ جار وەرشە زیاد لە پێویستەکان داخراون، ئەمەش لە پێناو ڕاگرتنی باڵانسی نێوان خواست و بەرهەمهێنان (مجموعة مؤلفين،١٩٩٩: ٧٢٦–٧٢٧).

بەشێوەیەکی گشتی هەر کەسێک خاوەنی گیدیک نەبووبێ مافی کردنەوەی دوکان و کاری پیشەیی نەبووە، بۆیە ئەو سیستمە لە هەندێ ناوچە زۆر پێشوازی لێکراو نەبوو بەتایبەتی قاهیرە (Faroqhi, 2009: 140)، هەروەها گیدیک کڕین و فرۆشتنی پێوەکراوە، ئەو گیدیکەی خاوەنەکەشی دەمرد کرداری گواستنەوە و فرۆشتنی دەکەوتە دەست کەسانی دیاریکراوی وەک کوڕەکەی گەر هەیبوایە، گەر هیچ کوڕیشی نەبوایە خەلفەکەی مافی کڕینەوەی هەبوو (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣١٦ ؛

مجموعـــة مـــؤلفين،١٩٩٩: ٧٢٧)، ئەو كـــرداری گواســـتنەوەیەش بە سەرپەرشتی کتخدای سنف ئەنجام دەدرا (نصار، ١٤٢٧هـ: ٤٠)، لەمەشدا دەردەکەوێت کە ئەو گیدیکە جۆرێک لە خاوەندارێتی تێدابووە هەربۆیە میراتەکەی بۆ کەس و کارەکەی بەجێ دەما، لە کاتی بوونی کۆڕ خاوەندارێتی بۆ میراتگرانی دەمایەوە، بەڵام بۆ ئافرەت تەنها میراتی فرۆشتنەکەی بۆ دەگەڕایەوە.

دوو جۆر گیدیک هەبوو، یەکیان جێگیر (مستقر گیدیک) کە دوکان و وەرشەکانی دەگرتەوە و شوێن گۆڕینەکەی پێویستی بە گرتنەبەری ڕێوشوێنی تایبەت هەبوو، ئەویتریان گیدیکی هەوایی یان جوڵاو بوو، کە ئەمەیان پەیوەست نەبوو بە دوکانەوە بەڵکو پەیوەست بوو بە کەسێکەوە، ئەویش ڕێ پێدراو بوو بۆ ئەنجامدانی پیشەکەی لەهەر شوێنێک بوایە، و گەر پێداویستی پیشەیەکی دیاریکراو زیاد بووایە ژمارەی گیدیکەکانی زیاد دەکرا، ئەگەریش پێداویستی کەم بووایە ئەو گیدیکانە دەگێڕدرانەوە بۆ خەزێنەی تایبەت، یان دەگوازرایەوە بۆ جۆرێکی تری پیشە (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣١٦ ؛ مجموعة مؤلفين،١٩٩٩: ٧٢٧_٧٢٨).

وێڕای تۆندوتۆڵی ڕێساکان کە خاوەن پیشەکان پابەندی بوون، لەکۆتاییەکانی سەدەی هەژدەم بیانییەکانیش چوونە نێو بواری پیشەیی، لەسەرەتاشدا تا ڕادەیەک بە گیانێکی لێبوردەییەوە وەرگیرا، بەڵام کاتێک ژمارەیان زیادی کرد ناکۆکی سەری هەڵدا لە نێوان خاوەن پیشە عوسمانییەکان و بیانییەکان، بەمەش دەوڵەت ڕووبەڕووی تەنگژەیەکی گەورە بووەوە، وێڕای هەوڵەکانی دەوڵەت بۆ بەرگرتن لەو کێشەیە بەر لە سەردەمی چاکسازی، بەڵام دوای ئیمتیازی بیانی و ئازادی هەموو جۆرە بازرگانییەک، ڕەوشی ڕێکخستنە پیشەییەکان بەرەو هەڵدێر چوو، لە ساڵی ١٨٦١ز یش سیستمی گیدیک لە پیشەگەری و پیشەسازی هەڵوەشێنرایەوە و هەموو تاکێک خۆیی یان بیانی مافی ئەنجامدانی هەر پیشەیەکی هەبوو (مجموعة مؤلفين،١٩٩٩: ٧٢٨).

پابەندبوونی دەستوری سنفەکان:

لەپێناو زامنکردنی گەیشتنی کالا و خزمەتگوزارییەکان بە دەستی بەکاربەر بە نرخێکی گونجاو و هەرزان، و چاودێری ڕەوشی تەندروستی و پاراستنی ئاستی کوالێتی پێویست، دەوڵەتی عوسمانی پەنای بردۆتەبەر دانانی یاسا، بۆ ئەمەش (قانوننامەتی احتسابی) دانراوە کە کۆنترینیان دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی سوڵتان بایەزیدی دووەم (١٤٨١_١٥١٢ز)، دواتریش لە ئەنجامی فراوانبوونی سنووری دەوڵەتی عوسمانی و گەشەسەندنی پیشەگەری، بەمەبەستی باشتر ڕێکخستنیان، سوڵتان سولەیمانی قانونی (١٥٢٠_١٥٦٦ز)، هەندێ یاسای تایبەت بە خاوەن پیشەکانی لە یاساکانی ئەوروپا هێنا و سوودی لەوانەیان وەرگرت کە لەگەڵ کۆمەڵگەی عوسمانی و شەریعەتی ئیسلامدا دەگونجان (کوندز و اوزتورک، ٢٠٠٨: ٢٤٠وبعدها).

قانوننامەکانی ئیحتیساب لەبارەی پیشەگەرانەوە تەنها نرخ و پێوانەکانی نەدەگرتەوە، بەڵکو لەبارەی نانەوە ئەندازەی گەنمی بەکارهاتوو و ئاردی لێی بەرهەم هاتوو و ئەندازەی خەزنکراوی پێویستی تێدابوو، هەروەها ڕێوشوێنی پێویستی تێدابوو بۆ گۆشتی پێویست بۆ شار، لەبارەی پۆشاک و پێڵاو لەبەرچاوگرتنی ماوەی خۆگرتنیان لەبەکارهێناندا و لەبارەی پێوان و درێژی و پانی قوماشی تێدابوو. هەروەها بایەخی داوە بە چاودێری و خاوێنی و تەندروستی بەوەی ڕێوشوێنی بۆ چێشت لێنەرەکان و سەرتاش و خاوەن گەرماوەکان داناوە، هەتاکو پاراستنی گیانی مرۆڤەکانی لەبەرچاوگرتووە کاتێ ئاماژە بە توانای هەڵگرتنی ئامێرەکانی گواستنەوە کردووە، تەنانەت مافی ئاژەڵیش بەهەند وەرگیراوە بەوەی لە توانای خۆیان زیاتر بارنەکرێن (مجموعة مؤلفين، ١٩٩٩: ٦٧٥).

هەرچەندە بەڕای توێژەرێک هەر جۆرێک لە سنفەکانی پیشە یاسای تایبەت بەخۆیان هەبووە و لەسەری ڕۆیشتوون کە بە دەستوور ناسراوە،

ئەویش پەیوەست بووە بە کاروباری دارایی، بەتایبەتیش ئەوەی پەیوەندی هەبوو بە دیاریکردنی کرێی پیشەگەران و دیاریکردنی بڕی بەرهەمهێنان و باجەکانی سەر پیشەگەران، لە تۆمارەکانی دەوڵەتی عوسمانی ژمارەیەکی زۆر دەستووری کار دەبینرێن، بۆ نموونە هەریەک لە قەسابەکان و دەباغەکان و عەتارەکان و دەلالەکان و بۆیەچییەکان... هتد، دەستووری خۆیان هەبووە (رؤوف، ٢٠١٤: alukah.net)، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا تێبینی دەکرێت ئەو دەستوورانە گشتگیر نین، بەڵکو تەنها پەیوەستن بە لایەنی دارایی و ئەو ئەرکە داراییانەی لەسەریانە لەبەرامبەر حکومەت و هەندێ وردەکاری تر، بۆیە ئەو دەستووره هەر قانوننامەکانی ئیحتیسابە کە دەوڵەت داینناون، بۆیە دەتوانین بڵێین رێکخستنە پیشەییەکان دەستوورێکی گشتگیری نوسراوی تایبەتیان نەبووە کە خۆیان دایاننابن، بەڵکو ئەوەی زیاتر پابەندی کردوون دەستووری کۆمەڵایەتی و ئەخلاقی و نەریتی و مرۆڤدۆستی و ویژدانی بووە لای ئەندامانی سنفە پیشەییەکان، کە ئەمەش زۆر بە ڕوونی ڕەنگی داوەتەوە لە هەڵس و کەوتیان، هەرچەندە هەندێ جار ئەو دەستووره بەزێنراوە لای هەندێ پیشەگەر و هەندێ گرووپی پیشەیی کە لە بنەڕەتدا پیشەی خراپ و ناپەسەند بوون.

هەندێ لە سنفەکانی پیشەگەری ڕێسا و نەریتی خۆیان هەبووە و پابەندی یاساکانی دەوڵەت نەدەبوون، بۆ نموونە لەسەردەمی سوڵتان سولەیمانی قانونی سنفی پێڵاودروەکان کە ژمارەی ئەندامانیان زۆربوون سەرۆکەکەیان بەفەرمانی سوڵتانی دادەنرا و بەخشرابوون لە ملدان بۆ هیچ دەسەڵاتێکی تری یاسایی جگە لە دەسەڵاتی سەرۆکەکەیان، هەربەخۆشیان سزای تاوانبارەکانیان دەدا هەتا سزای مردنیش. ئەمەش بەفەرمانی سوڵتان ڕێگەیان پێ درابوو دوای ئەوەی داوایان لێکردبوو (لویس، ١٩٨٢: ١٦٠). هەروەها سنفی دەباغەکان بەتایبەت لە ئەستانبۆل و ئەدرنە هەر تاوانبار و بکوژێک پەنای بردبایە بەر ئەوان یان هەر چەتە و جەردەیەکیان گرتبایە ئامادە نەبوون بیدەنە دەست دادگا و یاسا، بەڵام

ڕێگەشیان نەدەدا ڕا بکات، بەڵکو لای خۆیان کاریان پێ دەکرد تا دەیانخستنەوە سەر ڕێگای ڕاست (لویس، ١٩٨٢: ١٥٩ ؛ جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣٢٤).

پاپەندبوونی ڕەوشتی ئەندامانی ڕێکخستنە پیشەییەکان:

چاودێری خۆیی لە نێو هەموو ڕێکخستن و سنفە پیشەییەکانی دەوڵەتی عوسمانی تارادەیەکی زۆر بەوردی کراوە، خاوەن پیشەکان چاودێر بوونە بەسەر خۆیاندا، هەروەک خاوەن پیشەکان چاودێری خاوەن پایەکان و ژمارەی دوکان و بەرهەمهێنانی کاڵای باش و لەبەرچاوگرتنی نرخ و مافیان لەسەر یەکتر دەکرد، ئەگەر پایەدارێکی سنفەکە لەسەر حسابی لایەک لە لایەکی تر نزیک بایەتەوە، یان ڕەفتارێکی نەشیاوی نواندبایە و سزایە لەسەری وێڕای ئاگادارکردنەوەشی، ئەوا دەتوانرا داوای لادانی بکرێ لای قازی، قازیش گەر دروستی سکاڵاکەی بۆ دەرکەوتبایە، ئەوا بەرپرسەکەی لەسەر کارەکە لادەدا (مجموعة مؤلفين، ١٩٩٩: ٧٢٨)، ئاستی دەستپاکیش لەنێو پیشەگەرانی عوسمانی بە موسڵمان و نا موسڵمانەوە لەو پەڕی دابووە بە دان پێدانانی چاودێرانی ئەوروپی (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣٢٥).

پیشەگەران لەنێوخۆیاندا کەسێک یان زیاتریان لە شارەزاو ناسراوەکان هەلبژاردووە بۆ ڕاوێژ پێکردنیان لە کاتی ڕوودانی هەرکێشە و گرفتێکی ناوخۆیی، هەروەها بۆ پشکنینی جۆرەکانی کەل و پەل و چارەسەری ناکۆکی لەسەر نرخەکان، و دیاری کردنی نرخەکان لە بازاڕدا (الجميل، ١٩٩٧: ٨٧).

لەنێوخۆیاندا پیشەگەران بەڵێنیان دەدا بە یەکتری کە کوالێتی کاڵا و خزمەتگوزاریەکانیان بپارێزن و دووربکەونەوە لە زیادکردنی نرخی کاڵا و خزمەتگوزاری لەو نرخەی حکومەت دیاری دەکرد و نەچنە نێو ململانێی نادادپەروەر، بەمەش ڕۆحی هاریکاری و تەبایی زاڵ بووە بەسەر

ململانێی یەکتری و هەریەک بە قازانجێکی کەم ڕازی دەبوو کە لەهەمان کاتدا قازانجێکی بە ویژدانانەبوو (ریمون، ٢٠٠٥: ٣٧٤)، هەریەکیش مافی ئاگادارکرنەوەی ئەوی تری هەبوو لەکاتی پابەند نەبوون بەو مەرجانە و تا ئەو ئەندازەی سکاڵای لێ بکات لای قازی، ئەگەریش پیشەگەرانی هەمان جۆر لەنێویاندا کاڵای کوڵێتی بەرزتری بەرهەمهێنابووایە بەهۆی کارامەییەوە، ئەوا مافی پارێزراو دەبوو لە دیاریکردنی نرخدا، و هیچ ئەندامێکی ناو ڕێکخستنە پیشەییەکان بۆی نەبوو سەرپێچی بنەماکانی پیشەگەری بکات وەک لادان لە ڕەوشتی باش و ڕاستگۆیی و ڕێزگرتن و دادگەری، هەروەها ئەو خاوەن پیشانەی هاوبەش بوون لە بەرهەمهێنانی کاڵایەکی دیاریکراو ڕێکەوتنیان لەنێواندا هەبووە بەپێی مەرجی دیاریکراو، هەروەها ئەو ئامێر و کەرەستانەی پیشەگەرێکی دیاریکراو بەکاری دەهێنا لە پشەگەرێکی تر دەستی دەکەوت بەپێی ڕێککەوتنێکی نێوانیان، بەڵام گەر کوالێتی کەرەستەکە خراپ بووایە زەرەرمەندەکە مافی هەبوو بە ڕێگەپێدانی فەرمی ئەو پیشەگەرانە بگۆڕێت (مجموعة مؤلفين، ١٩٩٩: ٧٢٨).

هیچ پیشەگەرێک بۆی نەبوو جیا لە تایبەتمەندی خۆی لە بواریکی تری پیشەگەریدا کار بکات، بۆ ئەمەش ئەندامانی سنفەکان چاودێر بوون و ڕێگەیان نەدەدا هیچ کەس هەمان پیشەی ئەوان بکات تەنها بە ڕەزامەندی ئەوان نەبێت، ئەویش بەمەرجی پابەندبوون بە ڕێنماییەکانی سنفەکە، بۆ نمونە لە سنفی بەرگدرووان هەر بەرگدووڕێکی نامۆ بەرلەوەی دەست بداتە پیشەکە پێویست بوو کەفیلێکی هەبێت (الجبوري، ٢٠١١: ٢٤٩)، وەک چۆن هەر سنفێک تایبەتمەندی هەبووە لە پیشەیەکی دیاریکراو، ئاوا لە سنفێکەوە چوونە ناو سنفێکی تر (گۆڕینی پیشە) ڕێگە پێنەدراو بوو (أوزتونا، ٢٠١٠: ٢٨٣).

پیشەگەران و بازرگانەکان بۆیان نەبووە بەبێ پرس و ڕازیبوونی سنفەکەی هیچ کاڵایەک دروست بکەن و بفرۆشن، بەتایبەتی ڕێگە نەدەدرا

به گۆڕینی جلوبەرگ و پێڵاو کە لەگەڵ داب و نەریتی کۆمەڵگا نەگونجێ (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣١٦)، ئەمەشیان جۆرە پابەند بوونێکە بە داب و نەریتە کۆمەڵایەتییەکان، ئەگەرچی دەرگا داخستنێکیش بووە لەبەردەم پێشکەوتنی جۆرەکانی کاڵا و پیشەسازی و مانەوەیە لەسەر شێوە کۆنەکەی، هەربۆیەش دواتر کاڵای ناوخۆیی و دەستکرد نەیتوانی بەربەرەکانێی کاڵای بیانی بکات لە زۆر ڕووەوە.

هەموو سنفێک وەزیفە و یاسای دیاری کراوی هەبوو، کەس بۆی نەبوو دەست بخاتە کاری یەکێکی تر، و هەموو دەستە و سنفێکیش ڕێک بوون لەسەر ئەوەی لە هەر هەرێمێک بن بەشداری بکەن بەدانی بڕێک پارە بەگوێرەی توانا بە دەوڵەت و دەسەڵات بۆ ڕاپەراندنی کارەکانی و بڕێکیش بۆ خەزێنەی دەوڵەت لە پایتەخت (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٢٣٩).

شایەنی باسە ئەرک و پابەندبوونی کۆمەڵایەتی تایەفە و سنفەکان بە تایبەتی سنفی کارە دەستییەکان بەردەوام زیادی کردووە، بەهۆی وەلائی ئاینی، چونکە ئەو سنفانە تەریقەتی ئاینییان پەیڕەو دەکرد، کاریگەری ئەو تەریقەتانەش ئەوەبوو کە هانی دەدان بۆ سیفەتی دروست و پاک و ڕاستی، بەتایبەتیش لەلای پیشەگەرە موسڵمانەکان (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣١٢)، نموونەی کاریگەری ئاین لەوەدا بە ڕوونی بەرجەستە دەبێت کاتێ ئەندامانی سنفەکانی پیشەیی دابینکردنی پێداویستی و پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری بە کاروانی حاجییەکان دەگرنە ئەستۆی خۆیان (الجبوري، ٢٠١١: ٢٥٢)، بەڵام ئەمەش ئەوە ناگەیێنێ کە پیشەگەران هەمووکات و لە هەموو شوێنێک ڕوویکی خۆش و مامەڵەیەکی باشیان لەگەڵ کڕیاردا هەبووبێت، ئەوەتا گەڕیدەیەک هەڵچوون و مامەڵەی ڕەق و تۆندی لەهەندێ فرۆشیاری بەغدا تێبینی کردووە لەو کاتەی شتێکیان لێ ناکڕدرێت (دیولافوا، د.ت: ١١٣).

هەندێ لە پیشەکان کە ڕێکخستنیشیان هەبوو پێویستی بە کارامەیی نەبوو، بەڵکو پێویستییان بە پابەندبوونی ڕەوشتی و بەتەنگەوەبوونی

پەیداکردنی ڕزقی حەڵاڵ بوو، وەک پیشەی ئاوبەرەکان و زبڵ فڕێدەرەکان کە ئەگەر بۆماوەیەکی کەم لەکار وەستابانایە زیانی گەورە بەر خەڵکی دەکەوت وەک ئەو زیانە نەبوو کە لەکاتی لەکارکەوتنی عەتارەکان بۆ ماوەیەکی زیاتریش بەریان دەکەوت.

لە زۆر ناوچە و لەناو زۆرێک لە ڕێکخستنە پیشەییەکان بەبێ هەبوونی دەستوورێکی نوسراو و جێگیر پابەندی هەندێ بەهای ڕەوشتی بوونە و بۆ ئەوان بوونەتە یاسا و مەرجی پیشەییان، بۆ نموونە دەبوو لە دروستکردنی دوکانەکانیاندا ڕەچاوی زیان نەگەیاندن و هەراسانەکردنی هاوسێکانیان بکەن، چونکە هەندێ پیشە زیانی بۆ تەندروستی دەوروبەر هەبووە و زۆر خەڵکیان لە دەوردا کۆدەبووەوە و دەبووە هۆی هەراسانکردنی ماڵەکانی دەوروبەر، جگە لەوەی هەندێ پیشە بۆنی ناخۆش و پاشماوەی پیسی هەبوو، بەتایبەتی پیشەی دەباغی (پێستە خۆشکردن)، هەربۆیە لە زۆر شاردا بازاڕی دەباغەکان لە شوێنی تایبەت بوون یان لە دەرەوەی شار یان لە نزیک سەرچاوەی ئاو و ڕووبارەکان بوون، لەبەر پێویستی بەردەوامیان بە ئاو بۆ شوشتن و پاککردنەوەی پێستەکان، قەسابەکانیش لەناو شارەکان بوون، بەڵام کوشتارگەکان لە دەرەوە و کوشتنەوەی ئاژەڵ لە دوکانەکان قەدەغە بوو، نانەواخانەکانیش دەبوو نەیەڵن بەهۆی دوکەڵەوە دەوروبەر بێزار بکەن (الخزاعي و عبدالله، ٢٠١٥: ٤١٣–٤٢٠).

پێگەی کۆمەڵایەتی ڕێکخستنە پیشەییەکان:

خاوەن پیشە و پیشەگەران بەهۆی ڕێکخستنەکانیان توانیویانە ڕۆڵی کۆمەڵایەتی گرنگ بگێڕن و جۆرێک لە پەیوەندی لەنێوانیان دروست بێت، تەنانەت لەڕووی خێزانیشەوە، هەروەها بەهۆی پێگەکەیانەوە، لە بۆنە و ئاهەنگە تایبەت و گشتییەکان و ڕەسمی و نارەسمییەکانی سەرانسەری وڵات بەشداریان هەبووە و نمایشی تایبەتییان ئەنجامداوە لەبەردەم سوڵتان و والییەکان، بەتایبەتیش ئەو ئاهەنگانەی بەفەرمانی سوڵتان

سازدەکران لەهەموو دەوڵەت، لەسەروشییانەوە ئاهەنگەکانی لەدایکبوونی کوڕانی سوڵتانەکان و خەتەنەکردنیان، کە چەند ڕۆژی دەخایاند، لە ئەستانبوڵ بە ئامادەبوونی سوڵتان و نوێنەرانی وڵاتان و وەزیر و کاربەدەستان و چین و توێژەکانی کۆمەڵگە، لەنێویشیاندا سنفە جیاوازەکانی پیشەگەری دەستە دەستە کارامەیی و بەرهەمەکانیان نمایش دەکرد لەبەردەم سوڵتان (مانسیل، ٢٠١٥: ١٣٠)، هەروەها لە ولایەتەکانی تریش بەهەمان شێوە ئەو مەراسیمانە سازدەکران و هەر سنفێکی پیشەگەری لەبەردەم والی نمایشی دەکرد.

تایبەت بەخۆیشیان سنفە پیشەییەکان سالانە قستیقاڵی گشتییان هەبوو لە پایتەخت و لەماوەی سێ ڕۆژدا هەموو چالاکییەکی پیشەگەری و بازرگانی لە ئەستانبوڵ ڕادەوەستان، بە هەزاران لە ئەندامانی سنفەکان بەشدار دەبوون و سەرۆکەکانیان لەبەردەم مالّی قازی خۆیان نمایش دەکرد لەگەڵ کالا بەرهەمهێنراوەکانیان و ڕێزی خۆیان بۆ قازی دەردەبڕی (لویس، ١٩٨٢: ١٥٥)، هەروەها چەند ساڵێک جارێک لەسەر داهاتی سندوقی سنف کەرنەڤاڵی تایبەت ساز دەکرا کە ماوەی هەفتەیەک یان زیاتری دەخایاند، ئەو چالاکییانەش تەنها بۆ چێژ وەرگرتن نەبوون، بەڵکو دەبوونە سەرچاوەیەکی گرنگی قازانج بۆ ئەندامان، کە وەک پیشانگا و شوێنی بانگەشە بوو بۆ کالاکانیان (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣٢٠).

سالانە ئەندامانی سەندیکا پیشەییەکان لەئاهەنگی تایبەتدا سەردانی گۆڕی پیرەکەیان دەکرد (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣١٧)، تەنانەت لە عێراقدا لە یاد و بۆنەکانی شیعەکانیش بەشداربوونە (العطار، ١٩٧٦: ٣٣٩–٣٤١)، هەروەها لە ئاهەنگەکانی تایبەت بە بینینی مانگ لە ڕەمەزان و ئاهەنگەکانی ڕووباری نیل لە میسر، هەر سنفێک وێنەیەک لەبەرهەم و کاری خۆی نمایش دەکرد (هريدي، ٢٠٠٣: ٥٠).

هەندێ سنفی پیشەیی بەهۆی سروشتی پیشەکەیانەوە بوونەتە سەرچاوەیەکی گرنگی هەواڵ و زانیاری و گواستنەوەی، بەجۆرێک ڕۆڵی

ڕاگەیاندنیان بینیووە، بەتایبەتی سنفی کۆلّبەر و ئاوگێرەکان و گەڕۆکەکان و سەرتاشەکان، ئەویش بەهۆی چوونە مالّان و تێکەلّبوون لەگەلّ خەلّک و دووانیان و بیستنی زۆرترین هەواڵ و زانیاری (هريدي، ٢٠٠٣: ١٣٦).

دەبێ ئەوەش بزانین کەوا سنفەکانی پیشەگەری، ئەگەرچی بەشێوەیەکی گشتی ڕۆڵیان هەبووە لە پتەوکردنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، بەڵام لەهەندێ باردا جیاوازی کۆمەڵایەتیشیان قوڵتر کردۆتەوە، بەوەی چوونە ناو ئەو سەندیکایانە ئاسان نەبووە و کۆمەڵێک مەرج دانرابوون بۆ ئەو مەبەستە، ئەو مەرجانەش بەکردار کۆسپ بوون لەبەردەم کەسێکی تازە کە بیەوێت بە ئەندام قبوڵ بکرێت، بەمەش بەشێکی کۆمەڵگا چانسیان نەبوو بچنە ناو ئەو ڕێکخستنانە یان ئاسان نەبوو پلەیان بەرزبکرێتەوە، ئیتر جیاوازی دروست ببوو لە نێوان پیشەگەرە هەژارەکان و پیشەگەرە گەورە و بازرگانەکان.

وەفاداری ئەندامانی سنفە پیشەییەکان:

چینی گشتی لە دەوڵەتی عوسمانیدا تارادەیەکی زۆر پاپەند بوونە بە بنەماکانی کۆمەڵایەتی و مرۆڤایەتی و ئەخلاقی، ئەو بنەمایانە زۆر بە چاکیش ڕەنگیان دابووەوە لە نێو پیشەگەراندا، خەسڵەتە باشەکانی وەک وەفا و ڕاستگۆیی و هاوڕێیەتی و لێبوردەیی، ئەو خەسڵەتانە بوون کە ئەندامانی ڕێکخستنە پیشەییەکان لەسەرەتای پەیوەندی کردنیان بە پیشەگەرییەوە لەلایەن وەستاکانیانەوە فێر دەکران و بەردەوام لە مەراسیم و ئاهەنگە تایبەتییەکانیان دووپات دەکرانەوە، ئەمەش تا ڕادەیەکی باش ڕەنگی دابووەوە لە هەڵسوکەوتی ڕۆژانەیان.

نموونەی وەفاداری لە هەڵوێستی خاوەن پیشەکان گەیشتبووە ئاستێک کە یەکێکیان گەر لە بەیانیدا دوو کرێیار یان خوازیار و داواکاری بۆ چووبایە لە شوێنی کارەکەی یان دوکانەکەی، ئەوا یەکێکیانی بۆ ئەو هاوسێیەی دەنارد کە هێشتا هیچی نەفرۆشتبوو و هیچ کرێیارێک سەردانی

نەکردبوو، ئەمەش وێنەی ئەوپەڕی وەفا و دەستکراوەییە لای پیشەگەران (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣٢٥ ؛ مجموعة مؤلفين، ١٩٩٩: ٧٢٣).

پیشەگەران لە ژیانیاندا هاوبەش بوونە بەوەی دابینکردنی بژێوی هاوڕێکانیشیان بە ئەرکی ئایینی و مرۆیی زانیوە و لەکاتی پێویست یارمەتی یەکتریان داوە، نەک هەر لەکاتی ئەندامێتی لەناو سنفی پیشەکەدا، بگرە لە دوای وازهێنان و مردنیشیان خاوەن پیشەکان ئاوڕیان لە خۆیان و خێزانەکانیان داوەتەوە، ئەوەتا لە سنفەکان سندوقی یارمەتی هاوبەش هەبووە کە هەموو ئەندامان هەفتانە و مانگانە بەشداریان تێدا کردووە، پێی دەوترا (تعاون صندوقی) کە لەلایەن شێخ و یگیت باشی و ئۆستاکان بەڕێوەدەبرا، داهاتەکەی بۆ مەبەستی ئایینی بەکاردەهات بۆ خوێندنی قورئان، هەندێک جار بۆ یارمەتیدانی ئەندامانی سنف لەکاتی پێویستی و نەخۆش بوونداا، و لەکاتی مردنی ئەندامێک خەرجی ناشتنیان پێ دەکرد و هاوکاری منداڵ و خێزانەکانیان پێ دەکرد، هەروەها خەرجی ئاهەنگەکانی بەرزکردنەوەی پلەی پیشەگەرانی پێ دەکرا (جیب و بوین, ١٩٩٧: ٣١٩ ؛ Qwataert, 2005: 136)، داهاتی ئەو سندوقە زیادی دەکرد بە هەندێ بەخشینی تایبەت، هەر وەستایەکیش بیویستایە خەلفەکەی پلەی بەرز بێتەوە دەبوو بڕێک پارە بخاتە سندوقەکە بۆ خەرجی ئاهەنگەکانی پلە بەرزکردنەوە (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣١٩–٣٢٠).

زۆر جاریش وەک وەفایەک خاوەن پایەکانی ناو سنفەکان لەو کەسانە هەڵدەبژێردران کە لە پیشەکانیان خانەنشین دەبوون یان تەمەنیان بەسەر دەچوو، ئەمەش بۆ یارمەتیدانی بووە لە ڕووی داراییەوە (جیب و بوین، ١٩٩٧: ٣١٨)، هەروەها ڕێزلێنانیش بووە بۆ ئەو خزمەتەی لە ژیانیدا لەو بوارەدا پێشکەشی کردووە، ئەمەش نموونەی بەرزی ڕەوشتی مرۆڤایەتییە، بەڵام قەرەبوو کردنەوەی کەسێکی خانەنشین و بەتەمەن تەنها بە بەخشینی پلە نەبووە، چونکە پلەکان لە ناو سنف سنووردارببوون، بەڵکو بە شێوازی دیکە یارمەتی دراون، بۆ نموونە کەسێکی وەک زارۆ

ئاغا (١٧٧٤_١٩٣٤ز) كه كۆڵبەرێكی بەتوانا و ناوداری كورد بوو له ئەستانبۆل لەسەدەی نۆزدەم و زۆر خۆشەویست بووە لە ناو هاوپیشەكانی، كاتێک تەمەنی بەسەر چووە و نەیتوانیوە كار بكات، كۆڵبەرەكانی ئەو شارە بەردەوام یارمەتییان داوە (ئەلاكۆم، ٢٠٠٥: ١٨٦).

پەیوەندی نێوان ئەندامانی سنفە پیشەییەكان لەسەر بنەمای یارمەتی و رێزگرتنی نێوانیان بووە، لەگەڵ رێزگرتنی پایەدارانی ناو سنف، شاگرد رێزی خەلفەكەی دەگرت و خەلفەش رێزی وەستاكەی، جگە لەوە وەفا بۆ پیشە لەمەوە زۆر بە ڕوونی دەردەكەوێت كاتێ پیشەگەرێک پیشەی باوكی دەكات، یەكێک لە ئامانجەكانیشی پاراستنی پیشەكە بووە لە نەمان (حميدي و حموش، ٢٠١٥: ٤٧). جگە لەوە بۆ دووپاتكردنەوەی وەفا و رێزی خۆیان سالانەش لەئاهەنگی تایبەتدا ئەندامانی سنفەكان سەردانی گۆڕی وەلی و پیرەكەیان دەكرد (جيب و بوين، ١٩٩٧: ٣١٧).

پێگەی سیاسی رێكخستنە پیشەییەكان:

سنفە پیشەییەكانی دەوڵەتی عوسمانی بەوپێیەی بەشێكی گەورەی كۆمەڵگەیان پێكدەهێنا، بۆیە زۆرجار رۆڵی یەكلاكەرەوەیان دەبینی لە پرسە سیاسییەكان، ئەگەرچی نەگەیشتونەتە دەسەڵات، لەگەڵ ئەوەشدا بەشداریان هەبووە لە جوڵە سیاسییەكان، جا چ پشتیوانی دەسەڵات بێت یان بەرهەڵستی، هەروەک لە ئەستانبۆل ساڵی ١٥٦١ز سنفەكانی پیشەگەری خۆپیشاندانێكی فراوانیان ئەنجامدا دژی حكومەت كاتێک پێشەگەرانی ناچار دەكرد بە كڕینی كەرەستە دەست بەسەرداگیراوەكان بە نرخێكی بەرز، پیشەگەران لەبەردەم دیوانی سوڵتان داوای دادپەروەرییان دەكرد لە سەدری ئەعزەم[١٢]، لە ڕۆژی دواتریشدا دوكانەكانیان داخستن و بەهەزارانیان كە زۆربەیان چەكیان هەڵگرتبوو گردبوونەوە، لە ئەنجامدا سەدری ئەعزەم لادرا (اينالجيک، ٢٠٠٢: ٢٤٨)، لەمەشەوە دەردەكەوێ كە سەركەوتووترین چەكی رێكخستنە پیشەییەكان

بـۆ بەرەنگـاربوونەوەی حکـومەت خۆپیشـاندان و داخسـتنی دوکـان و ڕاگرتنی بەرهەمهێنان بووە.

دەسەڵاتخوازەکان سوودیان لە پێگەی خاوەن پیشەکان وەرگرتووە بـۆ گەیشـتن بەدەسـەڵات یـان پاراسـتنی دەسـەڵاتیان و هەوڵیـان داوە ڕەزامەنـدی و سـۆزی ئەو تـوێژەی کـۆمەڵگە وەدەسـت بێـنن، ئەوەتـا سوڵتانەکان لەکاتی شەڕەکاندا پەنایان بردۆتەبەر ڕێکخستنە پیشـەییەکان تـاکو لەڕێـی بەرپرسـەکانیانەوە ئەنـدامە پیشـەگەرەکان هـان بـدەن بـۆ یارمەتیـدانی دەوڵەت و چـوونە بەرەکـانی جەنـگ لە کـاتی شـەڕیان لەگەڵ نەیارانـدا، وەک ئەو هەوڵەی سـوڵتان مـرادی چـوارەم (١٦٢٣_١٦٤٠ز) لە سـاڵی ١٦٣٨ز بـۆ شـەڕی دژ بە ئێـران (لـویس، ١٩٨٢: ١٤٣)، لای خۆشـیانەوە ڕێکخسـتنە پیشـەییەکان لە ململانـێ دابـوون بـۆ نـاردنی ژمارەیەک پیشەگەر لەگەڵ سوپای عوسمانی بۆ بەرەکانی شـەڕ (فاروقي وآخرون، ٢٠٠٧: ٢٦٨)، ئەوەتـا لەنێـو خاوەن پیشـەکان گرووپێک هەبـوون لەگەڵ سـوپای عوسـمانی دەچـوونە بەرەکـانی شـەڕ بـۆ دابینکردنـی پێداویسـتییەکانی شـەڕ کە پێیـان دەوتـرا (ئۆردوچی)، خـاوەن پیشـەکانی تریش کە لەسـەر کاری خۆیـان بەردەوام دەبـوون لەبەرامبـەر بەخشـینیان لە بەشـداریکردن بڕێـک پارەیـان دەدایە هـاوڕێ بەشـداربووەکانی شـەڕ (صابان، ٢٠٠٠: ٤٣)، جگە لەوە ئەندامانی ڕێکخسـتنە پیشـەییەکان ڕۆڵیـان هەبووە لە زاڵبوون بەسـەر ڕاپەڕین و نیگەرانییەکان و کـاری گێرەشـێوێنی بۆ گێڕانەوەی ئارامی و ئاسـایش (الجمیل، ١٩٩٧: ٨٨)، ئەمەش مانـای وایە کە ئەو هێزە کارایە تەنها هێزێکی ئابووری و کۆمەڵایەتی نەبـوون، بەڵکو بەشداری سیاسیشیان هەبووە.

ڕێکخسـتنە پیشـەییەکانی قـاهیرەش لەسـەدەی حەڤدەم خۆپیشـاندانی فراوانیـان کـردووە دژی گـۆڕینی محتسـبێکی میسـری و دانـانی تورکێـک لەشـوێنی، ئەو هەڵوێسـتەش دەرخەری هەبـوونی دەمـارگیری نەتەوەیـی و

ناوچەییە لەنێو پیشەگەراندا، جگە لەوەش جۆرێک لە دژایەتی سنفەکانی میسر دەبینرێ بۆ دەوڵەتی عوسمانی (ونتر، ٢٠٠١: ٣٦٤).

بەڕای تۆێژەرێک وەدەستهێنانی لایەنگری خاوەن پیشەکان و بەرگری لێ کردنیان و هەوڵدان بۆ پاراستنی بەرژەوەندیان و نەهێشتنی ستەم لە سەریان، هۆکاری سەرەکی گەیشتنی بنەماڵەی جەلیلییەکان بووە بە دەسەڵات لە ولایەتی موسڵ (رؤوف، ١٩٧٥: ٢٩٠)، و ڕێکخستنە پیشەییەکان هەندێ جار لەگەڵ دەسەڵات کاریان کردووە لەپێناو گۆڕینەوەی سوود لەنێوان هەردوولا، و بەشداری ڕووداوە ناوخۆییەکانی وەک کودەتاکانی دژ بە والییە بیانییەکانیان کردووە (الجمیل، ١٩٨٨: ٢٦١)، بەجۆرێک نارەزاییان دەربڕیوە و دەسەڵاتدار و والییەکانیان خستۆتە بەردەم هەڵوێستی ناخۆش، تەنانەت دوورخستنەوەیان، کاتێک دەسەڵاتی عوسمانی ناچاربوونە بە گۆڕینیان بە والییەک کە ڕەزامەندی دانیشتوان و سنفە کاریگەرەکانی لەسەر بێت (نورس و رؤوف، ١٩٨٣: ٦٢٣), ئەو جۆرە چالاکییانەش مۆرکی سیاسییان هەیە و پێگەی سیاسیی ئەو ڕێکخستنە پیشەییانە دەردەخات، ئەگەرچی نەیانتوانیوە کۆنترۆلی دەسەڵاتی سیاسی بکەن.

لە سەدەی هەژدەم کاریگەری سنفەکانی پیشە لە بەڕێوەبردن و ئاراستەکردنی دەسەڵاتداران زیادی کردبوو لەهەندێ ناوچە، بەتایبەتی دوای چوونیان بۆ ڕیزەکانی سوپای ئینکیشاری (١٣٦٢–١٨٢٦)[١٣] ڕۆڵی سیاسییان زیاد بوو، بەشداری ڕووداوە ناوخۆییەکان بوونە لە چوارچێوەی کودەتا زۆرەکان دژی دەسەڵاتداران (الجمیل، ١٩٩٩: ١١٧)، هەندێ جاریش سنفەکان پشتگیری دەسەڵاتە ناوچەییەکانیان کردووە بەتایبەتی دوای ئەوەی ئەو دەسەڵاتانە ڕووبەڕووی هەوڵەکانی دەسەڵاتی ناوەند بوونەوە لە دەست خستنە کاروباری ویلایەتەکان، بۆ نموونە لەساڵی ١٧٧٨ز ڕێکخستنەکانی پیشەگەران چوونە پاڵ مەمالیکەکانی بەغدا دژی هەوڵی دەوڵەتی عوسمانی بۆ سەپاندنی والییەکی نوێ، هەربۆیەش

شتێکی نامۆ نەبوو دواتر باجی ئەو هەڵوێستە سیاسییەیان بدەن، هەروەک دوای کۆتایی دەسەڵاتی مەمالیکەکان و هاتنی عەلی ڕەزا پاشا بۆ بەغدا (١٨٣١–١٨٤٢ز) باجی دیکەی سەپاندە سەر پیشەگەران و ئەوەی پابەند نەبایە زیندانی دەکرا و لێی دەدرا (السويدي، ١٩٧٨: ٥١).

هەر بەهۆی ئەو هێزی ئینکیشارییەوە لەساڵی ١٨١٠ز خاوەن دوکانەکانی بازاڕ لە بەغدا چەکیان هەڵگرتبوو و هەوڵی کوشتنی قائیمقامی شاریان دەدا، جگەلەوەش بە هاوپەیمانی کردن لەگەڵ هێزە کۆمەڵایەتییە ناوخۆکانی تر سەنگیان زیادی کردبوو تاوای لێهات بتوانن مانگرتنی گشتی ڕابگەینن و بازاڕەکان دابخەن و چەک هەڵبگرن، بەڵام لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا ڕێکخستە پیشەییەکان نەیانتوانی چالاکییە سیاسییەکانیان بگەیێنە ئاستێک بتوانن دەستبگرن بەسەر دەسەڵاتی سیاسی شارەکان، هێندەی لەروژی ئابووریەوە ڕەگەزێکی گرنگ بوون بەو ئەندازە دەسەڵاتی کاریگەریان نەبووە (رؤوف، ٢٠١٤: alukah.net).

دەباغەکانی پایتەخت هۆکاری لەدەستدانی پۆستی باڵا بوون بۆ زۆر کەس، نوسەرێک بە گێرەشێوێن ناویان دەبات بەوەی ملکەچی دەسەڵات نەدەبوون و توانای لادانی سوڵتانیشیان هەبووە (لويس، ١٩٨٢: ١٥٩).

هەندێ لە سنفە کاریگەرەکانی پیشەگەری لە ململانێی سیاسی نێودەوڵەتی جیا لەشەڕیش بەشداربوون لەپاڵ دەوڵەتی عوسمانی، بەتایبەت لە فشارە ئابووریەکان، وەک مانگرتن و بایکۆتی کاڵا و بازرگانی نەمساوی لەساڵی ١٩٠٨ز، دوای تێکچوونی پەیوەندییەکانی نێوان دەوڵەتی عوسمانی و نەمسا لە ئەنجامی دەستبەسەرداگرتنی بەشێک لە خاکی عوسمانی لە بۆسنە و هەرسک لەلایەن نەمسا، بەمەش بایکۆتی کڕین و فرۆشتنی کاڵای نەمساوی کرا لە دوکانەکانی ئەستانبۆل و کۆڵبەرەکانیش بارکردن و گواستنەوەی کاڵای نەمساوییان ڕاگرت و لە گومرگەکان هێڵدرانەوە، ئەو هەڵوێستەش لە میدیای ئەوسای ئەوروپا دەنگدانەوەی هەبوو (ئەلاکۆم، ٢٠٠٥: ١٧٧_١٧٨).

بەهۆی خراپبوونی بژێوییان سنفەکان لەسەرەتاکانی سەدەی بیستەم لەهەندێ ناوچە مانگرتنی گشتییان ڕاگەیاندووە لەپێناو زیادکردنی کرێی ڕۆژانەیان، یەکێک لەو نموونانەش مانگرتنی ١٩١٢ز بوو لە بەغدا کە دەباغەکان ئەنجامیاندا، دوای بەڵێنی زیادکردنی کرێیەکانیان لەلایەن کتخداکەیان ئینجا مانگرتنەکەیان شکاند، بۆ جاری دووەم لەساڵی ١٩١٣ز دەباغەکان مانیان گرت و کارەکانیان جێهێشت و داوای زیادکردنی کرێیان دەکرد بە ڕێژەی ٢٥%، ئەمجارەش خاوەن کارگەکان ناچاربوون داواکە جێبەجێ بکەن و ئەوانیش گەڕانەوە سەر کار (أحمد، ١٩٨١: ٣٤). دیارە ئەو هەڵوێستەش دژی دەسەڵات نەبووە بەڵکو دژی کتخدای سنفەکەیان بووە کە ئەمەش ئاماژەیەکی مەترسیدار بوو بۆ تەقینەوەی دۆخی ڕێکخستنە پیشەییەکان و داڕمانی ئەوندەی مابوو.

ڕۆڵی هێزەکانی ئینکیشاری لەنێو ڕێکخستنە پیشەییەکان:

لە زۆربەی ولایەتەکانی دەوڵەتی عوسمانی دوو دیاردەی پەیوەست بەیەکترەوە دەبینرێن لەنێوان ڕێکخستنەکانی پیشەگەران و هێزەکانی ئینکیشاری کە لێکجیاکردنەوەیان زەحمەتە، ئەویش یەکەمیان دیاردەی چوونی پیشەگەر و بازرگانەکانە بۆ ناو دامەزراوەی سەربازی یان سوپای ئینکیشاری، دووەمیش چوونی ئەندامانی سوپای ئینکیشارییە بۆ ناو ڕێکخستنەکانی پیشەگەری.

بە خزینی پیشەگەران و ئەندامانی ڕێکخستنە پیشەییەکان بەتایبەتی موسڵمانەکان لەسەدەی هەژدەم بۆ ناو ئۆرتەکانی[١٤] سوپای ئینکیشاری لە زۆربەی ناوچەکانی عوسمانی ڕۆڵێکی ترسناکیان گێڕا لە ژیانی سەندیکایی، تەنانەت لە بولگاریای عوسمانی و سربیا و بۆسنە و مەکدۆنیا، هەروەها ئەستانبۆل (Qwataert, 2005: 136)، بە تایبەتی کە جولەکە و مەسیحییەکان نەیاندەتوانی بچنە نێو ئینکیشاری، بەمەش جیاکاری دروست بوو لە نێوان ئەندامە موسڵمان و ناموسڵمانەکانی سنفە

پیشەییەکان بەو پێیەی موسڵمانەکان سوودمەند دەبوون لە ئیمتیازاتەکانی ئینکیشاری (فاروقي وآخرون، ٢٠٠٢: ٤١٦).

چوونی خاوەن پیشەکان بۆ ناو سوپا و هەبوونی ڕێکخستنی سەربازی لەناو سنفەکان، تاڕادەیەکی زۆر پەیوەست بووە بە ویستی پارێزگاریکردن لە خۆیان و پیشەکانیان لەلایەک (الجبوري، ١٩٨٠: ٨٠ ؛ غطاس، ٢٠٠١: ٢٨٥) و لەلایەکی تریشەوە ئەندامانی ئینکیشاری بەدەر بوون لە چاودێری و لێپێچینەوەی قازی و محتسب، بەمەش ڕەنگە ئارەزوویان کردبێ خۆیان لە سانسۆر و کۆت و بەند و باج ڕزگار بکەن، ئەمەش سەبارەت بە دەوڵەت جێی مەترسی بوو, بۆیە هەوڵی دەسەڵات هەیە بۆ ڕێگری لەو دیاردەیە، ئەویش بە فەرمان کردن بە قازی ولایەتەکان بۆ ئاگادارکردنەوەی بەرپرسانی ڕێکخستنە پیشەییەکان لە قەدەغەکردنی چوونی ئەندامانی سنفەکانیان بۆ ناو سوپا (عبدالرحيم، ١٩٨٨: ٤٨٩).

هەرچی خزینی ئەندامانی سوپای ئینکیشاریە بە پلەی جۆراوجۆرەوە بۆ ناو ڕێکخستنەکانی پیشەگەری، ئەوا لە بەشێکی فراوانی دەوڵەتی عوسمانی ئەو دیاردەیە دەبینرێ و لە یەک کاتدا سەرباز و پیشەگەر و ئەندامی ڕێکخستنە پیشەییەکان بوون (Qwataert, 2005: 136)، پاڵنەری ئەو دیاردەش بەشێکی هەر پەیوەستە بە بەخشرانیان لە چاودێری و باجدان، جگە لەوەی ڕەنگە بۆ دابینکردنی ژیانێکی باشتر و سەرچاوەیەکی تری داهات و بژێوی بووبێت و دۆخی ئابووریان وای خواستبێ پەنا بۆ کاری تر ببەن.

ڕۆڵی ئینکیشاری لەنێو ڕێکخستنە پیشەگەریەکان سەرانسەری وڵاتی گرتبووەوە، بەڵام تاڕادەیەک لە شوێنێکەوە بۆ یەکێکی تر جیاوازبوو، ئینکیشاریەکانی ئەستانبوڵ کە ژمارەیان نزیکەی چل هەزار دەبوو لە سەدەی هەژدەم بە تەواوی تێکەڵ ببوون لەناو سەندیکا پیشەگەرییەکان، تەنانەت گروپی تایبەتی وەک ئاگرکوژێنەوەشیان تێدا دروستکردبوون. لە

قاهیرەش خزینی ئینکیشاریەکان بۆ ناو زۆرێک لە سنفە پیشەییەکان لەسەرەتاکانی سەدەی هەژدەم دەستی پێکردبوو، بەڵام هەژموونیان قۆناغێکی دوورتری بڕیبوو لەچاو ئەستانبوڵ، چونکە پیشەگەران لەژێر پاسەوانی ئاغای ئینکیشاری بوون. هەرچی ناوچە کوردی و عەرەبییەکانی شام و موسڵە ئەوا هاوپەیمانێتی نێوان ئینکیشارییە محەللییەکان و سنفەکانی پیشەگەری سیمای شارەکانیان بوو وەک ویلایەتەکانی تر، لە حەلەب و دیمەشق ئینکیشارییە پیشەگەرەکان لە ناکۆکی دەستە و تاقمەکانەوە گلابوون، لە حەلەب تاقمەکان کە هاوپەیمانیان هەبوو لەگەڵ هۆزە کوردی و تورکمانەکانی محەللی چووبوونە پاڵ ئینکیشارییە پیشەگەرە محەللییەکان، لە دیمەشقیش تاقمەکان کە هاوپەیمانیان هەبوو لەگەڵ دەستەبژێری ناوخۆ، دژایەتی ئینکیشارییە پیشەگەرە محەللییەکانیان دەکرد کە بەرهەڵستی ئینکیشارییە عوسمانییەکانی بەرپرس لە پاراستنی کاروانی حاجییەکانی دەکرد (فاروقي وآخرون، ٢٠٠٧: ٤١٩–٤٢٢).

دەستوەردانی ئینکیشاری لە کاری پیشەگەران لایەنی چاودێریشی دەگرتەوە کاتێک سەرپەرشتی پیشە جۆراوجۆرەکان بەتایبەتیش گەرماوەکانیان دەکرد (غطاس، ٢٠٠١: ٢١٦).

شیاوی باسە بوونی ئەندامانی سوپای ئینکیشاری لە نێو پیشەگەریدا زیانی گەورەی لەو کەرتە ئابوورییە گرنگە دا، بەو پێیەی ئەوان بەهۆی ئەو ئیمتیاز و پێگەی هەیانبوو قۆرخکارییان ئەنجام دەدا و بەدەر لە یاسا و نەریتە کارپێکراوەکان هەڵسوکەوتیان دەکرد و شوێنی نوێیان دەکردەوە و کەسانی کەم ئەزموون خۆیان دەکردە وەستا و زۆرجار خاوەن وەرشە و وەستاکانیان ناچار دەکرد لە قازانجدا هاوبەشییان پێ بکەن، ئەمەش درزی خستە پەیوەندی پیشەگەران و ناو ڕێکخستنەکانی پیشەگەری لەلایەک، و لەلایەکی تریشەوە کوالێتی کاڵاشی دابەزاند، ئەوەش کاریگەری هەبوو لەسەر ناوبانگ و دابەزینی خواست لەسەر

کالای ناوخۆی پیشەگەران و ساغ نەبوونەوەیان لەبازاڕ، سەرەنجام لەپاڵ کۆمەڵێک هۆکاری تر بوونە هۆی دابەزینی ئاستی بەرهەمهێنان و بەپێچەوانەشەوە زیادبوونی ڕەواجی کالای بیانی، بەمەش پیشەگەری بەرەو پوکانەوە چوو و ڕێکخستنەکانیشیان بەرەو هەڵوەشانەوە.

پەیوەندی دەسەڵات و ڕێکخستنە پیشەییەکان:

پەیوەندی سنفەکانی پیشەگەری بە دەسەڵاتەوە پەیوەندی حاکم بوو بە ڕەعیەتەوە، ئەو پەیوەندییەش بەشێوەیەکی فراوان لەسەر بنەمای ئابووری و سیاسی بنیات نرابوو کە خۆی لە وەرگرتنی باجەکان و کۆنترۆلی ئاسایش دەبینیەوە بێ ئەوەی بەزەقی دەست بخاتە نێو کاروباری ناوخۆیی، و ئەرکی سەرەکی ڕێکخستنە پیشەییەکان بریتی بوو لە بەیەک گەیاندنی نێوان دەسەڵات و دانیشتوانی شار، و هاوکاریکردنی دەسەڵات لە سەپاندنی دەسەڵات بەسەریاندا بەبێ پێویست بوونی ئیدارەیەکی تایبەت، و شێخی سنف ئەڵقەی پەیوەندی بووە لە نێوان دەسەڵات و سنفی پیشەیی، دەسەڵات لەڕێی شێخی سنفەوە فەرمانەکانی دەگەیاندە پیشەگەران و لەبەرامبەریشدا پیشەگەران هەر لەڕێگەی شێخی سنفەکەیانەوە داواکارییەکانیان دەگەیاندە دەسەڵات (الجبوري، ٢٠١١، ٢٥١). شێخەکانی سنف لیستی ناوی ئەندامانی سنفە پیشەییەکانیان لەلابووە کە دەسەڵات لەکاتی پێویست پەنای بۆ بردووە (فاروقي، ٢٠٠٧: ٢٧٠).

ڕێکخستنی پیشەیی شانەیەکی سەرەکی بووە لە یارمەتیدانی دەسەڵات بۆ ملکەچکردنی دانیشتوان لەڕێگەی شێخەکانی پیشە، کە لەکاتی تەنگژەکاندا هەندێ جار ڕاوێژیان پێ دەکردن، بۆ نموونە لەکاتی بڵاوبوونەوەی برسییەتی و بەرزبوونەوەی نرخەکان، ئاغای ئینکیشاری یان محتسب بانگی شێخی سنفی دەکرد بۆ دەستکەوتنی زانیاری پێویست بۆ دانانی نرخ (حميدي و حموش، ٢٠١٥: ٤٥).

ئەگەرچی ڕێکخستنە پیشەییەکان تاڕادەیەکی زۆر سەربەخۆ بوون، هەرچەندە توێژەرێک پێی وایە لەبنەڕەتدا لەلایەن حکومەتی مەرکەزییەوە دروستکراون بۆ سەرپەرشتیکردنی پیشەگەران و سەپاندنی باج بەسەریاندا (فاروقي وآخرون، ٢٠٠٧، ٢٦٩)، هەرچۆنێک بێت لە چەندین وێستگەدا پەیوەندی تۆندوتۆڵ و ڕاستەوخۆ حکومەت و سنفەکان بەیەکەوە دەبەستێتەوە، کە هەر ئەوانەش بوونەتە ئاماژەی ئەو ڕایەی سەرەوە، هەروەک لە دانانی شێخی سنف و ئامادەبوون لەبەردەم قازی و تۆمارکردنی دانانەکە لە تۆماری دادگا وابەستەبوونی ڕێکخستنەکانی پیشەگەران بە دەزگاکانی دەوڵەت دەردەخا، هەروەها چاودێری محتسب بەسەر بازاڕ بەیاوەری هێزی سەربازی و دانانی نرخی خزمەتگوزاری و کاڵای پیشەگەران و سزای سەرپێچیکاران و وەرگرتنی باج لێیان (Faroqhi, 2009: 219)، وێڕای بوونی هەندێ لەو پیشەگەرانە لە دەزگاکانی دەوڵەت و کۆشکی سوڵتانەکان و بەشداری سنفەکان لە مەراسیمە فەرمییەکان و ئاسانکاری سنفەکان لە دابینکردنی سەرباز بۆ دەوڵەت لەکاتی پێویست وابەستە بوونی پیشەگەران بە دەسەڵاتەوە زیاتر ئاشکرا دەکەن، بە جۆرێک هەژموونی دەسەڵاتی ناوەندی بەسەر ژیانی پیشەیی و دواتر ژیانی ئابووریەوە بە ڕوونی تێبینی دەکرێت.

چاودێری دەوڵەت و دەستوەردانی دەوڵەت لە کاری پیشەگەران بە چەند شێوازی تریش دەبینران، وەک سەرپەرشتیی و چاودێری پیشە خزمەتگوزارییەکان بەتایبەتیش گەرماوەکان، کە لە هەندێ ناوچەی عوسمانی دەوڵەت چۆنیەتی بەکارهێنانی گەرماوەکانی لەلایەن دانیشتوانی شار و کاتەکانی کرانەوەیان دیاری کردوون بە ئامانجی پاراستنی ناوبانگ و سەپاندنی ڕەوشتی باش (غطاس، ٢٠٠١: ٢١٦)، بەتایبەتی ئەستانبوڵ کە لەهەموو گەڕەکەکانیدا گەرماو بۆ پیاوان و ژنانیش هەبوون و کاریگەریان لەسەر کۆمەڵگە هەبوو (المرسي، ١٩٩٩: ١٣٥).

لە دیاریکردنی شوێنی تایبەت بۆ پیشەگەران و لێکجیاکردنەوەیان لە بازاڕدا بەشێوەیەک هەر جۆرە پیشەیەک بازاڕی تایبەت بەخۆی یان ناوچەیەکی دیاریکراو لەبازاڕی هەبووە (Kia, 2011: 87)، هەندێکیشیان لە نزیک مەڵبەندی کارەکانیان نیشتەجێ دەبوون (حلاق، ١٩٨٧: ٢٤). هەروەها لە دانانی سیستەمی گیدک لە بازاڕدا، دەسەڵات کارەکتەری سەرەکی بووە. هەروەها بوونی چەند حاڵەتێک کە هەندێ کەس کە هیچ پەیوەندییان بە کاری پیشەییەوە نەبووە لەلایەن دەوڵەتەوە بە کتخدای سنفەکانی پیشەگەری دانراون، هەرچەند ئەوە مانای ئەوە ناگەیێنێ کە هەموو کتخداکان لەلایەن دەوڵەتەوە دانرابن لەسەردەمێک لەسەردەمەکانی عوسمانی (مجموعة مؤلفين، ١٩٩٩: ٧٢٤).

هەر بەهۆی دەستوەردانی دەسەڵات و بەکارهێنانی ڕێکخستنەکانی پیشەگەری بۆ هەندی مەرامی تایبەت لەلایەن هەندێ دەسەڵاتداری ولایەتەکان و دواتر یاساکانی سەردەمی تەنزیمات و چاکسازی، لە سەدەی نۆزدەم، ڕێکخستنە پیشەییەکان ئەو سەربەخۆییەی پێشتر هەیانبوو لەدەستیان دا (Faroqhi, 2009: 140).

دەوڵەت تەنها چاودێری ڕێکخستنە پیشەییەکانی نەکردووە، بەڵکو یارمەتیشی داون گەر پێویست بووبێت، هەروەها دانی پێداناون وەک دەستەی یاسایی و هەندێ ماف و ئیمتیازیشی پێداون (کۆپریلی، ١٩٦٧: ١٠٩)، زۆرجاریش لەبەرژەوەندی سنفەکان و بۆ گێڕانەوەی ڕەوایەتی و پاراستنیان لە دەستی دەسەڵاتداران، سوڵتانەکانی عوسمانی دەستیان خستۆتە ناو کاروباری ڕێکخستنە پیشەییەکان، بۆ نموونە گەر دەسەڵاتداری ویلایەتێک شێخی سنفێکی دانابێ بەبێ گرتنەبەری ڕێکاری پەیڕەوکراو، ئەوا سوڵتان فەرمانی هەڵوەشاندنەوەی دانانەکەی دەرکردووە، کە ئەمەش دەربڕی ڕەتکردنەوەی دەستوەردانی کاروباری ناوخۆی سنفە پیشەییەکانە. تەنانەت هەندێ جار شێخەکانی سنفە پیشەییەکان پەنایان بردۆتەبەر سوڵتان لەکاتی زوڵمی دەسەڵاتدارانی

ویلایەتەکان لە ئەندامانی سنفەکان، سوڵتانیش لای خۆیەوە فەرمانی بە قازییەکان کردووە بۆ ڕێگریکردن لە ڕەفتاری ناڕەوای دەسەڵاتداران (الجبوري، ٢٠١١: ٢٥٢).

لە ڕاستیدا هەردوولا دەوڵەت و ڕێکخستنە پیشەییەکان دانیان بە دەسەڵات و بوونی یەکتردا ناوە، ئەوەتا قازی هەموو گۆڕانکارییەکانی سەرکردایەتی و بڕیارەکانی سنفەکانی تۆمار دەکرد، و لەکاتی سەرنەکەوتنی ئەندامانی سنفەکان لە چارەسەری ناکۆکی نێوانیان یان سزادانی سەرپێچیکاران پەنایان بردۆتە بەر دەوڵەت. جگە لەوەش دەوڵەتی عوسمانی بەر لەوەی ببێتە دەوڵەتێکی ناوەندی سنفەکان سەربەخۆیی زیاتر و هێزی گەورەتریان هەبوو، هەروەها سەرکردەکانی سنفەکان لەپێناو پاراستنی دەسەڵاتیان داوای بەشداری کارای دەوڵەتیان دەکرد لە کاروباریاندا، بەمەش دەیانتوانی بەیارمەتی دەوڵەت زاڵبن بەسەر ئەو ڕەوتانەی هەڕەشە بوون لەسەر سنفەکان. عوسمانییەکانیش لای خۆیانەوە هاریکاری بەردەوامبوونی گەورە وەستاکانی سنفەکان بوون و هەوڵی پاراستن و هێشتنەوەی پێکهاتە کلاسیکییەکەیان دەدا لەو ڕوانگەیەوە کە هەر نوێکاریەک دەکرێ ببێتە هۆی ئاژاوە، کە ئەمەش بۆ دەوڵەت پەسەند نەبوو و دەبووە هۆی لەدەستدانی سەرچاوەکانی داهات، بۆیە سەرکردەکانی سنفەکان هەردەم ئەو خاڵیان دەوروژاند کە بیانویستایە دەوڵەت لەبەرژەوەندی ئەوان دەستوەردان بکات (اینالجیک، ٢٠٠٢: ٢٣٩–٢٤٠).

بەگشتی دیاردەیەکی مێژوویی دەبینرێ لە هاوکاری و چوونەپاڵ یەکتری لە نێوان هێزە کاراکەی ڕێکخستنە پیشەییەکان و دەوڵەتی عوسمانی کە بۆتە هۆی مانەوەی شکۆی دەوڵەت لەلایەک و کارایی هێزە پیشەییەکە لەلایەکی ترەوە و دەربازبوونی هەردوولا لە هەموو ئەو ڕەوت و گرووپانەی دەبوونە هەڕەشە لەسەر سنفەکانی کۆمەڵگە و سیستەمی سیاسی دەوڵەت.

هەڵوەشانەوەی سەندیکا و ڕێکخستنە پیشەییەکان:

لە ناوەڕاستەکانی سەدەی نۆزدەمەوە پێگەی پیشەگەران لە دەوڵەتی عوسمانیدا لاوازبوو، بەمەش ڕێکخستنەکانیشیان زۆر لاواز بوون، ئەمەش لەبەر چەند هۆکارێک، لەسەرووی هەموویانەوە سیاسەتی چاکسازی و ئیمتیازی بیانی[١٥] و هاتنی بەلێشاوی کاڵای بیانی بۆ بازاڕەکانی دەوڵەتی عوسمانی، کە بەرهەمی پیشەگەران نەیتوانی ململانێی بکات، ئیتر وردە وردە چالاکییەکانیان بەرەو نەمان چوون و پیشەگەران دەستیان لە پیشەکانیان هەڵدەگرت، تا وای لێهات ئەو هێزەکارایەی جاران ڕۆڵێکی ئەوتۆی نەما، سەرەنجام ڕێکخستنەکانیشیان بەرەو هەڵدێر ڕۆیشتن و بەبێ ئەوەی هەڵوەشانەوەی خۆیان ڕابگەیێنن ڕۆڵیان کۆتایی هات وەک ڕێکخستن و سەندیکای تایبەت بە پیشەگەری، هەرچەندە کەم و زۆر پیشەگەر و چالاکییەکانیان هەر مابوون, ئیتر کۆتایی بە قۆناغێکی گرنگی ئەزموونی کاری سەندیکایی هات لە ڕۆژهەڵات و لە چاوەڕوانی دەرکەوتنەویان بەشێوازێکی تر کە شتێکی حەتمی بوو هەروەک بینرا.

هەوارنامەی کێبڕکێ

ئەنجامەکان:

لەم لێکۆلینەوەیەدا بەگشتی گەیشتین بە چەند دەرئەنجامێک، کە لەخوارەوە بەکورتی ئاماژەیان پێ دەدەین:

ڕێکخستنەکانی پیشەگەری لە دەوڵەتی عوسمانیدا لە ئەنجامی بەرەوپێش چوونی چالاکی پیشەگەری و هەمەجۆربوونی پیشەکان و لەپێناو پاراستنی ئەندامان و بەرهەمەکانیان دروستبوون.

ڕێکخستنەکانی پیشەگەری جیاواز لە ڕێکخستنە کۆمەڵایەتییەکانی تر بە پێکهاتەی هەڕەمی دەناسرانەوە، کەوا کەسێک سەرکردایەتی دەکرد پێی

دەوترا کتخدا یان شێخی سنف لەگەڵ چەند پلەوپایەکی کە کارەکانی پیشە گەرانیان ڕاپەڕاندوە و داکۆکیان لە مافەکانیان کردووە.

بەدەست هێنانی پلەوپایە لەناو سەندیکا پیشەگەرییەکان زۆربەی کات پەیوەست بووە بە لێهاتوویی و پابەندبوون بە نەریت و یاساکانی پیشە.

ڕێکخستنەکانی پیشەگەری ڕۆڵی دیاریان هەبووە لە کاروباری سیاسی لە چوارچێوەی پشتیوانی یان دژایەتی لایەنێکی سیاسی.

بوونی ڕێکخستنە پیشەگەرییەکان هاوکاری دەوڵەتی دەکرد لە چاودێریکردنی بەشێکی فراوانی کۆمەڵگە و وەرگرتنی باج و دەستکەوتنی پشتیوانی لەکاتی شەڕەکاندا.

پیشەگەران لە ڕێی سنفەکانیانەوە بەردەوام هەوڵیان داوە ماف و بە رژەوەندییەکانی خۆیان بپارێزن و دابین بکەن، کە هەر پیشەیەک سنفی تایبەت بەخۆی هەبوو.

لە ڕووی ئەخلاقی و مرۆڤایەتی و کۆمەڵایەتییەوە ئەندامانی ڕێکخستنە پیشەییەکان زۆر پابەند بوونە و هاوکاری یەکتریان کردووە, یاسا و نەریت و ئاینیش هانی داون بۆ ئەو پابەند بوونە.

هەڵوەشانەوەی سنفە پیشەییەکان لە ئەنجامی داتەپینی پیشەگەری بە هۆی سیاسەتی دەوڵەت و خودی پیشەگەران و هاتنی کاڵای پێشکە وتووی هەرزانی ڕۆژئاوایی.

هەوالنامەی کێبڕکێ

پەراوێزەکان:

(١) فتـوە ڕێکخسـتنی لاوانـی سـۆفیگەری خـاوەن پیشـە بـوون، لەسـەردەمی عەباسیەکان گەشەیان کردووە، پابەندی کۆمەڵێک بنەمـای ڕەوشتی و ئاینی بوون .

(٢) تەکیە شـوێنی زیکـر و کۆبـوونەوەی شـوێنکەوتووانی ڕێبـازی سـۆفیگەری قـادری، و خانەقـاش شـوێنی زیکـر و کۆبـوونەوەی شـوێنکەووتوانی ڕێبـازی نەقشەبەندی.

(٣) ئەنادۆل ئەو بەشەی دەوڵەتی عوسمانی بوو کە دەکەوتە ئاسـیا، پێشـتر پێی دەوترا ئاسیای بچووک, نزیکەی ٩٧% ی خـاکی تورکیـای ئێسـتا پێک دێنێ، لە بـاکوری ڕۆژئاوایـدا دەریـای مەرمەرە و چەنـاق قەلـعە و بوسـفۆر لە زەویەکـانی تراکیـا (بەشـی ئەوروپـای تورکیـا) جیـای دەکـاتەوە، لەباکوریـدا دەریـای ڕەش و لە ڕۆژئـاوا دەریـای ئـیجە و لە باشـور دەریـای سـپی ناوەڕاست و لەڕۆژهەڵاتیش دەگاتە بەرزایی چیایی فراوان. (صـابان، ٢٠٠٠: ٣٩).

(٤) ئەخیان (الفتوه) لە ئەنادۆل لەسـەردەمی سەلجوقییەکان هـەبوون لـە شـێوەی سـەندیکایەک، لەلایـەن سـەرۆکێکی هـەڵبژێردراو بـەڕێوە دەبـرا پێـی دەوتـرا (اخي) ناوەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ گەورەی تایەفەکە (اخی ئۆران).

(٥) سالنامە ڕۆژمێری سالانە بوو لەشـێوەی ڕۆژنامەی فەرمـی، لەسـاڵی ١٨٤٧ز بەدواوە دەوڵەتی عوسمانی پشتی پێ دەبەسـتی لە تۆمـارکردنی زانیاریەکان (عامر، ٢٠١٢: ٣٧٤)

(٦) زارۆ ئاغـا (١٧٧٤_١٩٣٤) کـۆڵبەرێکی دیـارو ناسـراوی کـورد بـووە لـە ئەسـتەمبۆل، وە بەتەمـەنترین مرۆڤـی سـەردەمی خـۆی بـووە کـە زیـاتر لەسـەدەو نیوێک ژیـاوە، لەڕووی جەستەیشـەوە زۆر بـەهێز بـووە (ئەلاکـۆم، ٢٠٠٥: ١٨٤–١٩٠).

(٧) کتخدا دەستەواژەیەکی فارسی لێکدراوە بەمانای خاوەن ماڵ، بۆ زۆر فەرمانبەری تریش بەکار دەهات، لەوانە یاریدەدەری والی(عامر، ٢٠١٢: ٣٧٧).

(٨) جەلیلییەکان بنەماڵەیەکی فەرمانڕەوا بوون، لە ناوچەکانی ئامەدەوە هاتوون و لە موسڵ نیشتەجێ بوون، دواتر توانیان لە نێوان سااڵنی (١٧٢٦ – ١٨٤٣) حوکمی موسڵ بکەن لە ژێر فەرمانڕەوایی عوسمانیدا (قاشا، ٢٠١٠: ٥٠ وبعدها).

(٩) یگیت باشی دەستەواژەیەکی عوسمانیە بەمانای سەرۆکی فتیان.

(١٠) بنی عجلان لە ئەشرافەکانی دیمەشق بوون لە بنەماڵەی پێغەمبەر(د.خ) لە ئیمامی حوسێن، پۆستی شێخی مەشایخیان قۆرخکردبوو، وەک چۆن ماوەیەک نەقابەی ئەشراف و شێخی تەریقەتیان قۆرخکردبوو بۆ گەورەترین کەسی بنەماڵەکە (حنا، ١٩٨٥: ٣٩).

(١١) سەردەمی تەنزیمات لە ١٨٣٩ز دەستی پێکرد بەو فەرمانەی سوڵتان عەبدولمەجید دەریکرد کەتێیدا باج و سەربازگرتن بەیاسا ڕێکخران و بەرتیل وەرگرتن قەدەغەکرا و کەس بەبێ بڕیاری دادگا حوکم نەدرێ و هەموو دانیشتوان وەک یەک بن بەرامبەر یاسا، لەماوەی مەشروتیەت کۆتایی هات (المصري، ٢٠٠٤: ٣٩).

(١٢) سەدری ئەعزەم سەرۆکی وەزیران بوو لە دەوڵەتی عوسمانی، وەکیلی ڕەهای سوڵتان بوو، پێشی دەوترا وەزیری ئەعزەم، دەسەاڵتی هەموو کاروباری دەوڵەتی هەبوو، مۆری سوڵتانی الابوو، سەرۆکی دیوانی همایونی بوو، سوڵتان دەسەاڵتی الادان و کوشتنی هەبوو (صابان، ٢٠٠٠: ١٤٣-١٤٤).

(١٣) سوپای ئینکیشاری بە مانای سوپای نوێ دێت و هێزێکی سەربازی پیادەی عوسمانی بوو، لەساڵی ١٣٦٢ز لەسەردەمی سوڵتان مرادی یەکەم دامەزرا، بەهێزترین و باڵادەستترین هێزی عوسمانی بوو ڕۆڵی باڵایان هەبوو لە فراوانخوازیەکانی عوسمانی و ڕێکخستنی تایبەت بەخۆیان هەبوو، لەاڵیەن

سـولّتان مەحمـودی دووەم لە سـاڵی ١٨٢٦ز هەڵوەشـێنرایەوە و لەنـاوبران (الرديني, ٢٠١٤:٦٧وبعدها).

(١٤) ئـۆرتە دەسـتەواژەیەکی تـورکی عوسـمانییە بەمانـای ناوەنـد، لە سـوپای ئیکیشاریدا بەکاردەهات بۆ تابور یان گرووپی سەربازی.

(١٥) ئیمتیـازی بیـانی ئەو ئاسـانکاریانەبوون کە دەوڵەتـی عوسـمانی لە سـەدەی شـازدەمەوە بـۆ وڵاتـانی ئەوروپـی دەیکـرد لە بوارەکـانی سیاسـی ئـابووری سەربازی یاسایی و ئایینی.

سەرچاوەکان

کتێبە کوردییەکان:

- ئەلاکۆم، ڕۆهات (٢٠٠٥)، کوردەکانی ئەستەمبۆلی کۆن ١٤٥٣ – ١٩٢٥، و: ئەحمەد تاقانە، چ١، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر.
- برانـت، جـیمس (٢٠١٣)، سـەفەرنامەی مسـتەر جـیمس برانـت بـۆ نـاوچە کوردنشینەکان، و: هیممەت کاکەیی، چاپخانەی موکریانی، هەولێر.
- شوانی، بەختیار سەعید مەحمود (٢٠٠٩) ، کەرکوک لەسەدەی نۆزدەهەمدا لێکۆڵینەوەیەک لەبارودۆخی ڕامیاری و ئابووری، چ١، چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، سلێمانی.
- هەروتی، سـەعدی عوسـمان (٢٠١٣)، چەند لایەنێکی مێژووی ڕامیـاری و کـــۆمەڵایەتی و ئـــابووریی کوردســـتان لەســـەردەمی عوســـمانیدا، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

کتێبە عەرەبییەکان:

- أبو سليم، عيسى سليمان (٢٠٠٠)، الأصناف والطوائف الحرفية في مدينة دمشق خلال النصف الأول من القرن الثامن عشر، ط١، دار الفكر، عمان.

- أحمد، كمال مظهر (١٩٨١)، الطبقة العاملة "التكون وبدايات التحرك"، مطبوعات دار الرشيد للمنشورات، مطبعة دار الخلود، بيروت.
- أوزتونا، يلماز (٢٠١٠)، موسوعة تاريخ الدولة العثمانية, ت: عدنان محمود سلمان، مج٤، دار العربية للموسوعات، بيروت.
- الجبوري, عبدالقادر يوسف (١٩٨٠)، التاريخ الاقتصادي، مؤسسة دار الكتب للطباعة والنشر، بغداد.
- الجبوري، أحمد حسين عبد (٢٠١١)، القدس في العهد العثماني، ج١ (١٥١٦–١٦٤٠) دراسة سياسية عسكرية إدارية اقتصادية اجتماعية ثقافية، ط١، دار الحامد، عمان.
- الجميل، سيار (١٩٨٨)، الحياة الاقتصادية والاجتماعية لولاية الموصل في العهد الجليلي ١٧٢٦–١٨٣٤، ضمن كتاب (الحياة الاجتماعية في الولايات العربية أثناء العهد العثماني, جمع وتقديم: عبدالجليل التميمي، زغوان).
- الجميل، سيار (١٩٩٧)،أ ، بقاياو جذور التكوين العربي الحديث، ط١، الأهلية للنشر والتوزيع، عمان.
- الجميل، سيار (١٩٩٩)، زعماء وأفندية "الباشوات العثمانيون والنهضويون العرب" البنية التاريخية للعراق الحديث "الموصل نموذجا"، ط١، الأهلية للنشر والتوزيع، عمان.
- الحمداني, طارق نافع (١٩٨٩)، ملامح سياسية وحضارية في تاريخ العراق الحديث والمعاصر، ط١، الدار العربية للموسوعات، بيروت.
- الرديني, يوسف عبدالكريم طه مكي (٢٠١٤)، المؤسسة العسكرية العثمانية "دراسة تاريخية"، ط١، دار الحامد للنشر والتوزيع، عمان.
- السويدي، عبدالرحمن (١٩٧٨)، تاريخ حوادث بغداد والبصرة، تحقيق: عماد عبدالسلام رؤوف، بغداد.
- الشناوي، عبدالعزيز محمد (١٩٨٠)، الدولة العثمانية دولة إسلامية مفترى عليها، ج١، مكتبة الأنجلو المصرية، القاهرة.
- الشيخلي، صباح ابراهيم سعيد (١٩٧٦)، الأصناف في العصر العباسي "نشأتها وتطورها"، دار الحرية للطباعة، بغداد.
- القفصي، عبدالحكيم (١٩٨٨)، نظرة حول بعض الحرفيين والمهنيين الأندلسيين والاتراك بأيالة التونسية أثناء القرن التاسع عشر من خلال خزينة الوثائق التونسية، ضمن كتاب (الحياة الاجتماعية في الولايات العربية أثناء العهد العثماني, جمع وتقديم: عبدالجليل التميمي، زغوان).
- المرسي، الصفصافي أحمد (١٩٩٩)، أستانبول "عبق التاريخ..روعة الحضارة، منتدى سور الازبكية، دار الآفاق العربية، القاهرة.

- إيبش، أحمد (٢٠١٢)، رحلات في بر الشام في القرن السابع عشر الميلادي "نصوص منتقاة لمجموعة من الرحالين الاوروبيين"، ط١، اصدارات دارالكتب الوطنية، أبوظبي.
- إينالجيك، خليل (٢٠٠٢)، تاريخ الدولة العثمانية من النشوء الى الانحدار، ت: د.محمد.م.الأرناؤوط، ط١، دار المدار الاسلامي، بيروت.
- إينالجيك، خليل (٢٠٠٧)، التاريخ الاقتصادي والاجتماعي للدولة العثمانية، المجلد الاول ١٣٠٠–١٦٠٠م، ت: د.عبداللطيف الحارس، ط١، دار المدار الاسلامي، بيروت.
- باشا، خورشيد (٢٠٠٩)، رحلة الحدود بين الدولة العثمانية و إيران, ت: مصطفى زهران, مراجعة: الصفصافى أحمد القطورى، طبع بالهيئة العامة لشؤون المطابع الأميرية، القاهرة.
- جيب، السير هاملتون و بوين، هارولد (١٩٩٧)، المجتمع الاسلامي والغرب، ت: عبدالمجيد حسيب القيسي، ج١، ق١، ط١، دار المدى للثقافة والنشر، دمشق.
- چلبي، أوليا (٢٠١٤)، رحلة أوليا چلبي في كوردستان عام ١٠٦٥هـ /١٦٥٥م، ت: د.رشيد فندي، ط١، مطبعة محافظة دهوك، دهوك.
- حلاق، حسان (١٩٨٧)، التاريخ الاجتماعي والاقتصادي والسياسي في بيروت والولايات العثمانية في القرن التاسع عشر، ج١، سجلات المحكمة الشرعية في بيروت، الدار الجامعية، بيروت.
- حنا، عبدالله (١٩٨٥)، حركات العامة الدمشقية في القرنين الثامن عشر والتاسع عشر "نموذج لحياة المدن في ظل الاقطاعية الشرقية"، ط١، دار ابن خلدون، بيروت.
- ديولافوا، مدام (د.ت)، رحلة مدام ديولافوا من المحمرة الى البصرة و بغداد سنة ١٢٩٩هـ/ ١٨٨١م، ت: علي البصري، الدار العربية للموسوعات، (ب.م).
- رافق، عبدالكريم (١٩٨٦)، مظاهر التنظيم الحرفي في بلاد الشام في العهد العثماني، دمشق.
- رؤوف, عماد عبدالسلام (١٩٧٥)، الموصل في العهد العثماني "فترة الحكم المحلي ١٧٢٦– ١٨٣٤"، مطبعة الآداب، النجف الأشرف.
- ريمون، اندريه (١٩٧٤)، فصول في التاريخ الاجتماعي للقاهرة العثمانية، ت: زهير الشايب، مطبعة روز اليوسف، القاهرة.
- ريمون، أندريه (٢٠٠٥)، الحرفيون والتجار في القاهرة في القرن الثامن عشر، ج١، ت: ناصر احمد ابراهيم و باتسى جمال الدين، ط١، المجلس الأعلى للثقافة، القاهرة.
- عامر، عبدالسلام عبدالحليم (١٩٩٤)، طوائف الحرف في مصر ١٨٠٥–١٩١٤، دار النهضة، القاهرة.

- عبدالرحيم، عبدالرحيم عبدالرحمن (١٩٨٨)، الحياة الاجتماعية في مدينة القاهرة إبان العصر العثماني ١٥١٧–١٧٩٨م، ضمن كتاب (الحياة الاجتماعية في الولايات العربية أثناء العهد العثماني, جمع وتقديم: عبدالجليل التميمي، زغوان).
- فاروقي، ثريا و اخرون (٢٠٠٧)، التاريخ الاقتصادي والاجتماعي للدولة العثمانية، المجلد الثاني ١٦٠٠–١٩١٤م، ت: د.قاسم عبده قاسم، ط١، دار المدار الاسلامي، بيروت.
- فروخ، عمر (١٩٨٤)، كلمة في تعليل التاريخ، دار العلم للملاين، مطبعة العلوم، بيروت.
- قاشا، الأب سهيل (٢٠١٠)، الموصل في العهد الجليلي ١١٣٩–١٢٥٠هـ / ١٧٢٦–١٨٣٤م، ط١، منشورات التنوير للطباعة والنشر والتوزيع، مطبعة ديموبرس للطباعة والتجارة، بيروت.
- كوپريلي, محمد فؤاد (١٩٦٧)، قيام الدولة العثمانية، ت: احمد سعيد سليمان، دار الكاتب العربي للطباعة والنشر، مصر.
- كوثراني، وجيه (١٩٨٨)، العلماء والطرق الصوفية والتنظيم الحرفي معطيات من تاريخ السلطة والمجتمع في ولاية سورية، ضمن كتاب (الحياة الاجتماعية في الولايات العربية أثناء العهد العثماني, جمع وتقديم: عبدالجليل التميمي، زغوان).
- كوندز، احمد آق و اوزتورك، سعيد (٢٠٠٨)، الدولة العثمانية المجهولة، منشورات وقف البحوث العثمانية، Mas Matbaacilic، اسطنبول.
- لويس، برنارد (١٩٨٢)، استنبول وحضارة الخلافة الاسلامية، ت: د.سيد رضوان علي، ط٢، الدار السعودية للنشر والتوزيع، الرياض.
- مانسيل، فيليب (٢٠١٥)، القسطنطينية المدينة التي اشتهاها العالم ١٤٥٣–١٩٢٤, ج٢، ت: د.مصطفى محمد قاسم، المجلس الوطني للثقافة والفنون والاداب، الكويت.
- مجموعة مؤلفين (١٩٩٩)، الدولة العثمانية تاريخ وحضارة، اشراف وتقديم: أكمل الدين احسان اوغلي، ت: صالح سعداوي، ج١ ، مطبعة YELDIZ YAYNCILIK، استانبول.
- مراد، خليل علي (٢٠١٥)، من وثائق الأرشيف العثماني دفتر تحرير مفصل وإجمال ولاية أربيل ٩٤٩هـ/١٥٤٢م، مطبوعات الأكاديمية الكوردية، مطبعة الحاج هاشم، أربيل.
- مراد، خليل علي و البوتاني، عبدالفتاح علي (٢٠١٣)، بادينان في سالنامات ولاية الموصل العثمانية ١٣٠٨–١٣٣٠هـ/١٨٩٠–١٩١٢م، مطبوعات الأكاديمية الكوردية، مطبعة الحاج هاشم، أربيل.

- نصار، عبدالعظيم عباس (١٤٢٧هـ)، بلديات العراق في العهد العثماني١٥٣٤–١٩١٨م "دراسة تاريخية وثائقية"، ط١، الناشر: المكتبة الحيدرية، مطبعة شريعت، (ب.م).
- نعيسة، يوسف جميل (١٩٨٦)، مجتمع مدينة دمشق في الفترة مابين ١١٨٦–١٢٥٦هـ / ١٧٧٢–١٨٤٠م، ج١، ط١، دار طلاس، دمشق.
- نورس، علاء موسى كاظم و رؤوف، عماد عبدالسلام (١٩٨٣)، عهد المماليك والأسر الحاكمة، ضمن كتاب (العراق في التاريخ), دار الحرية للطباعة، بغداد.
- هرشلاغ, ز.ي. (١٩٧٣)، مدخل الى التاريخ الاقتصادي الحديث للشرق الأوسط, ت: مصطفى الحسيني، دار الحقيقة، بيروت.
- هريدي، صلاح أحمد (٢٠٠٣)، الحرف والصناعات في عهد محمد علي، عين للدراسات والبحوث الانسانية والاجتماعية، القاهرة.
- ونتر، ميكل (٢٠٠١), المجتمع المصري تحت الحكم العثماني, ت: إبراهيم محمد إبراهيم، مطابع الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة.

كتيبه ئينگليزييه‌كان:

- Faroqhi, Suraiya (2009), *Artisans of Empire "Crafts and Craftspeople Under the Ottomans"*, prented amd bound in India by Thoson press.
- Freitag, Ulrike et al (2011), *The City in the Ottoman Empire "Migration and the Making of Urban Modernity"*, First Published, by Routledge, London and New York.
- Kia, Mehrdad (2011), *Daily Life In The Ottoman Empire*, The Greenwood Press Daily Life Through History Series, Clifornia.
- Qwataert, Donald (2005), *The Ottoman Empire 1700_1922*, Second Edition, Cambridge University Press, New York.

نامه و تيزه ئه‌كاديميه‌كان:

- حميدي، مريم و حموش، نادية (٢٠١٥)، نظام الطوائف الحرفية في الدولة العثمانية خلال القرن ١٠هـ/١٦م (بلاد الشام ومصر) نموذجا، رسالة ماجستير، كلية العلوم الانسانية والاجتماعية, جامعة الدكتور يحي فارس بالمدية.
- العطار، عماد عبدالسلام رؤوف (١٩٧٦)، الحياة الاجتماعية في العراق إبان عهد المماليك ١٧٤٩–١٨٣١، أطروحة دكتوراه، كلية الاداب، جامعة القاهرة.

- غطـــاس، عائشـــة (٢٠٠١)، الحـــرف والحرفيـــون بمدينـــة الجزائـــر ١٧٠٠–١٨٣٠مقاربـة اجتماعيـة –اقتصـادية، أطروحـة دكتـوراه، كليـة العلـوم الإنسـانية، جامعة الجزائر.

كتێبە فەرهەنگییەكان:

- المصـري، حسـين مجيـب (٢٠٠٤)، معجـم الدولـة العثمانيـة، ط١،منشـورات دار الثقافة للنشر، القاهرة.
- صـابان، سـهيل (٢٠٠٠)، المعجـم الموسـوعي للمصـطلحات العثمانيـة التاريخيـة، مطبوعات مكتبة الملك فهد الوطني، الرياض.

گۆڤارەكان:

- الخزاعي، كريم عاتي لعيبي و عبدالله، حـارث علـي (٢٠١٥)، أنـواع الحـرف فـي بلاد المغرب من خلال كتاب المعيار المعرب للونشريسي المتوفي ٩٤١هـ، مجلـة كلية التربية الأساسية للعلوم التربوية والإنسانية/ جامعة بابل، العدد (٢٢).
- عـامر، محمـود (٢٠١٢)، المصـطلحات المتداولـة فـي الدولـة العثمانيـة ، مجلـة دراسات تاريخية–العددان ١١٧–١١٨.

پێگە ئەلیكترۆنییەكان:

- رؤوف، عمـاد عبدالسـلام (٢٠١٤)، الملامـح الاجتماعيـة لنظـام الأصـناف فـي العـــراق إبـــان العصـــر العثمـــاني, (أونلايـــن)، رابـــط الموضـــوع
http://www.alukah.net/culture/0/65585/#ixzz5My7pUHzM :

كۆی زانیاری كتێب

ملخص:

تميزت فترة الحكم العثماني بخصائص عدّة ميزتها عن الفترات التي سبقتها، ولا يرجع هذا التميّز إلى امتداد هذه الفترة زمنياً وجغرافياً فحسب، بل إلى وجود نظام غاية في الأهمية سواء من الناحية الإدارية، السياسية، الاجتماعية، العسكرية، الدينية وحتى الحضارية والتي شملت جميع نواحي الحياة.

أن تزايد النشاط الحرفي، وتطور العلاقات الإنتاجية بين الحرفيين من جهة، وغيرهم والدولة من جهة أخرى، قد أدى إلى تعاظم أهمية الأصناف الحرفية باعتبارها تنظيمات اقتصادية اجتماعية ذات أسس أخلاقية خاصة، يشكل أعضائها القوى الفاعلة والأغلبية في المجتمع وكذلك تؤدي دورها المطلوب في تماسك العلاقات الاجتماعية بين الطوائف الحرفية وعلاقات أفرادها.

Abstract:

The period of Ottoman rule was characterized by several characteristics that distinguished it from the periods preceding it. This distinction is due not only to the period of time and geography, but also to the existence of a system of great importance in terms of administrative, political, social, military, religious and even civilizational, which encompassed all aspects of life.

The increase in artisanal activity, the development of productive relations between artisans on the one hand, and others and the state on the other, have led to the growing importance of artisanal groups as socio-economic organizations with special ethical foundations. Their members constitute the active forces and the majority in society, as well as their role in the cohesion of social relations between artisanal communities and their individual relations.

https://www.doi.org/10.31918/twejer.1921.3

e-ISSN (2617-0752) p-ISSN (2617-0744)

میژووی کارگێڕیی هەڵەبجە لە نێوان ساڵانی (١٨٦٩-١٩٨٨)دا

هەوالنامەی کێبڕکێ

م. ی. عادل صدیق عەلی
زانکۆی هەڵەبجە
adl.sdiq@gmail.com

پوختە

ناوەڕۆکی ئەم توێژینەوەیە باس لە گۆڕانکارییە کارگێڕییەکانی قەزای هەڵەبجە دەکات لە نێوان ساڵانی (١٨٦٩–١٩٨٨)دا، لێکۆڵینەوەکە لە دوو بەش پێکهاتووە، بەشی یەکەم باس لە هاتنی عوسمانییەکان بۆ ناوچەکانی شارەزوور(١٥٣٤ز) و دروستکردنی ویلایەتی شارەزوور و شوێنی هەڵەبجە لەنێو ویلایەتەکە و میرنشینی بابان و دواتریش کردنی هەڵەبجە بە ناوەندی یەکەیەکی کارگێڕی فراوان دەکات، ئەوە سەرباری ئەو گۆڕانکارییانەی کە بەدرێژایی ئەو ماوەیە بەسەر سنووری کارگێڕیی ناوچەکەدا هاتووە.

لە بەشی دووەمیشدا، بەوردی قسە لەبارەی گۆڕانکارییەکانی هەڵەبجەی سەردەمی ئینگلیز و شێخ مەحمود کراوە، بەڵام گۆڕانکارییە گەورەکانی ئەم قۆناغە زیاتر لە پەنجاکانەوە دەستپێدەکەن و بە هەڵوەشانەوەی خودی قەزاکە لە ١٩٨٨دا کۆتایی دێت، کە زیاتر هۆکارە سیاسی و سەربازییەکان ڕۆڵیان لەو گۆڕانکارییانەدا بینیوە. لەپاڵ ئەوانەشدا تیشک خراوەتە سەر ئەو گۆڕانکارییانەی کە بەسەر ناوی ناوەندی قەزاکە و ناحیەکانیدا هاتوون.

وشە کلیلییەکان: (هەڵەبجە، کارگێڕی، گۆڕانکاری، عوسمانی، عێراق)

مێژووی کارگێڕیی هەڵەبجە لە نێوان ساڵانی (١٨٦٩-١٩٨٨)دا

پێشەکی

بابەتی گۆڕانکاری لە یەکە کارگێڕییەکانی هەرێم و شارەکانی کوردستان و ئەو گۆڕانانەی کە بەسەر ناوی ناوچەکانی کوردستاندا لە قۆناغە جیاوازەکاندا هاتووە, ڕۆچوون تیایاندا شیکاری زانستییانە بۆیان هێشتا وەک پێویست نییە و لەلای توێژەران و نوسەران کەمتر بووەتە مایەی گرنگی پێدان، هەرئەوەش وایکردووە هەتا ئەمڕۆش لێڵی و ناڕوونییەکی بەرچاو لە مێژووی شار و هەرێمەکانی کوردستاندا هەبێت. هەڵەبجە نمونەی ئەو شارانەیە کە گۆڕانکاری زۆری بەسەر ناو و سنوورە کارگێڕییەکەیدا هاتووە و دەستاودەستی زۆری پێکراوە لە نێوان لایەنە ناکۆکەکانی ناوچەکەدا، ئەگەر بەوردی سەرنجی ئەو گۆڕانکارییانە بدەین، ئەوەمان بۆ ڕووندەبێتەوە کە هەڵەبجە لە دەستپێکی بوون بە ناوەندی کارگێڕی لە سنوورەکەیدا هەتاوەکو هەڵوەشاندنەوەی بەردەوام چوارچێوە جوگرافییەکەی گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە، زۆربەی ئەو گۆڕانانەش بەرئەنجامی گۆڕانکارییە سیاسی و سەربازییەکان بوون و ناسرووشتین، واتە ئەوە ڕووداوە سیاسی و سەربازییەکانن کە وایانکردووە سنووری کارگێڕی هەڵەبجە بەردەوام ڕوو لە بچووکبوونەوە بکات هەتا ڕادەی هەڵوەشانەوەی وەک شارێکی مێژوویی، خاڵی هەرە گرنگ لەم بابەتەدا کە پەیوەندیدارە بەم بابەتەوە بریتییە لە هەڵکەوتەی جوگرافی شارەکە و سنوورەکەی جا چ لە سەردەمی دەوڵەتی عوسمانی بووبێت یاخود سەردەمی حکومەتی عێراق بێت، لەو ڕووەوە بەڵگەنامە و تۆمارە مێژوویییەکان زۆر شتیان بۆ تۆمارکردووین و وەک بەڵگەی سەلمێنەر لەبەردەستدان. لە پاڵ ئەوانەشدا تایبەتمەندی قۆناغە مێژوویییەکان و ئەو گۆڕانکارییانەی کە تیایاندا ڕوویداوە لەگەڵ هۆکارەکانی پشتیان جێگای باس و هەڵوێستە لەسەر کردنە، ئێمە لەم توێژینەوەیەدا بە وردبینییەوە هەڵوێستەمان لەسەر هەریەکێک لەو بابەتە

گرنگانەی سەرەوە کردووە و لە چوارچێوەیەکی زانستیدا توێژینەوەکەمان پێ ئامادەکردووە.

گرنگی توێژینەوەکە: بایەخی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە کە هەنگا و بە هەنگاو و بەپشتبەستن بە بەڵگەنامە مێژووییەکان خوێنەر ئاشنا دەکات بەو گۆڕانکارییە کارگێڕییانەی کە لەو ماوە مێژووییەی قەزای هەڵەبجەدا بەسەر یەکە کارگێڕییەکەیدا هاتووە لەگەڵ هۆکاری ئەنجامدانی ئەو گۆڕانکارییانە.

هۆکاری هەڵبژاردنی توێژینەوەکە: هەڵەبجە لە مێژووی دوور و نزیکی خۆیدا گۆڕانکاری زۆر بەسەر یەکە کارگێڕییەکەیدا هاتووە، گۆڕانکارییە زۆرەکان و هۆکارەکانی پشت ئەو گۆڕانکارییانە و نەبوونی هیچ جۆرە توێژینەوەیەکی وردی زانستی لەسەر ئەم بابەتە پاڵنەری هەرە سەرەکی بوو بۆئەوەی هەڵوەستە لەسەر ئەم بابەتە بکەین و دەست بکەین بە کارکردن لەم بوارەدا.

ئامانجی توێژینەوەکە: ئامانجی ئێمە لەم توێژینەوەیە ئەوەبوو بەش بەش باس لەو گۆڕانکارییە کارگێڕییانە بکەین کە بەسەر سنووری هەڵەبجەدا هاتوون لە قۆناغە مێژووییە جیاوازەکاندا، لەگەڵ شیکارکردنی بابەتییانەی ئەو هۆکارانەی کە ڕۆڵیان هەبووە لەو ڕووەوە، هەتا لەو ڕێگەیەوە زانیارییەکی ورد و پوخت بخەینە بەردەستی خوێنەران و توێژەران.

میتۆدی توێژینەوەکە: بێگومان هەر توێژینەوەیەکی زانستی پێویستی بە میتۆدێک هەیە بۆ ئامادەکردنی، ئێمەش دوای کۆکردنەوەی سەرچاوەکان و سەرنجدان لە ناوەڕۆکیان، بەکەڵکوەرگرتن لە میتۆدی شیکاریی مێژوویی شرۆڤەی زانیارییەکان و بەڵگەنامە مێژووییەکانمان کرد و ئەم توێژینەوە زانستییەمان پێ ساز و ئامادەکردووە.

سەرچاوە گرنگەکانی توێژینەوەکە: بۆ ئەنجامدانی ئەم توێژینەوەیە هەوڵماندراوە کەڵک لە سەرچاوەی جۆراوجۆر وەربگرین، بەتایبەتی سەرچاوە ڕەسەنەکان، چونکە بۆ کارێکی لەم چەشنە توێژەر بەر لە هەرشتێک ئاتاجی بەو سەرچاوانەیە، بۆئەوەی لە ڕاستی و دروستی سەرچاوەی زانیارییەکانی دڵنیابێت، لەو ڕووەوە بۆ سەردەمی دەوڵەتی عوسمانی تۆمارە فەرمییەکان و ساڵنامەکانی ئەو دەوڵەتە و بۆ سەردەمی حکومەتی عێراقیش (وقائع العراقية) و تۆمار و ئامارە ڕەسمییەکانی تری حکومەت باشترینی سەرچاوەی زانیارییەکان بوون بۆ گەڵاڵەکردنی ئەم توێژینەوەیە.

بەشی یەکەم: گۆڕانکارییە کارگێڕییەکانی قەزای هەڵەبجە لە سەردەمی دەوڵەتی عوسمانیدا:

باسی یەکەم/ گۆڕانکارییەکانی هەڵەبجە لە هاتنی دەوڵەتی عوسمانییەوە بۆ ناوچەکە هەتا بە قەزابوونی شارەکە:

لە ڕووی کارگێڕییەوە لە دوای جەنگی چاڵدێرانی ٢٣ی ئابی١٥١٤ نێوان هەردوو دەوڵەتی سەفەویی و عوسمانی و بەتایبەتیتریش لە دوای هاتنی سوڵتان سلێمانی قانوونی (١٥٢٠-١٥٦٦) بۆ سەر حوکم ناوچەکانی شارەزوور بوونە بەشێک لە قەڵەمڕەوی دەوڵەتی عوسمانی (١٥٥٤)، حکومەتی عوسمانیش سنوورەکەی لە ڕووی کارگێڕییەوە ڕێکخست و ویلایەتێکی بەناوی (شارەزوور)ەوە دروستکرد، لە سەرەتادا گوڵعەنبەر(خورماڵی ئەمڕۆ - توێژەر)یان کرد بە پایتەختی ئەیالەتەکە، بەڵام لە سەرەتای سەدەی حەڤدەوە گواستیانەوە بۆ شاری کەرکوک. (ینالجلیک، ٢٠٠٢: ١٦٨ ؛ نصار، ٢٠٠٥، ٢٥٦)

لەوە بەدواو بەتایبەتی لە دوای ڕێککەوتننامەی زەهاوی ساڵی ١٦٣٩ نێوان سەفەوی و عوسمانی وەک لە یەکێک لە بەندەکانی

ڕێککەوتنامەکەدا هاتووە، ناوچەکانی:" بەدرە، جەسسان، مەندەلی، درنە، درتنک، سەرمنیل و ئەو گوندانەی دەکەونە نێوان قەڵای زنجیر تا قەڵای زەڵم لە شارەزوور و هەموو شاخەکانی دەوروبەری ئەم قەڵایە تا ئەو دەروازەیەی بۆ شارەزوور دەڕوا و خاڵی سنووری هەردوو دەوڵەت پێکدەهێنێت لەگەڵ قەڵای قزڵجە و دەوروبەری بۆ دەوڵەتی عوسمانی یەکلایی کرانەوە، هەرچی بەری ڕۆژهەڵاتی هەموو ئەو ناوچانەیە دران بە ئێران، ئیدی دەسەڵاتی کارگێڕی ناوچەکانی شارەزوور، کە هەڵەبجەش بەشێک بوو لێی بەیەکجاری لە دەسەڵاتی ئێران و میرنشینی ئەردەڵان دابڕا و بوو بە بەشێک لە قەڵەمڕەوی دەوڵەتی عوسمانی. (عەلیاوەیی، ٢٠٠٤: ٢٥–٢٧ ؛ ئەمین، ١٩٩٨: ٢٥٠ ؛ عەبدوڵڵا، ٢٠٠١، ٤٣–٤٤)

دەبێ بڵێین، ویلایەتی شارەزوور لە دروستبوونییەوە هەتا ساڵی ١٨٧٩ کە بەیەکجاری هەڵوەشایەوە و ویلایەتی موسڵ دروستکرا، چەند جارێک هەڵوەشێنراوەتەوە و دروستکراوەتەوە، لەکاتی هەڵوەشانەوەشیدا ناوچەکانی ویلایەتەکە دەبەسترایەوە بە ویلایەتی بەغدادەوە، (نصار، ٢٠٠٥: ٢٥٦–٢٥٧) بەدرێژایی ئەو ماوەیە شوێنی هەڵەبجەی ئێستا بەشێک بووە لەو ویلایەتە، دواتریش، کە میرنشینی بابان دروست بوو، هەڵەبجە بوو بە بەشێک لە ناوچەکانی ژێر قەڵەمڕەوی ئەو میرنشینە. (نوار، ٢٠١٢: ١٢٤–١٢٥ ؛ نازم بەگ،٢٠١٣: ٣٤–٤٨)

لەگەڵ ئەوەی شوێنەوارەکانی ناوچەکە وای دەردەخەن شوێنی هەڵەبجەی ئێستا قۆناغ و سەردەمی شارستانی جۆربەجۆری بەخۆیەوە بینیوە بەتایبەتی گردی بەکراوای سێ کیلۆمەتری باشووری ڕۆژئاوای شارەکە, (وزارة الحكم المحلي، ١٩٨٩–١٩٩٠: ١٩٦) بەڵام وادیارە جەنگ و ململانێ بەردەوامەکان گرفتی زۆریان دروستکردووە و زۆرجار ناوچەکەیان ڕووبەڕووی وێرانکاریی و کاولکاری تاڕادەی چۆڵبوونی ناوچەکەش کردووەتەوە، (کوردستانی، ٢٠٠٥: ٣٤–٤٤، ٧٢ ؛ ئەمین، ١٩٩٨، ١٥٦–١٥٧، ١٦٣) چونکە هەڵەبجەی ئەمڕۆ بەپێی سەرچاوە میژوویییەکان

لە سەرەتای سەدەی هەژدەهەمەوە سەرلەنوێ ئاوەدانکراوەتەوە و بنیاتنراوەتەوە. ڕوونتر بڵێین هەڵەبجە نموونەی ئەو شار و ناوچە سنووریانەیە، کە دەستاودەستی زۆری پێکراوە و هەرجارەی لە بندەستی هێزێکی هەرێمی (ئێرانی و عوسمانی) یان ناوخۆیی (ئەردەڵان و بابان)دا بووە. (عەلی، ٢٠١٨: ٢٣-٢٤)

ئەو سەرچاوانەشی کە لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەمدا لەبارەی هەڵەبجەوە دواون، بەشێوازی جۆراوجۆر ناوی هەڵەبجەیان هێناوە، بەنمونە ڕیچ(١٨٢٠) کاتێک باسی دەکات وەک شار ناوی دەهێنێت، (ڕیچ، ١٩٩٢: ١٢٤) مەولانا خالیدیش کە هاوسەردەمی ڕیچە، کاتێک باسی هەڵەبجە دەکات ئاماژە بەوە دەکات کە (ئەحمەد بەگی کوڕی خالید پاشای بابان) فەرمانڕەوای شارەکە بووە، (مودەڕیس، ٢٠١١: ١٢٢، ٢٤١؛ قرداغی، ١٩٧٤: ٢٦٥) بەو پێیەش بێت هەڵەبجە لە سەردەمی بابانەکاندا ناوەندێکی کارگێڕی بووە، هەرچی سەبارەت بە تۆمارەکانی عوسمانییە، لە ساڵی ١٨٤٢ بەدواوە وەک قەزا ناویان هێناوە، بەڵام هەتا ساڵی ١٨٦٩ کە محەمەد پاشای جاف وەک یەکەم قایمقامی شارەکە دیاری دەکرێت، بەڕێوەبەر بەڕێوەی بردووە، نەک قایمقام. (سەڵاح، ٢٠١٧: ١١١-١١٣)٣

باسی دووەم/ گۆڕانکارییە ئیدارییەکانی هەڵەبجە لە نێوان ساڵانی (١٨٦٩-١٩١٨)دا:

سلێمانی هەتا ساڵی ١٨٥١ کە میرنشینی بابان بەیەکجاری کۆتایی هات، لە ڕووی ئیدارییەوە سەنجەقێکی سەر بە ئەیالەتی شارەزوور بووە، بەڵام لەوە بەدوا سەنجەقی سلێمانی بەسترایەوە بە ئەیالەتی بەغدادەوە، لەگەڵ دروستبوونی ویلایەتی موسڵ لە (١٨٧٩)دا سەنجەقی سلێمانی لە بەغداد دابڕێنرا و خرایە سەر موسڵ، ئەم گۆڕانکارییەی کۆتایی هەتا ساڵی ١٩١٨ بەردەوام بوو. (الحمیداوی، ٢٠٠٩: ١٨٣)

ئەوەی لێرەدا گرنگە ئاماژەی بۆ بکەین ئەوەیە، کە لە دوای ڕاگەیاندنی تەنزیماتەوە هەندێ گۆڕانکاری ئیداری لەناو دەوڵەتی عوسمانیدا ئەنجامدران، لە مانگی ئازاری ١٨٤٢دا پێکهاتەیەکی ئیداری نوێ ڕێکخرا، بەپێی ئەو ڕێکخستنە نوێیە لە چوارچێوەی سەنجەقدا کۆمەڵێک گوند بە گوندێکەوە دەبەسترانەوە و یەکەیەکی نوێیان بەناوی قەزا پێکدەهێنا و لەلایەن بەڕێوەبەری قەزاوە بەڕێوەدەبران، سەنجاقیش لەلایەن قایمقامەوە بەڕێوەدەبرا. واتە ئەوەی کە ئیدارەی قەزاکانی دەکرد لەو قۆناغەدا بەڕێوەبەری قەزابوو نەک قایمقام، ئەم شێوازە لە بەڕێوەبردنی قەزا لە ١٨٤٢وە بەردەوام بوو هەتا ساڵی ١٨٦٤، لەم بەروارەوە دەسەڵاتی بەڕێوەبردنی قەزا لە بەڕێوەبەرەوە گواستراوە بۆ قایمقام لە پاڵ ئەنجومەنی بەڕێوەبردنی قەزادا.

لەگەڵ ئەم ڕێکخستنە نوێیەشدا هەریەک لە گوڵەنبەر و هەڵەبجە بوون بە دوو قەزا لە لیوای سلێمانیدا، (سەڵاح، ٢٠١٧: ١١٠-١١١) لە هەمان ساڵدا (١٢٥٨ک/١٨٤٢ز) محەمەد خورشید پاشا نوێنەری دەوڵەتی عوسمانی بۆ دیاریکردنی سنووری ئێرانی عوسمانی، ناوی هەریەکە لە هەڵەبجە (البجه) و گوڵەنبەری وەک دوو قەزا هێناوە. (باشا، ٢٠٠٩: ٢٩٠-٢٩٧)

بەڵام دوای ئەوەی کە یەکەی ئیداری هەڵەبجە لە بەڕێوەبەرایەتییەوە بوو بە قایمقامییەت گوڵەنبەر کە لە بنەڕەتدا ناوی شارۆچکەی خورماڵە، وەک ناوێک بۆ قەزاکە بەکارهاتووە, کە ناوەندەکەی هەڵەبجە بووە. لێرە بەدواوە هەتا کۆتایی دەسەڵاتی عوسمانی هەڵەبجە بوو بە ناوەندی قەزای گوڵەنبەر (سەڵاح، ٢٠١٧: ١١١) و لە تۆمارەکانی دەوڵەتی عوسمانیشدا بە قەزای گوڵەنبەر (کلعنبر قضاسی) نێودەبرا و قەریەی گوڵەنبەر(خورماڵ)یش بووە بەشێک لەو قەزایە(١). (سالنامەی ویلایەتی بەغداد(١٢٩٢هـ): ١٠٠، ١٣١، ١٥٦)

بەپێی بەڵگەنامەیەکی دەوڵەتی عوسمانی کە لە ١٨٦٩/١١/٢٤ نێردراوە بۆ ئەیالەتی بەغداد باس لە جێگیرکردنی عەشیرەتی جاف لە هەڵەبجە و فەرمانی دامەزراندنی محەمەد پاشای جاف وەک قایمقامی قەزاکە دەکات. وەک لە بەڵگەنامەکەدا هاتووە بەپێی ئەو ڕێکخستنە نوێیەی کە لە سەنجاقی سلێمانیدا کراوە، یەکێک لەو پێنج قەزایەی کە دەکەوێتە سەنجاقەکەوە بریتییە لە دەشتی پانوبەرینی گوڵعەنبەر کە نزیک سنووری ئێرانە و هەوارگەی زستانەی عەشیرەتی جافە، لە بەڕێوەبەرایەتییەوە دەکرێتە قایماقامییەت و محەمەد بەگ(دیارە تا ئەو کاتە نازناوی پاشای وەرنەگرتووە) سەرۆکی جاف دەکرێتە قایمقامی قەزاکە....هتد).

ئەوەی لێرەدا گرنگە ئەوەیە کە پێش ئەم بەرواڕە قەزای هەڵەبجە لەبری قایمقام، بەڕێوەبەری هەبووە و لەم بەرواڕە بەولاوە ئیدارەی قەزاکە لە بەڕێوەبەرایەتییەوە دەبێتە قایمقامییەت. بەوپێیەش بێت ئەگەر قەزا وەک ناو وەرگرین ئەوا ساڵی ١٨٤٢ مێژووی بە قەزابوونی شارەکەیە و ئەگەر قەزا بەوشێوازە ئیدارییە وەربگرین کە ئێستا هەیە، ئەوا ساڵی ١٨٦٩ مێژووی بە قەزابوونی شاری هەڵەبجە و دانانی یەکەم قایمقامە بوێ. (سەڵاح، ٢٠١٧: ١١٢-١١٣)

ئەم گۆڕانکارییە گرنگەش هاوکاتە لەگەڵ بوونی مەدحەت پاشا بە والی بەغداد (١٨٦٩/٤/٣٠-١٨٧٢/٥/١٣)، ناوبراو دوای هاتنی بۆ بەغداد سەرلەنوێ عێراقی لە ڕووی کارگێڕییەوە ڕێکخستەوە، بەشێوەیەک تەنها دوو ویلایەت پێکهێنرا ـ ویلایەتی بەغداد و موسڵ ـ یەکەمیان بریتی بوو لە هەردوو ویلایەتی بەغداد و بەسرەی کۆن، موسڵیش بریتی بوو لە هەردوو ویلایەتی موسڵ و شارەزوور، ئەم ویلایەتانە دابەشکران بەسەر ژمارەیەک لیوا و قەزادا. سلێمانی کە یەکێک بوو لە لیواکانی سەر بە موسڵ لەم قەزایانە پێکهاتبوو: گوڵعەنبەر، جاف(٢)(مەبەستی هەڵەبجەیە ـ توێژەر)، بازیان، قەرەداغ، شەربازار(شارباژێڕ)، مەرگە. (نوار، ٢٠١٢: ٣٥٣-٣٥٥)

دوای جیابوونەوەی موسڵیش لە ویلایەتی بەغدا لە ساڵی (١٨٧٥ز/١٢٩٢ک) سلێمانی وەک سەنجەقێکی سەر بە موسڵ لەم قەزایانە پێکدەهات: کلعنبر، شهربازار، بازیان، قرەطاغ، مرگە.(نصار، ٢٠٠٥: ٢٦١) لەو سەرەتایەشەوە قەزای گوڵعەنبەر هەریەک لە ناحیەکانی: سرۆچک(٣)(هاوار، ١٩٩١: ١٤١) و قزڵجەی(٤)(سالنامەی ویلایەتی موصل (١٣٢٥هـ): ٢٣٠) لەخۆدەگرت .(سالنامه ویلایت بغداد(١٢٩٢هـ): ١٠٠)

لەم ڕووەوە ڕەنگە هیچ سەرچاوەیەک بە ئەندازەی تۆمارەکانی دەوڵەتی عوسمانی بەتایبەتی سالنامەکان(٥)(نصار، ٢٠٠٥: ١٣) بۆ ئەم بابەتە گرنگ نەبن، چونکە سالنامەکان زانیاری زۆر وردی هەمە جۆریان تێدایە لەسەر یەکە کارگێڕییەکانی ویلایەتەکانی دەوڵەتی عوسمانی، هەڵەبجەش وەک یەکێک لە قەزاکانی لیوای سلێمانی سەر بە ویلایەتی بەغداد لە سەرەتا و دواتریش ویلایەتی موسڵ(١٨٧٩)، زانیاری وردی لەنێو سالنامەکاندا لەسەر تۆمارکراوە، بەشێوەیەک لە سالنامەکانی سەرەتادا ناوی هەڵەبجە بەشێوەی (علوجه) هاتووە وەک یەکێک لەو جێگایانەی کە سەر بە لیوای سلێمانی و ئەیالەتی بەغدادن(٦)، (سالنامه١٢٧٢هـ : ١٠٥) لە هەندێکی دیکەیاندا تەنها ناوی گوڵعەنبەر(کلعنبر) وەک قەزایەکی سەر بە لیوای سلێمانی ناوی هاتووە(٧)، (سالنامه،(١٢٨٦هـ): ٢٠٣) ئەوە لەکاتێکدا لە ژمارەیەکی دیکەیاندا (کلعنبر و عەشائیری جاف) وەک دوو قەزای سەر بە لیوای سلێمانی(٨)(سالنامه دولت علیه عثمانیه(١٢٩٣هـ): ٢٥٢) و لە هەندێکی دیکەشیاندا بەشێوەی (کلعنبر و عشائران) ناویان هاتووە(٩)، (سالنامه،(١٢٨٣ک): ١٧٣) بەڵام بە تێپەڕبوونی کات (عشائری جاف و عشائران) کە بێگومان هەردووکیان هەریەکێکن نەماون و تەنها گوڵعەنبەر ماوەتەوە(١٠). (سالنامه دولت علیه عثمانیه(١٢٩٨هـ): ٨٧)

پێدەچێت ئەوە هەڵەیەکی تۆمارکردن بووبێت، چونکە دوای دانانی محەمەد بەگ(محەمەد پاشای جاف) بە قایمقامی هەڵەبجە چیتر

گوڵعەنبەری کۆن(خورماڵ) وەک یەکەیەکی کارگێڕی نەمایەوە هەتا هاتنی ئینگلیزەکان بۆ ناوچەکە و سەرلەنوێ دروستکردنەوەی وەک یەکەیەکی کارگێڕی، بەڵام ئەمجارەیان بەناوی(خورماڵ) و وەک ناحیەیەکی سەر بە قەزای هەڵەبجە نەک قەزایەکی سەربەخۆ.

بابەتێکی دیکە بریتییە لەو جیاوازییەی کە لە ژمارەی ناحیەکانی قەزای گوڵعەنبەردا هەیە لە نێوان سالنامەکانی ویلایەتی موسڵ و (سالنامە دولت علیە عثمانیە)دا، لەکاتێکدا هەردووکیان تۆماری ڕەسمی دەوڵەتی عوسمانین، بەنمونە لە هەر (٥) سالنامەکەی ویلایەتی موسڵدا تەنها ناحیەکانی: قزڵجە و سرۆچک لە ڕووی ئیدارییەوە سەر بە قەزای گوڵعەنبەرن(١١), (١٣٠٨هـ: ١٥٣) ئەوە لەکاتێکدا لە سالنامەکانی نێوان سالانی (١٣٠٦ک– ١٣٢٦ک) (سالنامە دولت علیە عثمانیە)دا، کە بەشێکیان هاوسەردەمی سالنامەکانی موسڵن و سالانە ئەم سالنامەیە دەرچووە، هەریەکە لە ناحیەکانی: سرۆچک، قزڵجە، قەرەداغ، شێخ ئیسماعیل تائیفەسی(١٢)(ئەم ناحیە ئێستا نەماوە- تۆێژەر) لە ڕووی ئیدارییەوە سەر بە قەزاکەن(١٣). (سالنامەکانی: ١٣٠٦هـ : ٤٥٨)

سنوری کارگێڕیی هەڵەبجە وەک ئەوەی لە (سالنامە دولت علیە عثمانیە ١٣٠٦ک-١٣٢٦ک)دا هاتووە

قەزا	ناحیە	گوند
گوڵعەنبەر(البجە)	.	١٠٣(خودی گوڵعەنبەر)
	سرۆچک	٩٠
	قزڵجە	١٠٦
	قەرەداغ	١٧٣
	شێخ ئیسماعیل طائفە سی	١

بەڵام لە ژمارەکانی کۆتایی ئەم ساڵنامەدا سنووری کارگێڕیی هەڵەبجە هەمان سنووڕە کە لە ساڵنامەکانی ویلایەتی موسڵدا هاتووە. (سالنامه دولت علیه عثمانیه، ١٣٢٧: ٧٩٤؛ ١٣٣٣–١٣٣٤ک: ٨٥٧، ٨٧٧)

گوڵعەنبەریش وەک شەمسەدین سامی(١٨٩٥) دەڵێت:" قەزایەکی گەورەیە لەو پەڕی باکووری خۆرهەڵاتی لیوا و ویلایەتە، لە لیوای سلێمانی و ویلایەتی موسڵ، لە خۆرئاواوە قەزاکانی سلێمانی و شەهربازاڕ(شارباژێڕ)، لە سێ لای دیکەشەوە بە سنووری ئێران دەورە دراوە، شارۆچکەی گوڵعەنبەر کە لەلایەن بەهەشتی سوڵتان سلێمان خانی قانونییەوە بنیاتنراوە و ناوەکەی پێ بەخشراوە، لە سنووری ئێراندایە. دێی (البجه)، کە ناوەندی ئێستای قەزاکەیە، نزیکەی (٣٠٠٠) دانیشتوان و شتی وەک مەدرەسە و قوتابخانە و خان و بازاڕی هەیە و قەزا لە (٤٧٣) گوند پێکهاتووە، جگە لە حەڵکی نیشتەجێی تێگەڕانی عەشیرەتی (جاف)یشە، قایمقامی قەزاکە بە زۆری دەدرێتە سەرکردەکانی ئەم عەشیرەتە....هتد". (فراشری، ١٣١٤هـ : ٣٨٧٦)

سنووری کارگێڕی هەڵەبجە وەک ئەوەی شەمسەدین سامی ئاماژەی بۆ کردووە

قەزا	ناحیە	ژمارەی گوند
گلعنبر	سرۆچک	٤٧٣(فراشری، ١٣١٦هـ : ٤٤٨٤)
	قزڵجە	
	قەرەداغ	

لە تۆمارێکی دیکەی هەمان سەردەمدا هاتووە:" قەزای گوڵعەنبەر قەزایەکی گەورەیە سەر بە سەنجەقی سلێمانی و سەر بە ویلایەتی موسڵە، کەوتووەتە باشووری ڕۆژهەڵاتی ویلایەتەکەوە. لە ڕۆژئاواوە بە قەزای سلێمانی و شارباژێر و لەلایەکانی تریشەوە بە سنووری ئێران

دەورە دراوە، مەڵبەندی قەزاکەش گوندی (البجە)یە. قەزا لە (٤٧٣) گوند پێکهاتووە، قایمقامی قەزاکەش هەر سەرۆکی عەشیرەتەکەیە". هەروەک لە جێگایەکی تردا هاتووە:" گوڵعەنبەر قەزایەکی سەر بە سلێمانی و سەر بە ویلایەتی موسڵە، ژمارەی دانیشتوانی (٧٠٠٠) کەسە، مەڵبەندی قەزاکەش گوندی (حاڵپاشا)یە(١٤)، قەڵای گوڵعەنبەر لە شوێنەوارەکانی سوڵتان سلێمان کوڕی سەلیم خانی یەکەمە". (دەباغ، ٢٠٠٤: ١٣٥)

ئەوەی تێبینی دەکرێت لە سالنامەکاندا، ئەو گۆڕانکارییە خێرا و بەردەوامانەیە کە لە سنووری یەکە کارگێڕییەکاندا کراون، بەنمونە لە سنووری کارگێڕی هەڵەبجەدا لە سالی (١٣٢٧ک/١٩٠٩ز) بەدواوە، چیتر ناحیەیەک بەناوی (شێخ ئیسماعیل تائیفەسی) بوونی نامێنێت (وادیارە هەڵوەشێنراوەتەوە ـ تۆێژەر)، هەرچی ناحیەی (قەرەداغ)یشە لە گوڵعەنبەر دابڕێنرا و خرایە سەر سلێمانی، ئەم حاڵەتەش هەتا کۆتایی دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانی بەردەوام بوون.

بەوشێوەیە وەک چۆن لە سەرەتای پێکهێنانی ئیدارەی قەزای گوڵعەنبەردا هەریەکە لە ناحیەکانی قزڵجە و سرۆچک لە ڕووی کارگێڕییەوە بەسترانەوە بە قەزای گوڵعەنبەرەوە، لە کۆتایی دەوڵەتی عوسمانیشدا هەر ئەو دوو ناحیەیە لەسەر گوڵعەنبەر مانەوە. (سالنامە دولت علیە عثمانیە ١٣٢٧هـ : ٧٩٤)

بەشی دووەم/ گۆڕانکارییە ئیدارییەکانی هەڵەبجە لە هاتنی ئینگلیزەکانەوە بۆ عێراق هەتا هەڵوەشاندنەوە شارەکە:

باسی یەکەم/ گۆڕانکارییە ئیدارییەکانی هەڵەبجە لە نێوان سالانی (١٩١٨-١٩٧٨)دا:

لەگەڵ تێپەڕبوونی کات و زیاتریش لە دوای هاتنی ئینگلیزەکانەوە سنووری کارگێڕی هەڵەبجە گۆڕانکاری زیاتری بەخۆیەوە بینی، وادیارە

ئینگلیزەکان ویستوویانە هەیکەلی ئیداری ناوچەکە سەرلەنوێ ڕێکبخەنەوە، بەنمونە ناوی گوڵعەنبەر چیتر بۆ یەکەی ئیداری هەڵەبجە و ناوی قزڵجە بۆ یەکەی ئیداری پێنجوێن بەکارنەهێنران، بەڵکو ناوی ناوەندی قەزاکە (البجە) بۆ یەکەی ئیداری قەزای گوڵعەنبەر (پێشکەوتن، ژ(١)، ١٩٢٠/٤/٢٩: ١) و ناوی ناوەندی ناحیەی قزڵجە (پێنجوێن) بۆ یەکەی ئیداری ناحیەی قزڵجە بەکاردەهات، (پێشکەوتن، ژ(١٧)، ١٩٢٠/٨/١٩: ٤) هەروەها (سرۆچک)یش لە هەڵەبجە دابڕێنرا و خرایە سەر سلێمانی، لە بەرامبەردا دوو ناحیەی دیکە لە سنووری ئیدارەی هەڵەبجەدا دروستکران، کە ئەوانیش بریتی بوون لە: وارماوا(١٥) (سالنامە(١٢٧٢هـ): ١٠٥) و خورماڵ، بەپێی ڕاپۆرتێکی ساڵی ١٩١٩ی مێجەرسۆنی حاکمی سیاسی سلێمانی، هەڵەبجە هەریەکە لە ناحیەکانی: پێنجوێن، خورماڵ و وارماوا(١٦) (عەلی، ٢٠١١: ١٨٩) لەخۆدەگرت. (هاوار، ١٩٩١: ١٣٢-١٣٣)

جیا لەوانەش وەک ڕووبووەتەوە لە هەر سێ حکومەتەکەی شێخ مەحموددا هەڵەبجە بەشێک بووە لە سنووری کارگێڕی دەسەڵاتی ناوبراو، بەڵام ئینگلیزەکان چەند جارێک هەڵەبجەیان لە ڕووی ئیداریی و سیاسییەوە لە سلێمانی و حکومەتە یەک لە دوای یەکەکانی شێخ مەحمود دابڕی و بەجیا و وەک یەکەیەکی ئیداری سەربەخۆ مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرد، جارێکیش بەستیانەوە بە قەزای کفرییەوە، بەڵام ئەو دابڕینانە کاتی بوون، چونکە هەر دوای لەناوچوونی حکومەتەکانی شێخ مەحمود ڕەوشەکە ئاسایی دەکرایەوە و هەڵەبجە دەخرایەوە سەر سلێمانی، (هاوار، ١٩٩١: ٤٤٤؛ سالح، ٢٠٠٦: ١١-١٩) تاکە ئامانجیش لەم گۆڕانکارییانە لێدان و بچوککردنەوەی دەسەڵاتی شێخ مەحمود بوو.

لەوە بەدوا هەتا پەنجاکانی سەدەی ڕابردوو گۆڕانکارییەکی ئەوتۆ لە سنووری کارگێڕی هەڵەبجەدا ڕووی نەدا، بە وتەی شاکر فەتاح لەو ماوەیەی کە قایمقامی هەڵەبجە (١٩٤٦/٨/٢٤-١٩٤٧/٢/٢٨) بووە، (سالح، ٢٠٠٢: ٣٤) هەوڵێکی زۆریداوە بۆئەوەی هەندێک گۆڕانکاری کارگێڕی لە

سنووری هەڵەبجەدا بە قازانجی ناوچەکە بکات، بەڵام هەوڵەکانی ئەنجامی نەبووە، لەمبارەوە دەڵێت:" داخەکەم لە هەڵەبجەدا زۆر نەمامەوە، تابتوانم بە دڵی خۆم ڕەنجی تێدا بدەم، زۆر پێشنیارم کرد بۆ جیاکردنەوەی پێنجوێن لە هەڵەبجە و دامەزراندنی (لادێی هەڵەبجە) لە گوندی (عەبابەیلێ)دا، و گواستنەوەی بنکەی (لادێی وارماوا) بۆ گوندێکی نزیکتر و باشتر، بەڵام ئەوانە لە پاش جوێبوونەوەی من بە چەند ساڵێک جێبەجێکران". (فەتاح، ٢٠٠٣: ٤٨٤)

تەنها گۆڕانکارییەکیش کە بەر لە شۆڕشی ١٤ی تەموز ڕوویدا بێت، بریتی بوو لە دروستبوونی یەکەیەکی کارگێڕی نوێ لە سنووردەکەدا لە ساڵی ١٩٥٥دا بەناوی ناحیەی شارەزوور، ناحیە نوێیەکە گوندی (سەیدصادق)ی هەڵگەوتوو لە باکووری ڕۆژئاوای هەڵەبجە کرایە ناوەندەکەی. (الوقائع العراقية، العدد(٣٧١٥)، ١٩٥٥/١٠/٢٢) بەڵام لە دوای شۆڕشی ١٤ی تەموزی ساڵی١٩٥٨وە زنجیرەیەک گۆڕانکاری تر بەسەر سنووری قەزای هەڵەبجەدا هاتن، گۆڕانکارییەکانیش سنووری هەڵەبجەیان زیاتر بەرتەسک کردەوە، پێنجوێن کە شاکر فەتاح پێشنیاری جیاکردنەوەی کردبوو لە هەڵەبجە، لە ساڵی ١٩٥٩دا کرا بە قەزا و لە هەڵەبجە جیاکرایەوە، بەوەش ڕووبەرێکی جوگرافی گەورەی دیکە لە هەڵەبجە دابڕێنراو کرا بە یەکەیەکی کارگێڕی سەربەخۆ، (الوقائع العراقية، العدد(٢٦٣)، ١٩٥٩/١١/٢٤) هەرچی وارماوایە کە شاکر فەتاح خواستی بوو ناوەندی ناحیەکەی بگوازێتەوە بۆ شوێنێکی گونجاوتر لە سەرەتادا گوازرایەوە بۆ گوندی (قلیجە)، (الجمهورية العراقية، ١٩٦٢: ٣٣) بەڵام دواتر بەهۆی دروستبوون و گەشەکردنی گوندی دەربەندیخان کە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی بە دروستکردنی بەنداوەکەوە هەبوو، گوازرایەوە بۆ (دەربەندیخان) بە دووری (٢ تا ٣کم)ی باشووری ڕۆژهەڵاتی فەقێ جنە. (الجمهورية العراقية، ١٩٦٢: ٢٦) لەوەش زیاتر پەرەسەندنی خێرای دەربەندیخان وایکرد کە ناوی ناحیەکە لە (وارماوا)وە

بگۆڕێت بۆ دەربەندیخان و چیتر ناوی وارماوا بەکارنەهێنرێت.(الجمهورية العراقية، ١٩٦٥: ٨٦)

هەر لەو ماوەیەدا ناحیەیەکی دیکە لە سنووری هەڵەبجەدا دروستکرا، ناحیە نوێیەکە کە بە سیروان ناسرا(١٩٦٠) گوندی (کێڵەسپی) کە دەکەوێتە سەر ڕێگای سەرەکی هەڵەبجە ـ ناحیەی شارەزوور کرا بە ناوەندی. (غفور، ٢٠٠٨: ١٤٠، ٢٠٣) دوای ئەم گۆڕانکارییانە یەکەی کارگێڕی قەزای هەڵەبجە وەک لە ئاماری ساڵی ١٩٦٥دا ئاماژەی بۆ کراوە جگە لە ناوەندی قەزاکە، پێکدەهات لە ناحیەکانی: خورماڵ، شارەزوور، دەربەندیخان، سیروان. (الجمهورية العراقية، دليل التعداد العامة ١٩٦٥: ٨٤-٩٠) بەڵام ئەم دابەشکارییە هەربەوشێوەیە نەمایەوە، بیارە کە تا سەرەتای حەفتاکانی سەدەی ڕابردوو گوندێکی سەر بە ناحیەی خورماڵ بوو، لە ١٩٧١/٤/٦ کرا بە ناحیە و لە خورماڵ (غفور، ٢٠٠٨: ٦٨-٦٩) دابڕێنرا، دەربەندیخانیش، بە مەرسومێکی کۆماری لە ١٩٧١/١٠/١١ کرا بە قەزا و لە هەڵەبجە جیاکرایەوە. (غفور، ٢٠٠٨: ٧٣)

بەوشێویە لە دوای پێنجوێن، دەربەندیخان دووەمین ناحیە بوو کە لە هەڵەبجە دابڕێنرا و کرا بە قەزا، لە هەردوو حاڵەتەکەشدا پانتاییەکی جوگرافی بەرفراوان لە هەڵەبجە دادەبڕێنران و سنووری هەڵەبجە هێندەی تر بەرتەسک و بچووکتر دەبوویەوە.

لەڕاستیدا گۆڕانکارییەکان هەر بەوانەوە نەوەستان، بەڵکو لەوە بەدوا ڕووداوە سیاسی و سەربازییەکانی ناوچەکە بیانوویان دایە دەست ڕژێم بۆ هەرچی زیاتر بچووککردنەوە و لە قاڵبدانی سنووری کارگێڕی قەزای هەڵەبجە، بەنمونە دوای هەرەسی شۆڕشی ئەیلول، هەل و دەرفەتی گونجاو ڕەخسا بۆئەوەی کاربەدەستانی حکومەتی عێراقی بە ئارەزووی خۆیان گۆڕانکاری لە یەکە کاگێڕییەکانی کوردستاندا ئەنجامبدەن، (عەلی، ٢٠١٨: ٧٠) لەو چوارچێوەیەدا و ساڵێک بەر لە ڕاگەیاندن و دەستپێکردنی

ڕاگواستنی گوندە سنوورییەکان کە ڕژێم ناوی لێنابوو پشتێنەی ئەمنی, سەرژمێری گشتی ئەنجامدا (١٩٧٧)، بەگوێرەی ئەم ئامارە نوێیە ئەگەرچی گۆڕانکارییەکی ئەوتۆ بەسەر سنووری کارگێڕی هەڵەبجەدا نەهات، واتە ژمارەی ناحیەکانی (خورماڵ، شارەزوور، سیروان، بیارە) کەم و زیادیان نەکرد، (الجمهورية العراقية، التعداد العام للسكان ١٩٧٧: ١ ؛ علاالدين، ٢٠٠٨: ٢٣، ١١٠ ، ١٢٥، ١٦٥، ١٦٧) بەڵام بە چەند مانگێک بەر لە دەستپێکردنی پڕۆسەی ڕاگواستنی گوندە سنوورییەکان، لە ڕۆژی ١٩٧٨/١/٦ بە مەرسومێکی کۆماری دەیان گوندی(١٧) (گوندەکان دەکەونە ڕۆژئاوای هەڵەبجە و ڕووباری سیروان ـ تۆڕەڕ) ناحیەی سیروانی سەر بە قەزای هەڵەبجە کە دەکەونە ڕۆژئاوای قەزاکە و ڕووباری سیروان لەو ناحیەیە دابڕێنران و خرانە سەر قەزای دەربەندیخان، بەوەش پانتاییەکی جوگرافی گەورەی دیکە لە هەڵەبجە دابڕێنرا، (غفور، ٢٠٠٨: ١٠٥-١٠٦) لەوەش زیاتر بەوپێیەی کە هەڵەبجە یەکێک بوو لە قەزا سنوورییەکانی سەر بە پارێزگای سلێمانی و سنوورێکی بەرفراوانی لەگەڵ کۆماری ئیسلامی ئێراندا هەیە، نزیکەی (٩١) گوندی بەر پڕۆسەی ڕاگواستنی گوندە سنوورییەکان کەوتن، ڕاگوێزراوەکان لە پێنج ئۆردوگای زۆرەملێدا کە ئەوانیش بریتی بوون لە: عەنەب، زەمەقی، سیروان، خورماڵ، شانەدەری کۆکرانەوە و نیشتەجێکران. (عەلی، ٢٠١٨: ٧٢-٧٣)

بەوەش ڕووبەرێکی فراوانی قەزاکە لە دانیشتوانەکەی خاڵی کرا و گوندەکانیان کرا بە وێرانە، نیشتەجێکردنی ئەو گوندنشینانەش لەو ئۆردوگایەی کە بۆیان دیاریکرابوو تۆپزی بوو نەک بە خوایشتی خۆیان، هەربۆیە دوای ماوەیەک ڕاگوێزراوەکان ڕووبەڕووی چەندین کێشەی جۆراوجۆر بوونەوە، هۆکاری سەرەکی دروستبوونی ئەو کێشانەش ئەو جیاوازییە گەورە و بەرفراوانە بوو کە لە نێوان ژینگەی گوندەکان و ئۆردوگا زۆرەملێکاندا هەبوو.

بەوشێوەیە ئەگەر جاران بە دابڕینی ناحیەیەک یان قەزایەک ئەویش دوای بوونی بە قەزا یان ژمارەیەک لە گوند سنووری ئیداری هەڵەبجە ڕووی لە بچووککردنەوە کردبێت، ئەوا ئەمجارەیان بە چۆڵکردنی گوندەکان پانتاییەکی گەورەی جوگرافی هەر لە سنووری هەڵەبجەدا لە دانیشتوانەکەی چۆڵکرا و لە ڕووبەرێکی زۆر بچووکدا کە خۆی لە ئۆردوگا زۆرەملێکاندا دەبینییەوە و زیاتر لە نزیک شارەکن یان لەسەر ڕێگا سەرەکییەکانی نێوان شارەکان دروستکرابوون کۆکرانەوە و نیشتەجێکران و ناوچە بنەڕەتییەکانی خۆشیان کران بە ناوچەی قەدەغەکراو. (مینە، ١٩٩٩: ١٩٨-١٩٩)

باسی دووەم/ کاریگەری جەنگی ئێران - عێراق لەسەر گۆڕانکارییە کارگێڕییەکانی قەزای هەڵەبجە:

هەڵەبجە بەوپێیەی کە ناوچەیەکی سنووریە، هەمیشە مێژووەکەی مەحکوم بووە بە جوگرافیاکەی، ڕوونتر بڵێین مێژووی شارەکە لەژێر کاریگەری جوگرافیاکەیدا بووە، ئەم حاڵەتە لە ساڵانی جەنگی ئێران - عێراقدا ڕوونتر دەردەکەوێت.

لە هەشتاکانی سەدەی ڕابردوودا باشووری کوردستان ڕووبەڕووی دوو جۆر لە شەڕ و ملمالنێ بووەوە، لەلایەک شەڕی نێوان بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد و حکومەتی عێراق، لەلایەکی تر جەنگی هەشت ساڵەی ئێران - عێراق، هەردوو ڕووداوەکەش کاریگەری قوڵ و درێژخایەنیان لەسەر لایەنی کارگێڕی هەڵەبجە بەجێهێشت.

باڵادەستی و چالاکی زۆری هێزی پێشمەرگە لە سنوورەکەدا و نزیکی و هاوسنووری هەڵەبجە لەگەڵ ئێراندا وایکرد کە بە درێژایی ساڵانی جەنگی ئێران - عێراق سنووری هەڵەبجە ببێتە یەکێک لە مەیدانە گەرمەکانی شەڕ و ملمالنێکانی نێوان لایەنە بەشەڕهاتووەکان. (مینە، ١٩٩٩: ٢٠٥-٢١٢) ڕژێمیش ئەم دوو هۆکارەی قۆستەوە بۆ ئەو کۆمەڵە

بڕیار و ڕاسپاردانەی کە وەک سزا لەبارەی هەڵەبجەوە دەری دەکردن و سەرجەمیان بە زیانی شارەکە تەواوبوون. دەستپێکی ئەو بڕیارانەش بە ڕاگواستنی گوندی تەوێڵەی سەر بە ناحیەی بیارە وەک گەورەترین گوندی سنووری ئیداری قەزای هەڵەبجە دەستیپێکرد و بە خاپوورکردنی شارەکە و هەڵوەشاندنەوەی بە مەرسومێکی کۆماری کۆتایی هات. (عەلی، ٢٠١٨: ١٢٩-١٦٣، ٣٤٨-٣٦٩)

دەبێ بڵێین، پرۆسەی ڕاگواستنەکانی ئەمجارە ناحیەکانیشی گرتەوە، بەڵام ئەمجارەیان ڕاگوێزراوەکان دەبران بۆ ئەو ئۆردوگایانەی کە لە دەرەوەی سنووری ئیدارەی هەڵەبجە بوون، لەو چوارچێوەدا و لە دەستپێکی جەنگەکەدا هەردوو گوندی (تەوێڵە و بەڵخە) لە ناحیەی بیارە بۆ ئۆردوگاکانی نەسر و برایەتی لە نێوان عەربەت و زەڕایەن ڕاگوێزران، بەدوای ئەوانیشدا ناحیەی بیارە وەک یەکەمین ناحیەی قەزاکە و دوای دە ساڵ لە بەناحیەبوونی (١٩٨١) بۆ هەمان ئۆردوگا ڕاگوێزرا.(Resool, p158 ; 1990) درێژەی جەنگەکە بیانووی زیاتری دایە دەست ڕژێم بۆئەوەی پرۆسەی ڕاگواستنی گوند و ناحیەکان خێراتر بکات تا ئەوەی کە لە ڕێکەوتی ١٩٨٦/٦/١١دا بە ڕەسمی هەردوو ناحیەی بیارە و خورمالّی لەگەڵ ژمارەیەک ناحیەی تری سەر بە پارێزگاکانی تری عێراق هەڵوەشاندەوە، (غفور، ٢٠٠٨: ١٢٠-١٢١) ئەگەرچی بڕیاری ڕووخاندنی خورمالّ و ڕاگواستنی دانیشتوانەکەی بۆ ئۆردوگاکانی نەسر و ئاشتی کەوتە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٨٧. (عەلی، ٢٠١٨: ١٦١-١٦٢، ٥٥٩-٥٦٠)

بەهاتنی ساڵی ١٩٨٧ و بەتایبەتی دوای بوونی عەلی حەسەن مەجید بە لێپرسراوی بیرۆی باکووری حیزبی بەعس پرۆسەی ڕاگواستنی گوندەکان چووە قۆناغێکی نوێی مەترسیدارەوە، (عەلی، ٢٠١٨: ١٣٠-١٤٠) بەشێوەیەک بەپێی ئەو سەرژمێرییە کە حکومەتی عێراق لە ١٩٨٧/١٠/١٧ ئەنجامیدا، تەنها (١٨) گوند لە سنووری قەزای هەڵەبجەدا مابوونەوە و دانیشتوانەکەی ڕانەگوێزرابوون، (شەریف، ١٩٩٧: ٣) ئەوە لەکاتێکدا

ژمارەیان بەپێی ئاماری ساڵی ١٩٧٧ لە هەمان ئەو سنوورەدا (٢١٦) گوند بووە. (علاالدین، ٢٠٠٨: ١٢٣)

لەوەش زیاتر ئەگەر سەرنجیکی ورد بدەینە ئامارەکانی حکومەتی عێراقی نێوان ساڵانی (١٩٥٧-١٩٨٧)، ئەوا زۆر بەڕوونی ئەوە دەبینین کە لە ئەنجامی ئەو گۆڕانکارییانەدا سنووری جوگرافی هەڵەبجە چۆن بەردەوام ڕووی لە بچووکبوونەوە کردووە.

خشتەی ڕووبەری قەزای هەڵەبجە لە ئامارەکانی نێوان ساڵانی (١٩٥٧-١٩٨٧)دا

١٩٥٧	١٩٦٥	١٩٧٧	١٩٨٧
٣٢٩٤كم٢ (الجمهورية العراقية، المجموعة الاحصائية لتسجيل عام ١٩٥٧: ٢)	٢١٤٧كم٢(الجمهورية العراقية، نتائج التعداد العام للسكان ١٩٦٥، ١٩٧٣: ٣١)	١٥٩٢كم٢	١٥٢٣كم٢(علاءالدین، ٢٠٠٨: ٢٣)

هەڵەبجە کێبڕکێ

ڕژێم هەر بەوانەوە دانەکەوت، سیاسەتەکانی وای دەردەخست پلانی چۆڵکردنی یەکجاری ناوچەکەی هەبێت، چونکە لە کۆی ئەو (١٨) گوندەی کە مابوونەوە، (١٣)ی دیکەیان بەر لە کیمیابارانی هەڵەبجە تێکدران و دانیشتوانەکەی ڕاگوێزران، بەوپێیەش بێت لەکاتی ڕووداندا کارەساتەکەدا تەنها ناوەندی قەزای هەڵەبجە و ناحیەکانی سیروان و شارەزوور و گوندەکانی (حەسەن ئاوا، بامۆک، عەبابەیلێ، جەلیلە و عەنەب) وەک ناوچەی ئاوەدانی مابوونەوە و ڕانەگوێزرابوون، دوای ڕووداوەکە ئەوانیش چۆڵکران و دانیشتوانەکەی ئاوارەبوون. (عەلی، ٢٠١٨: ١٦١) دواتریش بۆ سڕینەوەی یەکجاری هەڵەبجە، بە مەرسومێکی کۆماری (١٩٨٨/١٠/١٠) قەزای هەڵەبجە هەڵوەشێنرایەوە و شارۆچکەیەکی نوێ

بەناوی (ناحیەی هەڵەبجە) لەبری ئەو دروستکرا و بەسترایەوە بە قەزای برایەتییەوە، (قادر وجامباز، ۲۰۱۳، ل۲۱۸ ؛ غفور،۲۰۰۸، ل۱۲۷-۱۲۸) بەڵام دواتر شارۆچکەکە لە ناحیەوە کرا بە قەزا و ناونرا (صدامیە حلبجە)، بۆ سڕینەوەی یەکجاری ناحیەی شارەزووریش(۱۸) (چاوپێکەوتنی تویژەر لەگەڵ سەلاح سالار، سەیدصادق، ۲۰۱۸/۸/۲۰) ناوەکەی لێوەرگیرایەوە و درا بە ناحیەی زەڕایەن، ناحیەکەش لە دەربەندیخان دابڕێنرا و بەسترایەوە بە قەزا نوێیەکەوە (صدامیە حلبجە)(۱۹۸۹/٦/۲۸).(قادر وجامباز، ۲۰۱۳، ل۲۲٤ ؛ غفور،۲۰۰۸، ل۱۲۸)

بەوشێوەیە هەڵەبجە وەک شارێکی مێژوویی سەدان ساڵە لەگەڵ تەواوی سنوورە جوگرافییەکەیدا لەسەر نەخشەی عێراق سڕایەوە و ناوچەکەش کرا بە ناوچەیەکی سەربازی قەدەغەکراو، بەشێوەیەک بوار بە هیچ کەسێکی سڤیل نەدەدرا کە بگەڕێتەوە بۆ سەر ماڵ و زێدی ڕەسەنی خۆی هەتا دوای ڕاپەڕینەکەی بەهاری ساڵی ۱۹۹۱ و پاشەکشەی سوپا و دامودەزگاکانی حکومەتی عێراق لە ناوچەکەدا.

هەولێر کتێب

ئەنجامەکان

ئێمە دوای ئەنجامدانی ئەم تویژینەویە، گەیشتووین بەم دەرئەنجامانەی لای خوارەوە:

۱- جوگرافیای هەڵەبجە لە ڕابردووی دوور و نزیکیدا کاریگەری دیار و بەرچاوی لەسەر مێژووی شارەکە داناوە، ڕوونتر بڵێین هەروەک چۆن ئاوەدانکردنەوە و گەشەکردنی پەیوەندی بە لەباریی و گونجاوی ناوچەکەوە هەبووە بۆ ژیان و دواتر پەرەسەندنی، بەهەمان شێوەش کردبووی بە بەرداشتی هێزە ناوخۆیی و هەرێمییەکان، بەوهۆیەشەوە زیانی گەورە بە شارەکە و سنوورەکەی گەیشتووە.

٢. ئەگەرچی هەڵەبجەی ئەمڕۆ سەرەتای بنیاتنانەوەی بۆ سەرەتاکانی سەدەی هەژدە دەگەڕێتەوە، چونکە سەرچاوە مێژووییەکان بەر لەو قۆناغە ناوی جێگایەک یان شارێک بەناوی هەڵەبجە یان ئەڵەبجە نابەن و ناهێنن، ئەوە سەرباری ناوهێنانی ژمارەیەکی زۆر لە شوێن و ئاوەدانی ناوچەکە، بەڵام گەشەکردن و پەرەسەندنی شارەکە لە هەر شتێک زیاتر پەیوەندی بەهاتن و نیشتەجێبوونی عەشیرەتی جاف و پاشا و بەگزادەکانی ئەو عەشیرەتەوە هەبووە، تەنانەت یەکەمین قایمقام کە بۆ شارەکە دیاری کرابێت سەرۆکی عەشیرەتی ناوبراو بووە.

٣. هەڵەبجە چ وەک ناو چ وەک سنووری جوگرافی لە سەردەمی دەوڵەتی عوسمانیدا گۆڕانکاری زۆری بەسەردا هاتووە، ناوەڕۆکی ئەم توێژینەوەیە بە وردی ئاماژەی بەو گۆڕانکارییە مێژووییانە کردووە.

٤. دوای کۆتایی هاتنی دەسەڵاتی تورکەکان و هاتنی ئینگلیزەکان بۆ ناوچەکە، ئەوانیش لەپێناو بەدیهێنانی بەرژەوەندییەکان و ئاسانکاریکردن بۆ ئیشوکارەکانی خۆیان هەیکەلی ئیداری ناوچەکەیان سەرلەنوێ ڕێکخستەوە، لەو چوارچێوەیەدا گۆڕانکاری گەورەیان بەسەر ئەو دابەشکردنە کارگێڕییەی هەڵەبجەدا هێنا، کە بە میرات لە دوای تورکەکانەوە بۆیان مابووەوە.

٥. لە سەردەمی پاشایەتیدا ژمارەیەکی کەم گۆڕانکاری بەسەر سنووری کارگێڕی هەڵەبجەدا هات، ئەوانیش زیاتر هەر لە چوارچێوەی سنووری جوگرافی قەزاکەدا بوون.

٦. گەورەترین گۆڕانکاری ئیداری کە بەسەر سنووری کارگێڕی هەڵەبجەدا هاتبێت لە سەردەمی کۆماریدا بووە، بەوپێیەی کە سێ ناحیەی سەر بە هەڵەبجە بوون بە قەزا و یەکەی کارگێڕی سەربەخۆ و لە هەڵەبجە دابڕێنران، هەروەک سەدان گوند بە هۆکار و بیانووی جیاجیا لەو ماوەیەدا ڕاگوێزران بۆ ئۆردوگا زۆرەملێکان و ناوچەکەیان کرا بە وێرانە.

٧. دوا گورزیش که بەر قەزای هەڵەبجە کەوتبێت، بریتی بوو لە هەڵگیرسانی جەنگی ئێران ـ عێراق، جەنگێک کە تەواوی سنووری جوگرافی شارەکەی تیادا بوو بە قوربانی، بەشێوەیەک پڕۆسەکە لە دەستپێکیدا بە ڕاگواستنی شارەدێی تەوێڵە وەک گەورەترین گوندی سەر بە قەزاکە و دواجاریش خاپوورکردنی هەڵەبجە و سڕینەوەی یەکجاری شارەکە و سنوورە جوگرافییەکەی لەسەر نەخشەی عێراق کۆتایی هات.

ڕاسپاردەکان

١. هەر گۆڕانکارییەکی کارگێڕی لە سنووری هەڵەبجەدا ڕوویدابێت لەو ماوەی کە ئێمە لێی دواوین کۆمەڵێک دەرهاویشتە و ڕەهەندی دیکەی هەیە، دەکرێت توێژەران بەپێی پسپۆڕییان توێژینەوەی وردتر لەسەر ئەو بوارانە ئەنجام بدەن.

٢. دەکرێت هەر یەکێک لەو یەکەکارگێڕییانەی کە لە سنووری هەڵەبجەدا بوون، لێکۆڵینەوەی بابەتی وردیان لەسەر بکرێت، تا لەو ڕێگەیەوە ئاشنای گۆڕانکارییەکانی ناو و ناونیشان و سنووری کارگێڕییان...هتد ببین.

٣. دەبێت تایبەتمەندی ئەو قۆناغە مێژوویییانە لەبەرچاو بگیرێت کە گۆڕانکارییەکان تیایاندا ڕوویانداوە، چونکە پاڵنەرەکانی ئەو گۆڕانکارییانە زۆر و جۆراوجۆر بوون و ناکرێت بەیەک چاو تەماشا بکرێن.

٤. لە لێکۆڵینەوە جیاوازەکاندا سەبارەت بەم ناوچە جوگرافییە، زۆر گرنگە هەڵکەوتەی جوگرافی ناوچەکە لەبەرچاو بگیرێت، چونکە سەرلەبەری گۆڕانە مێژوویییەکانی لەژێر کاریگەری جوگرافیاکەیدا بووە.

٥. دەبێت یاسایەک یان بڕیارێکی تایبەت لە پەڕلەمان و حکومەتی نوێی عێراقەوە دەربکرێت بۆ هەڵوەشاندنەوەی بڕیارەکانی سەدام حوسەین سەبارەت بە هەڵەبجە و ناحیەکانی، بەڵام تاوەکو ئێستا ئەو بڕیارە دەرنەکراوە.

پەراوێزەکان

١. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: سالنامەی ویلایەتی بەغداد(١٢٩٢کۆچی)، دفعە١، مطبە ویلایت بغداد، ل١٠٠، ١٣١، ١٥٦ ؛ سالنامەکانی ویلایەتی موسڵ: ١٣٠٨ک، ل١٥٢-١٥٣ ؛ ١٣١٠ک، ل٢١٥ ؛ ١٣١٢ک، ل١٨٤ ؛ ١٣٢٥ک، ل٢٢٩ ؛ سالنامە دولە علیە عثمانیە، ١٣٢٣ک، ل٩٦٩ ؛ سالنامە دولە علیە عثمانیە، سلانیک مطبەسی، ١٣٢٨ک، ل٨٠٧ ؛ سالنامە دولە علیە عثمانیە(١٣٣٣-١٣٣٤)، هلال مطبەسی- باب عالی قارشوسندە، ل٧٠٢ ؛ عبدالفتاح علی یحی: سالنامات الموصل العثمانیة مصدرا لدراسة تاریخ السلیمانیة، مجلة جامعة دهوك١، العدد(٢)، ٢٠٠٠، ل٤٧ ؛ عبدالعظیم عباس نصار: م.س، ل٢٦١ ؛ شمس الدین سامی فراشری: قاموس الاعلام، دردنجی جلد، میهران مطبەسی، استانبول، ١٣١١هـ ل٢٦٢٢ ؛ شمس الدین سامی فراشری: قاموس الاعلام، بیشنجی جلد، میهران مطبەسی، استانبول، ١٣١٤هـ ل٣٨٧٦ ؛ شمس الدین سامی فراشری: قاموس الاعلام، التنجی جلد، میهران مطبەسی، استانبول، ١٣١٦هـ ل٤٤٨٤ ؛ کوردستان لە چاپکراوە عوسمانییەکاندا، و.فەیسەڵ دەباغ، چ١، دەزگای چاپ و بڵاوکراوەی ئاراس، هەولێر،٢٠٠٤، ل١٣٥ ؛ حسین نازم: مێژووی میرایەتی بابان، و.حسێن حەسەن کەریم و سدیق سالح، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠١٣، ل٤٨ ؛ د.عەبدولعەزیز سلێمان نوار: مێژووی نوێی عێراق (لە کۆتایی حوکمی داود پاشاوە تا کۆتایی حوکمی مەدحەت پاشا، و.عوسمان عەزیز عەللاف، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان، بەڕێوەبەرایەتی خانەی وەرگێڕان، سلێمانی، ٢٠١٢، ل٣٥٤ ؛ محەمەد ئەمین زەکی بەگ: تاریخی سلێمانی وە ولاتی، ب٣، چ٢، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل١٤٨، ١٥٣ ؛ مامۆستا جەعفەر (فازیل کەریم ئەحمەد): شاری سلێمانی ململانێی گرووپە کۆمەڵایەتییەکان ١٨٢٠-١٩٢٠، چ٢، سلێمانی، ٢٠٠٦، ل٢٣٤.

٢. گومانی تێدا نییە کە مەبەست لە گوڵعەنبەر و جاف تەنها هەڵەبجەیە، بەوپێیەی لە دوای بوونی بە قەزا، هەڵەبجە لە تۆمارەکانی دەوڵەتی عوسمانیدا وەک لەم تۆژینەوەیەدا بەوردی باسی لێوەکراوە بە قەزای گوڵعەنبەر نێودەبرا و دەنوسرا، هەرچی سەبارەت بە (جاف)یشە لەبەرئەوەی پاشا و بەگزادەکانی هەڵەبجە بۆماوەی چەندین دەیە قایمقامی هەڵەبجە بوون پێ ئەچێت هەرئەوە هۆکاری ناوهێنانی بووبێت بەشێوەی قەزای(جاف)، ئەگەر ئەوەش بزانین یەکەم قایمقامی هەڵەبجە (محەمەد پاشای جاف) بووە. بڕوانە: کەریم بەگی فەتاح بەگ: س.پ، ل١٧٢.

٣. تا ساڵی ١٩١٩ گوندی گێڵدەرە ناوەندی ناحیەی سرۆچک بوو، دوای ڕووخانی حکومەتی یەکەمی شێخ مەحمود، ئەوڕەحمان ئاغای برای ڕەزابەگ کرا بە بەڕێوەبەری ناحیەکە و ناوەندی ناحیەکەش لە گێڵدەرەوە گوازرایەوە بۆ بەرزنجە. (محەمەد ڕەسوڵ هاوار: شێخ مەحمودی قارەمان و دەوڵەتەکەی خواروووی کوردستان، ب٢، لەندەن، ١٩٩١، ل١٤١)

٤. پێنجوێن ناوەندی ناحیەی قزڵجە بووە.(سالنامەی ویلایەتی موصل(١٣٢٥هـ)، مطبعه ویلایتد طبع اولنمشدر، ل٢٣٠)

٥. سالنامە وشەیەکی فارسییە لە دوو بەش پێکدێت، سال لەگەڵ نامە، بە کورتی بە واتای ڕاپۆرتی ساڵانە یاخود نوسراوی ساڵانە دێت، سالنامەکان زانیاری زۆر لەبارەی بارودۆخی سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی و کارگێڕی دامودەزگاکانی دەوڵەتی عوسمانی و ویلایەتەکانی لەخۆدەگرن، سالنامەکان دابەش دەکرێن بۆ سێ جۆر: یەکەمیان گشتییە و لەلایەن حکومەتی ناوەندییەوە لە ئەستەمبوڵ دەردەچوو، دووەمیان تایبەت بوو بە ئەوانەی کە لەلایەن هەندێک وەزارەت و فەرمانگەی دەوڵەتەوە دەردەکران، سێیەمیان لە ویلایەتەکانی دەوڵەتی عوسمانی دەردەچوون و تایبەت بوون بە ویلایەتەکانەوە، بەنمونە سالنامەکانی ویلایەتی بەغداد، موسڵ و بەسرە.(عبدالعظیم عباس نصار: م.س، ل١٢ ؛ م.م بان راوی شلتاغ الحمیداوی: م.س، ل١٩٤، هـ ٤٧)

٦- بڕوانە: سالنامە١٢٧٢ه، دفعە(١٠)، ل١٠٥ ؛ سالنامە١٢٧٣ه ، دفعە(١١)، ل١١١ ؛ سالنامە، ١٢٧٤ه، ل١١٩ ؛ سالنامە ١٢٧٦ه، دفعە(١٤)، ل١٤٩ ؛ سالنامە ١٢٧٨ه، ل١٥٥ ؛ سالنامە١٢٨٠ه، دفعە(١٨)، ل١٨٦.

٧- بڕوانە: سالنامە،(١٢٨٦ه)، دفعە(٢٤)، ل٢٠٣، سالنامە(١٢٨٧ه)، دفعە(٢٥)، ل٢٢٣ ؛ سالنامە(١٢٨٨ه)، دفعە(٢٧)، ل٢٥٢ ؛ سالنامە(١٢٨٩ه)، دفعە(٢٧)، ل٢٥٥ ؛ سالنامە(١٢٩٠ه)، دفعە(٢٨)، ل٢٥٤ ؛ سالنامە(١٢٩١ه)، دفعە(٢٩)، ل٢٥٤ ؛ سالنامە(١٢٩٢ه)، ل٢٥٣.

٨- بڕوانە: سالنامە دولت علیە عثمانیە(١٢٩٣ه)، ل٢٥٢ ؛ سالنامە(١٢٩٤ه)، ل٥٠٢ ؛ سالنامە(١٢٩٥ه)، ل٤٠٨ ؛ سالنامە دولت علیە عثمانیە(١٢٩٦ه)، دفعە(٣٤)، ل١٨٦ ؛ سالنامە دولت علیە عثمانیە(١٢٩٧ه)، دفعە(٣٥)، مطبعە عامرە دە اولنمشدر، استانبول، ل٢٥٩ ؛ سالنامە دولت علیە عثمانیە(١٣٠٠ه)، دفعە(٣٨)، مطبعە ابوالضیاء، قسطنطینیە، ل٣٢٩.

٩- بڕوانە: سالنامە،(١٢٨٣ک)، دفعە(٢١)، ل١٧٣ ؛ سالنامە،(١٢٨٤ک)، دفعە(٢٢)، ل١٨٤ ؛ سالنامە،(١٢٨٥ک)، دفعە(٢٣)، ل١٩٠.

١٠- بڕوانە: سالنامە دولت علیە عثمانیە(١٢٩٨ه)، دفعە(٣٦)، محمود بک مطبعە سندە طبع اولنمشدر، استانبول، ل٨٧ ؛ سالنامە دولت علیە عثمانیە(١٢٩٩ه)، دفعە(٣٧)، محمودبک مطبعە سندە طبع اولنمشدر، استانبول، ل٧٨، ١٣٤ ؛ سالنامە دولت علیە عثمانیە(١٣٠١ه)، دفعە(٣٩)، ل٥٦ ؛ سالنامە دولت علیە عثمانیە(١٣٠٢ه)، دفعە(٤٠) مطبعە عثمانیە طبع اولنمشدر، استانبول، ل٧٤-٧٥ ؛ سالنامە دولت علیە عثمانیە(١٣٠٣ه)، دفعە(٤١) محمودبک مطبعە سی، ل٦٧ ؛ سالنامە دولت علیە عثمانیە(١٣٠٤ه)، دفعە(٤٢)، ل٦٩ ؛ سالنامە دولت علیە عثمانیە(١٣٠٥ه)، دفعە(٤٣)، محمودبک مطبعە سی، ل٦٥.

١١- بڕوانە: ١٣٠٨ه، ل١٥٣ ؛ ١٣١٠ه، ل٢١٦ ؛ ١٣١٢ه، موصل ولایتی مطبعە سندە باصلمشدر، ل١٨٥ ؛ ١٣٢٥ه، مطبعە ویلایتدە طبع اولنمشدر، ل٢٢٩-٢٣٠ ؛ ١٣٣٠ه، مطبعە سندە طبع اولنمشدر، موصل، ل٣١٠.

١٢ـ ئەم ناحیەیە لە ئێستادا نەماوە و سالّنامەکانیش ئاماژەیان بەوە نەکردووە کە ناوەندی ناحیەکە کوێ بووە، تەنها ئەوەندە هەیە کە شێخ ئیسماعیلییەکان یەکێکن لە تیرە گەورەکانی عەشیرەتی جاف، ئەم تیرە بە پلەی یەکەم لە گوندی شانەدەری نزیک قەزای سەیدصادق نیشتەجێن، هەروەها بەبڕ و ڕێژەی کەمتر لە گوندەکانی: سەراوی سوبحان ئاغا، گرێزە، کانی پانکە و چەند گوندێکی تری نزیک سەیدصادق بوونیان هەیە. (تۆێژەر)

١٣ـ بڕوانە سالّنامەکانی: ١٣٠٦ک، ل٤٥٨ ؛ ١٣٠٧ک، مطبعه عامره ده طبع اولنمشدر، ل٤٧٨ ؛ ١٣٠٨ک، مطبعه عامره ده طبع اولنمشدر، ل٤٦٩ ؛ ١٣٠٩ک، مطبعه عامره ده طبع اولنمشدر، ل٤٩٥ ؛ ١٣١٠ک، مطبعه عامره ده طبع اولنمشدر، ل٥٠٥ ؛ ١٣١١ک، مطبعه عامره ده طبع اولنمشدر، ل٥٣٥ ؛ ١٣١٢ک، مطبعه عامره ده طبع اولنمشدر، ل٥٥١ ؛ ١٣١٣ک، مطبعه عامره ده طبع اولنمشدر، ل٥٨٢-٥٨٣ ؛ ١٣١٤ک، مطبعه عثمانیه، ل٥٩٤-٥٩٥ ؛ ١٣١٥ک، عالم مطبعه سی، ل٣٧٠ ؛ ١٣١٦ک، محمودبک مطبعه سی، ل٤٢٨ ؛ ١٣١٧ک، مطبعه عامره، ل٤١٤ ؛ ١٣١٨ک، محمودبک و سرویچه مطبعه لری، ل٤٦٠ ؛ ١٣١٩ک، طاهربك مطبعه سی، ل٥٠٨ ؛ ١٣٢٠، دار الطباعه العامره، ل٥٣١ ؛ ١٣٢١ک، عالم مطبعه سی، ل٥٨١ ؛ ١٣٢٢ک، مطبعه احمد احسان وشرکاسی، ل٥٩٣ ؛ ١٣٢٣ک، مطبعه احمد احسان، ل٦٦١ ؛ ١٣٢٤ک، ل٧٢٥ ؛ ١٣٢٥ک، مطبعه احمد احسان، ل٧٢١ ؛ ١٣٢٦سنه هیجریه سنه مخصوص، مطبعه احمد احسان، ل٧٢٩ ؛ ١٣٢٦ سنه مالیه، سلانیک مطبعه سی، ل٧٥٥.

١٤ـ مەبەستی هەڵەبجەیە، وادیارە ناوی شارەکە بەناوی (محەمەد پاشای جاف)ەوە تۆمارکراوە، بەڵام لەبری ئەوەی بنوسێت (حەمە پاشا یان محەمەد پاشا) نوسەری ئەم بابەتە بە (حاڵپاشا) تۆماری کردووە. (تۆێژەر)

١٥ـ وارماوا وەک لە سالّنامەکانی دەوڵەتی عوسمانیدا هاتووە ناوێکی دیکەشی هەبووە کە بریتی بووە لە خورمم ئاباد. بڕوانە: سالنامه(١٢٧٢ه)، دفعه(١٠)، ل١٠٥ ؛ سالنامه(١٢٧٣ه)، دفعه(١١)، ل١١١، سالنامه(١٢٧٤ه)، دار الطباعه العامره، ل١١٩ ؛ سالنامه(١٢٧٦ه)، دفعه(١٤)، ل١٤٩ ؛ سالنامه(١٢٧٧ه)، دفعه(١٥)، ل١٥٤ ؛ سالنامه(١٢٧٨ه)، دار الطباعه العامره، ل١٥٥ ؛ سالنامه(١٢٧٩ه)، دفعه(١٧)، دار

الطباعه العامره، ل١٦٣ ؛ سالنامه(١٢٨٠ه)، ل١٦٢ ؛ سالنامه(١٢٨١ه)، دفعه(١٩)، دار الطباعه العامره، ل١٩٠ ؛ سالنامه(١٢٨٢ه)، دفعه(٢٠)، دار الطباعه العامره، ل١٧٨.

١٦ـ له سەرەتادا گوندی فەقێ جنه ناوەندی ناحیەی وارماوا بوو، گوندەکه دەکەوێته دامێنی چیای بەرانان به ڕووی قەزای دەربەندیخان دا، تەنها دوو کیلۆمەتر له قەزاکەوه دوورە(تویژەر).

١٧ـ ئەو گوندانه دەکەونه ناوچەکانی: شەمێران و تاوگۆزیی و ناحیەی بەمۆی ئەمڕۆ و گوندی لاورانی سەر به عەشیرەتی ئیمامی، لەکاتی پڕۆسەی ڕاگواتنیشیاندا بەشێکی زۆریان بەتایبەتی گوندەکانی ناحیەی بەمۆ و ناوچەی تاوگۆزی بۆ ئۆردووگای زۆرەملێی زەڕایەن (دەکەوێته سەر ڕێگای گشتی سلێمانی ـ دەربەندیخان)ڕاگوێزران نەک بۆ ئۆردووگاکانی سنووری ئیدارەی هەڵەبجه. (تویژەر)

١٨ـ ناحیەی شارەزوور(سەیدصادق) ئەگەرچی بەر شاڵاوی هێرش و بۆردومانی کیمیایی نەکەوت و لەژێر دەسەڵاتی ڕژێمدا مایەوه، سەرباری ئەوەش تەنها سێ ڕۆژ دوای ڕووداوەکه لەژێر فشاری دام و دەزگا سەربازییەکانی ڕژێمدا بەتەواوی چۆڵکرا و خەڵکەکەی بۆ ئۆردووگاکانی نەسر و برایەتی ڕاگوێزران و ناحیەکەش لەگەڵ زەویدا یەکسان کرا. (چاوپێکەوتنی تویژەر لەگەڵ سەڵاح سالار، سەیدصادق، ٢٠١٨/٨/٢٠)

سەرچاوەکان

کتێب:

یەکەم/ کوردی:

- ئەحمەد خواجە: چیم دی، بەرگی دووەم، چاپخانەی شەفیق، بەغدا، ١٩٦٩.
- ئەمین قادر مینە: ئەمنی ستراتیجی عێراق و سێکوچکەی بەعسییان(تەرحیل، تەعریب، تەبعیس)، چاپی دووەم، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، ١٩٩٩.
- بێ ناوی نوسەر: کوردستان لە چاپکراوە عوسمانییەکاندا، و. فەیسەڵ دەباغ، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکراوەی ئاراس، هەولێر،٢٠٠٤.
- پشکۆ حەمەتاهیر: شاری کەرکوک لە نێوان سالانی (١٩١٧-١٩٢٦)، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- حسێن نازم بەگ: مێژووی میرایەتی بابان، و.حسێن حەسەن کەریم و سدیق سالح، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠١٣.
- خالید مەحمود کەریم: دەوڵەتی عوسمانی و عەشیرەتە کوردەکان لە کوردستانی باشوور (١٨٦٩-١٩٢١)، سلێمانی، ٢٠١٢.
- ڕەفیق سالح(ئامادەکردن): ڕۆژنامەی ژیان ژ(١-٨١)، لێکۆڵینەوەی صدیق سالح، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٢.
- سدیق سالح: حکومەتی کوردستان(١٩١٨-١٩٢٤)، چاپی دووەم، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٦.
- شاکر فەتاح: ئاوێنەی ژیانم، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، بڵاوکراوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٣.
- عادل صدیق: هەڵەبجە(١٨٨٩-١٩٣٠)، چاپی یەکەم، چاپ و پەخشی نوسەر، سلێمانی، ٢٠٠٨.

هەولێر کتێبخانەی

- عادل صدیق عەلی: کۆمەڵکوژی کورد لە جەنگی عێراق ـ ئێراندا، هەڵەبجە(١٩٨٨/٣/١٦) بەنمونە، چاپخانەی ڕێنوێن، ٢٠١٨.
- دکتۆر عەبدوڵڵا عەلیاوەیی: کوردستان لە سەردەمی دەوڵەتی عوسمانیدا لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمەوە تا جەنگی یەکەمی جیهان)، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی، سلێمانی، ٢٠٠٤.
- عەبدلعەزیز سلێمان نوار: میژووی نوێی عێراق (لە کۆتایی حوکمی داود پاشاوە تا کۆتایی حوکمی مەدحەت پاشا، و.عوسمان عەزیز عەللاف، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان، بەڕێوەبەرایەتی خانەی وەرگێڕان، سلێمانی، ٢٠١٢.
- عومەر خدر خدر: میرنشینی ئەردەڵان لە نێوان سالانی (١٧٩٩-١٨٦٧ز)، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٤.
- کەریم بەگی فەتاح بەگ: تەئریخی جاف: لێکۆڵینەوەی د.حەسەن جاف، دارالکتب والوثائق، بەغداد، ١٩٩٥.
- کلۆدیۆس جیمس ڕیچ: گەشتی ڕیچ بۆ کوردستان ١٨٢٠، وەرگێڕانی. حەمەی حەمەباقی، چاپی یەکەم، تەوڕێز- ئێران،١٩٩٢.
- گۆران ئیبراهیم سالح: کەرکوک لە سەردەمی دەوڵەتی عوسمانیدا لە نێوان سالانی (١٨٧٦-١٩٠٩)، دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، ٢٠٠٧.
- مامۆستا جەعفەر: شاری سلێمانی ململانێی گرووپە کۆمەڵایەتییەکان(١٨٢٠-١٩٢٠)، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٦.
- مەستوورەی کوردستانی: میژووی ئەردەڵان، وەرگێڕانی.مامۆستا هەژار، چاپی دووەم، بڵاوکراوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥.
- محەمەد ئەمین زەکی بەگ: تاریخی سلێمانی وە وڵاتی، بەرگی سێیەم، چاپی دووەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٥.
- محەمەد ڕەسوڵ هاوار: شێخ مەحمودی قارەمان و دەوڵەتەکەی خواروی کوردستان، بەرگی دووەم، لەندەن، ١٩٩١.
- مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس: یادی مەردان(مەولانا خالیدی نەقشبەندی)، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١١.

- نەجاتی عەبدوڵڵا: کوردستان و کێشەی سنووری عوسمانی ـ فارسی (١٦٣٩-١٨٤٧)، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠١.
- نەوشیروان مستەفا ئەمین، میرایەتی بابان لە نێوان بەرداشی ڕۆم و عەجەمدا، چاپی دووەم، چاپخانەی خاک، سلێمانی، ١٩٩٨.

دووەم/ عەرەبی:

- الوقائع العراقية، العدد(٣٧١٥)، ١٩٥٥/١٠/٢٢.
- الوقائع العراقية، العدد(٢٦٣)، ١٩٥٩/١١/٢٤.
- الوقائع العراقية، عدد(٤٤١)، ١٩٦٠/٩/١٨.
- الجمهورية العراقية، وزارة الداخلية، مديرية النفوس العامة، المجموعة الاحصائية لتسجيل عام ١٩٥٧، لواء السليمانية وكركوك، مطبعة العاني، بغداد.
- الجمهورية العراقية، وزارة الداخلية(مديرة الداخلية العامة): الموسوعة الاحصائية عن التقسيمات الادارية في الجمهورية العراقية، وامشاريع المنجزة خلال ثلاث سنوات في عهد الثورة المباركة، مطبعة الادارة المحلية، بغداد، ١٩٦٢.
- الجمهورية العراقية، وزارة الداخلية، مديرية تسجيل الاحوال المدنية العامة، مديرية الشعبة الفنية، دليل التعداد السنة ١٩٦٥، مطبعة شركة دار الجمهورية، بغداد.
- الجمهورية العراقية، وزارةت الداخيلة، مديرية تسجيل الاحوال المدنية العامة، مديرية الشعبة الفنية، دليل التعداد العامة للسنة ١٩٦٥، مطبعة شركة دار الجمهورية ـ بغداد.
- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهاز المركزي الاحصاء، دائرة احصاوات السكان والقوي العاملة، نتائج التعداد العام للسكان ١٩٦٥، مطبعة الجهاز المركزي للاحصاء، بغداد، ١٩٧٣.
- الجمهورية العراقية، وزارة التخطيط، الجهازي المركزي الاحصاو، نتائج ترقيم المباني وحصر السكان لسنة ١٩٧٧، تشرين الاول ١٩٧٧.
- دكتور خليل اينالجيك: تاريخ الدولة العثمانية من النشوء الي الانحدار، ت.محمد.م.الارناؤوط، طبعة الاولى، دارالمدار الاسلامي، بيروت ـ لبنان، ٢٠٠٢.
- ستيڤن هيمسلي لونگريك: اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث، ترجمه. جعفر الخياط، طبعة الرابعة.

- دكتور جبار قادر وطارق جامباز: قرارات مجلس قيادة الثورة المنحل الخاصة بالكرد وكردستان، مطبعة الحاج الهاشم، اربيل، ٢٠١٣.
- عبدالعظيم عباس نصار: بلديات العراق في لاعهد العثماني(١٥٣٤-١٩١٨)، طبعة الاولى، المكتبة الحيدرية، ٢٠٠٥.
- دكتورعبدالله غفور: التشكيلات الادارية في جنوبي كوردستان(١٩٢١-٢٠٠٧)، ط٢، اربيل، ٢٠٠٨.
- عطاء محمد علاالدين: قضاء هەڵەبجه، طبعة الاولى، مطبعة تيشك، مركز الدراسات الكردية(كوردۆلۆجى)، السليمانية، ٢٠٠٨.
- محمد خورشيد باشا: رحلة الحدود بين الدولة العثمانية وايران، ت.مصطفى زهران، طبعة الاولى، القاهرة، ٢٠٠٩، ص٢٩٠-٢٩٧.
- محمد علي قرداغي: الشيخ عبدالله الخرباني من خلال مخطوطات مكتبته، مطبعة مجمع العلمى الكردى، بغداد، ١٩٧٤.
- وزارة الحكم المحلي: الدليل الاداري للجمهورية العراقية(١٤٠٩/١٩٨٩ - ١٤١٠/١٩٩٠).

هەوالنامەی کتێب

سێیەم/ تورکی:

- سالنامه(١٢٧٢هـ)، دفعه(١٠).
- سالنامه(١٢٧٣هـ)، دفعه(١١).
- سالنامه(١٢٧٤هـ)، دفعه(١٢).
- سالنامه (١٢٧٦هـ)، دفعه(١٤).
- سالنامه(١٢٧٧هـ)، دفعه(١٥).
- سالنامه (١٢٧٨هـ)، دفعه(١٦).
- سالنامه(١٢٧٩هـ)، دفعه(١٧)، دار الطباعه العامره.
- سالنامه(١٢٨٠هـ)، دفعه(١٨).
- سالنامه(١٢٨١هـ)، دفعه(١٩)، دار الطباعه العامره.
- سالنامه(١٢٨٢هـ)، دفعه(٢٠)، دار الطباعه العامره.
- سالنامه(١٢٨٣هـ)، دفعه(٢١).
- سالنامه(١٢٨٤هـ)، دفعه(٢٢).
- سالنامه(١٢٨٥هـ)، دفعه(٢٣).
- سالنامه(١٢٨٦هـ)، دفعه(٢٤).

- سالنامه(١٢٨٧هـ)، دفعه(٢٥).
- سالنامه(١٢٨٨هـ)، دفعه(٢٦).
- سالنامه(١٢٨٩هـ)، دفعه(٢٧).
- سالنامه(١٢٩٠هـ)، دفعه(٢٨).
- سالنامه(١٢٩١هـ)، دفعه(٢٩).
- سالنامه(١٢٩٢هـ)، دفعه(٣٠).
- سالنامه (١٢٩٤هـ)، دفعه(٣٢).
- سالنامه (١٢٩٥هـ)، دفعه(٣٣).
- سالنامەی ویلایەتی بەغداد(١٢٩٢هـ)، دفعه(١)، مطبعه ویلایت بغداد.
- سالنامه دولت علیه عثمانیه:
- ١٢٩٣هـ.
- ١٢٩٦هـ، دفعه(٣٤).
- ١٢٩٧هـ، دفعه(٣٥)، مطبعه عامره ده اولنمشدر، استانبول.
- ١٣٠٠هـ، دفعه(٣٨)، مطبعه ابوالضیاء، مقسطنطینیه.
- ١٢٩٨هـ، دفعه(٣٦)، محمود بك مطبعه سنده طبع اولنمشدر، استانبول.
- ١٢٩٩هـ، دفعه(٣٧)، محمود بك مطبعه سنده طبع اولنمشدر، استانبول.
- ١٣٠١هـ، دفعه(٣٩).
- ١٣٠٢هـ، دفعه(٤٠) مطبعه عثمانیه طبع اولنمشدر، استانبول.
- ١٣٠٣هـ، دفعه(٤١) محمود بك طبعهسی.
- ١٣٠٤هـ، دفعه(٤٢).
- ١٣٠٥هـ، دفعه(٤٣)، محمود بك مطبعهسی.
- ١٣٠٦هـ.
- ١٣٠٧هـ، مطبعه عامره ده طبع اولنمشدر.
- ١٣٠٨هـ، مطبعه عامره ده طبع اولنمشدر.
- ١٣٠٩هـ، مطبعه عامره ده طبع اولنمشدر.
- ١٣١٠هـ، مطبعه عامره ده طبع اولنمشدر.
- ١٣١١هـ، مطبعه عامره ده طبع اولنمشدر.
- ١٣١٢هـ، مطبعه عامره ده طبع اولنمشدر.
- ١٣١٣هـ، مطبعه عامره ده طبع اولنمشدر.
- ١٣١٤هـ، مطبعه عثمانیه.
- ١٣١٥هـ، عالم مطبعهسی.

هەولێر ئەدەبی کتێبخانەی

- ١٣١٦هـ ، محمودبك مگبەسی.
- ١٣١٧هـ ، مطبعه عامره.
- ١٣١٨هـ ، محمودبك و سرويچه مطبعەلری.
- ١٣١٩هـ ، طاهربك مطبعەسی.
- ١٣٢٠هـ ، دار الطباعه العامره.
- ١٣٢١هـ ، عالم مطبعه سی.
- ١٣٢٢هـ ، مطبعه احمد احسان وشركاسی.
- ٩٣-١٣٢٣هـ ، مطبعه احمد احسان.
- ١٣٢٤هـ .
- ١٣٢٥هـ ، مطبعه احمد احسان.
- ١٣٢٦سنه هيجريه سنه مخصوص، مطبعه احمد احسان.
- ١٣٢٦ سنه ماليه، سلانيك مطبعهسی.
- ١٣٢٧هـ ، سلانيك مطبعه سی.
- ١٣٢٨هـ ، سلانيك مطبعه سی.
- ١٣٣٣-١٣٣٤هـ ، هلال مطبعەسی – باب عالی قارشوسنده.
- سالنامه ويلايت موصل:
- ١٣٠٨هـ .
- ١٣١٠هـ .
- ١٣١٢هـ ، موصل ولايتی مطبعه سنده باصلمشدر.
- ١٣٢٥هـ ، مطبعه ويلايتده طبع اولنمشدر.
- ١٣٣٠هـ ، مطبعەسنده طبع اولمنمشدر، موصل.
- شمس الدين سامي فراشری: قاموس الاعلام، دردنجی جلد، ميهران مطبەسی، استانبول، ١٣١١هـ .
- شمس الدين سامی فراشری: قاموس الاعلام، بيشنجی جلد، ميهران مطبعهسی، استانبول، ١٣١٤هـ .
- شمس الدين سامی فراشری: قاموس الاعلام، التنجی جلد، مهران مطبعهسی، استانبول، ١٣١٦هـ .

چوارەم/ ئینگلیزی:

- Shorsh m. Resool: Destruction of a nation, First Printing, U.S.A, July1990.

هەوالنامەی کێشێ

گۆڤار:

یەکەم/ کوردی:

- سامان سەڵاح: هەڵەبجە لە چەند بەڵگەنامەیەکی ئەرشیفی عوسمانیدا، گۆڤاری خاڵ، ژ(١٢)، ٢٠١٧.
- محەمەد غەفور شەریف: سالنامەی هەڵەبجە، سالنامەی کۆمەڵەی ژیانەوەی هەڵەبجە، ژ(١)، سلێمانی، ١٩٩٧/٣/١٦.

دووەم/ عەرەبی

- عبدالفتاح علی یحی: سالنامات الموصل العثمانیة مصدرا لدراسة تاریخ السلیمانیة، مجلة جامعة دهوك، العدد(٢)، ٢٠٠٠.

ڕۆژنامە:

- پێشکەوتن
- ژ(١)، ١٩٢٠/٤/٢٩.
- ژ(٤)، ١٩٢٠/٥/٢٠.
- ژ(٩)، ١٩٢٠/٦/٢٤.
- ژ(١٧)، ١٩٢٠/٨/١٩.
- ژ(٢٩)، ١٩٢٠/١١/١١.

چاوپێکەوتن:

- چاوپێکەوتنی تۆێژەر لەگەڵ سەڵاح سالار، سەیدصادق، ٢٠١٨/٧/٢٠.

هەوالنامەی کتێب

ملخص

ملخص البحث تتضمن هذه الدراسة التغييرات التي حصلت في قضاء حلبجة من ١٨٦٩ الى ١٩٨٨م. الموضوع تقتضي تقسمه الى قسمين: يتناول القسم االأول وصول العثمانيين الى منطقة شهرزور ١٥٣٤ وانشاء ويلاية شهرزور ومكانة حلبجة فيها كما يتناول الحديث عن أمارة بابان وجعل حلبجة مركزا لوحدة ادارية وسيعة، بالاضافة الى التغييرات التى طرأت تلك الحقبة على الحدود الادارية لتكلم المنطقة. وفي القسم الثاني تكلم الباحث باتفصيل عن التغييرات التي حدثت في حلبجة أيام تواجد الانجليز فيها وأيام الشيخ محمود، بيد أن التغييرات الكبرى التى حدثت في تلك الحقبة بدأت منذ العقد االأول من الخمسينيات اانتهت بالغاء قضاء حلبجة عام ١٩٨٨. وكانت العوامل السياسية والعسكرية أكثر دورا في أحداث تلكم التغييرات علاوة على كل ذلك فقد سلط الضوء على التغييرات التي أجريت على اسم مركز القضاء وعلى أسماء النواحي التابعة لها.

Abstract

The content of this research talks about administrative changes in Halabja district during (1869-1988). It is consist of two parts. The first part discusses the arrival of the Ottoman Empire to the region of Sharazwr in (1534), and the establishment of Sharazwr state. Moreover, it indicates the role of Halabja in Sharazwr and Baban states. Then, in this research, we have illustrated how Halabja became a centre of administrative affair at that time and those changes that had occurred in the region.

In the second part, the research looks up in detail for all of the changes that had happened during English colonization in the period of Sheikh Mahmoud, as the big changes were after the 1950s until 1988. In fact, the political and military reasons were the most important factors that had a significant impact on all of the changes in the region. In addition, this research sheds light on changes in the name of the district and its township.

https://www.doi.org/10.31918/twejer.1921.4

e-ISSN (2617-0752) p-ISSN (2617-0744)

ئاکامە کۆمەڵایەتییەکانی قەیرانی دارایی لە هەرێمی کوردستان لە ماوەی (2014-2017)

تۆێژینەوەیەکی مەیدانیی کۆمەڵناسییە لە شاری هەولێر

هەواڵنامەی کێبڕکێ

م. ی. کارزان حسن عبدالرحمن
قوتابی دکتۆرا لە زانکۆی سەڵاحەددین - کۆلیژی ئاداب
karzan.abdulrahman@soran.edu.iq

پ. د. تاهیر حسۆ زێباری
زانکۆی سەڵاحەددین- کۆلیژی ئاداب
tahir.zebari@su.edu.krd

پوختە

ئامانجی ئەم توێژینەوەیە دیاریکردنی ئاکامە کۆمەڵایەتییە نەرێنییەکانی قەیرانی داراییە لەسەر تاک و کۆمەڵگا لە بوارەکانی (کۆمەڵایەتی، دەروونی، ئابووری، سیاسی، پەروەردەیی، تەندروستی و ژینگەیی). بۆ ئەنجامدانی ئەم توێژینەوەیە میتۆدی چۆنایەتی بەکارهاتووە، بۆ کۆکردنەوەی داتاکانیش چاوپێکەوتن ئەنجامدراوە لە جۆری نیمچە ڕێکخراو. کۆمەڵگەی توێژینەوەش شاری هەولێرە، نموونەی توێژینەوەکە بریتییە لە (12) کەس لە شارەزایان و پسپۆڕان لە بوارەکانی (کۆمەڵایەتی، دەروونی، ئابووری، سیاسی، پەروەردەیی، تەندروستی و ژینگەیی).

لەم توێژینەوەیەدا، دەرکەوتووە کە قەیرانی دارایی کۆمەڵێک کاریگەریی نەرێنیی هەبووە لەسەر تاک و کۆمەڵگا. لە بواری کۆمەڵایەتی، بۆتە هۆی زیادکردنی گرفتە کۆمەڵایەتییەکانی وەک (تاوان و توندوتیژی و لێکجیابوونەوە) و لاوازبوونی بەها کۆمەڵایەتییەکان. لە بواری دەروونیش، خەمۆکی و دڵەڕاوکێ و ناڕەحەتیی دەروونی زیادکردووە. لە بواری سیاسیشدا، هۆکارێک بووە بۆ لاوازی ئینتمای نیشتمانی و ناسەقامگیریی سیاسی. هەروەها لە بواری پەروەردەشدا، بۆتە هۆی لاوازبوونی پرۆسەی پەروەردە و دابڕانی قوتابی و مامۆستا لە قوتابخانەکان. لە بواری ئابووریش، دیاردەکانی هەژاری و بێکاری زیادکردووە. لە بواری تەندروستیدا، مەترسی بووە لەسەر گیانی نەخۆش لە کەمکردنەوەی دەرمان و پێداویستییە تەندروستییەکان. هەروەها لە بواری ژینگەییشدا هەڕەشە بووە لەسەر ئاسایشی ژینگە.

وشە کلیلییەکان: قەیران، قەیرانی دارایی، قەیرانی ئابووری.

ئاکامە کۆمەڵایەتییەکانی قەیرانی دارایی لە هەرێمی کوردستان لەماوەی (2014-2017)/ توێژینەوەیەکی مەیدانیی کۆمەڵناسییە لە شاری هەولێر

پێشەکی

سەرەڕای ئەو پێشکەوتن و داهێنانەی کە جیهان بەخۆیەوە دیوە، لە سەرجەم بوارەکانی ژیاندا، بەڵام نەتواندراوە ڕێگری لە دروستبوونی گرفت و قەیرانە جۆراوجۆرەکان بکرێت. ئابووری جیهانی بەگشتی و بازاڕی دارایی نێودەوڵەتی و ناوخۆیی کەوتۆتە بەر زنجیرەیەکی یەک لە دوایەکی قەیرانە دارایی و ئابووریەکان، واتە مێژووی کۆمەڵگاکان ئاشنان بە قەیرانەکان و کاریگەریی گەورەیان خستۆتە سەر تەواوی کایەکانی کۆمەڵگا.

قەیرانە دارایەکان ڕەگ و ڕیشەیەکی مێژوویی قوواڵیان هەیە و دووچاری سیستەمە ئابووریە جۆراوجۆرەکان بوونەتەوە و سروشت و جۆر و هۆکارەکانی قەیرانە دارایەکان، بەپێی سروشتی سیستەمەکان و واقعی کۆمەڵگاکان، لە گۆڕاندایە.

لە ماوەی (200) ساڵدا سیستەمی سەرمایەداری، (33) قەیرانی ئابووری و دارایی جۆوراوجۆری بەخۆیەوە دیوە، ئەم قەیرانانەش جیاوازبوونە لە ڕووی ماوە و جۆر و کاریگەرییان لەسەر ئاستی چالاکیی ئابووری (ابو طه، 2016: 29، 30).

هەرێمی کوردستانی عێراق لە دوای ساڵی (2014)، بەهۆی سەرهەڵدانی قەیرانی دارایەوە بە ڕەوش و بارودۆخێکی سەختی دارایی و ئابووری تێدەپەڕێت. ئەم قەیرانەش لەهەموو بوارەکانی ژیانی کۆمەڵایەتیدا کۆمەڵگای دووچاری بارودۆخیکی سەخت و نەخوازراو کردۆتەوە، چونکە تێکچوونی باری دارایی و ئابووری لە کۆمەڵگا

هەولێری کێبڕکێ

ڕەنگدانەوەی نەرێنیی گەورەی هەیە لەسەر سەقامگیری و هاوسەنگیی تەواوی سیستەمەکانی تری کۆمەڵگا.

لەم توێژینەوەیەدا هەوڵدراوە شیکردنەوە بۆ ڕەوش و بارودۆخی سەختی گوزەرانی هاوڵاتیان بکرێت و دەستنیشانی کاریگەری و ئاکامەکانی سەرهەڵدانی قەیرانی دارایی لە سەرەتای ساڵی (2014-2017) بکرێت، کە تیایدا تاک و کۆمەڵگا دووچاری بارودۆخێکی سەختی ژیان بوونەتەوە لە بوارەکانی (کۆمەڵایەتی، دەروونی، ئابووری، سیاسی، پەروەردەیی ، تەندروستی و ژینگەیی). جێگەی ئاماژەیە ئەم توێژینەوەیە سەرەڕای پێشەکی پێکهاتووە لە چەند تەوەرێکی سەرەکی.

تەوەرەکانی توێژینەوەکە:-

تەوەری یەکەم: چوارچێوەی گشتیی توێژینەوە

1- گرفتی توێژینەوە

دیاریکردنی گرفتی توێژینەوە بە هەنگاوی یەکەم و خاڵی دەسپێک دادەندرێت، لە هەر توێژینەوەیەکی زانستیدا، دواجار بەچەند پرسیارێکی سەرەکی گوزارشتی لێدەکرێت. قەیرانی دارایی بە یەکێک لەو چەمک و پرسە فراوان و فرە ڕەهەندانە دادەندرێت کە لە جیهاندا بایەخێکی زۆری پێدەدرێت و بۆتە بابەتی توێژینەوەی بواری زانستە کۆمەڵایەتییەکان و ئاسەواری نەرێنیی گەورەیان لەسەر هەموو بوارەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی هەیە.

کاریگەری و ئاسەوارەکانی قەیرانی دارایی لە ساڵی (2014) ڕۆژ لە دوای ڕۆژ قووڵستر و زیاتر بوون و ڕوخسارەکانی بەدیارکەوتن لەسەر ئاستی بژێویی خەڵک و داهاتی خەڵک و داتەپینی بازاڕ و بڵاوبوونەوەی بێکاری و هەژاری و دزی و لاوازبوونی چینی ناوەند، هەروەها

زیادبوونی ڕێژەی تاوان و توندوتیژیی خێزانی و تەڵاق و لاوازبوونی متمانە لە نێوان خەڵک و حکومەت، لەهەمان کاتدا دروستبوونی مەترسی لەسەر گیانی نەخۆش و کەمبوونەوەی پرۆژە خزمەتگوزاریەکان، هەموو ئەم بارودۆخە نەخوازراوانەش لە ڕووی کۆمەڵایەتی و دەروونی و ئابووری و سیاسی و پەروەردەیی و تەندروستی و ژینگەیی، ئاسەواری نەرێنییان لەسەر تاک و کۆمەڵگا دروستکرد.

حکومەتی هەرێمی کوردستان ڕووبەڕووی خراپترین قەیرانی دارایی بۆتەوە لەبەر چەند هۆکارێکی جیاواز کە هەموو جومگەکانی توانای حکومەتی هەرێمی لەکارخستووە بۆ بەردەوام بوون لە دابینکردنی خزمەتگوزاری لە کەرتی گشتی و پێویستییە سەرەتاییەکان نەک تەنها بۆ ئاوارەکان و پەنابەران، بەڵکو بۆ هاوڵاتییانی هەرێمیش. ئەم هۆکارانەش بریتیین لە بڕینی ڕێژەی(17%) بودجەی حکومەتی هەرێم لەلایەن حکومەتی فیدراڵیەوە لە مانگی کانوونی دووەمی ساڵی (2014) و تێچووی زۆری شەڕی داعش و بارگرانیی دارایی ئاوارە و پەنابەران لەسەر کەرتی گشتی، کە ساڵانە بە (1.8) ملیار دۆلار دەخەملێندرێت، هەروەها دابەزینی نرخی نەوت کە ڕێژەی لە (90%) داهاتی حکومەت پێکدێنێت ڕووبەڕووی گەورەترین کێشەی دارایی بۆتەوە، بۆ دابینکردنی موچەی فەرمانبەرانی کەرتی گشتی و دابینکردنی پارەی تەرخانکراو بەمەبەستی دابینکردنی خزمەتگوزارییە سەرەتاییەکان.(ڕاپۆرتی ناوەندی هاوبەشی قەیرانەکانی وەزارەتی ناوخۆی حکومەتی هەرێم،2016 :1).

لێرەدا گرفتی توێژینەوەکە بە پرسیارێکی سەرەکی دەخەینەڕوو:-

- ئایا گرینگترین کاریگەرییە نەرێنییەکانی قەیرانی دارایی لە بوارەکانی (کۆمەڵایەتی، دەروونی، ئابووری، سیاسی، پەروەردەیی، تەندروستی و ژینگەیی)، لەسەر تاک و کۆمەڵگا چین؟

2- گرینگیی توێژینەوە

ئەم توێژینەوەیە تیشکدەخاتە سەر بابەتێکی هەنووکەیی لە کوردستاندا کە قەیرانی داراییە، هەروەها هەوڵدانە بۆ دەرخستنی گرنگترین هۆکار و ئاکامە کۆمەڵایەتییەکانی قەیرانی دارایی لە هەرێمی کوردستاندا، بە پشت بەستن بە رێکارە میتۆدییەکان و خستنەڕووی ڕاسپاردە و تێڕوانینی گونجاو, کە بە دەستهاتوون لەسەر بنەمای ئەنجامەکان لەمەڕ واقعی بابەتەکە بۆ چارەسەرکردنی قەیرانەکان و ئاسەوارە نەرینییەکان بۆ لایەنی پەیوەندیدار بە ئامانجی سوود وەرگرتن و جێبەجێکردنییان لەواقعدا.

3- ئامانجەکانی توێژینەوە

ئامانجی توێژینەوەی زانستی دەستنیشانکردنی ڕاستییەکانە، دەربارەی وەڵامی ئەو پرسیارانەی کە لە هزری توێژەر گەڵاڵە دەبن لەبارەی بابەتی توێژینەوەکەی، ئامانجی ئەم توێژینەوەیەش بریتییە لە:- زانین و دەستنیشانکردنی ئاکامە کۆمەڵایەتییەنەرێنییەکانی قەیرانی دارایی لە سەر تاک و کۆمەڵگا لە ماوەی (2014-2017) لە بوارەکانی (کۆمەڵایەتی، دەروونی، ئابووری، سیاسی، پەروەردەیی، تەندروستی و ژینگەیی).

4- چەمکە سەرەکییەکانی توێژینەوە

یەکەم:- قەیران (crisis)

لەڕووی زمانەوانییەوە:- لە فەرهەنگەکانی زمانی عەرەبی قەیران (ازمة) بەمانای سەختی و قاتوقڕی و برسێتی(الشدة والقحط) دێت(المعجم الوسیط2004 :34). لە فەرهەنگی ئۆکسفۆردی ئینگلیزیش (crisis) بەچەند مانایەک هاتووە: 1- خاڵی وەرچەرخان. 2- قەیران. 3- قۆناغێکی

مەترسیدار و خاڵێکی سەخت و ئاڵۆزبوون. (Oxford Dictionary, 1984:16)

لەڕووی چەمکەوە:- تۆیژەر (Herman,1963:211) باوەڕی وایە قەیران هەڵوێستێکی دیاریکراوە و خاوەن (3) ڕەهەند و خەسڵەتە کە پێکهاتوون لە:-

1. هەڕەشەیەکی گەورەیە لەسەر ئامانج و بەها و بەرژەوەندییەکان.
2. کاتێکی کەم و دیاریکراو بۆ وەڵامدانەوەی، کە دەتوانین ئەنجامی بدەین.
3. هەڵوێستێکی لەناکاو و چاوەڕوانەکراوە.

(بدوي ،91:1982) باوەڕی وایە لە ڕوانگەی کۆمەڵایەتییەوە قەیران بەمانای وەستانی کار و چالاکییە ڕێکخراو و چاوەڕوانکراوەکان دێت، هەروەها شڵەژانی داب و نۆرمەکانە کە پێویستی بەگۆڕانکارییەکی خێرا هەیە بۆ گێڕانەوەی هاوسەنگی و بونیادنانی دابی نوێ و گونجاوتر.

لە ڕووی پێکهاتەوە قەیران هەڵوێستێکی نائاسایی و چاوەڕوانەکراوە، مەترسییەکی گەورە و خێرای هەیە و ڕووداوی تر بەدوای خۆیدا دێنێت، لەهەمان کاتدا هەڕەشەیە لەسەر توانای تاک، ڕێکخراو، کۆمەڵگا بۆ خۆڕاگرتن و مانەوە، قەیران هەر تەنها هەڕەشە ناگرێتەوە بەڵکو هەڵێکیشە بۆ گۆڕانکاری(محمد،2011: 48). لە پێناسەیەکی ڕێکاریدا: قەیران بارودۆخێکی کۆمەڵایەتیی نەخوازراوە، ڕووبەڕووی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی دەبێتەوە، گوزارشتە لەگۆڕانێکی نەرێنیی لەناکاو و هەڵگری ڕەگەزی هەڕەشە و شڵەژان و مەترسییە لەسەر بوارەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی.

دووەم:- قەیرانی دارایی (financial crisis)

قەیرانی دارایی بریتییە لەڕوودانی کەموکوڕییەکی ترسناک و لەناکاوی ڕێژەیی کە دووچاری ڕەفتارە ڕاهاتووەکانی ڕێکخراوە داراییەکان دەبێت، کە کۆمەڵێک مەترسی ڕاستەوخۆ و گەورە لە خۆدەگرێت بۆ سەر دەوڵەت و ڕێکخراوەکان و تاک و هەموو خاوەن بەرژەوەندییەکان، ئەم کەموکوڕیەش پێویستی بە بەشدارییەکی خێرا و چالاک هەیە لەلایەن هەموو لایەنە پەیوەندیدارەکان(Ramkishen, 2007: 92,104).

(شحاتە،2010 :3) پێناسەی قەیرانی دارایی دەکات بە شڵەژانێکی توند و لە ناکاو لە هەندێ لە هاوسەنگییە ئابووریییەکاندا کە دەبێتە هۆی داڕمانی ژمارەیەک لە دەزگا داراییەکان و کاریگەرییەکەشی بۆ کەرتەکانی تریش دریژدەبێتەوە.

توێژەران(Mishkin and Eaknis, 2014: 6) باوەڕیان وایە قەیرانی دارایی بریتییە لە تێکچوونە سەرەکییەکان لە بازاڕە داراییەکان کە دابەزینێکی گەورە و توند لە نرخی کەل و پەل و کالاکان و هەروەها هەرەسهێنان و سەرنەکەوتنی زۆرێک لە دامەزراوە داراییەکان و دامەزراوەکانی تر، جیادەکرێتەوە و دەناسرێت.

یەکێک لەو چەمکانەی کە پەیوەندییەکی بەتینی بە قەیرانی داراییەوە هەیە بریتییە لە قەیرانی ئابووری، زۆرێک لە زانایان ئاماژە بە پەیوەندی و پێکەوەبەستراوی ئەم دوو چەمکە دەکەن.

ئەگەر قەیرانی دارایی لە سەرەتاوە پەیوەندیی بە بازاڕی داراییەوە هەبێت، ئەوا ئاسەوارەکانی کاریگەریی لەسەر ئابووریی ڕاستەقینە دەبێت، کە باوەڕپێدان کەمدەبێتەوە و دواتریش ئاستی وەبەرهێنان دادەبەزێت، کە

قەیرانی ئابووری ڕووەدات و هەتا دەبێت بەداڕووخانی ئابووری(بلعباس،2009: 9).

دەتوانین لە پێناسەیەکی ڕێکاریدا بڵێین قەیرانی دارایی جۆرێکە لە مایەپوچبوون و داڕمانی سیستەمی دارایی و دامودەزگا داراییەکانی میری، یاخود گوزارشتە لە شڵەژانێکی توند و لە ناکاوی بەهای هەبووەکان (الأصول) و سەرچاوە سەرەکییەکانی داهاتی وڵات، لە ئەنجامی گۆڕانکاریی ناوخۆیی یان دەرەکی لەڕووی سیاسی و داراییەوە، ئەمەش دەبێتە هۆی خراپبوونی گوزەران و دروستبوونی کۆمەڵێک گرفتی کۆمەڵایەتی، وەکو بێکاری و تاوان و هەژاری و توندوتیژی و تێکچوونی شیرازەی خێزان.

سێیەم:- قەیرانی ئابووری (Economical Crisis)

(ابو الرشته ،1990: 2) باوەڕی وایە قەیرانی ئابووری بریتییە لە شڵەژانێکی توند لە سازدان و ڕاییکردنی کاروبارەکانی دامەزراوە داراییەکانی میری ناو کۆمەڵگا و پێویستیی بە توانایەکی فراوان هەیە، بۆ لابردن و دووبارە گەڕاندنەوەی بارودۆخەکە بۆ جێگیری و ڕاستەڕێبوون، مەبەست لە قەیرانی ئابووری تەنها کەموکوریەکی سادە نییە، لە کاروباری دارایی کە بتواندرێت چارەسەر بکرێت بە ئامرازی ئاسایی وەکو کەموکورییەکانی تر کە پێشبینی دەکرێت لە کاروبارەکانی ژیان ڕووبدات.

(ابراهیم،111:2007) باوەڕی وایە قەیرانی ئابووری گوزارشتە لەو ماوەیەی کە ڕێڕەوی گەشەی ئابووری دەپچڕێت و دەبێتە هۆی نەمان و لە دەستدانی ڕێکخستنی ئابووری کە کۆمەڵێک شێوە لەخۆدەگرێت، وەکو هەرەسهێنانی بازاڕی دارایی، زۆربوونی باجەکان و بێکاری.

(الصمادي،2010: 3) قەیرانی ئابووری بەمانای شڵەژانێکی تونده له ڕاییکردن و بەڕێوەبردنی کاروباری دارایی دەوڵەت که پێویستیی به توانایەکی فراوان هەیه، بۆ لابردن و گێڕانەوەی بارودۆخەکه بۆ جێگیری و ئاسایی کردنەوه. له پێناسەیەکی ڕێکاریدا: قەیرانی ئابووری بریتییه له بارودۆخێکی ئابووری ناڵەبار و نەخوازراو دووچاری ئابووری کۆمەڵگا دەبێتەوه، له ئەنجامی هەرەسهێنان و داتەپینی سەرچاوه داراییەکان و لاوازبوونی چالاکییه ئابووریيەکان، ڕەنگدانەوەی نەرێنی لەسەر سەرجەم سێکتەر و بوارەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی دەبێت.

تەوەرەی دووەم : هۆکارەکانی قەیرانه داراییەکان

1. ناسەقامگیریی ئابووری هەمووەکی: (عبدالرضا و الجوارین،2013:31،32). یەکێک له گرنگترین سەرچاوه دەرەکییەکانی قەیران بریتییه له هەڵبەزودابەزی له مەرجی ئاڵوگۆڕی بازرگانی، لەو کاتەی مەرجەکانی بازرگانی دابەزی و لاوازبوو ئەم بارودۆخه قورس دەبێت بۆ ئەوانەی له بانکەکان کاردەکەن، که سەرقاڵن به چالاکییەکانی هەنارده و هاوردەکردن تاوەکو وەفاداربن بەرامبەر پابەندبوونەکانیان بەتایبەت خزمەتگوزاریی قەرز. لەم بارەیەوه داتاکانی بانکی نێودەوڵەتی ئاماژه بەوه دەکات له (75%) وڵاتانی تازه پێگەیشتوو که دووچاری قەیرانی دارایی بوون ئەوا پێش ئەوەی قەیرانەکه ڕووبدات بەڕێژەی له (10%)، دابەزینی مەرجەکانی ئاڵوگۆڕی بازرگانییان بەخۆیەوه دیوه.

2. شڵەژانی کەرتی دارایی: فراوانبوونی پێدانی (باوەڕپێدان*) و هەڵقوڵانێکی گەورەی سەرمایەدارەکان له دەرەوه و داڕمانی بازاڕی کاغەزه داراییەکان، خاڵی هاوبەشی ئەو قەیرانه داراییانەیه که له وڵاتانی باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا ڕوویاندا. لەلایەکی ترەوه فراوانبوونی پێدانی باوەڕپێدان دەبێته هۆی ڕووداتی دیاردەی چڕکردنەوەی باوەڕپێدان لەجۆرێکی دیاریکراو له قەرزەکان، وەکو قەرزەکانی بەکاربەر یان

خانووبەرە، وەکو ئەو قەیرانە دارایییەی کە لە کۆریای باشوور ڕوویدا، یاخود لە کەرتێک لە کەرتەکان ڕووبدات وەکو کەرتی حکومی یان پیشەسازی یان بازرگانی وەکو قەیرانی ولاتی تایلاند. (عبدالرضا و الجوارین، 2013: 33).

3. **ساختەکاری و گەندەڵییە دارایییەکان:** ئەگەر ساختەکاری و گەندەڵییە دارایییەکان فاکتەری دروستبوونی تەنگژە دارایییەکان نەبن، ئەوا بێگومان لە قووڵبوونەوە و فراوانبوونی ئەو جۆرە تەنگژانەدا ڕۆڵێکی سەرەکییان هەیە، لەزۆر حاڵەتدا ساختەکاری و گەندەڵییە دارایییەکان، بوونەتە هۆی ڕووخانی دامەزراوە دارایییەکان. (درەخشان،2010: 30)

4.**سیاسەتی نرخی ئاڵوگۆڕ:** تێبینی دەکرێت هەموو ئەو ولاتانەی کە پەیڕەوی سیاسەتی نرخی جێگیریی بانکی دەکەن، زیاتر ڕووبەڕووی خورپەی دەرەکی دەبنەوە، هەروەها لە ژێر سێبەری ئەو سیستەمەدا ئەستەمە دەستەڵاتی نەختینە بتوانێت ڕۆڵی بانکێک ببینێت، کە وەکو پەناگەهێک وابێت بۆ قەرزکردنی دراوە بیانییەکان، ئەمەش مانای لەدەستدانی یەدەگی پارەی بیانییە لەلایەن دەستەڵاتی نەختینە و مانای ڕووبەڕووبوونەوەی قەیرانی دراو دەگەیەنێت، وەکو قەیرانی ولاتی ئەرجەنتین و مەکسیک. (الناجي،2004 : 8)

6. **سستی و لاوازی لە ڕێکخستنی بازاڕە دارایییەکاندا:** یەکێک لە گرنگترین هۆکارەکانی سەرهەڵدان و دروستبوونی تەنگژە دراییەکان لاوازی و سستیی حکومەتەکان لە ڕێکخستنی بازارە دارایییەکانە. ئەگەر تەنگژە دارایییەکان ببنە دروستبوونی بێبازاری ئابووری، بەهەڕەشەو مەترسییەکی زۆر جیدی بۆ سەر حکومەتەکان لە قەڵەم دەدرێن، لەم ڕووەوە حکومەتەکان بەردەوام لە هەوڵی ئەوەدان ڕێگری لە بەردەم دروستبوونی تەنگژە دراییەکاندا دروست بکەن. (درەخشان،2010، ل27).

(درەخشان،2010 : 27)

تەوەرەی سێیەم: هۆکارەکانی قەیرانی دارایی لە هەرێمی کوردستانی عێراق

1. سەرهەڵدانی قەیرانی دارایی لە عێراق:- بە پێی وتەی ڕاوێژکاری ئابووری سەرۆک وەزیرانی عێراق (د. صالح) عێراق لە قەیرانێکی داراییدا دەژێت، لەماوەی دابەزینی نرخی نەوت لە ناوەڕاستی ساڵی (2014) بووە هۆی تێکچوونی تەرازووی پێدانی عێراقی و ڕەنگدانەوەی هەبوو لەسەر بوودجەی عێراق. (صالح ،2017)

ئابووری عێراق پشت بە فرۆشتنی نەوت دەبەستێت وەکو سەرچاوەیەکی سەرەکی بۆ دەرامەتەکان و هەناردەکان، بۆیە دابەزینی نرخی نەوت بە شێوەیەکی گەورە، هۆکارێکی سەرەکی قەیرانی داراییە. (عبدالعزاوی،2015،ص277،278) هەروەها عێراق بۆ پارەدارکردنی بوودجەکەی لە (97%) پشت بە دەرامەتی نەوتی دەبەستێت (السلیم،2016).

کەواتە دەتوانیین بڵێین ئەو قەیرانە داراییەی کە لە عێراق ڕوویدا، ڕەنگدانەوەی هەبوو لەسەر هەرێم، چونکە هەرێمی کوردستان بەشێکە لە عێراق و سەرچاوەی داهات و دەرامەتەکانی لەحکومەتی عێراقی دابینەدەکرا، کە پشکی (17%)یە.

2.شەڕکردن لەگەڵ ڕێکخراوی تیرۆرستیی (داعش**) و زیان و خەرجییەکانی:

(کرستین لاغارد) بەڕێوەبەری گشتیی سندوقی نەختینەی نێودەوڵەتی (الصندوق النقد الدولي) باوەڕی وایە هێرشەکانی داعش بوونە هۆی ڕشتنی خوێنی هەزاران هاوڵاتی و هۆکاری ڕوودانی قەیرانێکی مرۆیی گەورە. هەروەها فراوانبوونی ئەو هێرشانەی داعش بووە هۆی دابەزینی نرخی نەوت بەڕێژەی (50%) لەماوەی چەند مانگێک، ئەمەش

بووه هۆی ڕوودانی خورپەیەکی گەورەی دەرەکی بۆ تەرازووی پێدان و داهات و بووجەی سالانەی عێراق کە بە شێوەیەکی گەورە پشتی دەبەستا بە ڕەسیدەکانی ناردنی نەوت.(لاغارد،2015 :1)

ئەوەی قەیرانەکەی ئەوەندەی تر قورسکردووە، شەڕی چەکدارانی داعشە، بە شێوەیەک لەڕێی داخستنی خاڵە سنووریەکانەوە کاریگەریی لەسەر هاوردە و هەناردەکردنی کالا دروستکردووە و داهاتی خاڵە گومرگییەکانی هەرێمی کوردستانی بۆ (50%) دابەزاندووە، هەروەها ئاوارەبوونی خەڵکی ئەو ناوچانەش کە داعش دەستی بەسەرداگرتووە، خەرجییەکانی حکومەتی هەرێمی زیاتر کردووە.(حەمە کەریم و ئەوانی تر،2015 :93)

لەلایەکی ترەوە ئەو هەڕەشانەی کە داعش لە ڕۆژئاوا و باکووری عێراق دروستیکرد، بووە هۆی چێهێشتنی کۆمەڵێک کۆمپانیای وەبەرهێنان و کۆمپانیاکانی دۆزەرەوەی نەوت و هەندێ بانکی بیانی لە هەولێر، لە هەمانکاتدا کەرتی گەشتوگوزاری لە هەرێم و بەتایبەتیش لە شاری هەولێر زۆر کاریگەر بوو بەم بارودۆخەی بەجۆرێک ڕێژەی گەشتیارە ناوخۆیی و بیانییەکان کەم بوویەوە، ئەمەش بووە هۆی کەمبوونەوەی قەبارەی داهاتی دارایی تایبەت بە کەرتی گەشتوگوزار. (الحمداني ،2014)

بەپێی وتەی وتەبێژی دەستەی گشتیی گەشتوگوزار لە کوردستان (نادر ڕۆستی) سالی (2013) نزیکەی (3) ملیۆن گەشتیار ڕوویان لە هەرێم کردووە، داهاتی ئەم ساڵ زیاتر بوو لە (650.000.000) دۆلار، بەڵام سەرهەڵدانی قەیرانی دارایی و هاتنی داعش، بووە هۆی نەهاتنی ژمارەیەکی زۆری گەشتیار بۆ هەرێم، بۆیە ڕێژەی گەشتیاری لە هەرێمی کوردستان ڕووی لە کەمی کرد و لە سالی (2014) لە (60%) کەمی کرد، هەروەها لە سالی (2015) بەهەمان شێوە لە(60%) کەمیکردووە. (ڕۆستی ،2015).

3. هاتنی لێشاوی ئاواره و کۆچبەران بۆ هەرێمی کوردستان: لە دوای ڕوخانی ڕژێمی فاشیستی بەعس لە عێراق لە ساڵی (2003) ناوچەکانی ناوەڕاست و باشووری عێراق دووچاری خراپی بارودۆخی ئاسایش بوونەوە، هاوڵاتیانی عەرەب پەیتا پەیتا کۆچیان کرد بۆ شوێنە ئارامەکان لە وڵاتانی دەوروبەر و هەرێمی کوردستان، بەتایبەت لەدوای داگیرکردنی شاری موسل لەلایەن داعشەوە لە ساڵی (2014).

بەپێی نوێترین سەرژمێری (ڕاپۆرتی ناوەندی هاوبەشی هەماهەنگی قەیرانەکان –وەزارەتی ناوخۆی حکومەتی هەرێمی کوردستان،2017). هاتووە:-

خشتەی ژمارە (١)

کۆی گشتیی ژمارەی ئاوارە و پەنابەران لە هەرێمی کوردستان

کۆی گشتی ژمارەی ئاوارەکان (تاک)				کۆی گشتی ژمارەی بەنابەران (تاک)	
پارێزگا	ناو کامپ	دەرەوەی کامپ	پارێزگا	ناو کامپ	دەرەوەی کامپ
هەولێر	105.151	459.601	هەولێر	32.781	85.013
دهۆک	199.461	334.691	دهۆک	50.228	33.611
سلێمانی	19.092	214.500	سلێمانی	8.259	23.114
کۆ	323.704	1.008.792	کۆ	91.268	141.738
کۆی گشتی	1.333.496		کۆی گشتی	233.006	
کۆی گشتی ئاوارەکان و پەنابەران : 1.565.502 کەس.					

ئەم خشتەیە ئامادەکراوە لەلایەن توێژەر بە سوود وەرگرتن لە داتاکانی (ڕاپۆرتی ناوەندی هاوبەشی هەماهەنگی قەیرانەکان– وەزارەتی ناوخۆی حکومەتی هەرێمی کوردستان، 2017).

لە ئەنجامی ئەو شەپۆلە ئاوارە و پەنابەرانە ڕێژەی دانیشتوانی هەرێمی کوردستان بە ڕێژەی (30%) زیادی کردووە، لەکاتێکدا ئاوارەکان بەبەردەوامی خزمەتگوزاریی ئاسایش و پاراستن و خزمەتگوزاریی تریشیان پێشکەشکراوە، ئەمەش لەسەر حیسابی ئابووری کوردستان بووە(ڕاپۆرتی ناوەندی هاوبەشی هەماهەنگی قەیرانەکان، 2015). بێگومان بوونی ئەو ڕێژە زۆرەی ئاوارە و پەنابەران لە هەرێمی کوردستان قورسایی و تێچوویەکی زۆر دەخاتە سەر حکومەت لە دابینکردنی بوودجەی تایبەت بۆ ئەو ڕێژە زۆرەی ئاوارەکان.

4. دابەزینی نرخی نەوت: دوای ئەوەی هەرێمی کوردستانی عێراق، بووە خاوەن کێڵگەی نەوتی تایبەت بەخۆیی و ڕاکێشانی چەندین کۆمپانیاکانی بواری نەوت و غاز و بە سەربەخۆ دەستی کرد بە فرۆشتن و مامەڵەکردن لەگەڵ نەوت، بەڵام لەگەڵ دابەزینی نرخی نەوت لە جیهاندا، کوردستانیش زیانێکی گەورەی دارایی بەرکەوت، وەکو هەر وڵاتێکی تری بەرهەمهێنەر و هەناردەکەری نەوت.

بەبڕوای (الخنسي،2015) دابەزینی گەورە لەنرخی نەوت زیانێکی گەورە دەگەیەنێت بە وڵاتانی بەرهەمهێن، بەتایبەت ئەگەر ئابووری ئەو وڵاتانە پشت ببەستێت بە دەستهاتەکانی نەوت لە (90%) وەکو وڵاتانی کەنداو، هەروەها قەبارەی کاریگەرییەکە زیاترە لەسەر ئەو وڵاتانەی کە باری داراییان وەک پێویست نییە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو قەیرانە، بەڵام مەترسییەکان زۆر سەختترن لەسەر ئەو وڵاتانەی کە بە دەست کورتهێنانی بوودجەوە دەنالێنن، وەکو عێراق. هەرێمی کوردستان دووچاری گرفتی پێدانی پارەی تێچووی کۆمپانیاکانی نەوت بووەوە، لە دوای دابەزینی نرخی نەوت لە (110) دۆلار بۆ (45) دۆلار کە تێچووی بەرهەمهێنانی هەر بەرمیلێک (20) دۆلار بوو، دابەزینی نرخی نەوت دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی پشکی هەرێمی کوردستان لە داهاتی نەوت، چ لەگەڵ عێراق بێت، چ بەتەنها بێت.

حکومەتی هەرێم نەوت دەفرۆشێت بە (20)دۆلار، هەرێم ڕووبەڕووی ساڵێکی سەخت دەبێتەوە، دابەزینی نرخی نەوت و شەڕکردن لەگەڵ داعش و پێشوازیکردن لە ڕێژەیەکی زۆری ئاوارەکان، هۆکاری سەرەکیی قەیرانی ئابووریین لە کوردستان، لە هەمانکاتدا قەبارەی داهات و دەستکەوتەکانی هەرێم (500) ملیار دینارە، بەڵام پێویستمان بە (850) ملیار دینارە بۆ مووچەی فەرمانبەران، قەبارەی داهات و دەستکەوتەکانی ناوخۆیی هەرێم (140) ملیارە، کەچی لە پێش شەڕکردن لەگەڵ داعش ئەو داهاتە (300) ملیار دینار بوو. (بارزانی ،2016).

5. **بڕینی بەشە بوودجەی هەرێم و ململانێکانی نێوان حکومەتی هەرێم و بەغدا:** لە ئەنجامی دروستبوونی ململانێی نێوان حکومەتی هەرێم و بەغدا، لەسەر پرسی نەوت و فرۆشتنی نەوت، دەرئەنجامی نەرێنی لێکەوتەوە کاریگەرترینیان بڕینی بەشە بوودجەی هەرێم بوو لە (17%) لە بوودجەی گشتیی حکومەتی عێراق، ئەمەش بووە هۆی بڕینی مووچەی فەرمانبەرانی کوردستان و کورتهێنانی بوودجەی کوردستان.

نوری مالیکی سەرۆک وەزیرانی عێراق لە کۆتایی ساڵی (2013)وەک سزایەک، بەبڕیارێکی زارەکی بەشە بوودجەی هەرێمی کوردستانی ڕاگرت، بەهۆی پابەندنەبوونی حکومەتی هەرێمی کوردستان بە هەناردەکردنی نەوت لەڕێگەی کۆمپانیای بەبازاڕ کردنی نەوتی عیراق (سۆمۆ)وە. لەلایەکی ترەوە ئەو پرۆسە نەوتییەی کە حکومەتی هەرێمی کوردستان لە ساڵی (2007) دەستی پێکرد لەسەرەتاوە بە قەیران و کێشە دەستی پێکرد، لە ماوەی ئەو ساڵانەی دواییشدا نە قەیرانەکان لەگەڵ بەغدا چارەسەرکرا و نە نەوت و گازی هەرێمیش توانی ببێتە داهاتێک بۆ چارەسەری قەیرانی دارای، کە بەهۆی نەناردنی بوودجەی هەرێم لەلایەن حکومەتی عێراقەوە سەریهەڵدا. (کەریم و ئەوانی تر،2015 :97،91)

لە دەرئەنجامی بڕینی بەشە بوودجەی هەرێم و ململانێکانی نێوان حکومەتی هەرێم و بەغدا، ڕەوشی هەرێمی کوردستان بەگشتی تووشی شڵەژان و ناسەقامگیری بوو. "لە دوای ئەوەی توانای دارایی حکومەتی هەرێم گەیشت بەئاقارێکی ترسناک، ناچاربوو بڕیارێکی قورس بدات بۆ کەمکردنەوەی بوودجەی بەکارهێنان بە ڕێژەی (70%) و کەمکردنەوەی مووچەی فەرمانبەرانی کەرتی گشتی بەڕێژەی(15%-75%) ئەم بڕیارەش چووە بواری جێبەجێکردنەوە لە سەرەتای ساڵی (2016). (ڕاپۆرتی ناوەندی هاوبەشی هەماهەنگی قەیرانەکان،2016 : 2)

6. گەندەڵی دارایی و کارگێڕی و لاوازیی سیستەمی چاودێری و ژمێریاری

گەندەڵی دیاردەیەکی سیاسی و ئابووری و کارگێڕی و کۆمەڵایەتییە, لە بنچینەدا مانای بەکارهێنان و سوود وەرگرتنە لە دەستەڵات یان هێز و توانا لە پێناو دەستکەوتێکی مادیی یان مەعنەوی بە ڕێگایەکی نادروست. (داود ،2013: 66)

بەپێی وتەی سەرۆکی دەستەی دەستپاکیی هەرێمی کوردستان (د. احمد انور محمد) هەزار دۆسیەی گەندەڵی دارایی و کارگێڕیی گەورە بوونی هەیە لە دامودەزگاکان و وەزارەتەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان، جەختدەکاتەوە لەسەر بەهەدەردانی بڕە پارەیەکی زۆر بەهۆی بڵاوی گەندەڵی لە کوردستان و عێراق بە گشتی، ئاماژە دەکات بە پێشکەشکردنی (900) ڕاپۆرتی گەندەڵی. (محمد،2017)

بەپێی ڕاپۆرت و ڕووپێوی ساڵانەی ڕێکخراوی شەفافی نێودەوڵەتی TRANSPARENCY INTERNATIONAL-the global colition against corruption)، کە ڕیزبەندی ڕێژەی گەندەڵی لە وڵاتان بڵاودەکاتەوە، وڵاتی عێراق وەکو یەکێک لە گەندەڵترین وڵاتانی جیهان دەستنیشان دەکات لە ساڵانی 2012-2016. بەم شێوەی خوارەوە

ڕیزبەندی و ئاستی گەندەڵی لە عێراقدا دەخەینەڕوو:-
https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index2016

Corruption Perceptions Index 2016

Rank 2016	Country	2016 score	2015 score	2014 score	2013 score	2012 score
166	Iraq	17	16	16	16	18

پلەی گەندەڵی دەستنیشان دەکرێت لە پلەی (100.....0)، ئەو وڵاتانەی کەمترین پلە لە 100 بەدەست دێنن، واتە زۆر گەندەڵن و تا پلەیان بەرزتربێتەوە ڕێژەی گەندەڵیان کەمتر دەبێتەوە.

وڵاتی عێراق لە کۆی (176) وڵات و لە کۆی (5) ساڵ پلەی (166) بەدەستهێناوە، واتە تەنها (10) وڵات لە عێراق زیاتر گەندەڵترن. هەرێمی کوردستان وەکو بەشێک لە عێراق هەژمارکراوە و جیانەکراوەتەوە.

گەندەڵی دەبێتە هۆی لاوازکردنی وەبەرهێنان و گواستنەوەی سامان بۆ دەرەوەی وڵات، لە کاتێکدا کە پێویستە ئەو سامانە بەکاربهێندرێت بۆ دامەزراندنی پڕۆژەکانی گەشەپێدانی ئابووری کە خزمەتی هاوڵاتی بکات لە ڕێگەی دابینکردنی کار، هەروەها دەبێتە هۆی کۆچکردنی کەسانی

خاوەن عەقڵ و توانا ئابووریيەکان بۆ دەرەوە بەهۆی لایەنگیری و واستەکردنەوە. (ابراهیم و هارون، 2016 : 226)

لەلایەکی ترەوە بەپێی دەرئەنجامی توێژینەوەیەک کە لەلایەن کۆمەڵێک توێژەرەوە لە هەرێمی کوردستان ئەنجامدراوە لەبارەی (لایەنە کەموکوریەکان لە ستاندەرەکانی ژمێریاری و کاریگەری لە دروستکردنی قەیران و هەرەسهێنانە داراییەکان) دەرکەوتووە، کە کاریگەریی کەموکوریيەکانی ستاندەرەکانی ژمێریاری، کاریگەریی زۆری هەیە لەسەر دروستبوونی قەیرانی دارایی، بە سوودوەرگرتن لە کەموکوریيەکان و نەرمی و خراپ بەکارهێنانی ستاندەرەکانی ژمێریاری، ژمارەی لیستە داراییەکان دەگۆڕن بۆ بەجێهێنانی ئامانجەکانی بەڕێوەبەرانی کۆمپانیا، ئەم گۆڕانکارییانە لە ماوەیەکی درێژخایەن زیانێکی زۆر بە کۆمپانیا و ئەو لایەنانە دەگەیەنێت، کە ماملەڵە لەگەڵ کۆمپانیا دەکەن و لەوانەیە ببێتە هۆی هەرەسهێنانی کۆمپانیا و دروستبوونی قەیرانی دارایی(نور و اخرون،2016 :407).

کەواتە دەتوانین بڵێین بوونی گەندەڵیی دارایی و کارگێری و لاوازیی سیستەمی ژمێریاری لە هەر وڵاتێک، بەهەموو شێوەکانییەوە لە بەرتیل و نەبوونی شەفافیەت و تەخشان و پەخشانکردنی سەروەت و سامان ، هۆکارن بۆ کەمکردنەوەی دەرامەت و داهاتی دەوڵەت و زیادبوونی تێچووەکان و لاوازبوونی متمانەی خاوەن سەرمایەکان بۆ پڕۆژەی وەبەرهێنان لە وڵات، ئەم دیاردانەش لە کوردستاندا بوونی هەیە و گەر هۆکاری سەرەکیش نەبووبن، ئەوا بەلایەنی کەم یارمەتیدەر بوونە بۆ ڕوودانی قەیرانی دارایی لە کوردستان.

تەوەرەی چوارەم: میتۆدی توێژینەوە (Research Method)

میتۆد شێوازێکە بۆ بیرکردنەوە و کارکردن کە توێژەر پشتی پێ دەبەستێ بۆ ڕێکخستنی بیروڕاکانی و شیکردنەوە و خستنەڕوویان،

هەروەها بۆ گەیشتن بە دەرئەنجام و ڕاستی دەربارەی بابەتی توێژینەوەکە(علیان و غنیم،2004 : 33).

لەم توێژینەوەیەدا، میتۆدی چۆنایەتی (Qualitative Method) بەکارهاتووە، ئەم میتۆدەش یەکێکە لە ڕێبازە سەرەکییەکان لە زانستە کۆمەڵایەتییەکان. توێژینەوەی چۆنایەتی ئەو توێژینەوانەن کە ئاماجی سەرەکییان بریتییە لە وەسفکردنی بارودۆخێک، دیاردەیەک، گرفتێک یاخود ڕووداوێک، کە تیایدا زانیارییەکان کۆدەکرێنەوە لە ڕێگای بەکارهێنانی گۆڕاوەکان یاخود پێوانەکردنی ئەو گۆڕاوانە بە پێوەرەکانی پێوانی چۆنایەتی، هەروەها زانیارییەکان ناگۆڕێن بۆ ژمارەکان لەکاتی شیکردنەوە بۆ دیاریکردنی جیاوازی لە هەڵوێستێک یاخود گرفتێک. (صوان،2017 :41)

تایبەتمەندییەکانی ئەم تیۆرە بریتییە لەوەی کە هاوکاری توێژەر دەکات بۆ گەیشتن بە زانیاریی قووڵ لە بارەی بابەتەکانی توێژینەوە، کە ئەستەمە بتوانین گوزارشتیان لێبکەین بە ژمارە و ئامار، هەروەها ئەم میتۆدە تێگەیشتنێکی زیاترمان پێدەبەخشێت بۆ هەر دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی کە زانیاریی زۆرمان لەبارەیەوە نەبێت، یاخود ڕاستکردنەوەی زانیارییەکانمان لەبارەی ئەو دیاردە کۆمەڵایەتییانەی کە بەشێوەیەکی ورد ڕاڤەنەکراوان.(ماجد، 2016 : 34)

تەوەرەی پێنجەم:کۆکردنەوەی داتاکان

بۆ مەبەستی کۆکردنەوەی داتا لەبارەی ئاکامە کۆمەڵایەتییەکانی قەیرانی دارایی لەسەر تاک و کۆمەڵگا، پشت بە ئامرازێکی گرنگی کۆکردنەوەی زانیاری بەستراوە کە چاوپێکەوتنە.

چاوپێکەوتن (Interview) یەکێکە لە ئامرازەکانی کۆکردنەوەی زانیاری کە بەکاردێت لە توێژینەوەی مەیدانیدا، یاخود بریتییە لە

پرۆسەیەکی کۆمەڵایەتی کە لە نێوان دوو کەس ڕووەدات، یەکیان تۆێژەرە کە وەرگر و کۆکەرەوە و پۆڵێنکەری زانیارییەکانە، دووەمیان لێتوێژراوە کە بەخشەری زانیارییەکانە بۆ تۆێژەر، لە دوای ئاراستەکردنی پرسار لەلایەن تۆێژەرەوە. (عیشور و اخرون،2017 : 329 ،330)

چەند جۆرێک چاوپێکەوتن هەیە بۆ کۆکردنەوەی زانیارییەکان لە تۆێژینەوەی مەیدانیدا، جۆری ئەو چاوپێکەوتنەی کە لەم تۆێژینەوەیەدا بەکارهاتووە، بریتییە لە چاوپێکەوتنی نیمچەکراوە. ئەم چاوپێکەوتنەش واتە دیاریکردنی ژمارەیەک پرسیار سەبارەت بەبابەتی تۆێژینەوە، لەهەمان کاتدا تۆێژەر ئازاد دەبێت لە ئاراستەکردنی پرسیاری تریش کە بەباش و گونجاوی دەزانێت، بەو مەرجەی پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی بە بابەتی تۆێژینەوەکەوە هەبێت. (عمر ،2001 : 272) لەم تۆێژینەوەیەدا چاوپێکەوتن لەگەڵ (12) کەسی شارەزا و پسپۆر کراوە، چاوپێکەوتنەکانیش تۆمار(ڕیکۆرد)کراون و پاشان پاکنووسکراون.

تەوەرەی شەشەم: کۆمەڵگا و نموونەی تۆێژینەوە (Population and simple Study)

کۆمەڵگای تۆێژینەوە بریتییە لە کۆی هەموو ئەو تاکانەی کە نموونەی تۆێژینەوە و بەشداربووەکانی تیادا دیاری دەکەی (Coolican, 2014). کۆمەڵگای ئەم تۆێژینەوەیە شاری هەولێرە، هەروەها نموونەی تۆێژینەوەکەش، نموونەیەکی مەبەستدارە. مەبەست لە نموونەی مەبەستدار ئەو نموونەیەیە کە پشت دەبەستێت بە ویست و ئارەزووی تۆێژەر لە کۆنترۆڵکردنی ئەو نموونەیەی کە مەبەستیەتی، بۆ ئەوەی زانیاریی ڕاست و ورد و بەڵگەدار لەڕووی زانستییەوە کۆبکاتەوە. (حمداوي،2013)

تەوەرەی حەوتەم: خەسڵەتە گشتییەکانی نموونەی توێژینەوە

نموونەی توێژینەوەکە لە (12) کەس پێکهاتوون کە شارەزا و پسپۆڕن و خاوەن بڕوانامەی بەرزن بەپێی تەوەرەکانی توێژینەوەکە وەرگیراون، بەم شێوەیە (2) کەسیان پسپۆری کۆمەڵناسین، یەکیان پرۆفیسۆری یاریدەدەرە و ئەویتریان هەڵگری بڕوانامەی دکتۆرایە. لە بواری دەروونیش (2) کەس، یەکیان پسپۆری نەخۆشییە دەروونییەکانە و هەڵگری بڕوانامەی دکتۆرایە، ئەویتریان پرۆفیسۆرە لە بەشی دەروونزانی. هەروەها (2) کەسیان پرۆفیسۆری یاریدەدەرن لە بواری ئابووری. هەروەها (2) کەسیان پسپۆرن لە بواری پەروەردە، یەکیان زیاتر لە (20) ساڵە سەرپەرشتیاری پەروەردەییە و ئەویتریان بەڕێوەبەری پلاندانانە، هەروەها (1) کەسیان پسپۆری سیاسییە و هەڵگری بڕوانامەی دکتۆرایە لە بواری تەندروستیش (2)کەس، یەکیان پزیشکە و هەڵگری بڕوانامەی دکتۆرایە، ئەویتریان پزیشکە و بەڕێوەبەری گشتییە لە وەزارەتی تەندروستی. لە بواری ژینگەش (1) کەس کە پێشتر وەزیری ژینگەی عێراق بووە.

تەوەرەی هەشتەم: خستنەڕووی ئەنجامەکان و گفتوگۆی توێژینەوە

ئاکام و کاریگەرییە کۆمەڵایەتییەکانی قەیرانی دارایی لەسەر تاک و کۆمەڵگا

- **بواری کۆمەڵایەتی**

لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە قەیرانی دارایی و ئابووری کۆمەڵێک دەرئەنجامی نەرێنی دروستکردووە لەسەر کۆمەڵگا. قەیرانی ئابووریی گەورەی ساڵی (1930) کاریگەریی دروستکرد لەسەر هەموو کۆمەڵگای ئەمریکی لەلاوازبوونی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لە نێوان تاکەکان و گروپەکان، هەروەها زیادکردنی ڕێژەی خۆکوشتن و هەڵکوتانە سەر

بازاڕگە بازرگانییەکان و دزیکردن و نەخۆشییەکانی خەمۆکی و ئالوودەبوون بە ماددە هۆشبەرەکان و لادانی هەرزەکاران. (عمر ب، 2005: 77،76) قەیرانی دارایی کاریگەری دەخاتە سەر پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، هەروەکو نموونەی یەکەمی توێژینەوەکە (ه. ح) کە پسپۆڕی کۆمەڵناسییە دەڵێت "ئەگەر ئێمە سەیری خودی کۆمەڵناسی بکەین دەگونجێت ئەم قەیرانە بە هەردوو دیوەکە کاریگەریی هەبێت، هەم بەدیوە نەرێنییەکە و هەم بە دیوە ئەرێنییەکە، بۆ نموونە گەر سەیری تیۆرەکانی کۆمەڵناسی بکەین یەکێک لەو تیۆڕانە بەناوی نائاسایشی بوون (existential insecurity) ئەم تیۆرە بەکورتی دەڵێت ئەگەر مرۆڤ لە دۆخی نائاسایشیدا بژیت و هەست بکات مەترسییەک لەسەر ژیانی هەیە، لەو دۆخەدا خەڵک زیاتر دەگەڕێتەوە ناو گروپە کۆمەڵایەتییەکانی خۆی و زیاتر پشت بەوانی تر دەبەستێت، لەهەمان کاتیشدا کاتێک لەبەر قەیران مرۆڤەکان سەرقاڵن بە بژێوی ژیان و خەرێکی چەند کارێکن و زۆربەی کات لە دەرەوەن، ئەمە وا دەکات دابڕێت لە گروپە کۆمەڵایەتییەکان و ئەو پەیوەنددیانە بەرەو لاوازیی بڕوات. بەڵام بەگشتی خەڵک لە کاتی قەیراندا نارەحەتە و دڵی خۆش نییە و کەمتر بەلای پەیوەندییەکانەوە دەڕوات. هەروەها نموونەی دووەم (ز. أ. پ) دەڵێت" لەدوای سالّی (2014) بەهۆی قەیرانی داراییەوە، زۆرێک لە هاوڵاتییان بەتایبەت فەرمانبەران سەرقاڵن بە پیشەی دووەم و زۆربەی کات لە دەرەوەن، بۆ ئەوەی بتوانن بژین و پێداویستیی خێزانەکانیان دابین بکەن، ئەمەش کاریگەریی هەبووە لەسەر ڕۆڵی تاک و خێزانەکان لە پەروەردە و چاودێریی منداڵەکان و ڕۆڵیان لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، گومانی تیدا نییە، کەسێک چەند کارێک پێکەوە بکات، ئەوا لەسەر حیسابی پەیوەندییەکانی ناو خیزانەکەیەتی و ئەو توانا و وزەیەی نامێنێت، کە بە ڕۆڵەکانی هەستێت لەگەڵ ئەندامانی خیزانەکەی و دەرەوەی خێزانەکەشی، بۆیە قەیرانی دارایی زیاتر کاریگەریی نەرێنیی هەبووە لە لاوازبوونی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان نەک بەهێزکردنی پەیوەندییەکاندا.

سەبارەت بە کاریگەریی قەیرانی دارایی لەسەر بەها و پێوەرەکان (ه. ح) دەڵێت "ئەگەر لە ئەزموونی کۆمەڵگاکان و توێژینەوەکان بڕوانین، ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە کە کاریگەری قەیران زۆرە لەسەر بەها و پێوەرەکان، وەکو ڕاستگۆیی و دەستپاکی ..هتد. بۆ نموونە کاتێک تاک برسی بوو مووچەی نەبوو و بژێوی ژیانی سەخت بوو کەمتر هەست بە بەرپرسیارەتی دەکات بۆ نموونە پاکوخاوێنیی سەر شەقام، پاشەڕۆ فڕێدەدات گەر پێی بڵێی بۆ وادەکەی وەڵامت دەداتەوە کە من نانم نییە بیخۆم با شەقام هەر پیس بێت. واتە ئەم قەیرانە هەڵومەرجێکی کۆمەڵایەتی و دەروونی وا دروستدەکات کە هەندێ لە بەها باشەکان زۆر گرنگ نەبن و کەمتر پابەندبێت پێوەی و ئەم گرنگییەی نەمێنێت." لەلایەکی تردوە قەیرانی دارایی کاریگەری نەرێنی هەیە لەسەر خێزان لە زیادکردنی توندوتیژی خێزانی و لێکجیابوونەوە.

جیابوونەوە وەکو گرفتێکی کۆمەڵایەتی دووچاری خێزان دەبێت و کاریگەری و ئاسەوارەکانی دەگوازرێتەوە بۆ هەموو کۆمەڵگا، هەروەک نموونەی یەکەم (ه. ح) دەڵێت" قەیرانی دارایی هۆکارێکە بۆ دروستبوونی جۆرێک لە گرفتە خێزانییەکان، بەهۆی سەختی ژیان و کەمی مووچەوە بارودۆخیکی کۆمەڵایەتی و دەروونی نەخوازراو بۆ هاوسەران دروست دەکات ئەمەش پاڵنەرە بۆ لێکجیابوونەوە". لەم بارەوە نموونەی دووەم (ز. أ. پ) دەڵێت" بەدڵنیاییەوە، قەیرانی دارایی دەبێتە هۆی زیادکردنی ڕێژەی توندوتیژی لەناو خێزان و تەنانەت لە دەرەوەی خێزانیش، چونکە کاتێک تاک و خێزان دووچاری باریکی خراپی ئابووری و دارایی دەبێت، لە چینێکی مامناوەند دەچێتە چینێکی هەژار و کاتێک بەخێوکەری ماڵ ناتوانیت حەز و ئارەزووەکانی خۆی و منداڵەکانی جێبەجێبکات، ئەوا کاریگەری نەرێنی لەسەر باری دەروونی دەبێت و ئەمەش ڕەنگدانەوەی دەبێت لەسەر زیادبوونی هەڵچوون و لەدەستدانی کۆنترۆڵی مرۆڤ و ئەنجامدانی ڕەفتاری نەشیاو و توندوتیژی."

لەلایەکی تردوە قەیرانی دارایی بۆتە هۆی زیادکردنی ڕێژەی تاوانەکان لە کۆمەڵگادا. قەیرانە ئابووریەکان بریتین لە شێوەیەک لە گۆڕان، کە گۆڕانی بنەڕەتی ڕووەدات و کاریگەری هەیە لەسەر پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، ناتوانرێت نکۆڵی لە کاریگەرییەکانی قەیرانە ئابووریەکان بکرێت لەسەر دیاردەی تاوان لە کۆمەڵگادا، ئەوەی کە دروستی دەکات دەتوانین پێی بڵێین (زیادبوون لە تێرکردنی تاوان یاخود لەچڕی تاوان). (الشاذلي،2009 :221) هەروەک نموونەی یەکەم (ه. ح) دەڵێت "بەدڵنیایەوە ڕێژەی تاوانەکان بەرزبوونەتەوە، بەتایبەتی تاوانەکانی دزی و بەرتیل واتە ئەو تاوانانەی کە ڕەهەندێکی ئابووریان هەیە". هەروەها نموونەی دووەم (ز. أ. پ) دەڵێت "بەپێی تێڕوانینی تاوانناسی پەیوەندی هەیە لە نێوان هەژاری و بێکاری لەگەڵ تاوان، کاتێک تاک نەتوانێت بژێوی ژیانی دابین بکات و پێداویستییە سەرەکییەکانی تێربکات ئەوا دەستدرێژی دەکات، زۆر جار بەهۆی تاوانی دزیکردنەوە کوشتن ڕووەدات، ئێمە لە میدیاکان و ڕاپۆرتەکان لەم چەند ساڵەی قەیران، بۆمان دەردەکەوێت ڕێژەی کوشتن و دزیکردن زیادبووە بەهۆی تێکچوونی باری دارایی و زۆربوونی قەرزەکان و بێکاری و هەژاری، بۆیە گومانی تیدانییە قەیرانی دارایی هۆکارێکە لە هۆکارەکانی دزیکردن و کوشتن".

بەپێی داتاکانی بەڕێوەبەرایەتی گشتی پۆلیسی میریی هەرێمی کوردستان، بۆمان دەردەکەوێت ڕێژەی تاوانی کوشتن و دزیکردن زیادیکردووە، لەماوەی (2014-2015) بە بەراوردکردن بە دوو ساڵی پێش قەیران (2012- 2013) دەرکەوتووە "ڕێژەی تاوانی دزیکردن لەساڵی (2012) (2527) دزیکردن ڕوویداوە، لە ساڵی (2013) (2967) دزیکردن ڕوویداوە، بەڵام لە ساڵی (2014) بەرزبۆتەوە بۆ (4488) و لە ساڵی (2015) زیاتر بووە بۆ (5222) تاوانی دزیکردن. هەروەها سەبارەت بە تاوانی کوشتن و هەوڵدان بۆ کوشتن دەرکەوتووە، لە ساڵی

(2012) (287) کوشتن و هەوڵدان بۆ کوشتن ڕوویداوە، لە ساڵی (2013) (242) کوشتن و هەوڵدان بۆ کوشتن ڕوویداوە، بەڵام لە ساڵی (2014) بەرزبۆتەوە بۆ (977) تاوان و لە ساڵی (2015) کەمبۆتەوە بۆ (886) تاوانی کوشتن و هەوڵدان بۆ کوشتن".(پیرداود،2016 :77)

- **بواری دەروونی**

قەیرانی دارایی کاریگەری نەرێنی لەسەر ئاسایشی دەروونی تاکەکان بەگشتی دروستکردووە. یەکێک لە کاریگەرییەکانی ئەم قەیرانە لەسەر پێداویستییەکانی تاکە، هەروەکو نموونەی سێیەم (ڕ. ڕ. ص) پسپۆری نەخۆشییە دەروونییەکان دەڵێت"ئەگەر بگەڕێنەوە بۆ ئەو هەڕەمەی زانا ماسلۆ کاتێک باسی پێداویستییەکانی ئادەمیزاد دەکات، لەو پێداویستییانەش ئەوەی کە پێی دەڵێین (basic needs) واتە پێداویستییە سەرەکییەکان، وەکو هەوا و ئاو و خۆراک، کاتیک کە قەیرانی دارایی سەرهەڵدەدات بەشێک لەم پێداویستییە سەرەکییانە بە شێوەیەکی ڕێکوپێک ناگات بە ئادەمیزاد و گرفت دروستدەبێت لە قوناغەکانی دیکەی هەڕەمەکە، وادەکات جۆرێک لە ناڕەحەتی و بێ ئۆقرەیی دەروونی لەلای تاکەکان دروست بێت". هەروەها نموونەی چوارەمی توێژینەوەکە کە پرۆفیسۆرە لە دەروونزانی (ع. أ. ع) دەڵێت" کەمی موچە و بڕانی موچە کاریگەری نەرێنی هەیە لەسەر سەقامگیری و لایەنی دەروونی تاکەکان، ئەگەر لەڕوانگەی هەڕەمی پێداویستییەکانی ماسلۆ سەیری بکەین، ئەوا ئەم قەیرانە کاریگەری نەرێنی هەبوو لەسەر هەموو ئاستەکان، هەر لە جۆری خواردن و پێداویستییەکانی تر، ئەمانەش ڕەنگدانەوەی هەبوو لەسەر ئاسایشی دەروونی".

لەلایەکی ترەوە قەیرانی دارایی بۆتە هۆی زیادکردنی نەخۆشییە دەروونییەکان و ناڕەحەتی دەروونی لەلای تاک. هەروەکو نموونەی سێیەم (ڕ. ڕ. ص) دەڵێت: "بەدڵنیاییەوە قەیرانی دارایی هۆکارە بۆ

کۆمەڵێک نەخۆشی خەمۆکی و دڵەڕاوکێ و نارەحەتی دەروونی، چونکە ئەو کەسەی دووچاری قەیرانی دارایی و ئابووری دەبێت ناتوانیت هەموو پێداویستییەکانی دابین بکات بۆ خانەوادەکەی خۆی و زۆر جار تاک دووچاری ململانێی دەروونی دەبێت، ئەمەش بۆی هەیە هەندێکیان ببن بە نەخۆشی و هەندێکیان ببن بە نیشانە وەکو هەڵچوون و تورەبوون و تێکچوونی خەو یان نەمانی متمانە، هەروەها جۆرەکانی دڵەڕاوکی هەموویان پەیوەندییان بە قەیرانی دارایی و ئابووری هەیە و دەکرێت یەکێک بێت لە هۆکارە سەرەکییەکان، ئەگەرچی بە پێی هەندێ سەرچاوە لە (70%) هۆکارەکانی نەخۆشییە دەروونییەکان بریتین لە قەیرانی دارایی، بەڵام ئەمە پێویستی بەتوێژینەوەی زیاتر هەیە, دەتوانیین نموونەی زیندوو باس بکەین بۆ سەلماندنی ئەم کاریگەرییانە، لە ساڵانی شەستەکان لە ئەوروپا داتەپینی ئابووری سەریهەڵدا و ڕێژەی نەخۆشییە دەروونییەکانی دوو تا سێ ئەوندە زیادیکرد بەبەراورد لەگەڵ پێش داتەپینی ئابووری، ئەمەش بەڵگەیەکە بۆ سەلماندنی ئەم ڕاستییە". هەر لەم بارەوە نموونەی چوارەم (ع. أ. ع) دەڵێت" لە دوای سەرهەڵدانی قەیرانی دارایی ڕێژەی نەخۆشییە دەروونییەکان لە هەڵکشاندییە، چونکە پەیوەستە بەو ژینگەییەی کە تاک تیایدا دەژێت، چەندە ژینگەکە نالەباربێت ئەوەندە زیاتر دەبێت، لەگەڵ هاتنی قەیران ئەو ژینگەیە نالەباربووە و زۆر لە تاکەکان دووچاری هێدمەی دەروونی بوون، واتە بەگشتی هەڕەشە بوو لەسەر ئاسایشی دەروونی تاکەکان.

ئاکامێکی تری قەیرانی دارایی بریتییە لە گۆڕانی جۆری ژیان(Quality of Life)ی هاوڵاتییان لە دوای(2014). نموونەی سێیەم (ڕ. ڕ. ص) دەڵێت "بەدڵنیاییەوە کاریگەری نەرێنی هەبووە لەسەر جۆری ژیانی خەڵک، بۆ نموونە لە پێش قەیران کەم خێزان هەبوو چەند ئوتۆمبێلێکی نەبێت و گەشت نەکات بۆ وڵاتانی تر، بەڵام دوای (2014) ئەم بارودۆخە گۆڕا و ئەو خۆشگوزەرانییەی پێشوو نەما". هەر لەم

بارەوە نموونەی چوارەم (ع. أ. ع) دەڵێت" لە پێش قەیران هاوڵاتیدان تارادەیەک لە خۆشگوزەرانیدا دەژیان، چونکە هاوڵاتییان دەیانتوانی پێداویستییەکانیان دابین بکەن هەر لە گەشتکردن و نەخۆشخانەی باش و کەلوپەلی باش، بەڵام لەدوای (2014) ئەو جۆرە ژیانە گۆڕا، هاوڵاتییان لە بارودۆخێکی سەختدا دەژین و ئەو پارەیە نەما کە لەپێش قەیران هەبوو، ئەوەی پاشەکەوتیشی کردبوو سەرفیکرد."

- **بواری ئابووری**

بێگومان بواری ئابووری بەدەر نییە لەو کاریگەرییە نەرێنییانەی کە قەیرانی دارایی دروستیدەکات لە زیادکردنی دیاردەکانی هەژاری و بێکاری و لاوازکردنی ژێرخانی ئابووری. هەروەکو نموونەی پێنجەم (ت. ف. س) دەڵێت" قەیرانی دارایی کاریگەری هەیە لە زیادکردنی هەژاری، چونکە دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی پارە لە بازاڕ و کەمبوونەوەی دەرفەتی کار و زیادبوونی ڕێژەی بێکاری ئەوەش دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی ئاستی داهاتی کەسەکان و زیادبوونی ڕێژەی هەژاری." هەروەها نموونەی شەشەم (ا. م. ع) دەڵێت" بێگومان کاتێک قەیرانی دارایی و ئابووری دروستدەبێت، خواست لەسەر کاڵا و خزمەتگوزارییەکان کەم دەبێتەوە، ئەم دابەزینەش دەبێتە هۆی ئەوەی بەرهەمی کۆمپانیاکان لە بازاڕەکان نەفرۆشرێت، کەڵەکەبوونی کاڵاکانیش لەبازاڕدا خاوەن کۆمپانیاکان ناچار دەکات بەرهەمەکانیان کەمبکەنەوە، واتە کۆمپانیاکان کاری کەمتر و بەرهەمی کەمتری دەوێت، ئەوەش دەبێتە ناردنە ماڵەوەی بەشێک لە کرێکارەکان و سەرچاوەی داهاتی ئەو کرێکارانە نامێنێت و سەرەنجام تووشی هەژاری دەبێت. ئەم دۆخەش لە هەرێمی کوردستاندا بەتەواوی هەستیپێکراوە لەگەڵ سەرهەڵدانی قەیرانی دارایی لە ساڵی (2014) ڕێژەی هەژاری بەرزبۆتەوە، بۆ نموونە لە ساڵی (2012) ڕێژەی هەژاری لە (13%)بووە، بەڵام لە ساڵی (2015) بەرزبۆتەوە بۆ(15%). " لەلایەکی ترەوە قەیرانی دارایی ڕێژەی بێکاری و لەدەستدانی کاری

زیادکردووە، هەروەکو نموونەی پێنجەم (ت. ف. س) دەڵێت" کاتێک قەیرانی دارایی هەیە سستی و بێبازاڕی وادەکات زۆر لە پڕۆژە و کارگەکان ڕێژەی بەرهەمهێنان کەم بکەنەوە کە ناچاردەبن ڕێژەیەک لە دەستی کار دەربکەن لە کارەکانیان و ئەگەر ئەو قەیرانە بۆ چەند ساڵێک بەردەوام بێت، خواست لە سەر کار زۆر دەبێت هیچ دەرفەتێکی نوێش نییە بە هۆی قەیرانەوە بۆیە ڕێژەی بێکاری زیاد دەکات".نموونەی شەشەم (ا. م. ع) دەڵێت"ئەگەر هاوڵاتییان هێزی کڕینیان بەهێز بێت واتە پارەیان هەبێت ئەوا دەتوانن کاڵا و خزمەتگوزاری بکڕن، بۆ بەرهەمهێنانی کاڵا و خزمەتگوزاریش خاوەن کارگەکان پێویستییان بە کرێکار هەیە و خواست لەسەر کرێکار زۆر دەبێت، بە پێچەوانەشەوە کاتێک هێزی کڕینی هاوڵاتییان دادەبەزیت ئەوا خواستیان لەسەر کرینی کاڵا و خزمەتگوزاری کەمدەبێتەوە ئەمەش کارگەکان ناچار دەکات بەشێک لە کرێکارەکان بنێرنەوە ماڵەوە و کرێکارەکان بێکار دەبن، بەم جۆرە قەیرانی دارایی دەبێتە هۆی دابەزینی دەستهاتی تاک و بەرزبوونەوەی ڕێژەی بێکاری". بەپێی ڕاپۆرتەکانی دەستەی ئاماری هەرێمی کوردستان ڕێژەی بێکاری لە کوردستاندا بەرزبوونەوەیەکی بەرچاوی بەخۆیەوە دیوە. بۆ نموونە لە ساڵی (2014) ڕێژەی بێکاری لە (7.13%) بووە، بەڵام لەساڵی (2015) بەرزبۆتەوە بۆ (13.53%) واتە ڕێژەکە نزیکەی (90%) بەرزبۆتەوە (دەستەی ئاماری هەرێمی کوردستان ، 2016).

کاریگەری و ئاکامێکی تری قەیرانی دارایی، بریتییە لە خراپبوون و کەمبوونەوەی پڕۆژە خزمەتگوزارییەکان لەلایەن میرییەوە هەروەکو نموونەی پێنجەم (ت. ف. س) دەڵێت" کاتێک حکومەت بوودجەی تەواوی لە دەستدا نەبیت بۆ تەواوکردنی پڕۆژە خزمەت گوزارییەکان ئەوا ئاستی خزمەتگوزاری لاواز دەبێت، ناڕەزایی و تێکدانی زیاتری بەسەردێت و گەندڵیش زیاتر دەبێت". هەروەها نموونەی شەشەم (ا. م. ع) دەڵێت " لە کاتی سەرهەڵدانی قەیرانەکان خزمەتگوزارییە گشتییەکان هەم کەمدەبنەوە

و هەم کوالیتیشیان دادەبەزێت، بەهۆی کەمبوونەوەی دەرامەتەکان و خەرجییەکانی میری، لە هەرێمی کوردستاندا ئەم دۆخە زۆر بەئاشکرا هەستیپێکرا لە خزمەتگوزارییە تەندروستی و پەروەردەییەکان و بوارەکانی تردا". دواجار قەیرانی دارایی کاریگەرییەکی خراپی لەسەر گوزەرانی هاوڵاتییان دروستکرد، هەروەکو نموونەی پێنجەم (ت. ف. س) دەڵێت "بژێوی ژیانی هاوڵاتییان بەستراوەتەوە بە داهات و بە دەست هێنانی کار، ئەگەر کارەکانیان لە دەست بدەن ئەوا داهات لە دەستدەدەن و ئەگەر کارەکەش لەدەست نەدەن بە لایەنی کەم داهاتێکی کەمتر بە دەست دەهێنن و بژێوییان بەرەو خراپی دەڕوات لەگەڵ خراپبوونی خزمەتگوزاری و نەمانی بازاڕ بژێوییان زۆر سەخت دەبێت". هەروەها نموونەی شەشەم (ا. م. ع) دەڵێت"بێگومان لەگەڵ پێشکەوتنە خێراکانی تەکنۆلۆجیا بەردەوام پێداویستی نوێ دێتە ئاراوە و مرۆڤ هەوڵدەدات بەدەستیان بهێنیت، ئەم پێداویستییانەش پێویستییان بە پارەی زیاتر هەیە بۆ پارێزگاریکردن لە ئاستی ژیان، پێویستە دەستهاتی تاک بەرزبێتەوە تاوەکو دانەبەزێت لەو ئاستە، بەڵام کاتێک قەیران ڕووەدات ئاستی گوزەران بەرەو دواوە دەگەڕێتەوە لەگەڵ بەردەوام بوونی قەیران".

- **بواری سیاسی**

قەیرانی دارایی لەبواری سیاسیش کۆمەڵێک ئاکام و کاریگەری خۆی دروستکرد، یەکێک لە کاریگەرییەکانی قەیرانی دارایی قوولترکردنی ململانێی سیاسی لە نێوان پارتە سیاسییەکانی کوردستان و لاوازبوونی ئینتیمای نیشتمانی لەلای هاوڵاتییانە. هەروەکو نموونەی حەوتەم(م. س. ا) دەڵێت "ململانێی سیاسی ڕەگوڕیشەیەکی مێژوویی هەیە لە نێوان پارتە سیاسییەکان و ئەوەی باجەکەشی دا و بووە قوربانی هاوڵاتی بوو، لە دوای (2014) ئەم قەیرانە بووە هۆکارێک بۆ یەکتر تۆماتبارکردن و یەکترشکاندن، بەتایبەتیش میدیا ڕۆلێکی گەورەی دەگێڕا لە قوولبوونی قەیرانەکان لە نێوان لایەنە سیاسییەکان. ئەم بارودۆخانە هەمووی

دڵەڕاوکێی دەروونی زیاتر کرد بۆ هاوڵاتییان. هەروەها قەیرانی دارایی ئینتیمای نیشتمانی لاوازکرد بەڵگەش لەسەر ئەمە کۆچکردنی ئەو هەموو گەنج و لاوانەیە بۆ دەرەوە، کە ئەمانە سامانی مرۆیی ئەم میللەتەن. بەڵام بە داخەوە بەشێکیان دەخنکێن لە دەرییای ئیجە و بەشێکیشیان ژیانێکی زۆر سەختیان هەیە و دووچاری بارودۆخێکی دەروونی زۆر سەخت بوون لەو وڵاتانە، لەهەمان کاتدا کۆچکردنی کۆمەڵێک کەسی شارەزا و پسپۆر کە ئەوانە سامانی نەتەوەیین".

لەلایەکی ترەوە بەهۆی قەیرانی داراییەوە ئاسایشی نەتەوەیی کەوتە ژێر مەترسی و هەڕەشەوە، لەم بارەوە نموونەی حەوتەم (م. س. ا) دەڵێت "دوو هۆکاری سەرەکی هەبوون کاریگەری گەورەیان هەبوو لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی، یەکەمیان بوونی داعش. دووەمیان نەبوونی ستراتیژیەکی ئابووری یان نەتەوەیی. لە ساڵی (2014) شەڕی داعش قورسایییەکی زیاتری دروستکرد لەسەر میری، هەروەها دابەزینی نرخی نەوت و دروستبوونی قەیرانی ئابووری کاریگەری هەبوو لە قوڵبوونی قەیرانە سیاسییەکان لە هەرێمدا، مادام ئێمە (17%) بوجەی عێراقمان بوو، نەدەبووایە ئێمە سەربەخۆیی ئابووری خومان ڕابگەیەنین و میریی عێراق لە خۆمان بێمنەت بکەین، دەمانتوانی گرێبەستی دریژخایەن لەگەڵ کۆمپانیاکان بکەین بۆ داهاتوو، هەروەها دەبووایە ستراتیژیەکی درێژخایەن دابنێین و کەرتی کشتوکاڵ پێشبخەین و کاریگەرییەکانی ئەم قەیرانە دارایی و ئابووریە کەمتر دەبۆیەوە".

قەیرانی دارایی کاریگەری نەرێنی هەیە لەسەر سەقامگیری سیاسی و لاوازبوونی متمانەی هاوڵاتییان بە میری. نموونەی حەوتەم (م. س. ا) دەڵێت"بەدڵنیاییەوە قەیرانی دارایی کاریگەری هەیە لە لاوازبوونی متمانەی هاوڵاتییان بە میری، هەر لە پێش (2014) متمانەی هاوڵاتییان کەم بووە بە میری، چونکە بەداخەوە زۆر جار نەتوانراوە کەسی پرۆفیشناڵ و شارەزا و پسپۆڕ دابندرێن و ببن بە وەزیر و کاربەدەست تا بتوانن

گەشەپێدانێکی گەورە بکەن، چونکە گەشەپێدانێکی گەورە پێویستی بە کەسی شیاو و شارەزا و پسپۆڕە. بەتایبەتیش لە دوای ساڵی (2014) متمانە زۆر لاوازبووە، چونکە گەر میری نەتوانێت بژێوی ژیانی خەڵک دابین بکات بە دڵنیاییەوە متمانە لاواز دەبێت، هەروەها ڕێژەی زۆری ئەو پاشکەوتە و کەمی مووچە کارەساتێکی گەورەیە، چونکە میری دەبێت ژیان و بژێوی خەڵک دابین بکات".

- **بواری پەروەردە**

قەیرانی دارایی لەبواری پەروەردەش کۆمەڵێک ئاکام و کاریگەری خۆی دروستکرد، بەتایبەت کاریگەری نەرێنی هەبوو لە وازهێنان و دابرانی مامۆستا و قوتابی لە پرۆسەی پەروەردە، هەروەکو نموونەی هەشتەم (ع. ع. ک) دەڵێت"بەدڵنیاییەوە مامۆستا و قوتابی وازی هێناوە بەهۆی سەختی بژێوی ژیان و کەمی مووچە و زۆری سیستەمی پاشەکەوت". بەپێی وتەی نموونەی نۆیەم (ه. ص) کە بەڕێوەبەری پلاندانانە لە بەڕێوەبەرایەتی پەروەردەی هەولێر دەڵێت" پاڵپشت بە داتاکانی ئامار لە بەڕێوەبەرایەتی پەروەردەی هەولێر، ڕێژەی دابڕان و وازهێنانی قوتابی و مامۆستاکان لە قۆناغەکانی بنەڕەتی و ئامادەیی زیادبووە بەهۆی قەیرانی داراییەوە بۆ نموونە: لە ساڵی خوێندنی (2013– 2014) لە قۆناغی بنەڕەتی (2484) قوتابی و لە قۆناغی ئامادەیش (637) قوتابی. لەساڵی خوێندنی (2014– 2015) لە قۆناغی بنەڕەتی (2613) قوتابی و لە قۆناغی ئامادەیش (915) قوتابی. لە ساڵی خوێندنی (2015 – 2016) لە قۆناغی بنەڕەتی (2844) قوتابی، لە قۆناغی ئامادەیش (838). لەساڵی خوێندنی (2016 – 2017) لە قۆناغی بنەڕەتی (2544) لە شاری هەولێرە. لە قۆناغی ئامادەیش (814) قوتابی. بەڵام ڕێژەی ئەو مامۆستایانەی کە پەنایان بۆ مۆڵەتی بێ مووچە و مۆڵەتی درێژخایەن بردووە بەهۆی کاریگەری ئەم قەیرانەوە بەم شێوەیەیە: بۆ نموونە لە ساڵی خوێندنی (2014– 2015) (361)

مامۆستا، له ساڵی خوێندنی (2015 – 2016) (425) مامۆستا، لەساڵی خوێندنی (2016 –2017) (525) مامۆستا مۆڵەتی بێ مووچە و درێژخایەنیان وەرگرتووە."

لەلایەکی ترەوە قەیرانی دارایی کاریگەری نەرێنی هەبووە لە توانای دامودەزگاکانی پەروەردە لە پێگەیاندنی ئەندامەکانی و دەستکەوتی خوێندن لە قوتابخانەکاندا. قوتابخانە ڕۆلێکی گەورەی هەیە لە پێگەیاندنی تاک و گەشەی کەسایەتییە کۆمەڵایەتییەکەی و ئامادەکردنی لە ڕووی زانستی و کردارییەوە، منداڵ لە ڕێگای قوتابخانەوە دەچێتە ناو کۆمەڵگایەکی گەورە، کە لە سەری پێویست دەبێت بژیت لە ژێر دەسەڵاتی سیستەمێکی کۆمەڵایەتیدا و دەستدەکات بە فێربوون و ڕەنگدانەوەی دەبێت لەسەر ڕەفتار و سروشت و گونجانی لەگەڵ کۆمەڵگاکەی.(الزهراني،2013) بۆیە ئەگەر قوتابخانە و دامودەزگا فێرکارییەکان لە ئاستی پێویست نەبوون بەهۆی هەر هۆکارێکەوە ئەوا ئەو کۆمەڵگایە بەرەو دواکەوتوویی و داڕووخان دەڕوا. نموونەی هەشتەم (ع. ع. ک) دەڵێت"مامۆستا و قوتابی لە بارودۆخێکی سەختی دارایدا دەژین ئەم بارودۆخەش کاریگەری نەرێنی هەیە لەسەر پرۆسەی فێربوون و فێرکردن، بۆ نموونە تۆ ناتوانیت بە منداڵەکان بڵێیت خوێندن باشە چونکە داهاتووی نادیارە، چەندین دەرچووی کۆلیژ هەن لە ماڵەوەن و کاریان نییە و ناتوانن لەڕێگەیی خوێندنەوە بژێوی ژیانیان دابین بکەن". هەروەها ئاکام و کاریگەرییەکی تری قەیرانی دارایی لەسەر کەرتی پەروەردە، خزمەتگوزاری و پێداویستییە پەروەردەییەکانی لاواز کردووە. نموونەی هەشتەم (ع. ع. ک) دەڵێت"بەدڵنیاییەوە کاریگەری هەبووە، هیچ شتێک نەماوە، زۆرجار لەڕێگەی هاوکاری قوتابییانەوە لە هەندێ قوتابخانەکان بەشێک لە پێداویستییەکان دابین دەکرێن، یاخود گەر ساڵانە هاوکارییەک هەبێت، یاخود ساڵانە ئەگەر لە (10%- 15%) پەرتووکەکان کۆپی

بکرێن. لەهەمان کاتدا کە قەیرانی دارایی سەریهەڵدا هەموو ئەو خولانە وەستان کە بۆ شیاندن و ئامادەکردنی مامۆستا ئەنجامدەدران".

لەلایەکی ترەوە قەیرانی دارایی بۆتە هۆی دابەزینی ئاستی پابەندبوونی مامۆستا و قوتابی بە پرۆسەی فێربوون و فێرکردنەوە. هەروەکو نموونەی نۆیەم (ه. ص) دەڵێت " قەیرانی دارایی بۆتە هۆی لاوازی پابەندبوونی مامۆستا بە ئەرکەکەی، هۆکارەکە ئاشکرایە مامۆستا بەو بڕە پارەی دوای پاشکەوت وەریدەگرت نەیتوانی بژێوی ژیانی خۆی پێ دابین بکات، بۆیە هەوڵی دەدا کە کارێکی تر لە دەرەوەی قوتابخانە بدۆزێتەوە بۆ دابینکردنی بژێوی ژیان، بۆیە نەیتوانیوە وەک پێویست پابەند بێت بە کارەکە". لەماوەی سەرهەڵدانی قەیرانی داراییەوە پرۆسەی پەروەردە کەوتۆتە ژێر مەترسی و بەرەو لاوازی چووە، نموونەی نۆیەم (ه. ص) دەڵێت" قەیرانی دارایی کاریگەری تەواوی کردووەتە سەر پرۆسەی پەروەردە، لەبەرئەوەی وەزارەتی پەروەردە و بەڕێوەبەرایەتی گشتی پارێزگاکان نەیانتوانیوە بەهۆی ئەم قەیرانەوە ئەو ڕاسپاردانەی کۆنگرەی پەروەردەیی جێبەجێبکەن، هەر لە دروستکردنی باڵەخانەی نوێ بۆ قوتابخانە و نەهێشتنی دووەوامی لە قوتابخانەکان، کەمی بینایەی قوتابخانە، وەستانی خولی ڕاهێنانی بەردەوام بۆ مامۆستایان و ئاشناکردنیان بە پرۆگرامەکانی خوێندن و بەرزکردنەوەی ئاستی زانستی قوتابیان.

- **بواری تەندروستی**

قەیرانی دارایی لەبواری تەندروستی و سەلامەتی هاوڵاتیان کۆمەڵێک ئاکام و کاریگەری خۆی دروستکرد، چونکە قەیرانە داراییەکان کاریگەری گەورەیان هەیە لەسەر کەرتی تەندروستی. بەپێی وتەی بەڕێوەبەری ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی (WHO) (د. تشان) داتەپینی ئابووری زۆرێک لە مەترسییەکان زیاد دەکات لە پشتگوێخستنی چاودێری

تەندروستی و پرەنسیپەکانی خۆپاراستن لەلای هاوڵاتییان، لە هەمانکاتدا ئەو کارەی کە جێگەی ترس و دڵەڕاوکێیە بەشێوەیەکی تایبەت، بریتییە لە پاشەکشێی چاودێری خۆپاراستن لەو کاتانەی کە ڕێژەی پیربوون و نەخۆشییە درێژخایەنەکان زیادەکات لەسەر ئاستی جیهانی.(تشان ،2009). هەروەکو نموونەی دەیەم (ه. ع) دەڵێت "بەهۆی ئەم قەیرانەوە بەگشتی دەرمان و پێداویستییە پزیشکییەکان لە نەخۆشخانەکاندا کەمتر بووە بە بەراورد لەگەڵ پێش قەیران، بەجۆرێک کەوا میری ئێستا سیاسەتی بەڕێوەبردنی خودی پەیڕەودەکات، واتە هەر نەخۆشخانەیەک دەبێت بەداهاتی خۆی بەڕێوەببات ". هەروەها نموونەی یازدەیەم کە بەڕێوەبەری گشتییە لە وەزارەتی تەندروستی (خ. ق) دەڵێت" قەیرانی دارایی کاریگەری زۆر زۆر بوو لەسەر کەرتی تەندروستی، بەتایبەت لەسەر خزمەتگوزاییە تەندروستییەکان، بەجۆرێک لەگەڵ سەرهەڵدانی قەیرانی دارایی بوودجەی وەزارەت لە (9) ملیار دینارەوە بۆ (6) ملیار کەمبووەوە، ئەمەش کاریگەری هەبوو لەسەر ژینگەی نەخۆشخانەکان و خزمەتگوزاری و چاککردنەوەی نەخۆشخانەکان، هەروەها ئێمە بەردی بناغەمان بۆ (17) نەخۆشخانە دانابوو، بەڵام بەهۆی ئەم قەیرانەوە وەستان. جگە لەمەش بەهۆی ئەم قەیرانەوە، سەردانی نەخۆشخانە حکومییەکان زۆر زیاتر بوو لەلایەن نەخۆشەکانەوە، ئەمەش وای کرد توانای کڕینی دەرمان و پێداویستییە تەندروستییەکان لەلایەن وەزارەتەوە زۆر کەم بێتەوە و تەنها بۆ شوێنە زۆر پێویستەکانی وەکو هۆڵەکانی نەشتەگەری و چاودێری چڕ دابین بکرێت، بۆیە قەیرانی دارایی کاریگەرییەکی یەکجار نەرێنی هەبوو لەسەر دەرمان و پێداویستییە تەندروستییەکان".

قەیرانی دارایی وای لە بەشێک لە تاکەکان کردووە ئەندامەکانی جەستەی خۆیان بفرۆشن و بازرگانیکردن بەجەستە زیادبکات. هەروەکو نموونەی دەیەم (ه. ع) دەڵێت" بێگومان هەژاری دیاردەی فرۆشتن و

بازرگانیکردن به ئەندامەکانی جەستە زیاد دەکات، من وەکو دکتۆرێک زۆر کەیسی وام بینیوە کە زۆر خێزان بەهۆی هەژاری و نەداری بڕیاری فرۆشتنی گورچیلەی داوە، ئافرەتم بینیوە گورچیلەی خۆی فرۆشتووە بەهۆی نەداری و هەژاری، چونکە وتویەتی گەر گورچیلە نەفرۆشم ناچاردەبم لەشی خۆم بفرۆشم و ببم بە لەشفرۆش". لەلایەکی ترەوە قەیرانی دارایی پەیوەندی بە زیادبوونی نەخوشییەکانەوە هەیە، وەک جەڵتە و فشاری خوێن و شەکرە لەلایەن هاوڵاتییانەوە، نموونەی دەیەم (ه. ع) دەڵێت "پێموانییە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی ئەوتۆ هەبێت لەنێوان زیادبوونی ئەو نەخۆشییانە و قەیرانی دارایی، چونکە ئەو نەخۆشییانە زیاتر هۆکارەکانیان هۆکاری تەمەن و هۆکاری بۆماوەیی و خێزانین، ڕاستە قەیرانی دارایی بەشێوازیکی ناڕاستەوخۆ ڕەنگە کاریگەری هەبێت لە زیادکردنی ئەو نەخۆشیانە، چونکە دواجار هەژاری هۆکارە بۆ خەمۆکی و زیادبوونی فشاری دەروونی و جەستەیی، کە لەئەنجامدا دەبنە هۆکاری بەرزبوونەوەی فشاری خوێن و دواتریش جەڵتەی دڵ و مێشک و شەکرە" هەروەکو نموونەی یازدەیەم (خ. ق) دەڵێت "قەیرانی دارایی کاریگەری لەسەر پرەنسیپەکانی خۆپاراستنی هاوڵاتییان و زیادبوونی نەخۆشییەکان هەیە، بەتایبەت لەسەر ئەم نەخۆشییانەی پەیوەندییان بە خواردنی خراپ هەیە، نەخۆشییە درێژخایەنەکان لە زیادبوونە وەکو جەڵتە و فشاری خوێن و شەکرە، یەکێک لە هۆکارەکان خراپی گوزەران و هەژاری و کوالیتی خواردنە، واتە بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ قەیرانی دارایی کاریگەری هەیە لەسەر نەخۆشییەکان".

- **بواری ژینگە**

بواری ژینگەو خۆراکیش بەدەر نییە لە ئاکامە نەرێنییەکانی قەیرانی دارایی، بەتایبەت لەسەر ئاسایشی ژینگە و خۆراک. هەروەکو نموونەی دوازدەیەم (ع. ص) دەڵێت "بێگومان قەیرانی دارایی ژینگەی خستۆتە ژێر مەترسییەوە، کاریگەرییەکانی قەیرانی دارایی لەسەر ژینگە دەتوانین لە

هەژارییەوە دەستنیشانی بکەین, چونکە هەژاری هۆکاری سەرەکیی تێکدانی ڕەهەندی کۆمەڵایەتییە، ئەمیشیان هۆکاری تێکدانی ئاسایشی ژینگەیە. بۆیە بەپێی ڕاپۆرتێکی دەزگای ناوەندیی ئاماری سەر بە وەزارەتی پلاندانان و هاوکاریی نێودەوڵەتی عێراقی دەرکەوتووە کە (7) ملیۆن عێراقی لەخوار هێڵی هەژارییەوەن. لەبارودۆخێکی ئاواشدا زۆر زەحمەتە قسە لەسەر ژینگە و گەشەپێدان بکەین، کاتێک کە هاوسەنگیی نێوان توێژەکانیش تێکدەچێت بەجۆرێک, کاتێک زۆرینە هەژاربن ئەوا کەمینەیەکی کەمیش زۆر دەوڵەمەند دەبن، لەبەر قازانجی بێسنوور گوێ بە ژینگە و هەژاران نادەن و بە کارگە و بەرهەمەکانیان ژینگە پیس دەکەن".

لەلایەکی ترەوە قەیرانی دارایی کاریگەری نەرێنی هەبووە لەسەر تەندروستی خۆراک و پرەنسیپەکانی خۆپاراستن لە خۆراکی خراپ و کۆالیتی نزم بەتایبەتی لەلای هەژاران و کەم دەرامەتەکان بەهۆی دابەزینی داهاتی تاک و خێزان و کەمی و پاشەکەوتی مووچە، بەمانایەکی تر ئاسایشی خۆراک کەوتۆتە ژێر مەترسییەوە. هەروەکو نموونەی دوازدەیەم (ع. ص) دەڵێت"بەدڵنیاییەوە چونکە ئەوەی جێگەی تێڕامان و سەرنجە ئەوەیە کە ئێستا هاوکێشەی ڕێژەی دانیشتوانی گوند و شار تێکچوونێکی ترسناکی تێکەوتووە، لە ئێستا و ئایندەشدا دیاردەی ڕوو لە شارکردن تادێت بەرەو زیادبوون دەچێت و لەگەڵ بەردەوام بوونیشیدا زۆر گرفتی ژینگەیی لە شار و لادێکاندا دروست دەکات، بەجۆرێک کە ئاسایشی خۆراکمان دەخاتە مەترسییەوە". هەروەها لەم بارەوە نموونەی دەیەم (ه. ع) دەڵێت" بە دڵنیاییەوە قەیرانی دارایی مەترسییە لەسەر تەندروستی خۆراک بۆ هاوڵاتییان، ئەویش لەبەر دوو هۆکاری سەرەکی: 1- هاووڵاتییان ناتوانن هەمەچەشنە و هاوسەنگی بپارێزن لە خۆراکیاندا، چونکە دواجار پاراستنی هاوسەنگی لە خۆراکدا پێویستی بە داهاتێکی مام ناوەند بەسەرەوە هەیە. 2- هاوڵاتییان ناتوانن گرنگی بدەن بەکوالیتی زۆر

باش له خواردنەکانیاندا، چونکە گرنگیدانی لەو جۆرە پێویستی بەداهاتی سەرووی ماناوەند هەیە، ئەم جۆرە داهاتەش لەکاتی قەیران زەحمەت دەبێت و هاوڵاتیان دووچاری بەکارهێنانی کوالیتی خوار مامناوەند دەبن و ئەمەش مەترسی جددی دروست دەکات لەسەر تەندروستی خۆراکیان.

تەوەرەی نۆیەم : ئەنجامەکانی توێژینەوە

1. لە بواری کۆمەڵایەتییدا، قەیرانی دارایی بۆتە هۆکارێک بۆ زیادبوونی گرفتە کۆمەڵایەتییەکانی وەک (تاوانی کوشتن و دزیکردن، لێکجیابوونەوە، توندوتیژی خێزانی). هەروەها کاریگەری دروستکردووە لە لاوازبوونی بەها و پێوەرە کۆمەڵایەتییەکان، بەڵام کاریگەری قەیرانی دارایی لەسەر پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان دوو لایەنە بووە، لایەنێک نەرینی لە لاوازبوونی پەیوەندییەکان،لایەنێکی تر ئەرێنی لە بەهێزکردنی پەیوەندییەکان.
2. لە بواری دەروونیدا، قەیرانی دارایی بۆتە هۆی زیادبوونی ڕێژەی نەخۆشییە دەروونییەکانی وەک (خەمۆکی، دڵەڕاوکێ، نەخۆشییەکانی مەزاج و ناڕەحەتیی دەروونی) هەروەها قەیرانی دارایی کاریگەری هەبووە لە گۆڕانی جۆری ژیانی هاوڵاتیان.
3. لە بواری ئابووریدا، قەیرانی دارایی بۆتە هۆی بەرزکردنەوەی ڕێژەی هەژاری و بێکاری و لە دەستدانی کار لەلایەن هاوڵاتییانەوە، هەروەها بەهۆی قەیرانەوە زۆرێک لە پڕۆژە خزمەتگوزاییەکان وەستان و هاوڵاتیان لە بارودۆخێکی سەختی دارایی ژیان دەکەن.
4. لە بواری سیاسیدا، قەیرانی دارایی هۆکارێک بووە بۆ زیاتر قووڵبوونی قەیرانە سیاسییەکان لە نێوان پارتە سیاسییەکان و لاوازکردنی ئینتیمای نیشتمانی و متمانەی هاوڵاتیان بە میری، لە هەمانکاتدا بەهۆی داڕمانی سەرچاوە داراییەکانی میری، ئاسایشی نیشتمانی دووچاری مەترسی بۆتەوە لەدوای ساڵی (2014).

5. له بواری پەروەردەیی، قەیرانی دارایی هۆکارێکی کاریگەر بووە لە دابڕان و وازهێنانی قوتابی و مامۆستا لە پرۆسەی پەروەردە بەهۆی خراپبوونی باری دارایی هاوڵاتییانەوە، هەروەها ئەم قەیرانە پێداویستی و خزمەتگوزارییەکانی پرۆسەی پەروەردەی لاوازکردووە. لەهەمان کاتدا بەهۆی قەیرانی دارایەوە هاندان و پابەندبوونی مامۆستا و قوتابی بە پرۆسەی فیرکردن و فێربوون لاوازبووە.

6. له بواری تەندروستیدا، بەهۆی قەیرانی دارایەوە، ڕێژەی پزیشک و دەرمان و پێداویستییە پزیشکییەکان لە نەخۆشخانە حکومییەکان کەمیکردووە، هەروەها بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ئەم قەیرانە هۆکاربووە لە کۆمەڵێک نەخۆشی وەکو جەڵتە و فشاری خوێن و شەکرە، کاریگەریەکی تری قەیرانی دارایی بریتییە لە فرۆشتنی ئەندامانی جەستە لەلایەن بەشێک لە هەژارانەوە بەهۆی نەبوونییەوە.

7. له بواری ژینگەیشدا، قەیرانی دارایی مەترسی و هەڕەشە بووە لەسەر ئاسایشی ژینگە و ئاسایشی خۆراک، کاریگەرییەکانی قەیرانی دارایی لەسەر ژینگە و خۆراک لە هەژارییەوە سەرچاوە دەگرێت، چونکە هەژاری هۆکاری سەرەکیی تێکدانی ڕەهەندی کۆمەڵایەتییە و ئەمیشیان هۆکاری تێکدانی ئاسایشی ژینگە و خۆراکە.

هاوڵاتی

تەوەرەی دەیەم: پێشنیارەکان

1. ئەنجامدانی توێژینەوەی زیاتر لەمەڕ ئەو ئاسەوارە کۆمەڵایەتییانەی کە قەیرانی دارایی جێیدێڵێت لە دوای کۆتایی هاتنی قەیرانەکە.

2. قەرەبووکردنەوەی زیانەکانی قەیرانی دارایی لەلایەن میرییەوە بۆ زیان لێکەوتووان لەڕووی ماددی و مەعنەوی و دەروونییەوە.

3. سوودوەرگرتن لەو قەیرانە لە ئەنجامدانی چاکسازی دارایی و ئابووری و کۆکردنەوەی زانیاری و داتای وورد لە ڕێگەی سەنتەرەکانی

توێژینەوە، لەمەڕ هۆکارەکانی ئەم قەیرانە بۆ ئەوەی جارێکی تر دووبارە نەبێتەوە.

تەوەرەی یازدەیەم:ڕاسپاردەکانی توێژینەوە

1. پێویستە لەسەر میری پلانی ستراتیژیی توکمە دابڕێژێت لە کاتی قەیرانەکانی دارایی و ئابووریدا، لەسەرجەم بوارەکان بۆ هاوڵاتیان، بە تایبەت بۆ خێزانە هەژار و کەمدەرامەتەکان، لە پێشکەشکردنی هاوکاری ماددی و مەعنەوی لە پێناوی ڕێگەگرتن لە زیادبوونی گرفتە کۆمەڵایەتییەکان.
2. بووژاندنەوەی ژێرخانی ئابووریی کۆمەڵگا بە گرنیگیدانی زیاتری سێکتەرەکانی کشتوکاڵ و بازرگانی و پیشەسازی لەلایەن میری و چالاککردنی کەرتی تایبەت،لە پێناوی ڕەخساندنی هەلی کار و پرۆژەکانی وەبەرهێنان.
3. پێکهێنانی تیم و دەستەی پسپۆڕ و ڕاهێندراو لە بوارە جۆراوجۆرەکان بۆ بەڕێوەبردنی قەیرانەکان و کەمکردنەوەی ئاسەوارەکانی قەیران لەسەرجەم بوارەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی.

پەراوێزەکان

* باوەڕپێدان (الائتمان) (Credit):-بەمانای دەستهەڵگرتنە لە مایەی ئێستا بەرامبەر بە مایەی دواڕۆژ، بنچینەکەشی بڕواپێدانە، کردەی بڕواپێدان بەچەند ڕێبازێکی یاسایی جیاوازدا ڕوودەدات، وەک قەرزکردن، داشکاندن و پێشەکی پێدان و فرۆشتن بە قەرز و کرێ. ئامرازەکانی بڕواپێدانیش بریتیین لە: 1- کاغەزی بازرگانی (پۆلیسە و قەوالّە و چەک) 2- کاغەزی بانک 3- کاغەزی دارایی، واتە (پشک و قەوالّەکان). (دەباغ،2000 ،ل 5).

** داعش: کورتکراوەی دەوڵەتی ئیسلامی لە عێراق و شامە (الدولة الأسلامية في العراق و الشام) لەسەر دەستی ئەبوبەکر بغدادی ڕێکخراوێکی نوێ ڕاگەیەندرا بە ناوی دەوڵەتی ئیسلامی لە عیراق و شام (داعش)، ئەم ڕێکخراوە ڕووبەرێکی فراوانی داگیرکرد لە عێراق و سوریا بە ڕێگای کوشتن و خاپوورکردن و ڕێگا و شێوازی جۆراوجۆر، مێژوو بەکەمی ئەم جۆرە توندوتیژیەی بە خۆیەوە بینیوە. (شندب،2014 : 1)

سەرچاوەکان (References)

یەکەم: سەرچاوە کوردییەکان

- دڕەخشان، مەسعوود(2010)، تەنگژەی دارایی جیهانی، و.ئەمیر محمود، چاپی1، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.
- دەباغ، فەیسەڵ (2000)، ئینسکلۆپیدیای ئابووری، چاپی1، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر.
- عمر، معن خلیل (2011)، ڕێبازەکانی تووێژینەوە لە کۆمەڵناسیدا، و، زیرەک ئەحمد ڕحمان، دەزگای تووێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر.
- حەمە کەریم، ئاکۆ و علی، محمد، ئەوانی تر (2015)، پرسە سیاسی و قەیرانە هاوچەرخەکان, چاپی 1، چاپخانەی پیرەمێر، سلێمانی.

دووەم:سەرچاوە عەرەبییەکان

- ابراهيم، الهادى ادم محمد و هارون، مصطفى (2016)، المحاسبة القضائية ودورها في الحد من ممارسة ادارة الأرباح سوق المال في الخرطوم، مجلة مركز المستنصرية للدراسات العربية و الدولية، العدد 55، الجامعة المستنصرية.
- ابراهيم،عبدالرحيم محمد(2007)، المتغيرات العالمية للمنظمات، مؤسسات شباب الجامعية،بدون مكان الطبع.

- ابو الرشته، عطاء بن خليل (1990) ، الأزمات الأقتصادية واقعها ومعالجاتها من وجهة نظر الأسلام، المركز الثقافي، عمان-الأردن .
- ابو طه، احمد محمد(2016)، الأزمات الأقتصادية اسبابها واثارها على الفرد والمجتمع ومواجهتها في العصر الحديث، ط1، مكتبة الوفاء القانونية، الأسكندرية-مصر.
- بدوي، احمد زكي (1982)، معجم مصطلحات العلوم الأجتماعية، مكتبة لبنان، بيروت.
- بلعباس، عبدالرزاق سعيد (2009)، ما معنى ازمة. جدة، ضمن كتاب ، الأزمة المالية العالمية اسباب و حلول من منضور اسلامى، مجموع من الباحثين (2009)، ط1، مركز البحث العلمى.
- بيرداود، زانا احمد (2016)، علاقة الخصائص الاجتماعية والبيئية بالسلوك الاجرامي، رسالة دكتوراه غير المنشورة،مقدمة الى كلية الاداب-جامعة صلاح الدين، اربيل.
- داود ،ابتهال محمد رضا(2013)، الفساد الإداري وآثاره السياسية والأقتصادية مع الاشارة خاصة الى التجربة العراق في الفساد، مجلة دراسات الدولية،جامعة بغداد، العدد 48.
- شندب،مازن (2014)، داعش ماهيته، نشاته، ارهابه، اهدافه، استراجيته، ط 1،الدار العربية للعلوم ناشرون، بيروت-لبنان.
- صوان، فرج محمد(2017)،البحث العلمي-المفاهيم، الأفكار، الطرائق و العمليات، ط1، ابن نديم للنشر و التوزيع، بيروت-لبنان.
- عبدالرضا، نبيل جعفر و الجوارين ،عدنان فرحان (2013)، تاريخ الأزمات الأقتصادية في العالم، ط1، دار الكتابي الجامعي، العين-الأمارات .
- عليان، ربحي مصطفى و غنيم ،عثمان محمد (2004)، أساليب البحث العلمي الأسس النظرية والتطبيق العملي، ط1،دار صفاء للنشر والتوزيع ، عمان .
- عيشور، نادية سعيد و اخرون (2017)، منهجية البحث العلمي في العلوم الاجتماعية، مؤسسة حسين راس الجبل للنشر والتوزيع، الجزائير.
- ماجد، ريما (2016)،منهجية البحث العلمي، ط1،مؤسسة فريدريش ايبرت، بيروت-لبنان.
- مجمع اللغة العربية (2004)، المعجم الوسيط، ط4،مكتبة الشروق الدولية، مجلد1،باب امن .
- محمد،إيثار عبدالهادي(2011)،إستراتيجية أدارة الأزمات:تأطير مفاهيمي على وفق المنظور الإسلامي، البحث منشور في مجلة العلوم الأقتصادية والأدارية-جامعة بغداد،المجلد17،العدد 64.

- نور، عبدالناصر ابراهيم و عيسى ,سيروان كريم و احمد، دلير موسى (2016)، اوجة القصور فى المعايير المحاسبية وتاثيرها فى خلق الأزمات والانهيارات المالية ،مجلة زانكو للعلوم الأنسانية، جامعة صلاح الدين، اربيل، مجلد 20، عدد5.

سێیەم:سەرچاوە بیانییەکان.

- Charles, F Herman (1963), some consequences of crisis which limit the viability of organizations, Available at book, Boin, arjen (2008), crisis management, Volume 11, SAGE publication.
- Coolican, H (2014), Research Methods and Statistics in Psychology, Psychology Press, New York, USA.
- Frederic S. Mishkin and Stanley G. Eakins (2014), Financial Markets and Institutions.Pearson Series in Finance, VOL.1.no.8.
- Oxford Dictionary (English-Arabic) (1984), Oxford University press, six impression, oxford, ingland.
- Ramkishen, Rajan (2007), financial crisis, capital outflows, and policy responses: Examples from East Asia, jurnal of economic Education, vol.38, no.1.

چوارەم: پەیج و مالپەرە ئەلیکترۆنییەکان.

- ڕاپۆرتی ناوەندی هاوبەشی هەماهەنگی قەیرانەکان (2015)، ڕەوشی ئاوارە و پەنابەران لە هەرێمی کوردستانی عیراق، وەرگیراوە لە مالپەڕی سەرەکی حکومەتی هەرێمی کوردستان، لە ڕێکەوتی 15/ 8 / 2017. http://www.jcckrg.org/ku/article/read/110
- دەستەی ئاماری هەرێمی کوردستان (2016)، دۆخی هێزی کار لە هەرێمی کوردستان، وەرگیراوە لە مالپەڕی فەرمی دەستەی ئاماری دەستەی ئاماری هەرێمی کوردستان، لە ڕێکەوتی 3/ 9 / 2018. http://www.krso.net/?page=list&c=labourforce
- ڕاپۆرتی ناوەندی هاوبەشی هەماهەنگی قەیرانەکان (2016)، کۆمەکی مرۆیی حکومەتی هەرێم بۆ ئاوارەو پەنابەران، وەرگیراوە لە مالپەڕی فەرمی حکومەتی هەرێمی کوردستان.لە ڕێکەوتی 2017/7/23.

ڕۆستی http://www.jcckrg.org/ku/reports/all/2016
،نادر (2015)، سەرهەڵدانی قەیرانی دارایی و شەڕی ڕێکخراوی تیرۆرستی داعش ،هۆکاری سەرەکیبوون بۆ دابەزینی ژمارەی گەشتیاران لە هەرێمی کوردستان، وەرگیراوە لە مالپەڕی سەرەکی حکومەتی هەرێمی کوردستان، لە ڕێکەوتی 15/ 8 / 2017.
http://cabinet.gov.krd/a/d.aspx?s=040000&l=13&a=53618

- ڕاپۆرتی ناوەندی هاوبەشی هەماهەنگی قەیرانەکان (2017)، ڕەوشی ئاوارە و پەنابەران لە هەرێمی کوردستانی عیراق، وەرگیراوە لە مالپەڕی سەرەکی حکومەتی هەرێمی کوردستان: لە ڕێکەوتی 15/ 8 / 2017.
http://www.jcckrg.org/ku/article/read/110
- البارزاني ، نيجيرفان (2016)، مؤتمر صحفي مشترك مع نائبه قباد طالباني في ختام ورشة عمل حول التحديات الأقتصادية التي تواجه الاقليم، اليوم السبت،2016/1/23. منشورة على الموقع الكتروني التالي:- اخر زيارة 26/ 2017/7. http://www.nrttv.com/AR/Detail.aspx? 8
- التوني ،ناجي (2004)، الأزمات المالية. سلسلة دورية تعنى بقضايا التنمية الأقتصادية العربية، المعهد العربي للتخطيط – الكويت، المجلد 3،العدد 29. منشورة على الموقع الكتروني التالي:- اخر زيارة 25/ 1/2017.
http://www.arab-api.org/ar/publicationlists.aspx?
- الحمداني،عودت ناجى (2014)، تداعيات أزمة الموصل و متطلبات النصر على داعش. منشورة على الموقع الكتروني التالي:- اخر زيارة 26/ 7/2017.
- http://www.iraqicp.com/index.php/sections/platform

- حمداوي، جميل. (2013). العينة الإحصائية. منشورة على الموقع الكتروني التالي:-
http://www.alukah.net/culture/0/52337/ -
- الخنسي، بيوار (2015)، تأثير تراجع اسعار النفط على أقتصاد أقليم كردستان. المجلة گولان، منشورة على الموقع الكتروني التالي:- اخر زيارة 20/ 2017/7.
http://www.gulan- -
media.com/arabic/articles.php?eid=52&id=328

- السليم، همام عبدالله علي (2016)، الأزمة المالية العراقية وسبل معالجتها لسنة 2016، الجريدة الصباح الجديد،جريدة يومية مستقلة، منشورة على الموقع الكتروني التالي:-
- http://newsabah.com/newspaper/70483
- شحاتة، عبداللة (2010)، الأزمة المالية: المفهوم والاسباب، منشورة على الموقع الكتروني التالي:-اخر زيارة 9/ 2017/4. https://www.slideshare.net/guest4464e0/ss-3310041
- صالح، مظهر محمد (2017)، مقابلة التلفزيونية و الصحفية، الغد برس. 2017/3/23. منشورة على الموقع الكتروني التالي:- https://www.alghadpress.com/news/94545
- الصمادي، عدنان احمد (2010)، الأزمة المالية الراهنة: اسبابها وتداعياتها وعلاجها من وجهة نظر الأسلام، بحث مقدم الى المؤتمر العلمي الدولي حول، الأزمة المالية والأقتصادية المعاصرة من منظور اقتصادي اسلامي، جامعة العلوم الأسلامية العالمية، المعهد العالمي للفكر الاسلامي، عمان –الأردن: منشورة على الموقع الكتروني التالي:- اخر زيارة 5/ 10 /2016.http://kt-b.com/?p=7627
- لاغارد، كريستين (2016)، خطاب النوايا_ ضمن التقرير الصندوق النقد الدولي– التقرير القطري رقم 16/11، منشورة على الموقع الرسمي للصندوق النقد الدولي:-
- http://www.imf.org/external/ns/search.aspx
-محمد، احمد انور، المؤتمر الصحفي (2017/1/12)، منشورة على الموقع الوكالة اليقين للانباء:- اخر زيارة 2017/9/27. http://yaqein.net/politics/17537
- -TRANSPARENCY INTERNATIONAL-the global colition against corruption (2016), Corruption Perceptions Index 2016. Available online: _ https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions.

Abstract

The Consequences of Financial Crisis in Iraqi Kurdistan between (2014-2017). It is a Socio-Experimental Study Conducted in Erbil City.

The aim of this study is to determine the negative social consequences of financial crisis on individuals and community in the domain of (social, psychological, economical, political, educational, health, and environment). The researcher used qualitative method for conducting the study. For the purpose of data collection, semi-structured used. There were twelve participants who were expert and popular in the fields of (social, psycho logical, economical, political, educational, health, and environment).

The results of the study show that financial crisis had negative impact on each individual differently and the society in general. Socially, the consequences lead to incline the social problems such as, crime, violence, and divorce, as well as the social value declined. Psychologically, depression, anxiety, and non-psychological stability increased. Moreover, politically, it leads to less being patriotic and political instability. Educationally, it affects on the process of education and the relation between learners and teachers. Furthermore, poverty and the rate of jobless dramatically increased. Another bad impact is in the field of health; medical supply and increasing number of patients were seen daily. Finally, it influences on the environment security.

ملخص

الآثار الاجتماعية للآزمة المالية في اقليم كردستان-لفترة (2014-2017).دراسة ميدانية اجتماعية في مدينة اربيل.

الهدف من اجراء هذا البحث هو معرفة و تحديد الآثار الاجتماعية للآزمة المالية على الفرد و العائلة و المجتمع من النواحي (الآجتماعية، النفسية، الاقتصادية، السياسة، التربوية، الصحة، البيئة) . وقد تم اعتماد المنهج الكيفي، واجراء المقابلة شبه المقننة. ومجتمع البحث هو مدينة اربيل ، و استخدام العينة القصدية، التى تتكون من (12) شخصا من المتخصصين والخبراء في مجالات (علم الاجتماع ،علم النفس، الاقتصاد، السياسة، التربية، الصحة، البيئة). وقد توصل البحث الى جملة من النتائج من ابرزها: ان الآزمة المالية لها اثار عميقة على الافراد والمجتمع .من الناحية الاجتماعية، ادت الى زيادة المشاكل الاجتماعية في المجتمع مثل(الجريمة، والعنف، والطلاق) وهكذا ادت الى ضعف القيم والمعايير الاجتماعية. من الناحية النفسية، ان الآزمة المالية ادت الى زيادة الامراض النفسية مثل(الاكتئاب، والقلق و الاضطرابات السلوكية و تغيير جودة الحياة. و من الناحية الاقتصادية، ادت الى زيادة نسبة البطالة و الفقر. اما من ناحية السياسية، ادت الى ضعف الانتماء الوطني لدى المواطنين، وعدم استقرار السياسى. اضافة الى ذلك من الناحية التربوية،ادت الى ضعف النظام التربوي و زيادة التسرب من الدراسة وعدم الاهتمام بالتعليم من قبل اعضاء التدريس والطلاب. اما من الناحية الصحية، ادت الى قلة الادوية والحاجات الصحية في المستشفيات. ومن الناحية البيئية، اثرت على امن البيئة.

https://www.doi.org/10.31918/twejer.1921.5

e-ISSN (2617-0752) p-ISSN (2617-0744)

فشارەکانی ڕێکخراوە خوێندکارییەکان و ڕۆڵیان لە پێشخستنی پرۆسەی خوێندن

خوێندکارانی زانکۆی سلێمانی وەک نموونە

کۆمەڵگەی کتێب

م. ی. عادل محمد نوری
زانکۆی سلێمانی- کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەت
adil.noori@univsul.edu.iq

پوختە

لەپاڵ شۆرش و بەرخودانەکانی گەلی کوردستان، خوێندکارانی کوردستان هەمیشە بەشێکی چالاک بوون لە بزاوتنی ئەو شۆرش و بەرخودانانە و لەناو ڕێکخراوی خوێندکاریدا خۆیان ڕێکخستووە و لەپێناو دۆزی ڕەوای گەلەکەماندا خەباتیان کردووە، لەدوای ڕاپەڕینی ساڵی (١٩٩١) و کردنەوەی سەرلەنوێی زانکۆکان لە هەرێمی کوردستان، ڕێکخراوە خوێندکارییەکان کە زۆرینەیان سەر بە پارتە سیاسییەکان بوون دەستیان کرد بەچالاکی لە ناو زانکۆکاندا، کە ئەم چالاکییانە خاڵی نەبوون لە کەموکوری و دەستوەردانی ئەم ڕێکخراوانە لەناو زانکۆدا.

ئەم توێژینەوەیە بەرهەمی هەوڵدانێکی زانستیی مەیدانییە، کێشەی توێژینەوەکە لەوەدایە کە ئەو هەوڵ و فشارانەی ڕێکخراوە خوێندکارییەکان دەیکەن تا چەندە کاریگەرە لەسەر پێشخستنی پرۆسەی خوێندن لە زانکۆکاندا، توێژەر هەوڵی داوە لە لایەنی تیۆریدا کار و فشاری ڕێکخراوە خوێندکارییەکان بخاتەڕوو، هەروەها توێژەر میتۆدی وەسفی بەکارهێناوە بۆ وەسفکردنی ڕۆڵ و فشاری ڕێکخراوە خوێندکارییەکان، بۆ ئەم مەبەستە پرسیارنامە وەک ئامرازی کۆکردنەوەی زانیاری بەکارهێنراوە کە لە سێ تەوەرەی سەرەکی پێکهاتووە و ٣٣ پرسیاری لەخۆگرتووە، نموونەی توێژینەوەکە خوێندکارانی زانکۆی سلێمانییە لەپاش ئەوەی پێوەرەکە بەسەر نموونەکەدا دابەشکرا لەڕێگەی پاکێجی (SPSS) هەوە شیکاری ئاماری بۆ ئەنجامە بەدەستهاتووەکان کراوە.

ئەنجامی توێژینەوەکە دەریدەخات کە سەرەڕای گرنگی بوونی ڕێکخراوە خوێندکارییەکان، بەڵام فشاری ڕێکخراوە خوێندکارییەکان ڕۆڵێکی لاوازی هەبووە لەسەر پرسەکانی تایبەت بە خوێندکاران و باڵادەستی ڕێکخراوە خوێندکارییەکانی پارتە دەسەڵاتدارەکان و ململانێی

نێوان خودی ڕێکخراوەکان و دەستوەردان لە کاروباری ئیداری زانکۆکان، کاریگەری هەبووە لەسەر لاوازیی ئەو فشارانەی کە ڕێکخراوەکان دەیکەن، لە کۆتاییدا چەندین ڕاسپاردە خراوەتەڕوو بە ئامانجی باشترکردنی ڕەوشی ڕێکخراوەی لە زانکۆکاندا.

وشە کلیلییەکان: پەروەردە، خوێندن، ڕێکخراوی خوێندکاری، ڕێکخراوی قوتابی، فشاری ڕێکخراوەیی.

هەوالنامەی کێبڕ

فشارەکانی ڕێکخراوە خوێندکارییەکان و ڕۆڵیان لە پێشخستنی پرۆسەی خوێندن

خوێندکارانی زانکۆی سلێمانی وەک نموونە

١-١ کێشەی توێژینەوەکە

لە دوای ڕاپەڕینەکەی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان و پاش کردنەوەی زانکۆکان لە هەرێمی کوردستاندا، ڕێکخراوە خوێندکارییەکان هەوڵیان دا ڕۆڵیان هەبێت لەسەر پرۆسەی خوێندن، بێگومان لەبەرئەوەی زۆرینەی ڕێکخراوە خوێندکارییەکان دامەزراوەی سەر بە حیزبە سیاسییەکان بوون، بۆیە هەوڵ و دەست پێشخەرییەکانیان خاڵی نەبوو لە کارکردنیان بۆ ناساندن و زەقکردنەوەی حیزبەکانیان لە نێو زانکۆکاندا، بەڵام ئەوە شاراوە نییە کە ڕێکخراوە خوێندکارییەکان لەپاڵ هەژموونی حیزبیدا، کاریانکردووە بۆ دروستکردنی فشار لە پێناو چارەسەرکردنی ئاریشەکانی کە بەردەم ڕەوتی خوێندن لە زانکۆکاندا، بێگومان بەشێک لە هەوڵی ڕێکخراوە خوێندکارییەکان هەوڵدان بووە بە ئامانجی دروستکردنی فشار لەسەر ئیدارەی زانکۆ بە ئامانجی سوود گەیاندن بە خوێندکارانی زانکۆ کە زۆر جار ئەم فشارانە کاریگەرییان هەبووە لە سەر پرۆسەی خوێندن لە ناو زانکۆکاندا.

کێشەی ئەم توێژینەوەیە بریتییە لەوەی کە ئایا ئەو هەوڵ و فشارانەی کە ڕێکخراوە خوێندکارییەکان دەیکەن تا چەندە کاریگەرە لەسەر پێشخستنی پرۆسەی خوێندن و ڕەوشی خوێندکاران لە زانکۆکاندا؟ یان بە دیوێکی تر ئایا فشاری ڕێکخراوە خوێندکارییەکان ڕۆڵی ئەرێنی یان نەرێنی هەبووە لەسەر پرۆسەی خوێندن؟

١-٢ گرنگیی توێژینەوەکە

هەموو توێژینەوەیەکی زانستی گرنگی مەعریفی خۆی هەیە، گرنگی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە کە هێندەی توێژەر ئاگاداره، تا ئێستا هیچ توێژینەوەیەک ئەنجام نەدراوە لەسەر ڕۆڵی ئەو فشارانەی ڕێکخراوەکان دروستی دەکەن لەسەر پرۆسەی خوێندن و خوێندکاران، سەرەڕای ئەوەی لە ڕووی تیۆرییەوە دەبێتە سەرچاوەیەکی گرنگ بۆ ئەو توێژینەوانەی لەم بوارەدا دەکرێن، جگە لەوەی لە ڕووی پراکتیکییەوە ئەم توێژینەوەیە گرنگە بۆ ڕێکخراوە خوێندکارییەکان بەو پێیەی بەرچاوڕوونیان پێدەدات بەوەی کە هەوڵ و فشارەکانیان تاچەندە ڕۆڵیان هەبووە لەسەر پرۆسەی خوێندن.

١-٣ ئامانجەکانی توێژینەوەکە

ئامانج لە هەموو توێژینەوەیەکی زانستی بە دەستهێنانی مەعریفەیەکی زانستییە، لەئاستی گشتیدا ئەم توێژینەوەیە ئامانجێتی ئەوە دەربخات کە تاچەندە فشارەکانی ڕێکخراوە خوێندکارییەکان ڕۆڵ و کاریگەرییان هەبووە لەسەر بەڕێوەچونی پرۆسەی خوێندن، سەرەڕای ئەوە توێژینەوەکە ئامانجی ئاماری هەیە تا پەیوەندی ئاماری لە نێوان تێڕوانینی ئەو خوێندکارانەی ئەندامن لە ڕێکخراوەکاندا بەرامبەر بەوانەی ئەندام نین لە ڕێکخراوەکان.

١-٤ پێناسەی چەمک و زاراوەکان

فشار

- گەورە ڕابەری بواری توێژینەوە هانس سەیلس پێناسی فشار دەکات، وەک وەڵامدانەوەیەکی دیاری نەکراوی جەستە کە جیادەکرێتەوە

بەهۆی دەردانی شەکری (glucocorticoids) بۆ هەر داوایەک (Selye,1936,32).

- فشار: گوزارشتە لە پەیوەندی نێوان تاک و ژینگە کە تاک نرخی بۆ دادەنێت، وەک باجێک لەسەر دەسکەوتەکانی و خۆشگوزەرانیی خۆی پێدەخاتە مەترسییەوە.(lazarus,& Folkman, 1984,19).
- تیۆرست کۆکس(١٩٨٨) پێناسی دەکات بەوەی کە فشار بەشێکە سیستەمێکی ئاڵۆز و چالاکی کارلێکی نێوان مرۆڤ و ژینگەی مرۆیی و سروشتی) (Skinner,2007,22).
- **پێناسی رێکاری بۆ فشار:** گوزارشتە لە دۆخێکی یەکانگیری لە نێوان تاک و ژینگەکەیدا، بەواتای ئەوەی کە تاک توانای هەیە کاریگەریی هەبێت لەسەر ژینگەکەی خۆی (مرۆیی و سروشتی) و ژینگەی مرۆڤ کاریگەری دەکاتە سەر تاک.

هەڵوالنامەی کۆنگرە

رێکخراو

- زاراوەی رێکخراو بە شێوە گشتییەکەی بەکاردێت بە مانای دامەزراوە یان "گروپێکی دامەزراو" لە واتایەکی سنووردارکراودا، کەواتە رێکخراو گوزارشتە لە یەکێک لە سیفاتە تایبەتەکانی دامەزراوە (بەمانای گونجان بە پێی باردۆخ و ڕۆڵی رێکخراوەکە (C.N Shankar,1989, 332).
- رێکخراو لە کۆمەڵناسیدا ڕووبەڕووی دوو گرفت دەبێتەوە یەکەم ئەم چەمکە لە زانستەکانی تردا (ئەندازیاری، ئابووری، کارگێری) بەکاردەهێنرێت، گرفتەکەی دی بەوردی بەکارهێنانیەتی لە کایەی زانستە کۆمەڵایەتییەکاندا، یەکەمین بەکارهێنانی کۆمەڵناسییانەی رێکخراو لە نوسینەکانی هێربەرت سبنسەردا دەبینین، کە بێگومان ئەویش بە مانای سیستەم کاریگەر بووە کە (ئۆگست کۆنت) خستویەتەڕوو، بە بڕوای سپێنسەر لە توانای لەیەکتر خڕبوونەوەی سادەیی تاکەکاندا نییە کۆمەڵگا بهێننە ئاراوە بۆ ئەوە کۆمەڵگا دروست ببێت زەروریە کە کۆبوونەوەی

تاکەکان لە هەمان کاتدا ببێتە هۆی زیادبوونی هاوکاریی نێوانیان، و بوونی ڕێکخراو مەرجی دروست بوونی هاوکارییە (محسنی، ٢٠٠٢، ١٩٣).

- **پێناسەی ڕێکاری ڕێکخراو**: ڕێکخراو یەکێکە لە خەسڵەتەکانی بە دامەزاراوە بوونی کۆمەڵێەک کە کار بۆ ئامانجێکی دیاریکراو دەکەن، سیفەتی ڕێکخراوەیی خاڵی جیاکەرەوەی نێوان کۆمەڵێەکی هەرەمەکی و کۆمەڵێەکی سیستەماتیکییە.

ڕێکخراوی خوێندکاری

- زاراوەی ڕێکخراوی خوێندکاری گوزارشتە لە چەندین هاومانای دی کە وەک ڕێکخراوی خوێندکاری دەناسێنرێت هەروەک (یەکێتی خوێندکاران، ئەنجومەنی خوێندکاران، دەستەی خوێندکاران) کە لە ئێستادا لە زانکۆ یاخود کۆلێژەکاندا ئامادەییان هەیە کە گرنگی دەدەن بەو چالاکییانەی کە لای خوێندکاران گرنگە، هەروەک خزمەتگوزاریی کۆمەڵایەتی، چالاکیی سیاسی و کلتوری و هونەری (Dain and Hijriati,2017,9).

- ڕێکخراوی خوێندکاری: پێناسە دەکرێت بەوەی کە دامەزراوەیەکە لە ناو زانکۆدا کە گرنگی دەدات بە چالاکیەکانی خوێندکاران و بە شێوەیەکی گشتی وەرزش و سینەما و ڕاییکردنی کاری فەرمی و یاری و دابینکردنی ژوور بۆ خوێندکاران لەخۆدەگرێت(merriam-webster online dictionary).

- **پێناسەی ڕێکاری ڕێکخراوی خوێندکاری**: بریتیە لە کۆبونەوەیەکی ڕێکخراوی کۆمەڵێک خوێندکار کە کاردەکەن لە پێناو باشترکردنی دۆخی خوێندکاران و گرنگیدان بە چالاکییەکانی خوێندکار.

ڕۆڵ

• ڕۆڵی کۆمەڵایەتی ئەو ڕەفتارەیە کە لە کەسێک چاوەڕوان دەکرێت کە پێگەیەکی کۆمەڵایەتی هەیە، پێگەی کۆمەڵایەتی ئەو پەیوەندیە یاخود ئەو ئاماژەیەیە کە سروشتی ڕۆڵە کۆمەڵایەتییەکە دیاریدەکات، ئەمەش ئەوە دەردەخات کە پەیوەندییەکی بەهێز لەنێوان ڕۆڵی کۆمەڵایەتی و پێگەی کۆمەڵایەتیدا هەیە. کەواتە پێناسەکردنی پێگەی کۆمەڵایەتی پێویستی بە دیاری کردنی خەسڵەتە سەرەکییەکانی ڕەفتاری ئەو تاکە هەیە کە ڕۆڵەکە دەگێڕێت (میشیل، ۱۹۸۰، ۲۵۳).

• چەند تەرزێکی ڕەفتار و کۆمەڵێ هەڵوێستی چاوەڕوانکراوە لەو کەسانەی کە چەند پێگەیەک لە پەیکەری کۆمەڵایەتی داگیر دەکەن، ڕۆڵ بەوە لە بارودۆخ جیادەکرێتەوە کە زاراوەی دووەم وەسفی ئەو هەڵوێستە کۆمەڵایەتییە ڕێژەییە دەکات، لەکاتێکدا زاراوەی یەکەم وەسفی ئەو جۆرە کارانە دەکات کە لەمیانەی هەر هەڵوێستێکدا پێی هەڵدەستین، تاکەکان لەڕێگەی بەکۆمەڵایەتی بوونەوە بە ڕۆڵەکانیان ئاشنادەبن و پێیان هەڵدەستن، بەم شێوەیە ڕۆڵە سیاساییەکان ئەو ڕەفتارە یاخود ئەو هەڵوێستانەن کە پەیوەستن بەهەڵوێستی سیاساییەوە (روبیرت، ۱۹۹۹، ۳۹۹).

• ڕۆڵ کردار یاخود ئەرکێکە کە کەسێک لەناو گروپێکدا دەیگرێتە ئەستۆ. ڕۆڵ هەم وەک جۆری ڕەفتارێکی کۆمەڵایەتی تاکە کەسێک بەپێی نموونە گشتییە کۆمەڵایەتی و کلتوورییەکانی گروپ و هەم وەک شێوەی وەڵامدانەوەی چاوەڕوانکراوی ئەوانی تر پێناسە دەکرێت (سازگارا،۲۰۰۳، ۱۲۲).

• **پێناسەی ڕێکاری بۆ ڕۆڵ:** گوزارشتە لەو ڕەفتار یان ئەرکەی کە تاک یان کۆمەڵێک دەیگێڕێت، بەرامبەر بە ئەرکێکی دیاریکراو، کە مەبەست لێی بەرجەستەکردنی ڕۆڵی کۆمەڵایەتیی تاکە کە دەشێت ڕۆڵی تاک لە تێگەیشتنی ئەوانی ترەوە پێناسەی بۆ بکرێت.

٢- چوارچێوەی تیۆری

٢-١ ڕێکخراوە خوێندکارییەکان لە میژووودا

ڕێکخراوە خوێندکارییەکان لە پاڵ دروستبوونی زانکۆکاندا میژوویەکی دێرینیان هەیە، بۆ یەکەمین جار ڕێکخراوی خوێندکاری لە زانکۆی پەنسلڤانیا وەک یەکێک لە کۆنترین زانکۆکان لە ساڵی (١٨٩٦) لە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا دامەزرا، پاشان لە ساڵی (١٩١٤) دا دامەزراوەی یەکگرتوی نێودەوڵەتی کۆلێژەکان (ACUI) ی دامەزرا، کە کاری دەکرد لە پێناو بەگەڕخستنی چالاکیەکانی خوێندکاران، لە ساڵی (٢٠١٦) دا ئەم ڕێکخراوە ٥٢٢ ئەندامی هەبووە لە (١٠) وڵاتی جیاوازدا. (Rudisille, 2018, eric.ed.gov)

پاشان لە ساڵی ١٩٣٤ دا یەکەمین ڕێکخراوی خوێندکاران دروست بوو لە ولایەتی ڤێرجینیا لەژێر ناوی هۆڵی مادیسۆن (Madison Hall)، پاشان لە ساڵی ١٩٥٠ دا لە زانکۆی ئاراگۆن کۆمەڵەی بیرەوەری ئارب بونیادنرا (uoregon university website, emu.uoregon.edu).

ئەوەی تێبینی دەکرێت زیاتر ئەم ڕێکخراوانە بۆ کۆکردنەوەی خوێندکاران بووە بۆ ئەنجامدانی چالاکیی هەمەجۆری زانستی یان تەرفیهی، کە دەتوانین، وەک لایەنێکی ڕێکخراو لە کۆکردنەوەی خوێندکاراندا ئاماژەی پێبدەین، بەڵام بەشێوەیەکی بەربڵاو کاری ڕێکخراوی بزوتنەوە خوێندکارییەکان، وەک هێزێکی دەرکەوتە و کاریگەر دەگەڕێتەوە بۆ ناوەڕاستی سەدەی بیستەم، بە تایبەتتر دوای شۆڕشە لە ناکاوەکەی خوێندکاران کە لە ساڵی (١٩٦٨) ەوە لە فەرەنسا دەستی پێکرد و نزیکەی هەموو جیهانی گرتەوە (تیلی،٢٠١٢، ٢٠٥).

یەکەمین ڕێکخراوی خوێندکاری کوردی لەکوردستان لە ساڵی ١٩١٢ دا لە شاری ئەستەمبوڵ ڕاگەیەنرا لەژێر ناوی "هیڤی" یان وەک ئەوەی

ژەنەرالّ شەریف پاشا لە نامەی پیرۆزباییەکەیدا لە ژمارە (٤٧) ی گۆڤاری (مەشروتیەت) بە (جەمعیەی هیوای تەلّەبەی کوردان) ناوزەندی دەکات. گەرچی ئەم رێکخراوە لە ١٩١٠ وە دامەزرابوو بەلّام لە ١٩٢٠ دا مۆلّەتی کارکردنی وەرگرت، دەبینین لەسەر هەمان شێوازی ولّاتانی تر رێکخراوی خوێندکاری هێڤی خاوەنی گۆڤارێک بوو کە چالاکییەکانی تێدا بلّاو دەکردەوە, هەروەها خاوەنی یانەیەکیش بوو بۆ کۆکردنەوەی خوێندکاران و رۆشنبیران (پیربالّ، ٢٠٠٧، ٤٩-٥٠).

٢-٢ رێکخراوە خوێندکارییەکانی کوردستان

هەرچەندە لە کوردستاندا بە شێوەیەکی گشتی رێکخراوە خوێندکارییەکان لە لایەن پارتە سیاسییەکانی کوردستانەوە پالّپشتی دەکرێن، کە ئەمە زیاتر بووەتە مایەی ئەوەی دۆخێکی ناهەموار وەربگرێت بەوەی کە رێکخراوە خوێندکارییەکان هەوڵ بدەن لە پێناو بەدیهێنانی ئامانجی سیاسیی حیزبەکانیان، وەک لەوەی ببنە گروپی فشار، چونکە خەسڵەتی بوونە گروپی فشار زۆرجار رێگە نادات هاوتەریبی بەرژەوەندیی رێکخراوە سیاسییەکان بێت، بەوەی حیزب خاوەنی دامەزراوە و سیستەمی خۆیەتی و هەروەها حیزب هەوڵ دەدات بۆ گەیشتن بە دەسەلّاتی سیاسی (نەقیبزادە، ٢٠٠٧، ٢٤٥).

بەگشتی و لە ئێستادا کۆمەلّێک رێکخراوی خوێندکاری هەن کە بەشێوەیەکی کارا لە ناوەندەکانی خوێندندا کاردەکەن کە بریتین لە:

١- رێکخراوی قوتابیانی کوردستان

پێناسە: رێکخراوێکی پیشەیی، نیشتمانی، دیموکراسی و قوتابییانەیە، تێدەکۆشێت لە پێناو پاراستنی مافی قوتابیان و دەستەبەرکردنی خواستەکانیان و بەرزکردنەوەی ئاستیان و پەرەپێدانی رەوتی زانست، هەروەها پشتگیری دۆزی رەوای گەلی کوردستان دەکات، لەپێناو

بەدیهێنانی مافی چارەی خۆنوسین و چەسپاندنی بنەماکانی دیموکراسیەت و ئاشتی و مافی مرۆڤ و پێکەوە ژیان و بونیادنانی کۆمەڵگەیەکی پێشکەوتنخوازی مەدەنی (کارنامە و پەیرەوی ناوخۆی یەکێتی قوتابیانی کوردستان، ٢٠١٧، ل:٣-٤)

ئامانجەکانی ڕێکخراو لە بواری پرۆسەی پەروەردە و خوێندندا

١- بەشداری کارا و کاریگەری قوتابیان لە خەباتی نیشتمانی و نەتەوایەتیدا.
٢- داکۆکیکردن لە مافە ڕەواکانی قوتابیان.
٣- یارمەتیدانی قوتابیانی پارچەکانی دیکەی کوردستان، کە بەهۆی خەباتی سیاسییەوە پەرتەوازە دەبن، یاخود ئەوانەی ئارەزووی خوێندن دەکەن لە کوردستان.
٤- بەشداریکردن و داکۆکیکردن لە بڵاوکردنەوەی ئازادیی ڕادەربڕین و ئازادیی بیری و ئازادیی باوەڕ و لایەنگیری.
٥- هەوڵدان بۆ بە سەردەمیکردنی کاری ڕێکخراوەیی و جەماوەری و مەدەنی لە کوردستاندا.
٦- پاڵپشتیکردنی ناردنی قوتابیانی کوردستان بۆ دریژەدان بە خوێندن لە دەرەوەی وڵات و سیستەمی تواناسازی زیاتری قوتابیانی کوردستان.
٧- کارکردن بۆ نەهێشتنی هەموو ئەو کۆت و بەندە کۆمەڵایەتییانەی دەبنە کۆسپ و بەربەست لەبەردەم قوتابیانی کچ لە خوێندن و بەرەوپێشچووندا.
٨- یارمەتیدانی یاسایی و مەعنەوی ئەو قوتابیانەی کە ڕۆڵەی شەهید و پێشمەرگەی پەککەوتە و قوربانییانی کیمیاباران و پرۆسەکانی ئەنفال و جینۆساید و کەمدەرامەتان و خاوەن پێداویستییە تایبەتەکان.
٩- کارکردن لەسەر زیاتر بەهێزکردنی ڕایەڵەی نێوان مامۆستا و قوتابی بەشێوەیەکی سەردەمییانە.

١٠- هاوکاری و هەماهەنگیکردن لەگەڵ دامەزراوە تایبەتییەکانی پەروەردە و خوێندنی بالا بۆ دانانی پلانی نوێی پەروەردەیی و داڕشتنی میتۆد و فەلسەفەی پەروەردە بە شێوەیەکی سەردەمییانە.
١١- هەوڵدان لەگەڵ ئەو قوتابییانەی کە توشی لادان و تاوان دەبن و گێڕانەوەیان بۆ ناو خێزان و کۆمەڵگە، لەڕێگەی چاکسازی کۆمەڵایەتییەوە.
١٢- بەشداریکردن لەگەڵ دامەزراوەکانی پەروەردە بۆ گرنگیدان بە کەسایەتی قوتابیان و پەروەردەکردنیان بە شێوەیەکی دروست.
١٣- جەختکردنەوە لە دروستکردنی کەمپی زانکۆکان و کۆمەڵگەی بەشی ناوخۆی بۆ قوتابیان بە شێوەیەکی سەردەمییانە کە هەموو پێداویستییەکانی خوێندن و پشوو لە خۆبگرێت.
١٤- داواکردنی پەرەپێدان و زیادکردنی ناوەندەکانی خوێندن لە کوردستان بە پێی پێویست.
١٥- دەرخستنی بەهرە و توانای ڕۆشنبیری و وەرزشی و هونەرییەکانی قوتابیان.
١٦- هەوڵدان بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی زانستیی قوتابیان.
١٧- هەماهەنگیکردن لەگەڵ ناوەندە زانکۆیی و ئەکادیمییەکان لە پرۆسەی پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی لەپێناو بونیادنانی کۆمەڵگەیەکی مەدەنی و تەندروست.
١٨- بایەخدان بە بەرهەمی هزری و توێژینەوەی قوتابیان لە پرۆسەی گەشەپێدانی زانستی و ڕۆشنبیری و سیاسی و کۆمەڵایەتیدا. (کارنامە و پەیڕەوی ناوخۆی یەکێتی قوتابییانی کوردستان، ٢٠١٧، ل:٧-١١).

٢- کۆمەڵەی خوێندکارانی کوردستان

پێناسە: ڕێکخراوێکی پیشەیی خوێندکاریی مەدەنیی دیموکراسیی پێشکەوتووخوازی هاوچەرخی سەربەخۆیە، سەر بە مەکتەبی ڕێکخراوە دیموکراتییەکانی یەکێتیی نیشتمانی کوردستانە لەناوخۆ و دەرەوەی کوردستاندا، بەبێ جیاوازی ڕەگەز و بیروباوەڕی ئایینی و مەزهەبی،

خوێندکار دەگرێتەخۆی (پەیڕەو و پرۆگرامی کۆمەڵەی خوێندکارانی کوردستان، ٢٠٠٦، ٤).

ئامانجەکانی ڕێکخراو لە بواری پرۆسەی پەروەردە و خوێندندا

١- بەدیهێنانی خواستە پیشەیی و ئەکادیمییەکانی خوێندکاران و فەراهەم کردنی کەش و هەوایەکی مۆدێرن و شارستانی لەبواری پەروەردەدا.
٢- گرنگیدانی زیاتر بە سەنتەرەکانی تایبەت بە پەرەپێدانی بەهرە و تواناکانی خوێندکاران لە گشت بوارەکاندا.
٣- بایەخدان بەبەرزکردنەوەی ئاستی زانستیی خوێندکاران و گرنگیدان بە توێژینەوە زانستییەکانی خوێندکار لە قۆناغە جیاجیاکانی خوێندندا، بەڕادەیەک لەسەر ئاستی پسپۆرییەکدا توێژینەوەی سەرکەوتوو خەڵات بکرێت.
٤- پەیڕەوکردنی سیستەمی خوێندنی تێکەڵاو بە پێی نەخشەیەکی زانستی.
٥- پەرەپێدانی زیاتری بنەماکانی پەروەردەی زانستیی نوێ و سڕینەوەی تەواوی شێوازە دزێوەکانی پەروەردەی کۆن (پەیڕەو و پرۆگرامی کۆمەڵەی خوێندکارانی کوردستان،٢٠٠٦،٥-٦).

٣- یەکێتی گەشەپێدانی قوتابییانی کوردستان

پێناسە: ڕێکخراوێکی قوتابیانی ناحکومییە، تێدەکۆشێت بۆ گەشەپێدانی تواناکان و بەدیهێنانی ماف و داواکارییەکانی قوتابییان، لە پێناو ئامادەکردنی تاکێکی کارا و بەرپرسیار بۆ کۆمەڵگە، بە دیدێکی مەدەنییانەی هاوچەرخ (پرۆگرام و پەیرەوی ناوخۆی ڕێکخراوی گەشەپێدانی قوتابییانی کوردستان، ٢٠١٦، ١).

ئامانجەکانی ڕێکخراو لە بواری پرۆسەی پەروەردە و خوێندندا

١. هاندانی قوتابییان بۆ خۆ پەروەردەکردن و دەستگرتن بە بەها ئیسلامی و نیشتمانی و مەدەنییەکانەوە.
٢. پێگەیاندنی قوتابییان بە گیانی دیموکراسی و گفتوگۆ و بەیەکەوەژیانی ئاشتیخوازانە.
٣. داڕشتنی پەیوەندییەکی دامەزراو لەسەر دیالۆگ و ڕێزی بەرامبەر، لە نێوان مامۆستا و قوتابیدا.
٤. بایەخدان بە خوێندنی هاوچەرخ و هاندانی قوتابییان، بۆ بەدەستهێنانی پلەی بەرز لە خوێندندا.
٥. بایەخدان بە خوێندنی زمان و ئەدەبی کوردی و مێژوو و جوگرافیای کوردستان، لە ناوچە دابڕاوەکانی کوردستاندا.
٦. نەهێشتنی دەستێوەردانی حیزبی لە ناوەندەکانی خوێندن، هەڵوەشاندنەوەی ستافە ئیدارییەکان، کە بە تەزکییەی حیزبی دانراون.
٧. هەوڵدان بۆ گۆڕانکاری، لە شێوازی وەرگرتن لە زانکۆ و پەیمانگاکانی کوردستان بە جۆرێک ڕەچاوی ویست و ئارەزوی قوتابییان بکرێت.
٨. پەرەپێدان بەچاکسازیی لەپرۆگرامەکانی خوێندن، بەجۆرێک ڕەچاوی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیای هاوچەرخ و فیربوونی زمانە بیانییەکان بکات. (پرۆگرام و پەیڕەوی ناوخۆی ڕێکخراوی گەشەپێدانی قوتابییانی کوردستان، ٢٠١٦،١-٢).

٤- ڕێکخراوی قوتابییانی کوردستان

پێناسە: ڕێکخراوێکی جەماوەری پیشەی قوتابییانە لە کوردستانی عێراق کار و چالاکییەکانی ئەنجام دەدات (بەرنامە و پەیڕەوی ناوخۆی ڕێکخراوی قوتابییانی کوردستان، ٢٠١٦،١).

ئامانجەکانی ڕێکخراو لە بواری پرۆسەی پەروەردە و خوێندندا

١- داکۆکیکردن لە مافەکانی قوتابییان بە بێ جیاوازی ئاین و ڕەگەز و نەتەوە.

٢- بەرزکردنەوەی ئاستی زانستی و ڕۆشنبیری و هۆشیاریی قوتابیان لە ڕێگەی کردنەوەی خول و وۆرک شۆپ و سازدانی خول و سیمینار.
٣- هاوکاریکردنی دامەزراوەی پەروەردە و فێرکردن بۆ بەرەوپێشبردنی پرۆسەی پەروەردە و فێرکردن و نەهێشتنی گەندەڵی.
٤- بەشداریکردن لە پرۆسەی هەڵبژاردنی قوتابیاندا و گەشەپێدانی پرۆسە مەدەنییەکان.
٥- گرنگیدان بە خوێندنی پیشەیی لە هەموو ئاستەکانی زانکۆ و پەیمانگا و ئامادەییەکان.
٦- بەرەنگاربونەوەی ئەو داب و نەریتانەی کە ڕێگرن لەبەردەم پرۆسەی خوێندندا.
٧- پشتگیریکردن لەسەرجەم ئەو هەنگاوانەی کە دەبنە هۆی چاکسازی لە بواری پەروەردە و فێرکردندا.
٨- بەگەڕخستنی وزە و تواناکانی قوتابیان بە ئاراستەیەکی تەندروست و دوور لە هەڵچوون و بێبەرنامەیی.
٩- پەروەردەکردنی لایەنە مەعنەوی و جەستەییەکانی قوتابیان لە ڕێگای گرنگیپێدان بە بەهرە و توانا و داهێنانەکانیان.
١٠- دروستکردنی پەیوەندی لەگەڵ ڕێکخراو و سەندیکا و کۆمەڵە ناوخۆی و جیهانییەکان و بوونە ئەندام لە دەزگا و دامەزراوە و ڕێکخراوە جیهانییەکان.
١١- بەهێزکردنی ڕۆڵی قوتابیان، لە ناوەندەکانی بڕیار کە تایبەتن بە قوتابی و پرۆسەی خوێندن. (بەرنامە و پەیڕەوی ناوخۆی ڕێکخراوی قوتابیانی کوردستان، ٢٠١٦،ل١-٢).

٢-٣ کاری ڕێکخراوەیی لە دروستکردنی فشاردا

بە شێوەیەکی گشتی ڕێکخراوە خوێندکارییەکان ئەو بەرنامانەی پێشکەشی دەکەن شاراوە یان لە پشتی پەردەوەن، لە پێناو دەرخستنی تواناکانی خوێندکاران یاخود گەیاندنی دەرفەتی بەسوود بە کۆمەڵگا

(Dain and Hijriati,2017,9)، هەڵبەتە بەو پێیەی ڕێکخراوە خوێندکارییەکان ڕەگەزێکن لە ڕەگەزە پێکهێنەرەکانی بزوتنەوە کۆمەڵایەتییەکان، بەم پێیە، هەموو کار و فشاری ڕێکخراوە خوێندکارییەکان کاریگەریی هەبووە لەسەر چۆنیەتی و چەندێتی کاریگەریی ئەو فشارانەی بزوتنەوە کۆمەڵایەتییەکان دروستیان کردووە لەسەر دەسەڵاتی بە ئامانج گرتوو. (تیلی،٢٠١٢، ٢٠٤-٢٠٥)، بۆیە دەکرێت بۆ دەرخستنی ڕۆڵی کارای ڕێکخراو و بزوتنەوە خوێندکارییەکان سەرنج بدەینە ڕووداو و خۆپیشاندانەکانەکانی ساڵی (١٩٦٨) بەتایبەت و هەروەها هەندێک ڕووداوی تر کە لە سەدەی بیستەمدا ڕوویان دا کە بە شۆرشی خوێندکاران ناسێنران.

بلیسەی شۆڕشی خوێندکارانی فەرەنسا لە (١٩٦٨) دا دەگەڕێتەوە بۆ کارەکانی دوو وانەبێژی بەشی کۆمەڵناسی (ئیدگارد مۆران) و (هێنری لیفەر) لە زانکۆی نانت، کە لە دواییدا (دانیاڵ کۆهن) و هاوڕێکانی بزوتنەوەی ٢٢ی مارسیان ڕاگەیاند، سەرباری ئەوەی پشێوی و نائارامیەکانی زستانی (١٩٦٧-١٩٦٨) ی بەشە ناوخۆییەکانی خوێندکاران لەبەرانبەر قەدەغەکردنی هاتوچۆی شەوانە و بەرهەمی بیریارانی وەک ولیەم ڕایش و ئەریک فرۆم، کاریگەرییان هەبوو لەسەر هەڵکشانی بزوتنەوەی خوێندکارانی فەرەنسا، سەرەڕای ئەوەی بیری مارکسیسزم و چەپگەرا کە ئایدۆلۆژیایەکی زاڵبوو بەسەر زانکۆکانی فەرەنسا بەو پێیەی ئایدۆلۆژیای مارکسی- لینینی بڕوای بە خەباتی بەرەی پێکەوەیی هەیە، کاریگەریی تەواوی هەبوو لەسەر تێکڕای ڕووداوەکانی ١٩٦٨ دا, هەروەها جۆرج لاباساد، ڕاوێژکاری کۆمەڵەی خوێندکاران لە زانکۆی سۆربۆن، کار و نوسینەکانی جۆرج ئۆرێل و ئەریک فرۆم و ڤلیکش گاتاری، میشێل فۆکۆ و چەندین بیریاری تر بە تایبەت ئەوانەی کاریگەربوون بە بیری چەپگەرا و مارکسیسزم ڕۆڵیان هەبوو لە

دروستکردنی بزوتنەوە خوێندکارییەکان. (کۆمەڵێک نوسەر، ٢٠١٠، ١٤-١٥).

فشاری بزوتنەوە خوێندکارییەکان سنوورەکانی ئەوروپای تێپەڕاند و کیشوەری ئەمریکای گرتەوە، بە جۆرێک لە ئەمریکادا لەپاڵ دروست بوونی بزوتنەوەی هیندی- ئەمریکی و تیرۆرکردنی سەرۆک مارتن لۆتەر کینگ، خوێندکاران ڕژانە سەر شەقامەکان و دەرگای زانکۆکانیان داخست(تیلی،٢٠١٢، ٢٠٦). لە کەنەدا گشت زانکۆکان خۆپیشاندانیان ئەنجامدا دژ بە دەوڵەت بۆ بونیادنانی حکومەتێکی سۆسیالیستی، کە تەنها لە زانکۆی کیبیت نزیکەی ٤٠ هەزار خوێندکار لەو فشارانەدا بەشدار بوون (Westhues,1975,392)، هەروەها لە مەکسیک زیاتر لە سەد هەزار خوێندکار ڕژانە سەرشەقامەکان و بەڵام خۆپیشاندانی خوێندکارانی مەکسیک خوێناوی بوو، ئەوەبوو لە ٢ تشرینی ١٩٦٨ دا پاش ڕووبەڕووبوونەوەی سوپای پۆلیس و خوێندکاران بەسەدان خوێندکار کوژران و بەهەزاران خوێندکاری ترڕاندنی کرا.

بزاوتی ڕێکخراوە خوێندکارییەکان تەنها ئەو وڵاتانەی نەگرتەوە کە سیستەمەکانیان سۆسیالیستی نەبوون، بەڵکو بلۆکی سۆسیالیستیش بەهەمان شێوە ڕووبەڕووی فشار و ناڕەزاییەتی خوێندکاران بووەوە، لە پۆڵەندا خوێندکاران پاڵپشت بە ڕوناکبیرە ئۆپۆزسیۆنەکان دژ بە سانسۆرەکانی کۆمۆنیزم خۆپیشاندانیان کرد، بەڵام لە لایەن تانک و هێزە سۆڤیەتییەکانەوە سەرکوتکران(تیلی،٢٠١٢، ٢٠٦)، هەروەها لە پەیجین و لە ساڵی ١٩٨٩ خوێندکاران ناڕەزایەتییەکانیان دەسپێکرد و خوێندکاران خۆیان لەبەرەیەکی ڕێکخراودا ڕێکخست، دژ بە ستەمەکانی سیستەمی سۆسیالیستی، خۆپیشاندان و مانگرتنەکانی خوێندکاران لە پەیجین هێندە کاریگەربوون کە بە یەکێک لە ڕووداوە گرنگەکان دادەنرێت لە شکستی سیستەمی کومۆنستیدا، بەڵام لە کۆتاییدا بە زەبری هێز خۆپیشاندانەکان

کۆتایی پێدێت و خوێندکاران پاشەکشە دەکەن لە داواکارییەکانیان (تیلی،٢٠١٢، ٢١٥).

دۆخی خوێندکارانی کورد هەمان ڕێچکەی خوێندکارانی ئەوروپا بووە، گەرچی لەڕووی ستراتیژ و ئامانجەوە جیاواز، جێگەی ئاماژەپێکردنە کە کۆمەڵەی "ئیتیحاد و تەرەقی" (١٨٨٩) کە ڕێکخراوێکی نهێنیی سەردەمی دەوڵەتی عوسمانی بوو لە لایەن دوو خوێندکاری کوردەوە دامەزرا کە هەریەکە لە عبدالله جودت و ئیسحاق سکوتی کە خوێندکاری کۆلێژی پزیشکی بوون لە زانکۆی ئەستەمبوڵ، کە لە دواییدا ئەم ڕێکخراوە توانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەناوبەرێت (پیربالّ، ٢٠٠٧، ٤٢)، سەرەڕای بوونی ڕێکخراوی تەڵەبەی هێڤی و ئەو هەموو خوێندکارە کوردانەی کە ڕۆڵیان هەبووە لە پرۆسەی سیاسی لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتاکانی سەدەی بیستەم، بەڵام دەبینین کە فەلسەفەی ئەم پرۆژە مەعریفییەی کورد نابێتە هەمان ئەو فەلسەفەی کە ئەو خوێندکارانەی کە لە ساڵی ١٩٦٨ لە فەرەنسا و لە پێناو چاکسازیی ژیانی کۆمەڵایەتی ڕاپەڕینیان بەرپاکرد (پیربالّ، ٢٠٠٧، ٩٦).

بەسەرنجدان لە شۆڕشی خوێندکاران ئەوە دەردەکەوێت کە ڕێکخراوە خوێندکارییەکان توانیویانە ببنە فشاری کاریگەر لە پێناو گۆڕینی دۆخی کۆمەڵگا و ویستی خوێندکاران بۆ باشترکردن و فەراهەمکردنی داواکاریەکانیان، هەروەک کۆمەڵناسی ئەڵمانی (هێربێرت مارکۆزە) پێیوایە کە خوێندکاران توانای ئەوەیان هەیە گۆڕانکاری ڕیشەیی لە کۆمەڵگادا ئەنجام بدەن (کۆمەڵێک نوسەر، ٢٠١٠، ٦٧).

سێیەم: :میتۆدی توێژینەوە و ڕێکارە مەیدانییەکان:

٣-١ :میتۆدی توێژینەوە: ئەو ڕێگایەیە کە توێژەر دەیگرێتەبەر بۆ کۆکردنەوەی زانیارییەکان و پۆلێنکردن و ڕاڤەکردنیان، هەروەها سوود لێ وەرگرتنی لەو توێژینەوە زانستییەدا کە ئەنجامی دەدات (الحسن،

١٩٩٩، ٥٩٩). لـــەم تـوێژینەوەیـــەدا میتـــۆدی ڕوپێـــوی کـــۆمەڵایەتی بەکارهـاتووە, کە تـوێژەر لە ڕێگەی فـۆڕمی ڕاپرسـی کە وەک ئـامرازێکی کۆکردنەوەی زانیاری بەکارهاتووە بۆ دەرخستن و وەسفکردنی دیاردەکە، بۆ ئەم مەبەستە میتۆدی وەسـفی بە گونجـاو زانیـوە بەمەبەسـتی گەیشـتن بە ئەنجامەکـانی تـوێژینەوەکە، لە هەردوو لایەنـی تیـۆری و مەیدانیـدا تـــوێژەر هەوڵـــی داوە کە وەســـفی ئەو فشـــارانە بکـــات کە لە لایەن ڕێکخراوەکانەوە دەکرێت لە نێو ژینگەی خوێندندا.

٣-٢ :کۆمەڵگە و نموونەی توێژینەوە:

٣-٢-١ :کۆمەڵگای توێژینەوە: گروپێکە لە کەسان کە خاوەن چەند تایبەتمەندییەکی دیمـۆگرافی یـاخود پیشـەیی یـان کولتـوری یـان ئـابووری یـــان کۆمەڵایـــەتیی دیـــاریکراون، کـــە دەتوانرێـــت لێیانـــەوە نمـــوونەی توێژینەوەکـــە هـــەڵبژێردرێت (الحســـن، ١٩٩٩، ٥٤٤). کـــۆمەڵگەی ئەم تـوێژینەوەیە بـریتیە لـە خوێنـدکارانی زانکـۆی سـلێمانی کە ژمارەیـان (٢٢٥٥٥) خوێندکارە (ماڵپەری فەرمی زانکۆی سلێمانی).

٣-٢-٢ :نموونەی توێژینەوە

نموونـە ئـەو کۆمەڵـە هەڕەمەکییـەیە یـاخود ڕێکخـراوەیە کـە تـوێژەر لەکۆمـەڵگای توێژینەوەکەیـەوە وەری دەگرێـت، کـە لێیـەوە زانیاریـیـەکان وەردەگیـرێن و دەرئەنجامـەکان دەردەهێنرێـت بـەزۆری بـەهۆی زۆریـی ژمـــارەی دانیشـــتوانەوە دەگیرێتەبـــەر(دیـــنکن، ١٩٨٠، ٢٥٧)، نمـــوونەی تـــوێژینەوەکە بەشـــێوەیەکی هەڕەمەکیـــی ســـادە لە خوێنـــدکارانی زانکـــۆ وەرگیـراوە، بە شـێوەیەک پرسـیارنامەکە دراوە بە خوێنـدکارانی زانکـۆ لە کـۆلێژە جیاجیاکـانی زانکـۆی سـلێمانی، کە تێکڕای ژمـارەی خوێنـدکاران (٢٢٥٥٥) خوێنـــدکارە، و بەپێـــی ئاســـتی بەهـــای (٠,٩٥) بە جیـــاوازیی بەڵـــگەداری (٠,٥) پێویســـتە لانـــی کەم نمـــوونەی تـــوێژینەوەکە (٣٧٨) خوێنـدکار بێـت*، بـۆیە تـوێژەر (٣٨٤) خوێنـدکاری وەرگرتـووە، وەک

نموونەی توێژینەوەکە لە خشتەی (١) دا خەسڵەتی نموونەی توێژینەوەکە خراوەتەڕوو.

خشتەی (١) نموونەی توێژینەوەکە				
بڕگە	هەڵبژاردە	دوبارە	ڕێژەی	گشتی
ڕەگەز	مێ	208	54.17%	384
	نێر	176	45.83%	
ئەندامێتی لە ڕێکخراودا	ئەندام	72	18.75%	384
	ئەندام نییە	312	81.25%	

هەوالنامەی کتێب

٣-٣ :سنووری توێژینەوە

٣-٣-١ : سنووری شوێنی: مەبەست لێی ئەو ژینگە و جێگایەیە، کە توێژەران هەڵیانبژاردووە بۆ ئەنجامدانی توێژینەوە، سنووری شوێنیی ئەم توێژینەوەیە شاری سلێمانی، زانکۆی سلێمانییە.

٣-٣-٢:سنووری کاتی: ئەم توێژینەوەیە ئەنجامدراوە لە ٢٠١٨/٤/١ بۆ ٢٠١٨/٧/١.

٣-٣-٣:سنووری مرۆیی: مەبەست لێی نموونەی توێژینەوەکەیە واتە ئەو کەسانە دەگرێتەوە وەک لێتوێژراو وەرگیراون، سنووری مرۆیی توێژینەوەکە خوێندکارانی زانکۆی سلێمانییە.

٤-٣ :ئامرازەکانی کۆکردنەوەی زانیاری

بۆکۆکردنەوەی زانیارییەکان لە نموونەی توێژینەوەکە توێژەر فۆڕمی پرسیارنامە (ڕاپرسی)، وەک پێوەر بەکارهێناوە کە بڕیتیە لە سێ

تەوەرەی سـەرەکی کە بەکـۆی هەر سـێ تەوەرەکە (٣٣) بـڕگە لەخۆدەگرێت.

٣-٥ : ڕاستگۆیی و جێگیری:

٣-٥-١:ڕاستگۆیی

بـۆ دڵنیـابوونەوە لە ڕاسـتگۆیی پێوەرەکـان تـوێژەر پێـوەرەکەی بـۆ ژمارەیەک لەپسپۆڕانی بوارەکانی (کۆمەڵناسی، دەروونناسـی) کەژمارەیـان (٩) پسپۆرە، خستۆتەڕوو، توێژەر داوای لێکردوون لەڕێگەی بەکارخستنی پسپۆری و توانایانەوە دڵنیابنەوە لەگونجاویی بڕگەکان، لەڕووی داڕشتن و ماناوە، لەگەڵ هەر گۆڕانکاری و زیادکردنێک کە بە پێویستی بزانن.

تـوێژەر ئەو بڕگانەی لابـردووە کە زیـاتر لە (٥) پسـپۆر یـان زیـاتر بەباشـیان نەزانیبێـت لەسـەر ئەو بنەمـایەی کە ژمـارەی پسـۆرەکان (٩) کەسە، لە پاشکۆی (١) دا ئاماژە بە ناوی پسپۆران دراوە.

٣-٥-٢ جێگیری

دوای جێبـەجێکردنی پێوەرەکـان بەسـەر نمـوونەی تـوێژینەوەکە و داخڵکردنی داتاکان لەڕێگەی پاکێجی (SPSS)ەوە، بەڕێگای هـاوکۆلکەی ئەلفـا کرونبـاخ جێگیـری بـۆ نمـوونەکە وەرگیـراوە، وەک لە خشـتەی (٢)دا خراوەتەڕوو.

خشتەی (٢) جێگیریی پێوەرەکە

ئەلفا کرۆنباغ	ژمارەی بڕگە
٠,٧٨	٣٣

ئەنجامە بەدەستهاتووەکان ئاستی بەرزی جێگیریی پێوەرەکان دەسەلمێنێت، بەشێوەیەکی ئەرێنی بە ڕێژەی (٠,٧٨).

٦,٢:ئامرازە ئامارییە بەکارهاتووەکانی توێژینەوەکە

پاکێجی ئاماری (SPSS) بەمەبەستی ئەنجامدانی پرۆسەی ئامارییەکان بەگشتی بەکارهێنراوە.

چوارەم: خستنەڕووی ئەنجامە بەدەستهاتووەکانی توێژینەوەکە

٤-١ گشت ئەنجامە بەدەستهاتووەکان

لە خشتەی (٣)دا گشت ئەو ئەنجامانەی کە بەدەستهاتوون خراوەتەڕوو

خشتەی (٣) ئەنجامە بەدەستهاتووەکان

تەوەرەی یەکەم: کاری ڕێکخراوەیی

بڕگە	بەڵێ		نەخێر		تاڕادەیەک		ناوەندی شیاو	ڕێژەی سەدی
	دوبارە	ڕێژە	دوبارە	ڕێژە	دوبارە	ڕێژە		
1	88	22.92	68	17.71	228	59.38	1.64	54.51
2	44	11.46	272	70.83	68	17.71	1.94	64.58
3	184	47.92	52	13.54	148	38.54	2.09	69.79
4	20	5.208	272	70.83	92	23.96	1.81	60.42
5	68	17.71	176	45.83	140	36.46	1.81	60.42
6	52	13.54	208	54.17	124	32.29	1.81	60.42
7	72	18.75	136	35.42	176	45.83	1.73	57.64
8	224	58.33	84	21.88	76	19.79	2.39	79.51
9	200	52.08	44	11.46	140	36.46	2.16	71.88
10	100	26.04	156	40.63	128	33.33	1.93	64.24
11	56	14.58	260	67.71	68	17.71	1.97	65.63
12	148	38.54	88	22.92	148	38.54	2.00	66.67

هەوالنامەی کێبڕکێ

تەوەرەی دوەم: پێویستیەکانی خوێندکاران

برگە	بەڵێ		نەخێر		تاڕادەیەک		ناوەندی شیاو	ڕێژەی سەدی
	دوبارە	ڕێژە	دوبارە	ڕێژە	دوبارە	ڕێژە		
1	64	16.67	128	33.33	192	50.00	1.67	55.56
2	40	10.42	240	62.5	104	27.08	1.83	61.11
3	32	8.333	180	46.88	172	44.79	1.64	54.51
4	28	7.292	224	58.33	132	34.38	1.73	57.64
5	36	9.375	244	63.54	104	27.08	1.82	60.76
6	364	94.79	8	2.083	12	3.13	2.92	97.22
7	328	85.42	4	1.042	52	13.54	2.72	90.63
8	144	37.5	132	34.38	108	28.13	2.09	69.79
9	88	22.92	112	29.17	184	47.92	1.75	58.33

تەوەرەی سێیەم: فشاری ڕێکخراوە خوێندکارییەکان

برگە	بەڵێ		نەخێر		تاڕادەیەک		ناوەندی شیاو	ڕێژەی سەدی
	دوبارە	ڕێژە	دوبارە	ڕێژە	دوبارە	ڕێژە		
1	196	51.04	88	22.92	100	26.04	2.25	75.00
2	56	14.58	232	60.42	96	25.00	1.90	63.19
3	28	7.292	256	66.67	100	26.04	1.81	60.42
4	32	8.333	256	66.67	96	25.00	1.83	61.11
5	60	15.63	236	61.46	88	22.92	1.93	64.24
6	120	31.25	100	26.04	164	42.71	1.89	62.85
7	88	22.92	240	62.5	56	14.58	2.08	69.44
8	80	20.83	168	43.75	136	35.42	1.85	61.81
9	112	29.17	104	27.08	168	43.75	1.85	61.81
10	44	11.46	192	50	148	38.54	1.73	57.64
11	48	12.5	256	66.67	80	20.83	1.92	63.89
12	88	22.92	152	39.58	144	37.50	1.85	61.81

٤-٢ شیکردنەوەی ئەنجامەکانی توێژینەوەکە بەپێی هێزی برگەکانی توێژینەوەکە

لە خشتەی (٤)دا هێزی برگەکانی توێژینەوەکە خراوەتەڕوو بە لەبەرچاوگرتنی جیاوازیی برگەکان لە تەوەرەکاندا و ناوەندی شیاوی برگەکان کراوەتە پێوەری هێزی برگەکان لەناو تەوەرەکاندا.

خشتەی (٥) هێزی برگەکانی توێژینەوەکە								
تەوەرەی یەکەم: کاری ڕێکخراوەیی								
ئاست	برگە	بەڵێ		نەخێر		تاڕادەیەک		ناوەندی ش	ڕێژەی سەدی
		دوبارە	ڕێژە	دوبارە	ڕێژە	دوبارە	ڕێژە		
١	8	224	58.33	84	21.88	76	19.79	2.39	79.51
٢	9	200	52.08	44	11.46	140	36.46	2.16	71.88
٣	3	184	47.92	52	13.54	148	38.54	2.09	69.79
٤	12	148	38.54	88	22.92	148	38.54	2	66.67
٥	11	56	14.58	260	67.71	68	17.71	1.97	65.63
٦	2	44	11.46	272	70.83	68	17.71	1.94	64.58
٧	10	100	26.04	156	40.63	128	33.33	1.93	64.24
٨	4	20	5.208	272	70.83	92	23.96	1.81	60.42
٩	5	68	17.71	176	45.83	140	36.46	1.81	60.42
١٠	6	52	13.54	208	54.17	124	32.29	1.81	60.42
١١	7	72	18.75	136	35.42	176	45.83	1.73	57.64
١٢	1	88	22.92	68	17.71	228	59.38	1.64	54.51
	تەوەرەی دوەم: پێویستییەکانی خوێندکاران								
ئاست	برگە	بەڵێ		نەخێر		تاڕادەیەک		ناوەندی ش	ڕێژەی سەدی
		دوبارە	ڕێژە	دوبارە	ڕێژە	دوبارە	ڕێژە		

١	6	364	94.79	8	2.08	12	3.125	2.92	97.22
٢	7	328	85.42	4	1.04	52	13.54	2.72	90.63
٣	8	144	37.5	132	34.38	108	28.13	2.09	69.79
٤	2	40	10.42	240	62.50	104	27.08	1.83	61.11
٥	5	36	9.375	244	63.54	104	27.08	1.82	60.76
٦	9	88	22.92	112	29.17	184	47.92	1.75	58.33
٧	4	28	7.292	224	58.33	132	34.38	1.73	57.64
٨	1	64	16.67	128	33.33	192	50	1.67	55.56
٩	3	32	8.333	180	46.88	172	44.79	1.64	54.51

تەوەرەی سێیەم: فشاری ڕێکخراوە خوێندکارییەکان

ئاست	بەڵێ		نەخێر		تاراددەیەک		ناوەندی ش	ڕێژەی سەدی
	برگە	دووبارە	ڕێژە	دووبارە	ڕێژە	دووبارە		
١	1	196	51.04	88	22.92	100	26.04	2.25	75.00
٢	7	88	22.92	240	62.50	56	14.58	2.08	69.44
٣	5	60	15.63	236	61.46	88	22.92	1.93	64.24
٤	11	48	12.5	256	66.67	80	20.83	1.92	63.89
٥	2	56	14.58	232	60.42	96	25	1.9	63.19
٦	6	120	31.25	100	26.04	164	42.71	1.89	62.85
٧	8	80	20.83	168	43.75	136	35.42	1.85	61.81
٨	9	112	29.17	104	27.08	168	43.75	1.85	61.81
٩	12	88	22.92	152	39.58	144	37.5	1.85	61.81
١٠	4	32	8.333	256	66.67	96	25	1.83	61.11
١١	3	28	7.292	256	66.67	100	26.04	1.81	60.42
١٢	10	44	11.46	192	50	148	38.54	1.73	57.64

سەبارەت بە تەوەرەی یەکەم کە تایبەتە بە کاری ڕێکخراوەیی بڕگەی هەشتەم پلەی یەکەمی گرتووە، ڕێژەی (٥٨,٣٣%) نموونەکە

پێیانوایە (ڕێکخراوە خوێندکارییەکانی پارتە بااڵدەستەکان هەژمونیان هەیە لە زانکۆکاندا کە ئەمەش ئەنجامێکی چاوەڕوانکراوە بە لەبەرچاوگرتنی بارودۆخی سیاسیی هەرێمی کوردستان، بۆیە ئەنجامەکانی ئەم توێژینەوەیە بەر لە هەموو ڕێکخراوەکان بەسەر کاری ڕێکخراوە خوێندکارییەکانی پارتە بااڵدەستەکاندا دەچەسپێت، تەوەرەی نۆیەم (لە ڕێکخراوە خوێندکارییەکاندا خوێندکار ئامرازە نەک مەبەست) پلەی دووەمی وەرگرتووە لە ئاستی تەوەرەی یەکەمدا و (٥٨,٠٨%) خوێندکاران پێیانوایە کە خوێندکاران زیاتر وەک ئامراز بەکاردەهێنرێت بۆ گەیشتن بە ئامانجی ڕێکخراوەکان، نەک بووبێتنە چەقی مەبەست لەلایەن ڕێکخراوەکانەوە، برگەی سێیەم (بوونی ڕێکخراوە خوێندکارییەکان بە گرنگ دەزانم) ئاستی سێیەمی وەرگرتووە، بەمە دەردەکەوێت کە خوێندکاران بوونی ڕێکخراوە خوێندکارییەکان بە گرنگ دەزانن لە ناوەندەکانی خوێندنی زانکۆکاندا ڕێژەی (٤٧,٢%) خوێندکاران بوونی خوێندکاران بە گرنگ دەزانن و (٣٨,٥٤%) خوێندکاران تاڕادەیەک بوونی ڕێکخراوەکان بەگرنگ دەزانن لەکاتێکدا (١٣,٥٤%) خوێندکاران بوونی ڕێکخراوەکان بەگرنگ نازانن، بەاڵم بەپێی برگەی (١٢) کە پلەی چوارەمی وەرگرتووە، خوێندکارانی نموونەکە پێیانوایە کە ململانێی نێوان ڕێکخراوە خوێندکارییەکان وای کردووە کە ڕێکخراوەکان نەتوانن، وەک پێویست خزمەت بە خوێندکاران بکەن (١٤٨) خوێندکار لەکۆیی (٣٨٤) ی خوێندکار پێیانوایە کە ململانێی ڕێکخراوەکان کاریگەریی نەرێنی جێهێشتووە لەسەر ئەدای کاری ڕێکخراوەکان، (٦٧,٧١%) ی خوێندکاران ڕایانوایە کە هیچ کێبڕکێیەک نییە لە نێوان ڕێکخراوە خوێندکارییەکاندا بۆ خزمەتی خوێندکاران، بەپێی برگەی یازدە کە پلەی پێنجەمی وەرگرتووە، بەمە دەردەکەوێت کە سەرەڕای نەبوونی ململانێی نێوان ڕێکخراوەکان هیچ کێبڕکێیەکیش نییە لە نێوان ڕێکخراوەکاندا بۆ خزمەتکردنی خوێندکارەکان.

سەبارەت بە تەوەرەی دووەم کە تایبەتە بە پێویستییەکانی خوێندکاران، بڕگەی شەشەم (پێویستە ڕێکخراوێکی سەرتاسەری و دوور لە هەژموونی حیزبی دابمەزرێت) زۆرینەی ڕەهای نموونەکە بە ڕێژەی (٩٤,٧٩%) دروستکردنی ڕێکخراوێکی سەرتاسەری و دوور لە هەژموونی حیزبی بە پێویست دەزانن، بەمە دەردەکەوێت کە خوێندکاران متمانەیان بە ڕێکخراوە خوێندکارییەکان لاواز بووە, بەهۆی زاڵبونی هەژموونی حیزبی بەسەریانەوە لە کاتێکدا (١٨,٧٥%) ی نموونەکە ئەندامی ڕێکخراوە خوێندکارییەکانن، بڕگەی حەوتەم (کردنەوەی یانەی ڕۆشنبیریی خوێندکاران بە پێویست دەزانم) کە پلەی دووەمی گرتووە (٨٥,٤٢%) نموونەکە پێیانوایە کە بونیادنانی یانەی ڕۆشنبیریی تایبەت بە خوێندکاران بە گرنگ دەزانن، بڕگەی هەشتەم (ڕێکخراوە خوێندکارییەکان تەنها گرنگیانداوە بە لایەنی گەشت و ئاهەنگ بۆ خوێندکاران) کە پلەی سێیەمی وەرگرتووە (٣٧,٥%) نموونەکە پێیانوایە کە زیاتر ڕێکخراوەکان گرنگی دەدەن بە لایەنی تەرفیهی بۆ خوێندکاران لە بەرامبەردا کەمتر گرنگی دەدەن بە داخوازییە زانستییەکانی خوێندکاران بەتایبەت گەشتی زانستی، بەو پێیەی ڕێژەی (٦٢,٥%)ی نموونەکە پێیانوایە کە ڕێکخراوەکان گرنگییان نەداوە بە لایەنی گەشتی زانستی بۆ خوێندکاران بەپێی بڕگەی دووەم کە پلەی چوارەمی گرتووە، هەروەها بە پێی بڕگەی پێنجەم کە پلەی پێنجەمی وەرگرتووە (٦٣,٥٤%)ی نموونەکە ڕایان وایە کە ڕێکخراوە خوێندکارییەکان هاوکارنین لە پرکردنەوەی پێویستییەکانی خوێندن.

سەبارەت بە تەوەرەی سێیەم کە تایبەتە بەو فشارانەی چاوەڕێ دەکرێت ڕێکخراوە خوێندکارییەکان بکەن بڕگەی یەکەم (فشاری ڕێکخراوە خوێندکارییەکان بە گرنگ دەزانم) پلەی یەکەمی وەرگرتووە (٥١,٠٤%) نموونەکە فشاری ڕێکخراوە خوێندکارییەکان بە گرنگ دەزانن، وەک پاڵپشتیەک بۆ خوێندکاران، بڕگەی حەوتەم (ڕێکخراوەکان فشاریان

کردووە بۆ کەمکردنەوەی کرێی خوێندن) کە پلەی دووەمی وەرگرتووە، نموونەکە پێیانوایە کە ڕێکخراوەکان فشاریان نەکردووە بۆ کەمکردنەوەی تێچووی خوێندن کە پەیوەستە بە ژیانی بەشێکی خوێندکارانەوە، بڕگەی پێنجەم (ڕێکخراوە خوێندکارییەکان فشاریان کردووە بۆ دریژکردنەوەی پشووی خوێندکاران) کە پلەی سێیەمی گرتووە (٦١,٤٦%) نموونەکە پێیانوایە کە ڕێکخراوەکان فشاریان نەکردووە بۆ دریژکردنەوەی پشووی خوێندکاران، کە ئەمە خاڵێکی ئەرێنی ڕێکخراوەکانە بەوەی فشاریان نەکردووە بۆ زیادکردنی پشووی خوێندکاران، بۆ کەمکردنەوەی ماوەی خوێندن، لە کاتێکدا بڕگەی یازدەهەم (فشاری ڕێکخراوە خوێندکارییەکان بۆ کەمکردنەوەی کاتی دەوامی خوێندن و دریژکردنەوەی پشوو بە سوودی پرۆسەی خوێندن دەبینیت؟) کە پلەی چوارەمی گرتووە, دەریدەخات کە (٦٦,٦٧%) ی خوێندکاران کەمکردنەوەی کاتی دەوامی خوێندکاران و زیادکردنی پشووەکان بە قازانجی پرۆسەی خوێندن نابنێن، بڕگەی دووەم (ڕێکخراوەکان فشاریان کردووە بۆ کەمکردنەوەی مەنهەجی خوێندن) کە پلەبەندی پێنجەمی وەرگرتووە، (٦٠,٤٢%) نموونەکە پێیانوایە کە ڕێکخراوەکان کاریان نەکردووە بۆ کەمکردنەوەی مەنهەجی خوێندن، سەبارەت بە بڕگەی شەشەم (ڕێکخراوە خوێندکارییەکان تەداخول دەکەن لە کاروباری ئیداری زانکۆدا) کە ئاستی شەشەمی وەرگرتووە (٤٢,٧١%) ی نموونەکە پێیانوایە کە تاڕادەیەک ڕێکخراوەکان تەداخول دەکەن لە کاروباری ئیداریی زانکۆکاندا.

٤-٣: پەیوەندی نێوان تەوەرەکانی توێژینەوەکە

خشتەی (٦) پەیوەندی نێوان بڕگەکان

	تەوەرەی یەکەم	تەوەرەی دووەم	تەوەرەی سێیەم
تەوەرەی یەکەم	1.00		

تەوەرەی دووەم	0.36	1.00	
تەوەرەی سێیەم	0.43	0.60	1.00
گشت تەوەرەکان	0.70	0.83	0.87

پەیوەندی نێوان دوو گۆڕاو گوزارشتە لە بوونی پەیوەندی لە نێوان دوو گۆڕاودا لە سەر ئاستی چەندایەتی و چۆنایەتی (Swati, 2010, 123)تویژەر هەوڵی داوە پەیوەندی نێوان تەوەرەکانی تویژینەوەکە بخاتەڕوو لە سەرئاستی چەندایەتی و بۆ ئەم مەبەستە هاوکۆلکەی پیرسۆنی بەکارهێناوە, بۆ دەستنیشانکردنی بوونی پەیوەندیی سادە لە نێوان تەوەرەکانی تویژینەوەکەدا بە پشتبەستن بەو پێوەرەی کە هاوکۆلکەی پیرسۆن دەریدەخات بۆ ئاستی پەیوەندی نێوان برگەکان کە لەنێوان (١) و (-١) دایە و ئاستەکانی پێوانەکردنی هێزی پەیوەستیان بەم جۆرەیە.

پەیوەندی ئەرێنی							پەیوەندی نەرێنی						
١	٠,٩	٠,٧	٠,٦	٠,٤	٠,٣	٠,١	٠	-٠,١	-٠,٣	-٠,٤	-٠,٦	-٠,٧	-٠,٩	-١
تەواو	بەهێز		ناوەند		لاواز			لاواز		ناوەند		بەهێز		تەواو

بۆیە پەیوەندی لە نێوان تەوەرەی یەکەم و تەوەرەی دووەم پەیوەندییەکی ئەرێنی مامناوەندە بە نمرەی (٠,٣٦)، هەروەها پەیوەندیی تەوەرەی یەکەم بە تەوەرەی سێهەم پەیوەندییەکی ئەرێنی مامناوەندە بە پلەی (٠,٤٣) و پەیوەندیی تەوەرەی دووەم بە تەوەرەی سێهەم پەیوەندییەکی بەهێزە بە پلەی (٠,٦) و پەیوەندیی تەوەرەکان بە کۆی

برگەکانەوە پەیوەندییەکی بەهێزە بە پلەکانی (٠,٧) بۆ تەوەرەی یەکەم و (٠,٨٣) بۆ تەوەرەی دووەم و (٠,٨٧) بۆ تەوەرەی سێهەم.

٤-٤ رای ئەندامانی ڕێکخراوەکان لەسەر تەوەرەکانی توێژینەوەکە

خشتەی (٧) لێکدانی ئەندامێتی لەگەڵ تەوەرەکان				
تەوەرەکان	ئەندامێتی	هەڵبژاردە	بەهای تا	ئاستی بەڵگەداری
تەورەی یەکەم	بەڵێ	72	0.61	0.05
	نەخێر	312		
تەورەی دووەم	بەڵێ	72	0.01	0.05
	نەخێر	312		
تەوەرەی سێیەم	بەڵێ	72	0.23	0.05
	نەخێر	312		

هەوالنامەی کتێب

سەبارەت بە تەوەرەی یەکەم کە خۆی لە کاری ڕێکخراوەیدا دەبینێتەوە جیاوازیی ئاماری هەیە لەنێوان ڕای ئەو خوێندکارانەی کە ئەندامن لە ڕێکخراوە خوێندکارییەکاندا بەرامبەر بە ڕای ئەو خوێندکارانەی کە ئەندام نین لە ڕێکخراوە خوێندکارییەکاندا بە بەهای تایی (٠,٦١)، بەڵام سەبارەت بە تەوەرەی دووەم کە تایبەتە بە پێویستییەکانی خوێندکاران، هیچ جیاوازیەکی ئاماری نییە لەنێوان خوێندکاراندا، واتا ڕای گشت خوێندکاران لەسەر پێویستییەکانی خوێندکاران لەیەکەوە نزیکە بەپێی بەهای تایی (٠,٠١)، هەرچی پەیوەستە بە تەوەرەی سێهەم ڕای ئەندامانی ڕێکخراوە خوێندکارییەکان جیاوازە

لەگەڵ ڕای خوێندکاران کە ئەندام نین لە ڕێکخراوەکاندا بەپێی بەهای تایی (٠,٢٣).

٤-٥ ڕای ئەندامانی ڕێکخراوەکە لەسەر فشاری ڕێکخراوەکان

خشتەی (٨) ڕای نموونەکە لەسەر هەوڵ و فشاری ڕێکخراوەکان							
	بـــڕگەی ١٢	بەڵێ	نەخێر	تاڕادەیەک	گشتی	کای٢	ئاســـــتی بەڵگەداری
ئەندامێتی	بەڵێ	44	196	72	312	0.04	٠,٠٥
	نەخێر	4	60	8	72		
	گشتی	48	256	80	384		

دەربارەی ڕای نموونەی توێژینەوەکە لەسەر ئەو فشارانەی ڕێکخراوەکان دەیکەن بۆ باشترکردنی ڕەوشی خوێندن و چەندێتی ماوەی خوێندن، هیچ جیاوازییەکی ئاماری نییە لە ڕای نموونەی توێژینەکەدا بەپێی بەهای (کای٢) ی بەدەیهاتوو (٠,٠٤)، بەمە دەردەکەوێت، کە ئەو خوێندکارانەی کە ئەندامن لە ڕێکخراوەکاندا لەگەڵ ئەو خوێندکارانەی کە ئەندامنین لە ڕێکخراوەکاندا، جیاوازی نییە لە بۆچوونیان دەربارەی کاریگەریی فشاری ڕێکخراوەکان.

٥- دەرئەنجامەکان و ڕاسپاردەکان

٥-١ ئەنجامەکان

لە ئەنجامەکانی ئەم توێژینەوەیە دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی کە بوونی ڕێکخراوی خوێندکاری پێویستە لە ناوەندەکانی خوێندندا تا لە ڕێگەی ئەو ڕێکخراوانەوە خوێندکاران بتوانن ببنە هێزێکی کارا و چالاک

لە کۆمەڵگادا، هەروەها ڕێکخراوەکان هاوکاربن وەک هێزێکی فشار و کارا تا لەو ڕێگەیەوە خوێندکاران بە مافە بنچینەییەکانیان بگەن، سەرەڕای ئەمە توێژینەوەکە بەم ئەنجامانەی خوارەوە گەشتووە:

١- ڕێکخراوە خوێندکارییەکان دەستیان وەرداوەتە کاروباری ئیداری لەزانکۆکاندا کە ئەمە فشاری دروستکردووە لەیەکلایی کردنەوەی پرسەکانی تایبەت بە خوێندکاران.
٢- هەوڵ و فشاری ڕێکخراوە خوێندکارییەکان گرنگە، بەڵام لەهەندێک پرسی زانستیدا بە قازانجی خوێندکاران و پرۆسەی خوێندن ناکەوێتەوە.
٣- ڕێکخراوە خوێندکارییەکان فشاریان نەکردووە بۆ کەمکردنەوە ماوەی خوێندن لە زانکۆکاندا.
٤- ڕێکخراوە خوێندکارییەکان هیچ فشارێکیان نەکردووە بۆ باشترکردنی چۆنایەتی لە پرۆسەی خوێندندا، بەڵکو زیاتر گرنگییانداوە بە لایەنی تەرفیهی بۆ خوێندکاران.
٥- فشاری ڕێکخراوە خوێندکارییەکان کاریگەر نەبووە لەسەر باشترکردنی ئەدای پرۆسەی خوێندن لە زانکۆکاندا.
٦- ڕێکخراوە خوێندکارییەکانی پارتە بالادەستەکان هەژموونیان هەیە بەسەر زانکۆکاندا.
٧- ململانێی سیاسی نێوان ڕێکخراوە خوێندکارییەکان کاریگەریی هەبووە لەسەر ئەدای کارەکانیان لە خزمەتکردنی خوێندکاراندا، ئەمە وای کردووە کە خوێندکاران ئامرازبن لای ڕێکخراوەکان نەک مەبەست.
٨- ڕێکخراوە خوێندکارییەکان کەمتەرخەم بوون لە باشکردنی ڕەوشی ناهەمواری بەشە ناوخۆییەکان بۆ خوێندکاران.

٥-٢ ڕاسپاردەکان

١- دامەزراندنی ڕێکخراوێکی سەرتاسەریی خوێندکاری دوور لە هەژموونی حیزبی.

٢- کردنەوەی یانەی ڕۆشنبیری و هزری تایبەت بە خوێندکاران لە لایەن ڕێکخراوەکانەوە.
٣- پێداچوونەوە بە پەیڕەو و پڕۆگرامی ڕێکخراوەکاندا بە جۆرێک ئامانجەکانی ڕێکخراوەکان بە قازانجی خوێندکاران بێت و ئامانجەکان ئاراستەکراوبن نەک داواکراو.
٤- گرنگیدان بە تواناکانی خوێندکاران بەبێ بوونی ئینتیمای حیزبی.
٥- بنەبڕکردنی دەستوەردانی ڕێکخراوەکان لە ئیدارەدانی زانکۆکاندا.
٦- گرنگیدان بە لایەنی زانستیی خوێندکاران و لە پێناو باشترکردنی ئاستی زانستی خوێندکاران.

پەراوێز

* نموونەی توێژینەوەکە بەم یاسایە دەرهاتووە (دوجای ئاستی بەهایی *ڕێژەی نموونە * (١- ڕێژەی نموونە)/ جیاوازیی بەڵگەداری، بڕوانە (https://www.surveysystem.com/sample-size-formula.htm)

هەوالنامەی گێتێ

لیستی سەرچاوەکان

سەرچاوە کوردییەکان

- پیربااڵ، فەرهاد (٢٠٠٧)، گەنجە کوردەکان، دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیر و هۆشیاری (ی.ن.ک)، چ١، سلێمانی.
- تیلی، چارلز(٢٠١٢) بزوتنەوە کۆمەڵایەتیەکان، وەرگێڕانی: حەمە ڕەشید، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چ١، سلێمانی.
- سازگارا، پەروین (٢٠٠٣) ئاوڕدانەوەیەک لە کۆمەڵناسی، و: جەواد مستەفا ستوپەیی، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر.

- کۆمەڵێک نوسەر (٢٠١٠) شۆشی خوێندکارانی ٦٨، وەرگێرانی: شوان ئەحمەد، بەڕێوەبەرایەتی خانەی وەرگێڕان، چ١، سلێمانی.
- نەقیبزادە، ئەحمەد (٢٠٠٧)، پێشەکیەک لەسەر کۆمەڵناسی سیاسی، وەرگێرانی: مەسعوود ڕەوان دۆست، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چ١، هەولێر.

سەرچاوە عەرەبییەکان

- الحسن، احسان محمد (١٩٩٩)، موسوعه علم ألاجتماع، دار العربیه للموسوعات، ط١، بیروت.
- روبیرت، جیوفری و الستر ئیدواردس (١٩٩٩) المعجم الحدیث للتحلیل السیاسی، ت: سمیر عبدالرحیم الجلبی، الدار العربیه للموسوعات، بیروت، لبنان.
- میشیل، البروفیسور دیکن (١٩٨٠)، معجم علم الجتماع، ت: الدکتور احسان محمد الحسن، مطبعه دار الحریه، بغداد.

سەرچاوە ئینگلیزییەکان

- C.N Shankar Rao (1989), Sociology, s CHAND & COMPANY LTD, 2nd edition, New Delhi, India.
- lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). Stress appraisal and coping. New York:
- levels of stress and burnout, *The Australian Journal of Advanced Nursing*, 2007, Vol 24, No 4, June-Aug.
- Selye, Springer. H., 1936. A syndrome produced by diverse nocuous agents. Nature,Westhues, Kenneth (1975), Inter-Generational Conflict in the Sixties, In Samuel D Clark,J.Paul Grayson and Linda M Grayson, Toronto, Canada.
- Sharma, Swati, Research Methodologies and Methods, Neeraj publication, India, Delhi, 2010.
- Skinner, Virginia., Agho, K., Lee White, T., Harris, J. The development of a tool to assess.

هەواڵنامەی زانکۆ

ماستەرنامە و تیزی دکتۆرا

- Dian Ferdiansyah and Hijriati Meutia(2017), The Impact of a Student Organization (OSIS) on Leadership Identity Development (LID), Master's thesis in education, University of Tampere, Finland

پەیرەو پرۆگرامی ڕێکخراوەکان

- بەرنامە و پەیڕەوی ناوخۆی ڕێکخراوی قوتابیانی کوردستان،٢٠١٦.
پەسەندکراوی کۆنگرەی شەشەم
- پڕۆگرام و پەیڕەوی ناوخۆی ڕێکخراوی گەشەپێدانی قوتابیانی کوردستان،٢٠١٦، پەسەندکراوی کۆنگرەی نۆیەم.
- پەیڕە و و پڕۆگرامی کۆمەڵەی خوێندکارانی کوردستان، ٢٠٠٦، پەسەندکراوی کۆنگرەی حەوتەم، سلێمانی.
- کارنامە و پەیڕەوی ناوخۆی یەکێتی قوتابیانی کوردستان، ٢٠١٧ پەسەندکراوی کۆنفرانسی شەش، هەولێر.

ئینتەرنێت

- ERIC – A Look at Welcome Week: The Role of College Unions and Student Activities in Welcoming Students, Association of College Unions International (NJ1), 2012." ERIC – A Look at Welcome Week: The Role of College Unions and Student Activities in Welcoming Students, Association of College Unions International (NJ1), 2012. Association of College Unions International. 12 Apr. 2018 http://eric.ed.gov/?q=%22%22&ff1=subStudent+Unions&id=ED535351
- https://docs.google.com/spreadsheets/d/1uLfQgCGhs1kTk3XYAmJagy317fin3iVs_LCcYuESYkw/edit?usp=drive_open&o (visit 20/4/2018). uid=112532060453451767376

- https://emu.uoregon.edu/renovation index information on formal website (visit 20/4/2018)
- https://www.merriam-webster.com/dictionary/student%20union (visit 15/4/2018)
- univsul.edu.iq/en/uos-statistics ماڵپەری فەرمی زانکۆی سلێمانی (visit 1/5/2018)

پاشکۆکان

پاشکۆی یەکەم: ناوی پسپۆڕان کە پێوەرەکەیان هەڵسەنگاندوە

ژ	ناوی پسپۆر	پلەی زانستی	پسپۆری	شوێنی کارکردن
١	کەریم شەریف عبدالله	پرۆفیسۆر	ڕێگاکانی وانەوتنەوە	زانکۆی سلێمانی
٢	صابیر بکر مستەفا	پرۆفیسۆری یاریدەدەر	دەرونزانی	زانکۆی سلێمانی
٣	عالیه فرج مصطفی	پرۆفیسۆری یاریدەدەر	کۆمەڵناسی	زانکۆی سلێمانی
٤	کاوە محمد حسین	پرۆفیسۆری یاریدەدەر	کۆمەڵناسی	زانکۆی سلێمانی
٥	نازەنین عوسمان محمد	پرۆفیسۆری یاریدەدەر	دەرونزانی	زانکۆی سلێمانی
٦	احمد علی حەمە محمد	مامۆستا	کۆمەڵناسی	زانکۆی سلێمانی
٧	بەختیار ابراهیم فتاح	مامۆستای یاریدەدەر	کۆمەڵناسی	زانکۆی سلێمانی
٨	کارزان عارف محمد	مامۆستای یاریدەدەر	پەروەردە	زانکۆی سلێمانی
٩	کوردستان محمد ئازاد	مامۆستای یاریدەدەر	ڕێگاکانی وانەوتنەوە	زانکۆی سلێمانی

پاشکۆی دووەم: بڕگە پەسەندکراوەکانی پێوەری توێژینەوەکە

ڕەگەز : نێر مێ

ئەندام لە ڕێکخراوە خوێندکارییەکان ئەندامم..... ئەندام نیم.....

تەوەرەی یەکەم کاری ڕێکخراوەی

ژ	بڕگە	بەڵێ	نەخێر	تاڕادەیەک
١	کارکردنم لەگەڵ ڕێکخراوە خوێندکارەکان لاپەسەندە.			
٢	لە کێشەکانم دا پشت بە ڕێکخراوە خوێندکارییەکان دەبەستم.			
٣	بونی ڕێکخراوە خوێندکارییەکان بە گرنگ دەزانم.			
٤	ڕێکخراوە خوێندکارییەکان کاریان بۆ کردوم.			
٥	ڕێکخراوە خوێندکارییەکان هانم دەدەن بۆ خوێندن.			
٦	بەشداری چالاکیەکانی ڕێکخراوەکان دەکەم.			
٧	ئاگاداری کاری ڕێکخراوەکانم.			
٨	ڕێکخراوە خوێندکارییەکانی پارتە بالاّ			

هەواڵنامەی کێبڕکێ

	دەستەکان هەژمونیان هەیە لە زانکۆدا			
٩	لە ڕێکخراوە خوێندکارییەکان دا خوێندکار ئامرازە نەک مەبەست.			
١٠	بۆنی ڕێکخراوە خوێندکارییەکان گرنگە بۆ ڕێکخستنی پەیوەندی نێوان خوێندکار و مامۆستا.			
١١	هیچ کێبرکێیەک نابینم لە نێوان ڕێکخراوە خوێندکارییەکان دا بۆ خزمەتی خوێندکاران.			
١٢	ململانێی نێوان ڕێکخراوە خوێندکارییەکان وای کردووە بیر لە خزمەتکردنی خوێندکار نەکرێتەوە.			

تەوەرەی دووەم پێویستیەکانی خوێندکار

ژ	بڕگە	بەڵێ	نەخێر	تاراد هیەک
١	ڕێکخراوەکان گرنگیان داوە بە ئەنجامدانی سیمیناری زانستی؟			
٢	ڕێکخراوەکان گرنگیان داوە بە گەشتی زانستی			
٣	ڕێکخراوە خوێندکارییەکان گرنگیان داوە بە دەوڵەمەندکردنی کتێبخانەکان.			
٤	ڕێکخراوە خوێندکارییەکان گرنگیان داوە بە پەیداکردنی سەرچاوەی زانستی.			
٥	ڕێکخراوەکان هاوکارن لە پرکردنەوەی پێویستیەکانی خوێندن			
٦	پێویستە ڕێکخراوێکی سەرتاسەری و دور لە هەژمونی حیزبی دابمەزرێت.			

کتێبخانەی وەزارەتی

٧	کـردنەوەی یـانەی ڕۆشـنبیری خوێنـدکاران بە پێویست دەزانم.			
٨	ڕێکخراوە خوێندکارییەکان تەنها گرنگیان داوە بە لایەنی گەشت و ئاهەنگ بۆ خوێندکاران.			
٩	ڕێکخراوەکـــان کاریـــانکردووە لەســـەر کەمکردنەوەی جیاوازی ڕەگەزی			

تەوەری سییەم فشاری ڕێکخراوەکان

ژ	بڕگە	بەڵێ	نەخێر	تاراد ەیەک
١	فشـاری ڕێکخـراوە خوێنـدکارییەکان بە گرنـگ دەزانم			
٢	ڕێکخراوەکـــان فشـــاریان کـــردووە بـــۆ کەمکردنەوەی مەنهەجی خوێندن			
٣	فشاری ڕێکخراوەکان کاریگەری هەبوە لەسـەر کەمکردنەوە ماوەی دەوامی خوێندن.			
٤	فشاری ڕێکخراوە خوێندکارەکان ڕۆلی هەبوە لە باشکردنی جۆرایەتی خوێندن.			
٥	ڕێکخـراوە خوێنـدکارییەکان فشـاریان کـردووە بۆ دەرێژکردنەوەی پشووی خوێندکاران.			
٦	ڕێکخراوە خوێندکارییەکان تەداخول دەکەن لە کاروباری ئیداری زانکۆدا.			
٧	ڕێکخراوەکان فشاریان کردووە بۆ کەمکردنەوەی کرێی خوێندن.			
٨	ڕێکخـراوە خوێنـدکارییەکان فشـاریان کـردووە بۆ زیادکردنی سەوزاری لەنێو زانکۆ.			
٩	ڕێکخـراوە خوێنـدکارییەکان فشـاریان کـردووە			

ماڤەوانێمەی کێشێ

	بۆ زیادکردنی وانەی پەرینەوە (عبور).			
١٠	ڕێکخراوە خوێندکارییەکان فشاریان کردووە بۆ گێڕانەوەی شکۆی زانستی بۆ زانکۆ.			
١١	فشاری ڕێکخراوە خوێندکارییەکان بۆ کەمکردنەوەی کاتی دەوامی خوێندن و درێژکردنەوەی پشوو بە سودی پرۆسەی خوێندن دەبینیت؟			
١٢	ڕێکخراوە خوێندکارییەکان فشاریان کردووە بۆ باشتر کردنی هەلومەرجی ناوبەشە ناوخۆییەکان			

هەوالنامەی کۆنێ

ملخص

إلى جانب ثورة الشعب الكردي وتضحياتهم، فإنَّ طلبة كردستان كانوا جزءًا فعالاً في تأجيج هذه الثورة والتضحيات لها، وكانت لهم تنظيمات داخل المنظمات الطلابية وناضلوا من أجل القضية الحق للشعب الكردية، وبعد الانتفاضة عام (١٩٩١)، وتأسيس الجامعات في إقليم كردستان من جديد بدأت المنظمات الطلابية التي كانت معضمها تابعة للأحزاب السياسية بنشاطاتها داخل الجامعات والتي لم تكن تخلو من القصور والتدخل في شؤون الجامعة، إنَّ هذا البحث جاء نتيجة لمحاولة علمية ميدانية، وتكمن مشكلته في الإجابة على هذا السؤال:

" إلى أي مدىً نجد أثرًا للمحاولات والضغوطات التي تمارسها المنظمات الطلابية في تطوير العملية التعليمية في جامعاتنا".
وللوصول إلى غاية البحث فقد قام الباحث بتسليط الضوء من خلال الجانب النظري على عمل المنظمات الطلابية وضغوطاتها التي تمارسها، واستعمل المنهج الوصفى، لوصف دور المنظمات الطلابية، ولأجل ذلك قام الباحث باستعمال الاستبانة كمقياس، والتي تكونت من ثلاثة محاور ڕئيسة و(٣٣) سؤالًا،

وتكوَّنت عينة البحث من طلبة جامعة السليمانية، وبعد توزيع المقياس على عينة البحث قام الباحث بتحليل الاحصائيات بعد استعمال البرنامج الاحصائي (SPSS) للوصول إلى نتائج المرجوة.

وضحَّت نتائج البحث أنَّه فضلًا عن اهمية وجود المنظمات الطلابية إلَّا أنَّه كانت لضغوطاتهم دورًا ضعيفًا في الشؤون الخاصة بالطلبة، ووصل البحث إلى أنَّ السلطة العليا التي كانت بيد المنظمات الطلابية التابعة للأحزاب السياسية المتنفذة والتنافس بين هذه المنظمات وتدخلاتهم في الشؤون الإدارية للجامعات كانت لها تأثيرًا كبيرًا فيإضعاف هذه الضغوطات التي تمارسها ههذ المنظمات.

وختم الباحث البحث بعدد من التوصيات التي يأمل منها تحسين وضع المنظمات داخل الجامعات، وفي الختام فقد اعتمد البحث على عدد من المصادر والمراجع العلمية الحديثةمن اجل تعضيد البحث وتقويته علميًا.

ههوالتنامەی کێبڕکێ

Abstract

Side by side with the revolutions and the victimhood of Kurdish nation, the students in Kurdistan always had an active role in up swinging the revolutions and were victimized. The students were organized in the students' organizations and they strove for the nation's rights and to overcome the Kurdish Issues. After 1991 uprisings and reopening of the universities, the student organizations that were mostly related to the political parties started their activities at the universities, and the students' organizations were inadequate and interfered in the universities affairs.

This study is a product of a practical scientific effort. The paper highlights the problem of how many the attempts and pressures from the students' organizations affect the development of the process of education and studying in the universities. The researcher attempts to theoretically highlight the jobs and pressures

of the students' organizations, and uses descriptive approach to describe the role and the pressure of the students' organizations. Thus, a questionnaire is used as a measurement instrument, and it is consisted of three main sections and includes 33 questions. The students of Sulaimaniyah University are used as the sample of the study. After the questionnaire is distributed on the samples, then SPSS package is used to analyze the data that is gained from the results.

The results of the study put light on the fact that, despite the importance of existing the students' organizations, but the pressure of the students' organizations had a weak role in the specific issues related to the students. Moreover, the results highlight that the strong positional power of the students' political organizations, the conflict among the organizations, and their interference with the universities' administration, have effect in the weakness of the organizations' pressures on the process of education. Finally, some suggestions are given in order to increase the organizational improvements in universities.

The study depended on scientific and new resources in order to strengthen the study and make it more meaningful and evocative.

https://www.doi.org/10.31918/twejer.1921.6

e-ISSN (2617-0752) p-ISSN (2617-0744)

زانینی ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە پەرەپێدانی توانا فێرکارییەکانی مامۆستایانی بنەڕەتی لەناو شاری سلێمانی

هەواڵنامەی کێبڕ

م. ی. کوردستان محمد ئازاد حسن
زانکۆی سلێمانی /کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەت

پوختە

ئامانجەکانی توێژینەوەکە زانینی ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە پەرەپێدانی توانا فێرکارییەکانی مامۆستایانی بنەڕتی لەناو شاری سلێمانی بۆ ساڵی خوێندنی(٢٠١٧-٢٠١٨)یە، هەروەها زانیی کاریگەری گۆڕاوەکانی (ڕەگەز، بروانامە، ساڵانی خزمەت) لەسەر تێڕوانینی مامۆستایان. نموونەی توێژینەوەکە پێکدێت لە (٢٠٠) مامۆستای بابەتی کۆمەڵایەتی لە هەردوو ڕەگەز کە بەشێوەیەکی هەڕەمەکی مەبەستدار هەڵبژێردران لە کۆمەڵگەی توێژینەوەکە لە خوێندنگاکانی بەڕێوەبەرێتی پەروەردەی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا، (٧٢) مامۆستا لە ڕەگەزی نێر و (١٢٨) مامۆستا لە ڕەگەزی مێ، توێژەر بەمەبەستی کۆکردنەوەی زانیاریی پێویست بۆ ئەنجامدانی توێژینەوەکە پشت بەستووبووە بە فۆرمی ڕاپرسی و توێژینەوەکانی پێشوو کە (٥) بواری جیاواز لە خۆدەگرێت، وەک بوارەکانی (وانەوتنەوە، هۆیەکانی فێرکردن، ژینگەی ناوپۆل، بابەتی خوێندن، هەلسەنگاندنی مامۆستا) لە (٤٤)بڕگە پێکهاتووە، توێژەر دوای ئامادەکردنی ئامرازەکە و دەرهێنانی ڕاستی و جێگیری، هەستابە جێبەجێکردنی بەسەر نمونەی ڕەسەنی توێژینەوەکە، پاش شیکردنەوە و بەتاڵکردنەوەی ڕاپرسەکە بە بەکارهێنانی هاوکێشەی ئاماری و ناوەندی شیاو و کێشی سەدی، لەگەڵ بەرنامەی (spss) ئەنجامی توێژینەوەکە خرایەڕوو.

وشە کلیلییەکان: ڕۆڵ، سەرپەرشتیاری پەروەردەیی، پرۆسەی فێرکاریی.

زانینی ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە پەرەپێدانی توانا فێرکارییەکانی مامۆستایانی بنەڕتی لەناو شاری سلێمانی

بەشی یەکەم

ناساندنی توێژینەوەکە

1_1 کێشەی توێژینەوەکە:

پەروەردە لەسەردەمی شارستانییە دێرینەکان تاکو سەردەمی ئێستا بە یەکێک لە بنەما و ناوەندە گرنگەکانی گەشە و پێشکەوتنی کۆمەڵگا دادەنرێت، هاوکات یەکێکە لە بونیادە گرنگەکانی کۆمەڵگە لەسەردەمە پێشکەوتووەکان، چونکە کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر بنیاد و ناوەندەکانی دیکەی کۆمەڵگەی پێشکەوتوو سەردەمیانە هەیە. (حمەدمین:٢٠١٤، ١٣)

سەرەڕای ئەو گۆڕانکارییانەی کە لەکۆتایی سەدەی بیست ڕوویدا، لە سەرجەم بوارەکانی ژیان، زانستی پەروەردەش گەشەی کرد، کەوتە ژێرکاریگەری گۆڕانکاری و داهێنان، هەروەها زانستی و تیۆری بیردۆزی نوێ لەبواری پەروەردە و فێرکردن هاتەئاراوە، وێڕای ئەمانە فەلسەفەی پەروەردەیی هەمە جۆر سەریهەڵدا، بوونە هۆی گۆڕینی شێوازی پۆل و مامۆستا، شێوازی نوێی پەروەردە هاتەئاراوە، شێوازی نوێ هۆکاری فێرکردن بەکاردەهات. (ئالانی: ٢٠١٥، ١٣٠)

پەروەردە و فێرکردن کردارێکی پێکەوەییە، هەوڵ دەدات لە ڕێگەی هەمەجۆری لە شێواز و ڕێگاکانی وانەوتنەوە و پرۆگرام و ئامڕازەکانی فێرکردن گۆڕانکاری دروست لە ڕەفتاری فێرخوازدا بکات، لەبەرئەوەی لە پرۆسەی فێرکردن و فێربووندا ئامانج و مەبەستی سەرەکی فێرخوازە، مامۆستاش وەک فاکتەری گرنگ کاردانەوەی خۆی هەیە لە پرۆسەکەدا،

چونکه کاریگەری و سەرکەوتوی مامۆستا بەندە تایبەتمەندییەکانیەوە، دەبێت مامۆستا لەلایەنی زیرەکی و هەڵچوون و کۆمەڵایەتی و جەستەییەوە ئامادەکرابێت، توانای فێرکردن و تێگەیاندنی فێرخوازی هەبێت و شارەزایی لە ڕێگاکانی وانەوتنەوە و تێور و شێوەکانی فێرکردن و فێربوون هەبێت و توانای بەکارهێنانی چەندەها ئامرازی ڕوونکردنەوەی هەبێت. (قەرەچەتانی :٢٠٠٨، ١٣)

هەروەها وانەوتنەوە یەکێکە لە کارەکانی مامۆستا بە ئامانجی کارئاسانی کردنی فێرخواز بۆ فێربوون کە لەچەند بنەمایەکی سەرەکی پێکدێت، لەوانە پلان دانان، جێبەجێکردن و هەڵسەنگاندن، لەبەرئەوە وانەوتنەوە پیشەیەکی وردکارییە، پێویستی بە ئامادەسازی تەواو هەیە پیشەیەک نییە کە هەرکەس مەعریفە و توانای هەبوو بتوانێت پێهەڵبستێت. ئامانجی وانەوتنەوە چاکردنی ڕەفتارە، دەبێت فێربوونی ڕاستەقینە هاوشانی وانەوتنەوە بێت، ئەگەرنا گرنگی و مانای خۆی لەدەست دەدات، بە وانەوتنەوە دانانرێت. پێوستی بەکارامی و توانای باش هەیە بەشێوەیەک باشترین دەستکەوتی فێرکاری پەروەردەیی بەدیبهێنیت. (سیوەیلی:٢٠١٧، ١٤)

دەزگای سەرپەرشتنیکردنی پەروەردەی دەزگایەکی هەستیارە و ڕۆڵێکی دیارو و بەرچاوی هەیە لەپەیکەری ڕێکخستنی وەزارەتی پەروەردە، لەبەرئەوە بایەخێکی زۆر دراوە بە ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی بەمەبەستی ڕاستەڕێکردنی کرداری پەروەردەیی ئەویش لە دەستنیشانکردنی کێشە و ئاستەنگەکانەوە سەرچاوە دەگری بۆ پێشکەوتن و بەهێزبوونی ڕێڕەوی ئەو پرۆسەیە، کە دەبێتە هۆی ئاڕاستەکردنی هەوڵ و تەقەڵا پەروەردەییەکان بەرەو ئامانج و ویستنی پەروەردەیی و پلانی داڕێژراو. (وەزارەتی پەروەردە:2009، ٥)

کاری سەرپەرشتیاری پەروەردەیی گرنگیدانە بە سەرجەم لایەنەکانی پرۆسەی فێربوون، هۆکارێگی گرنگە بۆ پێشخستنی پەروەردە و فێربوون، ڕۆڵـی هەبێـت لە پەرەپێـدانی پرۆسـەکە لەوانە ڕۆڵـی لە گەشـەپێدانی وانەوتنەوەی مامۆستایان لەناو خوێندنگا بنەڕەتییەکان، هەروەها پلانی پەروەردەیـی هاریکاربێـت لەچـۆنیەتی دارشـت و خسـتەڕووی پلانـی پەروەردەیی، هەروەها ئاراستەکردنی مامۆستایان لە سـەر بەکارهێنانی زورتـرین و هەمەجـۆرترین هۆیەکـانی فێرکـرن و دەرخسـتنی گرنگـی هۆیەکـانی فێرکـرن لە پرۆسـەی فێربوونـدا. هەروەهـا هاریکاربێـت لەگەشـەکردنی لایەنـی هـونەری و پیشـەیی و زانسـتی مامۆسـتایاندا. بەردەوام هەڵسـەنگاندن بـۆ سیسـتەمەکە بکـات وەک ئەرکـی سـەرەکی سەرپەرشـتیاری پەروەردەیی. تـوێژینەوەکە گەڕان بـۆ وەڵامـی پرسـارێک دەکات لەسەر سەرپەرشتیاری پەروەردەیی.

-ئایـا سەرپەرشـتیاری پەروەردەیـی ڕۆڵـی هەیە لە پەرەپێـدانی توانـا فێرکارییەکانی مامۆستایانی بنەڕەتی لەناوەندی شاری سلێمانی بەتێڕوانینی مامۆستایانی خوێندنگە بنەڕەتییەکان؟

1_2 ئامانجەکانی توێژینەوەکە:

ئامانجەکانی توێژینەوەکە مەبەست زانینی:

١. زانینی ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە پەرەپێدانی توانا فێرکارییەکانی مامۆستایانی بنەڕەتی لەناو شاری سلێمانی لە ڕوانگەی مامۆستایان.

٢. زانینی ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە پەرەپێدانی توانا فێرکارییەکانی مامۆستایانی بنەڕەتی بەپی گۆڕاوی (ڕەگەز) لەسەر بڕگەکانی فۆڕمی ڕاپرسی.

٣. زانینی ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە پەرەپێدانی توانا فێرکارییەکانی مامۆستایانی بنەڕتی بەپێی گۆڕاوی (ڕەگەز) لەسەر تەوەرەکانی فۆرمی ڕاپرسی.

٤. زانینی ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە پەرەپێدانی توانا فێرکارییەکانی مامۆستایانی بنەڕتی بەپێی گۆڕاوی (ساڵانی خزمەت) لەسەر تەوەرەکانی فۆرمی ڕاپرسی.

٥. زانینی ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە پەرەپێدانی توانا فێرکارییەکانی مامۆستایانی بنەڕتی بەپێی گۆڕاوی (بڕوانامە) لەسەر تەوەرەکانی فۆرمی ڕاپرسی.

1_3 گرنگی توێژینەوەکە:

گرنگی توێژینەوەکە لەم خاڵانەی خوارەوەدا خۆی دەبینێتەوە ئەوانەش :_

١. توێژینەوەکە گرنگە بۆ وەزارەتی پەروەردە بەسوود وەرگرتن لە دەرئەنجامەکانی توێژینەوەکە، بۆ زانینی ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە خوێندنگا بنەڕەتییەکان.

٢. بەڕێوبەرایەتی گشتی سەرپەرشتیکردنی پەروەردەیی سوودمەند دەبن لەو لایەنانەی کە سەرپەرشتیاری پەروەردەیی ئاستێکی لاوازیان هەیە وەک پێویستنین، چارەسەرکردنی خاڵە لاوازەکان لەپرۆسەی فێربووندا.

٣. تـوێژینەوەیەکی زانسـتییە تـوێژەرانی دواتـر دەتـوانن سـوودمەندبن، لە شێواز و ئەنجام و دەرئەنجام و پێشنیارەکان.

٤. گرنگە بۆ زانینی بۆ چوونی مامۆستایانی بابەتە کۆمەڵایەتییەکان لەسەر شێوازی هەڵسەنگاندنیان لەلایەن سەرپەرشتیارانی پەروەردەییەوە.

هەوالنامەی کێبڕکێ

1_4 سنووری توێژینەوەکە:

١. سنووری شوێنی توێژینەوەکە: ناوەندی شاری سلێمانی پەروەردەی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا دەگرێتەوە.

٢. سنووری کاتی توێژینەوەکە: ساڵی خوێندنی ٢٠١٧_٢٠١٨

٣. سنووری مرۆیی توێژینەوەکە: سەرجەم مامۆستایانی بابەتە کۆمەڵایەتییەکان لە خوێندنگا بنەڕەتییەکان.

1_5 پێناسەی زاراوەکان

1 پێناسەی سەرپەرشتیار:

أ. **پێناسەی سیرجوفانی لە کتێبی (الاشراف التربوی علی المعلمین،٢٠٠١):** کردارێکە بەکاردێت لە خوێندنگاکان بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی خوێندنگا، کە ڕاستەوخۆ پشت بە ئامانجە پەروەردەییەکان دەبەستێت. (دیرانی:٢٠٠١، ٢٤)

ب. پێناسەی السعود لەساڵی ٢٠٠٢: چالاکییەکی پەروەردەی ڕێکخراوە و بەردەوامە، کە لەلایەن سەرپەرشتیاری پەروەردەیی ئەنجام دەدرێت، بە ئامانجی باشکردنی لێهاتوویەکانی مامۆستا و گەشەپێدانی فێرخوازان، پەرەسەندنی بەمەبەستی بەدیهێنانی ئامانجە پەروەردەییەکان و هەڵسەنگاندنی پرۆسەکە بەشێوازێکی گشتی. (السعود:٢٠٠٢،٢١)

پێناسەی کرداری: بریتییە لە پرۆسەیەکی ڕێکخراو لەلایەن وەزارەتی پەروەردە بەرنامەی بۆ داڕێژراوە، بە ئامانجی چاودێریکردنی دۆخی خوێندن لە سلێمانی بۆ باشکردنی لێهاتووی مامۆستا و چاودێریکردنی ئاستی فێرخوازان و پرۆگرامی خوێندن دیاریکردنی خاڵە لاوازەکان و باشترکردنی خاڵە باشەکانی سیستەمی فێرکرن.

٣.پێناسەی فێرکردن:

أ. **پێناسەی قەرەچەتانی لەساڵی ٢٠١٣**: بریتییە لە گۆڕانکاریکردن لە ڕەفتار, ئەویش لە ڕێگەی شارەزایی و ڕاهێنانەوە دەبێت و بەردەوامێش لەخۆ دەگرێت تاک لە هەوڵ و تێکۆشان دەبێت تا دەگاتە هێنانەدی حەز و ئارەزوو و ئامانجەکانی. (قەرەچەتانی:٢٠١٣، ١٧)

ب. **پێناسەی محمد ماهر لەساڵی ١٩٩١:** کرداری کارلێکردنی نێوان ماموستا و فێرخوازانە لەناو پۆلی خوێندن یان لەهۆڵی محازەر و تاقیگەکان، لە پێناو بەدیهێنانی ئامانجە پەروەردەییەکان. (محمد و ماهر:١٩٩١، ١٤)

پێناسەی ئیجرایی: بریتییە لەسەرجەم ئەو چالاکی و شارەزایی و زانیارییانەی کە ئەنجام دەدرێت لە خوێندنگا بنەڕەتییەکان وەک وانەوتنەوە، هۆیەکانی فێرکردن، ژینگەی پۆل، بابەتی خوێندن، لیهاتوویی‌یەکانی ماموستا سەرجەمیان بۆ گۆڕینی ڕەفتاری فێرخوازان و پەرەپێدانی سەرجەم لایەنەکان.

بەشی دووەم

چوارچێوەی تیۆری توێژینەوەکە و توێژینەوەکانی پێشوو

2_1 ئەدەبیاتی توێژینەوەکە

یەکەم / سەرپەرشتیاری پەروەردەیی

1_ چەمکی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی:

سەرپەرشتیاری پەروەردەیی ئامانجی سەرەکیی باشکردنی پرۆسەی فێربوونە، کردارێکە هەڵسەنگاندن بۆ ڕفتاری تاکەکان دەکات، هەروەها

هەولێر

بابەتی خوێندن، ژینگەی فێرکردن، دابەشکردنی فێرخوازان بۆ چەند گروپێک گەشەپێدانی لایەنی هونەری و تواناکانی مامۆستایان لە کاتی وانەوتنەوەدا. هەروەها لێپرسراو دەبێت لە چەند ناوچەیەکی خوێندن، لەگەڵ ئەوەی یارمەتیدەر دەبێت لە دانانی بەرنامەی خوێندن لەو ناوچەیەدا، هەروەها شێوازی ئامادەکردنی وانەکان، چۆنیەتی هەڵسەنگەندنی خوێندکاران لەلایەن مامۆستایانەوە، ڕێنمایی پێدان لەسەر چۆنیەتی مامەڵکردن لەسەر کێشەکانی خوێندن. (دیرانی:٢٠٠١، ١٩)

چەمکی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی چەمکێکی گشگیر و فراوانە، لەگەڵ پێشکەوتنی پرۆسەکە چەمکی سەرپەرشتیاریش لە گەشەکرداندا بوو بەهۆکاری گۆڕانی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری، زیادبوونی دانیشتوان، گۆڕانی ژینگەی کۆمەڵگا و گرنیدان بە خوێندنگاکان و کوالّتی خوێندن، هەروەها ئەو تیۆریانە و تویژینەوانەی لەسەر گۆڕانی ڕەفتاریی تاک ئەنجام درا، بێگومان هەر گۆڕانێکیش پێویستی بە چاودێری و لێکۆڵینەوەیە، لەبەرئەوە زیاتر کرانەوەی دروست کرد بۆ سەرپەرشتیاری پەروەردەیی، زیاتر کارکردن و گرنگیدانی بە سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە کاتی لێکۆلینەوە، تیۆرەکانی ناو بواری پەروەردە بوو. (عبدالهادی:٢٠٠٢، ٢٤)

سەرپەرشتیاری پەروەردەیی جەگە لەو کارانەی سەرەوە کاری ڕاهێنانی مامۆستایان دەکات و ئامادەسازییان دەکات لەسەر پرۆسەکە بۆ گۆڕانەکانی پەروەردە، لەبەرئەوەی گۆڕانەکان خێران زوو تێپەڕدەبن، لەوانە ڕێگاکانی وانەوتنەوە و پرۆگرام مامۆستا، پێویستە ئاڕاستە بکرێت و ڕاهێنانیان پێبکرێت. (مساد:٢٠٠٥، ٧٦).

چەمکی سەرپەرشتیاری پەروەردیی واتای گرنگ و فراوانی هەیە، لە مەیدانەکانی پەروەردە فێرکردن، لەبەرئەوەی بەرنامە و ئامانجی پەروەردە دەستەبەر دەکات کار و چالاکییەکانی ناو پرۆسەکە

هەڵدەسەنگێنێت. پەروەدە لە دەرکردنی بڕیار و بەرنامەی نوێدا پشت دەبەستێت بە سەرپەرشتیاران وەک یەکەیەکی باوەڕپێکراو هەروەها لە ئاگادار کردنەوەی ئەنجامەکانی بەرنامەکە.

2_تایبەتمەندییەکانی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی

هەر سەرپەرشتیارێکی پەروەردەیی بۆ سەرکەوتنی لە کارەکەیدا پێویستە چەند تایبەتمەندی هەبێت، کە لەم خاڵانەی خوارەوەدا خۆی دەبینێتەوە:

١. کارلیکردنی لەگەڵ مامۆستایان بە شێوازێکی دیموکراسی بێت، بە ئامانج و هەوڵدان و گەشەپێدانی سەرجەم لایەنەکانی پرۆسەی فێربوون.

٢. هاوکاربێت لە گەشەپێدانی توانا فێرکارییەکانی مامۆستایان لە پرۆسەی فێربووندا.

٣. گرنگی بدات بە سەرجەم هۆکار و ئەو دۆخانەی کار لە پرۆسەی فێربوون دەکەن، وەک پرۆگرام و هۆیەکانی فێرکردن، ڕێگایی وانەوتنەوە، شێوازەکانی تاقیکردنەوە، کێشەکانی فێرخوازان. (الخطیب و الخطیب،الفرح:٢٠٠٠)

٤. پێویستە کەسایەتییەکی بەهێزی هەبێت بتوانێت کار لە مامۆستا و فێرخوازان بکات، توانای خۆی بەگەڕبخات بۆ پەرەپێدانی پرۆسەی پەروەردە و فێرکردن.

٥. سەرپەرشتیار جیاوازی تاکایەتی لە نێوان مامۆستایان و فێرخوازان بکات لەکاتی بڕیاردان لەسەر پرۆسەکە. (eshraf.alafdal.net:2018)

٦. بەشداری لەچارەسەرکردنی کێشە پەروەردیی و کێشەکانی فێرکردن بکات.

٧. داهێنەر بێت، گرنگی بدات بە بیرکردنەوەی داهێنەرانە بۆ مامۆستایان بەمەبەستی گەشەپێدانی لایەنەکانی پرۆسەی فێربوون. (مساد:٢٠٠٥، ٢٤)

3_جۆرەکانی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی:

لە ئەنجامی ئەو پێشکەوتنانەی کە لە بواری پەروەردە و فێرکردن بەتایبەتی لە بواری سەرپەرشتیاریی پەروەردەیی هاتەکایەوە، دەرئەنجام چەندین جۆر هاتنەکایەوە، لێرەدا هەندێک لە جۆرەکانی دەخەینەڕوو:

١. سەرپەرشتیاریی چاکسازی: گرنگی دەدات بە ڕاستکردنەوەی هەڵەکانی مامۆستایان کە لە ئەنجامی کەمی لیهاتوویان دروست دەبێت، کە سەرپەرشتیار هەڵەکان دیاری دەکات لە وانەوتنەوەدا. لە ناو پۆل و لە قوتابخانەکە ئاگاداری مامۆستا دەکاتەوە لە هەڵەکان. (عبدالهادی:٢٠٠٢، ٤٠)

لەم جۆرەدا سەرپەرشتیار متمانەیەک دروست دەکات، لە نێوان خۆی و مامۆستا تاکو تەواو کار بکاتە سەر مامۆستاکە لە بوونی هەڵەیەک ئەگەر هەبێت، چاکسازی تێدا بکرێت، بۆ ئەوەی کار لە چالاکی و تواناکانی تری مامۆستاکە نەکات. (البدری:٢٠٠١، ٣٣)

٢. سەرپەرشتیاریی چارەسەری: لەم جۆرە سەرپەرشتیار ئاگاداری ئەو کێشە و ئاستەمانە بێتەوە کە هاتۆتە بەردەم وانەوتنەوەی مامۆستا، کار لە ئەدای کارەکەی دەکات ، لەبەرئەوە هەڵسەنگاندن بۆ پرۆسەکە دەکرێت بە ڕەچاوکردنی ئەو ڕێگرییانە کە دێتە بەردەم مامۆستایان، هەروەها سەرپەرشتیار دەبێتە بەشێک لە چارەسەرکردنی کێشەکان. (عبدالهادی:٢٠٠٢، ٤٠)

٣. سەرپەرشتیاری بونیادی: لەم جۆرەدا سەرپەرشتیار کار دەکات بۆ کاراکردنی پرۆسەی فێربون، هاندان بۆ ئەنجامدانی چالاکییەکان، پەیدابوونی شارەزایی نوێ و تازەگەری لە پرۆسەکەدا، کە مامۆستا

خودی خۆی بەشدار دەبێت لە ڕاهێنانی زیاتر و نوێگەری زیاتر باشکردنی کارامەییەکانی ناو پرۆسەکە، دروست بوونی کێبڕکی لەنێوان مامۆستایان بۆ باشترکردنی پرۆسەکە. (الدویک:٢٠٠٧، ١٢٦)

مامۆستا و سەرپەرشتیاری پەروەردەیی کار دەکەن بۆ داهاتوو بۆ پەرەسەندن و گەشەکردنی پرۆسەکە، بە بەکارهێنانی شێوازی گونجاو چالاکی جۆراوجۆر بۆ باشترکردنی پرۆسەکە، هەڵبژاردنی تازەترین ڕێگای وانەوتنەوە، شارەزایی تازە. (عبدالهادی:٢٠٠٢، ٤١)

٤. سەرپەرشتیاریی داهێنەرانە: سەرپەرشتیاری داهێنەرانە کاردەکات لەسەر جوڵانی عەقڵ دەرخستنی توانایی داهێنەرانە لەلای وانەبێژان بە مەبەستی دەستەبەرکردنی تواناکانیان و بەهرەکانیان لەکورتترین ماوەدا بۆ خزمەت کردنی ئامانجە پەروەردەییەکان. لەم جۆرەدا سەرپەرشتیار نەرمو نیانە لە بیرکردنەوەدا ، بڕوای تەواوی بە پیشەیی مامۆستاکە هەیە ، توانایی باشی هەیە و حەز بە پیشەکەی دەکات، تێڕوانینی باشی هەیە بۆ ئامانجە پەروەردەییەکان و تواناکانی خۆی دەخاتە کار بۆ بەدەست هێنانی (عبدالهادی:٢٠٠٢، ٤١).

٥. سەرپەرشتیاری ئیرشادی: ئەم جۆرە لێکۆڵینەوە دەکات لەسەر لایەنی کەسێتی و دەروونی و عەقڵی مامۆستا لە پرۆسەی فێربوونداء پێویستە سەرپەرشتیار پەیوەندی باشی هەبێت لەگەڵ مامۆستا بەمەبەستی تێگەیشت لە ڕەفتارەکان لەکاتی پرۆسەی فێربوونداء هەروەها ڕێنشاندەر و ڕێنمایی بدات لەسەر هەڵوێسەکانی فێربوون. (عبدالهادی:٢٠٠٢، ٤١)

4_گرنگی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی

سەرپەرشتیاری پەروەردەیی گرنگی و ڕۆڵی خۆی هەیە لەسەر پرۆسەی فێربوون، لە ڕێڕەدا بەچەند خاڵێک دەخرێنەڕوو:

١. دامەزراوەیەکە بۆ خزمەت کردنی مامۆستایان و کۆمەڵگە و وەک خستنەڕووی بیردۆز و شێوازەکانی پەروەردەیی سەردەم بە گواستنەوەی ئەزموونی مامۆستایان و کۆمەڵگا.

٢. بەشدارە لە ئامادەکردنی سەرجەم ئەو بنەمایانەی کە دەبنە هۆی بەرەوپێشبردنی سەرکەوتنی مامۆستا لەخزمەت پرۆسەی فێرکردن. (وەزارەتی پەروەردە:٢٠٠٩، ٢٠).

٣. هەڵسەنگاندن دەکات بۆ ئاستی فێرخوازان، گۆڕینی ڕەفتاری فێرخوازن لە پرۆسەکە پێوانەکردنی بەپێی ئامانجە پەروەردەییەکان.

٤. یارمەتیدەرە لە چارەسەرکردنی ئەو کێشانە و ئاستەنگەکانی کە دێنە بەردەم پرۆسەی فێربوون.

٥. ئاگادار بوون لە گونجاوی و ئاستی جێبەجێکردنی بابەتی خوێندن لە ناوخوێندنگاکان. (الزوري:٢٠١٠، ٣).

٦. ڕۆڵی هەیە لە پێشخستنی سیستەمی بەڕێوەبردنی خوێندنگاکان و کارئاسانی دەکات بۆ پرۆسەکە و هاندانی مامۆستایان لەسەرکرداری فێرکاری چالاک.

٧. گواستنەوەی شارەزاییەکانی مامۆستایان لەخوێندنگاکان و مامۆستایانی خاوەن ئەزموونی بەهێز بۆ ئەو مامۆستایان، لە پێناو پێشخستنی کارامەییەکانی مامۆستا. (عبدالهادی:٢٠٠٢، ٥)

دووەم/ پرۆسەی فێرکردن

1_ چەمکی فێرکردن: پەروەردە پرۆسەیەکی دێرین و فرە ڕەهەندە، مێژووەکەی هاوتایە لەگەڵ بوونی مرۆڤ لەکوندا، بەڵام لە شێوەی نافەرمی بووە، لە لایەن خێزانەوە ئاڕاستەکراوە بە شێوەیەکی سادە،

بەپێی ئاستی تێگەیشتنی خۆیان ڕەفتاریان لەگەڵ منداڵ و نەوەکانیان کردووە، بەڵام لەگەڵ گۆڕانی ئاستی تێگەیشتن و جیهانبینی، ئامانج و ڕێگا و شێوازەکانی پەروەردە گۆڕانکارییان بەسەردا هات. (حمەامین:٢٠١٤، ٨)

پەروەردە کاری گەشەپێدانی لایەنەکانی تاکە لەناو کۆمەڵگاکەیدا، بۆیە لە وڵاتە پێشکەوتووەکان سیستەمی پەروەردە دەبێتە خاڵی جەوهەری پێشکەوتنی کۆمەڵگاکەیان، بەشدارە لە بەدیهێنانی ئامانجەکانی کۆمەڵگا، کرداری فێرکردن بەشێکی گرنگە لە کۆمەڵگا، ئامانجەکانی کۆمەڵگا دەستەبەر دەکات لەناو خوێندنگاکان، کە خۆی بەسیستەمێکی کۆمەڵایەتیدا دادەنرێت، کار بۆ بەدیهێنانی ئامانجە پەروەردەییەکان دەکات. لەئەنجامی ئەو کارلێکەی لەنێوان مامۆستا و خوێندکار و پرۆگرامەکاندا ڕوودەدات (محمد و محمد:١٩٩١لا١٤).

فێرکردن پشت بە خوێندکار و مامۆستا و چەند فاکتەرێکی تر دەبەستێت و بە هەموویان پرۆسەی فێربوون بەئەنجام دەگەیەنن، هەروەها ژینگەی دەروونی و کۆمەڵایەتی ئابووری و سیاسی ڕۆشنبیری کاریگەیان هەیە لەسەر پرۆسەی فێربوون، فێربوون چالایەکی خودییە و خوێندکار بۆ ئەوەی فێری وەڵامدانەوەی پێویست بێت لە ژینگەکەدا. (قەرەچەتانی:٢٠١٣، ١٦)

کرداری فێربوون، لەئیستادا پرۆسەیەکی هاوبەشە لە نێوان مامۆستا و فێرخواز بەپشتبەست بە بابەتی خوێندن وگفتوگۆ بەشداری لە ناوپۆلدا، کاتێک پرۆسەکە چالاک دەبێت کە هاوسەنگی هەبێت لە نێوان ڕۆڵی مامۆستا و خوێندکاراندا لە پرۆسەکەدا، هەروەها بەشداری پێکردنی خوێندکاران بەسەرچاوەی زیاتر لە بابەتەکە و ئەنجامدانی چالاکی پەیوەست بەباتەکەوە. تاکو حەز وخۆشەویستی زیاتر بێت بۆ بابەتەکە.(نێت،٢٠١٨)

سیتیفن کوری: "دەڵێت کرداری فێربوون دوەستێتە سەر بونیاتی تاک تاچەند توانا و قابیلیەتی هەیە بۆ پرۆسەکە، هەروەها پرۆسەی فێربوون زیاتر کارا دەبێت، شێواز و هۆکاری فێربوون و لێهاتوەیەکانی وانەوتنەوە بەڕێوەبردنی ناوپۆل، سەرجەمیان کارادەکرێن لەپێناو گۆڕینی ڕەفتارێکی دیاریکراو. (محمد و محمد:١٩٩١، ١٥).

2_ بوارەکانی فێربوون

١. **وانەوتنەوە** : پەیوەندی بەهێز هەیە لە نێوان شێواز و ڕێگاکانی وانەوتنەوە، واتە هەندێک ڕێگا و شێواز باشتر وخێراتر دەبنە هۆی فێربوون و فێرخواز زیاتر سودیان هەیە. ئەبێت لەگەڵ بابەتەکە بگونجێت لەگەڵ قۆناغەکەش. (قەرەچەتانی:٢٠١٣، ٢٠)

وانەوتنەوە بریتیە لە کارامەیی و لێهاتووی کە لە کاتی وانەوتنەوەدا مامۆستایانی وانەبێژدا دەردەکەوێت، هەروەها ڕەنگدانەوەی ڕێکوپێکی لەگەڵ خوێندکاران بە جۆرێک سەرنجیان ڕابکێشێت وانەوتنەوەش ڕێگاو شێوازی خوی هەیە لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر دەگۆڕێت، هەر بۆیە وانەوتنەوە هونەر و بەهرەیە پەیوەندی بە ئەزموون و زانستی مامۆستاوە هەیە. (وەزارەتی پەروەردە:٢٠٠٥، ٥)

فێرکردن کارا نابێت تاکو پێشتر پلانی بۆ دانەنرابێت، بە ڕێگایەکی ڕێکخراو یەک لەدوای یەک. بۆیە وانەوتنەوە چالاکییەکی پێکەوە بەستراوە بەئامانجی وروژاندن و ئاسانکردنی ئەرکی فێربوون مامۆستا بەشێوەی مەبەستدار کاردەکات. (سوەیلی:٢٠١٧، ١١)

٢. هۆیەکانی فێرکردن: ناوی هۆیەکانی فێرکردن لە بەکارهێنەرێکەوە بۆ یەکیکی تر جیاوازە هەندێک بە هۆکارەکانی ڕوونکردنەوە ناودەبرێت، چونکە ئامانجیان ڕوونکردنەوەی زانیارییەکانە. هەندێکی تریش بە هۆکاری بیستن و بین ناوی دەبەن. دەبێت بەدانایی هەڵبژاردرێن لەکاتی

فێرکردنـــی گونجـــاودا پیشـــکەش بکـــرێن کاربکـــات بـــۆ گەیانـــدی ئەو شـــارەزاییەی کە مامۆســـتا پێشکەشـــی دەکـــات، کە هۆکـــاری هەڵبژێـــردراو چارەســـــەری دەکـــــات بەمەش پەیـــــامەکەی زیـــــاتر کارادەبێـــــت. (عبدالقادر:٢٠١٥لا٩).

مامۆستا پێش ئەوەی بچێتە ناو پۆلەوە پێویستە بیر لە کەرەستەی گونجاو بکاتەوە بۆ ئەوەی ئامانجەکانی فێرکردنی پێ ڕوون بکاتەوە, هەروەها کاتێک دەیباتە ناو پۆل دەبێت ئاگاداری چۆنیەتی بەکارهێنانی بێت ودەبێت سەرنجداربێت بۆخوێندکاران. دەبێت دوای بەکارهێنانیشی پرسیار دەربارەی ناوەڕۆکی کەرەسەتەکە بکات، دەبێت دڵنیابێت لەوەی کە سوودی هەبووە بۆ خوێندکارەکان. (قەرەچەتانی:٢٠١٤، ٢٢٠)

٣. **ژینگەی ناو پۆل:** کۆمەڵێک چالاکی و جموجۆڵی بەوهۆیەوە مامۆستا دەخوازێت ژینگەیەکی وا لەپۆلدا بە دبیهێنێت کە پەیوەندی کۆمەڵایەتی و ئیجابی لە نێوان مامۆستا و خوێندکاراندا بێتەدی بە ئامانجی پرۆسەی فێرکردن و فێربوونی چالاک. (سیوەیلی:٢٠١٧، ٨٨)

دەبێت خوێندکاران هەمیشە هەست بە خۆشی بکەن وانەکانیان و مامۆستاکانیان خۆش بوێت، کاتیان پێبدرێت، پشگیری بکرێن، مامەڵەی پەروەردییان لەگەڵ بکرێت، بەچاوی ڕێزەوە سەریربکرێن، هەروەها دەبێت هان بدرێن بۆ بەشداریکردن و ڕادەربڕین و پرسایارکردن و تێبینیدان. (خۆشناو محمد:٢٠١٠، ٩)

٤. **بابەتی خوێندن:** کۆمەڵێک شارەزایی پەروەردەییە کە خوێندنگا لە ناوخۆ و دەرەوەیدا بەشێوەیەکی مەبەستدار پێشکەشی فێرخوازی دەکات، بەمەبەستی بە دیهێنانی ئامانجە پەرەردەییەکان و گەشەی گشتگیر و ئەرێنی لای فێرخواز. (سیوەیلی:٢٠١٧، ٢١)

بەرنامە و بابەتی خوێندن یەکێکی تر لە فاکتەرە گرنگەکان و رۆڵی سەرەکی هەیە لە پرۆسەی فێربووندا بەپێی قۆناغەکانی خوێندن و ئاستی فێرخواز دابنرێت، لەلایەکی تریشەوە حەز و ئارەزووی توانای فێرخواز لە بابەتێکەوە بۆ بابەتێکی تر دەگۆڕێت. (قەرەچەتانی:٢٠١٣، ١٤)

٥. **پێوانە و هەڵسەنگاندن**: هەڵسەنگاندن کۆمەڵێک چالاکی تایبەت دەکرێتەوە بە کۆکردنەوەی زانیارییەکان وشیکاریکردنی بڕیاردان لەسەریان. بریتییە لە دیاریکردنی بەهای شتەکان، چاودێریکردنی پرۆسەکە. (عسمان:٢٠٠٠، ٢٣)

هەڵسەنگاندن بەشێکی سەرەکی پرۆسەی پەروەردە و فێرکردنە، هاوکات دادەنرێت بە یەکێک لە پایەکانی بابەتی خوێندن، هەر لەسەرەتای پرۆسەی پەروەردەوە تاگەیشتنە هەنگاوی کۆتایی و بەدیهێنانی ئامانجەکان، بەردەوام دەبێت و بەشداریپێکی کارادەکات لە کۆی گشتی پرۆسەی پەروەردە، بۆیە پەروەردکاران بەگرنگییەوە لێی دەڕوانن. (سیوەیلی:٢٠١٧، ١٧٢)

2_2 توێژینەوەکانی پێشوو

لەم تەوەردا چەند توژینەوەیەک دەخرێتەڕوو کە نزیکن لە تویژینەوەکە پاشان گفتوگۆکردنی تویژینەوەکان لەڕووی گۆڕاوەکان و ئەنجامەکان هەنگاوەکان بەم شێوەیەی خوارەوە:

یەکەم/ خستنەڕووی توێژینەوەکان

١. **تـوێژینەوەی اِبـراهیم٢٠١٥:** ئەم تـوێژینەوەیە لە شـاری بەغـداد ئەنجام دراوە بە ئامانجی زانینی جۆرەکانی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لەسـەر ئاڕاسـتەکانی مامۆسـتایان بە تێڕوانینـی مامۆسـتایان. تـوێژەر پێـوانەی ئاڕاسـتەکانی ئامـادەکرد بە مەبەسـتی پێـوانەکردنی

تایبەتمەندییەکە، بۆ جیاکردنەوەی ئەوەی کام جۆر لە سەرپەرشتیار کاریگەری هەیە و پەیوەندی جۆرەکان بە گۆڕدراوەکانی ڕەگەز و قوتابخانەکان. لە ئەنجامدا دەرکەوت کە جۆری دیکتاتۆری کاریگەری زیاترە لە جۆرەکانی تر. گۆڕاوەکانیش جیاوازییان نەبوو. تۆێژەر لە ئەنجامی تۆێژینەوەکە بەچەند ڕاسپاردەیەک و پێشنیارێک گەیشت. (ابراهیم:٢٠١٥، ٥)

٢. تۆێژینەوەی الزاحمی ٢٠١٣: تۆێژینەوەکە بە ناونیشانی ئاستی سوودمەندبوون سەرپەرشتیارانی پەروەردەیی لەنامەی ماستەر و دکتۆرا، کە ئەنجام دراون لە بواری سەرپەرشتیاری پەروەردەیی. ئامانجەکانی تۆێژینەوەکە بریتییە لە زانینیی ئاستی سوودمەندبوون لە تۆێژینەوەکان، ئەو ڕێگرییانەی کە بوونەتە هۆی کەم سوود وەرگرتن لە تۆێژینەوەکان. کۆمەڵگای تۆێژینەوەکە، لە سەرجەم سەرپەرشتیارانی پەروەردە پێکهاتووە، لە ناوشاری مەکەی پیرۆز، بۆسااڵی خوێندنی ٢٠١٢_٢٠١٣. ئامارازەکانی تۆێژینەوەکە، لە (٤) ئامراز پێکهاتوون، بۆ پێوانەکردنی ئاستی سوود بینین لە تۆێژینەوەکان، ڕێگرییەکانی بەردەم سوود لێوەرنەگرتن، ئەو هۆکارانەی کە ئەبنە هۆی سوود وەرگرتن لە تۆێژینەوەکان. ئامرازە ئامارییەکانی کە بەکارهاتووە تاقیکردنەوەی (ت)، شیکردنەوەی دووجایی، ڕێژەی سەدی. لە ئەنجامدا دەرکەوت کە ئاستی سوود وەرگرتن لاوازە لەو تۆێژینەوانەی کە ئەنجام دراوە تایبەت بەسەرپەشتیاری پەروەردە، هەروەها سەرپەرشیاران درک بە گرنگی تۆێژینەوەکان دەکەن، هەروەها چەندین ڕێگری و ئاستەم هەیە لەبەردەم سەرپەرشتیاران وەک، کەمی سەرچاوەی زانستی، کەمی بڵابوونەوەی تۆێژینەوەکان لەبڵاوکراوەکان، هەروەها کۆپی ئەو تۆێژینەوانە نابەن بۆ یەکەی سەرپەرشتیاریی بەمەبەستی سوودبینین.

٣. تۆێژینەوەی البلوی،٢٠١١: ناونیشانی تۆێژینەوەکە، ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەی لە گەشەپێدانی مامۆستایان لەبواری پیشەیدا

لەناوچەی (تبوک) لە تێڕوانینی مامۆستایان. کۆمەڵگای توێژینەوەکە لە (١١٦٧) مامۆستا پێکهاتووە. هەروەها نموونەی توێژینەوەکە (١٠٠)مامۆستا. بۆ بە دەستهێنانی ئامانجی توێژینەوەکە فۆرمێکی ڕاپرسی دروست کرا لە (٤٧) بڕگە پێکهاتبوو دابەشکرا بۆ (پێنج) بوار لەوانە، پلان، کارامییەکانی وانەوتنەوە، ژینگەی پۆل، هەڵسەنگاندنی پڕۆگرام. لە ئەنجامدا دەرکەوت ڕۆلی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە ئاستێکی ناوەندایە (٣,١٧)، هەروەها دەرکەوت بە بەڵگەی ئاماری جیاوازی نییە لە نێوان گۆڕاوەکاندا بۆ سەر ئەنجامەکان.

٤. توێژینەوەی التروشی ٢٠١٠: ئامانجی ئەم توێژینەوەیە زانینی ڕۆڵی سەرپەرشتیاریی پەروردەییە لەسەر پەرەسەندنی ئەدی مامۆستایانی بابەتە کۆمەڵایەتییەکان لە بواری هۆیەکانی فێرکردن، لە قۆناغی ناوەندی لە ڕوانگەی مامۆستایان و سەرپەرشتیاران لە شاری مەکەی پیرۆز. کۆمەڵگای توێژینەوەکە لە (٢٦٦) مامۆستای بابەتە کۆمەڵایەتییەکان پێکهاتووە، لەگەڵ (٢٠) سەرپەرشتیار. توێژەر فۆرمی ڕاپرسی بەکارهێنا بۆ توێژینەوەکە لە (٥١) بڕگە پێکهاتووە، پاش ئەوەی ڕاستی و جێگیری بۆ پێوەرەکە دەرهات بەڕێژەی (٠,٩٥). پاشان توێژەر داتاکانی بە بەرنامەی (spss) شیکارکرد. پاشان گەیشتە چەند دەرئەنجام و پێشنیارێک لە توێژینەوەکە دەرکەوت بە ئاستی ناوەند سەرپەرشتیار ڕۆڵی هەیە لەسەر بەکارهێنانی هۆیەکانی فێرکردن. (التروشی:٢٠١٠)

٥. توێژینەوەی الدیراوی،٢٠٠٨: ئامانجی توێژینەوەکە زانینی ڕۆڵی سەرپەرشتیاری لەجۆری (چارەسەرکاری) لە باشکردنی ئەدایی مامۆستایان لەخوێندنگا حکومییەکان لەشاری فەڵەستین. لەسەر گۆڕاوی کۆمەڵایەتی، ناوچەی فێرکردن، قۆناغی خوێندن. ژمارەی سامپڵی توێژینەوەکە (٢٩٣) مامۆستایە بەڕێژەی(١٩%) لە کۆمەڵگای ڕەسەن. فۆرمی ڕاپرسی ئامادەکرا کەپێکهاتبوو لە (٥١) بڕگە، لە (٤)بواردا، بواری پلان، هەنگاوەکانی فێرکردن،

ژینگەی پۆل، هەڵسەنگاندن لە دەرئەنجامی تۆژینەوەکە دەرکەوت، کە بواری کۆنترۆڵکردنی پۆل (٦٣%) لە پلەی یەکەم دایە لە لای سەرپەرشتیاری پەروەردەیی، هەنگاوەکانی پرۆسەی فێربوون بەڕێژەی (٦٢%) لە پلەی دووەم دایە، هەروەها هەڵسەنگاندن (٦٠%) لەپلەی سێهەم دایە، پلانی وانەوتنەوە لە پلەی کۆتاییدایە. کۆمەڵێک ڕاسپاردە و پێشنیار کرا.

دووەم/گفتوگۆی تۆژینەوەکانی پێشوتر

١. ناونیشانی تۆژینەوەکان سەرجەمیان باس لە سەرپەرشتیاریی پەروەردەی دەکەن نزیکن لە تۆژینەوەکەی ئێستا، کە باس لە ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی دەکات لە پەرەپێدانی توانا فێرکارییەکان لە وانەی بابەتە کۆمەڵایەتییەکان لەناوەندی سلێمانی.

٢. ئامانجی تۆژینەوەکە زانینی ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە توانا فێرکارییەکانی مامۆستایان لە بوارەکانی (وانەوتنەوە، ژینگەی پۆل، بابەتی خوێندن، هەڵسەنگاندنی مامۆستایان)، لە تۆژینەوەکانی تر ئامانجەکان نزیکن لە تۆژینەوەی ئێستا وەک لە تۆژینەوەی (ئیبراهیم) ئامانجی زانینیی جۆرەکانی سەرپەرشتیارە لەسەر ئاڕاستەکردنی پەروەردەیی مامۆستایان، بەڵام لە تۆژینەوەی (الزاحمی) بە ئامانجی سودمەندبوونی سەرپەرشتیارنی پەروەردەییە لەو تۆژینەوانەی دەکرێن لە بواری سەرپەرشتیاری پەروەردەیی. هەروەها لە تۆژینەوەی (البلوی) ئامانجی ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەییە لە پەرەپێدانی پیشەی مامۆستایان. بەڵام تۆژینەوەی (ئەتروشی) کە زۆر نزیکە لە تۆژینەوەکە ئەویش ئامانجی زانینی ڕۆڵی سەرپەرشتیاریی پەروەردەیی لە ئەدای مامۆستایانی بابەتە کۆمەڵایەتییەکان. کەواتە وەک دەبینرێت ئامانجەکان لەیەکەوە نزیکن, سەرجەمیان چەخت لەسەر ڕۆڵی بوونی سەرپەرشتیار دەکەنەوە لە سەر مامۆستایان.

٣. شـوێنی ئەنجامـدانی توێژینەوەکـان جیـاوازن یەک تـوێژینەوە لە (عێـراق) ئەنجامـدراوە ئەوانەی تـر لە (فەلەسـتین و سـعودییە) ئەنجامـدراون، هەرچەندە کۆمەڵگای توێژینەوەکە هەریەکەیان لە شـوێنی جیـاواز ئەنجام دراوە, بەڵام تـوێژەر سـوودمەند بـووە پرۆگـرام سـتایل و وەرگرتنـی کۆمەڵگاو ڕێکارییەکانی ئەنجامدانی توێژینەوە، لە توێژینەوەکانی پێشوو.

٤. توێژینەوەی ئێستا و توێژینەوەکانی پێشوو، سەرجەمیان پڕۆگرامی وەسفیان بەکارهێناوە بۆ بەدەست هێنانی ئامانجەکان.

٥. هەروەها سەرجەم توێژینەوە باسکراوەکان، بۆ پێوانەکردنی تایبەتمەندییەکان، فۆڕمی ڕاپرسییان بەکارهێناوە، هەروەها لەم توێژینەوەیەدا، فۆڕمی ڕاپرسی دروست کراو بەکارهاتووە بۆ زانینی ڕۆلی سەرپەرشتیار، فۆڕمەکە دروستکراوە بە سوود وەرگرتن لەسەرچاوە توێژینەوەکانی نزیک لە بابەتەکە لە(٥) بوار و (٤٤) بڕگە پێکهاتووە.

٦. ئەم توێژینەوەیە بەنزیکەی هاوشێوەن لەگەڵ پێنج توێژینەوەکی پێشوو، لە ڕووی کەرەستە ئامارییەکان. بەڵام سەرجەمیان ناوەندی شیا و کێشی سەدییان بەکارهێناوە.

بەشی سێهەم

ڕێکاریەکانی توژینەوەکە

3_1 پرۆگرامی توێژینەوەکە:

بەپێی سروشتی کێشەی توێژینەوەکە و گەڕان و خوێندنەوەی توێژینەوەکانی پێشوو توێژەر پرۆگرامی وەسفی بەکارهێنا، بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکان.

2_3 کۆمەڵگای توێژینەوەکە: کۆمەڵگا به یەکێک له کاره گرنگەکانی توێژینەوە، کە پێکدێت لەسەرجەم لایەنە دیارەکانی ئەو توێژینەوەی کە توێژەر پێهەڵدەستێت بە لێکۆڵینەوەی. (ملحم،٢٠٠٥، ١٤٩) کۆمەڵگەی توێژینەوەکە پێکدێت لەسەرجەم مامۆستایانی بابەتە کۆمەڵایەتییەکانی خوێندنگا بنەڕەتییەکانی حکومی، له پەروەردەیی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا له ناوەندی شاری سلێمانی کە سەرجەمییان دەکاتە (١٢١٢) بەپێی ئاماری پەروەردەیی سلێمانی بۆ ساڵی خوێندنی ٢٠١٧_ ٢٠١٨ هەروەک له خشتەی (٣_١) ڕوونکراوەتەوە.

(خشتەی ١_٣)

دابەشکردنی کۆمەڵگای توێژینەوەکە

کۆمەڵگای توێژەینەوەکە	ڕەگەز	ڕێژەی سەدی
مامۆستایانی نێرلەپەروەردەی ڕۆژئاوا	٢٦٠	٠,٢٢
مامۆستایانی مێ لەپەروەردەی ڕۆژئاوا	٥٠٠	٠,٤١
مامۆستایانی نێرلەپەروەردەی ڕۆژهەڵات	١٢٢	٠,١٠
مامۆستایانی مێ لەپەروەردەی ڕۆژهەڵات	٣٣٠	٠,٢٧
تێکڕای گشتی	١٢١٢	١٠٠

هەولێر کتێبخانەی

3_3 نموونەی توێژینەوەکە:

به لەبەرچاوگرتنی تێکڕای ژمارەی مامۆستایانی بابەتە کۆمەڵایەتییەکان له خوێندنگا بنەڕەتییەکان، توێژەر هەوڵی داوە زۆرترین ژمارە وەربگرێت له کۆمەڵگای توێژینەوەکە به شێوەی مەبەستدار، هەرچی نموونەی توێژینەوەکە دەگاتە (٢٠٠) مامۆستا له ڕەگەزی نێر و

مـــێ کە دەگـــاتە ڕێـــژەی (١٧%) کۆمەڵگـــای تـــوێژینەوەکە، هەروەهـــا دابەشکردنی نموونەی توێژینەوەکە بەپێی گۆڕاوەکان بڕوانە خشتەی (٣-٣)

خشتەی (٣_٢)

دابەشبوونی نموونەی توێژینەوەکە بەپێی گۆڕاوەکانی ڕگەز، بڕوانامە، ساڵانی خزمەت

گۆڕاوەکان	ئاستەکان	ژمارە و ڕێژەی سەدی مامۆستا	
		ژمارە	ڕێژەی سەدی
ڕەگەز	نێر	٧٢	٣٦%
	مێ	١٢٨	٦٤%
	کۆی گشتی	٢٠٠+	100%
بڕوانامە	دبلۆم	١٥٧	٧٨%
	بەکالۆریۆس	٢٢	١١%
	دیبلۆم + بەکالۆریۆس	٢١	١١%
	کۆی گشتی	٢٠٠	100%
ساڵانی خزمەت	لە 5ساڵ کەمتر	٥١+	٢٦%
	٥_١٠ساڵ	٩٥	٤٧%
	لە ١٠ ساڵ زیاتر	٥٤	٢٧%
	کۆی گشتی	٢٠٠	100%

هەولێنامەی گۆڕین

3_4 ئامڕازی توێژینەوەکە:

توێژەر پاش گەڕان و خوێندنەوەی هەندێک لە سەرچاوەی زانستی و توێژینەوەی پێشوو نزیک لە بابەتەکە فۆرمی ڕاپرسی داخراو دروست کرا، لەوانە توێژینەوەکانی (الکلبانی ،٢٠١٦)، توێژینەوەی (بکور،٢٠١٢) توێژینەوەی الزاحمی،٢٠١١)، (احمد،٢٠٠٣)، توێژینەوەی (لبان،٢٠١٠)، پەرتووکی (درویش و علی،٢٠٠٩) ، فۆرمی ڕاپرسی دوست کراو پێکهاتووە لە (٥) بواری تایبەت بە پرۆسەی فێربوون، لە (٤٤) بڕگە پێکهاتووە بۆ هەر بڕگەیەک پلەیەک دانرا بە پێی پێوەری (لیگەرت) (نایاب، زۆرباش، باش، پەسەند، لاواز) کە هاوشانی ژمارەکانی (١،٢،٣،٤،٥) لە خشتەی (٣-٣) بوار و ژمارەی بڕگەکانی پێوەرەکە ڕوونەدەکاتەوە:

خشتەی (٣_٣)

بواراکانی فۆرمی ڕاپرسیەکە بەپێی ژمارەی بڕگەکان

ژمارە	ناوی‌بوارەکە	بڕگەکان
یەکەم	وانەوتنەوە	١_٩
دووەم	هۆیەکانی فێرکردن	١_٧
سێیەم	ژینگەی ناو پۆل	١_١٣
چوارەم	بابەتی خوێندن	١_٨
پێنجەم	هەڵسەنگاندنی مامۆستا	١_٧

توێژەربە مەبەستی زانینی ڕادەی شیاوی و زانستی بوونی پێوەرەکە ڕاستی و نەگۆڕی بۆ دەرهێنا بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

3_5 ڕاستی و دروستی (الصدق)

ڕاستی دادەنرێت بەمەرجێکی پێویست کە دەبێت بەرجەستەکرابێت لەو ئامرازەدا کە توێژینەوەکە پشتی پێدەبەستێت، ڕاستی لەسەر دوو هۆکاری گرنگ ڕاوەستاوە ئەوانیش مەبەست لەوکارەی ئامرازەکە پێی هەڵدەستێت، هەروەها ئەو گرووپ و کۆمەڵەی کە ئامرازەکەی بەسەردا جێبەجێ دەکرێ، (ابولبده، ۱۹۷۹: ۲۳۵) ڕاستی ئامراز واتە توانای پێوانەکردنی ئەوەی هەبێت کە لەپێناویدا دانراوە یاخود ئەو دیاردەیەی دەمانەوێت پێوانەی بکەین. (الروسان :۳۱،۱۹۹۹)

بۆ هێنانەدی ڕاستی ئامرازەکەش، توێژەر ئامرازەکەی خستە بەردەستی ژمارەیەک لە شارەزایان و پسپۆڕانی بواری پەروەردە و دەروونزانی و پێوانە و هەڵسەنگاندن و ڕێگای وانەوتنەوە، کە ژمارەیان (7)کەس بوو بۆ دەربڕینی ڕاوبۆچوون و تێبینییەکانیان لەسەر ئەوەی تاچەند بڕگەکانی بەوردی داڕێژراون و ڕوونن و شیاون بۆ بەدیهێنانی ئامانجی توێژینەوەکە، ئەوانیش بەگوێ دەنگی هەڵسەنگێنەران دوای گۆڕینی هەندێک وشە و چاککردنی هەندێک بڕگە لەڕووی زمانەوانییەوە بە ڕێژەی (۸۵%) بڕگەکانیان پەسەند کرد کاتێک ڕێژەی کۆدەنگی پسپۆڕان (۷۵%) یا زیاتربێت ئەوا پەسەند دەکرێت لە لایەنی ڕاستی ڕوالەتییەوە (الزوبعی:۱۹۸۱، ٤٤).

3_6 نەگۆڕی (الثبات)Reliability:

یەکێک لە مەرجەکانی هەر ئامرازێکی زانستی پێویستە نەگۆڕبێت، مەبەست لە "نەگۆڕی ئەوەیە کە هاوشێوەبوون هەبێت لە وەڵامەکاندا کاتێک دووبارە ئامرازەکە جێبەجێبکرێتەوە بەسەر هەمان کەسان و لەهەمان بارودۆخدا بەنزیکەی." (الداهری والکبیسی،۲۰۰۰، ۲۰۵)

بۆ دەرهێنانی نەگۆڕی شێوازی دووبارە جێبەجێکردنەوەی ئامرازەکە (Test-Re-test)بەکارهێنراوە، بەم شێوەیە ئامرازەکە

جێبەجێکرا بەسەر نموونەیەکدا کە پێکهاتبوو لە (١٠) مامۆستا لە دەرەوەی سنووری کۆمەڵگەی توێژینەوەکە بوون، جیاوازی کات لە نێوان جێبەجێکردنی یەکەمی ئامرازەکە و دووبارە جێبەجێکردنەوەی بۆ جاری دووەم (١٠)ڕۆژبوو، لەبەرئەوەی پێویستە ئەم ماوەیە لە (دوو یان سێ هەفتە) زیاتر نەبێت، بۆئەوەی کەسە بەشداربووەکانی هەندێک لە وەڵامەکانیان لە بیرنەچێت، هەروەها هەمان وەڵامبدەنەوە لە جێبەجێکردنی دووەمدا. (الزوبعی، ١٩٨١: ٢٤)

بۆژماردنی هاوکۆلکەی نەگۆڕ (معامل الثبات)ی ئامرازەکە، توێژەر (هاوکێشەی پیرسۆن (Pearson Correlation Coefficient))ی بەکارهێناوە لەبەرئەوەی دادەنرێت بەباڵاوترین ئامرازێک لەم بوارەدا. بۆ دۆزینەوەی پەیوەندی لەنێوان تێکڕای نمرەکانی جێبەجێکردنی یەکەم و نمرەی دووەمدا.

خشتەی (٣-٤)

نرخی جێگیری برگەکانی ئامرازی توێژینەوەکە بە پێی بوارەکان ڕوونەدەکاتەوە:

بوارەکان ناوی	نرخی جێگیری
وانەوتنەوە	٠,٩١٥
هۆیەکانی فێرکردن	٠,٨٤٣
ژینگەی ناو پۆل	٠,٨٥٦
بابەتی خوێندن	٠,٧٣٢
هەڵسەنگاندنی مامۆستا	٠,٩٦٢
نرخی گشتی جێگیری بۆئامڕازاکە	٠,٨٦١

3_7 جێبە جێکردنی ئامرازەکە:

پاش دڵنیابوون لەڕاستی و دروستی فۆرمی ڕاپرسی تـوێژینەوەکە، تـوێژەر فـۆرمی ڕاپرسـی دابەش کـرد بەسـەر مامۆسـتایانی بنەڕەتـی لەخوێندنگا بنەڕەتییەکـان لەناوەنـدی سـلێمانی کە (٢٠٠) مامۆسـتابوو، لە مانگی (٤) بۆ کوتـایی (٥) دواتـر فۆرمەکان گەڕانەوە، ئینجـا وەڵامەکان لە فۆرمێکی تایبەت بەوکارە خاڵیکرانەوە.

3_8 هاوکێشە ئامارییەکان:

ئەم ئامرازانەی ئامارکردن بەکارهێنراوە لەتوێژینەوەکەدا.

١. هاوکێشـەی پێرسـۆن (Pearson correlation coefficient) بۆ دەرهێنانی ڕێژەی نەگۆڕی

$$ر = \frac{ن \text{ مج س ص} - \text{مج س} \times \text{مج ص}}{\sqrt{[ن \text{ مج س}^{٢} - (\text{مج س})^{٢}]\,[ن \text{ مج ص}^{٢} - (\text{مج ص})^{٢}]}}$$

(الجادری، ٢٠٠٧: ٢٨٨)

٢. ناوەندی شیاو (الوسط المرجح):

بۆ باسـکردنی هەر بـڕگەیەک لە بڕگەکـانی ئـامرازی تـوێژینەوەکە و زانینـی بەهـاکەی لە چوارچێـوەی هەر بواریکـدا، هەروەهـا بـۆ مەبەسـتی ڕاڤەکردنی ئەنجامەکان، ئەم یاسایە بەکارهێنراوە: (صبری، ٢٠٠٦: ١٠٦)

$$\text{ناوەندی شیاو} = \frac{(ت١\times٣)+(ت٢\times٢)+(ت٣\times١)}{\text{مج ت}}$$

بۆ ژماردنی هێزی برگەکان، یەک نمرە دراوە بە ئەلتەرناتیڤی یەکەم (بەپلەی لاواز)، دوو نمرە بە ئەلتەرناتیڤی دووەم (بەپلەی ناوەند)، سێ نمرە بە ئەلتەرناتیڤی سێیەم (بەپلەی باش).

٣.کێشی سەدی: بۆ ڕاڤەکردنی ناوەندی شیاو و برگەکان.

٤.بەرنامەی (spss) بەکارهاتووە بۆ دەرهێنانی جیاوازی نێوان گۆڕاوەکان (ڕەگەز، تەمەن، خێزمەت، بڕوانامە) لەسەر بۆچوونی مامۆستایان بۆ ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە پەرەپێدانی توانا فێرکارییەکان.

بەشی چوارەم

ئەنجام و پێشنیار و ڕاسپاردەکان

4_1 خستنەڕوو و شیکردنەوەی ئەنجامی توێژینەوەکە:

ئەم بەشە، خستنەڕوو و شیکردنەوەی ئەو ئەنجامانەیە کە توێژینەوەکە پێیگەیشتووە دەربارەی ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە پەرەپێدانی توانا فێرکارییەکان لە خوێندنگا بنەڕەتییەکان لە تێڕوانینی مامۆستایانەوە لە بەر ڕۆشنایی ئامانجەکانی توێژینەوەکە ڕاڤەکراوە، بۆ ئەو مەبەستەش توێژەر لە کاتی شیکردنەوەکەیاندا ئەم هەنگاوانەی پەیڕەوکردووە، بەم شێوەیە:

١. بۆ دەرهێنانی نرخی ناوەندی شیاوی برگەکان، توێژەر وەڵامە دووبارەکانی هەر برگەیەکیان لە برگەکانی فۆرمی ڕاپرسەکە، بەپێی

هەوڵنامەی کێبڕکێ

ڕەهەندە دانراوەکان (نایاب) (زۆر باش) (باش) (پەسەند) (لاواز)، بۆ ئەژمارکردنی ئەم نرخانەش (پێنج) نمرە دراوە بە ڕەهەندی یەکەم و (چوار) نمرە دراوە بە ڕەهەندی دووەم و (سێ) نمرە دراوە بە ڕەهەندی سێیەم و (دوو) نمرە دراوە بە ڕەهەندی چوارەم و (یەک) نمرە بە ڕەهەندی پێنجەم (1،2،٤،٣،٥) ناوەندی ژمێرەیی پێوەرە پێنج ڕەهەندییەکە دادەنرێت بە (٣) کە پێوەرێکە.

٢. بۆ جیاکردنەوەی لایەنی بەهێز و لاوازی بڕگەکان، هەر بڕگەیەک ناوەندی شیاوەکەی (٣) یا بەرزتر بوو ئەوا واتا لایەنی بەهێزی تەوەرەکانی ئامرازەکە دەنوێنێت، ئەگەر لە (٣) کەمتر بوو، واتا لایەنی لاوازی ئاستی تەوەرەکان دەنوێنێت.

٣. تۆێژەر پێی باشبوو تەنها بڕگە لاوازەکان شیبکرێنەوە، هاوکات لەبەر زۆری گۆڕاوەکان و زۆری خشتەی ناوەندەکانی شیاو و کێشی سەدییەکانیان، زۆرینەی بڕگە لاوازەکان پێکەوە شیکراونەتەوە.

٤. تۆێژەر بۆشیکردنەوەی گۆڕاوەکانی (ڕەگەز، خزمەت، بڕوانامە)، تیتێست و کای سکوێر، ئانۆفا. بەکارهاتووە بەبەرنامەی (spss).

4_2 شیکردنەوەی ئەنجامەکانی ئامانجی یەکەم

١. تەوەرەی یەکەم /ڕۆڵی لە پەرەپێدانی وانەوتنەوە

(خشتەی ٤_١)

ناوەندی شیاو و کێشی سەدی تێڕوانینی مامۆستایان لەسەر پەرەپێدانی وانەوتنەوە ڕووندەکاتەوە:

ژ	بڕگەکان	پلە	تایاب	زۆر باش	باش	بەسەند	لاواز	ناوەندی شیاو	کێشی سەدی
1	ڕووبەڕبوونەوەدات لەسەر شێوازەنوێیەکانی وانەوتنەوە	6	7	13	25	65	90	2.92	٪58
2	مامۆستایان ئاڕاستەدەکات بە وهەڵبژاردنی شێواز ڕێگای گونجاوبۆ وانەوتنەوە.	٩	17	21	28	60	74	2.23	٪44
3	گرنگی دانانی پلانی وانەوتنەوەلەلایەن مامۆستایان دەخاتە ڕوو.	V	40	32	29	30	69	2.72	54٪
4	چەخت دەکاتەوە لەسەر بەکارهێنانی دەفتەر پلان.	2	67	52	43	22	16	3.66	73٪
5	هەڵسەنگاندن بۆئامانجەگشتی وتایبەتیەکان دەکات	1	61	70	20	41	8	3.67	73٪
6	یارمەتی مامۆستایان دەدات لە چارەسەرکردنی کێشەکان لەکاتی وانەوتنەوەدا.	3	53	45	63	18	21	3.45	69٪
7	یارمەتی مامۆستایان دەدات لە دارشتنی ئامانج بۆ فێرخوازە بەتواناکان.	5	39	25	57	41	38	2.93	58٪
8	گرنگی دەدات بە جێبەجێکردنی هەنگاوەکانی وانەوتنەوە لەناو پۆل	4	45	39	10	80	26	3.38	67٪
.9	کار دەکات بۆ بەشداریکردنی مامۆستایان لەبینینی هەندێك وانەی نموونەیی کە لەلایەن مامۆستای شارەزا دەوترێتەوە.	8	13	4	41	65	77	2.38	47٪
	تێکڕای گشتی							3.3	60٪

بەپێی زانیارییە ئامارییەکان کە تایبەت بە تەوەرەی (وانەوتنەوە) کە لە (٩)بڕگە پێکدێت، تەنها (٥) لە بڕگەکان ناوەندی شییاویان لە خوار (٣) نمرەوەیە ئەوانیش بڕگەکانی (١،٢،٣،٧،٩) ناوەندی شیاوییان لە نێوان (٢,٩٢_٢,٢٣) هەروەها کێشی سەدییان لەنێوان (٥٨%_٤٤%). هەروەها تەوەرەکە بەشێوازێکی گشتی ئاستی پەسەند کراوە، تێکرای ناوەندی شیاوی (٣) نمرە زیاترە، بە پێی تێروانینی مامۆستایانی بابەتە کۆمەڵایەتییەکانی خوێندنگا بنەڕەتییەکان. بەڵام پێویستە سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە بواری وانەوتنەوەدا، گرنگی زیاتر بدات بە خستەڕووی شێوازە نوێییەکانی وانەوتنەوە، هەروەها گرنگی و چۆنیەتی دارشپلانی پەروەردەیی بخاتەڕوو، باس لە دەرئەنجامەکانی بەکارهێنانی پلانی وانەوتنەوە بکات، هەروەها هەوڵ بدات کە مامۆستایانی کەم ئەزموون بەشداری پێبکات لە هەندێک وانەی نموونەی کە لەلایەن مامۆستا سەرکەوتووەکان ئامادە بکرێت تاکو زیاتر سوودمەندبن لە ئەزموونیان.

٢. تەوەرەی دووەم / هۆیەکانی فێرکردن

خشتەی (٤-٢)

ناوەندی شیاو و کێشی سەدی تێڕوانینی مامۆستایان لە سەر ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی بۆ هۆیەکانی فێرکردن ڕووندەکاتەوە:

ژ	بڕگەکان	پلە	نایاب	زۆر باش	باش	بەسەند	لاواز	ناوەندی شیاو	کێشی سەدی
.1	گرنگی بەکارهێنانی هۆیەکانی فێرکردن دەخاتەروو	V	15	21	49	60	55	2.40	48٪
.2	ڕێنیشاندەرە بۆ بەکار هێنانی هەمەجۆری لە هۆیەکانی فێرکردن.	2	45	16	72	47	20	3.09	61٪
.3	مامۆستا ئاراستە دەکات لە بەکارهێنانی هۆیەکانی فێرکردن بە شێوەی کاراو سەرنج ڕاکێش بۆخوێندکاران.	6	7	25	70	56	42	2.49	49٪
.4	مامۆستا ئاراستە دەکات لەسەر گونجاوی هۆیەکانی فێرکردن بۆ خوێندکاران.	4	17	38	69	57	19	2.88	57٪
.5	گرنگی بەکارهێنانی واید بۆرد دەخاتە ڕوو بۆ مامۆستایان	3	16	47	72	35	30	2.92	58٪
.6	ڕێنمایی دروست دەدات لە سەر خۆیەتی بەکارهێنانی واید بۆرد.	1	20	26	80	64	10	3.23	64%
.7	مامۆستا ئاراستە دەکات لەسەر بەشداری پێکردنی زۆرترین هەستەوەرەکانی خوێندکاران لەکاتی وانەوتنەوەدا.	5	13	38	60	78	11	2.82	56٪
	تێکڕای گشتی							2.32	56٪

بەپێی زانیارییە ئامارییەکانی تایبەت بەتەوەرەی (هۆیەکانی فێرکردن) کە لە (٧) بڕگە پێکهاتووە، بە تێڕوانینی مامۆستایانی تایبەت بە بابەتەکە، بە شێوازێکی گشتی ئاستی پەسەندی بەدەست نەهێناوە تێکڕای گشتی ناوەندی شیاوی (٢,٣٢) هەروەها کێشی سەدی(٥٦%)، لەگەڵ ئەوەش ئەو بڕگانەی کە خوار ناوەندی شیاویان بەدەستهێناوە، (١،٣،٤،٥،٧) کە ناوەندی شیاویان لە نێوان(٢,٩٢_٢,٤٠) هەروەها کێشی سەدییان لە نێوان (٤٨٪_٥٨٪)، بۆیە پێویستە سەرپەرشتیاریی پەروەدەیی گرنگی زیاتر بدەن بەهۆیەکانی فێرکردن لە وانەی بابەتە کۆمەڵایەتییەکان، تاکو کاریگەری ئەرێنی بکاتە سەر پرۆسەی فێربوونی وانەکە. هەمەجۆری بەکارهێنانی هۆیەکانی فێرکردن حەز و ئارەزووی فێرخوازان دەوروژێنێت و گەشە بە بیرکردەنەوەیان دەدات. مامۆستایان ئاراستە

هەوالنامەی کێڵگە

بکات که زۆرترین هەستەوەری فێرخوازان بەشداری پێبکات لە پرۆسەکەدا.

٣. تەوەرەی سێیەم ژینگەی پۆل

خشتەی(٤_٣)

ناوەندی شیاو و کێشی سەدی تێڕوانینی مامۆستایان لەسەر ژینگەی پۆل ڕووندەکاتەوە:

ژ	بڕگەکان	پلە	تایاب	زۆرباش	باش	بەسەند	لاواز	ناوەندی شیاو	کێشی سەدی
.1	یارمەتیدەرە بۆ دابین کردنی ژینگەی بەروەردەی گونجاولەناوپۆل	8	19	37	84	60	0	2.77	55٪
.2	مامۆستایان ئاراستە دەکات لە بەکار هێنانی زمانی جەستە لەناو پۆل.	2	34	29	92	40	5	3.2	64٪
.3	مامۆستایان ئاراستە دەکات لە بەکار هێنانی هاندان بۆ کاراکردنی خوێندکاران.	6	20	38	59	60	23	2.88	57٪
.4	ڕۆڵی هەیە لە بەرزکردنەوەی بانگەوزی خوێندن، ی خوێندکاران.	5	18	45	70	52	15	2.99	59٪
.5	مامۆستایان ئاگادار دەکاتەوە لە دروستکردنی خوشەویستی بۆ بابەتەکە لە لای خوێندکاران.	4	23	58	40	71	8	3.08	61٪
.6	مامۆستایان ئاراستە دەکات لە هاوسەنگی بەشداری خوێندکاران لەناو پۆل.	9	9	26	64	85	16	2.63	52٪
.7	ڕۆڵی هەیە لە سەرگونجاوی گۆڕانی دەنگی مامۆستایان لەکاتی بەخشکردنی وانەکەدا	11	14	17	39	92	38	2.38	47٪
.8	ڕۆڵی هەیە لە سەر گونجاوی گۆڕانی دەنگی مامۆستایان لەکاتی بەخشکردنی وانەکەدا.	3	39	20	73	60	8	3.11	62٪
.9	ڕۆڵی هەیە لەدروستکردنی کارێکی کۆمەڵایەتی لەنێوان مامۆستایان و خوێندکاران.	7	25	32	39	83	21	2.78	57٪
.10	کار بۆ بەکار هێنانی چالاکی ناو پۆل و دەرەوەی پۆل دەکات لە لایەن مامۆستایان.	1	31	48	95	19	7	3.38	67٪
.11	ڕێنیشاندەرە لە دروستکردن و بەکار هێنانی یاساکانی ناو پۆل لەلایەن مامۆستایانەوە.	12	13	21	40	80	46	2.37	47٪
.12	ڕۆڵی هەیە لەگۆڕینی ڕەفتاری خوێندکاران هەیە لە ناو پۆل.	10	26	12	49	80	33	2.59	51٪
.13	مامۆستایان ئاراستەدەکات بۆ بەکارهێنانی هەڵسەنگاندنی بونیاتی خوێنکاران لەناو پۆل.	13	7	21	33	99	40	2.28	45٪
	ئێکڕای گشتی							2.80	56٪

بەپێی زانیارییە ئامارییەکانی تایبەت بە تەوەرەی (ژینگەی ناو پۆل) کە (١٣) بڕگە لەخۆدەگرێت، بەپێی تێڕوانینی مامۆستایانی تایبەت بە بابەتەکە، (٨) بڕگەیان لەخوار ناوەندی شیاویان بەدەست هێناوە، لە وانە بڕگەکانی (٣،٤،٦،٧،٩،١١،١٢،١٣) کە ناوەندی شیاویان لەنێوان (٢,٢٨_٢,٩٩) هەروەها کێشی سەدییان لەنێوان (٥٩%_٤٥%). پێویستە سەرپەرشتیاران چەخت بکەنەوە لەسەر بەڕێوەبرنی پۆل بەشێوەیەک

بێت که لەگەڵ ئامانجە پەروەردەییەکان گونجاو بێت، مامۆستایان ئاڕاستەبکات بە بەرزکردنەوەی پالّنەری خوێندکاران، هەروەها بەشێوازی هاوسەنگ بەشداری بە خوێندکاران بکات لەکاتی پەخشکردن وانەکەدا، کارلێکی کۆمەلّایەتی دروست بکات لەنێوان مامۆستایان و خوێندکاران. مامۆستایان ئاگاداربکاتەوە گرنگی بە گۆڕینی ڕەفتاری خوێندکاران بدەن. گرنگی بە هەمەجۆری و چالاکییەکانی ناو پۆل بدات.

٤. تەوەرەی چوارەم /بابەتی خوێندن

خشتەی (٤_٤)

ناوەندی شیاو و کێشی سەدی تێڕوانینی مامۆستایان لەسەر بابەتی خوێندن ڕووندەکاتەوە:

ژ	پرگەکان	پلە	ناپاب	زۆربا ش	باش	پەسەند	لاواز	ناوەندی شیاو	کێشی سەدی
.1	بارمەتیدەرە لە کرداری شیکردنەوەی پەرتوکی خوێندن	4	38	24	59	40	39	2.91	58%
.2	مامۆستا ئاگادار دەکاتەوە لەکەم و کوڕیەکانی پەرتوکی خوێندن	5	22	49	16	87	26	2.77	55%
.3	ڕێنمایی دەدات لەسەر چۆنیەتی شیکردنەوەی چەمك و ئامانجەکانی بابەتەکە.	3	41	50	39	65	5	3.28	67%
.4	بەشداری بەمامۆستایان دەکات لەسەر کرداری هەڵسەنگاندنی پەرتوکی خوێندن.	6	2	29	67	90	12	2.59	51%
.5	مامۆستا لە گۆڕانکارییەکانی بابەتەکە ئاگادار دەکاتەوە	2	42	30	81	41	6	3.30	66%
.6	هانی مامۆستایان دەدات لەسەر گەشەکردنی زانیاری تایبەت بە بابەتەکە..	4	37	41	50	58	14	3.14	62%
.7	چەخت دەکاتەوە لەسەر ئەنجامدانی ڕاهێنان و چالاکیەکانی ناو بابەتەکە لەلایەن مامۆستایانەوە	V	11	25	49	81	34	2.49	49%
.8	ڕێنمایی دەدات لەسەر دارشتنی پرسیارەکانی تاقیکردنەوە ،دابەش کردنی نمرەکان.	1	48	57	80	10	5	3.66	73%
	نێکڕای گشتی							3.01	60%

بەپێی زانیارییە ئامارییەکانی تایبەت بە تەوەرەی (بابەتی خوێندن)، کە (٨) بڕگە لە خۆ دەگرێت بە شێوازێکی گشتی تەوەرەکە بە تێڕوانینی

مامۆستایانی تایبەت بەباتەکە لەسەر تەوەرەکە بەگشتی پەسەندی بەدەستهێناوە، بەڵام هەندێک لە بڕگەکان لەخوار ناوەندی شیاویان بەدەستهێناوە کە ژمارەیان (٤) بڕگەیە، کە ناوەندی شیایان لەنێوان (٢,٤٩_٢,٩١) هەروەها کێشی سەدییان لە نێوان (٤٩%_٥٨%). کەواتە دەرکەوت کە پێوەستە سەرپەرشتیاران زانیاری بدەن لەسەر چۆنیتی شیکردنەوەی پەرتوکی خوێندن و هەڵسەنگاندنی بابەتکە تاکو هەر کەموکوڕییەک هەبێت ئاگاداری سەروو لایەنی پەیوندیدار بکاتەوە، بەمەبەستی چارەسەرکردنی چونکە مامۆستا کار دەکات لەگەڵ پرۆگرامدا.

٥. تەوەرەی پێنجەم / هەڵسەنگاندنی مامۆستا

ناوەندی شیاو و کێشی سەدی تێڕوانینی مامۆستایان لەسەر ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لەسەر هەڵسەنگاندنی مامۆستایان لەلایەن سەرپەرشتیارانەوە ڕوونەدەکاتەوە:

خشتەی (٤_٥)

ژ	بڕگەکان	بڕگە	نایاب	زۆر باش	باش	پەسەند	لاواز	ناوەندی شیاو	کێشی سەدی
.1	مامۆستا بە پێی پێوەرێکی دروست بابەتی هەڵدەسەنگێنێت	5	٥	42	71	52	30	2.7	54%
.2	بڕگەکانی فۆرمی هەڵسەنگاندن شیاون بۆ هەڵسەنگاندنی مامۆستایان.	4	١٦	28	95	4	57	2.71	54%
.3	ڕوونکردنەوە دەدات لە سەرگرنگی کرداری هەڵسەنگاندنی مامۆستا لەپرۆسەی فێربووندا	1	٢٢	31	56	70	21	2.81	56%
.4	شێوازی هەمەجۆر بەکاردێنێت لە کرداری هەڵسەنگاندیی مامۆستایان دا	6	٨	32	67	81	12	2.7	54%
.5	بڕیارەکانی سەرپەرشتیار دروست و بابەتین.	2	٥٠	41	48	51	37	2.81	56%
.6	گفتوگۆ لەسەر ئەنجامی هەڵسەنگاندن دەکات لەگەڵ مامۆستایان	3	٤٢	21	30	70	37	2.80	56%
.7	سەردانەکانی سەرپەرشتیار گونجاوە بۆ پرۆسەی هەڵسەنگاندنی مامۆستا	7	١٨	32	53	64	33	2.69	53%
	تێکڕای گشتی							2.74	55%

بەپێی زانیارییە ئاماریەکانی تایبەت بە تەوەرەی (هەڵسەنگاندنی مامۆستایان)، کە لە (٧) بڕگە پێکهاتووە، بە تێڕوانینی مامۆستایانی تایبەت بە بابەتەکە، سەرجەم بڕگەکانی بابەتەکە لاوازیان بەدەستهێناوە ناوەندی

شیاویان لەخوار (٣) نمرەوەیە، کە دەکەوێتە نێوان (٢,٨٢_٢,٦٩) هەروەها کێشی سەدییان لە نێوان (٥٦٪_٥٣٪) ئەوش ڕوونکردنەوە دەدات، لە سەر ئەوەی کە پێویستە سەرپەرشتیاری پەروەردەیی گرنگی زیاتر بدات بە شێوازی هەڵسەنگاندنی مامۆستایان، پێوەرەکی بابەتی بەکاربهێنێت بۆ پێوانەکردنی مامۆستایان، تەنها هەڵسەنگاندنەکە لە فۆرمێکدا کۆنەکاتەوە، شێوازی جواروجۆر بەکاربهێنێت، ئاگاداری مامۆستایان بکاتەوە لە ئەنجامی هەڵسەنگاندنەکە، گفتوگۆ لەسەر دەرئەنجامی پرۆسەکە بکات، سەردانەکانیان زیاتر بکەن، تاکو یارمەتی دەربن لە گەشەپێدانی پرۆسەی فێکاری.

3_4 شیکردنەوەی ئەنجامەکانی ئامانجی دووەم

خشتەی(٤_٦)

ڕوونکردنەوە لەسەرئەنجامی گۆڕاوی ڕەگەزلەسەربڕگەکانی تەوەرەکە

برگەکان	ڕەگەز	نایاب	زۆرباش	باش	پەسەند	لاواز	نێگرای گشتی	بەها ی کای2	نمرەی ئازاد
.1	نێر	46	16	0	7	3	72	0.01	4
	مێ	45	49	25	5	4	128		
	نێکرا	91	65	25	12	7	200		
2	نێر	38	21	0	4	9	72	0.001	4
	مێ	40	36	28	16	8	128		
	نێکرا	78	57	28	20	17	200		

(سەربەخشتەی ٤_٦)

.3	نێر	27	16	10	0	19	72	0.001	4
	مێ	60	13	17	19	19	128		
	تێکڕا	87	29	27	19	38	200		
.4	نێر	5	9	14	26	18	72	0.087	4
	مێ	11	13	30	25	49	128		
	تێکڕا	16	22	44	51	67	200		
.5	نێر	4	15	0	34	19	72	0.001	4
	مێ	4	27	21	35	41	128		
	تێکڕا	8	42	21	69	60	200		
.6	نێر	9	0	18	23	22	72	0.005	4
	مێ	12	18	38	22	37	128		
	تێکڕا	21	18	56	46	59	200		
7	نێر	13	25	10	6	18	72	0	4
	مێ	25	16	57	20	10	128		
	تێکڕا	38	41	67	26	28	200		
8	نێر	0	33	0	20	19	72	0	4
	مێ	26	48	10	19	25	128		
	تێکڕا	26	81	10	39	44	200		

(سەربەخشتەی ٤_٦)

.9	نێر	35	16	16	4	1	72	0.001	4
	مێ	41	49	25	0	13	128		
	تێکڕا	76	65	41	4	14	200		
.10	نێر	21	18	20	4	9	72	0.098	4
	مێ	36	41	28	17	6	128		
	تێکڕا	57	59	48	21	15	200		
.11	نێر	9	24	9	6	24	72	0.01	4
	مێ	11	23	64	9	21	128		
	تێکڕا	20	47	73	15	45	200		
.12	نێر	6	21	23	7	15	72	0.571	4
	مێ	14	26	49	9	30	128		
	تێکڕا	20	47	72	16	45	200		
.13	نێر	12	24	20	12	4	72	0.268	4
	مێ	25	39	49	12	3	128		
	تێکڕا	37	63	69	24	7	200		
.14	نێر	11	4	31	20	6	72	.	4
	مێ	20	31	41	26	10	128		
	تێکڕا	31	35	72	46	16	200		
.15	نێر	1	38	22	0	11	72	0.01	4
	مێ	8	27	58	25	10	128		
	تێکڕا	9	65	80	25	21	200		
.16	نێر	2	23	19	19	9	72	0.005	
	مێ	9	56	41	19	3	128		
	تێکڕا	11	79	60	38	12	200		

(سەربەخشتەی ٤_٦)

برگە کان	ڕەگەز	نایاب	زۆرباش	باش	پەسەند	لاواز	ژنکرای گشتی	بەها ی کای2	نمرەی تازاد
17	نێر	45	16	0	7	3	72	0.01	4
	مێ	46	49	25	5	4	128		
	ژنکرا	91	65	25	12	7	200		
18	نێر	38	21	0	4	9	72	0.001	4
	مێ	40	36	28	16	8	128		
	ژنکرا	78	57	28	20	17	200		
19	نێر	27	16	10	0	19	72	0.001	4
	مێ	60	13	17	19	19	128		
	ژنکرا	87	29	27	19	38	200		
.20	نێر	5	9	14	26	18	72	0.087	4
	مێ	11	13	30	25	49	128		
	ژنکرا	16	22	44	51	67	200		
.21	نێر	4	15	0	34	19	72	0.001	4
	مێ	4	27	21	35	41	128		
	ژنکرا	8	42	21	69	60	200		
.22	نێر	9	0	18	23	22	72	0.005	4
	مێ	12	18	38	22	37	128		
	ژنکرا	21	18	56	46	59	200		
23	نێر	13	25	10	6	18	72	0	4
	مێ	25	16	57	20	10	128		
	ژنکرا	38	41	67	26	28	200		
24	نێر	0	33	0	20	19	72	0	4
	مێ	26	48	10	19	25	128		
	ژنکرا	26	81	10	39	44	200		

(سەربەخشتەی ٤_٦)

.25	نێر	11	21	23	11	6	72	0.065	4
	مێ	11	62	26	21	8	128		
	ژنکرا	22	83	49	32	14	200		
26	نێر	0	5	29	26	12	72	0.017	4
	مێ	7	13	66	23	19	128		
	ژنکرا	7	18	95	49	31	200		
.27	نێر	18	41	10	2	1	72	0	4
	مێ	28	39	30	19	12	128		
	ژنکرا	46	80	40	21	13	200		
.28	نێر	13	32	16	0	11	72	0.078	4
	مێ	20	47	34	12	15	128		
	ژنکرا	33	79	50	12	26	200		
.29	نێر	18	32	5	14	3	72	0.002	4
	مێ	22	67	28	7	4	128		
	ژنکرا	40	99	33	21	7	200		
.30	نێر	16	12	25	0	19	72	0.001	4
	مێ	23	28	34	24	19	128		
	ژنکرا	39	40	59	24	38	200		

(سەربەخشتەی ٤_٦)

بڕگەکان	ڕەگەز	تایاب	زۆرباش	باش	پەسەند	لاواز	ژمێرای گشتی
31	نێر	7	27	5	24	9	72
	مێ	18	61	11	25	13	128
	نێکرا	25	88	16	49	22	200
32	نێر	4	19	15	23	11	72
	مێ	1	46	24	27	30	128
	نێکرا	5	65	39	50	41	200
33	نێر	0	32	30	8	2	72
	مێ	11	58	38	21	0	128
	نێکرا	11	90	68	29	2	200
.34	نێر	6	15	35	4	12	72
	مێ	0	26	47	27	28	128
	نێکرا	6	41	82	31	40	200
.35	نێر	8	26	8	21	9	72
	مێ	6	33	42	20	27	128
	نێکرا	14	59	50	41	36	200
.36	نێر	15	21	19	8	9	72
	مێ	19	60	30	17	2	128
	نێکرا	34	81	49	25	11	200
.37	نێر	3	4	20	23	22	72
	مێ	2	7	60	33	26	128
	نێکرا	5	11	80	56	48	200
.38	نێر	18	12	23	15	4	72
	مێ	12	41	48	26	1	128
	نێکرا	30	53	71	41	5	200
.39	نێر	20	2	26	20	4	72
	مێ	36	2	68	9	13	128
	نێکرا	56	4	94	29	17	200
.40	نێر	13	18	20	11	10	72
	مێ	8	53	36	18	13	128
	نێکرا	21	71	56	29	23	200

(سەربەخشتەی ٤_٦)

بڕگەکان	ڕەگەز	تایاب	زۆرباش	باش	پەسەند	لاواز	ژمێرای گشتی
.41	نێر	5	22	22	6	17	72
	مێ	7	61	44	2	14	128
	نێکرا	12	83	66	8	31	200
.42	نێر	17	24	11	16	4	72
	مێ	20	26	38	25	19	128
	نێکرا	37	50	49	41	23	200
.43	نێر	14	26	15	8	9	72
	مێ	23	46	15	12	32	128
	نێکرا	37	72	30	20	41	200
.44	نێر	7	33	20	11	1	72
	مێ	25	32	34	20	17	128
	نێکرا	32	65	54	31	18	200

ژمێرای گشتی	لاواز	پەسەند	باش	زۆرباش	تایاب	ڕەگەز	بڕگەکان
72	0.001	72	6	17	22	22	4
128		128	2	14	44	61	
200		200	8	31	66	83	
72	0.016	72	4	16	11	24	4
128		128	19	25	38	26	
200		200	23	41	49	50	
72	0.181	72	9	8	15	26	4
128		128	32	12	15	46	
200		200	41	20	30	72	
72	0.003	72	1	11	20	33	4
128		128	17	20	34	32	
200		200	18	31	54	65	

(سەربەخشتەی ٤_٦)

بەپێی زانیارییە ئامارییەکان کە لە خشتەی (٤_٦) و پاشکۆکانی ڕوون کراوەتەوە، سەبارەت بە بوونی جیاوازی ئاماری لەنێوان گۆڕاوی ڕەگەزی (نێر، مێ) بۆ تێڕوانینیان لەسەر ڕۆڵی سەرپەرشتیاری

پەروەردەیی لە پەرەپێدانی توانا فێرکارییەکان لەوانەی بابەتە کۆمەڵایەتییەکان لە خوێندنگا بنەڕەتییەکان وەڵامەکان شیکرایەوە، بە بەهای (کای٢)، دەرکەوت بۆچوونی مامۆستایانی نێر لەڕەگەزی مێ بۆ زۆربەی بڕگەکانی فۆرمی ڕاپرسی تایبەت بەتوێژینەوەکە جیاواز نییە، جگە لەهەندێک بڕگە نەبێت وەک (٤٣،٣٧،٣٢،٣١،٢٨،٢٥،٢٢،٢٠،١٣،١٢،١٠). کە جیاوازی بۆ چوون هەیە لەسەر بەڕگەکان بەپێی بەڵگەی ئاماری لەسەر ئاستی (٠،٠٥).

4_4 شیکردنەوەی ئەنجامەکانی ئامانجی سێیەمی توێژینەوەکە

سەبارەت بەدەرخستنی جیاوازی ئاماری سەبارەت بە تێڕوانی مامۆستایانی بابەتەکە لەسەر ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە پەرەپێدانی توانا فێرکارییەکان لەسەر تەوەرەکان. بەپێی گۆڕاوی (ڕەگەز) بۆ تەوەرەکانی فۆرمی ڕاپرسی توێژینەوەکە. وەک لەخشتەی (٤_٧) دیارە.

(خشتەی ٤_٧)

گۆڕاوی ڕەگەز لەگەڵ تەورەکان				
تەوەرەکان	ڕەگەز	دووبارە	بەهای فا	ئاستی بەڵگەداری
تەوەرەی یەکەم	نێر	72	0.48	0.05
	مێ	128		
تەوەرەی دووەم	نێر	72	0.56	0.05
	مێ	128		
تەوەرەی سێیەم	نێر	72	0.15	0.05
	مێ	128		
تەوەرەی چوارەم	نێر	72	0.40	0.05
	مێ	128		
تەوەرەی پێنجەم	نێر	72	0.10	0.05
	مێ	128		

بەپێی زانیاریەئامارییەکان کەلەخشتەی(٤_٧)دا هاتووە،دەرکەوت کە جیاوازی ئاماری هەیە لە نێوان بۆچوونی مامۆستایانی ڕەگەزی (نێر)ومامۆستایانی ڕەگەزی (مێ) لەسەر تەوەرەکانی فۆڕمی ڕاپرسی.بەپێی بەهای(فا)تەوەرەی یەکەم(٠,٤٨)، تەوەرەی دووەم (٠,٥٦) ،تەوەرەی سێهەم (٠,١٥)، تەوەرەی چوارەم (٠,٤٠)، تەوەرەی پێنجەم (0.10)، لەئاستی بەڵگەداری (٠,٥) دا.

4_5 شیکردنەوەی ئەنجامەکانی ئامانجی چوارەمی توێژینەوەکە:

ئەنجامەکانی پەیوەست جیاوازی تێڕوانینی مامۆستایانی بابەتەکە لەسەر ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە پەرەپێدانی توانا فێرکاییەکان، بەپێی گۆڕاوی بڕوانامەکانی (دبلۆم، بەکالۆریۆس، دبلۆم و بەکالۆریۆس)، لەسەر تەوەرەکانی فۆڕمی ڕاپرسی توێژینەوەکە. وەک لەخشتەی (٤_٨) ڕوونکراوەتەوە.

وەرگیراوە لە پەیامنامەی کێبڕکێ

خشتەی(٤_٨)

شیکردنەوەی ئەنجامەکان بەپێی گۆڕاوی (بڕوانامە)

ئاستی بەڵگەداری	بەهای فا	دوجای ناوەندە زمێرەیی	نمرەی ئازاد	کۆ دوجاکان	تەوەرەکان	
0.05	0.019	0.05	2.00	0.11	لەنێوان گروپەکان	تەوەرەی یەکەم
		0.19	197.00	37.23	لەناوگروپەکان	
			199.00	37.34	گشتی	
0.05	0.050	0.14	2.00	0.29	لەنێوان گروپەکان	تەوەرەی دووەم
		0.17	197.00	34.43	لەناوگروپەکان	
			199.00	34.72	گشتی	
0.05	0.180	0.22	2.00	0.44	لەنێوان گروپەکان	تەوەرەی سێیەم
		0.08	197.00	16.15	لەناوگروپەکان	
			199.00	16.59	گشتی	
0.05	0.044	0.10	2.00	0.21	لەنێوان گروپەکان	تەوەرەی چوارەم
		0.15	197.00	30.48	لەناوگروپەکان	
			199.00	30.69	گشتی	
0.05	0.035	0.11	2.00	0.22	لەنێوان گروپەکان	تەوەرەی پێنجەم
		0.20	197.00	39.95	لەناوگروپەکان	
			199.00	40.17	گشتی	

هەوالنامەی زانکۆ

بە پێی زانیارییە ئامارییەکان کە لەخشتەی (٤-٨) داهاتووە، لە ئەنجامدا دەرکەوت جیاوازی ئاماری هەیە، لە نێوان گروپەکانی (بڕوانامەی دبلۆم، بەکالۆریۆس، دبلۆم و بەکالۆریۆس). بۆ تەوەرەکان، لە تەوەرەی یەکەم، بەهای (فا), (٠,٠١٩) کەواتە جیاوازی ئاماری نییە، لە تەوەرەی دووەم، بەهای (فا) (0.050)، جیاوازی ئاماری هەیە، لە تەوەرەی سێیەم بەهای فای(0.180) جیاوازی ئاماری هەیە، هەروەها لە تەوەرەی چوارەم کە بەهای فای (0.044) جیاوازی ئاماری نییە، تەوەرەی پێنجەم بەپێی بەهای فای (0.035) جیاواز نییە، کە سەرجەمیان لە ئاستی بەڵگەداری (٠,٠٥).

6_4 شیکردنەوەی ئەنجامی تایبەت بەئامانجی پێنجەم

ئەنجامەکانی پەیوەست، بە جیاوازی تێڕوانینی مامۆستایانی بابەتەکە لەسەر ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە پەرەپێدانی توانا فێرکاییەکان، بەپێی گۆڕاوی (خزمەت).

خشتەی(٤_٩)

شیکردنەوەی ئەنجامەکان بە گۆڕاوی (خزمەت)

تەوەرە کان		کۆی دوجاکان	نمرەی ئازاد	دوجای ناوەندە ژمێرەیی	بەهای فا	ئاستی بەڵگەداری
تەوەرەی یەکەم	لەنێوان گروپەکان	0.20	2.00	0.10	0.05	0.05
	لەناوگروپەکان	37.14	197.00	0.19		
	گشتی	37.34	199.00			
تەوەرەی دووەم	لەنێوان گروپەکان	0.82	2.00	0.41	2.39	0.05
	لەناوگروپەکان	33.90	197.00	0.17		
	گشتی	34.72	199.00			
تەوەرەی سێیەم	لەنێوان گروپەکان	0.38	2.00	0.19	0.01	0.05
	لەناوگروپەکان	16.21	197.00	0.08		
	گشتی	16.59	199.00			
تەوەرەی چوارەم	لەنێوان گروپەکان	0.49	2.00	0.24	0.04	0.05
	لەناوگروپەکان	30.20	197.00	0.15		
	گشتی	30.69	199.00			
تەوەرەی پێنجەم	لەنێوان گروپەکان	0.06	2.00	0.03	0.02	0.05
	لەناوگروپەکان	40.11	197.00	0.20		
	گشتی	40.17	199.00			

هەوالنامەی کێبڕکێ

سەبارەت بەخشتەی (٤_٩)ڕوونکردنەوە دەدات لەسەر بوونی جیاوازی بەڵگەی ئاماری لەسەر گۆڕاوی (خزمەت) لەسەر تێڕوانینیی مامۆستایان بۆ ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لەسەر پەرەپێدانی توانا فێرکارییەکان لە خوێندنگا بنەڕەتییەکان، لە ئەنجامدا دەرکەوت کە جیاوازی ئاماری هەیە، لەسەر تەوەرەکانی (یەکەم، دووەم) بە بەهای فای (٢,٣٩،٠,٠٥). هەروەها بۆ تەوەرەکانی (سێیەم و چوارەم و پێنجەم)، بە بەهای فای (0.02،0.04،0.01) کەواتە جیاوازی ئاماری نییە. سەرجەمیان لەئاستی بەڵگەداری (٠,٠٥).

4_7 ئەنجامەکان:

تـــوێژەرلە ئەنجـــامی شـــیکردنەوە ئەنجامەکـــانی تـــوێژینەوەکە، بەم دەرئەنجامانەی خوارەوە گەیشت:

١. بەپێی ئەنجامەکـان بە شـێوەیەکی گشـتی سەرپەرشـتیاری پەروەردەیـی، رۆڵی لەسەر پەرەپێدان و گرینگیدان بە پرۆسـەی وانەوتنەوە، لە ئاستێکی پەسەندایە، کە بەشێکی گرنگە لە پرۆسەی فێربوون، بە تایبەت گرنگی دان بە بەکارهێنـــانی دەفـــتەرپلان، ئاســـتی دەســـتەبرکردنی ئامانجەکـــانی وانەوتنەوە لە لایەن مامۆستایان، چارەسـەرکردنی ئەو کێشـانەی مامۆسـتا هەیەتی لەکاتی وانەوتنەوەدا، هەروەها ڕۆڵی هەیە لەسـەر جێبەجێکردنی هەنگاوەکانی وانەوتنەوەی لەلایەن مامۆستایان.

٢. لەئەنجامی توێژینەوەکەدا، دەرکەوت، کە ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی، لە بواری هۆیەکانی فێرکردن بەگشتی ئاستی لاوازی بەدەستهێناوە لە تێڕوانینی مامۆستایان، بەزۆری گرنگی دەدات بە بەکارهێنانی هەمە جۆری لە هۆیەکانی فێرکردن شێوازی بەکارهێنانی واید بۆرد.

٣. تێڕوانینی مامۆستایان سەبارەت بە ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی لە بواری ژینگەی ناو پۆل، لە ئاستێکی لاوازدایە، زیاتر چەختی کردووەتە سەر ئاراستەکردنی مامۆستایان بۆ بەکارهێنانی زمانی جەستە و گۆڕانی دەنگ و ئەنجامدانی چالاکیی ناو پۆل هەروەها دروست کردنی خوشەویستی بۆ بابەتەکە.

٤. بە شێوازێکی گشتی سەرپەرشتیار کاردانەوەی هەیە لەسەر پەرتوکی بابەتە کۆمەڵایەتییەکان، بە هاندانی مامۆستایان لە خوێندنەوەی سەرچاوەی زیاتر بەدەر لە پەرتووکەکە. ڕێنمایی مامۆستایان دەکات لەسەر دانای پرسیار و دانانی نمرە لەسەر بابەتەکە و شێوازی تاقیکردنەوەکان.

٥. بۆچوونی مامۆستایان لەسەر شێوازی هەڵسەنگاننیان لەلایەن سەرپەرشتیارەوە بەپێی ئەنجامەکان لە ئاستی پەسەندا نییە.

٦. .بەپێی ئەنجامەکانی توێژینەوەکە و بەڵگەی ئاماری تێڕوانینی مامۆستیان بەپێی گۆڕانی (ڕەگەز) بۆ بڕگەکان، جیاوازی هەیە، بەڵام بۆ تەوەرەکان جیاواز نین، هەروەها بۆچوونیان بە پێی گۆڕانی (سالانی خزمەت) بۆ تەوەرەکان لە هەندیک جیاوازن، هەروەها بۆ گۆڕاوی (بڕوانامە) جیاوازی ئاماری لە هەندێک تەوەرە بەدیکرا.

4_8 ڕاسپاردەکان

لەژێر ڕۆشنایی دەرئەنجامەکانی توێژینەوەکە، ڕاسپاردەکان دیاریکران:

١. سەرەپەرشتیاری پەروەردەیی گشتگیر و هەمەلایەن بێت کاربکات بۆ پەرەپێدانی پرۆسەی فێرکردن بەشێوەی پێکەوەی.

٢. یەکەی سەرپەرشتیاری کاربکات بۆ چارەسەرکردنی ئەو مامۆستایانەی توانای گەیاندن و وانەوتنەوەیان لاوازە، بە چەند ڕێگایەک لەوانە، بنینی وانەی نموونەی کە لەلایەن مامۆستایانی سەرکەوتوو بوترێنەوە، بەشداری پێکردنی خولی شیاندن، پێدانی سەرچاوەی زانستی تایبەت بەو بابەتە.

٣. ڕوونکردنەوە بدات بەخستنەڕووی وانە و شێوازی نوێی لە پرۆسەی پەروەردە و فێرکردن.

٤. کاربکات بۆ بونیادنانی هاوسەنگی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لە نێوان مامۆستا و فێرخوازان.

٥. گرنگی بەکارهێنانی هۆیەکانی فێرکرن بۆ مامۆستایان بخاتەڕوو، لەگەڵ شێوازی بەکارهێنانەکەی.

هەوڵنامەی تێبینی

٦. هانی مامۆستا بدات بۆ گەشەپێدان به بیرکردنەوەی فێرخوازان و لایەنەکانی زانیاری و جولی ویژدانی.

٧. گرنگی زیاتر بدات به بابەتی خوێندن، له ڕووی ئاڕاستەکردنی مامۆستایان بۆ چۆنیەتی شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنی بابەتەکە، هەڵبژاردنی شێوازی گونجاوی وانەوتنەوە بۆ بابەتەکە.

٨. شێوازی هەڵسەنگاندنی مامۆستایان بەشێوازێکی دروست و بابەتی بێت دوور بێت له لایەنگیری، هەڵسەنگاندنەگە هەمەجۆر و گشتگیر بێت، مامۆستایان ئاگاداربکرێنەوە له دەرئەنجامەکان.

4_9 پێشنیارەکان

١. توێژینەوەیەکی بەراوردی ئەنجام بدرێت لەنێوان ڕۆڵی سەرپەرشتیارانی پەروەردیی لەنێوان خوێندنگەی ئەهلی و حکومییەکان.

٢. توێژینەوەیەک لەسەر ڕۆڵی سەرپەرشتیاری پەروەردەیی له پەرەپێدانی مامۆستایانی تازە دامەزراو.

ئەرشیفی کتێب

سەرچاوەکان

١.سەرچاوە کوردییەکان

- حەمەد أمین، ڕەزان (٢٠١٤) **ڕێگا و شێوازە تێوری و پراکتیکیەکانی وانەوتنەوە**، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، چ١
- خۆشناووحمد، خاید و یوسف(٢٠١٠) **ڕێگاوچەرخەکانی وانەوتنەوە**، چاپخانەی کایلاند
- سوەیلی، ئیدریس(٢٠١٧) **مامۆستای کارامە و وانەوتنەوەی سەرکەوتوو**، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، چ٢

- عبدالقادر، ئەمیرئەحمد(٢٠١٥) **چۆن دەبیتە بەڕێوبەر و مامۆستای سەرکەوتوو**، چاپخانەی شارستانی، سلێمانی، چ٢
- قەرەچەتانی، کەریم شەریف(٢٠٠٨) **سایکۆلۆژی پەروەردەی**، چاپخانەی پەیوەند ،سلێمانی، چ١
- قەرەچەتانی، کەریم شەریف(٢٠١٣) **سایکۆلۆژیا و ڕێگاکانی وانەوتنەوە**، چاپخانەی پیرە مێرد، سلێمانی
- وەزارەتی پەروەردە(٢٠٠٥) **ڕێگاکانی وانەوتنەوەی کوردی**، چاپخانەی ابداع، بغداد، چ١
- وەزارەتی پەروەردە:(٢٠٠٩) **تەوەرەی سەرپەرشتیکردنی پەروەردەیی بۆ کۆنگرە لە ژێر دروشمی بەرەو کاراکردنی ڕۆڵی سەرپەرشتیاریی وکارکردن بە دەرئەنجامەکانی هەڵسەنگاندن.**
- ئالانی، عەزیز ئالانی :٢٠١٥، **فەلسەفەی پەروەردە**، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی چوارچرا ، سلێمانی ،چ٢

٢. سەرچاوە عەرەبیەکان

- الجادري، عدنان حسين (٢٠٠٧) **الاحصاء ا لوصفي في العلوم التربوية**، ط٢ دارالمسيرة للنشر، عمان.
- اِبراهيم، انورعومر(٢٠١٥) **انماط الاشراف التربوى وعلاقه بالتجاهات المعلمين ومعلمات في مرحله الابتدائيه**، بحث منشوره، مجلةالاستاذ، عدد٢٠١٣.
- البدري، طارق(٢٠٠١) **تطبيقات و مفاهيم في الاشراف التربوي**، دار الفكر، عمان، ط١.
- البلوي، مرزوقة حمود (٢٠١١) **دور المشرف التربوي في تنمية المعلمين الجدد مهنيا في منطقة تبوك التعيمية من وجهة نظرهم**، بحث ماجستير غير منشورة.

- التروشى، عبدالله بن موبارك حمدان (٢٠١٠) **دور المشرف التربوى فى طتوير ألاداء المعلم مواد الجتماعيات في مجال الوسائيل التعلوم في وجه نظرالمعلم ومشرفين**، بحث غير المنشوره،جامعه ام القرى ، السعوديه
- الخطيب، رداح،الخطيب، أحمد، الفرح، وجيه (٢٠٠٠) **اِلاداره وألاشراف التربوى اتجاهات الحديثه**، دارالامل، عمان، ط٣
- الداهري، صالح حسن، وهبيب مجيد الكبيسى(٢٠٠٠)**علم النفس العام**، دار الكندى للنشروالتوزيع، اَلاردن
- الدويك، تسير(٢٠٠٧) **أسس ألادارة المدرسة و الاشراف التربوي**، دار فكر للنشر و التوزيع، عمان.
- ديرانى ، محمدعيد(٢٠٠١) **الاشراف التربوى على المعلمين**، جامعهالاردنيه، ط٣
- الديراوى، ايسماعيل (٢٠٠٨) **دورالشراف الوقائى في تحسين أداء المعلمين الجدد في المدارس الحكومية بمحافظات غزة**، رساله ماجستيرغير منشوره، الجامعهالاسلاميه.
- الروسان، فاروق (١٩٩٩) **أساليب القياس و التشخيص فى التربيه الخاصه**، دارالفكر للطباعة، عمان، ط١
- الزاحمي، محمد بن ايبراهيم بن علي (٢٠١٣) **مدى الاستفادة المشرفين التربوين من رسائل ماجستير و أطروحات الدكتورا المتعلقة بالأشراف التربوي**، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة أم القرى، السعودية.
- الزوبعى، عبدالجليل ابراهيم محمد اَحمدغنام (١٩٨١) **منهاهج البحث فى التربيه**، الجزء الاول، بغداد.
- الزوري، أنغام ،القحتانى، شريفه (٢٠١٠) **أساليب الإشراف التربوي**، بحث غيرمنشوره.
- السعود، راتب(٢٠٠٢) **الاشراف التربوى اتجاهات حديثه**، عمان، الاردن، ط١
- الصبري، عزام عبدالرحمن (٢٠٠٦) **الاحصاء الوصفي و تعامل spss**، دارالكتاب العالمي، عمان.
- عبدالهادى، جودت عزت (٢٠٠٢) **الاشراف التربوي مفاهيمه واساليبه**، الدارالعلميه للنشر والتوزيع، عمان، ط١
- عسمان، محمد (٢٠٠٠) **أساليب التقويم التربوى**، دار أسامه للنشر والتوزيع، عمان.

- لبده، سعد (١٩٧٩) **مبادء القياس النفسى والتقويم التربوى للطالب الجامعى،** كليه التربيه، مطبعهجمعيه عمال المطابع التعاونيه، عمان، ط١.
- محمد و محمد، ماهيرمحمد، مجيد مهدى (١٩٩١) **طرايق التدريس العامه،** جامعه موصل، كليه التربيه، ط١
- مساد، عمرحسن (٢٠٠٥) **الادارة المدرسيه ودورها فى الاشراف التربوي،** دارصفاء للنشر و التوزيع، عمان.
- ملحم، سامى محمود (٢٠٠٥) **القياس و التقويم فى التربيه و علم النفس،** دارالمسيره للنشر والتوزيع و الطباعه، عمان، الاردن، ط٢.

٣.سەرچاوەی ئەینتەرنێت

https://mawdoo٣.com/%D%٨٥%٩D%٨١%٩D%٨٧%٩D%٨٨%٩D٨٥%٩_%D%٨A%٧D%٨٤%٩D%٨AA%D%٨AF%D%٨B%١D٨%٩A%D%٨B#٣.D٨.A٧.D٩,٨٤.D٩,٨٥.D٩,٨١.D٩,٨٧.D٩,٨٨.D٩,٨٥_.D٨.A٧.D٩,٨٤.D٩,٨٥.D٨.B٩.D٨.A٧.D٨.B٥.D٨.Bبةرواری(٢٠١٨)١٢٠١٨/٥/٨

http://eshraf.alafdal.net/t١-topic٢٠١٨/٧/١٣

هەولێری کتێب

ملخص

يتكون البحث من اربعة أجزاءرئيسة اذ ان أجزء الاول منه عبارة عن تعريف عام للبحث، اما أجزء الثاني فيتطرق الى عرض اطار نظري عام للبحث ويوضح فيه مقوماته الرئيسة و اشارة الى اهم الدراسات السابقة في هذا المجال. كما ويشرح الجزء الثالث الخطوات التي أجرتها لإكمال الدراسة من الناحية الميدانية. اما الجزء الرابع والاخير فيعرض تحليل للبحث واهم نتائجه مع مجموعة من التوصيات والاقتراحات .ويهدف البحث الى معرفة تاثير المشرف التربوي في تطوير الامكانيات التعليمية في المدارس الاساسية للسنه الدراسية ٢٠١٧-٢٠١٨ وكذلك تأثير المتغيرات والعنصر والشهادة العلمية وسنوات الدراسة من خلال وجهة نظر المعلمين .وتشمل عينة البحث ٢٠٠ معلم لمادة العلوم الاجتماعية لكلا الجنسين، حيث تم اختيارهم بشكل عشوائي في حقل البحث للمدارس التابعة لمديرية التربية العامة في محافظة السليمانية لكلا فرعيها الشرقي والغربي ٧٢مناها ذكور و١٢٨منها اناث .واعتمد الباحث في جمع المعلومات

لاجراء بحثه على لوحة استبيان كذلك على البحوث السابقة اذ يتناول خمس اختصاصات مستقلة من التدريس والوسائل التعليمية وبيئة الصف وموضوع الدرس وتقيم المعلم حيث يتكون من اربع واربعون فقرة بعد بالاستعانة مقياس الوسيلة واكمال الصدق والثبات قام الباحث بتطبيقه على عينة محددة للبحث من المعلمين وبعد التحليل وابطال الاستبيان من خلال استخدام معادلة الاحصاء المركزي الملائم والنسبة المئوية ثم ترتيب الفقرات ببرنامج spss كما عرضت اهم النتائج التي خرج بها الباحث من اجل تقيم البحث.

Abstract

research consists of four primary sections, the first section is the general introduction of the research, the second section is the general theory frame about the research and its rules and some of the previews researches, in the thirs section is the steps that the researcher took in order to make the research successesful, the fourth section is about the results and some suggestions. the primary target of the research is to know the role of the educational overseer in the learning ability advancement in the primary schools for year of 2017 - 2018, and the effect of the (gender, education, service) on the teachers prospective, the research contains 200 social subjects teachers in both genders that is choseen randomly on purpose in both east and west directorate of education, 72 teachers are male and 128 teachers are female, in order for the researchers to collect information the depended on questionnarie forms and previes researches that consists of 5 different subjects including (teaching, the teaching materials, class condition, teaching subjects, teachers evaluation), it consists of 44 sections, the researcher after being sure about the reality of the results, he/she began to implement it on a ideal research, and after deep analysis by using the ideal statiscs, and percentage and rearrangning the sections by (spss) software, they presented the research

https://www.doi.org/10.31918/twejer.1921.7

e-ISSN (2617-0752) p-ISSN (2617-0744)

بەکارهێنانی پەرەنسیپەکانی نەخشەسازی لە ڕۆژنامەگەری کوردیدا

ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ و گۆڤاری بڕیار بەنموونە

هەوالنامەی کتێب

م. ی. عادل حمە عارف مؤمن
زانکۆی سلێمانی – کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان
adil.muemen@univsul.edu.iq

پوختە

ئەم توێژینەوەیە شیکاری ناوەرۆکە بۆ (بەکارهێنانی پرەنسیپەکانی نەخشەسازی لە ڕۆژنامەگەری کوردیدا، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ و گۆڤاری بڕیار بەنموونە) کێشەی ئەم توێژینەوەیە لەو پرسیارەوە سەرچاوە ئەگرێت: ئایا ڕۆژنامەگەری کوردی و بەتایبەت ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ و گۆڤاری بڕیار تا چەند گرنگییان داوە بە بەکارهێنانی پرەنسیپەکانی نەخشەسازی بەتایبەت هەر سێ پرەنسیپی (دووبارەبوونەوە) و (کێش/جوولّە) و (هەمەڕەنگی)؟ توێژەر لە ئەنجامدا گەیشتۆتە ئەو دەرئەنجامەی بەهۆی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا و بەردەستبوونی کەرەستەی پێویستەوە بواری بەکارهێنانی پرەنسیپەکانی نەخشەسازی لە ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ و گۆڤاری بڕیار بەڕێژەیەک بەکاربراون، لەم ڕووەوە لەپرەنسیپی دووبارەبوونەوەدا ڕەگەزی تێکست پلەی یەکەمی هەیە لە کاتێکدالە هەمان پرەنسیپدا ڕەگەزی لۆگۆ کە شوناسی بلّاوکراوەیە نزمترین پلەی هەیە، چونکە تا ئێستا شەش جار گۆڕانکاری تیا کراوە، هەروەها ڕەگەزی ڕەنگ لە پرەنسیپی هەمەڕەنگیدا پلەی کەمتری هێناوە لەچاو ڕەگەزی هێل لەهەمان پرەنسیپدا، ئەمە و ڕەگەزی بابەت لە پرەنسیپی کێش/جوولّەدا پلەی یەکەمی هێناوە لەچاو ڕەگەزی ڕەنگ لەهەمان پرەنسیپدا کە کەمترین ئاستی هەیە. لەکۆتاییدا توێژەر دەگاتە ئەو ئاکامەی هەرچەندە بەشێوەیەکی زانستی پرەنسیپەکانی نەخشەسازی بەکاربهێنرێن لە ڕۆژنامەگەری کوردیدا ئەوەندە زیاتر بلّاوکراوەکان سەرنج ڕاکێش دەبن.

وشە کلیلییەکان: پرەنسیپەکانی نەخشەسازی، ڕۆژنامەگەری کوردی، کوردستانی نوێ، بڕیار.

بەکارهێنانی پەرەنسیپەکانی نەخشەسازی لە ڕۆژنامەگەری کوردیدا

ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ و گۆڤاری بڕیار بەنموونە

پێشەکی

ئەم توێژینەوەیە (بەکارهێنانی پەرەنسیپەکانی نەخشەسازی لە ڕۆژنامەگەری کوردیدا، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ و گۆڤاری بڕیار بەنموونە) پێکهاتووە لە سێ بەش: بەشی یەکەم چوارچێوەی توێژینەوەکەیە کە پێکهاتووە لەدەستنیشانکردنی کێشە و ئامانج و کۆمەڵگە و سامپڵ و پاشانیش میتۆد و پێناسەی هەریەکە لە زاراوەکانی توێژینەوەکە کراون.

لەبەشی دووەمدا کە تیۆرییە تاوتوێی ڕای زانایان و شارەزایانی نەخشەسازی کراوە، پاشان پەرەنسیپەکانی نەخشەسازی ژمێرراون و بەدرێژی باس لەسێ پەرەنسیپی یەکەم کراوە: (دووبارەبوونەوە و هەمەڕەنگی و کێش/جووڵە) لەبەشی سێیەمدا لە ڕووی مەیدانییەوە ئەو سێ پەرەنسیپە دەستەیان بۆ دروستکراوە و پاشان لە ڕێی شیکردنەوەی ناوەڕۆکەوە بۆ هەردوو بڵاوکراوەی (کوردستانی نوێ و بڕیار) توێژینەوەکە بەئامانج گەیێنراوە.

بەشی یەکەم

چوارچێوەی توێژینەوە

کێشەی توێژینەوە:

کێشەی ئەم توێژینەوەیە لەو پرسیارەوە سەرچاوە ئەگرێت:

* ئایا پەرەنسیپەکانی نەخشەسازی بەتایبەت هەر سێ پەرەنسیپی (دووبارەبوونەوە) و (هەمەڕەنگی) و (کێش/جوولّە) لە ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ و گۆڤاری بڕیار دا تا چ ئاستێکە و ڕێژە و پاتبوونەوەیان چەندە؟ لەکاتێکدا".

ئامانجی توێژینەوە:

ئەم توێژینەوەیە لە هەوڵی هێنانەدی ئەم ئامانجانەدایە:

١.پەیڕەوکردنی پەرەنسیپی دووبارەبوونەوە لە ڕوانگەی (تێکست، ناونیشان، هیدەر و فوتەر، مانشێت، لۆگۆ) لە کوردستانی نوێ و بڕیاردا.

٢.پەیڕەوکردنی پەرەنسیپی هەمەڕەنگی لە ڕووی (ڕەنگ، هێڵ) لە کوردستانی نوێ و بڕیاردا.

٣. پەیڕەوکردنی پەرەنسیپی کێش/جوولّە لە ڕووی (وێنە، ناونیشان، بابەت، ڕەنگ) لە کوردستانی نوێ و بڕیاردا.

گرنگی توێژینەوە:

ئەم بابەتە بابەتێکی هەنوکەییە، توێژینەوەی زانستی لەسەری زۆر کەمە ئەگەر نەڵێین نییە، سەرچاوە و کتێب لەسەر پەرەنسیپەکانی نەخشەسازی بەگشتی و ڕۆڵیان لە ڕۆژنامەگەری کوردیدا نادیارە، بۆیە پێدەچێت ئەم توێژینەوەیە بتوانێت لەو ڕووەوە خزمەتێک پێشکەش بکات. گرنگی توێژینەوەی زانستی زۆرجار لەسێ ئاستدا ئەژمار ئەکرێت:

١. ئەو توێژینەوەیە تاچەند توانیویەتی خزمەتی ناوەرۆکی بابەتەکەی بکات؟

٢. ئەو توێژینەوەیە تاچەند توانیویەتی خزمەتی خوێنەرەکەی بکات لەبەخشینی زانیاری پێی سەبارەت بە پەرەنسیپەکانی نەخشەسازی؟

هەوالنامەی کێبڕکێ

٣. ئەو تۆژینەوەیە تاچەند توانیویەتی خزمەت بە تۆژەرانی دوای خۆی بکات لەو بابەتەدا؟

لەو ڕوانگانەوە دەکرێت بوترێت کە ئەم تۆژینەوەیە گرنگە چونکە:

ئەوەندەی تۆژەر لەتوانایدا بووبێت خزمەتی ناوەرۆکی بابەتەکەی کردووە کە لە تۆژینەوەی زانستیدا بابەتێکی تاڕادەیەک تازەیە و لای لێنەکراوەتەوە، هەر لەو ڕووەشەوە ئەبێتە بابەتێکی نوێ لەلای خوێنەرانی و زانیاری تازەی تیایە لەسەر پەرەنسیپەکانی نەخشەسازی چاپکراو و خاڵێکی دەستپێکیش دەبێت بۆ تۆژەرانی دوای خۆی، بەرچاوڕوونییەکە بۆ تۆژینەوەی زیاتر لەم بوارەدا، ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە خودی بابەتەکە گرنگە بۆ هەموو بڵاوکراوە و چاپکراوەکان بەگشتی و ڕۆژنامە و گۆڤارە کوردییەکان بەتایبەتی.

بواری تۆژینەوە:

*بواری جوگرافی: هەرێمی کوردستان، سلێمانی.

*بواری بابەتی: هەر سێ پەرەنسیپی نەخشەسازی (دووبارەبوونەوە و هەمەڕەنگی و کێش/جووڵە) لە (ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ و گۆڤاری بڕیار) دا.

*بواری کات: (سەرەتای١٩٩٢ بۆ سەرەتای ٢٠١٦) لە دەرچوونی هەر کام لەبڵاوکراوەکانەوە شەش خول وەرگیراوە کە دەکەوێتە ئەو نێوەندەوە، لە بەشی وەرگرتنی سامپڵدا هۆکارەکەی ڕوونکراوەتەوە.

* بواری مرۆیی: لەبەرئەوەی ئیش لەسەر (کەس) نەکراوە کەواتە: بواری مرۆیی تیا نییە.

کۆمەڵگە و سامپڵی توێژینەوە:

کۆمەڵگەی توێژینەوە لە ڕۆژنامەگەری کوردی بەگشتی دەستپێدەکات بۆ ڕۆژنامە و گۆڤارە کوردییەکانی دوای ڕاپەڕین لە هەرێمی کوردستاندا. لە نێو ئەوانیشدا سامپڵێکی عەمدی دیاری کراوە کە بتوانێ ئامانجی توێژینەوەکە بپێکێت، کە ئەویش (ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ و گۆڤاری بڕیار)ە، وەک نوێنەری ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی هەرێم هەڵبژێردراون، بەهۆی ئەوەی:

١. ڕۆژنامەکە کۆنترینیانە، بەردەوامترینیانە، لە ڕووی دیزاینەوە پێشکەوتووە.

٢. گۆڤارەکەش لەبواری خۆیدا کۆنترینیانە، بەردەوامترینیانە، هەمەڕەنگە و لە ڕووی دیزاینەوە پێشکەوتووە.

٣. ئەرشیفی ژمارەکانی هەر دووکیشیان بەردەست بوون.

بۆ هەرکام لە بڵاوکراوەکان (ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ و گۆڤاری بڕیار) شەش خول وەرگیراوە لەسەرەتای دەرچوونی هەر یەکێکیانەوە دیاری کراوە تا خولی شەشەم (سەرەتای١٩٩٢ بۆ سەرەتای ٢٠١٦) چونکە لەو ماوەیەدا شەش خولیان تێپەڕاندووە و لەسەرەتای هەر خولێکیشیاندا لۆگۆکانیان گۆڕیوە، لۆگۆیش یەکێک لە دیارترینی شوناسی بڵاوکراوە لەلای خوێنەران.

لەبەر ئەوەی بەپێی موتابەعەکردنی توێژەر بۆ هەر دوو بڵاوکراوەکە لەو ماوەیەدا زۆرترین گۆڕانکاری لەنەخشەسازیاندا ڕوویداوە، پاش ئەوە بەنزیکەیی ئیتر جێگیر بووە و ئەو ستایلە بووەتە شوناسیان، کە ئەویش دەکەوێتە ئەو نێوەندەوە کە ئاماژەی پێکرا، بەتایبەت لە گۆڕینی لۆگۆدا کە دیارترین ڕەگەزی پرەنسیپی دووبارەبوونەوەیە لە نەخشەسازیدا.

هەر کام لە بڵاوکراوەکان لە چ ژمارەیەکەوە لۆگۆکانیان گۆڕانی بەسەردا هاتبێت لەو ژمارەیەوە خولی نوێ دەست پێدەکات و نوسخەی یەکەم بەسامپڵ وەرگیراوە، بەو جۆرە لەسەرەتای ١٩٩٢ەوە تا سەرەتای ساڵی ٢٠١٦ شەش خولیان تێپەڕاندووە، سەرەتای هەر شەش خولەکە لە ڕۆژنامەکەدا لەم ژمارانەدا بووە کە بوونەتە سەمپڵی توێژینەوەکە:

کوردستانی نوێ ژمارەکانی (ژ سفر ی ١٢/ ١ / ١٩٩٢) و (ژ١٠٠٠ ی ١ / ٦/ ١٩٩٥) و (ژ٢٠٠٠ ی ١٤ / ١١/ ١٩٩٩) و (ژ٣٠٠١ ی ٢ / ٣/ ٢٠٠٣) و (ژ٥٠٠٦ ی ٢٣ / ١٠/ ٢٠٠٩) و (ژ٦٨٦٢ی ٣ / ١/ ٢٠١٦). هەروەها بۆ گۆڤاری بڕیاریش بەهەمان شێوە لەسەرەتاوە تا خولی شەشەم بەم شێوەیە وەرگیراوە: گۆڤاری بڕیار ژمارەکانی (ژ١ی ئایاری ٢٠٠٨) (ژ١٢ی ئایاری ٢٠٠٩) و (ژ٢٤ی ئایاری ٢٠١٠) و (ژ٢٦ی تەممووزی ٢٠١٠) و (ژ٥٠ی تەممووزی ٢٠١٢) و (ژ٧٠ی تەممووزی ٢٠١٤).

ڕاستگۆیی توێژینەوە:

ڕاستگۆیی ئەم توێژینەوەیە بریتییە لەقۆناغی دوای دروستکردنی دەستەکان بۆ شیکردنەوەی ناوەرۆک، بۆ هەر سێ پەرەنسیپی (دووبارەبوونەوە) و (هەمەڕەنگی) و (کێش/جووڵە) لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) و گۆڤاری (بڕیار) دا و دواتر خراوەتە بەردەستی سێ لە پسپۆڕانی بوارەکە تا بیبینن و تێبینییەکانیان بخەنەڕوو، و بە تێبینییەکانیان سوود بە توێژینەوەکە بگەیەنن، ئەوانیش: پرۆفیسۆری یاریدەدەر دکتۆر عومەر ئەحمەد ڕەمەزان بەشی ڕاگەیاندن، ڕۆژنامە، زانکۆی سلێمانی/ پرۆفیسۆری یاریدەدەر دکتۆرە نەزاکەت حسێن بەشی ڕاگەیاندن، تەلەفزیۆن، زانکۆی سلێمانی، مامۆستا ڕۆزە حمە وەیس بەشی ڕاگەیاندن، ڕۆژنامە، زانکۆی سلێمانی.

میتۆدی توێژینەوە:

ئەم توێژینەوەیە لەڕووی میتۆدەوە ڕێبازی وەسفی تیا ڕەچاو کراوە و کار لەسەر (شیکردنەوەی ناوەرۆک) دەکات لەپێناو گەیشتن بە ئامانجەکانی توێژینەوەکە.

ناساندنی چەمک و زاراوەکان:

بەکارهێنان: لەم توێژینەوەیەدا بریتییە لەو چالاکییەی کە (ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ و گۆڤاری بڕیار) نیشانی دەدەن لەسەر پرەنسیپەکانی نەخشەسازی، ئەویش لە ڕێگای شیکردنەوەی پۆلێنەکانی هەرکام لە پرەنسیپی (دووبارەبوونەوە، هەمەڕەنگی، کێش/جوولّە)دا بەرجەستە دەبێت.

نەخشەسازی: نەخشەکێشانی هونەریی لاپەڕە و دیمەنە ڕۆژنامەوانییەکان و ڕەچاوکردن و دابەشکردنی بابەتە چاپکراو وێنە و ناونیشانەکانە بەشێوەیەکی سەرنجڕاکێش، کە خوێندنەوەیەکی دروستی بۆبکرێت. لە کرداری نەخشەسازیدا کەسێک هەڵدەستێت بە ئەنجامدانی و پێی دەوترێت نەخشەساز "ئەو کەسەیە نەخشەسازیی لاپەڕەکانی ڕۆژنامە یان گۆڤار دەکات، واتا نەخشەکێشان و دابەشکردنی بابەتە چاپکراوەکان لە ئەستۆ دەگرێت. (عەبدول،٢٠٠٦: ١٨٣).

پرەنسیپەکانی نەخشەسازی: ئەو بنەما جیهانییانەن کە پێویستە هەموو نەخشەسازێکی بڵاوکراوەی چاپکراو لەبەرچاویان بگرێت و لە نەخشەسازی بڵاوکراوەکەیدا جێبەجێیان بکات. کە پێکهاتبوون لەمانە: (دووبارە بوونەوە، هەمەڕەنگی، کێش و جوولّە، ڕێککردن، دژیەکی، جەختکردنەوە، بخوێنرێتەوە، سایکۆلۆجیەتی جەماوەری پێشواز، هاوسەنگی، هاوڕێژە، هەماهەنگی، پلەبەندی زانیاری، نزیکایەتی) (زانگەر،٢٠٠٥:...).

ڕۆژنـامەگەری کـوردی: مەبەسـت پێـی کـۆی گشـتی ئەو بڵاوکـراوە کــوردییە خــوێنراوانەن, کە لە دوای ڕاپەڕینـــی بەهـــاری ١٩٩١ەوە لە پارێزگاکانی سلێمانی و هەولێر و دهۆک چاپ و بڵاوکرانەوەنەتەوە چ لە شێوەی ڕۆژنامەدا بووبن یان لەشێوەی گۆڤار و بڵاوکراوەی تر.

تۆێژینەوەکانی پێشوو:

تا ئەو جێیەی تۆێژەر ئاگاداربێت تۆێژینەوەی ڕابردوو لەم بوارەدا نییە.

بەشی دووەم

لایەنی تیۆری تۆێژینەوە

چەمکی نەخشەسازیی:

نەخشەسازیی بە زمانی ئینگلیزی (design) بە زمانی عەرەبی (التصميم) واتە:

* فەرهەنگـی ئۆکسـفۆردی ئینگلیـزی سـەبارەت بە نەخشەسـازی نووسیویەتی: هونەر و لێهاتوویی تێکەڵکردنی نووسین و وێنەیە لە گۆڤار و کتێبدا. (Oxford Dictionary.٢٠١٨:...). هونەر و پیشەی بەکارهێنانی توخمەکانی نەخشەسازییە، لە تایپۆگرافی و وێنە بەمەبەستی نمایشکردن و پێدانی کاریگەریی بەهێز (Merriam Webster Dictionary. ٢٠١٨ : ...). نەخشەکێشـانی هـونەریی لاپەڕە و دیـمەنە ڕۆژنامەوانییەکـان و ڕەچـاوکردن و دابەشـکردنی بـابەتە چـاپکراو وێـنە و ناونیشـانەکانە بەشێوەیەکی سەرنجڕاکێش (عەبدول،٢٠٠٦: ١٨٣).

* داهێنانی شتی جوان و دڵخۆشکەرە یان کارێکی داهێنەرانەیە بۆ بەدیهێنانی مەبەستێکی دیاریکراو، کرداری نەخشەسازیی پشت دەبەستێت بە توانـای نەخشەسـاز بە سـوود وەرگـرتن لە لایەنـی ڕۆشـنبیری بـۆ

دروستکردنی ئیشێکی باش یان پەرەدان بە کارێکی ڕابردوو. پێکهاتە و بنەماکانی نەخشەسازی بەردی بناغەن بۆ داڕشتنی هەر شێوە و ئۆبجێکتێک. سەرکەوتنی بنەمای نەخشەسازی ئەوەیە کە ئێمە دەیکەین بۆ ئەو پێکهاتانەی کە بابەتی نەخشەسازیەکەی گرتووەتەوە، کە ئەتوانین بڕیار بدەین تا چەند سەرکەوتووبووین تیایدا.

* نەخشەسازیی: پرۆسەیەکی گشتگیرە، پلان داڕشتنێکە بۆ کۆی ئیشە هونەرییەکە، بەشێوەیەک کە لە ڕووی پیشە و سوودەوە جێگای ڕەزامەندی بێت، لەهەمانکاتدا بەسەیرکردنی دڵبکاتەوە و سەرنجڕاکێش بێت، گوزارشت بکات لە پێویستییە ستاتیکییەکانی بڵاوکراوەکە. لە داهێنان و دروستکردنی کارێکی جوان و دڵخۆشکەر و بەسوود، پلانێکی تەواوە بۆ دروستکردنی شتێک و دانانی لە قاڵبێکی وەک یەکدا نەک تەنها لەلایەنی جوانییەوە، بەڵکو لەلایەنی ئەرکیشەوە. (محمد ڕؤوف، ۲۰۰۵، ۸۲)

*نەخشەسازی چاپکراو: پلان بابەت هەڵئەبژێرێت و نەخشەسازیش فیکرە ئەدۆزێتەوە بۆ نمایشکردنی بابەتەکە, چونکە مەبەست لە نەخشەسازی چاپکراو ئەو هونەری داهێنان و نوێکاریەیە کە شێوەیەکی جوان و بەسوودی هەیە بۆ مرۆڤ، وەک بەرهەمهێنانی بەرگی کتێبێک، یان نەخشەسازیکردنی ئیعلانێک یان نەخشەسازی گۆڤار و ڕۆژنامەیەک و...هتد.

.(...:۲۰۱۸.design.com)

*(کلین) لای خۆیەوە وەها پێناسەی نەخشەسازی دەکات کە بریتییە لە: هێڵکارییەکی سەرەتایی گشتگیر هونەرمەندان دایدەنێن بۆ بەخشینی بیرۆکەیەکی سادە و ئاسانی شێوەی چاپکراوەکە و دەرهێنانەکەی، پێویستە ئەو هێڵکارییەش زیاتر مەزەندەکانی تێچوون لەخۆبگرێت.

کارێکی داهێنەرانەیە، بۆ ئەو مەبەستەی هەیەتی، دەیهێنێتە دی. (سکوت، بدون سنة نشر، ٥)

* (وونک) یش لای خۆیەوە وا پێناسەی دەکات کە بریتییە لە: پڕۆسەیەکی خوڵقاندن و جوانکردنی وەها کە سوودێکی هەستپێکراو و بینراوی هەبێت، گوزارشتێکی بینراویشە لە کرۆکی شتێک چ پەیامێک بێت یان بەرهەمێک یان هەر شتێکی تر. بریتیە لە کرداری هەڵبژاردن و ڕێکخستنی کۆمەڵێک ڕەگەز و دەستەواژە بە ئامانجی بەکارهێنانی وەک ئامرازێکی پەیوەندیکردن. (عبدالکریم، ١٩٩٨، ٢٦٩)

* دیزاین پشت بەتوانای دیزاینەر دەبەستێت لەداهێنان و ئەفراندنا کە تیایدا ڕۆشنبیری و توانای ئەندێشەیی و لێهاتوویی خۆی بەکاردەهێنێت بۆ خوڵقاندن و بیناکردنی هێڵکارییەکی سەرەتایی بۆ بیرۆکە گشتییەکەی، بەجۆرێک کە خزمەتی کۆی بونیادی کارە هونەرییەکەی بکات و هەردوو ئامانجی وەزیفی و ستاتیکی بپێکێت، دیزاینەریش بەهێڵ و بەها ڕووکەشییەکان و پانتایی و شێوە و ڕەنگەکان و شتەکانی دیکە گوزارشت لەکارە هونەرییەکەی دەکات.

(موسی، ٢٠٠٤، ٣٤)

*(خونفور) یش نەخشەسازی وا پێناسە دەکات کە بریتییە لە: داهێنان و خوڵقاندنی کاری جوان و چێژبەخش و بەسوود، پلانێکی گشتگیریشە بۆ پێکەوەنانی شتێک یان تێکەڵکردن و ئامێتەکردنی چەند شتێک، لەیەک قاڵبی یەکگرتوودا، نەک هەر لە ڕووی ستاتیکییەوە، بەڵکو لە ڕووی وەزیفیشەوە.. نەخشەسازی بەگوێرەی ڕای (دکتۆر ئەمین شەعبان) یش بریتییە لە: "دەرخستنی پێداویستییە داواکراوەکان و دەرهێنانیانە لە فۆرمێکی گونجاوی وەهادا کە پڕۆسەی جێبەجێکردنەکە ئاسان بکات، هەروەک دیزاین دەرخستەیەک دەخاتەڕوو سەبارەت بەکۆمەڵێک شێوازی هونەری و تەکنیکی و ئەندازەیی کە پێویستە

پەیڕەوبکـرێن، دیـزاینیش بەگـوێرەی گـۆڕانی ئامـانج لە بەرهەمێکـی دیـاریکراودا هەروەهـا بەگوێرەی گۆڕانی کەرەستە خامەکان و دەزگـا و ئامرازەکان، گۆڕانی بەسەردا دێت. (شعبان، ١٩٨٦، ٦٢)

* بەشـێوەیەکی گشـتی بنەماکـانی دیـزایین دائەبەزنە سـەر هەر پارچەیەکی ئامادەکراو، بەڵام چۆنیەتی جێبەجێکردنی ئەم بنەمایەنە ئەوە دیاریـدەکات کە تاچەنـد کاریگەرییـان ئەبێـت لەسـەر گەیانـدنی پەیـامی داواکراو و بـڕی سـەرنج ڕاکێشـانیان. هەر بۆیە بەشـێوەیەکی کەم نەبێت ڕێگایەکی گونجاومان نییە کە بتوانێت هەموو بنەماکان وەک یەک جێبەجێ بکات.

ئامانجەکانی نەخشەسازی

نەخشەسازی کار بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجانە دەکات:

١-گونجاندنی بابەتەکان لەگەڵ سیاسەتی بڵاوکراوەکەدا.

٢-دانـانی بـابەتەکە بە جۆرێـک لەگەڵ ئەوڕووبەرەدا بگونجێـت کە لە بڵاوکراوەکەدا دانراوە.

٣-دروستکردنی گونجان و هارمۆنییەتێک لە نێوان توخمەکاندا.

٤-دانـانی بـابەتەکە بە شـێوازێک سـەرنجی خـوێنەر ڕابکێشـێت و چێـژ لە خوێندنەوەی وەربگرێت.

٥-پێـدانی ناسـنامەی ڕوخسـاری تایبـەت بە ڕۆژنـامەکە و جیـاکردنەوەی لە بڵاوکراوەی تر.(علم الدين،٢٠٠٠، ٣٨)

٦-بەکارهێنانی باشی تایپۆگرفیی و توخمەکانی تر.

۷- ڕاکێشـــانی ســـەرنجی خـــوێنەر بـــۆ بەردەوامبـــوونی لە گرنگیـــدان بە بڵاوکراوەکە.

۸- بەخشینی جوانی و سەرنجڕاکێشی بە بڵاوکراوەکە.

(designzbyjamz.com، ۲۰۱۸: ...)

پرەنسیپەکانی نەخشەسازی:

پرەنسـیپەکانی نەخشەسـازی ئەو بنەمـا جیهانییـانەن کە پسـپۆران و شارەزایانی بواری دیزاین دایانناون و هەر ئەوانیش بە پێویستی دەزانن, کە لە نەخشەسازی هەموو بڵاوکراوەیەکی چاپکراودا لەبـەر چـاوبگیرێن و جێبەجـێ بکـرێن کە پێکهـاتوون لەمـانە (دووبـارە بـوونەوە، کێش/جـوولّە، هەمەڕەنگـــی، ڕێککـــردن، دژیەکـــی، جەختکـــردنەوە، بخـــوێنرێتەوە، سـایکۆلۆجیەتی جەمـاوەری پێشـواز، هاوسـەنگی، هـاورێژە، هەمـاهەنگی، پلەبەندی زانیاری، نزیکایەتی). ئەو پرەنسیپانە نیشانەیەکی گرنگی سیمای نەخشەسازی جیهانین بۆ ڕۆژنامە و گۆڤاری چاپکراو". (زانگەر،۲۰۰۵:...).

بەهـۆی ئەوەی پرەنسـیپەکان ژمارەیـان زۆرە و تـوخم و ڕەگەز و تایبەتمەندییەکانیان فراوانە، بۆیە تـوێژەر باوترین و گشتگیرترین پرەنسیپ وەردەگرێـت کە سـێ پرەنسـیپی یەکەمە (دووبـارەبوونەوە، کێش/جـوولّە، هەمەڕەنگی) زۆربەی ڕەگەزەکانیان دەرخەری ئامانجی توێژینەوەکەن بەو شـێوەیە ئەوەنـدە لە پرەنسـیپەکان بـاس ئەکرێـت کە لە بەشـی پراکتیکیـدا پێویستن بۆ گەیشتن بەئامانجی توێژینەوەکە، بۆیە باس لە سـێ پرەنسـیپی یەکەم دەکەین.

یەکەم: دووبارەکردنەوە Repetition

ئەم پەرنسـیپی دووبـارەبوونەوەیە ئـاوێنەی ڕەنگـدانەوەی دیزاینـی بنەڕەتـی ڕۆژنـامەیە Basic Design واتە: دانـانی پەیکەرێکـی گشـتی و

نەگـۆڕ لە ژمـارەیەکەوە بـۆ ژمـارەیەکی تـر، ئەوەش لایەنـی سـەرەکی پرۆسـەی دیزاینـی ڕۆژنـامەیە، ئامـانجیش لەو دیـزاینە گەشـەپێدانی شێوەیەکی بینراوی جیاوازی ڕۆژنامەکەیە، هەر ئەوەش دەبێتە بنچینەی نـوێکردنەوەی ناوەنـاوەی ڕۆژنـامەکە. دیزاینـی بنەڕەتـی ڕێسـایەکی هونەرییە دیزاینەر دەیکاتە بناغەیەک بۆ دۆزینەوەی هەندێک خاڵی نەگۆڕ کە هاوکاری بکەن بۆ نەخشەسازی ڕۆژنامەکە.

(daniellesdooodles، ٢٠١٨: ٥)

مەرجەکانی دیزاینی ڕۆژنامەش لەوەدایە بزانرێت لاپەڕەکانی چەندن و ئاراسـتەی ڕۆژنـامەکە چیـیە و گۆشـە نەگـۆڕ و لاپەڕە جوولاوەکـانی کامانەن. دەستەواژەی دیزاینی دەرهێنانی بۆ بەکاردەهێنرێت و مەبەست لەو دەسـتەواژەیە ئەوەیە چۆن مـاددە نوسـراوەکان دابەشـبکرێن بەسـەر لاپەڕەکاندا و کلێشەیەکی گشتی هەبێت بۆ دابەشکردنی ماددەی چاپکراو بەسـەر هەر لاپەڕەیەکدا، کەواتە دیزاینـی بنەڕەتـی یـان نەگـۆڕ بـریتییە لە دیزاینـی هەمیشـەیی ڕۆژنـامەکە، هەر بەگـوێرەی ئەو دیـزاینەش نـاوی چـاپکراوەکە و ژمـارەی لاپەڕەکـان و گۆشـە نەگۆڕەکـان دادەنـرێن و دیزاینەری ڕۆژنامەوانی ئیدی ناتوانێت بە ئارەزووی خۆی گۆڕانکاری لەو شـتانەدا بکـات. چـونکە ڕۆژنـامەکە ئەو کـاتە ڕواڵەتێکـی گشـتیی هەیە کەسایەتییەکەی دیاریدەکات. (موسی، ٢٠٠٤، ٣٤)

ئەم پرەنسـیپە دووبـارەبوونەوەی تـوخمە بینراوەکـانە، وەکیەکـی نوسـین و شـێوازی هێڵکارییەکـان پیشـانی خـوێنەر دەدات کە بـۆ کـوێ بـڕوات. دووبـارەکردنەوە هاوتـایی دروسـتدەکات، هەروەهـا (کێش: ئیقـاع) یش دروست دەکات. کاتێک سـەیری وێنەیەک دەکەیت دووبـارەبوونەوەی تێـدابێت، ئەوە سـەیری تەنهـا یەک خـاڵ ناکەیـت بەڵکـو چـاوت دەگێڕیـت بەسـەر هەموو دووبارەبووەکاندا. دووبارەکردنەوەی توخمی بینراو لەسـەر لاپەڕە هاوشـێوەیی و یەکێتـی دروسـت دەکـات لە سـیمای بڵاوکـراوەکەدا،

دەکرێت بڵاوکراوەیەک بە بەردەوامی بناسرێتەوە بەهۆی توخمە دووبارە بووەکانییەوە. (Zangar.Magy. 2005.p8).

پەرەنسیپی دووبارەبوونەوە لەهەر بڵاوکراوەیەکدا (ڕۆژنامە بێت یان گۆڤار) ئەو ڕەگەزە سەرەکییانە ئەگرێتەوە کە ئەتوانن ببن بە شوناس (هویە) بۆ ناسینەوەی ئەو بڵاوکراوەیە لەلای خوێنەران و جەماوەری پێشوازی، لەنەخشەسازیدا بەهۆی پێنج ڕێگەوە دەتوانرێت دووبارە کردنەوە دروست بکرێت:

١.لۆگۆ: پێویستە لۆگۆ لە هەر بڵاوکراوەیەکدا کە دروست ئەکرێت و دائەنرێ بەردەوام لەهەموو ژمارە جیاوازەکانیدا ڕەگەزی دووبارەبوونەوەی تیادا دەربکەوێت لە ڕووی (شوێن و ڕەنگ و قەبارە و فۆنتی) لۆگۆکەوەو وەک یەکەمین شوناسی ئەو بڵاوکراوەیە سەیر بکرێت و هەرگیز جارێکی تر دەستکاری نەکرێت و بەردەوام وەک یەکەمجار دووبارەببێتەوە. (عبدالله،٢٠٠٥: ٨)

٢.ناونیشانی بابەتەکان: تایتڵ یان ناونیشان لە دیارترین شوێنی هێدی لاپەڕەی یەکەم داگیردەکات بەجۆرێک کە سەرنجی هەموو خوێنەرێک بۆ لای خۆی ڕابکێشێت، هەر لەپاڵ تایتڵەکە یان ناوەکە، لۆگۆیەک دادەنرێت و ئاماژەیەک دەدرێت بۆ ناساندنی واتای ناوەکە. بۆ نموونە: ڕۆژنامەی دەستووری ئوردونی وێنەی ئاڕمی ڕۆژنامەی دەستوور لەپشتی ناوەکەوە دادەنێت، زۆربەی ڕۆژنامەکانی دنیاش ناوەکانیان لەشوێنەوارە جوگرافییەکانی ئەو وڵاتە وەرگرتووە کە تیایدا دەردەچن، بێجگە لە گرنگترین ئەو ڕووداوە سیاسییانەی لە وڵاتەکەدا ڕوودەدەن. (الصقر،٢٠٠٦، ٨٢) ناونیشانەکان لە هەر ژمارەیەکی ئەو بڵاوکراوەیەدا لە ڕووی (باکگراوند و قەبارە و ڕەنگ و فۆنت)ەوە پێویستە پەرەنسیپی دووبارەبوونەوەیان هەبێت، لەسەر بنەمای ئەوە هەڵسەنگاندن بۆ

شوناسی ئەو بڵاوکراوەیە ئەکرێت، لەکاتی گونجانیاندا بڵاوکراوەکە شوناسێکی سەربەخۆ و ناسراوی دەبێت.

٣. هێدەر و فوتەر: پێویستە هێدەر و فوتەر لە ڕووی (سەرەتا و کۆتایی) هێدەرەکەدا، واتە: نووسینە پێویستەکانی سەر هێدەر وەک: (ژمارەی ڕۆژنامەکە و بەروار)، هەروەها (بوون و نەبوون)ی هێدەر و فوتەر، بەهەمان شێوە لە هەموو ژمارەکانیدا دووبارەببێتەوە، واتە: ناکرێت لە ژمارەیەکدا هێدەر و فوتەر هەبن لە ژمارەیەکی تردا نەبن، یاخود زانیارییەکانی ناو هیدەر لەهەر ژمارەیەکدا بەجۆرێک بن.

٤. مانشێت: پێویستە مانشێت هەمان دووبارەبوونەوەی هەبێت لەهەموو ژمارەکانی بڵاوکراوەکەدا لە ڕووی: (شوێن و جۆر و قەبارەی فۆنت و ڕەنگ)ەوە، لەبەرئەوەی هەمیشە مانشێت ڕووبەرێک لەلاپەڕەکان دادەپۆشێت بۆیە دەبێتە بەشێک لە شوناسی و پێویستە چوونیەکییەک لە نووسینی فۆنت و ڕەنگی فۆنتەکەوە لەبەرچاوبگیرێت تاخوێنەر ئەو بڵاوکراوەیە بەو سیمایەی بناسێتەوە.

٥. تێکست: پێویستە هەمان دووبارەبوونەوەی هەبێت لە ڕووی: (جۆری فۆنت، بۆشایی نێوان دێڕەکان، قەبارە، ژمارەی ستوونەکان)یەوە. (زانگەر،٢٠٠٥:...).

دووەم: پەرەنسیپی هەمەڕەنگی Variety

کاتێک چەند شێوەیەکی لەیەکچوومان هەیە، بەڵام ڕەنگەکانیان جیاوازن، کەواتە هەمەڕەنگی دروست دەبێت، دیزاین بەبێ هەمەڕەنگی بێزارکەرە. جیاوازی پێکهاتەکان هەمەڕەنگی دروستدەکات، بۆ نموونە ڕەنگەکانی وەک: ڕەش، سپی، سەوز، سوور، شین، قاوەیی، نیلی، زەرد، مۆر، وەنەوشەیی، خۆڵەمێشی...

هێڵ: ئەستور و باریک و کورت و گۆشە و چەماوە...

جیهانێکی بێزارکەر دەبوو ئەگەر هەموو شتەکانی ناوی هەمان ڕەنگیان هەبوایە، یان هەموو کەسەکان هەمان کەسێتییان هەبوایە، هەمەچەشنەیی بەدەست دەهێنرێت بەبەکارهێنانی پێچەوانەیی یان دژیەکی بەهێز. گۆڕینی قەبارەو گۆشەی ماددەیەک هەمەچەشنی و بایەخ دەدات بە وێنە بینراوەکە.. (variety magazine covers 1940's: ...) کاتێک چەند شێوەیەکی لەیەکچوومان هەیە، بەڵام ڕەنگەکانیان جیاوازن، کەواتە هەمەچەشنەیی دروست دەبێت, دیزاین بەبێ هەمەچەشنەیی بێزارکەرە. جیاوازی پێکهاتەکان هەمەچەشنەیی دروستدەکات: هێڵ: باریکی، ئەستوری، نرخ و بەها، ڕەنگ، درێژی، سوچ گۆشە.

شێوە: قەبارە، ڕەنگ، ڕیزکردن، چنین.

ڕەنگ: بۆیە، تێربوون.

بەها: تاریکی، ڕووناکی، دژیەکی بەها، یان جیاوازیی بەها.

چنین: زبر، ساف....تاد. (wikispaces.com، ٢٠١٨: ..)

کەواتە ئێستا ئەگەینە ئەو دەرئەنجامەی پێویستە ئێمەش لەمەودوا بەرەچاوکردنی ئەو پرەنسیپانەی لەبواری زانستێکی گرنگ و نوێی وەک هونەری نەخشەسازیدا هەیە کاربکەین و چیتر بەشێوەی هەڕەمەکی و نازانستی ڕۆژنامە و گۆڤار و وێبسایت و پۆستەر.... هتد نەخەینە بەردەست خوێنەر. (شاسواری، ٢٠١٣. ٣٢٦)

ڕەنگەکان بەهەموو جۆرەکانیانەوە بەپێی جۆری بەکارهێنانی تایبەتییان لە ڕووی هونەرییەوە ئەتوانن ببنە بابەتی جەختکردنەوە و بەچەندین ستایل ئەم دۆخە نیشان بدەن:

هەرالنامەی کێبڕکێ

* ڕەنگە سروشتییەکان: وەنەوشەیی، نیللی، شین، سەوز، زەرد، پرتەقاڵی، سوور

* ڕەنگە سەرەکییەکان: سوور و شین و زەرد.

* ڕەنگە دوانەییەکان: وەک بنەما سیانن: سەوز و پرتەقاڵی و مۆر.

سەوز = شین و زۆرد

پرتەقاڵی = سوور و زەرد

مۆر = شین و سوور

* ڕەنگە سەربەخۆکان (بێلایەنەکان): سپی و ڕەش.

* ڕەنگە گەرمەکان: زەرد و سوور و پرتەقاڵی.

* ڕەنگە ساردەکان: شین و مۆر و سەوز.

(Zangar.Magy. 2005.p16)

هێواڵنامەی کێبڕکێ

سێیەم: پەرەنسیپی کێش/جوواڵە Rhythm/Movement

هەر نەخشەسازیەک پێویستی بە جۆرێک لە ئینێرجی هەیە، بۆ بەخشینی جوواڵە بە گیانی ئەو کارە هونەرییەی کە دروستکراوە، ئەگەر ئەم خاڵەی تێدانەبوو زوو لەلایەن بینەریەوە فەرامۆش ئەکرێت، زوو بیر ئەچێتەوە لە زیهنی بینەردا نابێتە وێنایەکی گوزارشتکار. (شاسواری، ۲۰۱۳. ۳۲۲) هەر شتێک کە ببێتە هۆی دروستکردنی جووڵە لەکارە هونەرییەکەتدا ئەوە کێشی نەخشەسازییەکەت لەلای جەماوەری پێشواز بەنرختر و قورس تری ئەکات، ئایا تێبینی ئەوەت کردووە کامێرامان و ڕۆژنامەنووسەکان کاتێ ئامادەی کۆڕ و وۆرکشۆپ و لێدوان و کۆنگرە

ڕۆژنامەنووسییەکانی کەسایەتییە ناوداڕەکان ئەبن، وێنە ناگرن هەتا بێجووڵە تەنها قسە ئەکات بەڵام لەگەڵ دەستی یان پەنجەی جووڵاند چرکەی فلاشی کامێراکان کۆنگرەکە ئەکاتە یەکپارچە چراخان، بۆ؟ وەڵامی ئەم پرسیارەت ئەوە ئەگەییێنێت ئێستا لە چەمکی جووڵە و ئینێرجی تێگەیشتوویت یان نا ؟! (artapprenticeonline.com، ٢٠١٨: ...) کێش لە نەخشەسازیدا لەو ڕووەوە بەها پەیدا ئەکات بۆ ڕۆژنامە یان گۆڤارەکەت کە بەهۆیەوە بتوانرێت هاوسەنگی نێوان نووسین و وێنەکان لەلایەک و گۆشە جیاوازەکانی لەلایەکی تر بپارێزرێت، وشە و وێنەکانی هەر بڵاوکراوەیەک بەشێوەیەک دابەشبکرێن بەسەر ڕووپەڕی بڵاوکراوەکەدا کە کێش و قورسایی هیچ لایەک نەبێتە ئاستەنگی سەرنج ڕاکێشی لاپەڕەکانی بڵاوکراوەکە بۆ خوێنەر.

جووڵە: هەر شتێک کە ببێتە هۆی دروستکردنی جووڵە لەکارە هونەرییەکەتدا ئەوە کێشی نەخشەسازییەکەت لەلای جەماوەری پێشواز بەنرختر و قورس تر ئەکات، بڕوانە دوو وێنە هەر هی یەک کەسی دیاریکراو لەیەک بارودۆخ و تەنانەت لەیەک زەمەنی تایبەتیشدا بەڵام وێنەیەکیان پێئەکەنێت و وێنەکەی تر زۆر ئاسایی و بەبێ ئیمائەیەکی تایبەت سەیری کامێراکەی کردووە کاتی وێنەکەی گیراوە، ئایا کام لەم دوو وێنەیە ئەبێتە بابەتێکی سەرنج ڕاکێش لەلای جەماوەر لەو ڕۆژنامەیەدا کە تۆ نەخشەسازی بۆ ئەکەیت؟ (rhythmicmovement.org، ٢٠١٨: ...) جووڵە یەکێکە لەخەسڵەتە جیاوازەکانی یەکەی بینین لەکاری دیزایندا، چ دیزاینەکە بەڕاستی جووڵاو بێت یان وەستاو بێت، ئامانجی جووڵەش لەدیزایندا دۆزینەوەی دابەشکارییەکە بۆ توخمە تایپۆگرافییەکان بەجۆرێک کە بەردەوامبوونی جووڵەی چاو بپاریزێت لەسنووری لاپەڕەکەدا هەتا سەرنجی نەڕوات. (موسی، ٢٠٠٤، ٣٦) لە دیزاینە دوو ڕەهەندییەکاندا بە ڕۆژنامەشەوە، جووڵەکردن زیهنییە، واتە هەستکردنە بەبوونی جووڵە لە شتێکی

وەستاودا، وەک ئەو جووڵە دیارەی وێنە وەستاوەکان کە لە فیلمی سینەماییدا بەو پێیەی وێنە وەستاوەکان بەخێرایی بە بەرچاودا تێدەپەڕن، جووڵەش لە لاپەڕەی چاپکراودا لەڕێگەی ئاراستەی توخمە تایپۆگرافییەکانەوە دروستدەبێت. سێ جووڵەی بنەڕەتی هەن بۆ کۆنترۆڵکردنی جووڵەی دیزاینی لاپەڕەیەک، ئەوانیش بریتین لە:

جووڵەی یەکەم: جووڵەی ئاسۆیی (بەئاراستەی ئاسۆییدا)، ئەمەیان ڕاڕەوی چاوە لە کاتی خوێندنەوەدا لە ڕاستەوە بۆ چەپ یان بەپێچەوانەوە، بەگوێرەی خووی بینین لە کۆمەڵگاکاندا، هەروەها لە کاتی سەیرکردنی توخمە بینراوەکانی وەک وێنە ئەگەر بەشێوەیەکی ئاسۆیی ڕێکخرابوون.

جووڵەی دووەم: جووڵەی شاقوولّییە (بەئاراستەی ستوونی)، ئەمیشیان ئاڕاستەی شاقوولّی بینینە و لە کۆمەڵگایەکەوە بۆ کۆمەڵگایەکی دیکە جیاوازیی نییە، توێژینەوەکانی بواری بینین ئەوەیان سەلماندوە کە ئاراستەی لەسەرەوە بۆ خوارەوە ئاسانترە لەئاراستەی پێچەوانە، چونکە ئەوە بۆ جووڵەی سۆمای چاو ئاسانترە، هەروەک چۆن لەگەڵ یاسای بەکێشکردنی زەویشدا دەگونجێت، ئەم جووڵەیەش یارمەتیدەرە بۆ سەیرکردنی ئەو وێنانەی بەشێوەیەکی شاقوولّی ڕێکخراون، هەروەها بۆ گوازرانەوە لە دێڕێکەوە بۆ دێڕێکی تر، توخمە شاقوولّییەکانیش ئەگەر بارگەیەکی دینامیکی جووڵاویان بدرێتێ هاوسەنگتر دەردەکەون.

جووڵەی سێیەم: جووڵەی بەرەودوایە (بەئاراستەی لە پێشەوە بەرەو دواوە)یە، بەقوولّیش ناودەبرێت، بۆ کاتی هەستکردنیش بەهەندێک توخم باشە کە لەباکگراوندا دانراون و لەسەر لاپەڕە چاپکراوەکە بیرۆکەی ڕەهەندی سێیەم دەهێنێنەدی. باشترە لەکاتی دەرهێنانی دیزاینی لاپەڕەیەکدا، شتە سەرنجڕاکێشەکان بەجۆرێک دابەش بکرێن کە بەردەوامی بدەن بەجووڵەی چاو لە سنووری بینیندا.

توێژینەوەکان ئەوەیان سەلماندووە کە خاڵی سەرەتای ڕۆژنامە، ئەو یەکەمین خاڵەیە کە چاوی مرۆڤەکان دەکەوێتە سەری، ئەوەش بەگوێرەی خووەکانی بینین لای کۆمەڵگا دەگۆڕێت، لە چاپکراو و ڕۆژنامەکاندا چاو لە ڕاڕەوی ئاسایی خۆیدا لە خاڵێکی سەرەتایی خۆیەوە دەکەوێتە جوولە کە دەکەوێتە بەشی ڕاستی سەرەوەی لاپەڕە و بەئاڕاستەیەکی تیرەیی کۆتایی دێت. (شعبان، ١٩٨٦: ٨٢) لەبەر ئەو هۆیە دیزاینەران تەرکیز دەخەنە سەر ئەو سەرەتایەی چاو لە یەکەمین نیگاوە بەلای خۆیدا ڕایدەکێشێت، پاشان بەکێشکردنی چاوەکە دێت بەپێی پلانی دیزاینەرەکە و دواتر گەڕان بەدوای هەر شتێکدا کە چاو پەلکێشبکات لەڕێگەی هارمۆنیای جوولەوە کە دەبێتە هۆی دەستەبەرکردنی زیندوویەک لەمادە چاپکراوەکەدا. بەهەمان شێوە لێکنەچوون لەڕووی بەهای تیشکییەوە هەستێک بەجوولە دروستدەکات، هەر وەک هێڵەکانی نێوان ڕۆشنایی و تاریک و بەگەڕخستنی پەیوەندییەکانی نێوان ئەو هێلانە و کۆی فەزای لاپەڕەکە، هەستی جوولە بەبینەر دەبەخشێت. (موسی، ٢٠٠٤، ٣٧)

بەشی سێیەم

بەشی مەیدانی

پێشەکی:

لەبەشی تیۆری توێژەر ئاماژەی بە پرەنسیپەکان کرد بۆ ئەوەی بەشێوەی مەیدانی کاریان لەسەر بکرێت و بەسەر هەردوو سامپڵی توێژینەوەکەدا جێبەجێبکرێن (ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ و گۆڤاری بڕیار)، باشترین ڕێگا ئەوەیە کە پرەنسیپە یەکەمەکانی (دووبارە بوونەوە، هەمەڕەنگی، کێش و جوولە) هەڵبژێررێن، بەمەبەستی گەشتن بەو ئەنجامەی تاچەند ئەو پرەنسیپانە ڕەچاوکراون و پەیڕەو کراون لە سامپڵی توێژینەوەکەدا، چونکە ناتوانرێت لە توێژینەوەیەکی وەهادا

هەوالنامەی کێبڕکێ

بەشێوەیەکی زانستیی ورد تەواوی پرانسیپەکان شیکاربکرێن، بەهۆی ئەوەی پرەنسیپەکان ژمارەیان زۆرە و توخم و ڕەگەز و تایبەتمەندییان فراوانە، بۆیە تۆێژەر یەکەمین و گشتگیرترین پرەنسیپ وەردەگرێت کە زۆر لە ڕەگەزەکانیان هەمان ڕەگەزەکانی تری پرەنسیپەکانی تر و دەکرێنە پێوەر بۆ زانینی ئاستی پەیڕەوکردنی نەخشەسازیی لە ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ و گۆڤاری بڕیاردا.

بەرنامەی کۆمپیوتەری بۆ نەخشەسازی

لەبەرئەوەی بەشی مەیدانی تۆێژینەوەکە پەیوەندیدارە بەهەردوو بڵاوکراوەی (کوردستانی نوێ و بڕیار) و ئەوانیش هەردووکیان ڕاستەوخۆ بە بەرنامەی Adobe In Design دیزاییین دەکرێن. تۆێژەر بەپێویستی دەزانێت سەرەتا بەرنامەکە بناسێنێت.

بە ڕای شارەزایان و نەخشەسازانی ئەمڕۆ باشترین بەرنامە بۆ نەخشەسازی ڕۆژنامەگەری لە ئێستادا بەرنامەی Adobe In Design ئەویش لەبەر ئەو هەموو کارئاسانییەی کە لە بەرنامەکەدا هەیە و بەردەستە بۆ نەخشەسازان. هەر وەک لەناوەکەیەوە دەردەکەوێت بەرنامەی Adobe In Design کۆمپانیای Adobe بەتایبەت بۆ نەخشەسازی دایهێناوە.. سوودی ئەم بەرنامەیە ئەوەیە تا ئەمڕۆ زۆرترین خەسڵەتی لە بواری نەخشەسازی ڕۆژنامەگەریدا بەرکەوتووە، پاش فێربوونی هونەرەکانی بەکارهێنانی ئەم بەرنامەیە، بەکەمترین ماندووبوون جوانترین نەخشەسازی پێ ئەنجام دەدرێت، کە بە بەرنامەکانی (وۆرد و پەپلیشەر و ئەوانی تری پێش ئەم) بەو ڕادەیە نەبوون لە دیزاینکردنی ڕۆژنامە و گۆڤار و کتێب بەرگی CD و DVD بەکاردەهێنرێت.

ناساندنی ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ

ڕۆژی ١٩٩٢/١/١٢ ژمارە سفری ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ لە لایەن یەکێتی نیشتمانی کوردستانەوە دەرچوو و بووە یەکەم ڕۆژنامەی ڕۆژانەی دوای ڕاپەڕینی خەڵکی کوردستان، ڕۆژنامەکە لەشاری هەولێر و لە چاپخانەی ڕۆشنبیری چاپکرا، پاشان ژمارە ١ ی ڕۆژنامەکە لە ڕۆژی ١٩٩٢/١/٢٦ چاپ و بڵاوکرایەوە و وەک ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانە بەردەوام بوو، ناوی ڕۆژنامەکە گوزارشتە لە کوردستانێکی نوێ دوای ڕاپەڕین کە جیاوازبێت لە کوردستانی پێش ڕاپەڕین. (بارەگای کورستانی نوێ. ٢٠١٨: ..) لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٩٣ دا چەند ئامێرێکی کۆمپیوتەر لە وڵاتانی دەرەوە هێنران و ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ بووە یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی لەناوەوەی کوردستان کە بابەتەکانی بە ئامێری کۆمپیوتەر چاپدەکران.. ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ سەرەتا بە ٨ لاپەڕەی قەبارەی تابلۆید دەردەچوو پاشان ژمارەی لاپەڕەکانی کراوەتە ١٢ لاپەرە، لەساڵی ٢٠٠٤ هەوە تا کراوەتە ١٦ لاپەڕە، ئێستا هاوپێچ لەگەڵ ١٦ لاپەڕەکەدا پاشکۆش دەردەچێت.

لە ژمارە ١ تاکو ٨١ ڕەنگی ڕۆژنامەکە ڕەش و سپی و سوورە، لەژمارە ٨٢ تا ٩٤ ڕەنگی ڕۆژنامەکە ڕەش و سپی و سەوزە، لە ژمارە ٩٥ تا ١٠٢ ڕەنگی ڕەش و سپی و سوور بەکارهاتۆتەوە، پاش ماوەیەک زیاتر ڕەنگی سەوز کاری لەسەرکراوە، تاوەکو ئێستاش بەکارهێنانی ئەم ڕەنگە بەردەوامە و ڕەنگی باڵادەستە لە ڕۆژنامەکەدا. (بارەگای کورستانی نوێ. ٢٠١٨:)

ئامانج لە دەرچوونی ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ نمایشکردنی سیاسەتی یەکێتی نیشتمانی کوردستانە، کە ڕۆژنامەی زمانحاڵی ئەو حزبەیە، سەرەڕای ئەوەی لەگەڵ لایەنە سیاسییەکەشیدا بایەخ بە لایەنی

جۆراوجـۆری دیـکەی وەک لایەنـی کـۆمەڵایەتی و یاسـایی و ژینگەیـی و زانستی و ئەدەبی و هونەریی و ڕۆشنبیریش دەدات. (عابد، ٢٠١٧: ١٠٠)

ناساندنی گۆڤاری بڕیار:

ئەم گۆڤارە (بڕیار) یەکەمین گۆڤاری کارگێڕی و گەشەپێدانی مـرۆییە لە کوردسـتاندا، لەگەڵ ئەو هەمـوو ئاسـتەنگ و کێشـانەی کە بـۆ ڕۆژنامەگەری چاپکراو هـاتووەتە پێشـەوە لە هەرێمـی کوردسـتاندا هێشـتا ئەم گۆڤـارە بەردەوامتـرین گۆڤـاری چـاپکراوە کە لە کـاتی خۆیـدا دەگـاتە دەست خوێنەرانی.

ژمارەی یەکەمی لە (مـانگی ٦ / ٢٠٠٨) بڵاوکراوەتەوە و تـا ئێسـتاش بەردەوامە، خـاوەنی ئیمتیـازی: ئەنـدازیار مەسـعود تـاهیر ڕۆژبەیـانی و سەرنووسەری: عادل محەمەد شێخانی و بەڕێوەبەری نووسینی: بەرزان ئەبـوبەکر و دیـزاین: جەمـال دەرویـش و قەیـدار ڕەحـیم و پشـتیوان عەبولڕەحمـانە و لەچاپخـانەی سـەردەم لەشـاری سـلێمانی چاپـدەکرێت. سەرەتا بەشێوەی A٤ و ئێستاش پاش قەیرانی ئابووری بووە بە شێوەی A٥ بەڵام کوالێتی و هەمەڕەنگی خۆیی هەڕ پاراستووە، کە ئەوە لە ڕووی نەخشەسـازییەوە زۆر گـرنگە بـۆ هەر بڵاوکـراوەیەک. لەو مـاوەیەدا بەشـێوەیەکی مانگـانە و هەمەڕەنـگ و لە دووتـوێی ٥٠ لاپەڕەدا و لەکـاتی خۆیـدا بڵاوکـراوەتەوە، لەڕووی زانسـتییەوە ئەم گۆڤـارە دەچێـتە ڕیـزی (ڕۆژنـامەگەری تایبەتمەنـد) چـونکە گۆڤـارێکی تـایبەتە بە کـارگێڕی و گەشەپێدانی مرۆیی و زۆرترینی بابەتەکانی لەو تەوەرەیە دەسوڕێنەوە.

(بارەگای گ.بڕیار. ٢٠١٨: ..)

دیاریکردنی سامپڵی توێژینەوە:

وەک سەرەتا باسکرا بۆ هەرکام لە بڵاوکراوەکان شەش خول وەرگیراوە لەسەرەتای دەرچوونی هەر یەکێکیانەوە تا خولی شەشەم (سەرەتای١٩٩٢ بۆ سەرەتای ٢٠١٦) چونکە لەسەرەتای هەر خولێکیاندا لۆگۆکانیان گۆڕیووە، لۆگۆیش یەکێک لە دیارترینی شوناسی بڵاوکراوە لەلای خوێنەران و دیارترین ڕەگەزی پەرەنسیپی دووبارەبوونەوەیە لە نەخشەسازیدا.

هەر کام لە بڵاوکراوەکان لە چ ژمارەیەکەوە لۆگۆکانیان گۆڕیووە نوسخەی یەکەم بەسامپڵ وەرگیراوە، سەرەتای هەر خولێکیش لە ڕۆژنامە کوردستانی نوێدا بەم ژمارە و بەروارانە بووە: (ژسفر ی ١٢/ ١ / ١٩٩٢) و (ژ١٠٠٠ ی ١ / ٦/ ١٩٩٥) و (ژ٢٠٠٠ ی ١٤ / ١١/ ١٩٩٩) و (ژ٣٠٠١ ی ٢ / ٣/ ٢٠٠٣) و (ژ٥٠٠٦ ی ٢٣ / ١٠/ ٢٠٠٩) و (ژ٦٨٦٢ی ٣ / ١/ ٢٠١٦).

هەروەها گۆڤاری بڕیاریش بەهەمان شێوە بەم شێوەیە وەرگیراوە: (ژ١ی ئایاری ٢٠٠٨) (ژ١٢ی ئایاری ٢٠٠٩) و (ژ٢٤ی ئایاری ٢٠١٠) و (ژ٢٦ی تەممووزی ٢٠١٠) و (ژ٥٠ی تەممووزی ٢٠١٢) و (ژ٧٠ی تەممووزی ٢٠١٤).

پرەنسیپی یەکەم: دووبارەبوونەوە

خشتەی ١

پەیرەوکردنی پڕەنسیپی دووبارەبوونەوە لە کوردستانی نوێدا ڕووندەکاتەوە

زنجیرە	رەگەزەکانی دووبارەبوونەوە	چەندبارەبوونەوە	ڕێژەی %	پلەبەندی
١	تێکست	٤٣٢	٣٩,٧٧	١
٢	ناونیشانی بابەتەکان	٣٢٤	٢٩,٨٣	٢
٣	هێدەرو فوتەر	٢١٦	١٩,٨٨	٣
٤	مانشێت	١,٨	٩,٩٤	٤
٥	لۆگۆ	٦	٠,٥٥	٥
	کۆی گشتی	١,٨٦	%١٠٠	

هەواڵنامەی کێڵێ

خشتەی ٢

پەیرەوکردنی پڕەنسیپی دووبارەبوونەوە لە بڕیار دا ڕووندەکاتەوە

زنجیرە	رەگەزەکانی دووبارەبوونەوە	چەندبارەبوونەوە	ڕێژەی %	پلەبەندی
١	تێکست	٢٦٠	٤٣,٠٤	١

٢	ناونیشانی بابەتەکان	٢٥٢	٤١,٧٢	٢
٣	مانشێت	٥٠	٨,٢٧	٣
٤	هێدەرو فوتەر	٣٦	٥,٩٦	٤
٥	لۆگۆ	٦	٠,٩٩	٥
	کۆی گشتی	٦٠٤	%١٠٠	

هەوالنامەی کێبڕکێ

شیکردنەوەی خشتەکانی پرەنسیپی دووبارەبوونەوە:

بەسەیرکردنی خشتەی ژمارە(١) و (٢) بۆمان دەردەکەوێت کە تایبەتمەندی ڕەگەزەکانی پرەنسیپی دووبارەبوونەوە لەم خاڵانەدا چڕ دەبنەوە:

١. تێکست: لێرەدا شیکردنەوە بۆ ناوچەی زیندوو (live matter area) کراوە ئەوەی کە لە لاپەڕەدا وەک نووسین/دەق/تێکست لە ڕۆژنامە و گۆڤارکەدا دەردەکەوێت. کە پێویستە هەمان دووبارەبوونەوەی هەبێت لە ڕووی (جۆری فۆنت، بۆشایی نێوان دێڕەکان، قەبارەی نووسین، ژمارەی ستوونەکان)ی تێکست، لەسەر بنەمای ئەو خاڵانە هەڵسەنگاندن و شیکردنەوە کراوە، هەروەک دەردەکەوێت لەهەردوو بڵاوکراوەکەدا بەپلەی یەکەم دێت و لە کوردستانی نوێ ڕێژەی ٣٩,٧٧% ی بەرکەوتووە و لە گۆڤاری بڕیاریش ڕێژەی ٤٣,٠٤% هێناوە، کە ئەمە زۆرباشە و نیشانەی ئەوەیە بڵاوکراوەکان لە نەخشەسازی تێکستدا زۆرترین پابەندبوونیان بە پرەنسیپەکانی نەخشەسازییەوە هەبووە.

٢. ناونیشـــانی بابەتەکـــان: پێویســـتە لە ژمـــارە وەرگیراوەکـــانی بڵاوکراوەکاندا ناونیشانەکان هەمان دووبارەبوونەوەیان هەبێت لە ڕووی (باکگراونـــد و قەبـــارە و ڕەنـــگ و فۆنـــت) ەوە، لەســـەر ئەو بنەمـــایە هەڵسـەنگاندن بـۆ هەرکـام لە ژمارەکـانی بڵاوکراوەکـان کـراوە، دەبینرێـت ناونیشان زۆرباش پەیڕەوی پرەنسیپی دووبارەبوونەوەی کردووە بۆیە لەهەر ٦ ژمـارەکەدا کوردستانی نوێ پلەی دووەمـی بەڕێژەی ٢٩,٨٣% بەرکەوتـووە و گۆڤـاری برپـاریش ڕێـژەی ٤١,٧٢% هێنـاوە، کە ئەوە نیشـانەی ئەوەیە وەک پێویست (باکگراوند و قەبـارە و ڕەنگ و فۆنت) ی ناونیشانەکان لەژێر پرەنسیپەکاندا کاریان بـۆ کراوە بەپێی پرەنسـیپەکانی نەخشەسازی گونجاو و شیاون.

٣. هێدەر و فوتەر: پێویستە هێدەر و فوتەر لە ژمارە وەرگیراوەکانی ڕۆژنـامەکەدا هەمـان دووبارەبوونەوەیـان هەبێـت لەڕووی (سـەرەتا و کۆتـایی) هێـدەرەکە، واتە: نووسـینە پێویسـتەکانی سـەر هێـدەر وەک: (ژمـارەی ڕۆژنـامەکە و بەروار)، هەروەهـا (بـوون و نەبـوون) ی هێدەر و فـوتەر، لەســەر ئەو بنەمــایە هەڵســەنگاندن بـۆ هەرکـام لە ژمارەکـانی بڵاوکراوەکان کراوە، دەبینرێت لە کوردستانی نوێ بە ڕێژەی ١٩,٨٨% لە پلەی سێیەمدایە و گۆڤاری برپاریش بە ڕێژەی ٥,٩٦% پلەی چوارەمی بەرکەوتووە.

٤. مانشـێت: پێویسـتە مانشـێت هەمـان دووبـارەبوونەوەی هەبێـت لەڕووی: (شـوێن و جـۆر و قەبـارەی فۆنـت و ڕەنـگ)ی مانشـێت، لەسـەر بنەمای ئەو خاڵانە هەڵسـەنگاندن و شـیکردنەوە بـۆ مانشـێتەکان کراوە، لە ئاکامـدا دەرکەوتـووە مانشـێت لە کوردسـتانی نـوێ بە ڕێـژەی ٩,٩٤% بەپلەی چـوارەم دێت و لەگۆڤاری برپـاریش بە ڕێژەی ٨,٢٧% لە پلەی سێیەمدا دەوەستێت.

٥. لۆگـۆ: پێویسـته لۆگـۆ له ژمـاره وەرگیراوەکـانی بڵاوکراوەکانـدا هەمـان دووبـارەبوونەوەی هەبێت له ڕووی (شـوێن و ڕەنـگ و قەبـاره و فـــۆنتی) لۆگـــۆ کەوه، چـــونکه دیـــارترین ڕەگەزی پەرەنســـــیپی دووبـــارەبوونەوەیه لەنەخشەســـازیدا.. لەســـەر بنەمـــای ئەو ڕەگەزانەش هەڵســـــەنگاندن و شـــیکردنەوەی بـــۆ کـــراوه، بەڵام بەداخەوه وەک دەردەکەوێـت هیچکـام له بڵاوکراوەکـان گرنگییـان به جێگیریـی ڕەگەزی لۆگـۆ نەداوه بـۆیه وەک له خشـتەکەدا دیـاره لۆگـۆ لەهەر ٦ ژمـارەی بڵاوکراوەکاندا گۆڕانکاری بەسـەردا هـاتووه بۆیه کوردستانی نـوێ پلەی پێنجەمـی به ڕێـژەی ٠,٥٥% ی بەرکەوتـووه و له گۆڤـاری بڕیـاریش ٠,٩٩% ی هێنـــاوه، که لۆگـــۆ شوناســـی ڕۆژنـــامەیه و له ڕووی پەرەنسیپەکانی دیزاینەوه نابێت بەهیچ پاساوێک گۆڕانکاری بەسەردا بێت.

پەرەنسیپی دووەم: هەمەڕەنگی

خشتەی ٣

پەیرەوکردنی پڕەنسیپی هەمەڕەنگی (بەکارهێنانی ڕەنگ) له کوردستانی نوێدا ڕووندەکاتەوه

ڕەنگ	ڕەش	سپی	سەوز	سوور	شین	قاوەیی	نیلی	زەرد	مۆر	وەنەوشەیی	خۆڵەمێشی	گۆی کشتی
بوونەوە	٦١	٦٣	٣٦	١٨	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	١٧٨

هەوڵنامەی کۆیە

ڕێژەی%	٣٤,٢٦	٣٥,٣٩	٢٠,٢٢	١٠,١١	٠	٠	٠	٠	٠	٠	٠	%١٠٠

خشتەی ٤

پەیرەوکردنی پرەنسیپی هەمەڕەنگی (بەکارهێنانی هێڵ) لە کوردستانی نوێدا ڕووندەکاتەوە

بەکارهێنانی هێڵ	ئەستور	باریک	درێژ	کورت	گۆشە	چەماوەیی	کۆی گشتی
دووبارەبوونەوە	٢٤	٥٤	٣٩	٥٧	٣	٠	١٧٧
ڕێژەی%	١٣,٥٥	٣٠,٥٠	٢٢,٠٣	٣٢,٢٠	١,٦٩	٠	%١٠٠

خشتەی ٥

پەیرەوکردنی پرەنسیپی هەمەڕەنگی (بەکارهێنانی ڕەنگ) لە بڕیاردا ڕووندەکاتەوە

ڕەنگ	ڕەش	سپی	سەوز	سور	شین	قاوەیی	نیلی	زەرد	مۆر	وەنەوشەیی	خۆڵەمێشی	کۆی گشتی
دووبڕەبوونەوە	٢٥	٢٥	٦٧	٧٢	٥٤	١٩	٢٤	٤٤	٢٨	٤١	١٧	٤١٦

هەوالنامەی کێڵێب

ڕێژەی%	٦	٦	١٦,١٠	١٧,٣٠	١٢,٩٨	٤,٥٦	٥,٧٦	١٠,٥٧	٦,٧٣	٩,٨٥	٤,٠٨	%١٠٠

خشتەی٦

پەیرەوکردنی پڕەنسیپی هەمەڕەنگی (بەکارهێنانی هێڵ) لە بڕیاردا ڕووندەکاتەوە

بەکار هێنانی هێڵ	ئەستور	باریک	دڕێژ	کورت	گۆشە	چەماوەیی	کۆی گشتی
دووبارەبوونەوە	١٢	١٨	١٤	٢٩	٣	١١	٨٧
ڕێژەی%	١٣,٧٩	٢٠,٦٨	١٦,٠٩	٣٣,٣٣	٣,٤٤	١٢,٦٤	%١٠٠

هەوالنامەی کێڵ

شیکردنەوەی خشتەکانی پڕەنسیپی هەمەڕەنگی:

١. بەکارهێنانی ڕەنگ/ لەپڕەنسیپی هەمەڕەنگی دا بۆ بەکارهێنانی ڕەنگ (خشتەی٣ و ٥) دەبینین: لە کوردستانی نوێدا لەبەر ئەوەی ڕۆژنامەیەکی ڕەش و سپیە و بۆشایی سپی (White space) ی زۆر ناوچەیەکە لەسەر لاپەڕەیە و لە ناوچەی زیندوودایە (live matter area) بەڵام هیچ تێکست و وێنەی تیا نییە، هەروەها دەبێتە مایەی دروستکردنی هەستێکی کراوەی دەوڵەمەند و سەرنج ڕاکێشێت دروست دەکات بۆ زیاتر حەوانەوەی چاوی خوێنەرە بۆ ئەوەی ڕۆژنامەکە قەرەباڵغ نەبێت –

ئەمە بووەتە هۆکاری ئەوەی پلەی یەکەم بۆ ڕەنگی سپی بێت و پلەی دووەمیش بەر ڕەش بکەوێت واتە: ئەو دوو ڕەنگە (ڕەش و سپی) یەکەم و دووەم گرگنترین ڕەنگ بن لە ڕۆژنامەکەدا، لەکاتێکدا لە گۆڤاری بڕیاردا و لەهەمان بەکارهێنانی ڕەنگدا لەبەر ئەوەی تەواوی گۆڤارەکە هەمەڕەنگە (ملون) هەردوو ڕەنگی سوور و سەوز دەبنە پلەی یەکەم و دووەم.

٢. (بەکارهێنانی هێڵ)/ لە پڕەنسیپی هەمەڕەنگیدا بۆ بەکارهێنانی هێڵ (خشتەی٤ و ٦) دەبینین: لە کوردستانی نوێدا لەبەر ئەوەی ڕۆژنامەیە و بۆکس و ستوون و گۆشەی زۆرە لەو ٦ ژمارەیەدا ١٧٧ هێڵی (ئەستوور و باریک و کورت و گۆشە و چەماوەی) تیا بەکارهاتووە، بەڵام لە بڕیار لەبەر ئەوەی گۆڤارە و هەمەڕەنگە، کەمتر پەنایان بردووەتە بەر هێڵ، بۆیە لەهەر شەش ژمارەکەدا تەنها ٨٧ هێڵیان بەکارهێناوە و پلەی یەکەمیش لە هەردووکیاندا بەر هێڵی کورتەودا دەکەوێت.

پڕەنسیپی سێیەم: کێش/جوولّە

خشتەی ٧

پەیڕەوکردنی پڕەنسیپی کێش/جوولّە بەکارهێنانی (وێنە) لە کوردستانی نوێدا ڕووندەکاتەوە

کێش و جوولّەی وێنە	دووبارەبوونەوە	ڕێژەی سەدی	پلەبەندی
وێنەی بەکارهاتوو بەهێزە	٤٣	%٤٧,٧٧	دووەم
وێنەی بەکارهاتوو	٤٧	%٥٢,٢٢	یەکەم

هەوالنامەی کێڕ

لاوازه			
کۆ	٩٠	١٠٠%	

خشتەی٨

پەیڕەوکردنی پڕەنسیپی کێش/جوولّە بەکارهێنانی (ناونیشان) لە کوردستانی نوێدا ڕوونەدەکاتەوە

کێش و جوولّەی ناونیشان	دووبارەبوونەوە	ڕێژەی سەدی	پلەبەندی
ناونیشان بەکارهاتوو بەهێزە	٥٦	٤١,١٧%	دووەم
ناونیشان بەکارهاتوو لاوازە	٨٠	٥٨,٨٢%	یەکەم
کۆ	١٣٦	١٠٠%	

خشتەی٩

پەیڕەوکردنی پڕەنسیپی کێش/جوولّە بەکارهێنانی (بابەت) لە کوردستانی نوێدا ڕوونەدەکاتەوە

کێش و جوولّەی بابەت	دووبارەبوونەوە	ڕێژەی سەدی	پلەبەندی

هەوالنامەی کێڵێ

بابەتی بەکارهاتووی بەهێزە	٨٨	%٥٢,٣٨	یەکەم
بابەتی بەکارهاتووی لاوازە	٨٠	%٤٧,٦١	دووەم
کۆ	١٦٨	١٠٠%	

خشتەی ١٠

پەیڕەوکردنی پڕەنسیپی کێش/جوولّە بەکارهێنانی (ڕەنگ) لە کوردستانی نوێدا ڕووندەکاتەوە

کێش و جووڵەی ڕەنگ	دووبارەبوونەوە	ڕێژەی سەدی	پلەبەندی
ڕەنگی بەکارهاتووی بەهێز	١٠	%٣٨,٤٦	دووەم
ڕەنگی بەکارهاتووی لاوازە	١٦	%٦١,٥٣	یەکەم
کۆ	٢٦	١٠٠%	

خشتەی ١١

پەیڕەوکردنی پڕەنسیپی کێش/جوولّە بەکارهێنانی (وێنە) لە بڕیاردا ڕووندەکاتەوە

کێش و جوولّەی وێنە	دووبارەبوونەوە	ڕێژەی سەدی	پلەبەندی
وێنەی بەکارهاتوو بەهێزە	٩٣	%٥٦,٣٦	یەکەم
وێنەی بەکارهاتو لاوازە	٧٢	%٤٣,٦٣	دووەم
کۆ	١٦٥	١٠٠%	

هەواڵنامەی کێبڕکێ

خشتەی ١٢

پەیڕەوکردنی پڕەنسیپی کێش/جوولّە بەکارهێنانی (ناونیشان) لە بڕیاردا ڕووندەکاتەوە

کێش و جوولّەی ناونیشان	دووبارەبوونەوە	ڕێژەی سەدی	پلەبەندی
ناونیشان بەکارهاتوو	٧٧	%٦١,١١	یەکەم

بەهێزە			
ناونیشان بەکارهاتوو لاوازە	٤٩	%٣٨,٨٨	دووەم
کۆ	١٢٦	١٠٠%	

خشتەی ١٣

پەیڕەوکردنی پڕەنسیپی کێش/جوولّە بەکارهێنانی (بابەت) لە بڕیاردا ڕووندەکاتەوە

هەوالنامەی کێش

کێش و جوولّەی بابەت	دووبارەبوونەوە	ڕێژەی سەدی	پلەبەندی
بابەتی بەکارهاتووی بەهێزە	٩٦	%٧٢,١٨	یەکەم
بابەتی بەکارهاتووی لاوازە	٣٧	%٢٧,٨١	دووەم
کۆ	١٣٣	١٠٠%	

خشتەی ١٤

پەیڕەوکردنی پڕەنسیپی کێش/جوواڵە بەکارهێنانی (ڕەنگ) لە بڕیاردا ڕووندەکاتەوە

کێش و جوواڵەی ڕەنگ	دووبارەبوونەوە	ڕێژەی سەدی	پلەبەندی
ڕەنگی بەکارهاتووی بەهێز	٨٣	%٦٦,٤	یەکەم
ڕەنگی بەکارهاتووی لاوازە	٤٢	%٣٣,٦	دووەم
کۆ	١٢٥	١٠٠%	

هەوالنامەی کێبڕکێ

شیکردنەوەی خشتەکانی پڕەنسیپی کێش/جوواڵە:

پڕەنسیپی کێش و جووڵە لە چوار ڕووەوە بۆ کوردستانی نوێ و بڕیار شیکراوەتەوە:

١. کێش و جووڵەی وێنە/(خشتەی ٧ و ١١) لەبەر ئەوەی کوردستانی نوێ ڕۆژنامەیە و لەلایەک زۆربەی وێنەکانی ڕەش و سپین و لەلایەکی تریش لە ١٩٩٢/١/١٢ەوە وەشاندنی دەستپێکردووە – کە ئەو کاتە تەکنۆلۆجیای ئەلەکترۆنی و بڵاوبوونەوەی کۆمپیوتەر – بەو ڕادەیە نەبوو بۆیە پلەی یەکەم بەر وێنەی بەکارهاتووی لاواز دەکەوێت لە

کاتێکدا هیچ کام لەو هۆکارانە لەگۆڤاری بڕیاردا بوونیان نیە بۆیە ئەنجام بەپێچەوانەوەیە و پلەی یەکەم بەر وێنەی بەکارهاتووی بەهێز دەکەوێت.

٢. کێش و جووڵەی ناونیشان/(خشتەی ٨ و ١٢) ناونیشان لە کوردستانی نوێدا بۆ دوو ڕەهەندی بەهێز و لاواز دابەش ئەبێت لەڕووی شێوەی نەخشەسازییەوە نەک ناوەرۆک، لە ئاکامدا پلەی یەکەم بەر لاواز کەوتووە و پلەی دووەم بەر بەهێز کەوتووە، لە کاتێکدا بەهۆی کوالێتی لە فۆنت و ستایل لە بڕیاردا پلەی یەکەم بەر بەهێز و پلەی دووەم بەر لاواز کەوتووە.

٣. کێش و جووڵەی بابەت/(خشتەی ٩ و ١٣) لە ڕووی نەخشەسازی بابەتەوە بۆ ئەم پرەنسیپە هەردوو بڵاوکراوەکە بە ڕێژەی جیاواز بابەتی بەکارهاتووی بەهێز پلەی یەکەمی هەیە و لاوازیش پلەی دووەم کە ئەمە ئەوەمان پێدەڵێت: هەردوو بڵاوکراوەکە بە ڕێژەیەکی زۆرباش گرنگییان بەنەخشەسازی بابەت داوە چ لەڕووی کێشی بابەتەکان لە دوو لاپەڕەی بەرامبەر یەکدا کە یەک یەکەی بینراو پێکدەهێنن، لە ڕۆژنامەدا پێی دەڵێن (Double Truck) دەبڵ تراک و بەگشتی پێیشی دەڵێن: (Spread) کە برتییە لەو دوو لاپەڕەیەی کە لە تەنیشتی یەکەوەن، پێویستە نەخشەساز ئاگادار بێت لە کاتی دیزایین کردنیدا چونکە کاریگەرییان هەیە بۆ سەر یەکتری.

٤. کێش و جووڵەی ڕەنگ/(خشتەی ١٠ و ١٤) لەبەر هەمان ئەو خاڵەی کە لە شیکردنەوەی کێش و جووڵەی وێنەدا ئاماژەی پێدرا بۆ ڕەنگیش دووبارە هەر ڕاستە، چونکە ڕۆژنامەکە ڕەنگی یان بەکارنەهێناوە یان کەمترین بڕی بەکارهێناوە چونکە ئەو ڕەش و سپیە و گۆڤارەکە هەمەڕەنگە لەبەر ئەوە ئاساییە ڕەنگی بەکارهاتووی بەهێز لە بڕیاردا پلەی یەکەمی هەبێت و لە کوردستانی نوێدا پلەی دووەم بەتایبەت لەخەسڵەتێکدا کە لە ڕۆژنامەکەدا زۆرتر بەرچاو دەکەوێت لەچاو

گۆڤارەکە ئەویش بۆکسی خۆڵەمێشیە (Gray Boxes) کەشتێکی باش نییە لە نەخشەسازیدا، چونکە کۆنتراستی کەمە و لاوازە، وەکو کۆنتراستی ڕەش لەسەر سپی نییە.. زۆر بەکارهێنانی چاوی خوێنەر عەزیەت ئەدات نووسینی ڕەش لەسەر خۆڵەمێشی یان نووسینی سپی لەسەر خۆڵەمێشی بەبەراورد بە کۆنتراستی ڕەنگە گەرم ساردەکان کە زۆرئاسانتر دەخوێنرێنەوە.

ئەنجامەکان:

تـوێژەر لە ئەنجامـدانی ئەم تـوێژینەوەیە (بەکارهێنـانی پرەنسـیپەکانی نەخشەسازی لە ڕۆژنـامەگەری کوردیـدا، ڕۆژنـامەی کوردسـتانی نـوێ و گۆڤاری بڕیار بەنموونە) گەیشتۆتە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

١- نەخشەسـازیی بنەمـایەکی سـەرەکی ڕۆژنـامەگەرییە و بەکارهێنـانی پرەنسیپەکانی کاریگەری هەیە لە بەرەو پێشچوونی بڵاوکراوەکاندا.

٢- بەهـۆی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا و بەردەسـتبوونی کەرەسـتەی پێویسـتەوە بواری نەخشەسازیش فراوانتر بووە و زۆر قۆناغی تێپەڕاندووە.

٣- نەخشەسـازیی بـێجگە لە بەخشـینی ڕوخسـارێکی سـەرنجراکێش بە ڕۆژنامە، هاوکات هاوکاری خوێنەریش دەکات بۆ ئەوەی جەختکردنەوەی لەسەر بابەتەکان زیاتر بێت و ماندوو و بێزارنەبێت.

٤- ڕۆژنـامەی کوردسـتانی نـوێ و گۆڤـاری بڕیـار تـاڕادەیەک ڕەچـاوی پرەنسـیپەکانی نەخشەسـازییان کـردووە و هەریەکەیـان بە ڕێژەیەکـی جیـاواز (وەک لەبەشـی پراکتیکیـدا ئامـاژە بـەبڕ و ڕێژەکـان کـراوە) تێگەیشتنیان بۆ بەکارهێنانی پرەنسیپەکانی نەخشەسازیی هەیە و گرنگیان پێداون.

٥- لەڕووی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا و بەردەستبوونی کەرەستەی پێویستەوە بۆ بەکارهێنانی پرەنسیپەکانی نەخشەسازی لە ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ و گۆڤاری بڕیار لە پرەنسیپی دووبارەبوونەوەدا ڕەگەزی تێکست پلەی یەکەمی هەیە، لە کاتێکدا لە هەمان پرەنسیپدا ڕەگەزی لۆگۆ کە شوناسی بڵاوکراوەیە نزمترین پلەی هەیە، چونکە تا ئێستا شەش جار گۆڕانکاری تیا کراوە لەڕووی (فۆنت، ڕەنگ، قەبارە، شوێن).

٦- لە دوا ئەنجامدا تۆێژەر دەگاتە ئەو ئاکامەی هەرچەندە بەشێوەیەکی زانستی پرەنسیپەکانی نەخشەسازی بەکاربهێنرێن لە ڕۆژنامەگەری کوردیدا ئەوەندە زیاتر بڵاوکراوەکان سەرنج ڕاکێش دەبن، بۆ نموونە: ڕەگەزی (ڕەنگ) لە پرەنسیپی (هەمەڕەنگی)دا: پلەی کەمتری هێناوە لەچاو ڕەگەزی (هێڵ) لەهەمان پرەنسیپدا، ئەمە و ڕەگەزی (بابەت) لە پرەنسیپی (کێش/جووڵە)دا پلەی یەکەمی هێناوە لەچاو ڕەگەزی (ڕەنگ) لە هەمان پرەنسیپدا، کە کەمترین ئاستی هەیە، ئەمە ئەگەر بەشێوەیەکی زانستییانەتر مامەڵە لەگەڵ پرەنسیپەکاندا بکرایە و هەردوو پرەنسیپی (هەمەڕەنگی) و (کێش/جووڵە) گونجاوتر پراکتیک بکرانایە ئەنجامی باشتری بەدەستەوە دەدا.

سەرچاوەکان:

کتێبە کوردییەکان:

- زانگەر، ماگی(٢٠٠٥) پرەنسیپەکانی نەخشەسازی/ وەرگێڕانی: ئالان عەتوف. چاپخانەی بینایی، سلێمانی.
- شاسواری، عادل(٢٠١٣) بەکۆمەڵایەتیبوون لە نێو ئەرکەکانی ڕاگەیاندنی تایبەتمەنددا، چاپخانەی بینایی، سلێمانی.

- عبدالله، سالار(٢٠٠٦) ٢٥ ئامۆژگاری بۆ دیزاینکردنی لۆگۆیەکی گونجاو، نووسەر:..... وەرگێڕان: چاپی ئەلەکترۆنی.

کتێبە عەرەبییەکان:

- سكوت، روبرت جيلام(بدون سنة نشر) أسس التصميم، ت: محمد محمود يوسف، عبدالباقي محمد ابراهيم، مراجعة: عبدالعزيز محمد فهيم، تقديم:عبدالمنعم هيكل، مصر: دار نهظة مصر للطبع والنشر.
- شعبان، أمين (١٩٨٦) أسس انتاج الكتاب من التصميم الي التنفيذ. عالم الطباعة، اب.
- الصقر، اياد (٢٠٠٦) تصميم الصحافة المطبوعة واخراجها/ دار أسامة.
- عبدالكريم، عمرو محمد سامي. (١٩٩٨) فن الدعاية والإعلان ـ رؤية فنية معاصرة، القاهرة: جامعة حلوان.
- علم الدينم محمود (٢٠٠٠) فن التحرير الصحفي: المفاهيم، المتطلبات، الَاشكال، دار الحكيم للدراسات والنشر والإعلان.
- موسى، انتصار رسمي.(٢٠٠٤) تصميم واخراج الصحف والمجلات . الطبعة الاولى .عمان . دارالاوائل للطباعة والنشر.
- موسى ؛انتصار رسمي (٢٠٠٤).نظام الاخراج والتصميم الصحفي.عمان . دارالاوائل للطباعة والنشر.

کتێبە ئینگلیزییەکان:

- Jacci Howard Bear, Desktop Publishing Expert: Principles of Design Definitions, Updated February, ٢٠١٦.
- Pawr Din. Variety magazine covers. of USA 1940's
- Zangar, Magy. Design Principles use. 2005

نامەی زانکۆیی:

- محمد رؤوف، زينب ليث عباس.(٢٠٠٥) الَاساليب الفنية للإعلان في شبكة المعلومات العالمية ـ دراسة مسحية للَاساليب الإعلانية في موقع مكتوب عبر الانترنت، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة بغداد: كلية الإعلام.

- عابد، سومەییە فازیل.(٢٠١٧) کاریگەریتیی تەکنەلۆجیای گەیاندنی نوێ لە سەر سازاندنی ڕۆژنامەوانی، نامەی ماستەر/بڵاونەکراوە، زانکۆی سلێمانی، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان.

فەرهەنگ:

- عەبدول، جەمال، فەرهەنگی ڕاگەیاندن، ئینگلیزی – عەرەبی – کوردی، لەبڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٦

فەرهەنگی ئۆکسفۆردی ئینگلیزی

Oxford Dictionary
https://en.oxforddictionaries.com/definition/graphic_design 10 / 6 / 2018

فەرهەنگی مەریەم وبستەر

(Merriam Webster Dictionary)

www.merriam-webster.com/dictionary/graphic%20design 10 / 6 / 2018

دیدار:

- ڕۆژی ٢٠١٨/٦/١٤ سەردانی بارەگای گۆڤاری بڕیار کراوە.
- ڕۆژی ٢٠١٨/٦/١٤ سەردانی بارەگای ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ کراوە.

دەرسگوتار:

- دەرسگوتارەکانی (د. ماگی زانگەر) کە لەبەریتانیاوە هاتبوو بۆ کۆرسی (نەخشەسازی چاپکراو) لە ٢٠٠٥ – ٢٠٠٦ لە زانکۆی سلێمانی بەشی ڕاگەیاندن/ قۆناغی چوارەم / ڕۆژنامە.

ئەلەکترۆنی:

- http://nwrain.net/~tersiisky/design/principles.html / ١٠/ ٦/ ٢٠١٨
- http://www.j٦design.com.au/٦-principles-of-design/ ١٠/ ٦/ ٢٠١٨
- http://www.designzbyjamz.com/benefits-of-graphic-design/ ١٠/ ٦/ ٢٠١٨
- https://daniellesdooodles.wordpress.com/ ١٠/ ٦/ ٢٠١٨/poster-research-continued-week- ٥daniellesdooodles.
- http://٦٠٥.wikispaces.com/Variety ١٠/ ٦/ / ٢٠١٨
- http://www.tunedintolearning.com/rhythm-movement-and-autism/ ١٠/ ٦/ ٢٠١٨
- http://artapprenticeonline.com/blog/rhythm-in-art/ ١٠/ ٦/ ٢٠١٨
- http://rhythmicmovement.org ١٠/ ٦/ ٢٠١٨

هەوالنامەی کتێب

ملخص

هذا البحث تحلل مظمون (استعمال المباديء التصميم في الصحافة الكردية صحيفة كوردستاني نوي و مجلة بريار نموذجا) المشكلة البحث تاتي عندما تبرز سؤال وهي (هل الصحافة الكردية بالاخص صحيفة كوردستان نوي ومجلة بريار الي اي مستوي اهتم بالتصميم بالاخص المبادي و الثلاثة: (التكرار) و (الوزن/الحركة) و(التنوع). وصل الباحث الي نتيجة بانه بسبب تقدم التكنولوجيا والمواد المتاحة في مجالات استخدام مبادو التصميم في صحيفة كوردستاني نوي ومجلة بريار بدرجة محدودة وفي هذه ناحية من حيث المبدو (التكرار) عنصر الكتابة تحتل المركز الاول ولكن في نفس المبدو العنصر(العلامة -لؤطؤ) تحتل ادني مستوي لانه لحد الان تغيرة (٦) مرات، اما بالنسبة لعنصر (التلوين) في مبدو التنوع تحتل مستوي أقل من العنصر (الخط)من نفس المبدو، اما العنصر (الموضوع) من مبدو (الوزن /الحركة) تاتي في مرتبة الاولي، بالنسبة

لعنصر(اللون) من نفس المبدو التي تعتبر اقل المستوي وفي نهاية وصل الباحث الي نتيجة بانه مهما استخدم المباديو التصميم بطريقة علمية في صحافة الكردية ساعد اكثر جذب القارئ للمنشورات.

Abstract:

This research is comprised of content analysis to (Design Principles use). Kurdistani New paper and Bryar magazine have been taken as samples. The research problem is derived from the question: To what extent have Kurdish Journalism particularly Kurdistani New paper and Bryar magazine accounted for employing the design principles especially repetition, balance and variety principles? The researcher has consequently reached the result that design principles in Kurdistani New paper and Bryar magazine have been employed to some extent, and this is due to technology advancement and the availability of adequate objects. Concerning repetition principle, text element has stood first meanwhile logo element, which is the soul of publication, has received the lowest degree in the same principle because it has been modified six times so far. In variety principle, the degree of colour element is low as compared to line element within the same principle. Topic element in balance principle has come first as compared to colour element, which has been used to the least extent, in the same principle. Eventually, the researcher reaches the result that the more designing principles are employed in Kurdish journalism, the more the publications are attractive.

https://www.doi.org/10.31918/twejer.1921.8

e-ISSN (2617-0752) p-ISSN (2617-0744)

واقع التكوين القومي للمناطق المتنازع عليها في محافظة نينوى وانعكاسها على مستقبل المنطقة

هەولێر بنکەی کتێب

د. حميد عبدالله صالح
كلية التربية الاساس/جامعة صلاح الدين
Hamed.salih@su.edu.krd

ا.م.د.سيروان عارب صادق
كلية التربية الاساس/جامعة صلاح الدين
Serwan.sadiq@su.edu.krd

ملخص

تعيش محافظة نينوى حالة فريدة من نوعها فهي منطقة متعدد القوميات والأديان والمذاهب، ويستقر هذا الكل المركب وسط محيط إقليمي متنوع تمتد بعض قومياته ومذاهبه عبر حدود العراق ليشكل تداخلاً اثنياً معقداً مع دول الجوار الجغرافي، كما انها من محافظات العراق التي تعرّضت على مر تاريخها السياسي إلى حملات تغيير ديموغرافي اثرت على الواقع السكاني والقومي. يمثل هذا البحث محاولة لإلقاء الضوء على سياسة التعريب والتهجير التي تعرض لها سكان المنطقة، التي اتخذت في العهود الاخيرة من القرن الماضي ابعاداً في تجاوزات مسألة التغيير القومي، ولاسيما بالنسبة المناطق الكردستانية التي لا تزال خارج المنطقة المحررة، وذلك بهدف الكشف عن واقع التكوين القومي للمنطقة وتأثير السياسات التي تعرض لها، من خلال تطرق البعد الجغرافي والتاريخي للمنطقة فضلاً عن دراسة التركيب القومي خلال السنوات ١٩٥٧ إلى ١٩٧٧، وفي الجزء الاخير من البحث تطرقنا إلى تحليل انعكاس التكوين القومي على مستقبل منطقة. وقد توصلت الدراسة إلى مجموعة من الاستنتاجات والمقترحات ومن الله التوفيق.

كلمات المفتاحية (القومية, التكوين القومي, مناطق متنازع عليه)

واقع التكوين القومي للمناطق المتنازع عليها في محافظة نينوى وانعكاسها على مستقبل المنطقة

المقدمة

يعد التركيب الاثنوغرافي من العوامل المؤثرة في بناء الوزن السياسي للدولة، لان الدولة التي يكون فيها كيان موحد ومنسجم تكون مستقرة سياسيا مما ينعكس على قوتها ومركزها السياسي الإقليمي والدولي، في حين يؤدي التنوع او (الاختلاف الاثني) إلى عدم الاستقرار وضعف التماسك والاندماج بين أبناء المجتمع الواحد، فضلا عن عرقلة الإدارة والنظام السياسي لتلك الدولة مما يضعفها على مختلف المستويات (السياسية والاقتصادية والاجتماعية والعسكرية)، لاسيما اذا كان للدولة أعداء يستغلون هذا التعدد الاثني ومن ثم يعملون على تمزيق وحدتها من خلال إثارة خلافات الدينية والمذهبية. وتمتاز منطقة الدراسة بفعل موقعها الجغرافي والاحداث التاريخية التي مرت عليها بتنوع القوميات والاديان إلى درجة أن سميت بمتحف الاديان والقوميات، لذلك راينا أنّه من الاجدر ان نخصص بحثنا هذا بدراسة هذا التكوين من خلال تطرق إلى الدراسة إلى الموقع الجغرافي ودورها في التنوع القومي فضلاً عن دراسة المسيرة التاريخية لظهور القوميات ،وفي قسم من الدراسة تطرقنا إلى التركيب القومي للمنطقة واخيراً بيّنا تأثير التركيب القومي على مستقبل المنطقة كجزء من منطقة الدراسة.

اهمية الدراسة

تأتي أهمية الدراسة بانها من الدراسات معقدة لأنها تدرس احدى اهم مواضيع الشائكة والذى هو التركيب القومي في محافظة نينوى التي تمتاز بانها متنوعة الاديان والقوميات والمذاهب , والتي يمكن ان يكون مصدر للانقسام و وتمزق إذا لم يحكم بصورة سليمة وعكس وصحيح.

مشكلة الدراسة - إن اختيار مشكلة البحث وتحديدها بعناية تمثل الخطوة الأولى من خطوات البحث العلمي، وتعتبر المشكلة النواة الاساسية التي تمثل انطلاقة الباحث لغرض الاجابة عنها. وهنا يمكن صياغة مشكلة البحث الرئيسة بالتساؤلات الآتية:

١- هل تعتبر منطقة الدراسة من المناطق المتنوعة قومياً؟

٢- هل كان للعامل السياسي المتمثل بإسكان العرب اثر في التنوع القومي لسكان منطقة الدراسة ولاسيما في بناء المنطقة واستقرارها.

فرضية الدراسة: - تضع الدراسة فرضية مفادها ما يلي:-

١-ان سهل نينوى منطقة متنوعة قوميا، وذلك لتعدد القوميات التي سكنت المنطقة منذ القدم.

٢-هنالك دور واضح واثر بارز للعامل السياسي في تعدد قوميات نينوى على طول العقود الماضية، لاسيما ما شهدته العراق من عمليات قتل وتهجير وإقصاء وتهميش لفئات معينة على حساب الفئات الأخرى.

هدف الدراسة:-

تسعى الدراسة إلى تحقيق جملة من الأهداف يأتي في مقدمتها ما يلي:-

١-الكشف عن أثر العامل السياسي ودوره في تنوع التركيب القومي في بناء الدولة بشكل عام ومنطقة الدراسة بشكل خاص.

٣- بيان طبيعة التنوع القومي في سهل نينوى ومعرفة حجم هذه الاثنيات القومية، وتحديد توزيعها الجغرافي.

٣-تسليط الضوء على دور العامل الاثني في تحديد مستقبل المنطقة كجزء من المنطقة المتنازع عليها بشكل مجرد وأكاديمي بحت.

منهج الدراسة:

تم استخدام منهج الوصفي التحليلي والتاريخي في الدراسة، وقد تم تعزيز بخرائط جغرافية وبيانات وحقائق تاريخية رسمية عراقية ودامغة بهدف التعميق والتوازن.

هيكلية الدراسة:

وعليها تنقسم الدراسة إلى ثلاثة فصول مع مقدمة وخاتمة:.تناول محور الأول الموقع الجغرافي والبعد التاريخي لاستيطان القوميات في منطقة الدراسة والتطورات الناشئة منها ". اما محور الثاني فقد تناول شرح التركيب القومي

لمنطقة الدراسة من حيث توزيع نسب القوميات. وقد تناول محور الثالث والأخير دراسة تأثير التكوين القومي على مستقبل منطقة الدراسة من خلال تسليط الضوء فيه على حلول سليمة ودستورية لهذه المشكلة والمشاكل الأخرى. وفي الختام تم عرض الاستنتاجات والتوصيات التي توصل اليها البحث.

المحور الأول: تعريف بمنطقة الدراسة

اولاً/البعد الجغرافي لمنطقة الدراسة:

١-الموقع الجغرافي لمنطقة الدراسة:

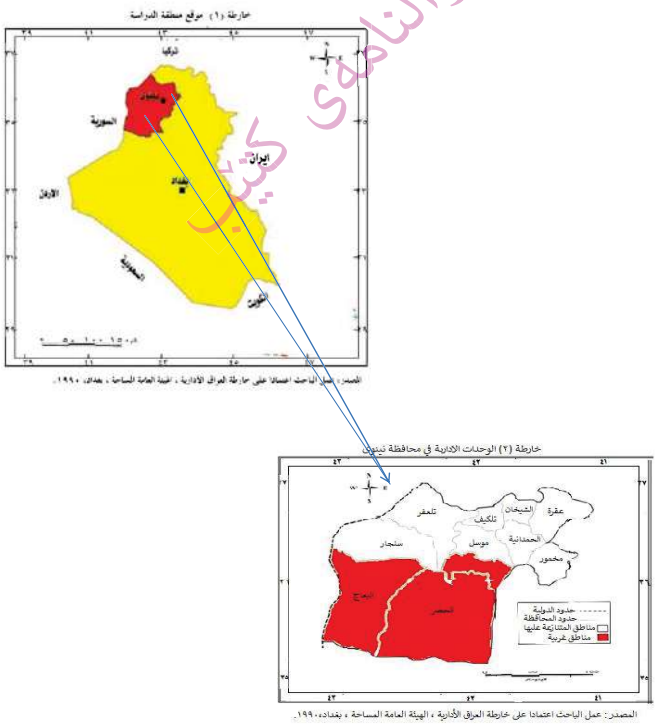
تحتل محافظة نينوى الجزء الشمالي الغربي من العراق و تقع بين دائرتي عرض (٣٤،١ – ٣٧،٣) شمالاً وبين خطي طول (٤١،٢ – ٤٤،١) شرقاً، وتجاورها من الشمال محافظة دهوك وسوريا، ومن الشرق محافظتا أربيل وكركوك، بينما يحدها من الجنوب كلا من محافظتي صلاح الدين و الانبار، كما تجاور سوريا من الغرب (محمد,٢٠٠٥,ص٨)

ومما لا شك فيه ان محافظة نينوى لها تاريخ عريق يعود إلى الألف الخامس قبل الميلاد ونظرا لكونها قرية زراعية على مر العصور فقد سكنها الانسان القديم، ثم سكنها الاشوريون في أجزاء كبيرة منها، وأصبحت من القرن الحادي عشر قبل الميلاد وحتى سنة(٦١١) قبل الميلاد تحت سيطرتهم، كما تعد هذه المدينة موطنا للعديد من الانبياء والرسل كال(النبي يونس، ،النبي شيت، جرجيس، ودانيال(الموصلي,١٩٧١,ص٧٥))وقد اكتسبت مدينة الموصل بموقعها هذا اهمية تجارية، حيث يربط بين العراق وجاريته سوريا و تركيا بأقطار البحر المتوسط الاخرى بطريقي السيارات و سكك الحديد كما تعد سوقاً لمنتجات منطقتي الجبال والسهول إلى جانب انتاجها للنفط(محمد,٢٠٠٥,ص٦)وتتميز المنطقة بأهميتها الزراعية إلى جانب ثروتها النفطية، كما ظهرت فيها العديد من المدن التجارية التي باتت مجمعاً لمنتجات المنطقتين الجبلية و السهل الرسوبي. أما الاهمية الاثنوغرافية فتتمثل بكونها ملتقى للقوميات وموطناً للطوائف والاديان، بحيث لا نجد نظيراً لها في العراق إلى جانب الكورد الذين يشكلون غالبية السكان قبل تنفيذ الحكومات العراقية سياسة التغيير القومي، كما تسكنها

العرب والتركمان مثلما يتواجد على ارضها الكلدان والاشوريون و طوائف دينية متعددة كالازيدية و الشبك. حتى وصفها (د.شاكر خصباك) بالمتحف (الاثنوغرافي – الاثنولوجي) فهي موطن لكثير من القوميات و الاديان و المذاهب المتنوعة. وتعد محافظة نينوى ثاني أكبر محافظة في العراق من الناحية السكانية و ثالث اكبر مدينة من الناحية المساحية.

٢- المساحة/

تبلغ مساحة محافظة نينوى (٣٧٣٢٣)كم٢، وتمثل (٨,٦ %) من مجموع مساحة العراق، ومن مجموع هذهِ المساحات (١٥١٩٢)كم٢ هي مساحة مناطق الكوردستانية التي تمثل (٤٠,٢%) من مجموع مساحة محافظة نينوى ، كما يشكل (١٧,٦٧%) من مساحة اقليم كوردستان ,(محمد,٢٠٠٥,ص٣)وقد توزع هؤلاء السكان على الوحدات الادارية التالية (الموصل، تلكيف ، مخمور, الحمدانية، سنجار، تلعفر، شيخان، الحضر، البعاج)

هەولێر ئەکادیمی کێبڕ

عقرة الذي اقتطع من محافظة دهوك وعاد اليها من جديد بعد انتفاضة آذار الشعبانية في عام (١٩٩١)(سوفي,٢٠٠٥,لا٣١٨). أن تلك الخصائص التي اتسمت بها محافظة نينوى جعلت منها مسرحاً لحملات التعريب التي اتخذت في القرن الماضي بعداً قومياً وسياسياً بحيث باتت تشكل احدث وابرز العقبات في طريق حل المسالة الكوردية في العراق الجديد(محمد,٢٠٠٥,ص٨-٩).

٣- الهيكل الاداري/

اداريا تتكون منطقة الدراسة من الوحدات الادارية التالية (الموصل, تلكيف, مخمور, الحمدانية, سنجار, تلعفر, شيخان, الحضر, البعاج)وقضاء عقرة الذي أقتطعَ من محافظة دهوك وعاد إليها من جديد بعد انتفاضة اذار عام (١٩٩١)(سوفي,٢٠٠٥,ص٣٢٠).

جدول رقم (١)

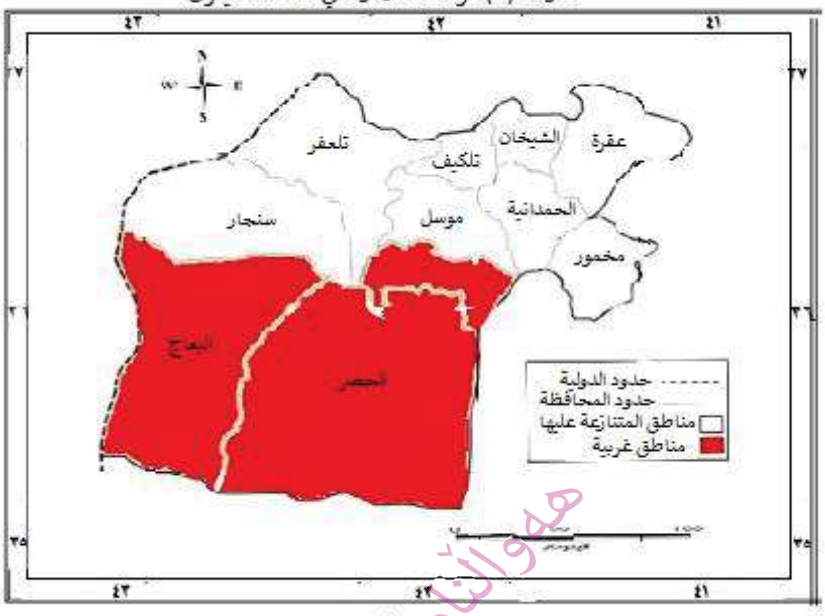
الوحدات الإدارية ونسب مساحاتهم بالنسبة إلى مساحة محافظة نينوى عام (٢٠٠٩)

الوحدات الادارية	مساحة (كم٢)	الوحدات الادارية	مساحة (كم٢)
مركز قضاء الموصل	4,8	مركز قضاء تلعفر	8,6
ناحية بعشيقة	1,3	ناحية زمار	3,3
ناحية الشورة	2	ناحية ربيعة	...
ناحية حمام العليل	2	ناحية العياضية	...
ناحية القيارة	1,8	مجموع المساحة	12
ناحية المحلبية	...	مركز قضاء الشيخان	3,6
مجموع المساحة	12	ناحية زيلكان (الفاروق)	...
مركز قضاء الحمدانية	1,3	مجموع المساحة	3,6

ناحية نمرود	1,3	مركز قضاء الحضر	26
ناحية برطلة	0,6	ناحية التل	...
مجموع المساحة	4	مجموع المساحة	26
مركز قضاء تلكيف	2,1	مركز قضاء البعاج	24,6
ناحية القوش	2	ناحية القحطانية	...
ناحية وانة	...	مجموع المساحة	24,4
مجموع المساحة	3,3	مركز قضاء مخمور	3,2
مركز قضاء سنجار	7,8	ناحية الكوير	1,6
ناحية الشمال	...	ناحية كنديناوة	2,6
ناحية القيروان	...	ناحية قراج	...
مجموع المساحة	7,8	ناحية ملا قرة (العدنانية)	...
ناحية فايدة	...	مجموع المساحة	7,4
مجموع مساحة المحافظة	37323	مركز قضاء مخمور	3,2

مصدر: من عمل الطالب بالاعتماد على:الجمهورية العراق, وزارة التخطيط, جهاز مركزي للاحصاء. على انترنت:
http://www.cosit.gov.iq/AAS/AAS2012/section_10/1.htm

خارطة (٢) الوحدات الادارية في محافظة نينوى

المصدر: عمل الباحث اعتمادا على خارطة العراق الأدارية ، الهيئة العامة المساحة ، بغداد، ١٩٩٠.

ثانياَ/البعد التاريخي للتكوين القومي لمنطقة الدراسة:

تحتل منطقة الدراسة بموقعها الجغرافي مكانة استراتيجية غاية في الاهمية ليس لكونها حلقة وصل بين اقليم كوردستان والمناطق الوسطى والجنوبية للعراق فقط, بل لأنها تعد في الوقت نفسه الرابط الذي يربط بين العراق بالدول المجاورة كسوريا وتركيا, كما تعد سلة الغذاء العراقي من حيث الانتاج النباتي والحيواني, فضلاً عن غناها بمصادر الطاقة ولاسيما النفط. ومما لا شكّ فيه فإن نينوى تمتاز أيضا بأهميتها الاثنوغرافية كملتقى للأديان وتواصل القوميات كما ذكرنا ذلك مسبقا. وقد كانت منطقة الدراسة بعد الحرب العالمية الأولى التي تعدّ جزءاً من (ولاية الموصل) نقطة الخلاف الأكبر بين الدولتين العثمانية وبريطانيا العظمى صاحبة اكبر المصالح بالمنطقة حينذاك، وبعد تشكيل الدولة العراقية عام ١٩٢١ ارتبطت ولاية الموصل بكل ملحقاتها بالدولة الفتية وتم تجزئتها إلى أجزاء ادارية جديدة سمي كل واحدة منها بالولاية مثل ولاية أربيل, ولاية السليمانية, ولاية

كركوك ,وكانت ولاية الموصل تتكون من الاقضية(,سنجار, دهوك , زاخو, العمادية, وعقره) (ناوخوش,٢٠٠٠,لا٧٦-٨٠).انظر جدول رقم(٢)

جدول رقم (٢)

لواء الموصل حسب الوحدات الادارية لسنة ١٩٣٠

ت	القضاء	الناحية
١.	الموصل	المركز, قرةقوش , الشورة , الشرقاط
٢.	دهوك	المركز, دوسكي , مزوري بالا
٣.	زاخو	المركز, سليفاني , السندي ,الكولي
٤.	العمادية	المركز, نيروة , وريكان , برواري بالا
٥.	زيبار	المركز, بيرةكةيرة
٦.	سنجار	المركز, الشمال
٧.	تلعفر	المركز , الزمار
٨.	الشيخان	القوش, باسني , بعشيقة
٩.	عقرة	المركز, العشائر السبعة

المصدر : د.خليل اسماعيل محمد ، (دهوك – نينوى) دراسة الخصائص الديموغرافية للسكان ،مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية ، السليمانية ، ٢٠٠٥ ، ١٠

وبحسب المصادر التاريخية فان اغلب سكان تلك المدن باستثناء الموصل كانوا من الكرد لدرجة يذكر (يسترنج)في مؤلفه (بلدان الخلافة) أن أهل الموصل

كانوا اكراداً يتكلمون اللغة الكردية فضلاً عن معرفتهم بلغات اخرى كالعربية والتركية والفارسية.(محمد,٢٠١٠,ص٣٧)

وقد اختلفت المصادر في تحديد اصول الكورد كما يلي:

١- يرجع بعضُ الكتاب العرب, الكورد إلى شعوب البحر المتوسط ومنهم من يردهم إلى ربيعة او مضر كما وينسبهم آخرون إلى الكلدانين.
٢- وهناك من ينسبهم إلى خليط من شعوب زاكروس وشعوب ايران أو خليط من شعوب البحر المتوسط.
٣- وهناك من المعنيين بدراسات الاجناس يؤكدون على ان الكورد احد الشعوب الهندو أوربية القادمة من وسط وشرق أوربا او من وسط اسيا. وقد تجمعوا في مناطق شرق وشمال شرق بحر قزوين, وكمرحلة اولى قدمت هذه الشعوب إلى مناطق زاكروس وشرق تركيا في المراحل التالية.(الفيل,١٩٦٥,ص٦٥).

ومن حيث الارقام والبيانات تاريخيًا يمكن ان نعتمد على تقديرات احصائيات لجنة عصبة الامم مع بعض الملاحظات عليها ,فقد بينت ان نسبة الكورد تتروح بين(٥٦-٦٥ %) من مجموع سكان ولاية الموصل (التقديرات العراقية والتركية والبريطانية) بينما تتراوح نسبة التركمان بين (٥-٢٩%) في حين تتراوح نسبة العرب من مجوع سكان ولاية الموصل بين (٩-٢٤%).

يرجع أصل العرب إلى المجموعة السامية النازحة من الجزيرة العربية وفي العهود المختلفة والمتتالية, مثل الزحف العربي في القرن السابع الميلادي من اكبر التغيرات التي حصلت في التكوين العنصري لسكان العراق (البلادرزي,١٩٢٧,ص٢٠٤-٢٠٥)ويذكر الهمداني أن أول من احتل الموصل من العرب وسكنها هو (هرثمة اليارقي) كما اورد (اليلادزرى) اول اشارة إلى سكنى القبائل العربية في منطقة سنجار بعد الفتح الاسلامي للعراق(الاصطخرى,١٩٢٧,ص٨٥-٨٦)من جانب اخر عمدت السلطات العثمانية إلى استمالة العشائر العربية لاستيطان في منطقة الدراسة, بهدف وضع حد لمشكلات تنقلاتهم واخضاعهم لنفوذها, وكانت خطط الوالي (مدحت باشا) (١٨٦٩- ١٨٧٢) في توزيع الاراضي الزراعية عليهم وحفر الابار لهم, تصب في هذا الاتجاه (محمد,١٩٩٩,ص٤٣)وقد وجدت العشائر العربية الرحالة في منطقة الجزيرة المكان المناسب للاستقرار فيها لخصوبة تربتها ووفرة مياهها,

الأمر الذي شجع رؤساء, تلك العشائر على الاستجابة لطلبات الدولة للاستيطان, لذلك شهدت الفترة ما بين سنتي (١٨٥٠- ١٩١٨)اوسع حركة لتوطين مثل تلك العشائر في المنطقة, وهذا كان له الاثر الأكبر في إعادة التكوين القومي لسكان المحافظة ومن أبرز تلك العشائر التي استوطنت المنطقة:

١. عشائر شمر: وموطنها في منطقة نجد شمال الجزيرة العربية, نزحت على شكل موجات متقطعة باتجاه العراق و بلاد الشام, وكان اول هجرة لهما في القرن (١٧م) بسبب الجفاف وقد توزع قسم منها في الموصل, ربيعة, ومنطقة ما بين بعاج والحدود السورية, وبين بعاج والحويجة.

٢. عشائر الجبور: قدمت إلى العراق من بلاد الشام منذ ما يزيد على القرنين استقر قسم منها في محافظة نينوى, ومنهم البو حمادة التي توزعت على قضائي سنجار و البعاج فضلاً عن الموصل وناحية ربيعة.

٣. عشائر الظفير: نزحت من نجد اوائل القرن التاسع عشر واستقر بعضهم في اطراف سنجار ومنهم البو قزج .

٤. عشيرة عكيدات: نزحت من نجد إلى وادي الفرات في القرن الثامن عشر و توزعت في مناطق البعاج وسنجار وتلعفر وفي داخل الموصل.

٥. عشائر الدليم: توزعت مساكنهم في مركز المحافظة وفي أقضية تلكيف والحمدانية والبعاج والحضر وكذلك في قضائي تلعفر وسنجار(العامري,١٩٩٢,ص١٠٥)

٦. عشيرة البيكات: مضى على وجود هذه العشيرة في الموصل حوالي اربعة قرون توزعت في زمن السلطان العثماني مراد الرابع (١٦٢٣- ١٦٤٠) على الموصل, المعزة, دياربكر, ودير الزور(العامري,١٩٩٢,ص٦٤)

٧. بن خالد: توجهت هذهِ العشيرة إلى الموصل بعد استيلاء السلطان مراد الرابع على بغداد, قادمين من نجد و الاحساء, وأغلب مساكنهم في مدينة الموصل وناحية نمرود. كما سكنت منطقة الموصل عشيرة البو بدران في اكثر من (٦٠) قرية توزعت بين حمام العليل و الحضر الشورة وتل عبطة (محمد,١٩٩٩,ص١١)

٨. الحديديون: توزعت مساكنهم في محافظة نينوى في منطقة الجزيرة, البعاج, والحضر, وأيضاً في حمام العليل والشيخان و تلكيف.(العامري,١٩٩٢,ص١٢)

٩. المعامرة: وقد هاجرت من الحجاز إلى سوريا ودخلت العراق مع عشائر طي وسكنت ضواحي الموصل. .(العامري,١٩٩٢,ص٥٥)

١٠. عشيرة الزوجح : وهي من عشائر طي قدمت من الجزيرة العربية منذ ثلاثة قرون, استقر قسم منهم في محافظة نينوى, فضلاً عن عشائر البو منف, الخواتنة, البو غربة, اللهيب, البو هزاع . .(العامري,١٩٩٢,ص١٢٨)

وقد تصاعدت وتائر الهجرة في العهد الحديث دون انقطاع، كما شهدت خارطة توزيع العشائر الرحالة في المنطقة تغيرا كبير أو منها شمر وزبيدة وعنزة القادمين من الغرب والمتوغلين شمالا باتجاه محافظة نينوى ولاسيما في منطقة الجزيرة, وكان الهدف منها هو الحد من نفوذهم واحكام سيطرة الدولة عليهم, إلى جانب توسع الانتاج الزراعي في المنطقة، وقد شهدت الفترة التي تلت تأسيس الدولة العراقية والحاق ولاية الموصل بها, شهدت مشاريع توطين مخططة كان من ابرزها مشروع الجزيرة (١٩)الذي شمل شمال و شمال شرق مرتفعات سنجار و اقيمت فيه للعشائر العربية (١٧٤) مستوطنة ولاسيما عشائر شمر التي كانت تجوب المنطقة ففي ظل هذا المشروع تم توطين الالاف من سكان البدو لاسيما في المثلث الممتد بين تلعفر- سنجار و الحضر خلال الفترة بين (١٩٤٥ – ١٩٥٨)(مينه,١٩٩٩,لا٢٦٠)

ان سهول سنجار وتلعفر وشمال الحضر, تمثل المناطق الأولى التي امتدت اليها عمليات توطين العشائر العربية الرحالة وخلال الفترة ما بين سنتي (١٩٥١ – ١٩٦٥) تمت اقامة (٧٢٩) مستوطنة في منطقة الجزيرة منها (٤٠٠) مستوطنة بين سنجار والحضر و (١٥٢) مستوطنة في شمال وشمال شرق مرتفعات سنجار فضلاً عن (١٧٤) مستوطنة في ناحية سنجار نفسها, وكان قد تم تشكيل لجان خاصة للتوطين و تقديم المساعدات لهم(مينه ,١٩٩٩,لا٢٥٩)واتسعت عمليات الاستيطان في الستينات في منطقة الجزيرة والتي كانت من احدى نتائجها اقامة قرية نموذجية باسم (ربيعة) سرعان ما تحولت إلى مركز لناحية ربيعة تابعة لقضاء تلعفر, تشرف على (٦٧)قرية, وهي واحدة من (١٧) قرية كان مقرراً اقامتها ضمن مشروع الجزيرة المذكور(محمد,١٩٩٩,ص١٣) وكان من نتائج هذا المشروع إعادة

التشكيلات الادارية في الجزء الجنوبي الغربي من المحافظة, وتغليب السكان العرب في المنطقة.

اما بالنسبة للتركمان فهم من قبائل الاغواز أو الغز, وينتمون من حيث السلالة العرقية إلى نفس المجموعة التي انحدر منها الترك(الضابط,١٩٦٣,ص٣١)والغز طائفة من الترك كانت تسكن الاراضي الواسعة بين بحر الخزر اواسط مجرى نهر سيرداريا(اوزمن,٢٠٠٢,ص١٢)واسم التركمان مستمد من كلمة ترجمان, حيث ان التركمان وفي بداية الفتح الإسلامي قاموا بالترجمة بين الفاتحين واتراك بلاد خراسان من غير المسلمين.(محمد,١٩٩٩,ص٤٣)يأتي التركمان في المرتبة الثالثة في منطقة الدراسة من حيث تسلسل القوميات فيها إذ تتراوح نسبتهم بين ٥%إلى ٢٩%.

ثالثا/العوامل المؤثرة في التكوين القومي لمنطقة الدراسة:

أ -الموقع الجغرافي لإقليم كوردستان:

لقد ترك الموقع الجغرافي لإقليم كوردستان في الشرق الاوسط اثراً بارزا في التركيب السكاني, فهو يقع في الجزء الجنوبي الغربي لقارة أسيا. وهو بذلك يعد همزة وصل بين آسيا وإفريقيا وأوروبا، خاصة موقعه الاقتصادي واعتباره نقطه مهمة للتجارة القديمة والملاحة البحرية قديما وحديثا، وقد سلكته جماعات بشرية مختلفة عبر التاريخ فمنها ما عبرته طارئه ومنها ما استقرت فيه واقامت المستوطنات فيها، وقد استفادوا من وفرة المياه وملاءمة مناخه وخصوبة تربته, وقد ساهم في قيام حضارات عريقة انضوت في كفنه الجماعات الطارئة مما اثر على كثرة اجناسه وعقائده وعده الباحثون بالمتحف الاثنوغرافي(الطائي,١٩٩٧,ص٧٩-٨١)وتمثل الأهمية الجيو ستراتيجيه للإقليم احد العوامل البارزة التي جعلت منه موقعا جغرافيا متميزا وهمزة وصل بين انتقال الجماعات البشرية الغازية وملتقى الاقوام والجماعات المختلفة ومن أبرز من وفد إلى المنطقة ,الشعوب السامية, والفرس, واليونانيون والعرب ,والمغول ومن ثم الاتراك إلى جانب الاوربيين خلال التاريخ الحديث.

ب -الاحتلال العسكري:

يعد الاحتلال من العناصر المؤثرة في تواجد الأقليات في كوردستان .فتواجد جزء أكبر من التركمان في مدن كركوك واربيل فضلاً عن الاقضية والنواحي ,يعود إلى الصراع بين الاتراك والقوى الإقليمية الاخرى بحكم موقع الإقليم, وبالتالي ادراك الاتراك مزايا موقع اقليم كوردستان فضلا عن تأثيره على خط سير التجارة في اجزائها الجنوبية. مما دفع بهم إلى بناء عدد من المدن على شكل قلاع وحصون لتوطين اتباعهم من الاتراك (شريف،١٩٨٠,ص٩٠).

ت -الهجرة.

الهجرة احد عوامل الانتقال من مكان إلى أخر سواء أكانت هجرة طوعية متمثلة بالتجارة قديماً أو هجرة اجبارية مخططة كهجرة العشائر العربية المتنقلة في اعماق اراضي كوردستان, بتشجيع من قبل الحكومة العراقية السابقة ولاسيما في الاجزاء الجنوبية , إضافة إلى عمليات التعريب والتهجير القسري التي تعرض لها سكان غير العرب في مناطق متنازع عليه ,وهذا الامر كان له أثر كبير على طبيعة التركيب السكاني ولاسيما التركيب القومي(محمد,٢٠٠٥,ص٤٤).

ث- الأوضاع السياسة: وهي تقع ضمن التاريخ السياسي الذي مر به اقليم كوردستان وعلى النحو التالي:

١-ترسيم الحدود السياسية الدولية بشكل يتجاوز اماني وتطلعات الشعوب المجاورة لخط الحدود, بحيث ينتج عنه تقسيم الشعب الواحد او العشيرة او الطائفة الدينية على طرفي خط حدود مثل تلك الحدود التي رسمت بين العراق وايران وتركيا حيث تم تقسيم الشعب الكردي بين الدول المذكورة.

٢-توسع الدول وبسط سيطرتها ونفوذها على مناطق واقاليم الدول المجاورة مما يؤدي إلى خضوع شعوب تلك المناطق إلى سيطرتها كاحتلال روسيا للشيشان (القصاب: وآخرون, بلا سنة طبع,ص٢٩٤).

محور الثاني/التكوين القومي لسكان محافظة نينوى:

القوميـة مبـدأ روحـي يـربط الأبنـاء والآبـاء والمـواطنين بعضـهم بـبعض ويـربطهم بـالأرض التـي يعيشـون عليهـا ، وهـي أيضـا شـعور بالانتمـاء يحـس بـه الإنسان تجاه شريحة معينة [ابو عيانة,١٩٨٧,ص٢٢٢).او هي شعور متبادل بين الأفراد، بحيث يجعلهم متأثرين بعواطفهم وسلوكهم وبفكرة الولاء للوطن في ارضٍ واحدة يتكلمون لغة واحدة، ومصالحهم السياسية والاقتصادية والحضارية واحدةً وأمانيهم وأمالهم واحدة، يتأثرون بمؤثرات واحدة(سواء في النكبات أو في الأفراح) بصرف النظر عن ميولهم الدينية أو مصالحهم الفردية(عبدالوهاب الهيتى,١٩٨٩,ص٧١)ويقصد بالتركيب القومي، توزيع السكان بحسب الأصول العرقية التي ينتمون اليها ويمثل التركيب القومي أهمية كبيرة في دراسات الجغرافية السياسية فالتجانس القومي له تأثير في ترابط سكان الدول، وتماسكهم وتعاطف بعضهم مع بعض وهو بذلك يعتبر من أهم الأسس في بنية العلاقات الداخلية في الدولة(طالب،٢٠٠٥،ص٢٤٤-٢٤٥)ومن جهة اخرى لم تعد هناك دولة في عالمنا المعاصر يمكن أن تتدعي لشعبها صفة التجانس القومي الكامل لذا فإن التباين القومي دون سياسة توظيف حكيمة بين القوميات يخلق مشكلات سياسية محلية وإقليمية ودولية (محمد,٢٠٠٩,ص٢٩-٣٠)، والمعروف ان الموقع الجغرافي لمحافظة نينوى كان له دور كبير في التركيب الأثنوغرافي من خلال كونه جسراً للشعوب و الأقوام الوافدة اليه، والتي استقر الكثير منها على أرضهِ وساهم بالتالي في تكوين اجناسهم(محمد:اخرون,٢٠٠٣,ص١١)،ان البيانات والمعلومات التي توفرت لدينا عن التركيب القومي لسكان المناطق المتنازع عليها في محافظة نينوى يشوبها الكثير من الغموض وهي غير منشورة على مستوى المحافظة، الأمر الذي يجعل تعاملنا معه تعاملاً شديد الحذر، وقد أقتصر على تعدادي ١٩٥٧و١٩٧٧،وفيما يأتي دراسة عن القوميات الأساسية التي يتكون منها سكان المناطق المتنازع عليها في محافظة نينوى:

أ.الكورد :

يعتبر الكورد من شعوب غربي قارة اسيا ومن اقدم الأقوام الذين اتخذوا من البلاد الجبلية الواقعة شرقي تركيا وغربي ايران وشمالي شرقي تركيا وغربي ايران وشمالي سوريا موطنا لهم منذ القدم ,ثم انحدروا نحو مناطق الهضاب إلى

ان استقر قسم منهم في سهول وادي الرافدين ومنطقة نينوى كجزء منها(خصباك,١٩٧٣,ص١٦٤)، إذ يشكلون نسبة (٣٠,٨%) من مجموع سكان المناطق المتنازع عليها في محافظة نينوى وحسب تعداد عام ١٩٥٧،وبعد أن كانوا يشكلون القومية الرئيسية فقد بدأت نسبتهم بالانخفاض إلى (٢٥,٠%) في ضوء التعداد السكاني لعام ١٩٧٧ أي إنها انخفضت بنسبة (٢,٢%)وهذا يعتبر عكس الواقع الديموغرافي للشعب الكوردي. وبعبارة اخرى فإن نسبة الزيادة بين الكورد قد بلغت (٣,٢%) خلال فترة (١٩٥٧-١٩٧٧)

جدول رقم (٣)

نسبة زيادة السكان حسب القومية في المناطق المتنازع عليها في محافظة نينوى لسنوات (١٩٥٧-١٩٧٧)

	القوميات	نسبة الزيادة (%)
١.	الكوردية	٣,٢
٢.	العربية	٦,٦
٣.	التركمانية	-٣,٦
٤.	السريانية	-٣,٤
٥.	الأخرى	-٣,٧

المصدر : ١-المجموعة الاحصائية لسنة ١٩٥٧,جدول رقم ١٦

٢-فيصل دباغ, كورد كةمة نةتةوةكانى تر,هةولير,لا١٨

وإذا دققنا البيانات والاحصائيات التي تعود إلى الفترة التي سبقت تعداد عام ١٩٥٧ نلاحظ إن البيانات التي توصلت اليها لجنة عصبة الأمم لحل مشكلة ولاية الموصل في عام ١٩٢٥ قدرت عدد الكورد في تلك الألوية التي تضم ألوية (محافظات) الموصل و اربيل و السليمانية و كركوك بـ(٤٩١٠٥٠) نسمة أي نسبة (٦٥%) من مجموع سكان الولاية المذكورة. كذلك يلاحظ في تعداد عام

١٩٤٧ ان نسبة الكورد في محافظة نينوى (٣٣,٦%) من مجموع سكان المحافظة، وهذا يظهر ان نسبة الكورد في تعداد عام ١٩٤٧ أكبر مما هي عليها في تعدادي (١٩٥٧-١٩٧٧)، ويتبين مما سبق أن الكورد في انخفاض مستمر من حيث العدد من تعداد للأخر.

ويعود ذلك إلى الأسباب التالية:

١. حالة الهجرة إلى خارج المحافظة والعراق، وكذلك تشريد وترحيل المئات بل الآلاف من السكان الكورد إلى خارج مناطقهم الاصلية, مما جعل هذهِ الوضعية الاستثنائية والظروف السيئة غير ملائمة لعملية التعداد العام للسكان بالشكل المطلوب.

٢. محاولات السلطة لتقليل وتحجيم عدد الكورد خلال عمليات التعداد السكاني، لاسيما في المحافظات ذات التنوع الأثنوغرافي، وذلك بعدم احتساب الأزيدين والمسيحين والكورد الفيليين اكراداً

٣. التغييرات المستمرة في الحدود الإدارية لمحافظة نينوى خلال العقود الثلاثة المذكورة، منها على سبيل المثال اقتطاع قضاء عقرة من محافظة دهوك وضمه إلى محافظة نينوى واقتطاع قضاء مخمور من محافظة اربيل وضمه إلى محافظة نينوى أيضاً .(محمد:واخرون:٢٠٠٣,ص١٩-٢٣)

٢.العرب :

لم يكن هناك ما يشير إلى وجود العرب في العراق، حتى الألف الأول قبل الميلاد، حيث ورد أقدم إشارة لـ(لفظة العرب) أو نحو ذلك في كتابات الآشوريين في القرن التاسع قبل الميلاد، وكانت تعني عندهم (مشيخة) تحكم البادية المتاخمة لحدود الآشوريين(محمد,٢٠٠٦,ص٥٦-٥٧)

واستمر تيار التعريب قوياً في العراق طيل العصر العباسي حيث كان واضحاً في الموصل، ففي عام ١٦٤٠م نزحت مجموعة واسعة من قبائل الشمر من نجد باتجاه الموصل، وأخذت قبائل الجبور بالتعريب وذلك بمحاذاة نهر دجلة في منطقة جبل سنجار أما الحديديون والطي والعبيد فكانوا ينتقلون من منطقة الحويجة إلى منطقة الدراسة (محمد,١٩٩٤,لا٦١) وتوسعت محاولات التوطين في أوائل الستينات من القرن الماضي، حيث بلغ عدد المستوطنات في الجزيرة

التي بنيت بين عامي (١٩٥١-١٩٦٥)نحو (٤٠٠) قرية بين سنجار والحضر، اذ يسكنها أكثر من (٤٧٤٠٠)نسمة، كما يبلغ عددها في الشمال والشمال الشرقي لجبل سنجار (١٥٢)قرية فضلا عن (١٧٢) قرية في ناحية سنجار نفسها والتي تضم (٣٢٢٠٠) نسمة.

يظهر مما سبق إن السكان العرب الذين نزحوا من الجزيرة العربية واتجهوا إلى العراق واستقروا فيها خلال العهود الماضية متجاوزين مرتفعات حمرين داخل عمق أراضي كوردستان مستغلين قيادتهم للسلطة في زرع منطقة بقرى ومستوطنات عربية بيد ان سياسة التعريب التي انتهجتها الحكومات العراقية أدت إلى زيادة نسبة سكان العرب حيث بلغوا اعلى نسبة للزيادة مقارنة ببقية القوميات. وإن زيادة نسبة العرب على حساب السكان الكورد انعكست ابعادها على نسب التوزيع القومي ومثل أحد ابرز سمات التعريب في المنطقة ويمكن عزو أسباب الزيادة المستمرة لعدد سكان العرب في المناطق المتنازع عليها في محافظة نينوى إلى الأسباب التالية:

١. استمرار زحف القبائل العربية من الغرب والجنوب الغربي، داخل العمق العراقي باتجاه الموصل فضلاً عن توطين العشائر البدوية وتوزيع الأراضي عليهم.

٢. تقديم المكافآت المالية، وتوزيع الأراضي على السكان العرب القادمين باستمرار إلى محافظة الموصل فضلاً عن المغريات و المناصب الوظيفية.

٣. اقرار اسكان العرب خارج محافظاتهم حيث تم توزيع الأراضي عليهم أو منحهم الامتيازات الوظيفية أو استعمال القوة إن لزم الأمر(طالب,٢٠٠٥,ص٢٥٤)

٤. توجه الاحصاءات السكانية في العراق شكل يخدم أهدافه المركزية، من ابرزها تحجيم عدد سكان القوميات غير العربية(٥٢)، وقد برزت هذهِ الظاهرة منذ وقت مبكر، أثناء قيام لجنة عصبة الأمم بدراسة مشكلة ولاية الموصل ومازالت هذه المشكلة قائمة حتى يومنا هذا.

٥. التغيرات الادارية المستمرة في المحافظات ذات الغالبية الكوردية تهدف إلى تغير الطابع القومي فيها وقد شملت هذه التغييرات محافظة نينوى بوجه خاص(محمد,١٩٩٧,ص٢٨-٣٠)

جدول رقم (٤)

التوزيع القومي لسكان المناطق المتنازع عليها في محافظة نينوى

(١٩٥٧ – ١٩٧٧) بالمائة (%)

ت	القوميات	١٩٥٧	١٩٧٧
١.	الكوردية	٣٠,٨	٢٥,٠
٢.	العربية	٥٦	٧٣,٦
٣.	التركمانية	٤,٨	٠,٧
٤.	السريانية	٦,٢	٠,٧
٥.	مجموعات أخرى	٣,١	-
٦.			
٧.	المجموع	%١٠٠	%١٠٠

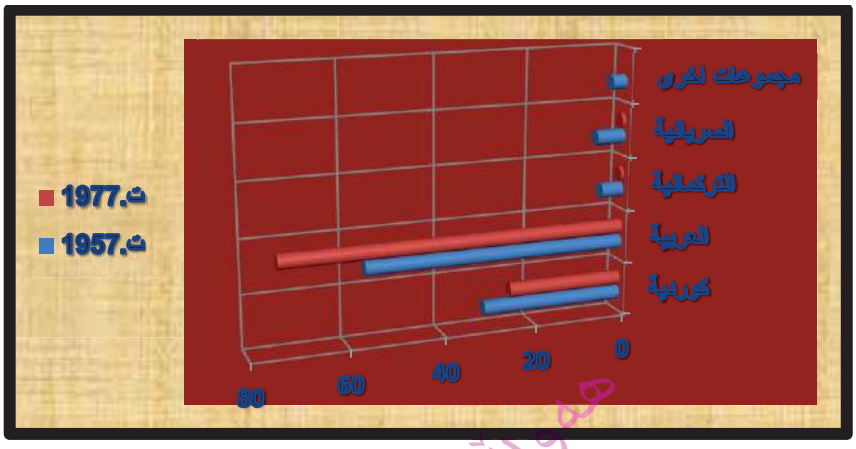
هەولێر نامەی کتێب

١. نتائج التعداد السكاني لسنة (١٩٥٧ – ١٩٧٧) لولايات الموصل وكركوك واربيل والسليمانية.

اذا امعنا النظر في هذا الجدول(٤)و الشكل(ا) وتوزيعهِ القومي، نلاحظ وبوضوح أن القوميات غير العربية هي في تنازل مستمر من حيث عدد سكانها، ففي تعداد عام ١٩٥٧ وبعد هذا التأريخ وعلى النقيض نرى تزايدا ملحوظاً في نسبة السكان العرب ضمن هذهِ المحافظة ويعود ذلك إلى الأسباب التي أشرنا اليها آنفاً واهمها سياسية التعريب والتهجير والترحيل.

شكل رقم (١)

نسبة الزيادة القومية في المناطق المتنازع عليها في محافظة نينوى للفترة (١٩٥٧ – ١٩٧٧) %

المصدر : من عمل الباحث اعتمادا على جدول رقم (٤)

٣.التركمان:

يعود تاريخ التركمان في العراق إلى الفترات التي زحفت خلالها مجموعة من القبائل التركية التي كانت تقطن وسط اسيا ما بين بحر قزوين وحدود الصين الغربية باتجاه الغرب(محمد,٢٠١١,ص٢٦) ،وكذلك الاتراك الذين قدموا مع الاحتلال العثماني للعراق، وجاء في التقرير الذي أعدته عصبة الأمم حول مصير ولاية الموصل أن جميع الترك الذين اجتازوا نهر (جيحون)في القرن الحادي عشر للميلاد، اعتنقوا الإسلام وصاروا يدعونهم بالتركمان(محمد,١٩٩٤,لا٢٥)ومن جهة أخرى فإن بعض المصادر تشير إلى أن دخول الأتراك إلى العراق يعود إلى سنة ٥٤ الهجرية عندما بعث عبدالله زياد والي خراسان ألف مقاتل إلى العراق واستوطنهم في البصرة(طالب,٢٠٠٥,ص٢٥٨-٢٥٩)وإن اسم التركمان مستمد من كلمة ترجمان، إذ إن التركمان وفي بداية الفتح الإسلامي قاموا بالترجمة، فيما يصنفهم باحثون بحسب لقبهم إلى مجموعتين مختلفتين هما:

هەولێر کتێبخانەی گشتی

ا-التركمان: هؤلاء جاءوا مع المغول والاتابكة وجيوش طغرلبك.

ب-الاتراك: هولاء قدموا مع الجيوش العثمانية عندما احتلوا العراق.(لجنة عصبة الامم,١٩٢٤,ص٤٣)

ويأتي التركمان في المرتبة الثالثة في محافظة نينوى حيث شكلت نسبتهم (٤,٨%)من مجموع سكان المناطق المتنازع عليها في محافظة نينوى وذلك في عام ١٩٥٧، أما في تعداد عام ١٩٧٧ فانخفضت نسبتهم (٠,٧%) من مجموع سكان المناطق المتنازع عليها في محافظة نينوى، وقد انخفضت نسبة سكان التركمان خلال (١٩٥٧-٢٠٠٧) بنسبة (-٣,٦%) سنوياً.

ويعزى ذلك إلى الأسباب التالية:

١. ترحيل وتهجير الكثير منهم إلى خارج محافظة نينوى، وتوطين العرب في أماكنهم أي إنهم تعرضوا إلى عمليات التعريب مع إخوانهم الكورد وخاصة على طول الحزام الذي يبدأ من تلعفر مروراً بكركوك حتى يصل إلى خانقين ومندلي في محافظة ديالى.
٢. تحجيم نسبتهم من قبل الحكومة المركزية من خلال التعدادات السكانية بشكل يخدم أهدافها الشوفينية سواء اكان مع الكورد ام مع غيرهم. (طالب,٢٠٠٥,ص٢٥٩).

٤.المجموعات السريانية :

يلاحظ أن معتنقي الديانة المسيحية والذين ينحدرون من عدة قوميات مختلفة، لا تتوفر عنهم البيانات الكافية في تعداد العام ١٩٥٧،حيث ورد عنهم فقط اسم(السريان والكلدان)، بينما ورد في تعداد العام ١٩٧٧ أسم (السريان والأرمن)،ولهذا لا يمكن مقارنة كل قومية على حده ما يعتبر جميعهم ضمن المجموعة السريانية حتى يتيسر لنا المقارنة والتحليل. ويظهر أن جميع الأقوام المسيحية التي تستوطن العراق يسمون بـ(السريانيين) وأصبحت كلمة سرياني مرادفة لكلمة المسيحي(٥٩)وتأتي مجموعة السريان بالمرتبة الأخيرة من حيث تسلسل التكوين القومي لسكان المناطق المتنازع عليها في محافظة نينوى حيثُ بلغت نسبتهم في تعداد العام ١٩٥٧ (٦,٢%) من سكان المنطقة، وفي تعداد

العـام ١٩٧٧ انخفضـت نسـبتهم إلـى (٥%) مـن مجمـوع السـكان فـي المنطقـة، وتتميـز الفتـرة بـين عـامي(١٩٥٧- ١٩٧٧) بانخفـاض نسـبة السـكان للمتكلمـين باللغة السريانية بنسبة (-٣,٤%) سنوياً ,ويعزى ذلك إلى الأسباب التالية:

١. انخفاض نسبة الخصوبة بين المجموعة السريانية الذين يميلون إلى تحديد النسل منذ وقت مبكر قياساً بما لدى المسلمين من الكورد والعرب من الرغبة في كثرة الانجاب.

٢. حركـة الهجـرة الواسـعة التـي تعرضـت لهـا المجموعـة السـريانية وخاصـة بعـد الأحداث التي أعقبت ثورة تموز١٩٥٨ وبعد سقوط النظام السابق في العام ٢٠٠٣ (طالب,٢٠٠٥,ص٢٦١)

المحور الثالث:

تأثير التركيب القومي على مستقبل منطقة الدراسة

يعد الواقع السكاني او الثقل الديموغرافي العامل الأكثر أهمية لتحديد هوية الارض ما بين المركز والإقليم، عليه عمدت الحكومات العراقية المتعاقبة إلى اتباع سياسة التطهير العرقي ضد المكونات غير العربية، خصوصا الكورد، على امتداد الخط الفاصل بين القوميتين العربية والكوردية. وبذلك فقد حصلت حملات تهجير قسري في محافظات ديالى وكركوك ونينوى ضد الكورد وايضا التركمان رافقتها حملات توطين الوافدين من العرب محل المهجرين من السكان الاصلين بدعم من السلطات وبذلك فقد حصلت حالات واسعة من التغيير الديموغرافي لمناطق واسعة من اقليم كوردستان بدءاً من بلدتي بدره ومندلي عند الحدود الايرانية وصولا إلى سنجار عند الحدود السورية وقد ترتب على هذه السياسة التعسفية للسلطات العراقية، خصوصا إبان حكم البعث (١٩٦٨-٢٠٠٣) تغييرات دراماتيكية في التركيبة السكانية لهذه المناطق، بحيث تراجعت نسبة الكورد في العديد من البلدات والمناطق من ٧٥% إلى حوالي ١٥% من إجمالي السكان.(سالم,٢٠٠٥,لا١٤١-١٥٣)

يعد رسم حدود اقليم كوردستان احدى المشكلات العالقة بين الكورد والحكومة العراقية في بغداد. وهنالك العديد من العوامل التي لم تفقد فعالياتها فيما يتعلق بالاتفاق على تحديد الخط الفاصل ما بين إقليم كوردستان وباقي المناطق

العراقية. سبق وأن فشلت جميع الخطط والاتفاقيات التي وقعت بين الجانبين لإنهاء هذه المشكلة. ولعل أحد أهم الآليات التي تم الاتفاق عليها لإنهاء المشكلة ما ورد في اتفاقية ١١ آذار-١٩٧٠ حيث أقرت الاتفاقية انضمام كل منطقة يصل عدد سكان الكورد فيها إلى نسبة ٥١% من اجمالي السكان إلى منطقة كوردستان للحكم الذاتي، ولتحديد الواقع الاثني للسكان كان مقررا إجراء تعداد عام للسكان قبل انتهاء الهدنة بين الحكومة العراقية وقيادة الثورة الكوردية عام ١٩٧٤. إلا أن الحكومة العراقية لم تنجز التعداد، وربما لعلمها بأن نتائجه لن تأتي في صالح الحكومة. لأن المناطق المتنازع عليها تتسم بوجود تنوع اثني في مكوناتها وبالتالي فإن ميول ومصالح وثقافات تلك المكونات لا تتفق مع بعضها البعض ورغم ان المناطق المتنازع عليها غير محددة تحديدا دقيقا، الا انها تبدأ من ناحية جصان وقضاء بدرة في محافظة واسط شرقا وتنتهي بقضاء سنجار على الحدود العراقية السورية غرباً، مرورا بقضاء خانقين ونواحي مندلي والسعدية وجلولاء وجباره وقرةتبه في محافظة ديالى وقضاء طوزخورماتو ونواحي سليمان بك وآمرلي في محافظة صلاح الدين، ومحافظة كركوك بأكملها، وقضاء مخمور ونواحيه الاربعة التابعة لمحافظة أربيل، وأقضية الحمدانية والشيخان وتلكيف وتلعفر وسنجار من محافظة نينوى (محمد,٢٠٠٤,ص٢٢-٢٥).وفي المجتمعات المتعددة الاثنيات ونتيجة لوجود النزاع بين هذه الجماعات الاثنية، يتم التوصل غالبا إلى منح الحكم الذاتي الفدرالي داخل الدولة الواحدة للمكونات الاخرى، لكن هنا تبرز تحديات مختلفة منها ما يتعلق بتحديد حدود الإقليم الفدرالي وصلاحياته والتي تؤدي بالنتيجة إلى ظهور خلافات بين المركز والإقليم على تحديد الحدود والصلاحيات)، (والخلاف على ترسيم تلك الحدود موجود بين الحركة القومية الكوردية والحكومات العراقية المتعاقبة منذ إلحاق ولاية الموصل (جنوب كوردستان) بدولة العراق عام ١٩٢٥"..(درويش,٢٠١٤,لا١١٣)

"عرفت لجنة تنفيذ المادة ١٤٠ من الدستور العراقي الدائم المناطق المتنازع عليها بانها "هي المناطق التي تعرضت لممارسات النظام السابق والمتمثلة بالتغيير الديموغرافي وسياسة التعريب وتغيير الوضع السكاني من خلال ترحيل ونفي وتهجير الافراد من أماكن سكناهم كهجرة قسرية وتوطين أفراد آخرين مكانهم ومصادرة الاملاك والأراضي والاستملاك وإطفاء الحقوق وحرمانهم من

العمل من خلال تصحيح (تغيير) القومية أو من خلال التلاعب بالحدود الادارية لتلك المناطق بغية تحقيق اهداف سياسية". (عبدالرحمان,٢٠٠٩,لا٣٧)

"وبدأت المطالبات الكوردية بعائدية هذه المناطق اليهم منذ عهد شريف باشا عام ١٩١٩ والشيخ محمود الحفيد عام ١٩١٩ وحزب هيوا في عام ١٩٤٤، وبعدها مطالبة ثورة أيلول ١٩٦١، وأثناء مفاوضات الحكم الذاتي ١٩٧٠، ومفاوضات الجبهة الكوردستانية مع الحكومة العراقية عام ١٩٩١، وفي مشروع دستور اقليم كوردستان. (عبدالرحمان,٢٠٠٩,لا٣٧)

وأثناء وضع قانون إدارة الدولة للمرحلة الانتقالية ٢٠٠٤ خصص لها مادة"٥٨ ". وبعدها في الدستور العراقي الدائم المصادق عليه في استفتاء شعبي عام ٢٠٠٥ في مادته ١٤٠ على تطبيع الاوضاع في المناطق المتنازع عليها وفي مقدمتها محافظة كركوك الشمالية الغنية بالنفط فضلاً عن مناطق اخرى في محافظتي ديالى (٦٥ كم شمال شرق بغداد) والموصل (٣٧٥ كم شمال بغداد) من خلال اجراء احصاء للسكان وتطبيع الاوضاع بالعمل على اعادة المهجرين الذين طردهم النظام السابق من مناطق سكناهم الاصلية ثم اخيرا اجراء استفتاء حول مصيرها لمعرفة رغبة السكان هناك بين الانضمام إلى اقليم كردستان الشمالي كما تطالب الاحزاب الكردية التي تحكمه منذ عام ١٩٩١ او البقاء مع الحكومة المركزية. وكان من المفترض وبحسب المادة الدستورية ١٤٠ ان يتم انجاز جميع تلك المراحل قبل نهاية عام ٢٠٠٧ ثم مددت الفترة إلى منتصف العام ٢٠٠٨لكن اسبابا سياسية وفنية عرقلت التنفيذ لحد الان.(ئەندرسن:ستنافليد,٢٠٠٨,لا١٧)

اولاً: مكونات المنطقة:

في الوقت الذي يرى المكون الكوردي انه يجب ضمُّ هذه المناطق إلى اقليم كوردستان، يرى المكون العربي انه يجب ابقائها تحت إدارة سلطات الحكومة الاتحادية، أما التركمان، فان المتأثرين منهم بسياسات الجبهة التركمانية فيفضلون جعل كركوك ومناطق اخرى اقليما خاصا أو على الاقل البقاء مع الحكومة الاتحادية خشية وقوعها تحت سيطرة اقليم كوردستان، بينما هنالك قوى تركمانية أخرى، ترى انه من مصلحة التركمان انضمام مناطقهم إلى اقليم كوردستان"(رۆژنامه ی هەولیر,٢٠١٤,لا٦-٢٩)

"ان الرؤية الكوردية حول المناطق المتنازع عليها هي تأريخية-جغرافية، فهم يرون بأن هذه المناطق تعد جغرافيا امتداد للإقليم الجبلي الكوردي، وتأريخيا كانت جزءا من الامارات الكوردية بل ان مدنها تم تشييدها على يد أسلاف الكورد وكانوا هم أصحاب هذه الأراضي قبل زحف الآخرين إليها, كانت لغة الحرب هي الوسيلة المتبعة بين طرفي النزاع، الحكومات العراقية والثورة الكوردية، حول المناطق الكوردية ومنها المناطق المتنازع عليها طيلة ثمانية عقود من الزمن حتى سقوط النظام العراقي في ٩ نيسان ٢٠٠٣، ثم بدأ النزاع يأخذ إطارا قانونيا ودستوريا بعد ذلك".

يقول الباحثان ليام أندرسن و غاريث ستانسفيلد "يرى الكورد بأن الدعوة لضم هذه المناطق ليس سببه النفط لأن المطالبة الكوردية بهذه المناطق سبقت اكتشاف النفط فيها. وان المنطقة المتنازع عليها لها مكانة اسطورية عند الكورد وستكون الدليل النهائي على نجاحهم من أجل حكم ذاتي حقيقي داخل العراق".

وأشارت (مجموعة الأزمات الدولية) في تقرير لها عام ٢٠٠٧ إلى "أن اعتماد الكورد على الآلية الدستورية لحل النزاع، تعني ان سياستهم تجاه هذه المناطق بعد عام ٢٠٠٣ هي سلمية وديمقراطية عكس سياسة الحكومات العراقية السابقة".

وفي مقابلة له مع فضائية الجزيرة قال مسعود البارزاني رئيس اقليم كوردستان يوم ٢٠٠٩/٢/١٦ "تنفيذ المادة ١٤٠ هو الحل الأمثل لقضية المناطق المتنازع عليها. ونحن عندما ندعو إلى حل مشكلة المناطق المتنازع عليها وفق المادة ١٤٠ إننا نعني ما نقول، نريد حل مشكلة عانينا منها لفترة طويلة ولا نطالب بفصل جزء من العراق، بالعكس انتماء الإقليم هو للعراق". (خالد,٢٠١٢,ص١٨٢)

ثانيًا/الدور الإقليمي:

اما بالنسبة لدور وتأثير الدول الإقليمية على مسالة الاراضي المتنازع عليها يمكن تناولها من خلال دور تركيا الكبير في رسم الحلول لهذه المشكلة خاصة ولديها نقاط قوة، منها وجود الجيب التركماني في هذه المناطق وثقل تركيا القوي على المسرح الدولي وخاصة علاقاتها القوية مع الولايات المتحدة ودورها في حلف الناتو ودورها الاقتصادي الحيوي في كوردستان وتأكيد طروحاتها من قبل

مكونات العراق والحكومة العراقية وارتباط الدولتين بتفاهمات واتفاقات أمنية قديمة". (علي,٢٠١٠,ص٤٤)

اما اللاعب الإقليمي القوي الآخر فهو ايران الذي يعتبر طرفا قويا ومؤثرا على الحالة الكوردية المتنازع عليها، وتدرك جيدا بأن سيطرة الكورد عليها ستحولهم إلى قوة سياسية واقتصادية كبيرة في المنطقة. ولذلك استخدمت نفوذها لدى الاحزاب الشيعية لعرقلة تنفيذ المادة ١٤٠، وكذلك العمل على منع الكورد من تحقيق طموحاته(علي,٢٠١٠,ص٤٥)

والجدير بالإشارة إلى "أن أغلب الدول العربية لها رؤية شبه متقاربة في الموقف إزاء الوضع في العراق، حيث يعتبرون أرض العراق جزءا من الوطن العربي وشعبه جزءاً من الامة العربية وبالتالي لابد من المحافظة على طابعه العربي وعليه النظر إلى القضية الكوردية ضمن إطار الأمن القومي العربي ومصالح الدول العربية". (تاير,٢٠٠٦,لا٥٢-٥٨)وكذلك (يبدو أن رؤية الدول العربية للعراق تستمد فكرتها من الوطن العربي الواحد غير قابل للتجزئة والامة العربية واحدة وهذا ما نلاحظه فيما يطرحه القادة العرب من خلال تأكيدهم على وحدة أراضي العراق والنظر إلى القضية الكوردية كقضية داخلية".

ثالثاً/الدور الدولي:

وحول الموقف الدولي من مشكلة المناطق المتنازع يمكن اعتباره موقفا سلبيا... فلا الولايات المتحدة ولا الأمم المتحدة ولا حتى المؤسسات الاكاديمية الدولية تشدد على استراتيجية حل النزاع وفقا للآلية الدستورية. وبصورة عامة فان الطرح الدولي, يدرس الواقع ويطرح حلوله وفقا لما يسود المنطقة من أوضاعها الراهنة مع الاخذ بنظر الاعتبار السلم الاجتماعي بين الاطراف او مكونات منطقة دون تفضيل طرف على اخر(تاير,٢٠٠٦,لا١٣)

ان الواقع الجديد بعد يوم ١٦اكتوبر٢٠١٧(اي اخراج قوات البيشمركة الكوردية في معظم المناطق المتنازع عليها وعودة الجيش العراق اليها) سيفرض نفسه على طاولة المفاوضات التي ستجرى مستقبلاً بين حكومة إقليم كوردستان والحكومة الاتحادية لحل مشكلة المناطق المتنازع عليها في إطار قانوني جديد. لذلك، بات من الضرورة ان تستغل حكومة إقليم كوردستان مفاوضات الحكومة

الاتحادية الحالية وانشغالها بتشكيل حكومة جديدة والوضع الأمني الهش في العراق والخلافات السياسية القائمة فيه، بهدف تدعيم وتوسيع سيطرتها المادية على المناطق المتنازع عليها وتثبيت الواقع المادي القائم حالياً وذلك من خلال زيادة قوتها العسكرية في تلك المناطق وتوسيع نفوذها فيها.

ان استغلال حكومة إقليم كوردستان للوضع الحالي في العراق سيؤدي إلى زيادة مكاسبها السياسية فيما يتعلق بالمناطق المتنازع عليها، وسيمكنها من فرض الواقعين المادي والقانوني على الطرف الاتحادي وقت التفاوض بشأن المناطق المتنازع عليها، حينها تستطيع ان تفرض شروطها عليهم كما فرضوه عليها في السابق، لأن الواقع الجديد ستؤدي حتماً إلى التفكير بحلول جديدة في ظل مواد قانونية جديدة. لذلك، فعلى حكومة إقليم كوردستان ان تكون هي من تصنع الواقع وتفرضه على الطرف الاتحادي وان تكون هي التي تضع الحلول الجديدة بصياغة قانونية جديدة.

الاستنتاجات

توصلت الدراسة إلى مجموعة من الاستنتاجات اهمها ما يلي :-

١- محافظة نينوى من المحافظات المتنوعة اثنيا نتيجة ضمها عددا من القوميات والاديان والمذاهب ، التي امتزجت في ما بينها وتعايشت على ارض المحافظة منذ الاف السنين، ونشأت بينهم أواصر الأخوة والمصاهرة ما جعلهم متوحدين في المحن والازمات .

٢- يمثل الكرد اغلبية سكان المحافظة وذلك قبل عمليات التعريب ولاسيما بعد تأسيس الدولة العراقية.

٣- للخصائص الطبيعية دور في التكوين العرقي و القومي في هذه المناطق وتوزيعهم أيضاً.

٤- كان للأحداث والوقائع التاريخية والسياسية التي مرت بها المنطقة دور كبير في تنويع واقع القوميات فيها.

٥- تذبذب ملحوظ في عدد السكان بين احصائي (١٩٥٧ – ٢٠٠٧) وهذا يعود إلى سياسة البعث في عمليات (التغير الديموغرافي) حيث اثر على واقع حال سكان هذه المناطق وكذلك سياسة التطهير العرقي .

٦- تعد منطقة الدراسة من المناطق الاستراتيجية من الناحية السياسية والجغرافية ، حيث تعتبر حلقة وصل بين الدول الإقليمية (تركيا ، سوريا ، العراق).

٧- تعتبر منطقة الدراسة من المناطق المتنازع عليها والتي كانت في الماضي وفي الحاضر نقطة الخلاف بين الكورد والحكومات العراقية المتعاقبة .

المقترحات:

١. تأسيس مؤسسات ومراكز وثائقية، تأخذ على عاتقها مسؤولية جمع وتوثيق كل ما يتصل بالتهجير والتعريب الذي تعرض له الشعب الكردي، وكذلك جمع البيانات والإحصائيات والوثائق الخاصة بذلك لمساعدة الباحثين والمعنيين على البحث والدراسة.

٢. من اجل حل مشكلة (التنافس السياسي) القائم على الاثنية في المحافظة ، يجب إعطاء كل مكون اثني حقه في التمثيل السياسي ، وبالشكل الذي يتناسب مع حجمه السكاني ، وهذا يتم من خلال دعم عملية الانتخابات الديمقراطية الحرة ، والقائمة على التنافس السياسي الشريف المنطلق من تنظيم البرامج الانتخابية التنموية للأحزاب والكيانات ، وترك الاوراق الاثنية التي تستخدمها الكثير من الاحزاب الدينية او القومية .

٣. الاسراع في تطبيق المادة ١٤٠ من الدستور الدائم للعراق بكل حذافيرها من اجل عودة الحقوق لأصحابها.

٤. توثيق الصلات مع مؤسسات الامم المتحدة والمنظمات الدولية والإقليمية وحقوق الانسان للكشف عن ابعاد ووسائل سياسة التعريب في الإقليم والعمل على عودة المهجرين إلى ديارهم وتعويضهم

المصادر والمراجع:

اولاً: الكتب

١-بالعربية

- إبراهيم شريف, الموقع الجغرافي للعراق واثره في تاريخه العام حتى الفتح الإسلامي, مطبعة شفيق،١٩٨٠.
- ثامر العامري, موسوعة العشائر العراقية, دار الشؤون الثقافية, الجزء الخامس,بغداد,١٩٩٢.
- جزا توفيق طالب ، المقومات الجيوبولوتيكية للأمن القومي في اقليم كردستان ، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية ، السليمانية ، ٢٠٠٥ ،
- حسن اوزمن,التركمن في العراق وحقوق الانسان,انقرة,٢٠٠٢,ص١٣.
- خليل اسماعيل محمد , (دهوك- نينوى) دراسات في الخصائص الديموغرافية للسكان, مركز كوردستان للدراسات الاستراتيجية ,السليمانية ,٢٠٠٥
- خليل اسماعيل محمد ,المناطق المتنازع عليها, دراسة في الجغرافية السياسية, مطبعة موكريان اربيل,٢٠٠١
- خليل اسماعيل محمد ، المناطق المتنازع عليه, دراسة في الجغرافية السياسية، مطبعة موكريان هه وليز ، ٢٠١١ ،
- خليل اسماعيل محمد وآخرون, سياسة التعريب في اقليم كوردستان العراق, دار اراس,٢٠٠٣,اربيل.
- خليل اسماعيل محمد, إقليم كوردستان العراق,ط٣,مطبعةاربيل زانكو,اربيل,١٩٩٩
- خليل اسماعيل محمد, البعد السياسي للمشكلات القومية, الكرد نموذجا,٢٠٠٩,اربيل.
- خليل اسماعيل محمد, القضية الكردية في العراق وجود ام حدود,٢٠٠٦,اربيل.
- خليل اسماعيل محمد, المجتمع المدني, ومستقبل الاثنيات في العراق. منشورات مكتب الفكر والتوعية,سليمانية,٢٠٠٤,
- رؤذهات ويسى خالد,مشكلة المناطق متنازع علية في العراق,مطبعة جامعة دهوك,٢٠١٢

- سليمان صائغ الموصلي,تاريخ موصل,الدار الكتب العلمية,بيروت ,١٩٧١,ص٥٥.
- شاكر خصباك ، علي محمد المياح، الفكر الجغرافي تطوره وطرق بحثه ، مطبعة جامعة بغداد ، بغداد ، ١٩٨٩ ،
- شاكر خصباك, العراق الشمالي (دراسة للنوعية الطبيعية والبشرية),مطبعة شفيق,بغداد,١٩٧٣,
- شاكر صابر الضابط, موجز تاريخ التركمان في العراق, مطبعة المعارف,بغداد,١٩٦٠,
- عبدالمنعم عبدالوهاب و د. صبري فارس الهيتي ، الجغرافية السياسية ، جامعة بغداد ، بغداد ، ١٩٨٩ ،
- عدنان اسماعيل الياسين ، التغير الزراعي في محافظة نينوى ، جامعة بغداد، بغداد ، ١٩٨٤ ،
- فتحي محمد أبو عيانة ، جغرافيا السكان ، النهضة العربية ، بيروت ،١٩٨٧ ،
- محمد رشيد الفيل, الاكراد في نظر العلم, مطبعة الآداب,النجف,١٩٦٥,
- نافع القصاب وآخرون, الجغرافية السياسية, مؤسسة دار كتب للطباعة والنشر, جامعة موصل, بدون سنة طبع.
- هرمان علي, مشكلة المتنازع عليها في العراق, مجلة صوت الاخر,العدد٤٠٠
- اليلاددزي, فتوح البلدان, دار النشر للجامعة,بيروت,١٩٨٥,
- يونس عبدالله الطائي, دور المرتكزات الجغرافية السياسية في العلاقات العراقية التركية.

٢- بالكردية:

- جوهر نامق سالم,ئايا فيدراليةت وةك خياريكى سياسي لة عيَراق ثيتدةدةكريَت,ضاثي يكةم,هةوليَر,٢٠٠٥,
- خليل اسماعيل محمد ، دابةش بووني جوطرافياي توركمان لة عيَراقدا ، طؤظاري ليَكؤلينةوةى ستراتيجي ، بة ناوى ضاثخانة ، هةوليَر ، ١٩٩٤
- وليام ئةندرسن وكاريث ستانسليفيد,(ئايندةى عيَراق ,ديكتاورى يان دابةش بوون)وةرطيرانى:كامياز سابيرودلشاد حةمة,ضابخانةى رةنج,٢٠٠٨

- برادلي .ا.تاير.ئةجندای ئةمريكا لةرؤذهةلاتی ناوةراست ثاش ١١سيمتمبةر,وةرطيرانی:حسن سيد محمد.ضابخةنةوی تيشك.٢٠٠٦,
- سلام ناوخؤش, هؤكارةكانی لكاندنی ويلاتی موسل بةعيراقي عةرةبيةوة,ضايی يةكةم,٢٠٠٠,هةوليز.
- ئةمين قادر مينة,ئةمنی ستراتيجی عيَراقي وسيكوضكةی بةعسيان(تةرحيل وتعريب وتةبعيس),سةنتةری ليكولينةوةی ستراتيجي كوردستان.١٩٩٩,سليمانی.
- محمد سعيد سوفي ثاريَزطاي كركوك لة ناو ثاكتاوكردنی و رِةطةزيدا, سليَماني,٢٠٠٥.

ثانيا/ تيَزةكان:

- سةركةوت عبدوالله دةروَيش,شوينی جوطرافي ناوضةكوردستانيةكانی دةرةوةی ئيداری هةريَم وكاريطةری لةسةر دؤزی كورد لةعيَراق.نامةی ماستةر ثيَشكةش كراوة بة كؤليذی ئادابی زانكؤي سةلاَحةددين/هةوليَر,٢٠١٤,

ثالثا/مجلات

- خليل اسماعيل محمد ، دووراية ميَذوويةكانی دابةش بووني جوطرافي عةرةب لة عيَراقدا ، طؤظاري سةنتةري ليَكؤلينةوةی ستراتيجي،ذمارة (٣) سالَي سيَيةم ، بة بيَ ناوی ضاثخانة ، هةوليَر ، ١٩٩٤ ،
- خليل اسماعيل محمد ، البعد القومي للتغيرات الأدارية في حدود الادارية محافظة كركوك ، منشورات مجلة كاروان ، مطبعة وزارة الثقافة ، ١٩٩٧ ، اربيل
- خليل اسماعيل محمد ، دابةش بووني جوطرافي ونةتةوةی كورد لة عيَراقدا ، طؤظاري سةنتةري ليَكؤلينةوةی ستراتيجي ، ذمارة (٢) سالَي دووةم
- سةروةر عبدالرحمان، دانوستاندنی يةكيَتي ی نيشتنامی ی كوردستان لةطةلَ حكومةتی عيَراقي ١٩٨٤ ، ريَبازي نويَ ، ذمارة (٥١) سليمانی ،٢٠٠٩ ،
- هرمان علي,مشكلة المتنازع عليها في العراق,مجلة صوت الاخر,العدد٤٠٠.
- سةروةر عبدالرحمان، دانوستاندنی يةكيَتي ی نيشتنامی ی كوردستان لةطةلَ حكومةتی عيَراقي ١٩٨٤ ، ريَبازي نويَ ، ذمارة (٥١) سليمانی ،٢٠٠٩

خامسا/ مواقع الالكترونية:

- الجمهورية العراق, وزارة التخطيط, جهاز مركزي للاحصاء.على انترنت: http://www.cosit.gov.iq/AAS/AAS2012/section_10/1.htm

Abstract

The reality of the national composition of the disputed areas in Nineveh province and its reflection on the future of the region

Set Nineveh province, a unique case is a multi-nationalities, religions, doctrines, and despise this word Composite Perimeter Center regional variety to enjoy some nationalities and its across the borders of Iraq to include the trading second complicated with neighboring countries geographical, it's also the governorates of Iraq that were subjected throughout its political history to the campaigns of demographic change touched on the fact of population and global levels .This research is an attempt to shed light on the policy of Arabization and displacement suffered by the residents of the area, which were taken at epochs last of the last century to take in the excesses of the issue of change, especially for the Kurdish areas that are still outside the liberated area, with a view to The disclosure of the reality of the national composition of the region and policies that you know not, through a knock on the geographical dimension and history of the area as well as study the composition of the force during the years 1957 to 2007, and in the other part the sea we touched to the analysis of the reflection of the national composition on the future of the area .The findings of the study to a set of conclusions and alteration.

پێشەکی

پێکهاتەی نەتەوەی ناوچەی کێشەلەسەرەکانی پارێزگای نەینەوا وەرەنگدانەوەی لەسەر دواڕۆژی ناوچەکە

پارێزگای نەینەوا یەکیکە لە و پارێزگایانەی عێراق کەخاوەن باریکی دەگمەنە لەرووی هەمە جۆری پێکهاتەی نەتەوەی وئاینیەوە,بەجۆری هەندێ لە پێکهاتەکانی ریشەی نەتەوە یان درێژ دەبێتەوە بۆ ئەو بەری سنوری ولاتانی دەرواسی و,بێ گومان ئەمەش جۆرە دۆخیکی ئالۆزی دورست کردوە لەگەڵ ئەم ولاتانە.هەروەها بە یەکیك لە و پارێزگایانەی عێراق دادەنرێت بە درێژای مێژووی سیاسی خۆی توشی چەندەها هەڵمەتی گۆرینی پێکهاتەی دیموگرافی بووتەوە کە هۆکاری سەرەکی بووە لە سەر گۆرینی راستی پێکهاتەی دانیشتوانینەکەی,بۆیە ئەم توێژینەوەمان تەرخان کردوە بۆ تیشك خستنە سەر ئەو هەڵمەتانەی تەعریب وتەهجیر کەروبەروی دانیشتوانی ئەم ناوچە بووتەوە بەتایبەت لەم سالانەی دوایدا.ئامانجی ئەم توێژینەوە دەرخستنی راستی پێکهاتەی نەتەوەی ئەم ناوچەیە وزانینی کاریگەری سیاسەتی حکومەتەکانی عێراق بەرامبەر بە دانیشتوانی ناوچەکە.بۆ پێکانی ئەم ئامانجە توێژینەوەکە دابەش کراوە بۆ سێی تەوەر بەجۆری لە تەوەی یەکەم باسی رەهەندی جوگرافی ومێژووی ناوچەی توێژینەوە کراوە لە تەوەری دووەمدا باسی پێکهاتەی نەتەوەی ناوچەکە کراوە لەنێوان سالانی ١٩٥٧–١٩٧٧ .لە تەوەری سێیەمدا باسی کاریگەری پێکهاتەی نەتەوەی دانیشتوان کراوە لە سەر دیاریکردنی دواڕۆژی ناوچەکە.لە کۆتاییدا توێژینەوەکە گەیشت بەچەند ئەنجامیك وراسپاردە یەك.

https://www.doi.org/10.31918/twejer.1921.9

e-ISSN (2617-0752) p-ISSN (2617-0744)

تقييم الكفاءة الوظيفية للمراكز الصحية في مدينة أربيل وفق مفهوم تحليل الشبكات بدلالة متغيرين الزمن والمسافة (١)

ئەرشیفی گۆڤاری کۆتێژ

عمر حسن حسين الرواندزي
جامعة سوران – فاكلتي الآداب
omar.hussein@saoran.edu.iq

د.نشوان شكري عبدالله
جامعة دهوك – فاكلتي العلوم الإنسانية
nashwan.shukri@uod.ac

ملخص

تتلخص مشكلة الدراسة في أن هناك تدنيا في مستوى ودرجة العلاقة المكانية بين شبكة الشوارع وطبيعة التوزيع المكاني للمراكز الصحية ، مما نجم عنه مشاكل وظيفية جلها مرتبطة بالخصائص المكانية لشبكة الشوارع من جهة ومواقع المراكز الصحية في المدينة من جهة أخرى.

لذلك تهدف الدراسة إلى إنشاء نموذج يمكن أن يستخدم في تخطيط واعادة تخطيط شبكة الشوارع وعلاقتها بتخطيط الخدمات الصحية .

واستناداً على ذلك تفرض الدراسة أن شبكات الشوارع لا تلعب دوراً فعالاً في تحقيق الكفاءة المكانية لتقديم الخدمات الصحية في المدينة، وعدم وجود التوافق بين الوقت الحقيقي للوصول إلى مؤسسات

الكلمات المفتاحية: الكفاءة الوظيفية ، الخدمات الصحية ، نظم المعلومات الجغرافية ، تحليل الشبكات ، مدينة اربيل .

هەولێر

تقييم الكفاءة الوظيفية للمراكز الصحية في مدينة أربيل وفق مفهوم تحليل الشبكات بدلالة متغيرين الزمن والمسافة

المقدمة

تعتبر عملية تحليل الشبكات من أهم الوظائف التي تستطيع نظم المعلومات الجغرافية أن تقوم بها و بكفاءة عالية ؛ لأن الحركة تتم من خلال شبكات الشوارع فإن شكل و كفاءة هذه الشبكة قد يحدد عدالة توزيع الخدمات الصحية وكفاءتها؛ لذلك يمكن تقييم المراكز الصحية وفق مفهوم تحليل الشبكات من خلال مجموعة من الأوامر التي تعرف بالأوامر المكانية (Spatial Command) ، والتي تقوم بحساب المسارات المطلوبة وفق معايير يحددها الباحث، ويمكن أن يكون (الزمن أو المسافة) لأجل تقييم المراكز الصحية وإظهارها بشكل مفهوم، واللذان يعدان مؤشرين لقياس العدالة الاجتماعية المرتبطة بالتوزيع المكاني للخدمات على مساحة المنطقة والمجاميع السكانية لمختلف المستويات الاجتماعية والاقتصادية.(هاشم و شبر ، ٢٠١٦ ، ص٣٣٤) كما تعد التغطية الشاملة لنطاقات المؤسسات الصحية وفق المعيارين (الزمن والمسافة) أحد عناصر قوة النظام الصحي ، إذ إن من حق جميع المواطنين الحصول على الخدمات الصحية وبالحد الأدنى من الجهد والوقت .

وفي هذا الصدد أشار العديد من الباحثين إلى أن ارتفاع مُدّة رحلة العلاج ومسافة الوصول إلى الخدمات الصحية تؤدي إلى ارتفاع معدلات الوفيات الناجمة عن النوبات القلبية وبعض الإصابات الأخرى، كما يؤثر على التركيز على إجراء الفحوصات الجسدية والمختبرية للمريض، بالإضافة إلى أن له أثرا على الكشف المبكر عن الأمراض.(Huairen ,2016 , p24) لذلك يعتبر الزمن والمسافة من العوامل المهمة التي يحدد مدى الاستفادة من الخدمات الصحية، وتتخذ كأحد المتغييرات الأساسية التي على ضوئها يتم تقييم المراكز الصحية .

وفيما مضى لم تلقَ تطبيقات نظم المعلومات الجغرافية في مجال الخدمات الصحية في مدينة أربيل أية أهمية تذكر، إلا أنها اليوم تعتبر من الأنظمة الرائدة في هذا المجال والتي تهتم بتطوير مقاييس الحصول على الخدمات الصحية، ومنها تحليل نطاق الخدمة (Service Area) ضمن محلل الشبكة وفق معياري

الزمن والمسافة، وبذلك نحدد نطاق الخدمة حول أي معلم على الشبكة ، وتظهر من خلالها جميع الشوارع التي يمكن الوصول إليها .

اولاً / مشكلة الدراسة : يمكن تلخيص مشكلة الدراسة: في أن هناك تدنيا في مستوى ودرجة العلاقة المكانية بين شبكة الشوارع وطبيعة التوزيع المكاني للمراكز الصحية ضمن الحدود البلدية لمدينة أربيل، مما نجم عنه مشاكل وظيفية جلها مرتبط بالخصائص المكانية لشبكة الشوارع من جهة ومواقع المراكز الصحية في المدينة من جهة أخرى.

ثانياً / هدف الدراسة :تهدف الدراسة الى إنشاء نموذج يمكن أن يستخدم في تخطيط واعادة تخطيط شبكة الشوارع وعلاقتها بتخطيط الخدمات الصحية ليس في مدينة أربيل فقط بل وفي باقي مدن الإقليم أيضا. بالإضافة إلى الكشف عن أهمية ودور وإمكانيات نظم المعلومات الجغرافية في دراسة شبكات الشوارع بصورة عامة ودورها في تقييم ودراسة الخدمات الصحية على وجه الخصوص.

ثالثاً اهمية الدراسة : تظهر اهمية الدراسة في بيانه لتوزيع المكاني للمراكز الصحية في مدينة أربيل ، بالاضافة الى تقييم كفاءتها الوظيفية بدلالة معياري الزمن و المسافة من خلال تطبيق تحليل الشبكات في نظم المعلومات الجغرافية، للكشف عن العلاقات المكانية بين شبكة الشوارع وتوزيع المراكز الصحية في مدينة أربيل.

رابعاً / فرضية الدراسة : تفرض الدراسة أن شبكات الشوارع لا تلعب دوراً فعالاً في تحقيق الكفاءة المكانية لتقديم الخدمات الصحية في المدينة، وعدم وجود التوافق بين الوقت الحقيقي للوصول إلى مؤسسات الخدمات الصحية والانتفاع منها مع المعايير التخطيطية في هذا المجال.

خامساً / منهجية الدراسة: اتخذت الدراسة ما يناسبها من الطرائق والأساليب؛ وذلك لتفسير العلاقات المكانية بين شبكة الطرق و كفاءة المراكز الصحية في مدينة أربيل وفق المنهجية العلمية لأهداف البحث الجغرافي، لكون الدراسات تعتمد في أسلوبها ومحتواها وتحليلها على أسس ومعايير ومباديء متعارف عليها دولياً، وغالباً ما تسهم في تحقيق الاتصال بشكل يخدم أهداف كلا الطرفين، وهم القائمون بالبحث والجهات المستفيدة منه(العلاق، ١٩٨٦، ص ٧.)

وقد تم استخدام الوسائل والتقنيات المكانية والإحصائية الموجودة ضمن بيئة برامج (Arcgis10.4) بالإضافة إلى برامج الـ(GIS) مفتوحة المصدر، وبالتالي الخروج من المناهج الجغرافية القديمة إلى مناهج معاصرة تتلائم مع الاتجاه التطبيقي في إعطاء حلول دقيقة ومفصلة للمشكلات القائمة في حياة المجتمع كالإسكان وتوفير الخدمات والاهتمام بالبنى التحتية وما إلى ذلك...(الزبيدي، ٢٠٠٥، ص١٣) كما تم اتباع الدراسة الميدانية لكونها من الأمور المهمة التي تتطلبها البحوث الجغرافية، من أجل التعرف على الظواهر المدروسة بشكل مباشر. (السماك و أخرون، ١٩٨٦، ص ٣٠) والتأكد من صحة البيانات التي تمّ الحصول عليها من الجهات المعنية.

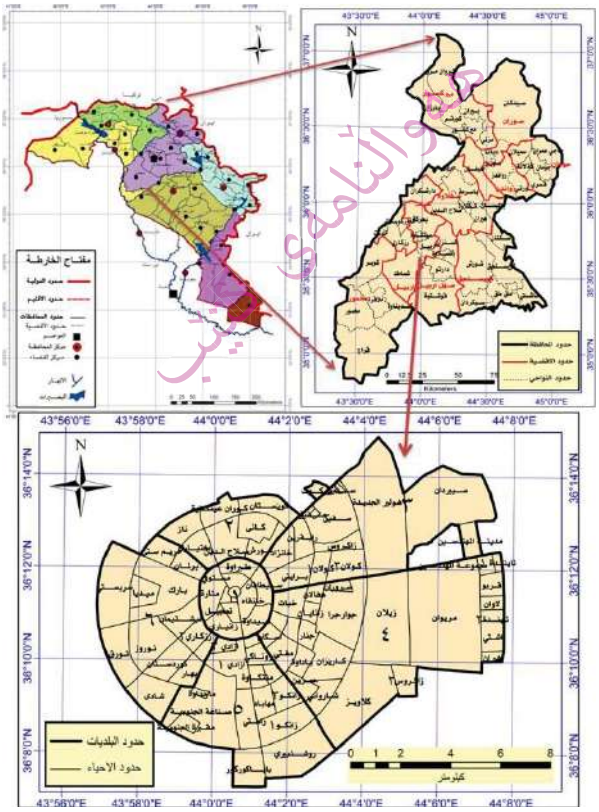
سادساً / هيكلية الدراسة: تتكون الدراسة من مقدمة ثلاثة محاور: استهل المحور الأول بالبحث عن التوزيع العددي و النسبي للمراكز الصحية بحسب بلديات مدينة أربيل، فيما ركز المحور الثاني على تقييم كفاءة المراكز الصحية في مدينة أربيل حسب معيار الزمن وخصص المحور الثالث لتقييم كفاءة المراكز الصحية في مدينة أربيل حسب معيار المسافة ، و ختمت الدراسة بمجموعة من الاستنتاجات و التوصيات والتي يمكن أن تفيد الجهات المعنية في التخطيط للخدمات الصحية من جهة وفي حل المشاكل الموقعية التي تعاني منها المراكز الصحية في مدينة أربيل .

سابعاً / التعريف بمنطقة الدراسة : بالنسبة لموقع منطقة الدراسة (مدينة أربيل) تقع من الناحية الإدارية ضمن قضاء مركز المحافظة الذي تعد من أحد الأقضية التابعة لمحافظة أربيل في إقليم كوردستان العراق، و يحدها من الشمال ناحيتي عينكاوة وبحركة، ومن الجنوب ناحية دارةتو، كما يحدها من الشرق ناحية كسنزان ومن الغرب ناحية رزكاري . فالموقع الجغرافي للمدينة أعطى له ميزة خاصة تميزه عن باقي المدن في إقليم كوردستان العراق؛ لكونه يشكل عاصمة لإقليم كوردستان العراق .

تحتل مدينة أربيل موقعاً متميزاً ، لكونه تشرف على سهل فسيح، ويتمثل بسهل أربيل حيث يعد هذا السهل ملتقى العديد من الطرق المهمة التي تربطها بالمراكز الرئيسية في محافظات إقليم كوردستان وبوسط وجنوب البلاد من جهة، وبالمدن المجاورة من جهة أخرى ، إن هذا الموضع أكسب المدينة مجموعة من

مقومات نموها الحالي وكان هذا عاملاً مساعداً على توسع المدينة عمرانياً، دون عراقيل طوبوغرافية . (محمد ، ٢٠٠٣ ، ص٨٦) كما يبدو أن المدينة تتوسط إقليماً سهلياً غنياً خصباً على هضبة مستوية يبلغ معدل ارتفاعها حوالي (٣٩٠) (الجنابي ، ١٩٨١ ، ص١٨-ص١٩) تقع المدينة فلكياً عند تقاطع خط طول (١ ،٢َ ،٠ ٤٤) شمالاً ومع دائرة عرض (ً ١ ،١٠َ ،٠ ٣٦) . وتتكون المدينة من (٨٤) حياً سكنياً موزعاً على (٦) بلديات، والبالغ مساحتهم معاً (١٤١٨٠) هكتاراً . (وزارة البلديات و السياحة ، ٢٠١٨) الخارطة رقم (١) ويصل عدد سكانها نحو (٩١٠٦٤٢) نسمة .(الهيئة العامة لإحصاء الإقليم ، ٢٠١٨)

الخارطة رقم (١) الموقع الجغرافي والفلكي لمنطقة الدراسة

المحور الأول / التوزيع العددي والنسبي للمراكز الصحية ومتغيراتها بحسب بلديات مدينة أربيل :

عرف (مارث) الجغرافية على أنها دراسة أين توجد الاشياء ؟ (الفرا، ١٩٨٠, ص٦٦) بمعنى أن توزيع أية ظاهرة جغرافية على سطح الأرض سواء أكانت طبيعية أم بشرية منتظمة أم دون انتظام يمكن دراستها ضمن مناهج علم الجغرافية (حسين ، ١٩٧٠ ، ص٤٨) ويشير ذلك إلى أن التوزيع جوهر العمل الجغرافي، بل ينظر إلى الجغرافية على أنه علم التوزيع المكاني للظواهر، فهي تدرس الظواهر المختلفة على سطح الأرض؛ لغرض وصفها وتحليلها وتفسيرها . (الشيخ، www.geotunis.org)

يعتبر التوزيع نقطة البداية، وخطوة لازمة لفهم سلوك أية ظاهرة جغرافية . (الخير ،٢٠٠٠ ، ص٣٤٠) و تحدد مكان تواجد الظواهر، فضلاً عن أنها تعكس مجموعة من العوامل الاقتصادية والاجتماعية و البيئية الكامنة وراء صورة التوزيع، وتوفر المعلومات الضرورية للمخططين وأصحاب القرار لتقدير الاحتياجات المستقبلية من تلك المؤسسات. بذلك أصبحت مهمة الجغرافيين تحديد الأقاليم المتباينة ودراستها والكشف عن شخصيتها وصفاً وتفسيراً.(فانكلبرج ، ١٩٧٤ ، ص١٣١) وكنتيجة لهذا التوزيع تظهر التباين المكاني لهذه البيانات من مكان لآخر ومن وقت لاخر . ولغرض بيان كفاءة التوزيع المكاني للمراكز الصحية في مدينة أربيل لابد من دراسة وتحليل واقع المراكز الصحية وتوزيعها الجغرافي .عموماً تمتلك المدينة (٣٤) مركزاً صحياً (٢٠) منها نموذجية و (٦) منها رئيسية و(٨) منها فرعية .(المديرية العامة لصحة محافظة اربيل ،٢٠١٨) (٢) كل صنف من هذه الأصناف له مواصفاته خاصة من الناحيتن المساحية والاستيعابية وقدرته على تقديم العلاجات، بالإضافة إلى حجم كوادره الطبية ومستوياتهم العلمية، ويتخذ هذا التصنيف من حجم السكان أساساً لتوفير هذا النوع من الخدمات، حيث يفترض إقامة مركز صحي فرعي لكل ١٠٠٠ – ٩٠٠٠ نسمة، ومركز صحي رئيسي لكل١٠٠٠٠ نسمة، أما معيار إقامة مركز صحي نموذجي فهو مركز واحد لكل٢٥٠٠٠ نسمة.(جمهورية العراق، وزارة الصحة، ٢٠١٠) تتوزع هذه المراكز على بلديات المدينة. ومن الخارطة رقم (٢) و الجدول رقم (١) يتبين ما يلي :

١. تتوزع المراكز الصحية بأعداد ونسب متقاربة في جميع البلديات ما عدا البلدية الخامسة بحيث تضم لوحدها (١١) مركزاً صحياً (٧) منها عبارة عن مراكز صحية نموذجية وواحد منها عبارة عن مركز صحي رئيسي و(٣) مراكز صحية فرعية، مشكلاً بذلك (٣٢,٣٥%) من حجم المراكز الصحية في مدينة أربيل، ويعزى ذلك الى مجموعة عوامل منها : الكبر المساحي للبلدية بحيث كانت تشكل اكبر بلدية في المدينة الى سنة ٢٠٠٣، قدم استثمار احيائها بالمقارنة بالبلديات الاخرى، و احتضانه للكثير من الدوائر الحكومية مثل كلية الشرطة و الجامعة و الملعب، وكل مؤسسة من هذه المؤسسات يملكون مركزاً صحياً فرعياً خاصاً بهم .

٢. تعتبر البلدية الخامسة أفضل البلديات في المدينة أربيل من ناحية أعداد ونسب متغيرات الخدمات الصحية ، تليها البلدية الرابعة، فيما تتساوى البلديات الأربعة الأخرى في الأهمية النسبية هذه .

٣. أكبر عدد من الأطباء العام في المراكز الصحية يظهرون في البلديتين الخامسة والرابعة بواقع (٦٨) و (٦٥) طبيباً على التوالي، ويستحوذان معاً على نسبة (٨,٧١%) من حجم الأطباء العامين في المدينة ، وتليها البلديتان السادسة والثانية وبواقع (٣٦) و (٣٢) طبيباً على التوالي وبنسبة (٤,٤٦%) من حجم الأطباء في مدينة أربيل، في حين لا تتعدى أعداد الأطباء العام ٢٠ طبيباً في حدود البلديتين الأولى و الثانية .

٤. تضم المراكز الصحية في حدود البلدية الخامسة (٤٦) طبيباً للاسنان بنسبة (١٥,٥٩%) من مجموع أطباء الأسنان في المدينة، تليها البلدية الرابعة وبواقع (٣٧) طبيباً ونسبة (١٢,٥٤%) من مجموع أطباء الأسنان.

٥. من مجموع (٥٦) طبيباً صيدلانياً في المراكز الصحية في المدينة يوجد (١٨) منهم بنسبة (٦,٠٦%) من مجموع أعدادهم في المدينة ضمن البلدية الخامسة، تليها البلديتان الرابعة والثانية وبنسبة (٤,٣٨%) و (٢,٦٩%) على التوالي ، بينما لا تضم البلديات الأخرى سوى (٥,٧٢%) من حجم أطباء الصيدلانيين في مدينة أربيل .

٦. أكبر عدد من الكوادر المختبرية في المراكز الصحية توجد ضمن حدود االبلديات الثالثة والخامسة و الرابعة وتستحوذ هذه البلديات معاً على (١٠,٩١%) من حجم الكوادر المختبرية في مدينة أربيل .

٧. هناك تقارب في توزيع ذوي المهن الصحية بين البلديات الأولى والثالثة والسادسة بحيث يتراوح عددهم بين (٤٥-٤٩) كادراً طبياً، إلا أن العدد يتجه صعوداً إلى أن يبلغ (١١٢) من ذوي المهن الصحية بنسبة (٥,٤٧%) في البلدية الخامسة من مجموعهم في المدينة ، و(٧٢) من ذوي المهن الصحية في البلدية الرابعة.

٨. يتراوح أعداد الممرضين ما بين (٤٢- ٤٨) ممرضاً في البلديات الأولى والثانية والثالثة ويستحوذون معاً على نسبة (٤%) من حجم الممرضين في المدينة ، بينما تستحوذ البلدية الخامسة منفردة على (٥,٣٤%) من حجم الممرضين في مدينة أربيل.

الجدول رقم (١)

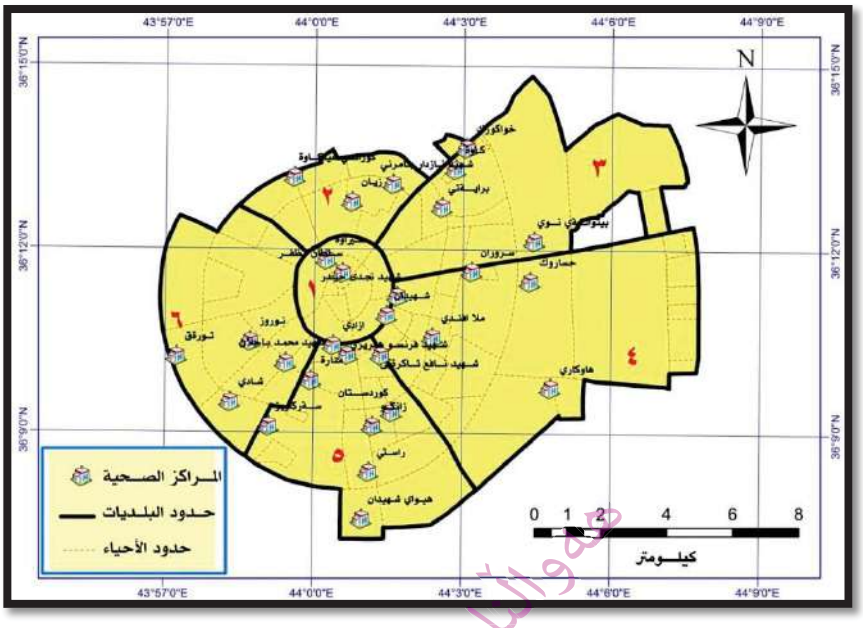
التوزيع العددي و النسبي للمراكز الصحية و متغيراتها بحسب البلديات في مدينة اربيل عام ٢٠١٨

البلدية	عدد المراكز	%	أطباء عام	%	أطباء الأسنان	%	أطباء صيدلة	%	كوادر المختبرية	%	ذوو المهن الصحية	%	الممرضون	%
الاولى	٤	١١,٧٦	٢٠	١,٣١	٢٣	٧,٨٠	٤	١,٣٥	٧	١,٠٦	٤٦	٢,٢٥	٤٢	١,٨٧
الثانية	٤	١١,٧٦	٣٢	١,١٠	٢٤	٨,١٤	٨	٢,٦٩	٩	١,٣٦	٣٦	١,٧٦	٤٨	٢,١٤
الثالثة	٥	١٤,٧١	١٩	١,٢٤	١٣	٤,٤١	٦	٢,٠٢	٢٦	٣,٩٤	٤٥	٢,٢٠	٤٢	١,٨٧
الرابعة	٥	١٤,٧١	٦٥	٤,٢٦	٣٧	١٢,٥٤	١٣	٤,٣٨	٢١	٣,١٨	٧٢	٣,٥٢	٩٣	٤,١٤
الخامسة	١١	٣٢,٣٥	٦٨	٤,٤٥	٤٦	١٥,٥٩	١٨	٦,٠٦	٢٥	٣,٧٩	١١٢	٥,٤٧	١٢٠	٥,٣٤
السادسة	٥	١٤,٧١	٣٦	٢,٣٦	١٨	٦,١٠	٧	٢,٣٦	٨	١,٢١	٤٩	٢,٣٩	٣٦	١,٦٠
المجموع	٣٤	١٠٠	٢٤٠	١٥,٧٢	١٦١	٥٤,٥٨	٥٦	١٨,٨٦	٩٦	١٤,٥٥	٣٦٠	١٧,٥٨	٣٨١	١٦,٩٥

المصدر: حكومة إقليم كوردستان العراق، وزارة الصحة، المديرية العامة لصحة محافظة أربيل، مديرية التخطيط ، شعبة الإحصاء، بيانات غير منشورة عن عدد منتسبي المراكز الصحية وأعدادها في مدينة أربيل لعام ٢٠١٨.

هەولێر بۆ کتێب

الخارطة رقم (٢) التوزيع الجغرافي للمراكز الصحية بحسب بلديات مدينة أربيل عام ٢٠١٨

الخارطة من عمل الباحث بالاعتماد على:

١. حكومة إقليم كوردستان، وزارة التخطيط ، هيئية إحصاء الإقليم، شعبة نظم المعلومات الجغرافية، بيانات غير منشورة عن حدود بلديات وأحياء مدينة أربيل لعام ٢٠١٨ .

٢. حكومة إقليم كوردستان العراق، وزارة الصحة، مديرية العامة لصحة محافظة أربيل ، مديرية التخطيط ، شعبة الإحصاء ،بيانات غير منشورة عن مواقع المراكز الصحية وأعدادها في مدينة أربيل لعام ٢٠١٨.

المحور الثاني / تقييم كفاءة المراكز الصحية في مدينة أربيل حسب معيار الزمن:

تعتبر المراكز الصحية واحدة من أهم مكونات نظام الرعاية الصحية، وتقدم خدماتها على مستوى أصغر وحدة إدارية في المنطقة متمثلة بالحي السكني، لذلك يجب أن تكون بالقرب من الوحدات السكنية، وأن تكون رحلة العلاج إليها

منخفضة. والمراكز الصحية غير مكلفة نسبيا ويمكن توزيعها بشكل جيد على مساحة المنطقة، على عكس المستشفيات التخصصية والتعليمية والعامة . (Jamtsho and Corner , 2014) و بما أن المراكز الصحية من الخدمات التي يجب توافرها على المستوى الحي السكني، فإن البحث عن كفاءتها المكانية وفق شبكة الشوارع بدلالة متغير الزمن المقطوع باستخدام السيارة في أغلب الأحيان تعطي نتائج مظللة لخضوعه لقيود الحركة على الشوارع؛ لذلك وجدنا أنه من الأفضل الاعتماد على متغير زمن المقطوع سيراً على الأقدام لكونها أكثر واقعية ولا يخضع لقيود الحركة على الشوارع والتي تؤثر بدورها على دقة النتائج؛ لأن الحصول على خدمات المراكز الصحية في العديد من الأحيان تكون أسرع سيراً على الاقدام مقارنةً باستخدام السيارة.

بالاعتماد على المعايير التخطيطية العراقية التي تفرض أن الشخص البالغ يمكنه السير بمعدل (٧٠) متراً في الدقيقة الواحدة، فإن زمن الرحلة بين الوحدة السكنية والمركز الصحي يجب ألاّ يتجاوز (١١) دقيقة. (جمهورية العراق، وزارة التخطيط ،١٩٧٧، ص٣١) وفق هذا المعيار سنحاول تقييم المراكز الصحية مكانياً، والجدير بالذكر أنه تم إزالة خاصية الممانعة على الشبكة أثناء التحليل؛ لأن سرعة حركة الإنسان ثابتة كما يمكنه السير حتى لو كانت الطرق مغلقة بوجه حركة السيارات، إضافة إلى عدم تاثره باتجاهات حركة السير، وبهدف التقييم المكاني وبعد إجراء التحليل أصبح لدينا الخارطة رقم (٣) والجدولين رقم (٢ ، ٣) و منها نستنتج مايلي :

١. بلغت المساحات المخدومة في مدينة أربيل وفق نطاقات خدمة المراكز الصحية بحسب زمن الوصول البالغة (١١) دقيقة، (١٥٠٥,٨٤) هكتاراً بنسبة (١٠,٦٢%) من المساحة الكلية للمدينة ، مغطيةً (٤٩٦٢٥) وحدة سكنية بنسبة (٢١,٦١%) من مجموع الوحدات السكنية في المدينة، ويشير ذلك إلى النقص الحاد الموجود في أعداد هذه المراكز بالإضافة إلى تداخل نطاقات خدمة بعضها، وبذلك بقيت مساحة قدرها (١٢٦٧٤,١٦) هكتاراً وبنسبة (٨٩,٣٨%) من مساحة المدينة خارج نطاقات الخدمة، وتضم (١٨٠٠٤٠) وحدة سكنية وبنسبة (٧٨,٣٩%) من مجموع الوحدات السكنية في المدينة .

٢. تأتي البلديتان الأولى في المرتبة الأولى من ناحية حجم المساحات والوحدات السكنية المخدومة، وبلغت المساحات الواقعة ضمن تغطية نطاق خدمة المراكز الصحية (٢٩٤,٩٥) هكتاراً بنسبة (٣٧,٨٦%) من مساحة البلدية، وتضم هذه المساحات المخدومة (٦٤٦٢) وحدة سكنية بنسبة (٥٣,٦٨%) من مجموع الوحدات السكنية في المدينة، ويعزى ذلك إلى صغر مساحة البلدية من جهة وانخفاض أعداد الوحدات السكنية فيها من جهة أخرى لكونها منطقة التجارة المركزية .

٣. يتبين أن قيم التحليل في البلدية الثانية سجلت قيماً متقاربة مع نتائج التحليل في البلدية الأولى ، وذلك للتشابه الكبير بين البلديتين من ناحية الخصائص المكانية لتوزيع المراكز الصحية و شبكة الشوارع و الخصائص المساحية و توزيع الوحدات السكينة .

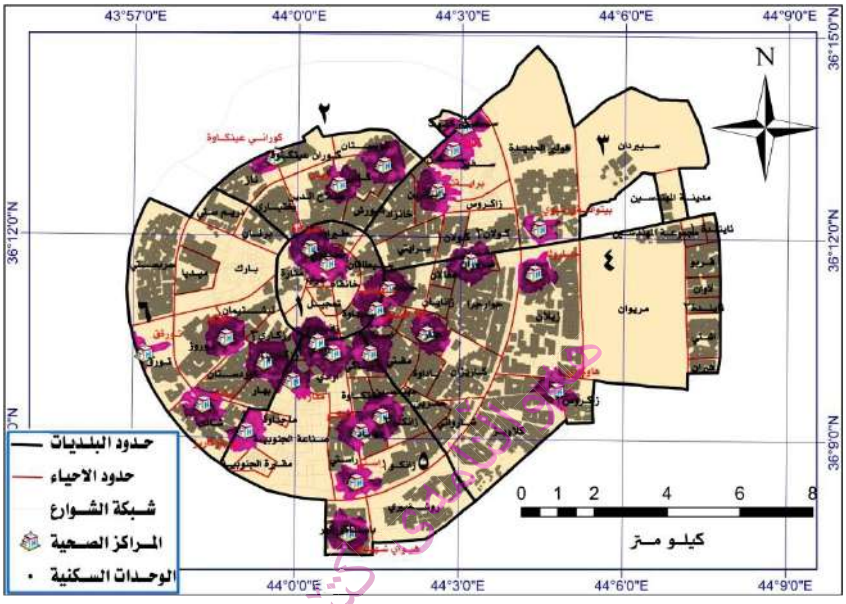
٤. تظهر نسب متدنية من المساحات الواقعة ضمن تغطية نطاقات خدمة المراكز الصحية في حدود البلديتين الخامسة والسادسة والبالغة (٤,٤٤% ، ٤,١٦%) من مجموع مساحة البلديتين على التوالي، إلا إنهما تضمان نسب عالية من الوحدات السكنية المخدومة والبالغة (٣٦,١٤%) و(٢٢,٤٣%) من مجموع الوحدات السكينة على التوالي، كنتيجة لكبر مساحة البلديتين وانخفاض أعداد الوحدات السكنية فيهما بالإضافة إلى ارتفاع المساحات المستخدمة للأغراض الترفيهية والإدارية ...إلخ .

٥. هناك تقارب في نسب المساحة والوحدات السكنية المخدومة في حدود البلديتين الثالثة والرابعة والبالغة نسب (١٠,٣١%) و (٩,٩٥%) على التوالي، إلا أن أكبر الأحجام للوحدات السكنية المخدومة في المدينة تظهر في حدود البلدية الرابعة والبالغة (١٣٦٣٤) وحدة سكنية، ولكن مع ذلك لا تتعدى نسبة (١٣,٩%) من مجموع الوحدات السكنية المخدومة في المدينة؛ وذلك لارتفاع أعداد الوحدات السكنية فيها.

هەولێر کتێبخانەی

الخارطة رقم (٣)

نطاق خدمات المراكز الصحية بدلالة متغير الزمن المقطوع سيراً على الأقدام
حسب بلديات مدينة أربيل عام ٢٠١٨

الخارطة من عمل الباحث بالاعتماد على: ١.حكومة إقليم كوردستان، وزارة التخطيط ، هيئية إحصاء الإقليم، شعبة نظم المعلومات الجغرافية، بيانات غير منشورة عن حدود بلديات وأحياء مدينة أربيل لعام ٢٠١٨.

٢.حكومة إقليم كوردستان العراق، وزارة الصحة، المديرية العامة لصحة محافظة أربيل، مديرية التخطيط ، شعبة الإحصاء، بيانات غير منشورة عن مواقع المراكز الصحية وأعدادها في مدينة أربيل لعام ٢٠١٨. المحور الثالث / تقييم كفاءة المراكز الصحية في مدينة أربيل حسب معيار المسافة :

الجدول رقم (٢)

مساحات و نسب نطاقات خدمة المراكز الصحية بدلالة متغير الزمن سيراً على الأقدام حسب البلديات في مدينة أربيل عام ٢٠١٨

البلدية	مساحة البلدية هكتار	عدد نطاقات الخدمة التي تصلها	المساحة المخدومة هكتار	نسبة المساحة المخدومة %	المساحة غير مخدومة هكتار	نسبة المساحة غير مخدومة %
الاولى	٧٧٩	٧	٢٩٤.٩٥	٣٧.٨٦	٤٨٤.٠٥	٦٢.١٤
الثانية	١٠٣١	٧	٢٤٠.٩٤	٢٣.٣٧	٧٩٠.٠٦	٧٦.٦٣
الثالثة	٣٠٠١	٧	٣٠٩.٤٥	١٠.٣١	٢٦٩١.٥٥	٨٩.٦٩
الرابعة	٤٥٦٣	٧	٤٥٤.٠١	٩.٩٥	٤١٠٨.٩٩	٩٠.٠٥
الخامسة	٢٣٨١	٩	١٠٥.٦٢	٤.٤٤	٢٢٧٥.٣٨	٩٥.٥٦
السادسة	٢٤٢٥	٧	١٠٠.٨٦	٤.١٦	٢٣٢٤.١٤	٩٥.٨٤
المجموع	١٤١٨٠		١٥٠٥.٨٤	١٠.٦٢	١٢٦٧٤.١٦	٨٩.٣٨

المصدر : قاعدة البيانات المستحصلة من تطبيق نطاق الخدمة وفق مفهوم تحليل الشبكات في نظم المعلومات الجغرافية

الجدول رقم (٣)

عدد الوحدات السكنية التي تصلها نطاقات خدمة المراكز الصحية بدلالة متغير الزمن سيراً على الأقدام في مدينة أربيل عام ٢٠١٨.

البلدية	عدد الوحدات السكنية	عدد الوحدات السكنية المخدومة	نسبة الوحدات المخدومة %	عدد الوحدات السكنية غير المخدومة	نسبة الوحدات غير المخدومة %
الاولى	١٢٠٣٧	٦٤٦٢	٥٣.٦٨	٥٥٧٥	٤٦.٣٢
الثانية	٢٣١٨٤	٦٤٠٣	٢٧.٦٢	١٦٧٨١	٧٢.٣٨
الثالثة	٢٦٧٦٤	٣٤٠٤	١٢.٧٢	٢٣٣٦٠	٨٧.٢٨
الرابعة	٩٨٠٥٢	١٣٦٣٤	١٣.٩٠	٨٤٤١٨	٨٦.١٠
الخامسة	٢٩٩٣٣	١٠٨١٧	٣٦.١٤	١٩١١٦	٦٣.٨٦
السادسة	٣٩٦٩٥	٨٩٠٥	٢٢.٤٣	٣٠٧٩٠	٧٧.٥٧
المجموع	٢٢٩٦٦٥	٤٩٦٢٥	٢١.٦١	١٨٠٠٤٠	٧٨.٣٩

المصدر : قاعدة البيانات المستحصلة من تطبيق نطاق الخدمة وفق مفهوم تحليل الشبكات في نظم المعلومات الجغرافية

المحور الثالث / تقييم كفاءة المراكز الصحية في مدينة أربيل حسب معيار المسافة :

لأجل إظهار المساحات المخدومة بالمراكز الصحية حسب البلديات في المدينة، ومدى سهولة الحصول عليها من قبل السكان، قمنا بإعداد الخارطة رقم (٤) والجدولين رقم (٤ و ٥) و اللذين يظهران قيم تحليل نطاقات خدمة المراكز الصحية بدلالة المسافة المقطوعة سيراً على الأقدام ووفق المسافة التخطيطية

والبالغة (٨٠٠) م ، (جمهورية العراق ، وزارة التخطيط ، ١٩٧٧، ص٣١) ومن البيانات جميعها نستنتج ما يلي :

١. يظهر تداخل شديد بين نطاقات خدمة المراكز الصحية في المدينة وفق المسافة التخطيطية البالغة (٨٠٠م)، وقد أثر ذلك في انخفاض حجم المساحات المخدومة وفق هذه المسافة، ومن الممكن أن ترتفع نسب المساحات والوحدات السكنية المخدومة لو اعيد النظر في توزيع هذه المراكز الصحية .

٢. تتباين عدد نطاقات خدمة المراكز الصحية الواصلة إلى بلديات منطقة الدراسة وتتراوح ما بين (٥) نطاقات خدمة في حدود البلدية الثانية و(٩) نطاقات للخدمة في حدود البلدية الخامسة.

٣. لا تشكل نسبة المساحة المخدومة من قبل المراكز الصحية وفق المعيار التخطيطي (٨٠٠م) سوى (١٧,٣%) من مجموع مساحة المدينة وتضم ما يقارب ربع (٢٣,١٩%) الوحدات السكنية في المدينة، بذلك بلغت مساحة المناطق غير المخدومة (١١٧٢٧) هكتاراً وبنسبة (٨٢,٧%) من مجموع مساحة المدينة، وتضم (١٧٦٤٠٩) وحدة سكنية بنسبة (٧٦,٨١%) من مجموع الوحدات السكنية في المدينة.

٤. أكبر النسب من المساحات والوحدات السكنية المخدومة ضمن نطاق الخدمة (٨٠٠) متر تقع في حدود البلدية الألى وبنسبة بلغت (٤٠,٢١%) من مساحة البلدية بواقع (٣١٣,٢٦) هكتاراً ، وتضم (٦٦٩٣) وحدة سكنية بنسبة (٥٥,٦%) من مجموع الوحدات السكنية في البلدية.

٥. بلغت المساحة المخدومة ضمن نطاق خدمة المراكز الصحية وفق المسافة التخطيطية (٨٠٠م) في حدود البلدية الثانية (٢٥٩,٥٧) هكتاراً وبنسبة (٢٥,١٨%) من مجموع مساحة البلدية، وتحتوي هذه المساحة على (٧٠٥٤) وحدة سكنية مشكلةً نسبة (٣٠,٤٣%) من مجموع الوحدات السكنية في البلدية، وبذلك تقع ما يقارب (٧٥%) من مساحة البلدية خارج نطاق خدمة المراكز الصحية وتضم أكثر من ثلثي الوحداتها السكنية.

٦. لا تتجاوز المساحات المخدومة من مساحة البلدية الثالثة وفق المسافة التخطيطية (٨٠٠)م أكثر من (٣٢٨,١٧) هكتاراً ما يشكل نسبة (١٠,٩٤%) من مجموع مساحة البلدية ، وتضم (٣٥٩٧) وحدة سكنية، وبنسبة (١٣,٤٤%) من مجموع عدد الوحدات السكنية في البلدية، وتظهر مساحات أخرى من البلدية تتجاوز نصف مساحتها لا تصلها نطاقات خدمة المراكز الصحية حتى بثلاث أضعاف المسافة التخطيطية، و تحتوي هذه المساحات على (٢٩٢٩) وحدة سكنية بنسبة (١٠,٩٤%) من مجموع الوحدات السكنية في البلدية .

٧. أدنى النسب من المساحات والوحدات السكنية المخدومة في مدينة أربيل وفق المسافة التخطيطية تظهر في حدود البلدية الرابعة والبالغة (١٠,٦٩%) من مجموع مساحة البلدية، وتضم (١٤٦٦٧) وحدة سكنية مشكلةً نسبة (١٤,٩٦%) من مجموع الوحدات السكنية في البلدية. و يعزى هذه الحالة الى مجموعة من العوامل منها : الكبر المساحي للبلدية ، اكثرية مساحاتها ضمت الى الحيز الحضري في الاونة الاخيرة ولا زالت غير مستثمرة ، بالاضافة الى انخفاض اعداد المراكز الصحية فيها . والجدير بالذكر أن البلدية الرابعة تأتي بالمرتبة الأولى من ناحية حجم المساحات التي لا تصلها أية نطاقات خدمة بواقع (٤٠٧٥,٢٦) هكتاراً وبنسبة (٨٩,٣١%) من مجموع مساحة البلدية ، وضمت أكبر عدد من الوحدات السكنية في المدينة والبالغ (٨٣٣٨٥) وحدة سكنية مشكلةً نسبة (٨٥,٠٤%) من مجموع الوحدات السكنية في البلدية.

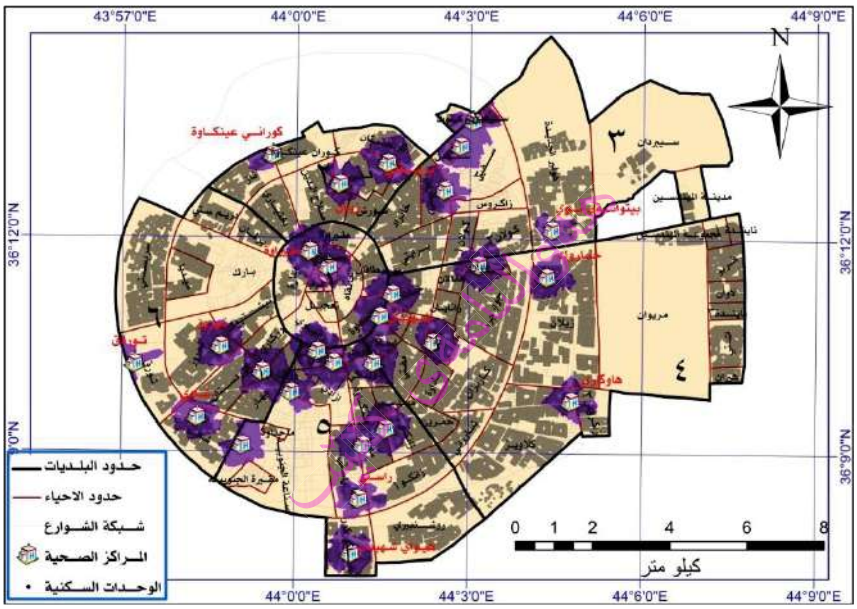
٨. ثاني أكبر المساحات المخدومة وفق المسافة التخطيطية في المدينة تظهر ضمن حدود البلدية الخامسة بواقع (٦٧٥,٤٣) هكتاراً، وبنسبة (٢٨,٣٧%) من مجموع مساحة البلدية، وتضم (١١٥٥٣) وحدة سكنية مشكلاً نسبة (٣٨,٦%) من مجموع الوحدات السكنية في البلدية كما تضم البلدية مساحات لا تصلها نطاقات الخدمة وتشكل نسبة (٧١,٦٣%) من مساحة البلدية وتضم (١٨٣٨٠) وحدة سكنية.

٩. بلغت المسافة بين (٩٦٩٢) وحدة سكنية والتي تشكل نسبة (٢٤,٤٣%) من مجموع الوحدات السكنية في البلدية السادسة والمراكز الصحية مسافة قدرها (٨٠٠)، وتنتشر هذه الوحدات على مساحة قدرها (٣٨٨,٨١) هكتاراً ما يشكل نسبة (١٦,٠٣%) من مجموع مساحة البلدية . مع ذلك تبقى مساحة قدرها

(٢٠٣٦,١٩) هكتاراً بنسبة (٨٣,٩٧%) من مجموع مساحة البلدية خارج نطاقات خدمة المراكز الصحية، وتضم (٣٠٠٠٣) وحدة سكنية بنسبة (٧٥,٥٨%) من مجموع الوحدات السكنية في البلدية .

الخارطة رقم (٤)

نطاقات خدمة المراكز الصحية بدلالة متغير المسافة التخطيطية (متر) حسب البلديات في مدينة أربيل عام ٢٠١٨.

الجدول رقم (٤)

مساحات و نسب نطاقات خدمة المراكز الصحية بدلالة متغير المسافة (متر) حسب البلديات في مدينة أربيل عام ٢٠١٨

البلدية	مساحة البلدية (هكتار)	عدد نطاقات الخدمة	المساحة المخدومة (هكتار)	نسبة المساحة المخدومة %	المساحة غير المخدومة (هكتار)	نسبة المساحة غير المخدومة %
الاولى	٧٧٩	٧	٣١٣.٢٦	٤٠.٢١	٤٦٥.٧٤	٥٩.٧٩
الثانية	١٠٣١	٥	٢٥٩.٥٧	٢٥.١٨	٧٧١.٤٣	٧٤.٨٢
الثالثة	٣٠٠١	٧	٣٢٨.١٧	١٠.٩٤	٢٦٧٢.٨٣	٨٩.٠٦
الرابعة	٤٥٦٣	٧	٤٨٧.٧٤	١٠.٦٩	٤٠٧٥.٢٦	٨٩.٣١
الخامسة	٢٣٨١	٩	٦٧٥.٤٣	٢٨.٣٧	١٧٠٥.٥٧	٧١.٦٣
السادسة	٢٤٢٥	٨	٣٨٨.٨١	١٦.٠٣	٢٠٣٦.١٩	٨٣.٩٧
المجموع	١٤١٨٠		٢٤٥٢.٩٨	١٧.٣٠	١١٧٢٧.٠٢	٨٢.٧٠

المصدر : قاعدة البيانات المستحصلة من تطبيق نطاق الخدمة وفق مفهوم تحليل الشبكات في نظم المعلومات الجغرافية

الجدول رقم (٥)

عدد الوحدات السكنية التي تصلها نطاق خدمة المراكز الصحية ونسبها % بحسب البلديات بدلالة متغير المسافة في مدينة أربيل عام ٢٠١٨.

البلدية	عدد الوحدات السكنية	عدد وحدات السكنية المخدومة	نسبة الوحدات المخدومة %	عدد الوحدات غير المخدومة	نسبة الوحدات غير مخدومة %
الاولى	١٢٠٣٧	٦٦٩٣	٥٥.٦٠	٥٣٤٤	٤٤.٤٠
الثانية	٢٣١٨٤	٧٠٥٤	٣٠.٤٣	١٦١٣٠	٦٩.٥٧
الثالثة	٢٦٧٦٤	٣٥٩٧	١٣.٤٤	٢٣١٦٧	٨٦.٥٦
الرابعة	٩٨٠٥٢	١٤٦٦٧	١٤.٩٦	٨٣٣٨٥	٨٥.٠٤
الخامسة	٢٩٩٣٣	١١٥٥٣	٣٨.٦٠	١٨٣٨٠	٦١.٤٠
السادسة	٣٩٦٩٥	٩٦٩٢	٢٤.٤٢	٣٠٠٠٣	٧٥.٥٨
المجموع	٢٢٩٦٦٥	٥٣٢٥٦	٢٣.١٩	١٧٦٤٠٩	٧٦.٨١

المصدر : قاعدة البيانات المستحصلة من تطبيق نطاق الخدمة وفق مفهوم تحليل الشبكات في نظم المعلومات الجغرافية

الاستنتاجات : توصلت الدراسة الى جملة استنتاجات و كما يلي :-

١. يظهر عدم التوازن في توزيع المراكز الصحية في مدينة أربيل بين بلدياتها، بحيث تعتبر البلدية الخامسة أفضل البلديات في المدينة أربيل من ناحية أعداد ونسب متغيرات الخدمات الصحية فيها، ومن ثم تليها البلدية الرابعة .

٢. لا تغطي نطاقات خدمة المراكز الصحية في مدينة أربيل وفق عامل الزمن سوى مساحة قدرها (١٥٠٥,٨٤) هكتاراً، وبنسبة (١٠,٦٢%) من المساحة الكلية

للمدينة، ولا تضم هذه المساحة سوى (٤٩٦٢٥) وحدة سكنية وبنسبة (٢١,٦١%) من مجموع الوحدات السكنية في المدينة.

٣. وفق نتائج تحليل نطاقات خدمة المراكز الصحية وفق عامل المسافة ولا تشكل نسبة المساحة المخدومة من قبل المراكز الصحية سوى (١٧,٣%) من مجموع مساحة المدينة وتضم نسبة (٢٣,١٩%) الوحدات السكنية في المدينة.

٤. بحسب نتائج كلا التحليلين يظهر تداخلاً واضحاً بين نطاقات خدمة المراكز الصحية وبالأخص في الأحياء القديمة من المدينة.

٥. إن ما يقارب (٧٥%) من مساحة المدينة تقع خارج نطاقات خدمة المراكز الصحية وفق عاملي (الزمن والمسافة)، وتضم هذه المساحات غير المخدومة الغالبية العظمى من الوحدات السكنية في المدينة .

٦. أما من ناحية كفاءة الحصول على الخدمات المراكز الصحية من قبل السكان على مستوى البلديات فتأتي البلدية الأولى والثانية في المراتب المتقدمة، نتيجة لصغر المساحتهما وارتفاع عدد المراكز الصحية وانخفاض الأعداد السكانية فيهما. و تأتي كل من البلديتين السادسة والخامسة في المرتبتين الثالثة والرابعة على التوالي، نتيجة لكفاءة شبكة الشوارع فيهما، وقرب الوحدات السكنية من المؤسسات الصحية.

أما البلديتان الرابعة والثالثة فتأتيان في المراتب الأخيرة، وذلك لمجموعة من الأسباب، أهمها: كبر المساحات غير المستثمرة في البلديتين وعدم مدها بشبكات الطرق بالإضافة إلى عدم اكتمال الشوارع السريعة في هذين البلديتين والتي لا زالت في طور البناء بالإضافة إلى كبر الأحجام السكانية والوحدات السكنية ناهيك عن انخفاض عدد المراكز الصحية.

التوصيات / توصي الدراسة بما يلي :

١. يستوجب العمل على إنشاء قاعدة بيانات صحية لمدينة أربيل، والعمل على تحديثها باستمرار للاستفادة منها في مثل هذه الدراسات، ولمتابعة الكفاءة الوظيفية لمؤسسات الخدمات الصحية في مدينة أربيل .

٢. من الضروري العمل على اعادة توزيع المراكز الصحية الحالية مستقبلاً؛ لأن أكثريتها تعاني من التداخل من نطاقات خدمتها، ومن الضروري خلق التوازن في توزيعها وجعلها متوافقة مع مساحة البلديات ووحداتها السكنية؛ وذلك لأجل خلق العدالة في الوصول إلى هذه المؤسسات من قبل السكان.

٣. يستوجب الإسراع في رفع أعداد المراكز الصحية، لكي يتوافق مع الحجم الوحدات السكنية و سكاني للمدينة وفق المعايير التخطيطية لتاسيس المراكز الصحية، وتوفيرها للمواطنين بشكل يسير .

٤. من الضروري التركيز على إعادة تخطيط للخدمات الصحية في حدود البلديتين الثالثة والرابعة، لكونهما من أكثر البلديات افتقاراً بخدمة المراكز الصحية في المدينة .

الهوامش

(١) تعد هذه الدراسة جزءًا مستلاً من أطروحة دكتوراه بعنوان العلاقات المكانية بين شبكة النقل وكفاءة الخدمات الصحية في مدينة أربيل ، أعدت من قبل عمر حسن حسين الرواندزي ، جامعة دهوك ، فاكلتي العلوم الإنسانية، قسم الجغرافية ، ٢٠١٨ ، غير منشورة .

(٢) ١. المراكز الصحية النموذجية والتي خصص لها طبيب عام وصيدلي وطبيب أسنان وعدد من ذوي المهن الصحية والممرضين والقابلات لتوليد النساء الحوامل، وهي مجهزة بمختبر وصيدلية ووحدة الاشعة والسونار، ووحدة أسنان، وتقدم الخدمات التشخيصية والعلاجية المتيسرة لتشخيص وعلاج الأمراض الفصلية مثل: الإنفلونزا، والتهاب اللوزتين، والمجاري البولية، وفقر الدم لدى الحوامل، والإسهال والتهاب الأذن الوسطى خاصة لدى الأطفال، فضلاً عن تقديم الرعاية الصحية للحوامل والصحة المدرسية بما في ذلك بعض خدمات التحصين ومعالجة الجروح البسيطة.

٢.المراكز الصحية الرئيسية والتي هي أدنى مرتبة من المراكز الصحية النموذجية وتقدم فيها نفس الخدمات الطبية التي تقدم في المراكز الصحية النموذجية، ما عدا البعض منها مثل: (التصوير الإشعاعي والولادة والرعاية الصحية للحوامل وخدمات التحصيين ضد الأمراض). وتتكون ملاكها الطبي من الأطباء العام والأسنان والصيدلانين والكوادر

المختبرية بالإضافة إلى ذوي المهن الصحية والممرضين ولكنها أقل عدداً من المراكز النموذجية.

٣.المراكز الصحية الفرعية ويدار بواسطة ذوي المهن الصحية والممرضين، وتكاد تخلو من الأطباء على الملاك الدائم إلا بعض الزيارات التي تنضم من قبل أطباء المراكز الصحية الرئيسة وفق جدول عمل أسبوعي، ويحظى ببعض الأجهزة الطبية البسيطة، وتقدم فيها بعض الخدمات الطبية العلاجية الأساسية.

للاستزادة يراجع : حكومة اقليم كوردستان العراق، وزارة الصحة، معايير فتح المستشفيات والمراكز الصحية، القسم الهندسي، بيانات غير منشورة ٢٠١٠.

مصادر الدراسة :

اولاً / الكتب :

- بشير عباس العلاق، دليل كتابة التقارير،الدار العربية للموسوعات، بيروت، ١٩٨٦.
- خليل اسماعيل محمد ، اربيل دراسات ديموغرافية اقتصادية ، مطبعة وزارة الثقافة ، اربيل ، ٢٠٠٣
- صفوح الخير، الجغرافية موضوعها و مناهجها وأهدافها، دار الفكر العربي ، دمشق ،٢٠٠٠ .
- صمويل فان فانكلبرج ، الجغرافية في قرن العشرين دراسة لتقدمها وأساليبها وأهدافها واتجاهاتها ، ترجمة د.محمد سيد غلاب و محمد مرسي أبو الليل، مطابع الهيئة المصرية العامة للكتاب ، القاهرة ، ١٩٧٤ .
- عبدالرزاق حسين ، الإطار النظري للجغرافية، مطبعة إيمان، بغداد ، ١٩٧٠ .
- ماجد محمد شعلة و حسام محمد صابر ، "الشبكات (دراسة تطبيقية في نظم المعلومات الجغرافية – الشبكات السطحية و الهندسية) "، مطبعة وادي ، دمنهور ، ٢٠١٣ .
- محمد أزهر سعيد السماك و أخرون، أصول البحث العلمي،مديرية دار الكتب للطباعة والنشر، جامعة الموصل، ١٩٨٦.

هەوالنامەی کتێب

- هاشم خضير الجنابي ، مدينة اربيل دراسة في جغرافية الحضر ، مطبعة جامعة البصرة ، البصرة ، ١٩٨١ .

ثانياً / الاطاريح الجامعية :

- منى ستار إبراهيم الزبيدي، الكفاءة المكانية والوظيفية لاستخدامات الأرض التعليمية والدينية في مدينة تكريت، رسالة ماجستير مقدمة إلى مجلس كلية التربية /جامعة تكريت، ٢٠٠٥.

ثالثاً / الابحاث و الدوريات العلمية :

- باقر حسن هاشم و عماد نوري شبر ، "استخدام نظم المعلومات الجغرافية (GIS) لقياس سهولة الوصول الى الخدمات العامة في مدينة الحلة ، مجلة جامعة بابل للعلوم الهندسية" ، العدد ٢ ، المجلد ٢٤ ، ٢٠١٦ .
- محمد علي الفرا، علم الجغرافيا دراسة تحليلية نقدية في المفاهيم والمدارس والاتجاهات الحديثة في البحث الجغرافي , نشرة دورية محكمة تصدرها قسم الجغرافية بجامعة الكويت والجمعية الجغرافية الكويتية, العدد٢٢, ١٩٨٠.

رابعاً المنشورات الحكومية :

- اقليم كوردستان العراق ، وزارة البلديات و السياحة ، مديرية العامة لبلديات مدينة اربيل ، شعبة نظم المعلومات الجغرافية ، بيانات عن عدد بلديات مدينة اربيل و مساحاتها ، ٢٠١٨ ، بيانات غير منشورة .
- اقليم كوردستان العراق ، وزارة التخطيط ، الهيئة العامة لإحصاء إقليم كوردستان ، شعبة نظم المعلومات الجغرافية .
- إقليم كوردستان العراق، وزارة الصحة، المديرية العامة لصحة محافظة أربيل ، مديرية التخطيط ، شعبة الإحصاء ،بيانات غير منشورة عن عدد منتسبي المراكز الصحية وأعدادها في مدينة أربيل ٢٠١٨.
- حكومة اقليم كوردستان العراق، وزارة الصحة، معايير فتح المستشفيات والمراكز الصحية، القسم الهندسي، بيانات غير منشورة ٢٠١٠.

هەواڵنامەی کێبڕکێ

- إقليم كوردستان، وزارة التخطيط ، هيئة إحصاء الإقليم، شعبة نظم المعلومات الجغرافية، بيانات غير منشورة عن حدود بلديات وأحياء مدينة أربيل لعام ٢٠١٨ .
- جمهورية العراق، وزارة التخطيط ، هيئة التخطيط الاقليمي، أسس ومعايير مباني الخدمات العامة، بغداد ،١٩٧٧.
- جمهورية العراق، وزارة الصحة، معايير فتح المستشفيات والمراكز الصحية، القسم الهندسي، بيانات غير منشورة ٢٠١٠.

خامساً / المواقع الالكترونية :

- ئامال بنت يحيى عمر الشيخ، تحليل نمط توزيع الحدائق العامة النموذجية في مدينة جدة باستخدام تقنية نظم المعلومات الجغرافية ، بحث منشور على الموقع الالكتروني ، www.geotunis.org بتاريخ ٢٦-٤-٢٠١٠.

سادساً / الاطالس :

- هاشم ياسين حمدامين حداد، وسردار محمد عبدالرحمن، وهوشيار محمدامين خوشناو، ئةتلَةسي هةريَمي كوردستاني عيراق، عيراق و جيهان، كؤمثانياي تيَ نوس بؤ ضاثةمةني وكاري هونةري، ض١ ، هةوليَر، ٢٠٠٩ ، لا٣٩.

سابعاً / المصادر باللغة الانجليزية :

- Huairen Ye , Geography of Health Care Access: Measurement, Analyses and Integration, PhD Thesis , University of Tennessee , USA , 2016 , (Unpublished(

- S. Jamtsho and R. J. Corner , Evaluation of spatial accessibility to primary healthcare usisng GIS , Annals of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, Technical Commission II Symposium, 6 – 8 October 2014, Toronto, Canada

.

هەلسەنگاندنی کارایی فرمانی بنکە تەندروستیەکانی شاری هەولیر بە پێی چەمکی شیکردنەوەی تۆری و بە پشتبەستن بە گۆراوەکانی کات و ماوە

پوختە

دەکریت گرفتی لیکۆلینەوە پوخت بکەینەوە لە لاوازی ئاست وپلەی پەیوەندی شوینی نیوان تۆری ریگاکان وسروشتی دابەشبوونی بنکە تەندروسیتەکان لە چوارچیوەی سنووری شارەوانی شاری هەولیردا ، کە بە هۆیەوە کیشەی فرمانی سەریهەلداوە، وسەرجەمیان پەیوەستن بە تایبەتمەندی شۆینی تۆری ریگاکان وبنکە تەندروسیتەکانی شاری هەولیر .

هەر بۆیە ئامانجی ئەم لیکۆلینەوەیە بنیات نانی نمونەیەکە بۆ ئەوەی بەکاربیت لە پلاندانان ودوبارە پلانداریشتنەوە بۆ تۆری ریگاکان و پەیوەندیان بە پلاندانانی خزمەتگوزاریە تەندروستیەکان .

بە پشت بەستن بەوەی باسکرا ئەو تۆیژینەوەیە گریمانەی سەرچاوەی گرتوە لەوەی تۆری ریگاکان رۆلیکی کارا ناگیرن لە گەیشتن بە کارایی شۆینی بۆ پیشکەش کردنی خزمەتگوزرای تەندروستی لە شاری هەولیر، هەروەها لیکنەچوون هەیە نیوان کاتی راستەقینە بۆ گەیشتن بە دامەزراوەکانی خزمەتگوزاری تەندروستی و سوود وەرگرتن لیان بە بەراوورد بە پیوەرە پلانیەکان .

وشەکلیلییەکان: کارایی فرمانی ، خزمەتگوزاری تەندروستی ، سیستەمی زانیاریە جوگرافیەکان ، شیکاری تۆری ، شاری هەولیر .

Evaluating the functional efficiency of the health centers in Erbil according to the concept of network analysis in terms of time and distance variables

Abstract

The problem of the study is that there is a decrease in the level and degree of spatial relationship between the network of streets and the nature of the spatial distribution of health centers within the municipal boundaries of the city of Erbil, resulting in functional problems related to the spatial characteristics of the street network on the one hand and the location of health centers in the city on the other hand.

Therefore, the study aims to create a model that can be used in the planning and re-planning of the street network and its relationship to the planning of health.

Based on this, the study suggests that street networks do not play an effective role in achieving the spatial efficiency of the provision of health services in the city, and the lack of real-time compatibility to reach institutions

Key words: functional efficiency, health services, GIS, network analysis, Erbil city.

https://www.doi.org/10.31918/twejer.1921.10

e-ISSN (2617-0752) p-ISSN (2617-0744)

فاعلية الليل من خلال الثنائيات الضدية في نصوص بشرى البستاني الشعرية

خەونامەی کتێب

م. م. حسين مجيد حسين
جامعة صلاح الدين- كلية اللغات
hussien.hussein@su.edu.krd

ملخص

تروم هذه الدراسة الموسومة بـ(فاعلية الليل من خلال الثنائيات الضدية في نصوص بشرى البستاني الشعرية) الوقوف على تجليات فاعلية الليل في الجمع بين الثنائيات المتقابلة في نصوص الشاعرة بشرى البستاني، وذلك بوصف الليل الفضاء الزمني القادر على خلق العلاقة بين طرفي الثنائية ووضعهما في كفتين متقابلتين، بحيث يؤدي إلى إضفاء صبغة جمالية على النص وخلق حالة من التعمق الفكري والتفاعل الشعوري لدى المتلقي.

الكلمات المفتاحية: (فاعلية، الليل، الثنائيات الضدية).

هەواڵنامەی کێبڕکێ

فاعلية الليل من خلال الثنائيات الضدية في نصوص بشرى البستاني الشعرية

المقدمة

يمثل الليل مكوناً وجودياً يمتلك خصوصيات تؤهله ليكون محفزاً على قول الشعر وموضوعاً له، فالشعر تعبير عن خلجات النفس وتدفقات الوجدان، والليل هو صانع الحراك الوجداني وفضاء التأمل لدى الإنسان والغوص في أعماق ذاته، ومن هنا يكون الليل رافد الحشد الشعوري والتأهيل النفسي لقول الشعر، ويمثل هذا الرابط النفسي والوجداني مكمن علاقة الليل بالشعر، تلك العلاقة التي عبّر عنها الشعراء في نتاجاتهم الشعرية، وتناولها النقاد بالبحث والتقصّي. أما بخصوص الشاعرة بشرى البستاني* فإن الليل يمثل موضوعاً رئيساً في تجربتها الشعرية، إذ يتمظهر الليل في صور متعددة وسياقات متباينة في ديوانها، مما يجعل نتاجها الشعري جديراً بالقراءة المتأنية بحثاً عن دلالات الليل وما يبعثه من إيحاءات فنية، وبالوقوف عند سياقات حضور الليل نلحظ تجليات فاعليته من خلال الثنائيات الضدية على نحو واضح.

تكمن أهمية الدراسة في محاولتها الكشف عن الفاعلية التي يتمتع بها الليل في نصوص بشرى البستاني الشعرية، وتجليات تلك الفاعلية من خلال الثنائيات الضدية، إذ تسعى الدراسة إلى إظهار قدرة الليل على الجمع بين طرفي الثنائية وحشدهما في سياق واحد، وذلك من خلال ربط الطرفين بعلاقات دلالية وخطوط إيحائية.

تقوم الدراسة على خطة متمثلة في تمهيد وثلاثة مباحث، يلقي التمهيد الضوء على مفهوم الثنائيات الضدية وفاعليتها الأدائية في النصوص الشعرية، أما المباحث الثلاثة فتتناول تجليات فاعلية الليل من خلال الثنائيات الأكثر حضوراً في شعر بشرى البستاني، إذ يتناول المبحث الأول فاعلية الليل من خلال ثنائية الحياة والموت، بينما يقوم المبحث الثاني على دراسة فاعلية الليل من خلال ثنائية الحضور والغياب، في حين يكون المبحث الثالث مخصصاً لدراسة فاعلية الليل من خلال ثنائية الفرح والحزن، وتقفو المباحث الثلاثة خاتمة تتضمن أهم النتائج التي توصلت إليها الدراسة.

التمهيد: مفهوم الثنائيات الضدية وفاعليتها الأدائية

شغلت الثنائيات الضدية بال الإنسان وأخذت مساحة واسعة من تفكيره منذ بدايات وجوده على الكرة الأرضية، وذلك لأن الفكر الإنساني يعتمد في كثير من نشاطاته على التضاد وحوار الحدود المتقابلة، كما أن الكون بظواهره المتعددة وعناصره المتباينة يحتوي على عدد كبير من الثنائيات التي تجذب انتباه الإنسان وتحفزه على التدبر في تلك الظواهر التي تشكل جزئيات هذا الكون المعجز.

تنبثق أهمية الثنائيات الضدية في قدرتها على الجمع بين المتضادَين في سياق واحد، مما توفر إمكانية الموازنة بينهما من خلال إنتاج تصور معرفيّ شامل حول الصفات التي يمتلكها طرفا التضاد(الديّوب، ٢٠١٧، ص١٦١)، وذلك لأنّ كلا الطرفين "يلقي بظلاله على الآخر فيبرز ملامحه ويزيده وضوحا وجلاء"(خليل، ٢٠١١، ص١٣٦).

إن حقيقة الوجود تحتوي على تضاد مستمر بين الظواهر والأمور، ممّا يؤدي إلى إنتاج القوة المحركة لاستمرار الحياة وتطورها، ومن هنا يشكل التضاد الخيط الجامع بين طرفي الثنائية، "فهذان الطرفان تربطهما رابطة التضاد"(الديّوب، ٢٠١٧، ص١٦)، ومظاهر الحياة كلها ناتجة عن تلك الشبكة من العلاقات التي تتنامى وتتحرك بين قطبي الثنائية داخل بنية واحدة، وحين تجمع علاقة التضاد بين طرفين متقابلين فهي تدخلهما في علاقة تواز وانسجام، "وبهذا الشكل لا يتناقضان بل يتكاملان"(الديّوب، ٢١٠٧، ص١٦).

عرفت البلاغة العربية التضاد ودرسته تحت مصطلحات الطباق والمقابلة والتكافؤ، إلا أن تناولها لهذه البنية الشعرية لم تكن تتسم بالشمولية والعمق، إنما حدد الدرس البلاغي القديم وظيفة التضاد في تزيين الكلام وتنميقه، وذلك باعتباره من البديع الذي هو "علم يعرف به وجوه تحسين الكلام"(القزويني، ١٩٩٨ ص٣١٧)، وكان عبدالقاهر الجرجاني ذا نظرة استثنائية تجاه وظيفة هذه البنية الشعرية، إذ أخرجها من إطار الزخرفة اللفظية ووضَعها في الموقع اللائق بها قائلاً: "وهل تشك في أنه يعمل عمل السحر في تأليف المتباينين حتى يختصر لك بُعد ما بين المشرق والمغرب، ويجمع ما بين المشتم والمعرق، وهو يريك للمعاني المماثلة بالأوهام شبهاً في الأشخاص الماثلة، والأشباح القائمة، وينطق لك

الأخرس، ويعطيك البيان من الأعجم، ويريك الحياة في الجماد، ويريك التئام عين الأضداد، فيأتيك بالحياة والموت مجموعين، والنار والماء مجتمعين، كما يقال في الممدوح هو حياة لأوليائه موت لأعدائه، ويجعل الشيء من جهة ماءً ومن أخرى ناراً"(الجرجاني، ٢٠٠١، ص١٠٠) ، مما يدل على إدارك هذا الناقد لأهمية التضاد بوصفه بنية جوهرية لا يمكن الاستغناء عنها في تشكيل الصورة الشعرية.

انبعث الاهتمام بالثنائيات الضدية في العصر الحديث من منظور فكري وفلسفي، ومن ثم انتقل هذا الاهتمام إلى الدراسات الأدبية، ويعد البنيويون رواد هذا الطرح في النقد الأدبي، إذ ترتكز البنيوية على استنتاج الدلالة من خلال البحث عن العلاقات التي تربط قطبي الثنائيات الضدية داخل النص الأدبي(الديوب، ٢٠١٧،ص١٣١)، وينحدر هذا المفهوم في الدراسات البنيوية من بحوث كلود ليفي شتراوس حول الأساطير، وتتضمن فكرة الثنائيات الضدية ذاتها مركزية نظام معين أو وجوده، وتعد هذه الدلالة الثنائية ثابتة ومنظمة في أعين البنيويين وغير ثابتة ومحطمة بالنسبة لما بعد البنيويين(شتراوس،١٩٧٧، ص١٧٠).

ينطلق احتفاء الأدب بالثنائيات الضدية من منظور بحثه عن الأدوات المتباينة لتحقيق أعلى درجات الشعرية في نصوصه، وتتجلى شعرية الثنائيات الضدية في خلق مسافة التوتر الناتج عن وجود شعورين مختلفين داخل مكونات النص الأدبي، مما يؤدي إلى صراعات ذات أبعاد نفسية ووجدانية تثير وعي المتلقي وتحرك ذائقته الجمالية عبر الجمع بين عناصر متضادة داخل بنية واحدة، وتتميز بنية الشعر المعاصر بارتكازها على مسألة الانفعال والتوتر وليست الزخارف اللفظية والطلاسم الشكلية(أدونيس، ١٩٧٨، ص١٨).

لا تنحصر أهمية الثنائيات الضدية في إثارة المتلقي وتحريك ذائقته الجمالية فحسب، إنما يتمثل دورها في المساهمة الفعلية في دفعه نحو تتبّع مسارات التقابل بغية الوقوف عند حدوده ومقاصده في النص الأدبي، وذلك بحثاً عن دلالات جديدة ناتجة عن شبكة العلاقات الموجودة، لأن العلاقة بين المتضادين هي علاقة مقلقة ينفعل بها المتلقي ويتحرك لفهم الدلالات المتداخلة الناتجة عن هذه الشبكة من المعاني المتضادة(عبدالمطلب، ٢٠٠٢، ص١٤٩) ، وبذلك يتجاوز التضاد مجرد الجمع بين مفردتين متعاكستين إلى تضاد موقف ورؤيا، الأمر الذي يمنح المتلقي

متعة التأمل والبحث عن علاقات جديدة ومثيرة، ومن هنا فإنّ الثنائيات الضدية تُمدّ النص الأدبي بالحركة التي تستوعب في صلبها مفارقات الحياة التي تغني النص الشعري بالإثارة والعمق.

تشكّل الثنائيات الضدية آلية مهمة لمقاربة النصوص الأدبية وتحليلها، وينبثق ارتكاز المناهج النقدية الحديثة على الثنائيات الضدية من منظور مساهمتها الفعّالة في الكشف عن البنى المهيمنة على النص، وأثرها الكبير في تجسيد الدلالة وإبرازها، إذ إن معرفة الأشياء لا تتمّ في ضوء معرفة خصائصها الأساسية فقط، إنما تتجلى ذلك في ضوء تمايزها وتقابلها، فالكلمة لا تحمل معناها في ذاتها، إنما يكمن معناها في وجود ضدها(الغذامي، ١٩٨٥، ص٣٠).

تمثل الثنائيات الضدية عنصراً جوهرياً من عناصر تشكيل القصيدة المعاصرة وتحقيق شعريتها، "فالتضاد تركيب بنائي ينهض على طرفين متنافرين على مستوى السطح متضافرين على مستوى العمق لإنتاج دلالة شعرية ذات كثافة وقوة تصل بالنص الشعري إلى قمة سحره وتمايزه عن طريق حركة التفاعلات بين طرفي التضاد"(بني عامر، ٢٠٠٥، ص٥٠)، ويصل بعض النقاد بآرائهم إلى القول بأن شعرية القصيدة المعاصرة تختزل في التضاد، بحيث "ترتفع درجة الشعرية في النص بازدياد درجة التضاد فيه"(الديوب، ٢٠١٧، ص١٥٩)، وذلك لأن فلسفة الصورة تقوم على التقابل المؤدّي إلى النسج والتماسك داخل مكونات النص الشعري.

تكمن إستراتيجية الثنائيات الضدية في العمل على إثراء النص الشعري وإضفاء التشابك والعمق عليه، وإبعاده عن التشظي والنظرة السطحية، لإن وفرة الثنائيات الضدية في النص الأدبي دليل على انسجامه وتماسكه، "فكل نسق يقف مقابل نسق آخر تضاداً وتشاكلاً، لينتهي إلى التآلف والتكامل والتناغم في وحدة منسجمة"(جمعة، ٢٠٠٥، ص٥٤)، مما يؤدي إلى تعميق البنية الفكرية للنص بالحركة الجدلية بين الثنائيات المتقابلة، وذلك على خلاف النظرة التي ترى طرفي الثنائيات منفردين لا تربطهما أيّ علاقة.

المبحث الأول: فاعلية الليل من خلال ثنائية الحياة والموت

تشكل ثنائية الحياة والموت أهمّ الأسئلة الوجودية وأكثرها تعقيداً في الفكر الإنساني، وذلك لارتباط هذه الثنائية بحقيقة الحياة التي تُمثل أعزّ ما يملكه الإنسان، وحقيقة الموت التي تجسد القضية الكبرى التي أثارت حيرة الإنسان وأظهرت عجزه، إذ يجد هذا الكائن الواعي نفسه واقفاً بين الحياة والموت، فيحب الحياة ويتجانس مع مظاهرها، ويبحث عن الخلود فيها بكل ما أوتي من علم، بينما يرى في الطرف المقابل أن الموت هو قدره المحتوم الذي لا مفرّ منه، وهاجسه المرعب الذي يلاحقه في كل خطوة يخطوها، ولا بدّ أنه سيقع يوماً في شركه(مشوح، د ت، ص٢٠).

تمثّل ثنائية الحياة والموت قضية الإنسان الكبرى مهما كان معتقده الديني أو درجة رقيّه الفكري والحضاري، وذلك لأن قوانين هذه الثنائية ومعادلاتها تشمل الإنسانية جميعاً دون النظر إلى تلك الاعتبارات، ومن هنا غدا البحث في أصل الحياة ولغز الموت مقّسماً على تخصّصات مختلفة من علم الأديان والفلسفة والأدب والعلوم الطبيعية وغيرها، وبما أن الشعراء هم أكثر الناس تأملاً في حقيقة والوجود والعدم، فيتمظهر هذا التأمل في نتاجهم الشعري، ليكون الشعر بذلك لساناً معبراً عن مشاعر الإنسان وخلجاته النفسية تجاه قضية الحياة والموت(هلال، ٢٠٠٥، ص١٣).

يأخذ التأمل في ثنائية الحياة والموت حيزاً واسعاً في نصوص بشرى البستاني الشعرية، وذلك بسبب مرور بلدها (العراق) بصراعات عنيفة طالت مدتها، وحروب حاصدة لأرواح الأبرياء، ممّا جعلتها شاهدة على احتكاك مستمر بين الحياة والموت، وتمثل الأسلحة والآلات الحربية الوسيلة الأساس لهذا الاحتكاك، كما نلمس ذلك في قصيدة (الصواريخ) التي يكون الخطاب فيها موجهاً إلى الصواريخ التي تسلب السكون من الليل وتهدي الموت إلى الإنسان:

"سَيدتِي..

ليلكِ مفتونٌ بالألعاب النّاريةِ

والبَرق..

وحَفيفِ الإسْعافاتِ،

وحمى الصَعق..

والإنسانُ مدينٌ لك بالنزفِ وبالحرقِ،

وتقطيعِ الأوصالْ

والأحياءُ السكنيةُ من حضن النومْ

تنهض ذعراً..

تبحث عن شيء رطبٍ،

ينزف من عضوٍ،

ينزف من طفل، من سيدةٍ،

أو رجلٍ لم يكمل حلمه.."(البستاني، ٢٠١٢، ص٣١٦).

يتكئ النص على أسلوب المفارقة لتجسيد حجم المعاناة الناتجة عن الحرب التي تجرد الليل من مظاهر الفرح والحياة الهنيئة وتجعله فضاء الفزع وكابوس الموت، فإذا كانت شعوب الدنيا تقضي أوقاتاً ممتعة بمشاهدة الألعاب النارية فإن الناس في بلد الشاعرة عندهم ألعاب نارية كذلك، إلا أنها من نمط مختلف، فهي تنزف الدماء وتحرق الأجساد وتقطع الأوصال والأحياء السكنية، وبذلك فهم يعيشون في ظل تلك الألعاب في ذعر وخوف على عكس بقية بلدان العالم، كما أن مشاركة حواس البصر والسمع واللمس في الإحساس بمظاهر الموت تجسّد كثافة تلك المظاهر وانتشارها على نطاق واسع، إذ تؤدي نيران الصواريخ التي تُرى في الليل إلى سقوط القتلى والجرحى، فيُسمع صوت سيارات الإسعاف التي تنقلهم إلى المستشفيات، ويُلمس هناك حمى الصعق، وهكذا تزهق الحرب أرواح الناس دون النظر إلى الفوارق العمرية أو الجنسية، إذ يخرج الدم بوصفه علامة على الحياة من جسم طفل وسيدة كما يخرج من جسم رجل غارق في نومه.

إنّ اختيار الليل فضاءً لمشاهد الأحداث يشكّل وجهاً آخر من أوجه سعي النص إلى تجسيد أهوال الحرب وشدة وقعها على الذات، فالليل الذي جعله الخالق سكناً للإنسان يكون في ظلّ شبح الحرب مصدراً لخوفه وقلقه، إذ يقضي صوت الصواريخ ودويّ الإسعافات على مظاهر سكون الليل وهدوئه، ومن هنا تتجلّى

فاعلية الليل في استقطاب ثنائيتي الحياة والموت، فتتحول مظاهر الحياة في ليالي الحرب إلى علامات على الموت.

يمثّل الإعلان عن بدء القصف أو الغارة الليلية حدّاً فاصلاً بين الحياة والموت، إذ يكون الجسم المليء بالنشاط والحركة في انتظار تحوّله إلى جثّة هامدة عند دقّ الصافرة، نلمس تجليات هذا التحوّل السلبي في قصيدة (بانتظار القصف):

"دَقّت الصافرةْ.

هو الوقتُ لا ينقضي

يقطعُ الوقتُ أوردَتي

.... من سيموتُ بآخرِ الليلِ:

طفلي،

أخي،

جارتي؟

يدُ من سوف تقطعُ في آخرِ الليلِ،

أو ساقِه؟

جسم مَنْ سيُهشّم؟" (البستاني، ٢٠١٢، ص٣٤١).

يملأ سماع صافرة الإنذار في الليل عالم الذات الداخلي فزعاً وخوفاً على فقدان الأحبة، ويتمظهر مستوى الخوف والقلق لديها في الإحساس بتوقف سير الزمن النفسي المنبثق من اعتماد المعايير السايكولوجية التي يقاس فيها الوقت بالقيم الذاتية وليست المعايير الموضوعية، فبما أن الذات تعيش حالة من الفزع فهي لا تحسّ بما يجري حولها من الأحداث، إنما تنتظر مرور تلك اللحظات الصعبة عليها بلهفة كبيرة، ومع "انعدام الإحساس بالتعاقب أو التغيير فإن الزمن يكون بطيئاً والساعات تكون أطول"(مندلاو، ١٩٩٧، ص١٤٠)، إنّ عدم الإحساس بانقضاء الوقت علامة على انشغال طاقات الذات الشعورية بالخوف على الأحبة، كما يوظّف النص السؤال لتعميق جدلية الحياة والموت، إذ يجسّد السؤال عن الحبيب الذي سيقع في شرك الموت صعوبة انتظار لحظات احتكاك

الحياة بالموت، وبقاء السؤال مفتوحاً في نهاية المقطع الشعري يوحي بامتداد هذا الاحتكاك واستمراره .

إذا كان هاجس الموت يشكل خوف الإنسان وقلقه المستمرينِ فإن مجيئه في اللحظات التي يعيشها المرء راضياً عن الحياة ومطمئناً إليها يزيد من صعوبة هول الموت، كما نجد ذلك في قصيدة (بيروت):

"وفِي الشارع الأفقيِّ أجوبُهُ ليلاً وأنت معي

وحديثٌ يُتمتمُ بيني وبينكَ عن خطرِ العنفِ،

عن بهجةِ الحبِّ،

... وتبسِمُ،

أبسِمُ

تذبلُ كفي بكفكَ،

قلبي حزينٌ

يخافك قلبي

يَخافُ بِعادَكَ،

أنتَ تُحسُّ هواجس روحي، تشدّ يدي

طعنَةٌ عبرَ صدريَ تعبُرُ،

دمعٌ يجفّ" (البستاني، ٢٠١٢، ص٤٧٩).

إن وجود العاشقَينِ معاً في مشهد رومانسي من خلال سيرهما تحت سكون الليل لقضاء بعض الأوقات يمثّل اللحظة الجميلة التي لا تتكرر بالنسبة لهما، وتتجسد علامات الرضا عن الحياة والفرح بها في نمط كلام العاشقينِ وموضوع حديثهما، وذلك فضلاً عن لغة الجسد وتضاريس وجهيهما (وحديث يتمتم...،عن بهجة الحب، تبسم أبسم، تشد يدي)، ومجيء الموت المعبّر عنه في النص بـ(طعنة عبر الصدر) في تلك اللحظة لإعلان انتهاء اللقاء والحياة معاً يضاعف من مرارة هذا الحدث المخيف وصعوبة وقعه عليهما.

هەواڵنامەی کێبڕکێ

يشكّل حديث العاشقَين عن خطر العنف وبهجة الحب المعادل الموضوعي لثنائية الحياة والموت، وذلك بوصف الحب مكوناً رئيساً من مكونات حياة لائقة بالإنسان، والعنف تخطيطاً للقضاء على هذه الحياة والسير نحو الموت، ومن هنا فإن مجيء الموت إلى العاشقين في الوقت الذي يعيشان أجمل لحظات رومانسيتهما يمثل نهاية عملية للحديث النظري الذي دار بينهما في مستهل النص عن خطر العنف وبهجة الحب، فقد عاشا حالتين متضادتين في لحظات قلائل.

في الطرف المقابل من حب الحياة وكره الموت قد تؤدي قساوة الظروف التي يمرّ بها الإنسان إلى أعلى درجات الشعور باليأس والملل، فينظر إلى الموت كمخلّص من مرارة هذه الحياة وآلامها، وتتجسد هذه النظرة في قصيدة (ورقات صغيرة في الحزن)على نحو بيّن:

"... كلّ ليل ألفَ مرة..

نَرتمي في ذِمة الحبلِ المدلّي

نعبدُ الموتَ على أذيالِه.. نجثو.. نصلّي..

آه لكن لا نَموت" (البستاني، ٢٠١٢، ٦٣٩).

إن تحوّل الحياة من فضاء لتحقيق أحلام الإنسان ورغباته إلى سجن يذوق فيه ألواناً من الإهانة والعذاب يؤدّي به إلى تغيير النظرة من الحياة والنفور منها، ويتمثّل اللجوء إلى الموت السبيل الوحيد لتحقيق هذه الغاية، وبما أن اللغة الشعرية تمتاز بخروجها عن الأسلوب المباشر والمألوف بغية تعميق البعد الجمالي والفني، فإن النص يلجأ إلى توظيف مجازية اللغة الشعرية للإيحاء بدرجة كره الشاعرة للحياة ورغبتها في الموت، وذلك من خلال استخدامها لفعلي(نعبد ونصلي) تجاه الموت، إذ أن العبادة والصلاة تحملان أقصى درجات المحبة والرغبة، ومن هنا يولّد عدم التمكّن من الحصول على الموت الحسرة العميقة والآهات الناتجة عن شعور الذات بالخيبة. ويُلحظ تجاوز حب الموت رغبة فردية ليكون مطلباً جماعياً، وذلك من خلال اللجوء إلى صيغة الجمع في الأفعال المستخدمة لهذا الغرض (نرتمي، نعبد، نجثو، نصلي).

قد يؤدي امتداد مضايقات الحياة وتكاليفها إلى تمسك الذات بمبدأ حب الموت وتمني لقائه، ففي قصيدة (نداءات سرية) تتجسد هذه الرغبة في النظر إلى الموت كصوت شجيّ يوقظ الذات من رقاد الحياة:

"يوقِظني الموتُ على صوتِ العصافيرِ
التي تنداحُ في الظلامْ
توقظني كفّ غصونٍ
كلّما أثقلها الحزنُ
هوتْ
فوقَ جبيني،
تنشدُ السلامْ" (البستاني، ٢٠١٢، ص٣٨٣).

يجسّد النص قلب معادلة الحياة والموت نتيجة للآلام الكثيفة التي أثقلت كاهل الحياة، فإذا كان الموت يشبه النوم في النظرة المألوفة فأن الحياة في النص تتحول إلى نوم ثقيل يكون الموت استيقاظاً منه على صوت العاصفير، كما يتمثل الموت في كفّ ناعمة لغصون خضراء توقظ الذات، وذلك من خلال توظيف الاستعارة المكنية في تشبيه الغصون بإنسان يقوم بوظيفة الإيقاظ، وإن اتّخاذ النصّ من الموت معشوقاً يُرجى وصاله، إلى جانب لجوئه إلى الطبيعة وعناصرها في صوره الشعرية (... في الظلام، صوت العصافير، كف غصون) يقرّبه من الاتجاه الرومانسي الذي يرى من الموت مخلّصاً لآلام الحياة وعذابها، ويدعو إلى الرجوع إلى الطبيعة والتماس الصفاء والجمال في أحضانها (سعيد، ١٩٨٦، ص٢٦).

إن عدم حضور الليل في أسطر المقطع الشعري بلفظه لم يقلل من تجليات فاعليته، لإنّ النص قد عوّض عن هذا الغياب بإحضار علامتين دالتين على حضوره الفعّال، هما: الظلام الذي تنداح العصافير في ظلّه، والنوم العميق الذي يأتي الموتُ ليوقظ الذات منه، إذ إن الظلام حالة فلكية يقترن ظهورها بظهور الليل، كما يمثّل الليل الوقت الطبيعي للنوم، ومن هنا فإن إيحاء النص بكون الليل

فضاء زمنياً لأحداث المشهد بدلاً من التصريح بذلك يمثل سعياً منه وراء تمكين شعرية النص من خلال الابتعاد عن التعبير المباشر.

المبحث الثاني: فاعلية الليل من خلال ثنائية الحضور والغياب

تمثل ثنائية الحضور والغياب تقابلاً جمالياً قائماً على ربط العناصر الظاهرة المدرَكة بالعناصر المخفية غير المدركة، ويسهم الانطلاق من منظور الحضور والغياب في رسم حدود الزاوية التي نستطيع أن نوسع بها رؤيتنا لمقاربة النص الشعري، وذلك بوصف الشعر فناً رؤيوياً يعبر عن تأمل الإنسان في مكامن الكون والوجود، وهو الأمر الذي ترتكز عليه النظرية الشعرية المعاصرة، ليتجاوز هذا الجنس الأدبي حدود الزخرفة اللفظية نحو التركيز على كثافة النص وتشابك علاقاته(عزام، ٢٠٠١، ص٢٢).

إن احتواء النص الشعري على أبعاد غائبة في مقابل الأبعاد الحاضرة يمثّل جانباً مهماً من جوانب جماليات هذا النص وثرائه الدلالي، إذ إنّ تعدد مستويات النص يحثّ المتلقيَ على التأمل في أنساقه المتباينة من أجل الكشف عن دلالات مبطنة لا تستسلم بسهولة، بل تحتاج إلى الرؤيّة وإعمال الفكر، ويعد استكناه مستويات النص من المفاتيح الأساس لمقاربته والكشف عن بنيته الفنية، ومن هنا فإن النص الشعري المعاصر يتسم بالعمق والثراء بقدر وجود ثنائية الحضور والغياب في تكوين بنيته(خمري، ٢٠٠١، ص١٢).

تنماز نصوص الشاعرة بشرى البستاني باحتوائها على تقابلات بيّنة بين عناصر حاضرة وأخرى غائبة، وتشكل هذه التقابلات ملمحاً أسلوبياً وفنياً مجسَداً في ديوانها، ويكون الليل ذا فاعلية كبيرة في استقطاب الحضور والغياب، ويمكن الاستشهاد على ذلك بقصيدة (السيدة) التي يتجلى فيها حضور الشوق واللهفة إلى رؤية الحبيب وغياب ذاته:

"في الليلِ اكتملت مائدة الإفطارْ..

أشرقَ وجهُ البيتِ الموحشْ

نفضَ الشجرُ الغضُّ أزهارهُ

والأولادْ..

حولَ المائدةِ التفوا،

يَنتظرونَ الغَيّابْ

طُرق البابْ

كان الصمت شفيفاً ينبضُ

كان الشباكُ

مرتجفاً يَهفو

فتحَ البابْ

لم يدخل غيرُ نسيم الشارع" (البستاني، ٢٠١٢، ص٢٧٣).

يتمتع الشوق إلى رؤية الحبيب الغائب بحضور فعّال داخل الأسطر الشعرية، إذ لا تنحصر مظاهر هذا الشوق في الأولاد بوصفهم كائنات إنسانية حساسة في تأثرهم ببُعد الأحبة وتمنيات لقائهم، إنما تنتقل إلى مكونات البيت الجامدة فتمنحها مشاعر إنسانية من خلال توظيف آلية الأنسنة القائمة على إضفاء صفات الإنسان على الجماد، فيكون وجه البيت مشرقاً فرحاً بسماع خبر مجيء الحبيب، كما يتجسد تأثر الشجر بهذه الفرحة في فض أزهاره، وكلما يقترب موعد وصول الغائب المنتظر تتسع دائرة مظاهر الفرح، وتصل أوجها حين يُطرق الباب ويَظن الجميع أن الطارق هو الحبيب، فيرتجف شباك البيت فرحاً بوصوله وخوفاً من مكروه قد يحول دون اللقاء، وفي الطرف المقابل لحضور هذا الشوق الكبير يُلحظ طول غياب ذات الحبيب، وما وصول اللهفة إلى أعلى مستوياتها إلا نتيجة للانتظار الطويل، لأن الاشتياق يزداد مع طول الانتظار، وقد أدّى طول غياب ذات الحبيب إلى غياب اسمه كذلك، وذلك بوصف الاسم الدال المباشر على المسمّى، إذ لا نجد له اسماً في النص، إنّما تكون التسمية مأخوذة من الوصف الغالب عليه وهو الغياب، وإن مجيء الكلمة على صيغة (فَعّال) الدالة على المبالغة يأتي لترسيخ هذا المعنى والتأكيد عليه(السامرائي، ٢٠٠٧، ص٩٤)، ويمثل الليل البنية الزمنية الجامعة لثنائية الحضور والغياب، كما يمثل البيت الفضاء المكاني الذي يحويهما.

قد تظهر فاعلية الليل في القدرة على الجمع بين الحضور والغياب لكن في زمنين مختلفين، إذ إن حضور الشيء الذي كان مجسّداً في الماضي يتسم بالغياب في الحاضر الآني، ونلمس هذا النمط من الثنائية في قصيدة (صواريخ آخر الليل):

"وعِطركَ ذاك الذي كان يُطلِقه الليلُ

فوقَ جِراحي

يلوحُ ليَ الآن حقلاً من الطائراتِ التي تتوعَّدُني

في المساءِ"(البستاني، ٢٠١٢، ص١٤٩).

يقوم النص على نسج ثنائية الحضور والغياب بين الماضي والحاضر، إذ إن عطر الحبيب كان يتمتع بالحضور في الليالي الماضية، لكنه يغيب في الوقت الحاضر وينوب عنه حقل من الطائرات، يسعى النص إلى تجسيد المفارقة بين الماضي والحاضر من خلال الدال الزمني المباشر عليهما (كان- الآن)، فحضور الحبيب في الماضي كان يسكن جروح الأنا الشاعرة وآلامها، بينما يشكل غيابه في الوقت الحاضر عالَماً من الجزع المعبر عنه بوجود حقل من الطائرات التي تتوعدها، وإن الماضي الذي يستحضره الذات في الحاضر الآني قد تحول إلى جزء غير منفصل من شعورها ووعيها، لأن "الشعور بالأنا أو الوعي ليس شيئاً غير الذاكرة فحسب"(الحبابي، ١٩٩٣، ص٣٩)، ومن هنا لم تبق تلك الذكريات حبيسة هذا الماضي الغابر، إنما أصبحت قرينة الذات في لحظات الحياة كلّها.

إن تعبير النص عن حضور الحبيب في الماضي بحضور عطره تحمل دلالة رقي هذا الحبيب وتميزه، إذ إن استخدامه المستمر للعطر قد حوّله من ذات مجسدة إلى عطر محض، كما يحمل هذا التعبير الإشارة إلى اهتمام الذات الشاعرة بهذا الحبيب وبالأمور المرتبطة به، فاهتمامها بمعرفة نوع العطر الذي يستخدمه جعلها تتعرف عليه بمجرد استنشاق عطره قبل أن ترى ذاته، وإن العطر بدلالته على الهناء والسكون والطائرات بدلالتها على الحرق والدمار يعمق الفجوة بين الماضي والحاضر، كما أن حضور عطر الحبيب في الليل يحمل دلالة درجة فعاليته في تسكين جروح الأنا الشاعرة والحد من آلامها، لأن آلام الجروح تشتد في الليالي، وقدرة هذا العطر على تسكينها يدل على فعّاليته وقوة تأثيره.

يمثل عالم الإنسان الداخلي منبع أمنياته وتطلعاته نحو حياة أفضل، بينما تشكل الظروف المحيطة به عالمه الواقعي الذي يعيشه، وفي أحيان كثيرة تكون الهوة شاسعة بين العالمين، وقد تتجسد هذه المفارقة في ثنائية الحضور والغياب، إذ يكون الشيء حاضراً في العالم النفسي وغائباً في الواقع المعيش، نلمس هذه المعادلة بين العالمين في قصيدة (أدور حواليك نهراً):

"في الليالي الطويلة أنهضُ

في وهدة الحلمِ

أفتحُ أبوابَ بيتي لكفٍّ مشردةٍ

وجَبين بَليلْ

تنامُ على كتِفي،

فوقَ صَدري تنامُ الطيورُ الذبيحةُ،

....من وراءِ الحدودِ تجيء الدروغُ

مدججة باللغاتِ الغريبة،

فأقفلُ أبوابَ بيتي"(البستاني، ٢٠١٢، ص٢٦٥).

إن امتلاء عالم الذات الداخلي بمشاعر الشفقة والرحمة التي توقظها من نومها العميق في الليل لتفتح أبواب البيت على المشردين والسائلين، لكن حين تفتحها تتفاجأ بغياب هؤلاء الذين أحضرهم في عالمه الداخلي، وتتمتع بدلاً منهم الدروع المدججة باللغات الغربية بالحضور خلف الأبواب، يسعى النص من خلال الإشارة إلى مجيء أصحاب الدروع الواقفين خلف أبواب البيت من وراء الحدود وغرابة اللغات التي يتحدثون بها إلى الإيحاء بأنهم غرباء وغير مرغوبين لدى الساكنين في الدار، وإنما فرضوا أنفسهم بالقوة، لذلك لا تستأنس بهم الذات ولا تشعر في قربهم بالأمان، فتلجأ إلى إغلاق الباب في وجوههم، ويتسم اختيار الليل مسرحاً للأحداث بالعمق الدلالي وتناسبه مع الغاية المقصودة، لأن الضعفاء (جبين بليل، كف مشردة، الطيور الذبيحة) يكونون أكثر احتياجاً إلى الإيواء والسكن في الليل، ويأتي وصف الليل بأنه طويل ووصف الجبين الذي تُفتح الأبواب من أجله بأنه بليل، للإيحاء بأن القرّ والظلام قد ضاقا الخناق على المشردين الذين يحتاجون

إلى بيت يؤويهم وحضن يدفئهم، فالليالي الطويلة هي الليالي الشتائية المظلمة نتيجة اختفاء القمر والنجوم وراء أمواج الغيوم، كما تكثر فيها الأمطار التي تبلل المتواجدين خارج البيوت فيتعرضون لبرد قاتل.

لا تقتصر فاعلية الليل في قدرته على الجمع بين ثنائية الحضور والغياب فقط، إنما يمهد لظهور ثنائيتين أخريين في النص الشعري، وهما ثنائيتا الانفتاح والانغلاق والأنس والوحشة، إذ إن المشاعر الإنسانية تحث الذات الشاعرة على فتح أبواب البيت على المشردين الذين لا يأويهم مكان في الليالي، بينما تواجد الدروع في العالم الواقعي يضطرها لإغلاق تلك الأبواب، كما تتجسد ثنائية الأنس والوحشة من خلال المشردين الذين تستأنس بهم الذات من جهة (جبين بليل، كف مشردة، الطيور الذبيحة)، والدروع التي تحس في قربها بالوحشة والاختناق في الجهة المقابلة.

قد يتمتع الطرف الغائب في مشهد الأحداث بحضور قويّ على مستوى الفضاء الكتابيّ للنص الشعري، ففي قصيدة (الليل) يستحوذ وجه الحبيب الغائب في مشهد الأحداث على مساحة واسعة في الأسطر الشعرية، وذلك من خلال العلامات اللغوية الدالّة عليه:

"في الساعاتِ الأولى

أبحثُ عن وجهكَ عبرَ مِلفاتِ الظلمةِ

تحجبهُ عني صحراءُ الليلِ الهابطِ

فوقَ الروحِ

..... تتلقّفني الساعاتُ الوسطى،

تدهمُني الخمرةُ بالوجدِ

تميدُ الشرفة

تهفو بي نحوَ الأعلى

غلائلُ نومي

ترفعُني نحوَ الأفق القدسيِّ

هەواڵنامەی کێبڕکێ

أراكَ غريباً

وَأراكَ شفيفاً حدّ الهمس،

.... في أخرى الساعاتْ

ندخلُ في طيّاتِ الكونِ معاً

ونغيبْ..." (البستاني، ٢٠١٢، ص٢١٥).

تتسم ملفات الظلمة التي تبحث الذات الشاعرة من خلالها عن وجه الحبيب بالحضور، بينما يكون وجه الحبيب غائباً، ومع مرور ساعات الليل يتعمق غيابه، ففي الساعات الأولى منه يكون إحضاره مرجواً ممكناً، بينما في الساعات الوسطى من الليل يخرج هذا الاحتمال من حيز الإمكان، وذلك حين تختفي علامات التعرف عليه فيكون غريباً ولا يمكن رؤيته على صورته الحقيقية، إنما يتمظهر في صور يصعب فيها التثبت من حقيقته، وفي الساعات الأخيرة من الليل بدلاً من تمكن الذات الشاعرة من إحضار وجه الحبيب يجذبها هو إلى عالم الغياب فيتحدان معاً ويدخلان في الغياب المطلق.

إذا كان وجه الحبيب يتسم بالغياب على مستوى الأحداث، وتتمتع ملفات الظلمة بالحضور الفعال، فعلى مستوى حضور العلامات اللغوية الدالة عليهما نجد العكس، وذلك بوصف اللغة "الوسط الذي تجري فيه لعبة الحضور والغياب" (دريدا، ٢٠٠٥، ص١٣٤)، إذ يكاد يتفرد وجه الحبيب بالحضور في الأسطر الشعرية من خلال الضمائر الدالة عليه (وجهك، تحجبه عنّي، أراك غريباً، أراك شفيفاً، ندخل معاً، نغيب)، بينما يسكت النص عن نقل فعاليات ملفات الظلمة، وبذلك تتحول إلى الغائب على مستوى الفضاء الكتابي للنص، ويأتي تبادل الأدوار هذا بين ثنائية الحضور والغياب استجابة لحضور وجه الحبيب في عالم الذات الداخلي، إذ يغطي الاشتياق إلى رؤية وجه الحبيب فضاء هذا العالَم، ويسير النص على خطى رغبة الذات في إحضار هذا الوجه المحبب على مدى أسطر النص.

قد تمثل ثنائية الحضور والغياب وجود الفجوة بين الواقع والادعاء، وذلك حين يكون إلقاء الضوء على الادعاء والصياح مقصوداً بهدف تحويل الانتباه عن الواقع المرير ومحاولة إخفائه، ففي قصيدة (الردة) يتمتع الزهو والافتخار بالنصر بحضور فعال، في الوقت الذي يكون النصر غائباً:

"في ليل النصرِ وكنتُ أضمُّ إليَّ الأرضْ

عريانة تحضنُ زهوَ المنتصرينْ.

كانت أزهار الرفضْ..

تساقطُ شوكاً مجروحَ العِرقْ

يا وطني المذبوحَ بإكليل النصرْ.

النصرُ،

النصرُ،

النصر متى؟"(البستاني، ٢٠١٢، ص٥٨٢).

يعمل النص على تجسيد اختلال الموازين من خلال الإشارة إلى تحول لب الأشياء وأصولها إلى قضايا هامشية، والاحتفاء بالمظاهر والقشور بدلاً من ذلك، ففي الوقت الذي تغيب الغاية المقصودة المتمثلة في النصر يتمتع الزهو والافتخار بهذا النصر الموهوم بالحضور، ومن هنا يضع النص اليد على مكمن تخلف الشعوب والأفراد وفشلها في السير نحو الغاية المنشودة، والذي يتمثل في التعلق بآمال وهمية وإنجازات لم تر النور بعد، بدلاً من الاعتراف بالحقائق المرّة والعمل على إصلاح الأخطاء، وبما أن الوعي يمثل "المجمل الكلي للعمليات الفعلية التي تشترك إيجاباً في فهم الإنسان للعالم الموضوعي ولوجوده الشخصي"(الخطيب، ٢٠٠٢، ص١٢٧)، فإن النص يكشف عن وعي الشاعرة بمآسي الأرض التي تشكو إليها، الأمر الذي يدفعها نحو الانتقاد اللاذع للواقع المزري بغية الكشف عن مواقع الاختلال ومحاولة تصحيحها.

إن إدراك الشاعرة عمق المعاناة الناتجة عن التظاهر بالنصر مع غياب تجلياته على أرض الواقع يحثّها على البوح بالحقيقة المرّة المتمثلة في كون الوطن مذبوحاً بإكليل النصر، وذلك من خلال توظيف تقنية المفارقة التي تمنح النص الشعري العمق والإثارة عن طريق تجسيد التناقض الموجود في القضية، فإذا كانت وظيفة الإكليل كامنة في التزيين (ابن منظور،١٤١٤هـ ، ص ٥٩٦/١١)، فإنه يتحول في زمن اختلال الموازين إلى وسيلة لذبح الوطن، كما يحثّها تكرار كلمة النصر على مدى أسطر النص إلى السؤال الجاد عن موعد النصر الغائب

الذي طال انتظاره، ومن هنا تحثّ الشاعرة المتلقي على تحرّي الحقائق وعدم الانجرار وراء الادّعاءات الفارغة، لأن من طبيعة السؤال هزّ القناعات الثابتة وحثّ الذات على التأمل وإعادة النظر من الموقف تجاه المعادلة المطروحة.

المبحث الثالث: فاعلية الليل من خلال ثنائية الفرح والحزن

يعد الشعور بالفرح والحزن من المظاهر النفسية البارزة لدى الإنسان، إذ يكون الفرد فرحاً مسروراً أحياناً، ويتعرض لأنواع من الأحزان والهموم في أحيان أخرى، والفرح عبارة عن حالة إيجابية يشعر فيها المرء بالمسرة والارتياح وتترك آثاراً إيجابية على صحته النفسية والبدنية، بينما يعد الحزن حالة سلبية يشعر فيها بالضيق والاستياء وتؤثر سلبياً على بعدَيه النفسي والبدني(السيد وآخرون، ٢٠٠٩، ص٣٤١)، ومن هنا تشكل ثنائية الفرح والحزن تقابلاً نفسياً يُضيف نوعاً من التوازن إلى عالم الإنسان الداخلي.

إن الإحساس بالفرح والحزن يمثّل سمة مشتركة بين الناس جميعاً، إلّا أن الانفعالات النفسية تكون أكثر بروزاً وأقوى تدفقاً لدى الشعراء، وذلك بسبب حسهم المرهف ورقّة أحاسيسهم تجاه المواقف والأحداث، تتراوح أسباب الفرح والحزن لدى الشاعر بين أسباب فردية ناتجة عن ظروف معينة يمرّ بها في حياته الشخصية وأخرى جماعية تتعلق بالنكسات والانتصارات التي تقع على مجتمعه، وقد تتوسع لديه الدائرة فتكون أفراحه وأحزانه عبارة عن أفراح الإنسانية وأحزانها(مندور، دت، ص ٦٩).

يعد انطلاق الشاعر من أحاسيسه وما يختلج عالمه الداخلي من عواطف وانفعالات الملمح البارز في مسيرة الشعر المعاصر، وتعد تجربة بشرى البستاني الشعرية من التجارب الغنية بالطابع النفسي والوجداني، إذ يحتلّ الشعور بالفرح والحزن مساحة كبيرة من ديوانها، نجد تجليات هذه الثنائية في قصيدة (طيور الشمال):

"متلفعٌ بالحزنِ ليلكِ يا طيورَ الماء،

من بالأمس غنّى ؟

كدتِ لا تتذكرينَ،

وكدتُ أنسى.

يا طيورَ الفجرِ مَن بالأمس غنّى؟

الأرضُ تزهو مرة أخرى،

المرايا تستفيقُ نقية كالحلم" (البستاني، ٢٠١٢، ص٥٦٩).

تتجلى ثنائية الفرح والحزن من خلال التقابل الزمني الموجود بين االحاضر والمستقبل، إذ يتمتع الحزن بحضور فعّال في الحاضر الآني، بحيث يغطي البنية الزمنية المتمثلة في الليل (متلفع بالحزن ليلكِ...)، بينما في الطرف المقابل نجد أن أمل عودة الفرح في المستقبل يملأ عالم الذات الداخلي، ويعمل النص على تجسيد درجة الحزن في الوقت الحاضر وقوته من خلال الإشارة إلى امتداد جذوره في الماضي البعيد, بحيث يكاد ينسى كل من المتكلم والمخاطب أيامَ الفرح المعبر عنها بالغناء والذات التي كانت تغني في ذلك الماضي، نتيجة للبُعد الشاسع بين الزمنين(كدتِ لا تتذكرين، كدتُ أنسى)، لذلك تبحث الذات الشاعرة عن ملجأ للتخلص من سطوة هذا الحزن من خلال تهميش الحاضر ونسيانه وإلقاء الضوء بدلاً من ذلك على الأفراح الماضية والمستقبل الذي يأمل أن يكون مفرحاً، ويعد تحويل الأضواء عن الحاضر الكئيب نحو الماضي والمستقبل آلية دفاعية يستخدمها العقل لتحسين الحالة النفسية، إذ تمنح الذكريات الماضية والأمل بالمستقبل الدفعة التي يحتاجها المرء للتعامل مع التحديات الحالية، فترفع من معنوياته وشعوره بالحيوية.

اعتمد النص في إبراز هاجس الحزن لدى الشاعرة على أسلوب الأنسنة من خلال نداء الطيور مرتين ليجعلها نديماً في وحدتها، وفي إضافة الطيور في المرّة الأولى إلى الماء وفي الثانية إلى الفجر نلمس سعي النص وراء فتح باب من الأمل المؤدّي إلى الفرح على الأنا الشاعرة، وذلك تعويضاً عن سيطرة الأحزان على عالمها الداخلي، فالماء بوصفه علامة الحياة ووسيلة العمران يحمل دلالة البشارة والفرح، كما يمثّل الفجر إعلاناً فلكياً بانتهاء ظلمة الليل وثقله على المهموم وميلاد يوم جديد.

قد تنطلق ثنائية الفرح والحزن من العنوان نحو مكونات النص الشعري، وذلك باعتبار العنوان "رسالة لغوية تحدد مضمون النص وتجذب القارئ إليه، وهو الظاهر الذي يدلّ على باطن النص ومحتواه"(البستاني، ٢٠٠٢، ٣٤)، ففي قصيدة (الموت والحصاد) ينعكس التقابل الموجود في العنوان على جسد النص الشعري بأسره:

"غنيتُ في مَواسم القطافْ..

ومثلما علّمتَني،

غنيتُ للحصادْ..

غنيتُ في مغاور الظلام علّ نجمة مِن النجومْ..

تُطلّ بالضياءْ

لكهفنا الأليمْ..

... ومرّ ليلٌ

ومرّ آخرٌ كئيب..

وشبّ في بيادر الحصاد نارْ..

وردد الرعاة في مضاجعِ السهاد:

يا موسمَ الجفافِ.. لا أتيتْ

واستسلموا لليأسِ والرقادِ"(البستاني، ٢٠١٢، ص٦٤٢).

يتكئ العنوان المكون من جزئين (الموت- الحصاد) على ثنائية الفرح والحزن، إذ يكون الموت بوصفه الحدث الأكبر في حياة كل إنسان وسبب الفراق بين الأحبة محفزاً على الحزن، بينما يعبر الحصاد عن شعور الرعاة والفلاحين بالفرح نتيجة لنضج محصولهم الذي جاء بعد جهد جبار وانتظار طالت مدته، وتمتد الثنائية الموجودة في العنوان إلى أعماق النص حين يفرح الرعاة والفلاحون بمجيء موسم الحصاد وجمع محصولهم، ويعبرون عن هذا الفرح بالغناء في مغاور الظلام أملاً في فتح باب المسرّة عليهم، إلا أن هذا الفرح لا يطول عمره،

هەواڵنامەی کێبڕکێ

إنما يتحول في ليلة من الليالي الكئيبة إلى حزن عميق في حياة هذه الطبقة الكادحة، وذلك حين تشب في بيادر الحصاد النارُ فتحرق حصيلة جهودهم، فيستسلمون لليأس ويخيم حزن آخر على عالَمهم الكئيب، ومن هنا تظهر فاعلية الليل في قدرته على الجمع بين شعورين متضادّين.

يحمل النص إلى جانب تصوير حياة هذه الطبقة الكادحة لمسة من القدح لمواقفها تجاه الأحداث، وذلك من خلال الإشارة إلى استسلامها السريع لليأس وعدم قيامها بمواجهة الواقع القاتم من خلال محاولة إطفاء النار التي تسعى إلى إحراق محصولها، وإن اللجوء إلى النوم مع دلالته على عمق الحزن والقلق الناتجينِ عن احتراق المحصول يوحي بضعف إرادة الصمود وقدرة المواجهة، إذ يجد العاجز عن اتخاذ القرار في المواقف الحاسمة من النوم الوسيلة المثلى للهرب من الواقع المرير(إبراهيم، عسكر، ٢٠٠٨، ص٧٣)، ربّما ظناً منه أن عدم التفكير في النتائج السلبية يخفف من أضرارها.

قد لا يمثل الليل وحدة زمنية موضوعية ذا طول ثابت عند جميع الملاحظين له، إنما يرتبط طوله وسرعة سيره بعالم الذات الداخلي، فحين تكون الذات فرحة يمرّ عليها سريعاً، بينما في حال حزنها يكون ثقيلاً عليها وتتمدد دقائقه وساعاته، ونلمس ذلك في قصيدة (السفر) على نحو بيّن:

"ليلاً بكتْ نخلةٌ وتهاوتْ

ولكنّ وَجهكَ عادَ،

وعدتُ أضمُّكَ ثانية

إنّ ليلَ العذابِ طويلٌ،

وكفّك فوقَ جبيني تندى

وقلبي يزرعُهُ الحلمُ" (البستاني، ٢٠١٢، ص٥١٧).

يتمثل الحزن في بكاء النخلة وتهاويها في الليل، بينما عودة الحبيب واحتضانه من قبل الذات الشاعرة تكون تعبيراً عن الفرح، ويعمل النص على الإيحاء بقوة طرفي التضاد وعمقهما، إذ تأتي الإشارة إلى طول الليل وعدم انتهائه بغية تجسيد عمق الحزن ودرجة وقعه على الذات، وذلك انطلاقاً من ربط سرعة

سير الزمن وبطئه بحالة الفرد الشعورية، كما أن إسناد البكاء إلى النخلة من خلال توظيف تقنية الأنسنة يأتي في السياق نفسه، لتكون قدرة الحزن على تجاوز عالم الإنسان إلى عالم الطبيعة والنبات دالة على عمقه وفاعليته، وفي الطرف المقابل نلمس قوة الفرح من خلال الإشارة إلى بقائه مع هذا الوجود الكثيف للحزن وأسبابه، إذ يسود الفرح المشهد بعد عودة الحبيب وضمه من قِبل الذات، كما يتجلى الفرح في تندي كف الحبيب فوق جبين الشاعرة وإرواء قلبها كي يكون صالحاً لزرعها بالأحلام الجميلة.

إن الأشجار بوصفها جزءاً من الطبيعة تمثل مكوناً رئيساً من مكونات النص الشعري، وتكون في الوقت نفسه مصدراً ملهماً للإحساس بالفرح أو الحزن، إذ تتحوّل إلى ذات مدركة تحس بالفرح أو الحزن حيناً وتكون سبباً لحزن الآخرين أو فرحهم أحياناً، ففي قصيدة (البستان) تُحزن أشجار البستان الذات الشاعرة ثم تُشعرها بالفرح بعد ذلك:

"أشجار البستانْ..

تعدو نحوي في الليلْ،

ترعبُني،

تتلونُ ألواناً،

ألوانْ

فعجوزاً شمطاءً مرّة

أو جنية بئرٍ مسحورْ

....أشجارُ البستانْ..

أحياناً تدخلُ في الليلِ

بحلّتها الخضراءْ

غرفة نَومي.

وتُظلّ سريري بالثمر الريانِ

تمدُّ غصوناً فرعاءَ

هەواڵنامەی کێبڕکێ

تراقصُني" (البستاني، ٢٠١٢، ٤٠٥).

تأخذ أشجار البستان أشكالاً عدة حين تعدو نحو الشاعرة في الليل، وهو ما يؤدي إلى تغير حالتها النفسية بحسب الأشكال التي تأتيها تلك الأشجار عليها، إذ يرعبها مجيء الأشجار على صورة عجوز شمطاء أو جنية بئر مسحور ويحزنها، بينما تكون تلك الأشجار سبب فرحتها حين تدخل غرفة نومها بحلتها الخضراء وغصونها الطويلة، ويكون الرعب في النص علامة على الحزن، كونه يرتبط بالقلق وعدم استقرار الحالة النفسية لدى الشخص، بينما يمثّل الرقصُ مظهراً من مظاهر الشعور بالفرح والبهجة.

يقوم النص على توظيف طاقة الألوان التعبيرية لتجسيد ثنائية الحزن والفرح، وذلك انطلاقاً من اتخاذ الإنسان من الألوان وسيلة للتعبير عن قيمه وانفعالاته من خلال "إكسابها دلالات معينة وجعلها رموزاً متنوعة تنوع آلامه وآماله" (عبيد، ٢٠١٣، ص١١)، فحين تتقمص الأشجار صورة عجوز شمطاء تكون سبباً لرعب الذات وحزنها، والشمطاء صفة لمن اختلط بياض شعره بسواده، بينما ظهور الأشجار في حلّتها الخضراء يكون سبباً وراء إشعارها بالفرح، وبما أن الألوان لا تمتلك دلالات ثابتة ومتفق عليها إنما ترتبط دلالتها بالسياق الذي يأتي فيه اللون، فضلاً عن ارتباطه باعتبارات نفسية واجتماعية وثقافية(عبيد،٢٠١٣ ص٤٤)، فإن النص يجعل من اللون الأخضر علامة على الفرح، لأن الحديث عن اللون مرتبط بالأشجار، والأخضر هو اللون الطبيعي الدال على سلامة الشجر من الآفات والأمراض، بينما الأشمط المكون من اختلاط الأبيض بالأسود يكون علامة على الحزن لما يوحي هذا اللون بمرض الشجر أو موتها.

نتائج البحث

١. يمتلك الليل خصوصيات تؤكد صلته بالشعر، وذلك بوصفه باعثاً على الحراك الشعوري والقلق الوجداني، الأمر الذي يقف وراء احتفاء الشعراء بالليل، وبحث النقاد عن جماليات صوره وإيحاءاته الفنية.
٢. تعدّ الثنائيات الضدية ظاهرة فلسفية بالأساس ثمّ انتقلت إلى النقد الأدبي، وأول من طبقها على الأدب هم البنيويون، إذ يهتم المنهج البنيوي بالبحث عن العلاقات التي

تربط قطبي الثنائيات داخل النص الأدبي.

٣. تتجلى فاعلية الليل في نصوص بشرى البستاني الشعرية في قدرته على الجمع بين الثنائيات الضدية ووضعهما في سياق واحد، بغية إضفاء العمق الفكري والأثر الجمالي على تلك النصوص.

٤. يأخذ التأمل في ثنائية الحياة والموت حيزاً واسعاً من نصوص بشرى البستاني الشعرية، وذلك بسبب مرور بلدها(العراق) بصراعات عنيفة وحروب طويلة، الأمر الذي جعلها شاهدة على احتكاك مستمر بين الحياة والموت.

٥. يشكّل التضاد بين عناصر حاضرة وأخرى غائبة ملمحاً فنياً وأسلوبياً بارزاً في ديوان بشرى البستاني الشعري، تسعى الشاعرة من خلاله إلى توسيع رؤيتها الشعرية والكشف عن دلالات مبطنة لم يصرّح بها النص، إذ تؤدي معايشتها مأساة الحرب في الحاضر الآني إلى تذكر الماضي الخالي من علامات الحرب وآثارها، وذلك بهدف الاستئناس به وبذكرياته الجميلة.

٦. تعد تجربة الشاعرة بشرى البستاني من التجارب الشعرية الغنية بالطابع النفسي والوجداني، وتمثّل ثنائية الفرح والحزن مظهراً من مظاهر هذا الغنى، إذ تتجسد هذه الثنائية على نحو بيّن في الأسطر والمقاطع الشعرية.

٧. يشكل النتاج الشعري لدى بشرى البستاني أنموذجا مجسداً من الشعر النسوي المعبّر عن نوازع وجدانية وعاطفية تنعكس رهفة الشعور الأنثوي، وتتجلى هذه السمة في الإحساس بحزن الآخرين والتعاطف معهم.

الهوامش:

* هي شاعرة وناقدة وأكاديمية عراقية من مدينة الموصل، حاصلة على شهادة الدكتوراه ولقب الأستاذية في الأدب العربي، شاركت في مؤتمرات علمية عديدة، كما مثلت العراق في مؤتمرات عالمية، وصدرت لها دواوين شعرية، منها (ما بعد الحزن، مخاطبات حواء، الأغنية والسكين)، كما أشرفت على عشرات من الرسائل والأطاريح الجامعية، ومن مؤلفاتها النقدية: دراسات في شعر المرأة العربية، قراءات في الشعر العربي الحديث، وحدة الإبداع وتداخل الفنون.

ثبت المصادر والمراجع

- إبراهيم، د.عبدالستار، عسكر، د.عبدالله(٢٠٠٨) **علم النفس الإكلينيكي - في ميدان الطب النفسي**، ط٤، القاهرة، مكتبة الأنجلو المصرية.
- ابن منظور، محمد بن مكرم (١٤١٤هـ) **لسان العرب**، ط٣، بيروت، دار صادر.
- أدونيس(١٩٧٨) **زمن الشعر**، بيروت، دار العودة .
- البستاني، بشرى(٢٠٠٢) **قراءات في الشعر العربي الحديث**، ط١، بيروت، دار الكتاب العربي.
- البستاني، بشرى(٢٠١٢) الأعمال الشعرية، ط١، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، ٢٠١٢.
- بني عامر، عاصم محمد أمين (٢٠٠٥) **لغة التضاد في شعر أمل دنقل**، ط١، عمان، دار صفاء.
- الجرجاني، عبدالقاهر(٢٠٠١) **أسرار البلاغة**، تحقيق: د.عبدالحميد هنداوي، ط١، بيروت، دار الكتب العلمية.
- جمعة، د. حسين(٢٠٠٥) **التقابل الجمالي في النص القرآني**، ط١، دمشق، دار النمير للطباعة والنشر والتوزيع.
- الحبابي، د. محمد عزيز(١٩٩٣)، **من الكائن إلى الشخص- دراسات في الشخصانية الواقعية**، ط٢، دار المعارف.
- الخطيب، عبدالله(٢٠٠٢) **الإنسان في الفلسفة –دراسة تحليلية**، ط١، بغداد، دار الشؤون الثقافية العامة.
- خليل، حلمي(٢٠١١) **الكلمة- دراسة لغوية معجمية**، الإسكندرية، المعرفة الجامعية.
- خمري، حسين(٢٠٠١) **الظاهرة الشعرية العربية- الحضور والغياب**، دمشق، اتحاد الكتاب العرب.
- دريدا، جاك(٢٠٠٥) **الصوت والظاهرة- مدخل إلى مسألة العلامة في فينومينولوجيا هوسرل**، الترجمة د: فتحي انعزو، ط١، المركز الثقافي العربي.
- الديوب، سمر(٢٠١٧) **الثنائيات الضدية- بحث في المصطلح ودلالاته**، ط١، النجف، المركز الإسلامي للدراسات الاستراتيجية.
- السامرائي، د. فاضل صالح (٢٠٠٧) **معاني الأبنية في العربية**، ط٢، عمان، دار عمار للنشر والتوزيع.

ئەدەبی کتێبخانەی

- سعيد، د. خالدة (١٩٨٦) **حركية الإبداع-داسات في الأدب العربي الحديث**، ط٣، بيروت، دار الفكر.
- السيد، عبد الحليم محمود وآخرون(٢٠٠٩) **الأسس النفسية لتنمية الشخصية الإيجابية للمسلم المعاصر**، ط١، القاهرة، دار إيتراك للطباعة والنشر والتوزيع.
- شتراوس، كلود ليفي(١٩٧٧) **انثروبولوجيا البنيوية**، الترجمة: د. مصطفى صالح، ط١، دمشق، منشورات وزارة الثقافة والإرشاد القومي.
- عبدالمطلب، محَّمد(٢٠٠٢) **بناء الأسلوب في شعر الحداثة**، الإربد، منشورات عالم الكتب.
- عبيد، كلود(٢٠١٣)، **الألوان – دورها، تصنيفها، مصادرها، رمزيتها، دلالتها**، ط١، بيروت، مؤسسة المجد للدراسات والنشر.
- عزام، محمد(٢٠٠١) **النص الغائب- تجليات التناص في الشعر العربي**، ط١، دمشق، اتحاد الكتاب العرب.
- الغذامي، عبدالله محمد(١٩٨٥) **الخطيئة والتكفير- من البنيوية إلى التشريحية – قراءة نقدية لنموذج إنساني معاصر**، ط١، الرياض، منشورات النادي الأدبي الثقافي.
- القزويني، جلال الدين(١٩٩٨) **الإيضاح في علوم البلاغة**، تحقيق: بهيج غزاوي، بيروت، دار إحياء العلوم.
- مشوح، د. وليد(د ت) **الموت في الشعر العربي السوري (١٩٥٠-١٩٩٠)**، ط١، دمشق اتحاد الكتاب العرب.
- مندلاو، أ.أ(١٩٩٧) **الزمن والرواية**، ت: بكر عباس، مراجعة: إحسان عباس، ط١، بيروت، دار صادر.
- مندور، محمد(دت) **الأدب ومذاهبه**، ط١، القاهرة، دار النهضة.
- هلال، عبدالناصر(٢٠٠٥) **تراجيديا الموت في الشعر العربي المعاصر**، ط١، القاهرة، مركز الحضارة العربية.

هەولێر بۆ کتێب

پوختە

ئەم توێژینەوەیە کە ناونیشانی (کارایی شەو لە سۆنگەی دوانەدژبەیەکەکاندا لە دەقە شیعریەکانی بوشرا بوستانیدا)ی هەڵگرتوە مەبەستیەتی لەسەر ڕەنگدانەوەی کارایی شەو بوەستێت لە کۆکردنەوەی دوانەدژبەیەکەکان لە شیعری شاعری ناوبراودا، ئەمەش لە ڕوانگەی دەرکەوتنی شەو وەک پانتایەکی زەمەنی توانادار لەسەر دروستکردنی پردی پەیوەندی لەنێوان ئەم دوانەدژبەیەکانەدا و دانانیان لە دوو تای تەرازوویەک لە بەرامبەری یەکتردا، بە ئامانجی بەخشینی سیمایەکی ئیستاتیکی بە دەقە ئەدەبیەکە و دروستکردنی قوڵبوونەوی هزری و کارلێکی شعوری لەلای وەرگر.

Abstract

This study entitled “the Effectiveness of Knight through Paradoxical Dualities in Bushra Al-Bustani’s Texts” intends to manifest the efficiency and influence of knight in the contrastive dualities of the poems of the Iraqi poetess and academician Dr. Bushra Al-Bustani. This illustration is displayed by describing night as the time conqueror that is capable of compromising all the contrastive dual elements and putting them side by side. This representation of the dualities aims to give a farther in-depth thought as well as the aesthetic form that is derived from the poem.

هەواڵنامەی کیبڵە

https://www.doi.org/10.31918/twejer.1921.11

e-ISSN (2617-0752) p-ISSN (2617-0744)

الاغتراب في شعر شيركو بيكس/ قصيدة "الكرسي" نموذجا

هەولێر پەرتووکخانەی کتێب

م.م.بۆتان لطيف عبدالقادر
جامعة صلاح الدين/ كلية التربية/ شقلاوة
botan.abdulqdir@su.edu.krd

ملخص

إن هذه الدراسة الموسومة بـ (**الاغتراب في شعر شيركو بيكس/ قصيدة "الكرسي" نموذجا**)؛ هي محاولة من أجل رصد صور الاغتراب في شعر شيركو بيكس. وتكمن أهميتها، في انها تحاول الكشف عن الأبعاد الخفية للذات الكورديِّ المغترب، ودقة الشاعر في لجوئه إلى تقنية السرد الشعريّ من خلال التماهي بين الكرسي والإنسان، أو التشيؤ بين الشجرة وأشياء أخرى.

تتكون هذه الدراسة؛ من تمهيد وثلاثة محاور، كالآتي:

التمهيد/ مفهوم الاغتراب لغة واصطلاحا

المحور الأول/ الاغتراب الذاتي.

المحور الثاني/ الاغتراب الاجتماعي.

المحور الثالث/ الاغتراب السياسي.

الخاتمة/ توصلت الدراسة إلى نتائج عدة، عرضناها في نهاية الدراسة.

هاوڕێنامەی کێتب

الكلمات المفتاحية: (الاغتراب، شيركوبيكس، الكرسي، الإنسان، الكوردي، النفسي، الذاكرة).

الاغتراب في شعر شيركو بيكس/ قصيدة "الكرسي" نموذجا

المقدمة

بسم الله الرحمن الرحيم، وبه نستعين..

أما بعد:

إن الإنسان غريب في الوجود ومغترب في كيانه، إذ إنه يحاول أن يكتشف معنى جديدا للوجود بأسره ولوجوده في بيئته، إن ظاهرة الاغتراب قديمة قدم الإنسان في هذا الكون، فالعلاقة الجدلية الثائرة بين الإنسان ومحيطه الوجودي، في كثير من الأحيان يدفع المرء إلى الشعور بالاغتراب، والولوج إلى عالم غامق وغامض مشحون بغواية السرد.

إن الشاعر شيركو بيكس من خلال قصائده؛ يعبر عما بداخله وما حوله من خلال اللوز (اللجوء) إلى الاغتراب، نحاول من خلال هذه الدراسة الموسومة بـ (**الاغتراب في شعر شيركو بيكس/ قصيدة "الكرسي" نموذجا**)؛ أن نسلط الضوء على الاغتراب في شعره.

إن الشاعر شيركو بيكس من شعراء الكورد المعاصرين، الذين عانوا بمعاناة كثيرة في حياتهم، لاسيما الاغتراب الذاتي والاجتماعي والسياسي، بسبب المشاكل الاجتماعية والسياسية، التي جعلت الإنسان الكوردي أن يكون غريبا في وطنه ومغتربا في كيانه الذاتي، ويرسم الشاعر من خلال قصيدته المطولة؛ حال الإنسان الكوردي والكوردستانيِّ في عدم استقراره وقلقه الدائم المشحون بالاغتراب، وإنه يستدعى بذاكرة الكرسي وحكاياته منذ أن كان شجرة خضراء في الجبال والسهول والحدائق؛ إلى أن صار خشبة تحت يد نجار وهو الرب الكوني الذي يجبرها لكي تكون كرسيا للمقهى والنادي والبيت والمكتبة والرئاسة، أو خشبة مسرح، سرير لزوجين ورفوف للمكتبة ورقعة شطرنج، وما إلى ذلك.

تكمن أهمية الدراسة، حيث إنها تحاول أن تكشف الأبعاد الخفية للذات الكورديِّ المغترب، ودقة الشاعر في لجوئه إلى تقنية السرد الشعريّ من خلال

التماهي بين الكرسي والإنسان، أو التشيؤ بين الشجرة وأشياء أخرى. وبالنسبة **لمنهج** هذه الدراسة؛ فهو المنهج النفسي التحليلي.

تتكون هذه الدراسة؛ من تمهيد وثلاثة محاور، ففي التمهيد نتناول مفهوم الاغتراب لغة واصطلاحا. وأما **المحاور الثلاثة؛** نتحدث من خلالها عن صور الاغتراب في شعر شيركو بيكس، ففي **المحور الأول؛** نتناول الاغتراب الذاتي، أما **المحور الثاني؛** نتحدث فيه عن الاغتراب الاجتماعي. و**المحور الثالث؛** نتحدث فيه عن الاغتراب السياسي. وفي الأخير توصلت من خلالها إلى جملة من النتائج، وكتبتها في نهاية الدراسة.

التمهيد

الاغتراب لغة واصطلاحا

١- "الاغتراب/ Alienation" لغـــة:

إن كلمة الاغتراب مشتقة من (غرب)، والغرب في اللغة أي: الذهاب و التنحي عن الناس، وقد غَرَّب: يغرب غربا وغَرَّب، أغرب، غَرَّبه، وأغربه: نحاه، ولفظ الاغتراب افتعال من الغرب، ورجل غريب ليس من القوم، والغريب الغامض من الكلام (ابن منظور، ٦٣٨/١-٦٣٩). والغربة والغُربُ: أي النزوح عن الوطن (ابن السيدة، ٢٩٨/٥). والغربة: الاغتراب عن الوطن، وغرب فلان عنا، يغرب غربا، أي: تنحى، وأغربته وغربته، أي: نحيته (الفراهيدي، ٤١/٤). وغرب، أي بعد؛ يقال اغرب عني، أي تباعد (الفيروزآبادي، ١٥٣/١٩٩٣)، والغربة: البعد عن الوطن، يقال غَرَب الدار ومن هذا الباب غروب الشمس: أنه بُعُدها عن وجه الأرض، وشأؤ مغَرّب أي بعيد (ابن فارس، ٤٢٠/١٩٤٧). غرب: الغربة: الاغتراب، تقول منه: تغرب، واغترب، بمعنى فهو غريب أيضا بضم العين والراء، والتغريب: النفي عن البلاد (الجوهري، ٢٠٠٩/ ٨٤٠-٨٤١). وكذلك تأتي كلمة التغرب بمعنى النفي والإبعاد عن البلد الذي وقعت فيه الجناية، ففي الحديث النبوي الذي أمر بتغريب الزاني سنة إذا لم يحصن (الأزهري، ١٩٦٤/ ١١٢). وغُربة: البعد عن وطنه، وغَرُبَ عن وطنه غُرْبة : ابتعد عنه فهو غريب. وغَرَّب في الأرض: أمعن فيها، فسافر سفرا بعيدا، والقوم ذهبوا ناحية

المغرب، وفلانا أبعده ونحاه، واغتراب: نزوح عن الوطن، وتغرَّب: نزح عن الوطن (مجمع اللغة العربية، ١٩٨٩/ ٤٤٧).

إذ إن المقابل للكلمة العربية "اغتراب" أو "غربة"، هو الكلمة الإنجليزية "Alienation"، والكلمة الفرنسية"Alienation" أو في الألمانية "Entfremdung"، وقد اشتقت كل من الكلمة الإنجليزية والفرنسية أصلها من الكلمة اللاتينية"Alienatio"، وهي اسم مستمد من الفعل اللاتيني"Alienare" والذي يعني نقل ملكية شيء ما إلى آخر، أو يعني الانتزاع أو الإزالة، وهذا الفعل مستمد بدوره من كلمة أخرى هي"Alienus" أي الانتماء إلى شخص آخر، أو التعلق به، وهذه الكلمة الأخيرة مستمدة في النهاية من اللفظ"Alius"، الذي يدل على الآخر سواء كاسم، أو كصفة (حسن حماد، ١٩٩٥/ ٣٨).

٢- "الاغتراب/ Alienation" اصطلاحاً:

إن الاغتراب عبارة عن حالة نفسية يشعر به الإنسان بداخله أو في حوله، وتظهر هذه الحالة من خلال عوامل ذاتية أو اجتماعية أو سياسية أو دينية وما إلى ذلك، إذ إن الفرد يعتزل، ويشعر بالقلق ويفقد التوازن والانتماء، حيث يجعله أن يخاف من فصل روابط التواصل مع ما حوله في بيئته عامة. وتعود بداية الاغتراب إلى بدايات ظهور الإنسان على وجه الأرض، وكان الإنسان كائنا يشعر بالاغتراب في كيانه الذاتي، أو في نظرته المغتربة للوجود كافة، وأثر عليه حيث يثير تساؤلات كثيرة حول الوجود بأسره.

إن الفيلسوف الألماني هيجل هو أول من استخدم مصطلح الاغتراب، وذلك من خلال كتاباته اللاهوتية الأولى حيث يقول بهذا الصدد: (إن جذور هذا الإحساس قد ازداد عندما انفصل الإنسان عن الطبيعة نتيجة لظروف العمل والإنتاج التي تعقدت بمرور الزمن، ويكفي أن الإنسان اخترع آلة؛ لتكون في خدمته، فإذا به يجد نفسه في خدماتها، وتحت رحمتها، بل أن مصيره أصبح مرتبطاً بها مما أحال كيانه الواثق القديم إلى ريشة في مهب الرياح) (راغب، ٤٦). وهو يرى بـ (أن يضيع الإنسان شخصيته، ويصير إنسانا آخر) بسب الاغتراب (صليبة، ١٩٧١/ ٧٦٥). ويرى ايريك فورم بأن هيجل هو أول من صاغ مفهوما اصطلاحيا للاغتراب ، بأنه يقول: (غربة الإنسان عن نفسه أي

الفرد مغتربا عن ذاته، وذلك الاغتراب ناتج عن فقدان الذات الكلية وتكون النتيجة تغريق النفس عن الطبيعة الجوهرية. وغربة البنية الاجتماعية؛ هي الوجه الثاني لغربة الفرد وانفصاله (النوري، ١٩٨١/ ٥٠). و يأخذ الاغتراب بذلك معنى اصطلاحيا، إذ يعد مصطلحا قديما وتعود بدايته إلى بداية ظهور الإنسان، ويدل على حالة انفصال واستلاب، وهو إحساس الإنسان بأنه ليس في بيته وموطنه أو مكانه (حسيبة، ٢٠٠٩/ ٤). وهو متعلق بالإنسان، (فهو من طبيعته بل يمكن القول أنه دافع من دوافعه الأساسية، يختلف من إنسان لآخر ومن مجتمع إلى آخر، ذلك لأنه يتلون بطبيعة صاحبه وبالمجتمع وما يحكمه من أنظمة ومؤسسات، وبطبيعة العصر وما يحتويه من قيم وأعراف ومعارف) (بوقرورة، ١٣). وجاءت كلمة "الاغتراب" في الموسوعة الاجتماعية, بمعنى: ضياع المرء وغربته عن الذات نفسه أوعن المجتمع الذي ينتمي إليه، أو عن الهيمنة على العمليات الاجتماعية والاقتصادية (مان، ١٩٩٤/ ٤٧-٤٨).

كان جان جاك روسو هو أول من يعطى في كتابه العقد الاجتماعي تعريفاً للاغتراب، ويقول: (إن الفرد إذا كان يستطيع بيع حريته فيصبح عبد سيد، فلماذا لا يستطيع شعب أن يبيع حريته ويصبح تابعا مللك؟! توجد كلمات كثيرة مبهمة في ذلك تحتاج إلى إيضاح، ولكن لنقف عند كلمة «البيع»، فالبيع هو الشرَى أو المنح، والواقع أن الإنسان الذي يجعل نفسه عبدَ آخر لا يمنح نفسه، وإنما يبيع نفسه؛ نيلا لمعاشه، ولكن لِمَ يبيع شعبٌ نفسه؟!) (روسو، ٢٠١٢/ ٣٢). وأن تغترب يعني أن تعطي، أو أن تبيع، فالإنسان الذي يصبح عبداً للآخر، لا يعطي ذاته، إنما يبيع ذاته على الأقل من أجل بقاء حياته، أما الشعب فمن أجل ماذا يبيع ذاته (شاخت، ٧٢). ونجد أنه يقوم بتقسيم الاغتراب إلى اغتراب إيجابي واغتراب سلبي، فأما الاغتراب الإيجابي هو أن الفرد يترك مطالبه وحقوقه لأفراد آخرين، ويدخل إلى العزلة داخل وطنه، ويترك الفرد حقوقه للآخرين ويضحي من أجل بناء المجتمع والدولة من خلال نزعته السياسية، ويقول: (إن قيام الفرد بتغريب سيادته على ذاته، وتسليم هذه السيادة إلى الجماعة هو شرط ضروري لوجود الجماعة، وأنّ بنود العقد الاجتماعي يمكن اختصارها في بند واحد وهو التغريب الكامل من قبل كل عضو مشارك في الجماعة لكافة حقوقه والتنازل عن حريته الطبيعية، وبموجب هذه النظرية تتغرب الحقوق الطبيعية للفرد عن هذا الفرد وتنتقل إلى الدولة ويغدو الإنسان الذي كان حرا مستقلاً تابع للدولة بل وعبدا لها)

(عبدالرحمن، ٢٠٠٨/ ٣٣). وأما الاغتراب السلبي يختلف مع الاغتراب في مفهومه السياسي، وهو يتعلّق بكتابات روسو في (سياق نقده للحضارة والمجتمع الغربي، فهو يرى أن الحضارة الغربية سلبت الإنسان ذاته وجعلته عبدا للمؤسسات الاجتماعية والنماذج السلوكية التي أنشأها) (قريش، ٢٠٠٨/ ١٥). إذ إن الحضارة تفسد الإنسان وتفصله عن الطبيعة التي كانت بوصفها وسيلة التواصل بين عالمه الداخلي وعالمه الخارجي، تطوره الحضاري سلب منه الانسجام مع الطبيعة، وجعله غريبا ومغتربا، حيث (أن هذا التطور يتميز بالتناقض الحاد الذي يوحد بين المجتمع في حالة اكتماله وبين النزوع الإنساني في حالة اغترابه) (زيدان، ١). وأما ماركس فإنه يربط مفهوم الاغتراب بالاقتصاد، ويرى أن الرأسمالية جردت الإنسان من إنسانيته، وجعلته آلة، إذ يقول: (فالإنتاج يصبح موضوعاً غريباً بالنسبة لمنتجه ولا يشعر منتجه بأي رابطة به، وهذه العملية تولد اغتراباً شاملاً بسبب آلية الاستغلال التي يتحكم بها رب العمل) (محمود، ٨٢). ونجد أن إميل دور كايم يتفق مع ماركس في أن تطور الظروف الاقتصادية وفق معايير الرأسمالية؛ أدت إلى ظهور الاغتراب، ويربطه بالانحراف الاجتماعي. إذ إن الاغتراب عند إيريك فروم هو (الاغتراب من حيث إنه هروب من ممارسة الحرية) (مجاهد، ١٩٨٥/ ٢٠). أما الفيلسوف الوجودي؛ سارتر يرى أن الاغتراب يعني اغتراب المرء عن ذاته، وهو يربط هذه الظاهرة مع بداية ظهور الإنسان، حيث إنه شعر بالاغتراب ومن ثم يعرف نفسه، ويرى بأن (الاغتراب تحويل النتائج عملية، ولكن ليس الحقيقة المعمقة. نرفض خلط الإنسان المغترب بأي شيء، والاغتراب بالقوانين الطبيعية، التي تحدد الشروط الخارجية، ونؤكد على نوعية الفعل الانساني التي ينساب في الوسط الاجتماعي، مع المحافظة على التحديدات، والتي تحول العالم على أساس شروط معطاة) (قديد، ٢٠١١/ ١٠). وأما روجي جارودي يعرفه بأنه (هو ازدواج الإنسان الذي خلق رموزا ومؤسسات ولم يعد يتعرف عليها كنتاج لنشاطه، فأصبح يعتبرها مستقلة عن إنسانيته، وصعبة المنال) (سعيد، ٣٧). ويصف ابو حيان التوحيدي(٣١٠-٤١٤هـ/ ٩٢٢-١٠٢٣)، الشخص المغترب من خلال شعوره بالغربة في وطنه، حيث يقول: (الغريب من لبسته خرقته، وأكلته سلقة، وهجعته خفقة، والغريب من غربت شمس جماله، واغترب عن حبيبه وعذا له وأغرب في أقواله وأفعاله وغرب في إدباره وإقباله، .... الغريب أن من حضر كان غائبا، وإن غاب كان حاضرا، الغريب من أنه إذا رأيته لم تعرفه، وإن لم تره لم تعرفه،

وأغرب الغرباء من صار غريبا في وطنه، وأبعد البعداء من كان بعيدا في محل قربه) (التوحيدي، ١٩٨١/ ٧٢، ٨٠-٨١).

صور الاغتراب عند شيركو بيكس

المحور الأول/ الاغتراب الذاتي: Self Alieanation:

إن الاغتراب الذاتي؛ هو ظاهرة نفسية ذاتية، من خلالها يشعر الفرد بفقدان مغزاه الحقيقي وماهيته، حيث يفقد عمله أو مكانته، ويحرم من ممارسة ذاته الفاعلة المتمثلة له واقعيا في كيانه، وهو يشعر بالوحدة وسط الجموع، حيث تنفصل الشخصية عن ذاتها الحقيقية.

إن معرفة حقيقة الإنسان وماهيته متعلق بمدى إدراكه بوجوده في كيانه الذاتي والاجتماعي، والأكثر من ذلك تجاوز النمط العادي للحياة من أجل إيجاد معنى، وهكذا يكون مغتربا كما يقول هيجل: (إن الروح قد تجاوزت مجرد الحضر إلى ما هو أعمق، فهي معرفة الذات في صميم اغترابها) (عباس، ٢٠٠٨/ ١٦٥). ويرى جان جاك روسو بأن الاغتراب الذاتي يولد من الرفض الاجتماعي للفرد، والحياة الزائفة المتقمصة بأدوار كروية تؤديها الشخصية كما كان في المسرح، وبذلك يفقد الإنسان الجوهر الحقيقي لذاته (عبدالرحمن، ٢٠٠٨/ ٣٣). أما ماركس Marx يرى بأن الاغتراب الذاتي النفسي هو(الفقد الكلي للإنسانية ونزعها في مجالات الحياة الاجتماعية والحسية) (العبد الله، ٢٠٠٥/ ٣٣). ويرى بأن الإنسان(الذات) يشعر بالاغتراب إذا انفصل عن العمل، وغياب الإحساس بالجمال والإبداع في العمل، وضياع الشعور بالانتماء إليه، بحيث يصبح العمل مجرد "مشغولية" ومصدر استرزاق تضاعف من عبودية العامل، فتضيع مع العمل ذاته الحقيقية (حماد، ٢٠٠٨/ ١٩). ويرى إيريك فروم بأن التوافق والانسجام مع أغلبية الأفراد قد يؤدي إلى اغتراب الذات، أو الالتحام مع البنية الاجتماعية، ومن بين المؤيدين لموقف فروم؛ ماركس وفيورباخ اللذان يريان أن الاغتراب تباعد بين وضع الإنسان الفعلي وبين طبيعته الجوهرية والمثالية (الشيخ، ٢٠٠١/ ١٢٣).

نلحظ الاغتراب الذاتي في شعر شيركو بيكس، ولاسيما في قصيدته المطولة المعنونة بـ (الكرسي)، ويقول الدكتور شاهو سعيد في مقدمته لترجمة هذه القصيدة: (يستذكر "الكرسي" ما غيبته الذاكرة القومية الكبرى والذاكرة الشخصية للكاتب، الذاكرة هنا؛ ليست قومية بحتة، وليست ذاتية مجردة، بل تربط بالذاكرة في دائرتها الوسطى، وهي ذاكرة مدينة تعد بمثابة الحلقة الوسطى بين الإنسان والموغل في ذاتيته والإنسان المنصهر في كيانه القومي الجماعي، ومدينة السليمانية تمثل هذه الحلقة في هذا النص على وجه التحديد. يتماهى الكرسي بالإنسان في صوره وهيئاته المختلفة، في حالاته النفسية والرمزية المتعددة، في نوبات مشاعره وغرائزه المتقلبة، لكن ذاكرة الكرسي تبقى ذاكرة الشاعر في دوائرها المختلفة. فيستذكر الكرسي ما يستوطن مخيلة صاحب الكاتب وينطق بلسانه. إنه الكرسي الإنسان، الكردي، السليمانيِّ، الذكر، الحامل لرؤاه الخاصة وعقدة مكبوتة) (بيكس، ٢٠٠٩/ ١٠، ١٤-١٥). ويعبر الشاعر عن حنينه إلى الماضي والتعلق به، ويقول:

تعود سلالة هذا الكرسي إلى أيام غابرة

فهو حفيد شجرة جوز نقشبندية

ذاعت شهرتها في منطقة ((هورامان))،

جده الأكبر كان نحات خشب

فنانا مبدعا، كما المطر.

كان جده صامدا

وكأنه رابية منتصبة بوج الريح،

يُحكى:

ان ذاك الجد النحات

أهدى ((أمير أردلان))

هەولێر کتێب

وزوجته السيدة ((ماه شرف))

قطعا من جسده في يوم عرسهما،

فصنع من خشب جسده

رقعة شطرنج بنية اللون

مع غليون للأمير،

وعدة أمشاط نادرة ومكحال ومهفة رقيقة

وزوج قبقاب لزوجته ((ماه شرف))، قمر الأمير. (بيكس، ٢٠٠٩/ ٢٩-٣١).

استدعى الشاعر شيركو بيكس شخصيات تاريخية لدعم تجربته الشعرية، ومن أجل جلب انتباه المتلقي وجعلها الأكثر تأثيرا عليه، وذلك من خلال معادلة درامية بين شخصيات تراثية تاريخية حية و شجرة الجوز التي جذورها كوردية في الأصل، فإنه يعود إلى البعد التاريخي للإنسان الكوردي المقهور المغترب، ويرمز ذلك في عودته إلى سلالة الكرسي. لقد وجد الشاعر في شخصية "أمير أردلان" وزوجته "ماه شرف" هيمنة الطغاة والمستبدين، على الشعب، إذ إنهم يفرضون قضاء حاجاتهم على الأبرياء والآخرين بقوة القهر والغدر، ويجبرونهم على تنفيذ أوامرهم، إنه يريد أن يوازن بين الماضي والحاضر، ولكنه يعود إلى هذا الماضي البعيد، من دون استحضاره في الحاضر.

تمثل عودة الشاعر إلى الموروث الثقافي التاريخي، على ثقافته العالية وإدراكه الدقيق من خلال اغترابه الذاتي النفسي الدال على مرجعية الشاعر الثقافي وتركيزه في كتابة قصيدة الكرسي، وآلية توزيع التكتيك الدلالي الواعي، إنه يوازن بين الماضي والحاضر، إذن يريد الشاعر أن يترك الحاضر المغترب له بالعودة إلى الماضي، وذلك لرفض الواقع المفروض، وتغييره نحو الأفضل والأجود، لكي يكون الإنسان الكوردستاني يشعر بذاته ويجد معنى يليق بوجوده داخل كيانه الاجتماعي.

إن الشاعر هنا يتشبث بالكرسي للتعبير عن اغترابه الذاتي، وذلك من خلال تحاور مشحون بالتماهي بين الإنسان والطبيعة، ولاسيما بين الشاعر ومدينة السليمانية، إذ إنه يلتزم بالحفاظ على أصالته؛ بتفاعله مع التراث الكوردي القديم والتغني بالذات من أجل المزج بين الأصالة والحداثة، إذ يقول:

يحكى ان شجر الجوز هذا

عندما توفي وغادر عالمه الأول

أجهشت الأشجار والورود،

بل القصب الموسيقار.. وثاقبة الأخشاب النحات،

وقوس قزح الرسام،

أجهشت كلها بالبكاء، بحرقة كحرقة ((هورامان)). (بيكس، ٢٠٠٩/ ٣١).

تحتفي القصيدة بإجهاش الأشجار والورود، وهو تعبير عن أسمى أبعاد الإنسانية، إنه يجعل من رحم الطبيعة انسجام اغترابه مع الآخرين، وهو تعبير عن قسوة الحاضر، ويريد أن يكون صريحا مع المتلقي؛ بأنه يحاول من أجل الهروب وخلاصه من هذا الواقع المؤلم، والدلالة المحورية في هذا المشهد؛ هي البكاء المشحون بشدة اغترابه. وينسجم واقع هذا المشهد مع واقع كوردستان عامة ومدينة السليمانية كبيئة الشاعر خاصة.

إن واقع الاغتراب الذاتي واضح في لوحات قصيدة الكرسي، ونجد أن الشاعر اكتشف النزعة الإنسانية التي تتحول إلى أشياء أخرى، وإن الشجرة هنا هي دقائق هندسية لتكوين ذوات مقنعة برداء الذات الواقعية، والذوات المولودة من رحم ذاكرة شاعر مغترب؛ مشحونة بمكبوتات الذات الواقعية المتمثلة لنفسية الإنسان الكوردي المقهور، وهذا هو التماهي بين الإنسان والكرسي، أو التشيؤ بين الشجرة وأشياء أخرى، وهذا التشيؤ رمز لشعور الإنسان المغترب في كيانه الذاتي، الذي يريد أن يهرب من واقعه وينجو من المآزق والأزمات، ويرسم الشاعر مظهرا آخر للاغتراب الذاتي المتمثل بتشيؤ الشجرة إلى أشياء أخرى؛

بـإرادة مفروضـة عليهـا؛ مـن خـلال مشـهد حـواري يتـذكره الشـاعر بـين نـورس صحافي والشجرة، ويقول:

وقالت شجرة هزيلة:

أود أن أصير إطارا للأبواب والنوافذ.

والغريب أنه وبعد سنوات عديدة

تحولت الشجرة التي تمنت أن تصبح مكتبة

دولابا للأواني،

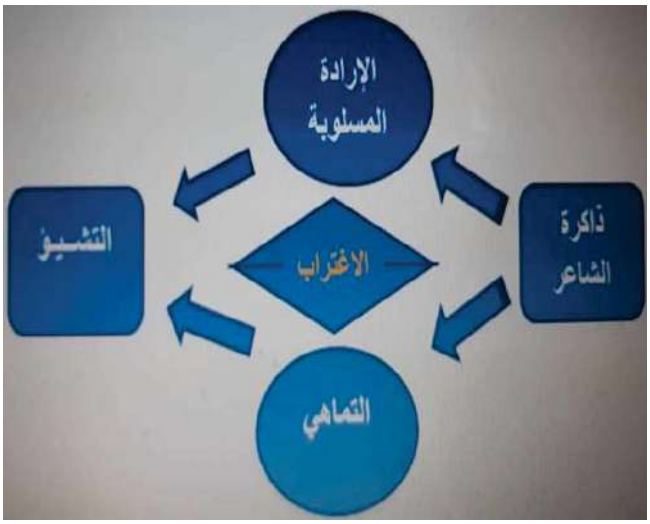
وتلك التي تمنت الاستحالة إلى سرير الزوجية

لم يحالفها الحظ، فصارت مغسل جثث

والتي حلمت بالقارب صارت تابوتا في المسجد،

أما التي تمنت أن تكون مجذافا جعلوها عود مشنقة. (بيكس، ٢٠٠٩/ ٧١-٧٢).

نرى في هذا المشـهد خطابـا متشيئا خفيـا، ومـن خلالـه يرسم الشـاعر صـورة الإنسان الكوردي الـذي فقد إرادتـه، وصـار سلعة بيد الآخرين، ويكتشـف الشـاعر الذات الممزقة المتشظية بتقلبـات الـذوات الأخـرى، وذلـك من خـلال شـجرة هزيلـة التي تود أن تصير إطاراً للأبواب والنوافذ، ولكن من دون إرادتهـا أصـبحت مكتبـة دولاب للأواني. إذن؛ نجد هنا الاغتراب داخل الاغتراب، حيث إن الشـجرة تـود أن تكون شيء ولكن تكون شيئا آخر، وهذا التحول الإجباري يدل علـى اغتـراب شـديد في عمق الذات، ويعبر الشاعر عن واقعـه المغتـرب بجعل الشـجرة مغتربـة وفاقدة الإرادة في تحولها إلى أشياء أخرى.

إن القصد من التشيؤ؛ هو أن الفرد يعامل كما لو كان شيئا، وإنه قد تحول إلى موضوع مما يفقده الإحساس بهويته، ومن ثم يشعر أنه متقلع حيث لا جذور تربطه بنفسه أو الواقع (الخليفة، ٢٠٠٣/ ٣٥). ويقول جورج لوكاش عن التشيؤ: " تنفصل هذه الأشياء عن الإنسان، رغم أن جوهرها مرتبط بعمل الإنسان، فتنعكس القضية الأصلية، فبدلا من أن يتحكم الإنسان في الأشياء المحيطة به مثل المصانع، والبنوك، تتغير هذه الأشياء، وتتحكم في حياة البشر، وبدلا مما كان يفعله الإنسان في العصور القديمة حيث كان يحاول تعديل الطبيعة من حوله لتتفق مع حاجاته، أصبح الإنسان يحاول أن يوائم نفسه مع الأشياء المحيطة به، ومن ثم أصبحت الأشياء هي التي تصوغ حياة الإنسان وليس العكس كما كان سائدا" (لوكاش، ١٩٧٩/ ٧٧). فإن هذا الكرسي المرموز هنا؛ هو كرسي الكاتب، وكرسي الموسيقى، وكرسي كاتب العرائض، وكرسي الحاكم، مثلما هو كرسي الزينة في غرفة النوم، وكرسي الحديقة، وكرسي المطبخ، وكرسي الحلاق، وكرسي المقهى، وكرسي المسرح، وكرسي البواب في القصور والدوائر الكبيرة. وهو في كل الأحوال حامل لصنوف شتى من البشر، سواء هؤلاء الذين يجدون الراحة أو يبددون تعب أجسادهم عليه، أم أولئك الذين يصدرون شتى الأحكام من عليه (مجيد، ٢٠١٢/ ١٦٩). وأخيرا؛ فإن هذا الكرسي من الشجرة؛ رمزا لاغتراب الشاعر الذاتي خاصة، واغتراب الشعب الكوردي كشعب مقهور ومظلوم عامة، بسبب السلطة القاهرة الطاغية عليه في تلك الفترة.

المحور الثاني/ الاغتراب الاجتماعي (Social Alienation):

يتمثل الاغتراب الاجتماعي في شعور الفرد بعدم التفاعل بين ذاته وذوات آخرين، والبرود الاجتماعي؛ أي ضعف الروابط مع الاخرين وقلة الاحساس بالمودة والألفة الاجتماعية معهم، وينتج ذلك عن الرفض الاجتماعي الذي يعيش في ظله الانسان في افتقاد دائم للدفء العاطفي (النوري، ١٩٧٩/ ٣٣). إذ إن الفرد يشعر بالانفصال عن المجتمع المحيط به وإحساسه بالغربة إزاءه, فهو الانسلاخ عن المجتمع والعجز عن التلاؤم والإخفاق في التكيف مع الأوضاع السائدة في المجتمع واللامبالاة وعدم الشعور بالانتماء، بمعنى آخر هو انسحاب الشخص وانفصاله وابتعاده عن مؤسسة كانت له صلة بها في السابق (الحمداني، ٢٠١١/ ١٣٦). و نجد أن هيجل يربط الاغتراب الاجتماعي بتنازل الفرد عن حقه وفرديته، ويقول: (اتحاد الفرد بالجوهر الاجتماعي نتيجة لتنازله عن فرديته) (النوري، ١٩٧٩/ ٥٠).

الشاعر حال الإنسان الكوردي في عدم استقراره، وذلك من خلال مشهد حواري يستدعى ذاكرة الكرسي المرتبط بالأب والطبيعة في رسم صورة سأم الحياة والعزلة الاجتماعية، إذ يقول:

وقد سئم الحياة،

كما الأجفان التي لا يؤمها النسيم.

إنه كرسي جامح، فيغير موقعه حينا

من هذا الركن إلى ذلك الركن

من هذا الجانب إلى ذاك.

إنه لا يخرج إلى الشوارع مطلقا

ولا يرتاد الأسواق

بل يجثم في محله فحسب

هەولێر ئەکادیمی کتێب

محدقا فيما حوله،

وكي يبقى شاخصا في الحياة

فإن أحضانه مفتوحة للجميع. (بيكس، ٢٠٠٩/٣٤-٣٥).

إنه يريد أن يقول؛ في مفارقة تصويرية بأن الحياة محصورة ومغلقة أبوابها، ويؤدي ذلك إلى جعله كائنا مغتربا، لأنه مقهور ومنفصل عن المجتمع، ولاسيما انه يرصد اختلاف مستويات الطبقات الاجتماعية من خلال تفاعله مع البيئة بما فيها من أشجار وجبال وأنهار ورياح وما إلى ذلك، ويتسبب هذا الاختلاف إلى الاغتراب الاجتماعي، وشعور الفرد بالاغتراب الناتج عن انفصاله من مجتمعه وجعله آلة بيد الآخرين. إذ إن الدلالة المركزية هنا هي جبر الحياة وسأمها؛ من خلال التماهي بين الكرسي والإنسان، وبذلك تشققت خفايا الصراع الطبقي عند الشاعر، نتيجة الصراع المرير بين طبقات الرأسمالية التي يعيشون برفاهية مع الطبقات الفقيرة التي كانت أفرادها محكومون عليهم بالعذاب ومعاناة الفقر والجوع، ونجد في مشهد آخر بأن الشاعر يرصد مظاهر الاغتراب الاجتماعي من خلال قضية الفقر والجوع وضياع الأم، والشعور بالوحدة والانفصال عن الأم والمجتمع، ويقول:

في طفولتي

لم أتمتع بالماء والهواء وشعاع الشمس

وكأنني ضفيرة شريدة!

لست أعلم، شخصيا، كيف كبرت وترعرعت

عندما فاض صباي بريقا ووهجا

لقد نسيت

فقد حكى لي والدي قائلا:

عندما كنت، أنا، في مهد مصنوع من أوراق الشجر

جرفت السيول والدتي

فاستعان والدي بمربية من شجرة التين

كي ترضعني ولا أموت. (بيكس، ٢٠٠٩/ ٤٧-٤٨، ٥٤).

لعل الحنين الى الطفولة من أكثر الحالات الشعورية التي تحس بها الذات الإنسانية، كونها حالة تولد جراء استنكار الذات الإنسانية لفقدها ما تعتز به، سواء على المستوى المادي أو المعنوي، و من بين أبرز مظاهر الحنين الى الطفولة والصبا والشباب ذلك أن هذه المراحل تمثل أجمل المراحل العمرية (جعفر، ١٩٩٩/ ٥٢). وإن الشاعر في هذا المشهد الحواري؛ يرسم حرمانه من الماء والهواء وشعاع الشمس، وذلك بسبب الفقر والجوع، والأوضاع السياسية المفروضة على كوردستان عامة ومدينة السليمانية خاصة في تلك الفترة، ويحن إلى طفولته من خلال ذاكرة أبيه، وهو لا يخفى شعوره بالوحدة التي يجعله أن يشفق على نفسه ويواسيها، لاسيما أن الحياة صعبة تحتاج إلى مشاركة الآخرين من أجل تحقيق الحاجات والوصول إلى الغايات، وهذه الوحدة؛ جعلته مغتربا في كيانه الاجتماعي، ونجد هنا درامية ديمومة الصراع بين الشعور بالوحدة والشعور بالعودة إلى الطفولة، وذلك في حاضنة شوق الاسترجاع إلى الماضي العابر الذي يساعده على نسيان هموم الحاضر التي أثقلت كاهله بالأحزان والقلق والألم، لاسيما الارتياح والاستقرار. فإن شجرة التين هي رمز البقاء والديمومة.

ويستمر الشاعر في رسم مظاهر الاغتراب الاجتماعي، وذلك من خلال طرح قضية المرأة، ويستمد مادتها من رحم ذاكرة الكرسي، فيقول:

فيتناول الكرسي ويبعده قليلا عن الطاولة،

يصمت لدقائق متأملا فيقول:

من الأفضل أن أختم المشهد الأخير من المسرحية

على النحو الآتي: ((روناك)) وصلت إلى طريق

مسدود.. ولا حل أمامها سوى أن تهجر هذه الجحيم،

وهذا الزواج القاسي)).

تحت حزمة من الضوء تظهر ((روناك))

وزوجها ((نوزاد))

تقف ((روناك)) في مواجهة (نوزاد)) غاضبة:

لقد انتهى كل شيء، من الآن فصاعدا

سألقي بالعيب وكلام الناس في سلة النفايات،

وما يسمى بالصبر انقطع، كما الحبل

وسوف لن أعقده ثانية. (بيكس، ٢٠٠٩/ ١٤٠-١٤٣).

ينسج الشاعر دلالته الرمزية من البعد الاجتماعي الذي يحمله استحضار قضية المرأة الكوردية، التي تعاني بسبب بعض العادات والتقاليد السلبية، حيث إن الشاعر يناهض(يؤازر) النسوة من أجل الوصول إلى حقوقهن؛ بإلقاء كلام الناس في سلة النفايات، لقد رسم الشاعر هذا المشهد بمدركات خياله، إذ جعل مشكلة(روناك) مع زوجها رمزا للإصلاح الاجتماعي والأسري، والتخلص من الاغتراب بين الزوج والزوجة، وإنهاء سلطة الزوج(الرجل) القاسي على الزوجة(المرأة)، لكي لا يشعر أي منها بالاغتراب، أو تصل(روناك) إلى نتيجة بأن تهجر الجحيم المشحون بالاغتراب الغامق، أو يصف الزواج بالقسوة والكيان الأسري بالجحيم، ويقول:

أنا حرة منذ اللحظة..

ومنذ الآن لن أصمت على سياطك

وعلى جبروتك وقسوتك، انتهى كل شيء

سأترك لك المنزل

ولكن أنا من سيطلقك هذه المرة أفهمت؟!

أنا سأطلقك، انتهى.. انتهى.. انتهى كل شيء

((نوزاد)) وهو منفعل أيضا، ولكنه جالس:

انظروا إلى قلة حيائها، انظروا.. انظروا

هكذا إذن؟ إلى أين أيتها السيدة؟! إلى أين؟

((روناك)) أنت علامة قلة الحياء بعينها....

أجل هكذا وأكثر من ذلك

أجل سأذهب إلى بيت شقيقتي ((نرمين)) في الجبال

في قرية ((هلدن))

((نوزاد)): أسرة شقيقك لا تجد ما يسد رمقها

((روناك)) تقاطعه:

تبا.. فلأمت جوعا، ولكن بحرية.. بحرية

((نوزاد)):

المرأة.. والجبال.. وقصف المدافع والطائرات..

أيعقل هذا؟!

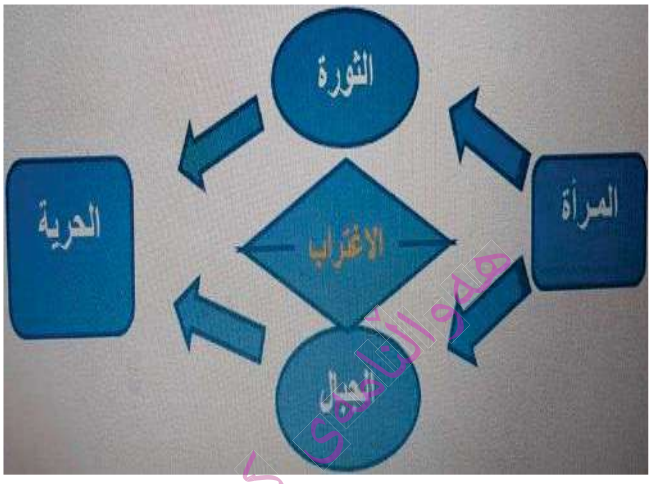
((روناك)): أجل المرأة والجبال، وليس هذا وحسب،

بل المرأة والثورة أيضا..

هەواڵنامەی کێبڕکێ

لقد انتهت كلامي. (بيكس، ٢٠٠٩/ ١٣٩-١٤٠).

يرصد الشاعر ثورة المرأة، ونجد ذلك في البناء الدرامي الذى اعتمد على ثلاثية (الثورة، المرأة والجبال) وقوامها هي (الحرية) عامة و(حرية المرأة) خاصة، وهو استدعى شخصية (روناك)؛ لتكون رمزاً للمرأة الجريئة الثائرة الواثقة من نفسها ومن إمكانياتها أمام سياط (نوزاد) وجبروته وقسوته.

إن اختياره اسم (روناك)، في هذا المشهد الحواري يدل على حاجة العصر إلى المرأة القوية الذكية، حيث إن (روناك)؛ مشحونة بخيالات ثورية ساخنة ومتمردة، التي كانت حازمة في قراراتها، وإن الدلالة المعنوية لهذا الاسم في محله؛ لأن كلمة(روناك) تعني مضيء أو باهر، وهذا هو قصد الشاعر، وأما معنى اسم (نوزاد)؛ هو المولود حديثاً، والغريب اللافت في النص أن الشاعر قام بتبديل الأدوار بين الزوج والزوجة، بما أن (روناك) تقول لـ (نوزاد): أنا سأطلقك.. وتسمى في الدراسات الأسلوبية بالانزياح، أي خروج المرء عن المألوف أو ما هو متداول بين الناس في أيامهم. وإن الدلالة المركزية، أو الفكرة الرئيسية في هذه الحكاية الدرامية المبنية على هذا المشهد الحواري للكرسيِّ؛ هي حرية المرأة، وبناء أسرة فاضلة ومثقفة، مبنية على الوعي والإدراك للكيان الفردي، ورفض الاغتراب بالتمرد على بعض العادات والتقاليد السيئة، وكذلك الاحترام المتبادل بين أفراد المجتمع كافة. ونلحظ الاغتراب الاجتماعي في قصيدة الكرسي، من خلال كلماته المليئة بالشكوى والتمرد على بعض العادات والتقاليد

الاجتماعية، إذ إنه يريد الحرية للمرأة، والمساواة المبنية على الوعي بين أفراد المجتمع، وإدراك كيان الشخصية الكوردية المستقرة عامة، ولاسيما المواطن السليمانيِّ الثوري.

المحور الثالث/ الاغتراب السياسي (Political Alienation):

إن الإنسان كائن اجتماعي وسياسي، إذ إنه يريد أن يجتهد من أجل حاجاته مع الآخرين في كيانه الاجتماعي، حيث يربط بعض الحاجات وغايات أفراد المجتمع بعضه ببعض، ولا يستطيع الفرد لوحده أن ينال إلى غاياته إلا بالمشاركة مع الآخرين، ومن هذا المنطلق؛ إذا أُهمل الفرد أو مُنع عن المشاركة في تحقيق أهدافه المشتركة مع الجماعة؛ يشعر بالاغتراب، لاسيما في مجاله السياسي، حيث إن الأمور المتعلقة بالحرية والمواطنة والدولة والحزب والقانون والانتخابات والمجتمع المدني وما إلى ذلك من الأمور الموسومة بالمشتركات العامة بين أفراد المجتمع.

ويرى الماوردي(٤٥٠هـ/ ١٠٥٨م)؛ أن أرسطو(٣٢٢ق) يصور حال الفرد، ويصفه بمخلوق ناقص في محاولاته منفردا من أجل الوصول إلى غاياته، ويقول: (الإنسان كائن اجتماعي سياسي بطبعه، ذلك بأنه مخلوق ناقص ليس بمقدوره إشباع سائر حاجاته منفردا، إلا بالتعاون مع أنداده من بني البشر) (الماوردي، ٢٠٠١/ ٢٦). إذن؛ الأنسان كائن سياسي بطبعه أيضا؛ وفق رأي أرسطو؛ لذلك يشعر بالاغتراب السياسي إذا لم تتح له فرصة المشاركة مع الآخرين في العملية السياسة. ويعرف الاغتراب السياسي بأنه: (هو شعور الفرد بالعجز إزاء المشاركة الإيجابية في الانتخابات السياسية الحرة المعبرة بصدق عن رأي الجماهير، وكذلك الشعور بالعزلة عن المشاركة الحقيقية الفعّالة في صنع القرارات المصيرية المتعلقة بمصالحه، واليأس من المستقبل في هذا البلد) (عبد المختار، ١٩٩٨/ ٤١). وفي تعريف آخر؛ يعرف بـ (ما يقوم على علاقة جدلية بين الحاكم و المحكوم، بإسقاط الإنسان كل قواه و مشاعره الاجتماعية على الحاكم أو الزعيم أو الدولة؛ ليجعل منه صنماً معبوداً) (د.دمنهوري، ١١). ويمكن أن نقول بأن الاغتراب السياسي ناتج عن منع الفرد في المشاركة السياسية عامة، سواء أكان على مستوى القرار السياسي أو على مستوى الأحداث الناتجة عنه في المجتمع

الذي يعيش فيه، وبهذا؛ يشعر الفرد بعزله عن المشاركة السياسية وتحقيق رغباته، ويكون فردا مغتربا سياسيا.

إن الحديث عن الأغراض الجمهورية(الجماهيرية)؛ من حيث صلتها بالإقناع، يؤكد ما يمكن أن نسميه بالدور السياسي للشاعر في حياة الجماعة. ويفهم حازم القرطاجني (٦٨٤هـ) هذا الدور فهما تربويا وثيق الصلة بتصوره الأخلاقي لمهمة الشعر. وفي هذا الإطار؛ يبدو الشعر كأنه عملية تعليم، من خلال صياغة مؤثرة، تحث فضائل الخاصة، على مستوى السلوك الفردي، كما تحث على الفضائل العامة، على السلوك الجماعي. ولا سبيل إلى التعليم دون إقناع. ولا سبيل إلى حمل الجماعة على الاستجابة دون التوسل بطرائق الخطابة وأساليبها (عصفور، ٢٠٠٥/ ٢٢٠). فإن الشاعر شيركو بيكس شارك في السياسة قولا وفعلا، وذلك استجابة للأغراض الجمهورية(الجماهيرية)، وما يسمى بالدور السياسي للشاعر في إقناع الجمهور من أجل المشاركة في السياسة المتعلقة بحياة الجماعة، وإنه في الكثير من أشعاره؛ يعبر عن قضايا سياسية متعلقة بالشعب الكوردي، القضية القومية خاصة، إذ إنه يمجد الشهداء والبيشمركة وقادتها، وصور معاناة الشعب الكوردي المظلوم والمقهور من قبل السلطات الطاغية، فإن سياسة القمع والتجويع والعزل والتطهير العرقي والتهجير والأنفال؛ جعل من الإنسان الكوردي أن يشعر بالاغتراب في وطنه. فإن الشاعر شيركو بيكس بمدركاته المبدعة، وبخياله الخلاق؛ رسم صورة الإنسان الكوردي المضطر المغترب في قصيدة الكرسي، وذلك من خلال ذاكرة كرسي نَجيب، ويقول:

لقد رأى هذا الكرسي عديدا من أعاصير الأيام

وقلائل الألوان والأصوات

وكثيرا من الحل والترحال

روي الكرسي قائلا:

لست أتذكر أيام صباي الأولى..!

كنت شتلة نحيلة.. نحيلة جدا

وكانت ريح هوجاء تهب من واد

لتضربني بجدائلها المشوبة بالقش والزعيق..

طالما فرت هذه الريح

من أدخنة الحطابين خلف الأشجار السميكة

ولم تتجرأ على الأقراب منهم،

لكنها اعتادت أن تمسك برقبتي وتلويها

ولم تكن تتركني حتى يلامس رأسي الأرض.

لست أنسى، أبدا، قساوة تلك الرياح الهوجاء الجبانة،

لكن فراشة سوداء ذات جناحين منقطين بلون أبيض

كانت تحط، كل صباح، بعد وصول الندى

على كتفي برقة وهدوء:

- **صباح الخير!**
- **صباح الخير!** (بيكس، ٢٠٠٩/ ٤٠، ٤٢-٤٣).

يصور الشاعر في هذا المشهد الشعري معاناة الشعب من قبل السلطة المرموزة بتلك الرياح الهوجاء الجبانة، وهنا ربط الشاعر بين رياح هوجاء وفراشة سوداء، والدلالة المركزية من هذه الثنائية هي شرح حالة تردد يعيشها

الشاعر من خلال ذاكرة الكرسي النجيب، الذي لا ينسى قساوة الرياح الهوجاء الجبانة، فعلى الرغم من أن الفراشة رمز للاستقرار والخير والأمان، ولكن الكرسي النجيب في حالة من القلق والعجز والتردد، وتبرز من هذه الثنائية؛ مدركات الشعور بالاغتراب، من حيث ان الإنسان الكوردي من الناحية السياسية مغترب تماما، وهذا الاغتراب ناتج عن السلطة التي كانت سبباً لمجاعته وفقره, وحرمانه من هويته القومية والسياسية، وعزله عن المشاركة في العملية السياسية. ويتعمق شعوره بالاغتراب، بسبب مطاردته، والسياسة المحتلة القاسية، والطامعة في أرض كوردستان، فإن الشاعر يكشف في هذا المشهد الحواري؛ حال الإنسان الكوردي المهجور والمطارد من بلاده. ويستمر الشاعر في رسم النفاق السياسي على حساب المواطنين والوطن، ويقول:

نظم حزب سياسي رحلة سياحية لأعضائه هنا..

وراح زعيمهم يلقي خطابه، زاعما أن هذا الوطن

مهد الحضارات وجنة الله على الأرض..،

قال: الوطن نور أعيننا..

والغريب أنهم، حين رحلوا،

تركوا قاذوراتهم في هذه الجنة

وجعلو من أعين الوطن مزبلة. (بيكس، ٢٠٠٩/ ٨٣).

إن شيركو يرصد نظام الحزب السياسي الذي يمارس السياسة والحكم في البلاد، ويرى بأن هذه الأحزاب مزقوا الحضارة والتعايش بأفعالهم الرزيلة، وخطاباتهم غير الصادقة، وجعلوا الوطن مزبلة، غير أن عليهم خدمة الشعب وجعل الوطن نورا، ولكنهم حالوا دون ذلك، ويدل هذا الوضع على تخلفهم وعدم وعيهم بأهمية الوطن والبيئة في شتى مجالاتها.

هەواڵنامەی کێبڕکێ

ويقول في مشهد حواري بين باب المقهى والكرسي النجيب:

منذ فترة طويلة، منذ الثمانينات، أهدى صاحب

المقهى ذلك الكرسي وكرسيا آخر، ومعهما الأريكة

العثمانية؛ إلى عديلة من سكنة بلدة ((كفري)).

وللأسف الشديد سوف لن ترى ثانية تلك الكرسي

وتلك الأريكة بأم عينيك.

لأنهم رحلو جميعا مع العم ((ويس)) والخالة

((خجي)) وعديل صاحب المقهى.. وإحدى أغاني

((على مردان)) وشماغ ((خداداد علي)) ومعطف ((أسيري))..

... رحلوا، بعيدا.. بعيدا.. نحو الجنوب،

إلى حيث طالتهم الأنفالات. (بيكس، ٢٠٠٩/ ٢٧٦-٢٧٧).

يبدأ الشاعر قصيدته بصورة حزينة مليئة بمشاعر الاغتراب والاستبعاد، ويهدف إلى إثارة قضية الأنفال ضد الشعب في كوردسان العراق، إذ إنه يستخدم الرموز القومية والوطنية والشعبية مثل: الشاعر عبدالله كوران، بيكس، المناضل سلام ملا صابر، العم ويس، وعلي مردن، ويعمق شعوره بالاغتراب تجاه السياسة المستبدة الهاشمة القاهرة ضد أبناء وطنه من قبل النظام البعثي البائد، ويرسم الشاعر صورة مدهشة ومشحونة بالأسف والحزن والقلق والأسى؛ لأن أبناء مدينة (كفري) رحلوا جميعا مع العم (ويس) والخالة (خجي) إلى الجنوب، فإن الدلالة المركزية هنا؛ هي سياسة الترحيل والأنفال؛ أي الإبادة الجماعية ضد

الشعب الكوردي، إذ إن هذه السياسة دفعت أبناء الشعب الكوردي لكي يشعرون بالاغتراب والقلق وعدم الاستقرار في وطنهم، إن هذا المشهد لوحة مميزة، ومكثفة بالتأويل، حيث إن الشاعر يوازي بين أغنية (على مردان) الكوردية المهجورة الراحلة، وغبار الجنوب العربي الغريب.

إن بيكس يوازي بين الماضي والحاضر ببكائه المجهش، إنه يبكي على إسقاط سياسي لماضي بعيد مرتبط بالقضية القومية، ويرمز إلى ذلك من خلال أسلوب التلميح، ويقول:

وفي يوم آخر كنت مهموما جدا،

وحاولت كثيرا أن أتملك نفسي، ولكن عبثا..

أجهشت بالبكاء..

أنا كرسي تملؤني العاطفة،

وغالبا ما أبكي على حظي العاثر

عندما أكون وحيدا وينصرف من هم حولي..

أبكي، وكأن البكاء يغسل أحشائي.

هەولێر کتێبخانەی

فلأعد إلى حكايتي..

بكيت ذلك اليوم كثيرا

لأن ((كوران)) جاء بعد وفاة ((هيوا))

وجلس على كتفي،

يقابله ((بيكس)) في الجهة الأخرى

وكان يلتقي قصائد ((هيوا))

وقد رأيت، ومعي كل الكراسي

أن عين المجمرة الصفراء

وعين إبريق الشاي الأصفهاني

بل حتى عين الموقد الجافة امتلأت بالدموع. (بيكس، ٢٠٠٩/ ٢٥٥-٢٥٦).

هەواڵنامەی کتێب

يكشف هذا المشهد عن الحالة النفسية غير المستقرة للشاعر، ويظهر ذلك من خلال حنينه وعودته إلى الماضي باستدعاء شخصيات ثقافية سياسية تراثية منها: بيكس، وعبدالله كوران، إذ إنه يريد أن يقول للمتلقي؛ أريد التفاعل بين الموروث التاريخي والحاضر المعيش، ويدل هذا على شدة حزنه ومشاعره المؤلمة وكثرة بكائه على حظه العاثر، ويستدل على هذا الإحساس المشحون بالبكاء؛ بالشاعر (كوران) و(بيكس) والحركة السياسية الموسومة بـ (هيوا)، وهي بؤرة الأمل بالنسبة للإنسان الكوردي.

الخاتمة

توصلت الدراسة؛ إلى النتائج الآتية:

١- إن الاغتراب؛ بصوره المختلفة، عبارة عن حالة نفسية يشعر بها الإنسان بداخله أو من حوله، وتظهر هذه الحالة من خلال عوامل ذاتية أو اجتماعية أو سياسية أو دينية وما إلى ذلك، إذ إن الفرد يعتزل، ويشعر بالقلق ويفقد التوازن والانتماء.

٢- إن الشاعر شيركو بيكس استطاع أن يرصد واقع الاغتراب الذاتيِّ من خلال لوحات قصيدة الكرسيِّ، واكتشف نزعة التحول في الإنسان إلى أشياء أخرى، ولجأ إلى الشجرة من أجل إيصال فكرته، والشجرة هنا هي دقائق هندسية لتكوين ذوات مقنعة برداء الذات الواقعية، والذوات المولودة من رحم ذاكرة شاعر مغترب؛ وهذا هو التماهي بين الإنسان والكرسي، أو التشيؤ بين الشجرة وأشياء أخرى.

٣- تمكن الشاعر بخياله الخلاق ومدركاته العميقة في جعل شجرة الجوز من جهة؛ وشخصيات تاريخية وتراثية وأدبية من جهة أخرى؛ وعاءً لدعم تجربته الأدبية، وكذلك الربط بين جذور الكرسي والتراث الكوردي، للعودة إلى ذاكرة التاريخ للإنسان الكوردي المقهور المشحون بالاغتراب.

٤- نجد أبعاد الاغتراب الاجتماعي في قصيدة الكرسي، من خلال كلماته المشحونة بالشكوى والتمرد على بعض العادات والتقاليد الاجتماعية، التي تتسبب إلى المشاكل الاجتماعية والاختلافات الطبقية، ويرجع إلى ذاكرة الكرسي المرتبط بالرب الكوني والطبيعة لكي تسانده في رصد عزلة الإنسان في الحياة الاجتماعية.

٥- يقوم الشاعر بنسج دلالات رمزية من البعد الاجتماعي، وذلك لرصد قضية المرأة الكوردية، التي تعاني بسبب بعض العادات والتقاليد السلبية، حيث إن الشاعر يناهض ويؤازر النسوة من أجل الوصول إلى حقوقهن، وجعل قضية (روناك) مع زوجها (نوزاد)؛ رمزا للإصلاح الاجتماعي والأسري، ومنفذا للقضاء على الاغتراب بين الزوج والزوجة.

٦- نجد الاغتراب السياسي عند الشاعر؛ متمثلا في صورة حزينة مليئة بمشاعر الاغتراب والاستبعاد، ويهدف إلى إثارة قضية الأنفال ضد الشعب الكوردي في كوردستان العراق، إذ إنه استخدم الرموز القومية والوطنية والشعبية والثقافية، ويعمق شعوره بالاغتراب تجاه السياسة المستبدة الغاشمة القاهرة ضد أبناء وطنه من قبل النظام البعثي البائد، وهي سياسة الترحيل والأنفال والتهجير؛ أي الإبادة الجماعية، إذ إن هذه السياسة دفعت ابناء الشعب إلى الشعور بالاغتراب والقلق وعدم الاستقرار في وطنهم.

٧- استجاب الشاعر في قصيدته (الكرسي) للأغراض الجماهيرية قولا وفعلا، وكان له دور كبير في رصد قضايا سياسية كوردية، حيث إنه قام بدوره السياسي كشاعر وطني من أجل إقناع الجمهور للمشاركة في السياسة المتعلقة بحياتهم ومصير بلادهم، وله أثر كبير على الإنسان الكوردي لكي يقوم بدوره النضالي ضد العدو والمحتل، الذي اضطهد الشعب وقمعه، وإنه في الكثير من أشعاره؛ يعبر عن قضايا سياسية متعلقة بشعبه، ويمجد دور البيشمركة وقادتها، ومن جهة أخرى قام بتدوين كارثة الأنفال ومجزرة حلبجة التي ارتكبها النظام البائد الصدامي ضد شعب كوردستان.

هەولێر کتێب

الهوامش

(ابن منظور، ٦٣٨/١-٦٣٩).

(ابن السيدة، ٢٩٨/٥).

(الفراهيدي، ٤١/٤).

(الفيروزآبادي، ١٥٣/١٩٩٣)،

(ابن فارس، ٤٢٠/١٩٤٧).

(الجوهري، ٢٠٠٩/ ٨٤٠-٨٤١).

(الأزهري، ١٩٦٤/ ١١٢)

(مجمع اللغة العربية، ١٩٨٩/ ٤٤٧).

(حسن حماد، ١٩٩٥/ ٣٨).

(راغب، ٤٦).

(صليبة، ١٩٧١/ ٧٦٥).

(النوري، ١٩٨١/ ٥٠).

(حسيبة، ٢٠٠٩/ ٤).

(بوقرورة، ١٣).

(مان، ١٩٩٤/ ٤٧-٤٨).

(روسو، ٣٢/٢٠١٢).

(شاخت، ٧٢).

(عبدالرحمن، ٢٠٠٨/ ٣٣).

(قريش، ٢٠٠٨/ ١٥).

(زيدان، ١).

(محمود، ٨٢).

(مجاهد، ١٩٨٥/ ٢٠).

(قديد، ٢٠١١/ ١٠).

(سعيد، ٣٧).

(التوحيدي، ١٩٨١/ ٧٢، ٨٠-٨١).

هەوالنامەی کێبڕ

(عباس، ٢٠٠٨/ ١٦٥)

(عبدالرحمن، ٢٠٠٨/ ٣٣).

(العبد الله، ٢٠٠٥/ ٣٣).

(حماد، ٢٠٠٨/ ١٩).

(الشيخ، ٢٠٠١/ ١٢٣).

(بيكس، ٢٠٠٩/ ١٠، ١٤-١٥).

(بيكس، ٢٠٠٩/ ٢٩-٣١).

(بيكس، ٢٠٠٩/ ٣١).

(بيكس، ٢٠٠٩/ ٧١-٧٢).

(الخليفة، ٢٠٠٣/ ٣٥).

(لوكاش، ١٩٧٩/ ٧٧)

(مجيد، ٢٠١٢/ ١٦٩).

(النوري، ١٩٧٩/ ٣٣).

(الحمداني، ٢٠١١/ ١٣٦)

(النوري، ١٩٧٩/ ٥٠).

(بيكس، ٢٠٠٩/٣٤-٣٥).

(بيكس، ٢٠٠٩/ ٤٧-٤٨، ٥٤).

(جعفر، ١٩٩٩/ ٥٢).

(بيكس، ٢٠٠٩/ ١٤٠-١٤٣).

هەواڵنامەی کێبڕکێ

(بيكس، ٢٠٠٩/ ١٣٩-١٤٠).

(الماوردي، ٢٠٠١/ ٢٦).

(عبدالمختار، ١٩٩٨/ ٤١).

(د.دمنهوري، ١١).

(عصفور، ٢٠٠٥/ ٢٢٠).

(بيكس، ٢٠٠٩/ ٤٠، ٤٢-٤٣).

(بيكس، ٢٠٠٩/ ٨٣).

(الأنباري، ٢٠١١/ ٧٩).

(بيكس، ٢٠٠٩/ ٢٥٥-٢٥٦).

هەوڵنامەی کتێب

قائمة المصادر والمراجع

- ابن سيدة (ابو الحسن علي بن إسماعيل ابن سيده/ ٤٥٨هـ)، المحكم والمحيط الأعظم، مادة: غرب، المجلد الخامس، تحقيق: إبراهيم الإبياري، معهد المخطوطات بجامعة الدول العربية، الطبعة الأولى، ١٩٧١.
- ابن فارس (أحمد بن فارس بن زكريا ابو الحسين/ ٣٩٥هـ)، مقاييس اللغة، تحقيق عبدالسلام هارون، ج٤، الطبعة الأولى، القاهرة ١٩٧٩.
- ابن منظور(ابو الفضل جمال الدين بن مكرم/ ٧١١هـ)، لسان العرب، المجلد الأول، دار صادر، بيروت.
- الأزهري (أبو منصور محمد بن أحمد)، تهذيب اللغة، المجلد السابع، الدار المصرية للتأليف والنشر، القاهرة، ١٩٦٤ م.

- بوقرورة (عمر)، الغربة والحنين في الشعر الجزائري، "١٩٤٥-١٩٤٢" منشورات جامعة باتنة، (د.ط، د.ت).
- بيكس (شيركو) ، الكرسي، ت: هيوا عزيز، مراجعة وتقديم: د. شاهو سعيد، ط١، دار سردم للطباعة والنشر، السليمانية ٢٠٠٩.
- التوحيدي (أبو حيان)، الإشارات الالهية، تحقيق عبد الرحمن بدوي، ط١، دار العلم، لبنان- بيروت١٩٨١.
- جعفر (محمد راضي)، الاغتراب في الشعر العراقي المعا صرة، مكتبة الأسد الوطنية، اتحاد الكتاب العرب, ١٩٩٩.
- الجوهري (ابي نصر اسماعيل بن حماد)، الصحاح، راجعه واعتنى به: د. محمد محمد تامر وأنس محمد الشامي وزكريا جابر احمد، دار الحديث- القاهرة ٢٠٠٩م.
- حسيبة (مصطفى)، المعجم الفلسفي، ط١، دار أسامة للنشر والتوزيع، ٢٠٠٩.
- حماد (د. حسن محمد حسن)، الاغتراب عند إيريك فروم، ط١، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت-لبنان١٩٩٥.
- حماد (د. حسن محمد حسن)، الاغتراب الوجودي/ دراسة في جدل الصراع بين الرغبة في التفرد وغواية الامثال، هلا للنشر والتوزيع، ط١ الجيزة، ٢٠٠٨.
- الحمداني (د.إقبال محمد رشيد صالح)، الاغتراب/ التمرد قلق المستقبل، دار صفاء للنشر والتوزيع، ط١، ٢٠١١.
- خليفة (عبداللطيف محمد)، دراسة في سيكولوجية الاغتراب، دار غريب للطباعة والنشر، القاهرة ٢٠٠٣.
- د. دمنهوري(رشاد صالح)، الاغتراب وبعض المتغيرات الشخصية، (د.ط).
- راغب (نبيل)، مجلة الفيصل، المملكة العربية السعودية ١٩٨٥، عدد٩٦.

- روسو(جان جاك)، العقد الاجتماعي، ت: عادل زعتر، مؤسسة هنداوي للتعليم والثقافة، القاهرة- مصر ٢٠١٢.
- زيدان (عبد القادر عبد الحميد)، التمرد والغربة في الشعر الجاهلي، ط١، دار الوفاء، الإسكندرية.
- سعيد (جمال الدين)، معجم المصطلحات والشواهد الفلسفية، دار الجنوب، تونس، د.ط.
- شاخت (ريجارد)، الاغتراب، ت: كامل يوسف حسين، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت-لبنان.
- الشيخ (محمد الشيخ)، التحليل التفاعلي- نحو نظرية حول الإنسان، دائرة الثقافة والإعلام، ط١، الشارقة- الإمارات ٢٠٠١.
- صليبه (جميل)، المعجم الفلسفي، المجلد الأول، دار الكتاب اللبناني، بيروت، ١٩٧١.
- عباس (فيصل)، الاغتراب- الإنسان المعاصر وشقاء الوعي، دار المنهل، ط١، لبنان ٢٠٠٨.
- العبد الله (يحيى)، الاغتراب- دراسة تحليلية لشخصية الطاهر بن جلول الروائية، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، ط١، الأردن ٢٠٠٥.
- عبد المختار (محمد خضر)، الاغتراب والتطرف نحو العنف اجتماعيا، دار غريب، القاهرة ١٩٩٨.
- عبدالرحمن (منى ابو القاسم جمعة)، الاغتراب الفكري والاجتماعي في الشخصية القومية العربية، منشورات جامعة قاريونس، ط١، ليبيا- بنغازي ٢٠٠٨.
- عصفور (د. جابر)، مفهوم الشعر/ دراسة في التراث النقدي، مطابع الهيئة المصرية العامة للكتاب، ط٥، مكتبة الأسرة ٢٠٠٥.
- الفراهيدي (الخليل بن أحمد)، كتاب العين، المجلد الرابع، دار إحياء التراث العربي ، بيروت، (د.ط).

هاوڵاتنامەی کتێبی

- الفيروز آبادي (مجد الدين أبو طاهر محمد بن يعقوب/ ٨١٧هـ)، القاموس المحيط، مادة: غرب، الطبعة الثالثة، مؤسسة الرسالة- بيروت ١٩٩٣.
- قديد (د. ذياب)، المتنبي بين الاغتراب و الثورة، ، الطبعة الأولى، عالم الكتب الحديث، إربد-الأردن، ٢٠١١.
- قريش (بن علي)، الاغتراب في الشعر العربي الحديث"١٩٢٠-١٩٤٥"، رسالة الدكتوراه ٢٠٠٨/٢٠٠٧، جامعة الجيلالي اليابس- سيدي بالعباس/ الجزائر.
- لوكاش (جورج)، التاريخ والوعي الطبقي، ت: حنا الشاعر، دار الأندلس، بيروت ١٩٧٩.
- مان (ميشيل)، ت: عادل الهواري، سعد مصلوح، موسوعة العلوم الاجتماعية، بيروت: الفلاح، ١٩٩٤.
- الماوردي (احمد وهبان)، رائد الفكر السياسي الإسلامي، دار الجامعة الجديدة للنشر، الاسكندرية ٢٠٠١، مصر.
- مجاهد(عبد المنعم مجاهد)، الاغتراب في الفلسفة المعاصرة، سعد الدين للطباعة والنشر والتوزيع، ١٩٨٥، دمشق.
- مجمع اللغة العربية، المعجم الوجيز، دار التحرير للطبع والنشر، مصر ١٩٨٩.
- مجيد (حنون)، ملحمة كرسي عتيق، ملف شيركو بيكس، مجلة سردم العربي، دار سردم للطباعة والنشر، العدد (٣٣)، ربيع ٢٠١٢.
- محمود (ابراهيم)، حول الاغتراب الكافكاوي/ رواية المسخ أنموذجا، مجلة عالم الفكر، العدد ١٥، الكويت ١٩٨٤.
- النوري (قيس)، الاغتراب اصطلاحا ومفهوما وواقعا، مجلة عالم الفكر، مج١٠، ١٩٧٩، العدد: ١، أبريل، مايو، يوليو.

هەولنامەی کتێب

پوختـه

ئەم توێژینەوەیە؛ بەناونیشانی (نامۆیی لەهۆنراوەی شێرکۆبێکەسدا/ قەسیدەی "کورسی" وەک نمونە)؛ هەوڵێکە بۆ خستنەڕووی وێنەکانی نامۆیی لەهۆنراوەی شێرکۆبێکەس؛ لەمیانەی قەسیدەی کورسیدا. گرینگیی ئەم توێژینەوەیە لەوە دایە، کەهەوڵدەدات بۆ ئاشکراکردنی لایەنە شاراوەکانی خودی کوردیی نامۆ، ووردیی شاعیر لەبەکارهێنانی هونەرەکانی گێڕانەوەی هۆنراوەیی؛ لەمیانەی بوێتیی نێوان کورسی ومرۆڤ، یان بەشتبوونی نێوان دارو شتەکانی تردا دەردەکەوێت. ئەم توێژینەوەیە؛ پێکدێت لەدەروازەیەک وسێ تەوەرە، بەم شێوەیە:

دەروازە/ چەمکی نامۆیی لەڕووی زمانەوانی وزاراوەیی خراوەتەڕوو.

تەوەرەی یەکەم/ نامۆیی خودی.

تەوەرەی دووەم/ نامۆیی کۆمەڵایەتی.

تەوەرەی سێیەم/ نامۆیی ڕامیاری

ئەنجام/ لەکۆتایی باسەکەدا؛ ئەو ئەنجامانە خراونەتە ڕوو کە توێژینەوەکە پێیان گەیشتووە.

وشەکلیلییەکان: (نامۆیی، شێرکۆ بێکەس، کورسی، مرۆڤ، کورد، دەروونی، یادگە).

هەوالنامەی کێبڕکێ

Abstract

This study, called "Alienation in Shirku Bekes" ("The Chair") is an attempt to monitor the images of alienation in Shirku Bekes' poetry. Its importance lies in the fact that it tries to reveal the hidden dimensions of the expatriate Kurdish self and the poet's accuracy in his approach to the technique of narrative narration through the identification between the chair and the human, or the desire between the tree and other things.

This study consists of three main axes:

Boot / concept of alienation language and terminology

First axis / self-alienation.

The second axis / social alienation.

Third axis / political alienation.

Conclusion / The study reached several conclusions, which we presented at the end of the study.

هەواڵنامەی کێبڕکێ

Keywords: (Alienation, sherko bekas, chair, human, Kurdish, psychological, memory).

https://www.doi.org/10.31918/twejer.1921.12

e-ISSN (2617-0752) p-ISSN (2617-0744)

العدالة التنظيمية ودورها في تنمية سلوك المواطنة التنظيمية من وجهة نظر الموظفين في جامعة زاخو / دراسة تحليلية

كتێبخانەی کێبڕکێ

روش ابراهيم محمد
مدرس - قسم العلوم الادارية / كلية الإدارة والاقتصاد - جامعة زاخو
rush.mohammed@uoz.edu.krd

ملخص

يهدف البحث إلى التعرف على مستوى أبعاد العدالة التنظيمية، والتعرف على مستوى سلوك المواطنة التنظيمية لدى الموظفين في جامعة زاخو. وتمثلت المشكلة الرئيسة للبحث بالتحقق من هل ان لإدراك الفرد للعدالة التنظيمية دور رئيسي في بلورة سلوكه التطوعي الذي يقوم به خارج اطر الواجبات الرسمية المنصوص عليها في وصف الوظيفة. واستند الجانب الميداني على الاستبيان كأداة أساسية لجمع البيانات المطلوبة. وتم استخدام البرمجة الاحصائية (SPSS-22) لمعالجة مخرجات الاستبيان وتحليله وذلك باستخدام التكرارات والوسط الحسابي والانحراف المعياري . وأشارات النتائج بأن مستوى العدالة التنظيمية في الجامعة المبحوثة لم يكن بالمستوى المرضي، وهذا يدل على أن هناك ضعف في تطبيق العدالة في الجامعة المبحوثة . وتوصل الباحث إلى عدة استنتاجات كان من أهمها: جاء بعد عدالة الاجراءات بدرجة ضعيفة، في حين كان تأثر عدالة التعاملات بدرجة أقل من بعدي التوزيع والاجراءات، إذ جاء هذا البعد بدرجة مقبولة وذلك لأن هذه العدالة تعتمد بالأساس على أسلوب تعامل الرئيس مع مرؤوسيه وتعامل الفرد مع زملائه الآخرين في العمل وهو ذو طابع إنساني. ويوصي الباحث بقيام الجامعة المبحوثة بزيادة الاهتمام بالموظفين فيها، وأن تعطيهم اهتمام خاص، وأن تقوم بالتعرف على حاجاتهم من أجل محاولة اشباع ما أمكن منها، وأن تقوم بتوضيح الخطط والأهداف التي تسعى لتحقيقها والحرص على مشاركتهم في وضعها، وذلك لرفع مستوى ولائهم ورضاهم عن العمل.

الكلمات المفتاحية: العدالة التنظيمية ، عدالة التوزيع ، عدالة الاجراءات ، عدالة التعاملات ، سلوك المواطنة التنظيمية

العدالة التنظيمية ودورها في تنمية سلوك المواطنة التنظيمية من وجهة نظر الموظفين في جامعة زاخو / دراسة تحليلية

المبحث الأول

التعريف بالبحث

أولاً. المقدمة وأهمية البحث

لم يحظى موضوع العدالة التنظيمية باهتمام كافي من الكتاب والباحثين في مجال السلوك التنظيمي. ويعد ادراك الأفراد للعدالة في المنظمة من أبرز التحديات التي تواجه المنظمات في الوقت الحالي ومن إحدى المستلزمات الرئيسة لإيجاد سلوكيات جيدة وبناءة لديهم وبالتالي تمكين المنظمة من التكيف مع التغيرات المحيطة بها. ويرى بأن إدراك الفرد للعدالة التنظيمية له دور رئيسي في بلورة مواقفه وسلوكه تجاه المنظمة التي يعمل فيها. وتتلخص العدالة التنظيمية بناتج مقارنة الفرد بين ما يقدم لمنظمته وما يحصل منها من عوائد، وكما تدور العدالة التنظيمية حول نزاهة الاجراءات التي تستخدم في منح تلك العوائد وحسن المعاملة التي يتلقاها الفرد عند أداء العمل المناط به. ويمكن أن يؤدي الاخلال في ادراك الأفراد للعدالة إلى شعورهم بالاحباط وإلى سلوكيات سلبية على مستوى المواطنة التنظيمية مثل ترك العمل وزيادة معدلات الدوران ونقص الولاء والأنتماء وقد تصل بالبعض منهم إلى سلوك الانتقام الموجهة نحو المنظمة وبالتالي انخفاض مستوى أداء الفرد في المنظمة، لذلك يجب على المنظمة أن تسعى إلى تحقيق العدالة بين أفرادها العاملين في كل اجراء يتم اتخاذه. (ابو تايه، ٢٠١٢: ١٤٦-١٤٧) (Bradley , 2006 : 66)

إن قيام المنظمة بأنشطة تلقائية لتجسيد قيم المساواة وتحقيق العدالة ما بين الأفراد تعتبر إشارة على دعم واهتمام المنظمة بالأفراد العاملين فيها. والمنظمات المعاصرة تعمل في بيئة تتسم بالتغير والتبدل المستمر ويعتمد عملها بالأساس على أداء فريق العمل الكفوء والفاعل الذي يتطلب وجود التطوع والتعاون فيما بينهم لتحقيق النجاح والتميز، فالمنظمات الناجحة تحتاج إلى افراد يقومون بأداء العمل بشكل يفوق التوقع ويتجاوز حدود الواجبات المناطة بهم في الوصف الوظيفي.

وتكمن أهمية البحث من دور العنصر البشري في العمل، إذ يمثل المحور الأساسي والركيزة الرئيسة لتحقيق أهداف المنظمة، ويحظى هذا العنصر باهتمام خاص في كل من القطاعين الخدمي والأنتاجي لما يتميز به من قدرات تساعد في زيادة مستوى الاداء الكلي للمنظمة. ويمكن ابراز أهمية البحث الحالي من خلال التطرق لجانبين اساسيين هما:

١. **الجانب الأكاديمي:** يعد هذا البحث امتداداً للدراسات التي تهتم بالعدالة التنظيمية وسلوك المواطنة التنظيمية والتي هي إحدى أدبيات السلوك التنظيمي. وقد ركزت هذه الأدبيات على الدور الكبير الذي تلعبه العدالة التنظيمية في فاعلية أداء الأفراد خصوصا الأداء الذي يهدف إلى الوصول للفاعلية الجامعية .

٢. **الجانب الميداني:** تكمن أهمية البحث وفقاً لهذا الجانب في محأولته تقديم تصور واضح ودقيق لدى الموظفين بوصف عام في الجامعة المبحوثة عن مفهومي العدالة التنظيمية والمواطنة التنظيمية وكيفية عدهما كإحدى الوسائل المهمة في الإدارة الجامعية. وبسبب إدارك المعنيين في إدارة الجامعة بالدور الهام الذي يلعبه الأفراد العاملين، فقد نالوا عناية كبيرة من أجل تحسين أوضاعهم المهنية والمادية في جميع المراكز الإدارية بوصف ذلك أحد الأساليب الرئيسة لتحسين مستوى الأداء في الجامعة بشكل عام، وزيادة مستوى أداء الافراد بشكل خاص.

ثانياً. مشكلة البحث

تعد العدالة التنظيمية من أهم العوامل التي تساهم في تشكيل السلوكيات والاتجاهات الايجابية لدى الأفراد وتنمية دوافعهم وتحقيق الرضا لديهم عن العمل. ومن أبرز الظواهر التنظيمية التي قد تتأثر بالعدالة التنظيمية هو سلوك المواطنة التنظيمية، فسلوك المواطنة يتأثر بشعور الأفراد بالعدالة في مكان العمل مما يدفعهم لأداء الاعمال بالشكل المطلوب والقيام بسلوكيات تكون خارج اطار تخصصهم الوظيفي وخارج واجبات العمل الرسمية المنصوص عليها.

فالعدالة التنظيمية هي طريقة للحكم على الاسلوب الذي يستخدم من قبل المدير في التعامل مع الفرد ليس على مستوى الوظيفة فحسب بل وعلى المستوى الأنساني، وذلك بسبب الاثر الهام الذي قد يحدثه ادراك الأفراد للعدالة في كفاءة أدائهم وفي تطور المنظمة ونجاحها وتحقيقها للأهداف التي تسعى إليها بشكل

فاعل وكفوء. وأن غياب العدالة يمكن أن ينتج عنه قيام الأفراد العاملين بسلوكيات تضر بالمنظمة وبنسيجها الاجتماعي.

وهذا يتفق مع ما أشارت إليه دراسة (Messer & White , 2006) حيث أكدت على أن سلوك المواطنة التنظيمية كانت اعلى لدى الأفراد الذين كان ادراكهم للعدالة بمستوى اكبر مقارنةً بالأفراد الذين كان ادراكهم اقل للعدالة في المنظمة. وكذلك أشارت دراسة (معمري ، ٢٠١٤) بأن شعور الأفراد بغياب العدالة في المنظمة من شأنه أن يقلل من دافعيتهم تجاه القيام بأدوار إضافية في العمل أو القيام بسلوك تطوعي من أجل منظمتهم أو من أجل زملائهم في العمل.

وفي ضوء ما سبق فقد تولد لدى الباحث الدافع لاجراء البحث الحالي وذلك من أجل التعرف على طبيعة العلاقة التي تربط العدالة التنظيمية بسلوك المواطنة التنظيمية في جامعة زاخو مما يساهم في وضع استراتيجيات فعالة من أجل تحسين الاداء الحالي للجامعة المبحوثة. وعليه يمكن صياغة مشكلة البحث بالتساؤل الرئيس التالي : ماهو دور العدالة التنظيمية في تنمية سلوك المواطنة التنظيمية من وجهة نظر الموظفين في جامعة زاخو. ويمكن توضيح مشكلة البحث الرئيسة من خلال طرح التساؤلات التالية:

١. هل هناك ادراك كافي من الأفراد المبحوثين عن كل من مفهومي العدالة التنظيمية وسلوك المواطنة التنظيمية ؟

٢. ماهو مستوى العدالة التنظيمية وسلوك المواطنة التنظيمي لدى الموظفين في جامعة زاخو ؟

٣. هل يمكن تعزيز سلوك المواطنة التنظيمية من خلال توافر ابعاد العدالة التنظيمية في الجامعة نفسها؟

٤. ماهي طبيعة العلاقة بين العدالة التنظيمية وسلوك المواطنة التنظيمية في الجامعة نفسها ؟

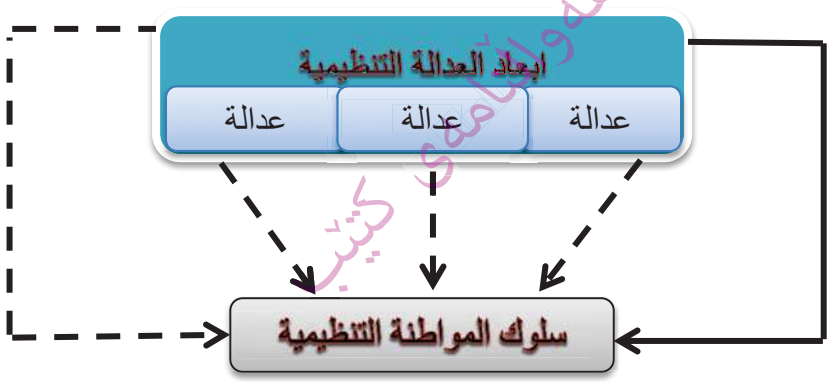
ثالثاً. أهداف البحث

يسعى هذا البحث لى تحقيق عدد من الأهداف، أهمها مأياتي:

١- التعرف على مستوى أبعاد العدالة التنظيمية لدى موظفي جامعة زاخو.
٢- التعرف على مستوى سلوك المواطنة التنظيمي لدى موظفي جامعة زاخو.
٣- التعرف على امكانية تعزيز سلوك المواطنة التنظيمية من خلال توافر ابعاد العدالة التنظيمية في جامعة زاخو ؟
٤- تحديد العلاقة بين العدالة التنظمية وسلوك المواطنة التنظيمية لدى موظفي جامعة زاخو.
٥- تحديد العلاقة بين أبعاد العدالة التنظمية وسلوك المواطنة التنظيمية لدى موظفي جامعة زاخو.

رابعاً. مخطط البحث

صمم مخطط فرضي للبحث الذي يبين العلاقة المنطقية بين متغيراته وكما في الشكل التالي:

الشكل (١) مخطط البحث

: ارتباط

: تأثير

خامساً. فروض البحث

لتحقيق أهداف البحث، اعتمد البحث الفرضيات الآتية:

١. توجد علاقة ارتباط معنوية بين العدالة التنظيمية وسلوك المواطنة التنظيمية في جامعة زاخو.

٢. يوجد تأثير معنوي للعدالة التنظيمية في سلوك المواطنة التنظيمية في جامعة زاخو.

٣. يوجد تأثير معنوي لابعاد العدالة التنظيمية في سلوك المواطنة التنظيمية في جامعة زاخو.

سادساً. مجالات البحث

تم تقسيم مجالات البحث وفقاً للتالي:

١. المجال الزماني: يتمثل بمدة إعداد البحث التطبيقية في جامعة زاخو للفترة من ٢٠١٨/٥/١٥ – ٢٠١٨/٧/١٥.
٢. المجال البشري: شمل هذا المجال عينة عشوائية من الموظفين في جامعة زاخو.
٣. المجال المكاني: أُجري البحث في جامعة زاخو وتضمن كل من كلية الإدارة والاقتصاد وكلية العلوم ورئاسة جامعة زاخو.

سابعاً. **مصطلحات البحث**

١. العدالة التنظيمية: العدالة التنظيمية بأنها حصيلة اتفاق ما بين الجهد المبذول وبين الفوائد المتأتية منها ما يؤدي إلى تحقيق الأهداف المتوخاة.
٢. عدالة التوزيع: هي العدالة المدركة من قبل الفرد التي يحصل عليها من المنظمة عند تخصيص الموارد والتي قد توزع على أساس المسأواة أوالحاجة أوالمسأهمة , ومن ثم يقرر الفرد بدوره عدالة التوزيع من خلال المقارنة مع الآخرين.
٣. عدالة الاجراءات: وتشير إلى عدالة الأساليب , والآليات , والعمليات المستخدمة في تحديد النتائج أو أنها العدالة المدركة للإجراءات المستخدمة في اتخاذ القرارات.
٤. عدالة التعاملات: هي العدالة المدركة للاتصالات أوالعلاقات فيما بين الأفراد والمتصلة بالإجراءات المنظمية.

٥. سلوك المواطنة التنظيمية: هو السلوك ذو الطبيعة الاختيارية الذي لا يعد من متطلبات الدور الرسمي للافراد العاملين ولكنه بالرغم من ذلك يسهم في فاعلية العمل بالمنظمة.

المبحث الثاني

الدراسات النظرية

أولاً. العدالة التنظيمية Organizational Justice

أ- مفهوم العدالة التنظيمية

تعتبر العدالة التنظيمية من إحدى أهم المفاهيم الإدارية في المنظمات عموماً، وفي المؤسسات التعليمية خصوصاً، إذ تحرص الإدارات التي تتوخى الكفاءة والتميز في الأداء إلى تطبيقه في أنظمتها الادارية (غانم، ٢٠١٥: ١٣) . ويستخدم مصطلح العدالة التنظيمية لوصف العدالة التي تكون مرتبطة بمكان العمل (نعساني واليوسفي، ٢٠٠٢: ٦). ولاقى موضوع العدالة التنظيمية اهتماماً متزأيداً من قبل الباحثين في مجال علم النفس والتنظيم وإدارة الموارد البشرية (Cremer, 2005: 4) . وتعود فكرة العدالة في المنظمة إلى عام (1963) حيث ظهرت نظرية المساواة التي نادى بها (Adams)، إذ أشارت بأن سلوك الأفراد في المنظمة يتأثر بمدى ادراكهم بالمساواة في توزيع الامتيازات والفوائد التي يتلقونها والعمل الذي يقدمونه في المنظمة التي يعملون فيها، وعليه فإن النظرية تقوم على أساس مقارنة الفرد لمعدل مخرجاته المرتبطة بوظيفته (الرواتب، المكافأة، والحوافز) إلى مدخلاته فيها (عبء العمل، وساعات العمل، والجهد المبذول) مع معدل مخرجات زملاءه في المنظمة إلى مدخلاتهم. ووفقاً لتلك النظرية، يشعر الفرد بالرضا عندما تتسأوى المعدلات، ولكن يسود الشعور بالظلم وعدم الرضا والتوتر عندما لا تتسأوى تلك المعدلات. (أبو تأيه، ٢٠١٢: ١٥٠-١٥١).

وتعد العدالة التنظيمية إحدى أهم نظريات السلوك الأنساني لأنها تعتبر قيمة ونمط اجتماعي ينتج عن غيابه عواقب خطيرة تهدد كل من الفرد والمنظمة على حد سواء، فعندما يشعر الأفراد بعدم العدالة فإن ذلك يقودهم لسلوكيات سلبية مثل تدني كل من الرضا الوظيفي وسلوكيات المواطنة التنظيمية ونقص الولاء

والالتزام التنظيمي وزيادة معدل الدوران الوظيفي، فضلا عن سلوك الأنتقام الموجهه للمنظمة (وادي، ٢٠١٠: ٢) .

وينظر لمفهوم العدالة التنظيمية بأنه مفهوم نسبي، أي أن ما يعتبره فرد بأنه إجراء عادل قد يعتبره فرد آخر بأنه إجراء غير عادل ومتحيز، لذا فالعدالة التنظيمية تتحدد وفق ادراك الفرد لنزاهة وموضوعية الإجراءات المتبعة وتوزيع المخرجات (حامد، ٢٠٠٦: ٨) .

ويمكن أن تفسر العدالة التنظيمية العديد من المتغيرات التي تؤثر على سلوك الأفراد، وذلك لأن العدالة التنظيمية تعكس طريقة حكم الأفراد على عدالة الأسلوب الذي يتبعه المدير في التعامل معهم على المستوى الوظيفة أو الأنساني (إسكندر، ٢٠٠٧: ١).

يعرف كل من (Beugre & Baron,2001:326) بأنها نظام اجتماعي حسي وعملي يشتمل على ادراك الفرد للعلاقة مع المنظمة والرؤساء والزملاء في العمل.

ويعرفها (المغربي،٢٠٠٣ :٥) بأنها أسلوب معاملة الإدارة مع عامليها، وينصب تركيز العدالة التنظيمية على الاهتمام الذي تبديه الإدارة بسلوك واحاسيس ومشاعر الأفراد العاملين التي تؤثر على أدائهم الوظيفي.

ويعرفها كل من (السعود وسلطان، 2009، 210) على أنها إدارك الفرد للمساواة التي تتمثل بقيام الفرد بمقارنة معدل مخرجاته بالنسبة إلى مدخلاته مع زملائه الآخرين ، وعندما يتساوى المعدلأن توجد العدالة، وعندما لا يتساويان يشعر الفرد بالحيف والظلم.

ويعرفها (أبو تأيه، 149:2010) بأنها العدالة المدركة من قبل الأفراد للمبادلات من المدخلات والمخرجات التي تنتج عن العلاقات السائدة في المنظمة التي تشمل علاقة الفرد مع رؤسائه وزملائه ومع المنظمة ككل كنظام اجتماعي.

ويعرفها (السليفاني،٢٠١٠:51) بأنها درجة تحقيق المساواة والنزاهة في الحقوق والواجبات التي تعبر عن علاقة الفرد بالمنظمة.

وعرف (العبيدي، ٢٠١٢: ١٢) العدالة التنظيمية بأنها إدراك الأفراد للطرق التي تتبع في المنظمة سواء فيما يتعلق بمنح المكافآت أو التعامل مع الأفراد حسب الجهود المبذولة منهم وبما يسهم في تحقيق الأهداف الفردية والتنظيمية.

يستنتج من المفاهيم السابقة اعلاه بأن العدالة التنظيمية هي أسلوب يحكم من خلاله الفرد على عدالة الاسلوب المتبع من قبل الإدارة في التعامل معه سواء كان على الصعيد الوظيفي أو الأنساني.

ب- أهمية العدالة التنظيمية

إن موضوع العدالة التنظيمية من المواضيع المؤثرة وذات أهمية كبيرة في حقل الإدارة والتنظيم، وينظر للعدالة التنظيمية كأحد المتغيرات التنظيمية التي تؤثر بشكل كبير على أداء الأفراد في المنظمة، ويمكن إدراك أهمية العدالة التنظيمية من خلال الآتي: (وادي، 2010: 2-3) (أبو جاسر، 2010: 16-17)

١. الابتعاد عن السياسات المنظمية الهدامة التي تؤدي إلى توليد مشاعر الظلم والحيف لدى الأفراد التي تقوم على البيروقراطية.

٢. اتباع سياسات تنظيمية تتصف بالاخلاق والعدالة ودعم الأفراد في سعيهم نحو تحقيق أهداف المنظمة وأهدافهم الفردية بما يكفل تحقيق الفاعلية التنظيمية.

٣. محاولة تخفيض سلوك الأفراد المعادي للمجتمع التي تصدر نتيجة فقدان العدالة.

٤. يمكن ان يساعد تطبيق عدالة التوزيع في توضيح السياسات المتبعة في توزيع الرواتب والأجور في المنظمة من خلال.

٥. إن تطبيق العدالة الاجرائية يمكن أن يحقق السيطرة الفعلية ومشاركة الأفراد في عملية اتخاذ القرارات في المنظمة.

٦. يساعد تطبيق عدالة التعاملات في التعرف عن المناخ التنظيمي السائد .

٧. زيادة مستويات الرضا الوظيفي لدى الأفراد عن الرؤساء والعمل وتحسين سلوك المواطنة التنظيمية والالتزام التنظيمي.

٨. إبراز منظومة القيم الدينية والاخلاقية لدى الأفراد وتحديد كيفية ادراك هؤلاء الأفراد للعدالة التنظيمية السائدة ومعرفة مستوى النضج الأخلاقي لديهم.

ج- ابعاد العدالة التنظيمية

هناك ثلاثة أبعاد رئيسة للعدالة التنظيمية هي : (Al-Awamlah, 2013: 66)

١. عدالة التوزيع Distributive Justice :

تشير إلى شعور الفرد بعدالة المخرجات التي يتم استلامها (Lee,2000:21) ، أو هي عدالة توزيع المكافآت والمخرجات التي يحصل عليها الفرد، مقارنة بتلك المكافآت أو المخرجات التي يمكن ان يحصل عليها زملائه الآخرين في العمل (Williams,et.al.,2002 :3) . ويمكن القول بوجود عدالة التوزيع عندما يدرك الفرد بأن المكافآت والعوائد التي حصل عليها تتناسب مع ما بذله من جهد مقارنة بالجهود التي يبذلها زملائه الاخرين (وادي، 5:2010) . وتتضمن عدالة التوزيع على ثلاثة قواعد هي : (Yilmaz & Tasdan, 2009: 113)

- **المساواة**: تبنى هذه القاعدة على فكرة على فكرة ان يتم منح المكافأت على حسب مسأهمة الفرد، وعلى افتراض تساوي العوامل الأخرى، فإذا كان الفرد يعمل بدوام كامل فإنه يستحق مكافأة اكبر من الفرد الذي يعمل بدوام جزئي، وإذا ماحصل عكس ذلك فإن هذا يدل على عدم وجود قاعدة المساواة.

- **النوعية**: تشير إلى أنه ينبغي ان يتساوى كل الأفراد في حصولهم على المكافأة بصرف النظر عن خصائصهم الشخصية كالجنس والقدرة، فإذا قامت المنظمة بتوفير الخدمة الصحية للأفراد لديها فينبغي ان تقدم هذه الخدمات لكل الأفراد العاملين ولاتقتصر فقط على الأفراد الذين يعملون بجد، وإذا ما حصل العكس فسيشعر الأفراد الآخرون بعدم تطبيق قاعدة النوعية.

- **الحاجة**: تشير هذه القاعدة بأنه على افتراض تساوي العوامل الأخرى فإنه من الضروري إعطاء أولوية للأفراد ذوو الحاجات الملحة على الأفراد الآخرين. فعلى سبيل المثال إذا ما أرادت الإدارة مكافأة شخصين وكان الأول متزوجاً

ولديه أطفال بينما الآخر غير متزوج، وعلى افتراض تساوي العوامل الأخرى فإن الرجل المتزوج يجب أن يكافأ أولاً لأنه صاحب الحاجة الملحة أكثر. وإذا حصل عكس ذلك فإن الرجل المتزوج سيشعر بأنه تمّ تجاوز هذه القاعدة.

٢. عدالة الإجراءات Procedural Justice :

ويشار لها بأنها العدالة المدركة من قبل الأفراد بخصوص السياسات والاجراءات المتبعة في اتخاذ القرار (Lee, 2000:27) ، وتعد عدالة الإجراءات المحدد الرئيسي للعدالة التنظيمية، فمن خلالها يتم التوصل إلى مضمون ونوعية اجراءات توزيع المخرجات على الأفراد العاملين في المنظمة. وتشير هذه العدالة إلى مدى ادراك الفرد بعدالة الاجراءات المتبعة في تحديد من يستحق الحصول على الامتيازات والمكافآت مثل اساليب تحديد الأجور والترقية (أبو تايه، 2012: 149) . وتتحقق هذه العدالة عندما يمنح الفرد دور في إبداء رأيه ومقترحاته حول اسس وقواعد تقييم أدائه. وهناك ستة قواعد لعدالة الإجراءات هي: (Colquitt,et.al, 2001: 428-431) (العطوي، ٢٠٠٧، ٥-٦)

- **الطريقة الثابتة**: وتشير هذه القاعدة إلى عدم استثناء أي فرد من الأفراد العاملين عندما يتم تطبيق الإجراءات بخصوص قرار معين، أي تطبيق نفس الاجراءات على الجميع دون التمييز بين الأفراد.

- **الابتعاد عن المحاباة**: وتشير إلى تجنب التحيز وعدم السماح للمصلحة الشخصية في التأثير على اجراءات اتخاذ القرار.

- **الدقة**: وتدل على ضرورة الاعتماد على المعلومات السليمة والدقيقة، كما يجب أن يتم جمع هذه المعلومات وتحليلها باكبر قدر من الدقة.

- **القدرة على التصحيح**: وتعكس هذه القاعدة مدى توافر الفرص للقيام بتعديلات على اجراءات اتخاذ القرار.

- **التمثيل:** وتشير إلى ضرورة ان يتم استيعاب وجهات نظر وتوقعات الأفراد الذين لهم صلة بإجراءات القرار المتخذ في عملية اتخاذ القرار.

- **الأخلاقية:** وتدل على وجوب الاعتماد على معايير اخلاقية مقبولة من قبل الأفراد العاملين في المنظمة تلائم اجراءات عملية اتخاذ القرار.

٣. عدالة التعاملات Interactional Justice :

تعد هذه العدالة امتداداً لعدالة الاجراءات، ويقصد منها أسلوب تعامل الإدارة تجاه الأفراد المرؤوسين (Rego & Cunha, 2006: 7) . أو هو مدى ادراك الأفراد بعدالة التعامل الذي يتلقونه عند تطبيق الاجراءات الرسمية أو درجة المعرفة بأسباب الاجراءات الرسمية المطبقة (السعود وسلطان، ٢٠٠٩: ٢٠٣-٢٠٤) ، ووتمثل هذه العدالة بحسن معاملة الرئيس لمرؤوسيه، وتفشي الثقة والصراحة فيما بينهم، اضافة إلى ابداء الرئيس اهتمامه بمرؤوسيه (الخشروم، ٢٠١٠: ٣١٢) . ويشير الكتاب إلى أن عدالة التعاملات تشتمل على نوعين من العدالة هما: (Blakely,et.ai., 2005: 259) (ابابكر، ٢٠١١: ٤٠)

- **عدالة العلاقات الشخصية:** تعني مدى اهتمام الرئيس ومراعاته لمشاعر مرؤوسيه عند التعامل معهم والحفاظ على كرامتهم، أو هي درجة تعامل المدير باحترام وتقدير مع مرؤوسيه.
- **عدالة المعلومات:** وتشير هذه العدالة إلى المعرفة التي تقدم للافراد عن الاجراءات أو المخرجات التي تمسهم، أو هي تقديم المعلومات اللازمة للأفراد عن أسباب اتباع اجراءات معينة وبأسلوب موثوق وأكيد.

يستنتج من أعلاه بأن هناك ثلاثة أبعاد للعدالة التنظيمية والمعتمدة في الجانب العملي في البحث الحالي وهي: **عدالة التوزيع** ويقصد بها درجة شعور الموظف بعدالة القيم المادية وغير المادية التي يحصل عليها من المؤسسة التعليمية، والبعد الثاني هو **عدالة الإجراءات** الذي يشير إلى درجة شعور الموظف بعدالة الإجراءات والسياسات التي تتبع في عملية اتخاذ القرارات، والثالث هو **عدالة التعاملات** ويدل على درجة شعور الموظف بعدالة المعاملة التي يتلاقها من قبل المدراء والزملاء في المؤسسة التعليمية.

ثانياً. سلوك المواطنة التنظيمية Organizational Citizenship

أ- مفهوم سلوك المواطنة التنظيمية

يعدُّ مفهوم سلوك المواطنة التنظيمية امتداداً لمفهوم الدور الإضافي للفرد أو السلوك الاضافي للفرد الذي قدمه كل من Katz & Kahn في عام ١٩٧٨ . وفي الثمانينيات من القرن الماضي برز اهتمام الباحثين بمصطلح سلوكيات المواطنة التنظيمية، إذ استخدم لأول مرة من قبل كل من Smith & Organ & Near في عام ١٩٨٣ ، وشبه Smith,et.al. سلوكيات المواطنة التنظيمية بسلوك المواطن الصالح (ئاميدي، ٢٠٠٨: ٤٣). ويعد Organ من رواد هذا الاتجاه، إذ استخدم مصطلح سلوك المواطنة التنظيمية لكي يرمز إلى السلوك المنظمي الجيد للافراد والذي يتم بشكل اختياري وذلك من خلال مساعدة الآخرين في إنجاز اعمالهم ولا يكون مفروض من قبل المنظمة. (المحمود، ٢٠٠٧ : ١٠٠-١٠١)

ويعد سلوك المواطنة التنظيمية من المفاهيم الادارية المعاصرة التي نالت اهتمام العديد من الكتاب والباحثين في مجال السلوك التنظيمي. ويركز هذا المفهوم على مورد يعتبر من أهم الموارد في المنظمة الا وهو المورد البشري (العامري، ٢٠٠٣: ٦٥) . ويرتبط هذا السلوك بإسهامات الفرد الإيجابية والابتعاد عن الافعال التي تلحق الإذى والضرر بالمنظمة وبالأفراد الآخرين في العمل إضافة إلى اصحاب المصالح الآخرين في المنظمة (Markoczy & Xin, 2004:1) .

ويعرف سلوك المواطنة التنظيمية بأنه سلوك غير متوقع ولا يعد جزء من اداء الوظيفة المناطة بالفرد القيام بها أي انه لأيدخل ضمن واجبات العمل الرسمية التي يجب أن ينجزها الفرد مثل مساعدة الزملاء في العمل . (Daft & Noe, 2001: 121)

ويعرف أيضا بأنه تأدية المهام الاختيارية وغير الرسمية من قبل الأفراد لكنها تعد ضرورية للمنظمة مثل القيام بعمل تطوعي للمجتمع أو تقديم اقتراحات مفيدة للمنظمة. (Hellriegel,et.al., 2001: 155)

ويعرفه (DiPaola,et.al.,2003: 427) بأنه السلوك الذي يساند البيئة الاجتماعية والنفسية التي يتم فيها أداء الأعمال, وأن مثل هذا السلوك يمثل الزيت الذي يقلل من احتكاك الماكنة الاجتماعية في أثناء عملها بالمنظمة.

وعرفه (Patti,et.al.,2004) بأنه الأفعال التي يمارسها العاملون والتي لا تكون ظاهرة أو مضمنة في عقد التوظيف ولكنها تؤدى بشكل اختياري أو تطوعي وهي عوامل مساعدة وضرورية لفاعلية المنظمة. (المحمود، ٢٠٠٧ : ١٠١)

وكذلك عرف بأنه سلوك فردي اختياري يتصف بأنه عمل تطوعي مفيد للمنظمة، وهو ليس محدد في نظام المكآفات الرسمي، وهذا يعني بأن عدم قيام الفرد به لا يعرضه للمسائلة أو العقوبة. (Koster & Sanders, 2005: 2)

يستنتج مما سبق بأن سلوك المواطنة التنظيمية هو سلوك اختياري أو تطوعي، في حالة تأديته من قبل الفرد فانه يساهم في تحقيق أهداف المنظمة ومن ثم الوصول إلى الفاعلية التنظيمية، اما في حال عدم القيام به فانه لأيؤدي إلى تعرض الفرد للعقوبة.

ب- أهمية سلوك المواطنة التنظيمية

إنّ لسوك المواطنة التنظيمية أهمية كبيرة وذلك لأنه يقدم منافع عديدة سواء للمنظمة ككل كالعمل التطوعي أو بالنسبة للأفراد في المنظمة كمساعدة الآخرين (Dipaola,et.al., 2003: 428) . وهناك عدد من النتائج الإيجابية التي يمكن أن يحققها سلوك المواطنة التنظيمية للمنظمة ، منها :

(السليفاني، ٢٠١٠ : ٤٧-٤٨) (العزاوي ويوسف، ٢٠١٦: ٢٠٩) (محارمة، ٢٠٠٨: ٢٢) (الزيدي، ٢٠٠٧: ٦٣) (العامري، ٢٠٠٣: ٦٨-٦٩) (Fote & Tang, 2009: 4)

١. سلوك اختياري غير مكلف للمنظمة ولا يترتب على القيام به أي مكافأة أو حافز لأنه لا يعد جزءً من واجبات العمل الرسمي.
٢. تنمية الناتج الكلي المتحقق في المنظمة وذلك من خلال امداد الإدارة بوسائل تفاعل الأفراد داخل المنظمة.

٣. تقوية الترابط والتماسك بين الأفراد وتمكين المنظمة من بناء رأس مال اجتماعي فاعل فيها.
٤. تمكين الفرد من القيام بدور اضافي الذي يمكن أن يساهم في تحقيق أهداف المنظمة وبالتالي تحسين الاداء الكلي للمنظمة.
٥. بذل الفرد لجهد اضافي في أداء العمل المناط به والابتعاد عن إضاعة وقت العمل في فترة استراحة طويلة أو زيارات داخلية وخارجية خارج حدود العمل.
٦. تعزيز قابلية المدراء والأفراد على تأدية العمل من خلال زيادة الوقت المخصص لمعالجة المشكلات والتخطيط الفاعل وجدولة العمل.
٧. مساعدة المنظمة من خلال القيام باعمال اضافية تطوعية كالمشاركة في اللجان أو المشاريع المرتبطة بالعمل أو التغلب على الاخطار والصعوبات التي تواجه العمل.
٨. الخضوع للأوامر والقيم والسياسات التنظيمية والعمل بموجبها كالحضور والأنصراف وفق الوقت المحدد للعمل أو استغلال الموارد استغلالاً امثلاً.
٩. زيادة قدرة المنظمة على التكيف مع المتغيرات البيئية بفاعلية اكبر وذلك عن طريق تحسين الاتصالات ونقل المعلومات بشكل اكثر دقة.
١٠. تقديم اقتراحات من أجل القيام بتحسينات ادارية أو تنظيمية لجعل المنظمة أكثر تميز ونجاح مثل الاقتراحات ذات العلاقة بالهيكل التنظيمي أو الممارسات أو الاجراءات الادارية.
١١. تحسين سمعة المنظمة امام الآخرين وذلك من خلال الحديث الإيجابي عن المنظمة والدفاع عنها وتقديمها للآخرين بشكل جيد.

ج- محددات سلوك المواطنة التنظيمية

يشير الباحثين **إلى** هناك عدد من العوامل التي تعتبر من محددات سلوك المواطنة التنظيمية وهي :

١. العدالة التنظيمية: تؤثر العدالة التنظيمية في المشاعر الإنسانية المتولدة التي يشعر بها الفرد من حالات الظلم نتيجة السلوكيات والقرارات الغير عادلة للإدارة والتي قد تقود البعض كي يمارس العنف أو أن يكون صعب المراس، وقد تدفع البعض الآخر إلى ترك المنظمة (الخفاجي، ٢٠١٢: ١٣-١٤). وكلما زاد اعتقاد الأفراد

بعدالة المنظمة زادت ثقتهم بإدارتها , وهذه الثقة بدورها تؤثر على زيادة سلوك المواطنة التنظيمية. (المحمود، ٢٠٠٧ : ١٠٣)

٢. الثقافة التنظيمية: إن الاختلافات الثقافية هي التي تقود الأفراد إلى ممارسة أنواع مختلفة من السلوك، ويتمثل تأثير ثقافة المنظمة في سلوك المواطنة التنظيمية من مدى توافق تلك الثقافة أو تعارضها مع هذا السلوك، فإذا كانت الثقافة الشائعة في المنظمة هي قيام الأفراد بسلوك تطوعي وتشجع على ذلك فإن هذه الثقافة التنظيمية ستؤثر أيجاباً في افعال وسلوكيات كل الأفراد العاملين في المنظمة. أما إذا كانت ثقافة المنظمة لا تشجع على القيام بممارسات خارج اطار الواجبات الرسمية المحددة، فإنّ ذلك سيؤدي إلى الحد من الممارسات التطوعية. (Markoczy & Xin, 2004:7)

٣. الرضا الوظيفي: يمثل الحالة العاطفية الإيجابية الناتجة عن تقييم الفرد لعمله سواء فيما يتعلق بالمزايا التي يحصل عليها أم أسلوب القيادة أو زملاء العمل أو المناخ العام.

٤. الولاء التنظيمي: أشارت الدراسات في مجال السلوك التنظيمي إلى أن ولاء الفرد له تأثير في سلوك المواطنة للمنظمة التي يعمل فيها. فإذا ادرك الفرد بأن ولائه أو ارتباطه بالمنظمة نابع من حصوله على شيء ذو أهمية بالنسبة إليه، فإن هذا سيدفع الفرد إلى قيامه بأداء عمل أو ممارسة سلوك مرغوب به يتجاوز اطار الدور المطلوب منه القيام به عند انجاز مهام عمله. (علوان، ٢٠٠٧: ٦٠-٦١)

٥. الالتزام التنظيمي: إن اتجاهات ومواقف العاملين نحو منظماتهم أو ما يطلق عليه بالالتزام التنظيمي له تأثير في سلوك المواطنة، إذ كلما ازداد التزام العاملين زاد استعدادهم للتطوع والعمل بموجب سلوكيات المواطنة التنظيمية.

٦. الدوافع الذاتية: يقصد بالدوافع الذاتية حاجات الفرد للأنجاز وتحقيق الذات التي تعمل على تحريك السلوك والعمليات النفسية. والفرد الذي يتمتع بالدوافع الذاتية يكون ميالاً أكثر من غيره إلى ممارسة سلوك المواطنة التنظيمية وذلك لأنها تساهم في إشباع تلك الحاجات. (العامري، ٢٠٠٣، ٧٣-٧٨)

٧. بيئة المهمة: تعد بيئة المهمة من العوامل المؤثرة في سلوك المواطنة التنظيمية حيث توجد علاقة ارتباط قوية بينهما، ويعتبر سلوك المواطنة التنظيمية المردود الإيجابي لردود افعال الأفراد تجاه بيئة المهمة ، وان وجود المواطنة التنظيمية يساعد في نشوء بيئة عمل ملائمة ويحقق التطبيع الاجتماعي في المنظمة بدلاً من

اعتماد أساليب تعسفية وبيروقراطية من أجل الوصول إلى مثل تلك البيئة. (المحمود، ٢٠٠٧ : ١٠٤)

٨. اتساع تعريف العاملين لواجبات الوظيفة التي يؤدونها وكلما اتسع هذا التعريف زادت مشاركة العاملين في أنواع السلوك التطوعي الدال على الأنتماء الجيد للمنظمة. (المحمود، ٢٠٠٧ : ١٠٣)

المبحث الثالث

اجراءات البحث

أولاً. منهج البحث

استخدم الباحث المنهج الوصفي التحليلي في البحث الحالي وذلك لأنه من المناهج الاكثر ملائمة في دراسة الظواهر الأنسانية والاجتماعية وخصوصاً ملائمته لطبيعة مشكلة البحث الحالية. ويستند المنهج على وصف وتحليل البيانات التي تجمع عن طريق الاستبيان.

ثانياً. وصف مجتمع البحث وعينته

تمثل مجتمع البحث بالموظفين في جامعة زاخو، وتم اختيار عينة البحث بشكل عشوائي والتي شملت مجموعة من الموظفين في الجامعة نفسها . واعتمدت استمارة الاستبانة كوسيلة رئيسة لجمع البيانات المطلوبة، وصممت الاستبانة حسب مقياس (ليكرت) الخماسي الذي يتكون من فقرات (موافق بشدة، موافق، محايد، غير موافق، غير موافق بشدة) . وتم توزيع (60) استبانة على الأفراد المشمولين بالبحث في مواقع عملهم المختلفة في الجامعة نفسها، وبلغ عدد الاستمارات المسترجعة (٥٠) استبانة، وتم اهمال (3) استبانات لعدم صلاحيتها للتحليل ليصبح عدد الاستبانات المعتمدة في التحليل الإحصائي (٤٧) استبانة وهو ما يمثل نسبة (٧٨%) من مجموع الاستبانات الموزعة وهي نسبة يمكن الاعتماد عليها إحصائياً بشكل جيد. والجدول (١) يوضح عدد الاستبانات الموزعة والمسترجعة حسب المؤسسات المشمولة بالبحث في جامعة زاخو:

الجدول (١) الاستبانات الموزعة والمسترجعة والمستبعدة في جامعة زاخو

ت	المؤسسة	الاستبانات				
		الموزعة	المسترجعة	نسبة الاسترجاع	المستبعدة	صافي الاستمارات التي تم تحليلها
١	كلية الإدارة والاقتصاد	٢٠	٢٠	% ٣٣,٣	-	٢٠
٢	كلية العلوم	٢٠	١٦	% ٢٦,٧	١	١٥
٣	رئاسة جامعة زاخو	٢٠	١٤	% ٢٣,٣	٢	١٢
الاجمالي		٦٠	٥٠	% ٨٣,٣	٣	٤٧

المصدر : من اعداد الباحث

ثالثاً. أساليب جمع البيانات وتحليلها

من أجل الحصول على البيانات والمعلومات الضرورية لاختبار فرضيات البحث وانجاز أهدافه تم اتباع مايلي:

١. **الإطار النظري**: في الجانب النظري من البحث تم الاستعانة بالعديد من المراجع العلمية الحديثة (الرسائل والأطاريح، والدوريات، والبحوث، وتم أيضا اللجوء لشبكة المعلومات (الانترنيت) في توفير بعض المعلومات المتاحة عليها) ذات الصلة بموضوع البحث والتي تمكن الباحث من الحصول عليها لغرض الاسترشاد بها في اتمام الجانب النظري والميداني من البحث.
٢. **الإطار الميداني**: اعتمد على استمارة الاستبانة بوصفها وسيلة رئيسة لغرض الحصول على البيانات والمعلومات المطلوبة لإكمال الجانب الميداني من البحث ووزعت على العينة بصورة عشوائية من الموظفين في مواقع مختلفة في الجامعة المبحوثة لمعرفة آرائهم حول القضأيا التي تخص موضوع البحث. والجدول (٢) يوضح فقرات الاستبانة وعدد الأسئلة ومصدر كل فقرة من الفقرات المعتمدة:

الجدول (٢) يوضح فقرات الاستبأنة وعدد الاسئلة ومصدر كل فقرة

	متغيرات البحث	عدد الاسئلة		المصدر المعتمد
	العدالة التنظيمية	٢٠	X20-X1	(السعود وسلطان ، ٢٠٠٩)

	بعد عدالة التوزيع	٦	X6-X1	، (ابو تايه ، ٢٠١٢) ، (دره ، ٢٠٠٧)
	بعد عدالة الاجراءات	٧	X13-X7	
	بعد عدالة التعاملات	٧	X20-X14	
	سلوك المواطنة التنظيمية	١٥	X35-X21	(المحمود ، ٢٠٠٧) ، (السليفاني ، ٢٠١٠)

المصدر : من اعداد الباحث

رابعاً. أدوات التحليل والمعالجة الإحصائية

اعتمدت الأدوات الإحصائية الملائمة لتحليل البيانات ومعالجتها واختبار الفرضيات،ولقد تم استخدام البرنامج الاحصائي (SPSS-٢٢) لإجراء التحليلات الاحصائية المطلوبة، وعلى هذا الأساس فإن البحث يستلزم الأدوات الاحصائية التالية: (النسبة المئوية والمتوسطات الحسابية والأنحرافات المعيارية لوصف متغيرات البحث وتشخيصها) في تحليل بيانات استمارات الاستبيان لوصف متغيرات البحث وتشخيصها. وذلك للخروج بنتائج البحث لمعرفة دور العدالة التنظيمية في تعزيز سلوك المواطنة التنظيمي من وجهة نظر الموظفين في جامعة زاخو، والتوصل إلى عدد من التوصيات.

المبحث الرابع

عرض النتائج ومناقشتها

أولاً. وصف متغيرات البحث وتشخيصها

أ- وصف متغير العدالة التنظيمية

١. وصف بعد عدالة التوزيع وتشخيصه

الجدول (٣) التكرارات والنسب المئوية والأوساط الحسابية والأنحرافات المعيارية لبعد عدالة التوزيع

المتغير المستقل	التوزيعات التكرارية والنسب المئوية												
	المؤشر	اتفق بشدة		اتفق		محايد		لا اتفق		لا اتفق بشدة		الوسط الحسابي	الأنحراف المعياري
		التكرار	%	التكرار	%	التكرار	%	التكرار	%	التكرار	%		
عدالة التوزيع	X١	6	12.8	26	55.3	12	25.5	3	6.4	0	0.0	3.74	0.92
	X٢	2	4.3	9	19.1	18	38.3	10	21.3	8	17.0	2.72	0.83
	X٣	6	12.8	20	42.6	18	38.3	2	4.3	1	2.1	3.60	0.89
	X٤	13	27.7	3	6.4	10	21.3	15	31.9	6	12.8	3.04	0.82
	X٥	13	27.7	21	44.7	10	21.3	2	4.3	1	2.1	3.91	0.97
	X6	8	17.0	22	46.8	9	19.1	4	8.5	4	8.5	3.55	0.88
	المؤشر الكلي	17.02		35.82		27.30		12.8		7.1		3.43	0.85
		52.8				27.3		19.9					

N =47

المصدر : من اعدد الباحث في ضوء نتائج SPSS.

يشير الجدول (٣) إلى التكرارات والنسب المئوية والمتوسطات الحسابية والأنحرافات المعيارية لفقرات أو مؤشرات بعد عدالة التوزيع (X6-X1)، حيث بلغت نسبة اتفاق الأفراد المشمولين بالبحث على مؤشرات هذا البعد إلى (52.8%) ، ونسبة (27.3%) محايدين، ونسبة (19.9%) غير متفقين، وذلك بوسط حسابي (٣,٤٣)، وانحراف معياري (٠,٨٥).

ومن أبرز المؤشرات التي أسهمت في إغناء هذا البعد هو المؤشر (X5) الذي ينص على (أرى أن واجبي الوظيفي يلائم قدراتي)، وبنسبة اتفاق كلي (٧٢,٤%) من أفراد العينة، ويدعم ذلك وسط حسابي (٣,٩١)، وانحراف معياري (0.97). وكذلك المؤشر (X1) الذي ينص على (تتناسب ساعات العمل مع قدراتي الذاتية في الأداء)، وبنسبة اتفاق (68.1%) من الأفراد المشمولين بالبحث، ويدعم ذلك وسط حسابي (٣,٧٤)، وانحراف معياري (٠,٩٢). بينما بلغت أقل نسبة اتفاق سلبي (11%) الخاصة بالمؤشر (X2) الذي ينص على (ان ما احصل عليه من حوافز مالية تعد مناسبة)، ويؤكد هذا قيمة الوسط الحسابي الذي بلغ (٢,٧٢)، والأنحراف المعياري الذي بلغ قيمته (٠,٨٣). وتتباين باقي

المؤشرات في معدلات إسهامها في اغناء هذا البعد وحسب ما ما مبين في الجدول (١) .

وهذه النسبة المقبولة من الاتفاق على مؤشرات هذا البعد (دلالة على وجود عدالة ومساواة محدودة في توزيع الرواتب والمكافآت على الموظفين)، واستمرار هذه الحالة سينعكس سلباً على سلوك الموظف نحو أداء أعمال اضافية لمصلحة المؤسسة التعليمية من أجل الارتقاء بمستوى الأداء فيها.

٢. وصف بعد عدالة الاجراءات وتشخيصه

الجدول (٤) التكرارات والنسب المئوية والأوساط الحسابية والأنحرافات المعيارية لبعد عدالة الاجراءات

المتغير المستقل	التوزيعات التكرارية والنسب المئوية												الوسط الحسابي	الأنحراف المعياري
	المؤشر	اتفق بشدة		اتفق		محايد		لا اتفق		لا اتفق بشدة				
		التكرار	%	التكرار	%	التكرار	%	التكرار	%	التكرار	%			
عدالة الاجراءات	X7	7	14.9	12	25.5	19	40.4	7	14.9	2	4.3		3.32	0.84
	X8	3	6.4	14	29.8	20	42.6	6	12.8	4	8.5		3.13	0.82
	X9	7	14.9	19	40.4	13	27.7	6	12.8	2	4.3		3.49	0.86
	X١٠	5	10.6	17	36.2	17	36.2	5	10.6	3	6.4		3.34	0.84
	X١١	5	10.6	10	21.3	22	46.8	4	8.5	6	12.8		3.09	0.82
	X١٢	2	4.3	12	25.5	21	44.7	5	10.6	7	14.9		2.94	0.82
	X١٣	4	8.5	8	17.0	19	40.4	9	19.1	7	14.9		2.85	0.82
	المؤشر الكلي	10.03		27.96		39.82		12.77		9.42			3.16	0.82
		٣٧,٩٩				39.82		22.19						

N =47

المصدر : من اعدد الباحث في ضوء نتائج SPSS.

يوضح الجدول (٤) التكرارات والنسب المئوية والمتوسطات الحسابية والانحرافات المعيارية لفقرات بعد عدالة الاجراءات (X13-X7)، إذ تشير النسب إلى إن (37.99%) فقط من أفراد العينة متفقون مع مؤشرات هذا البعد، و (39.82%) منهم محايدون لمؤشرات هذا البعد، و (22.19%) غير متفقين، وذلك بوسط حسابي (٣,١٦) وانحراف معياري (٠,٨٢) .

ومن المؤشرات التي ساهمت في اغناء هذا البعد وبأعلى نسبة اتفاق إيجابي بلغت (55.3%) لإجابات أفراد عينة الدراسة هو المؤشر (X9) الذي ينص على (يقوم المدير بجمع معلومات دقيقة ووافية قبل قيامه باتخاذ قرار ما)، وجاء ذلك بوسط حسابي (٣,٤٩) وانحراف معياري (٠,٨٦). ومن ثم جاء المؤشر (X10) الذي ينص على (يقدم المدير معلومات وتوضيحات كافية للافراد عن القرار المراد اتخاذه)، بنسبة اتفاق (٤٦,٨%) من أفراد العينة، ويدعم ذلك وسط حسابي (٣,٣٤)، وانحراف معياري (٠,٨٤). بينما بلغت أقل نسبة اتفاق سلبي (25.5%) الخاصة بالمؤشر (X13) الذي ينص على (ان الإجراءات الإدارية المطبقة في المؤسسة تتسم بالعدالة)، ويؤكد هذا قيمة الوسط الحسابي الذي بلغ (٢,٨٥) والأنحراف المعياري الذي بلغ قيمته (٠,٨٢). وجاء المؤشر (X12) في المرتبة الثانية من الاتفاق السلبي بنسبة (29.8%) الذي ينص على (يسمح المدير للافراد بمعارضة القرارات التي يتخذها)، ويؤكد هذا قيمة الوسط الحسابي الذي بلغ (2.94)، وبلغ الأنحراف المعياري (0.82). وتتقارب بقية المؤشرات في درجات إسهامها في هذا البعد وحسب مامبين في الجدول (٢) .

إن هذه النسبة القليلة من الاتفاق على مؤشرات هذا البعد تشير إلى (ضعف عدالة الإجراءات المطبقة على الموظفين من قبل المدير عند قيامه باتخاذ القرار الخاص بالأفراد المرؤوسين)، وهذا مؤشر سلبي للمؤسسة التعليمية لعدالة الاجراءات مما ينتج عنه اختلال الثقة لدى الموظفين بالاجراءات المتبعة في تحديد الاجور والمكافآت والحوافز مما ينعكس سلباً في قبول تلك القرارات من قبلهم وتطبيقها بالصورة التي تحقق أهداف المؤسسة التعليمية.

٣. وصف بعد عدالة التعاملات وتشخيصه

الجدول (٥) التكرارات والنسب المئوية والأوساط الحسابية والأنحرافات المعيارية لبعد عدالة التعاملات

المتغير المستقل	التوزيعات التكرارية والنسب المئوية												
	المؤشر	اتفق بشدة		اتفق		محأيد		لا اتفق		لا اتفق بشدة		الوسط الحسابي	الأنحراف المعياري
		التكرار	%	التكرار	%	التكرار	%	التكرار	%	التكرار	%		
التعاملات	X14	22	46.8	17	36.2	7	14.9	0	0.0	1	2.1	4.26	1.09

0.97	3.89	4.3	2	4.3	2	19.1	9	42.6	20	29.8	14	X15
0.89	3.62	4.3	2	6.4	3	23.4	11	55.3	26	10.6	5	X16
0.82	3.17	6.4	3	14.9	7	42.6	20	27.7	13	8.5	4	X17
0.82	2.98	12.8	6	6.4	3	55.3	26	21.3	10	4.3	2	X18
0.87	3.51	2.1	1	6.4	3	36.2	17	48.9	23	6.4	3	X19
0.91	3.68	0.0	0	10.6	5	25.5	12	48.9	23	14.9	7	X20
0.88	3.59	4.56		6.99		31.00		40.12		17.33		المؤشر الكلي
		11.55				31.00		57.45				

N=47

المصدر: من اعدد الباحث في ضوء نتائج SPSS.

يوضح الجدول (٥) التكرارات والنسب المئوية والمتوسطات الحسابية والانحرافات المعيارية لفقرات بعد عدالة التعاملات (X20-X14)، إذ بلغت نسبة الاتفاق من قبل أفراد العينة مع مؤشرات هذا البعد إلى (57.45%) ، ونسبة (31.00%) منهم كانو محايدين لمؤشرات هذا البعد، ونسبة (11.55%) غير متفقون، وذلك بوسط حسابي (٣,٥٩) وانحراف معياري (٠,٨٨).

ومن أبرز المؤشرات التي ساهمت في اغناء هذا البعد هو المؤشر (X14) وجاء بمعدل اتفاق إيجابي بلغ (83%) من الموظفين، والذي ينص على (يتعامل معي زملائي في العمل بسلوكيات جيدة)، ويدعم ذلك الوسط الحسابي البالغ (٤,٢٦) وانحراف معياري (١,٠٩). كما ان المؤشر (X15) ساهم باغناء هذا البعد الذي جاء بمعدل اتفاق (72.4%) من أفراد العينة، وبوسط حسابي (٣,٨٩) وانحراف معياري (٠,٩٧) الذي ينص على (يتعامل معي المدير باحترام وتقدير عند اتخاذه قراراً يتعلق بعملي). بينما بلغت أقل نسبة اتفاق سلبي (25.6%) الخاصة بالمؤشر (X18) والذي ينص على (يسمح لي المدير بمناقشة القرارات التي يتم اتخاذها والاعتراض عليها)، ويؤكد هذا قيمة الوسط الحسابي الذي بلغ (2.98)، والانحراف المعياري الذي بلغ قيمته (٠,٨٢). وتتقارب باقي المؤشرات في معدلات إسهامها في اغناء هذا البعد وحسب ما يبينها الجدول (٣) النسب المئوية لكل مؤشر من المؤشرات المكونة للبعد.

وهذه النسبة المقبولة من الاتفاق تدل على (وجود المعاملة الحسنة من قبل الرئيس تجاه المرؤوسين) ووجود روح التعاون فيما بين الموظفين عند أداء أعمالهم وشعور الموظف بوجود معاملة عادلة إلى حد ما.

ب- وصف متغير سلوك المواطنة التنظيمية

الجدول (٦) التكرارات والنسب المئوية والأوساط الحسابية والأنحرافات المعيارية لمتغير سلوك المواطنة التنظيمية

المتغير المعتمد	التوزيعات التكرارية والنسب المئوية												
	المؤشر	اتفق بشدة		اتفق		محايد		لا اتفق		لا اتفق بشدة		الوسط الحسابي	الأنحراف المعياري
		التكرار	%	التكرار	%	التكرار	%	التكرار	%	التكرار	%		
سلوك المواطنة التنظيمية	X21	21	44.7	22	46.8	3	6.4	1	2.1	0	0.0	4.34	1.12
	X22	23	48.9	16	34.0	7	14.9	1	2.1	0	0.0	4.30	1.11
	X23	30	63.8	14	29.8	1	2.1	2	4.3	0	0.0	4.53	1.20
	X24	18	38.3	20	42.6	9	19.1	0	0.0	0	0.0	4.19	1.07
	X25	11	23.4	30	63.8	6	12.8	0	0.0	0	0.0	4.11	1.04
	X26	7	14.9	30	63.8	9	19.1	1	2.1	0	0.0	3.91	0.97
	X27	21	44.7	14	29.8	12	25.5	0	0.0	0	0.0	4.19	1.07
	X28	22	46.8	17	36.2	7	14.9	0	0.0	1	2.1	4.26	1.09
	X29	19	40.4	20	42.6	7	14.9	1	2.1	0	0.0	4.21	1.08
	X30	13	27.7	15	31.9	17	36.2	2	4.3	0	0.0	3.83	0.95
	X31	22	46.8	17	36.2	8	17.0	0	0.0	0	0.0	4.30	1.11
	X32	13	27.7	19	40.4	11	23.4	2	4.3	2	4.3	3.83	0.95
	X33	29	61.7	12	25.5	2	4.3	1	2.1	3	6.4	4.34	1.12
	X34	26	55.3	17	36.2	4	8.5	0	0.0	0	0.0	4.47	1.18
	X35	29	61.7	15	31.9	3	6.4	0	0.0	0	0.0	4.55	1.21
	المؤشر الكلي	43.12		39.43		15.04		1.51		0.9		4.22	1.08
		82.55				15.04		2.41					

N =47

المصدر: من اعدد الباحث في ضوء نتائج SPSS.

يوضح الجدول (٦) التكرارات والنسب المئوية والمتوسطات الحسابية والانحرافات المعيارية لفقرات متغير سلوك المواطنة التنظيمية (X21-X35)، إذ يشير الجدول أدناه أن غالبية أفراد العينة متفقون مع مؤشرات هذا المتغير حيث بلغت النسبة (82.55%) ، و(15.04%) منهم محايدون، و فقط نسبة (2.41%)

غير متفقون، وبلغت قيمة الوسط حسابي (٤,٢٢) والانحراف المعياري بلغ (١,٠٨).

ومن أهم المؤشرات التي كان لها اسهام في اغناء هذا المتغير، هو المؤشر (X35) وجاء بنسبة اتفاق إيجابي بلغ (93.6%) من أفراد العينة والذي ينص على (اسعى للمحافظة على أسرار العمل الموكل إليّ وعلى نحو مستمر)، ويدعم ذلك الوسط الحسابي البالغ (٤,٥٥) وانحراف معياري (١,٢١). والمؤشر (X23) ساهم باغناء هذا المتغير الذي جاء بمعدل اتفاق (93.6%) من أفراد العينة وبوسط حسابي (٤,٥٣) وانحراف معياري (١,٢٠) والذي ينص على (لا اقوم بالتجاوز على حقوق زملائي في العمل)، والمؤشر (X34) والذي ينص على (لا اقوم بتقديم الشكوى في العمل إلا في حالات الضرورة)، والذي جاء بنسبة اتفاق (91.5%) من أفراد العينة، ويؤكد هذا قيمة الوسط الحسابي الذي بلغ (٤,٤٧)، والانحراف المعياري الذي بلغ (١,١٨). كما ان المؤشر (X21) ساهم باغناء هذا المتغير الذي جاء بمعدل اتفاق (91.5%) من أفراد العينة وبوسط حسابي (٤,٣٤) وانحراف معياري (١,١٢) الذي ينص على (اقوم بتقديم المساعدة للزملاء الجدد في العمل في أي وقت كان). وكذلك المؤشر (X33) والذي ينص على (لا استخدم ممتلكات الكلية من أجل مصلحتي الخاصة)، والذي جاء بنسبة اتفاق (٨٧,٢%) من أفراد العينة، ويؤكد هذا قيمة الوسط الحسابي الذي بلغ (٤,٣٤)، والانحراف المعياري الذي بلغ (١,١٢). وتتقارب باقي المؤشرات في معدلات إسهامها في اغناء هذا المتغير وحسب ما يبينها الجدول (٤) النسب المئوية لكل مؤشر من المؤشرات المكونة للمتغير.

ان هذه النسبة المرتفعة من الاتفاق على مؤشرات متغير سلوك المواطنة التنظيمية لدى غالبية الأفراد في جامعة زاخو (دلالة على ممارسة هؤلاء الأفراد لممارسات أو سلوكيات جيدة اثناء تنفيذ العمل الموكل إليهم) وتفشي روح التعاون فيما بينهم .

ثانياً. عرض وتحليل علاقة الارتباط والتأثير بين متغيري البحث

أ- عرض وتحليل علاقة الارتباط بين العدالة التنظيمية وسلوك المواطنة التنظيمية

تتضمن هذه الفقرة التحقق من فرضية البحث الأولى التي تنص على وجود علاقة ارتباط معنوي بين العدالة التنظيمية وسلوك المواطنة التنظيمية في الجامعة المعنية بالدراسة، وللتحقق منها استخدم الباحث معامل ارتباط بيرسون وادرجت النتائج في جدول (٧) ، وتشير النتائج إلى وجود علاقة ارتباط معنوي ضعيف بين العدالة التنظيمية وسلوك المواطنة التنظيمية، إذ بلغت قيمة معامل الارتباط (٠,٣٢١) ، وهذا يعني بأن ادراك الأفراد للعدالة التنظيمية في الجامعة المعنية يؤدي إلى تحفيزهم لأداء العمل المناط بهم ورفع ولائهم وتنمية سلوك المواطنة للمنظمة التي يعملون فيها. وبهذا فإننا نرفض فرضية العدم ونقبل الفرضية الرئيسة الأولى والتي تنص على وجود علاقة ارتباط معنوية بين العدالة التنظيمية وسلوك المواطنة التنظيمية.

الجدول (٧) نتائج علاقة الارتباط بين العدالة التنظيمية وسلوك المواطنة التنظيمي على مستوى جامعة زاخو

البعد المعتمد / البعد المستقل	سلوك المواطنة التنظيمية
العدالة التنظيمية	* ٠,٣٢١

*P≤ 0.05 N=٤٧

المصدر: من إعداد الباحث بالاعتماد على برنامج spss

ب- عرض وتحليل علاقة التأثير

١. عرض وتحليل علاقة التأثير للعدالة التنظيمية في سلوك المواطنة التنظيمية

تركز هذه الفقرة على التحقق من صحة فرضية البحث الرئيسة الثانية التي تنص على أنه يوجد تأثير معنوي للعدالة التنظيمية في سلوك المواطنة التنظيمية، وللتحقق من ذلك استخدم الباحث الانحدار الخطي البسيط وادرجت النتائج في جدول (٨). وتشير نتائج التحليل في الجدول (٨) إلى وجود تأثير معنوي للعدالة التنظيمية في سلوك المواطنة التنظيمية، ويدعم ذلك قيمة (F) البالغة (١٣،٧٧٦) والتي كانت اكبر من القيمة الجدولية لها البالغة (٣,٢٣١) ، ويدعم ذلك قيمة

معامل الأنحدار (B) البالغة (٠,٨٦٧) ويعزز ذلك قيمة (t) المحسوبة والبالغة (٧,٢١٧) وهي أكبر من قيمتها الجدولية (١,٦٨٤) ، وتأسيساً على ما تقدم فإننا نرفض فرضية العدم ونقبل الفرضية الرئيسة الثانية التي تنص على وجود تأثير معنوي للعدالة التنظيمية في سلوك المواطنة التنظيمية على مستوى جامعة زاخو.

الجدول (٨) تأثير العدالة التنظيمية في سلوك المواطنة التنظيمية على مستوى جامعة زاخو

البعد المعتمد / البعد المستقل	سلوك المواطنة التنظيمية		R^2	F		T	
	Bo	B1		المحسوبة	الجدولية	المحسوبة	الجدولية
العدالة التنظيمية	٠,٧١٢	٠,٨٦٧	٠,٣٩٥	١٣,٧٧٦ *	٣,٢٣١	* ٧,٢١٧	١,٦٨٤

N=٤٧ DF (1.47) *P≤ ٠,٠٥

المصدر: من إعداد الباحث بالاعتماد على برنامج spss

هەولێر بۆ کتێب

٢. عرض وتحليل علاقة التأثير لأبعاد العدالة التنظيمية في سلوك المواطنة التنظيمية على مستوى المتغيرات الفرعية

يلاحظ من الجدول (٩) ان مأيقارب من (٢٤,٨ %) من تباين في المتغير التابع (سلوك المواطنة التنظيمية) سببه بعد عدالة التوزيع للمتغير المستقل، وان نسبة (٧٥,٢ %) المتبقية تعود لمتغيرات أو اسباب خارجية لم تدخل في النموذج، وان ما يقارب من (٢٠,٩ %) من تباين في المتغير التابع سببه بعد عدالة التعاملات للمتغير المستقل، وان نسبة (٧٩,١ %) منه تعود لمتغيرات أو أسباب خارجية لم تدخل في النموذج، وهذا ما تشير إليه قيمة (R^2) . وتتضح من نتائج التحليل في الجدول (٩) وجود تأثير معنوي لأبعاد العدالة التنظيمية في سلوك المواطنة التنظيمية باستثناء بعد عدالة الاجراءات الذي أظهر عدم وجود تأثير معنوي في سلوك المواطنة التنظيمية ، ويدعم ذلك قيمة (F) لكل من بعدي عدالة التوزيع والتعاملات والبالغة على التوالي (٨,١٣٩ ، ٦,٥٠٩) والتي كانت اكبر من القيمة الجدولية لها والبالغة (٢,٤٤٩) ، في حين بلغت قيمة (F) لبعد عدالة الاجراءات (١,٢٠٨) وهي أصغر من قيمتها الجدولية ، وبلغت قيمة (t) لبعدي

عدالة التوزيع والاجراءات على التوالي (٦,٢١٠ ، ٣,٧٨٢) وهي أكبر من قيمة (t) الجدولية البالغة (١,٥٦٤) ، في حين بلغ قيمة (t) لبعد الاجراءات (١,٣٤٥ -) وهي أصغر من قيمة (t) الجدولية ، وبهذا فإننا نرفض فرضية العدم ونقبل الفرضية الرئيسة الثالثة التي تنص بأنه يوجد تأثير معنوي لأبعاد العدالة التنظيمية في سلوك المواطنة التنظيمية .

جدول (٩) تأثير ابعاد العدالة التنظيمية في سلوك المواطنة التنظيمية على مستوى جامعة زاخو

المتغير المستقل	المتغير المعتمد	سلوك المواطنة التنظيمية		R^2	F	
		Bo	B1		المحسوبة	الجدولية
ابعاد العدالة التنظيمية	عدالة التوزيع	٠,٥٣٢	0.521 * (6.210)	0.248	*8.139	٢,٤٤٩
	عدالة الاجراءات	-٠,٣٥٤	0.218 -(1.345)	- 0.131	*1.208	
	عدالة المعاملات	٠,٤٢٥	0.309 * (3.782)	0.209	*6.509	

DF (1.44) *P≤0.05 N=47

المصدر: من إعداد الباحث بالاعتماد على برنامج spss

المبحث الخامس

الاستنتاجات والتوصيات

تعد الاستنتاجات والتوصيات خلاصة لما توصل إليه اعتماداً على النتائج النظرية والميدانية حيث تمثل هذهِ الاستنتاجات ركيزة أساسية لصياغة التوصيات والتي تعد ضرورية لإدارة الجامعات. لذا فإن هذا المبحث ينقسم إلى:

أولاً. الاستنتاجـــات

تم التوصل إلى عدد من الاستنتاجات النظرية والميدانية، وكما يأتي:

١. جاءت عدالة الاجراءات بدرجة ضعيفة، في حين كان تأثر عدالة التعاملات بدرجة أقل من بعدي التوزيع والاجراءات، إذ جاء هذا البعد بدرجة مقبولة وذلك لأن هذه العدالة تعتمد بالاساس على اسلوب تعامل الرئيس مع مرؤوسيه وتعامل الفرد مع زملائه الآخرين في العمل وهو ذو طابع انساني.

٢. توجد علاقة وثيقة بين العدالة التوزيعية والعدالة الاجرائية، فإذا ادرك الموظف ان هناك عدالة في توزيع المخرجات فعندها لا بدّ من أن يشعر مسبقاً بعدالة الاجراءات التي اتبعت في توزيع تلك المخرجات، وهذا ما بينته نتائج التحليل الاحصائي للبحث.

٣. إن إدراك الفرد للعدالة التنظيمية من شأنه ان يعمل على تحقيق عدة أهداف مثل فاعلية الأداء وتنمية شعور الفرد بانتمائه للمنظمة وتعزيز المواطنة التنظيمية واحساسه بمكانته في المنظمة التي يعمل فيها، إذ ان عدم شعوره بالعدالة سيولد لديه احساس بالتوتر، وهذا قد يؤدي به إلى سلوكيات سلبية للقضاء على هذا التوتر، وتؤثر هذه السلوكيات في مدخلات ومخرجات الفرد أو مدخلات ومخرجات الأفراد الاخرين.

٤. ان الموظفين في جامعة زاخو يعتقدون بانخفاض العوائد التي يحصلون عليها من الجامعة مقارنة بآخرين يعملون في ظروف مشابهه لظروفهم أو يتحملون نفس اعبائهم الوظيفية.

٥. هناك ضعف واضح في تطبيق عدالة الاجراءات في جامعة زاخو من قبل المديرين ورؤساء العمل مما يؤثر على قدرة الأفراد في انجاز الأعمال المناطة بهم، واستمرار هذه الحالة سينعكس سلباً على ثقة الموظفين بالاجراءات المتبعة في تحديد عوائدهم ومكافآتهم ويقلل من اهتمام الموظفين بتنمية خبراتهم ودافعيتهم نحو العمل والأنتاجية.

٦. تشير نتائج التحليل الوصفي إلى أن عدالة التعاملات تحظى بنسبة اتفاق مقبولة من قبل افراد عينة البحث.

٧. ابرزت نتائج التحليل الاحصائي وجود علاقة ارتباط بين العدالة التنظيمية وسلوك المواطنة التنظيمية، وهذا يشير إلى ان احساس الفرد بالعدالة التنظيمية يدفعه لممارسة سلوكيات تطوعية اختيارية خارج حدود واجبات العمل الرسمية.

هەولێر بۆ کتێب

٨. أوضحت نتائج التحليل الاحصائي وجود علاقة تأثير لابعاد العدالة التنظيمية في سلوك المواطنة التنظيمية.

ثانياً. التوصيات

يوصي الباحث عدة توصيات، منها:

١. قيام الجامعة بزيادة الاهتمام بالموظفين فيها، وأن تعطيهم اهتمام خاص، وأن تقوم بالتعرف على حاجاتهم من أجل محاولة اشباع ما أمكن منها، وأن تقوم بتوضيح الخطط والأهداف التي تسعى لتحقيقها والحرص على مشاركتهم في وضعها، وذلك لرفع مستوى ولائهم ورضاهم عن العمل.

٢. ترسيخ السلوكيات الجيدة في نفوس الأفراد وذلك من خلال مكافأة الأفراد الذين يمارسون مثل هذه السلوكيات.

٣. خلق مناخ ملائم يساعد في المحافظة على المستوى المرتفع من سلوكيات المواطنة التنظيمية وذلك عن طريق الاهتمام بنظام تقييم الاداء ومنح الحوافز التشجيعية للأفراد.

٤. العمل على رفع مستوى كل من عدالة التوزيع والاجراءات في الجامعة من خلال الاهتمام بجميع قواعد عدالة التوزيع والاجراءات.

٥. اعادة توزيع واجبات واعباء العمل بين الموظفين بشكل عادل ومتوازن، والقيام بتحديد الراتب الذي يتقاضاه الموظف على أساس الواجبات والمهامات التي يؤديها اثناء العمل وليس على أساس المؤهل العلمي فقط.

٦. اشراك الموظفين وخاصة الجدد منهم بدورات تدريبية مستمرة وورش عمل.

المصادر

أولا. المصادر باللغة العربية:

أ- الرسائل والأطاريح الجامعية :

- ابابكر، عيسى سعيد، (٢٠١١)، العلاقة بين انماط التفكير الاستراتيجي والعدالة التنظيمية وتأثيرها في بناء الميزة التنافسية المستدامة / دراسة تحليلة لآراء مديري المصارف في مدينة اربيل، رسالة ماجستير، كلية الإدارة والاقتصاد، جامعة بغداد.
- الزيدي، ناظم جواد عبد سلمان، (٢٠٠٧)، العلاقة بين سلوك المواطنة التنظيمية والقيادة التحويلية وأثرهما في تفوق المنظمات / دراسة استطلاعية لعينة من مديري المصارف الحكومية والاهلية، اطروحة دكتوراه غير منشورة، كلية الإدارة والاقتصاد، جامعة بغداد.
- السليفاني، نزار محمد علي، (٢٠١٠)، الثقة التنظيمية ودورها في تعزيز سلوك المواطنة التنظيمية / دراسة لآراء عينة من العاملين في دار ابن الأثير للطباعة والنشر/ جامعة الموصل، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الإدارة والاقتصاد، جامعة الموصل.
- دره، عمر محمد، (٢٠٠٧)، أثر تطبيق العدالة التنظيمية على إدارة ضغوط العمل / دراسة ميدانية على المستشفيات الجامعية، رسالة ماجستير منشورة، كلية التجارة، جامعة عين شمس.
- غانم، محمود عبد الرحيم بدر، (٢٠١٥)، درجة العدالة التنظيمية وعلاقتها بتفويض السلطة لدى مديري المدارس الثانوية ومديراتها في محافظة طولكرم من وجهات نظر معلمي مدارسهم، رسالة ماجستير منشورة، كلية الدراسات العليا، جامعة النجاح الوطنية، نابلس، فلسطين.
- المحمود، سعد فاضل عباس، (٢٠٠٧)، العلاقة بين الأبعاد التنظيمية وخصائص المنظمة الديمقراطية وانعكاسها على ممارسة الإدارة الذاتية بالتطبيق على جامعتي الموصل ودهوك، أطروحة دكتوراه غير منشورة، كلية الإدارة والاقتصاد، جامعة الموصل.

هەولێر نامەی کێبس

- معمري، حمزة، (٢٠١٤)، ادراك العدالة التنظيمية وعلاقتها بسلوك المواطنة التنظيمية لدى اساتذة التعليم الثانوي، اطروحة دكتوراه، كلية العلوم الإنسانية والاجتماعية، جامعة قاصدي مرباح.
- ئاميدي، گرين مصطفى خالد، (٢٠٠٨)، الأثر التتابعي للسلوك السياسي والأندماج الوظيفي في سلوك المواطنة التنظيمية/ دراسة ميدانية لآراء عينة من الملاكات التدريسية في كليات جامعة دهوك، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الإدارة والاقتصاد، جامعة دهوك.

ب- الدوريات والمجلات العلمية :

- أبو تايه، بندر كريم، (٢٠١٢)، أثر العدالة التنظيمية على سلوك المواطنة التنظيمية في مراكز الوزارات الحكومية في الأردن، مجلة الجامعة الإسلامية للدراسات الاقتصادية والإدارية، جامعة البلقاء التطبيقية، المجلد ٢٠، العدد ٢.
- إسكندر، سوزي رؤوف، (٢٠٠٧)، تأثير العدالة التنظيمية على تنمية علاقات الثقة لدى العاملين نحو رؤسائهم، مجلة مركز الاستشارات والبحوث والتطوير، أكاديمية السادات للعلوم الإدارية، العدد ٣.
- الخشروم، محمد مصطفى، (٢٠١٠)، دور العدالة التنظيمية في تخفيف ضغوط صراع الدور، دراسة تطبيقية على عناصر التمريض في مستشفى حلب الجامعي، مجلة جامعة دمشق للعلوم الاقتصادية والقانونية، المجلد ٢٦، العدد ٢.
- الخفاجي، حاكم جبوري، (٢٠١٢)، التأثير التفاعلي بين العدالة والثقة التنظيمية وانعكاسه في تحقيق جودة حياة العمل/ دراسة تحليلية لآراء عينة من العاملين في جامعة الكوفة، مجلة القادسية للعلوم الإدارية والاقتصادية، جامعة القادسية، المجلد ١٤، العدد ٣.
- السعود، راتب وسلطان، سوزان، (٢٠٠٩)، درجة العدالة التنظيمية لدى رؤساء الأكاديمية في الجامعات الأردنية الرسمية وعلاقتها بالولاء التنظيمي لأعضاء الهيئات التدريسية فيها، مجلة جامعة دمشق، المجلد ٢٥، العدد (١+٢)، الأرد، عمان.
- العامري، أحمد بن سالم، (٢٠٠٣)، محددات وآثار سلوك المواطنة التنظيمية في المنظمات، مجلة جامعة الملك ابن عبد العزيز، المجلد ١٧، العدد ٢، المملكة العربية السعودية.

- العبيدي، نماء جواد، (٢٠١٢)، أثر العدالة التنظيمية وعلاقتها بالالتزام التنظيمي/ دراسة ميدانية في وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، مجلة تكريت للعلوم الإدارية والاقتصادية، جامعة تكريت، المجلد ٨، العدد ٢٤.
- العزاوي، شفاء محمد علي ويوسف، مروة بدر زيا، (٢٠١٦)، تأثير إعادة هندسة العمليات الإدارية في المواطنة التنظيمية / بحث تطبيقي في الشركة العامة للصناعات الألكترونية، مجلة العلوم الاقتصادية والادارية، المجلد ٢٢، العدد ٩١.
- العطوي، عامر علي حيبه، (٢٠٠٧)، أثر العدالة التنظيمية في الأداء السياقي، دراسة تحليلية لآراء أعضاء الكادر التدريسي في كلية الإداري والاقتصاد- جامعة القادسية، مجلة القادسية للعلوم الإدارية والاقتصادية، جامعة القادسية، المجلد ١٥، العدد١.
- علوان، قاسم نأيف، (٢٠٠٧)، تأثير العدالة التنظيمية على انتشار الفساد الإداري/ دراسة ميدانية، مجلة العلوم الاقتصادية وعلوم التسيير، كلية الاقتصاد، جامعة التحدي، ليبيا، العدد ٧.
- محارمة، ثامر محمد ، (٢٠٠٨)، سلوك المواطنة التنظيمية في الأجهزة الحكومية القطرية، مجلة الإدارة العامة، مجلد ٤٨، العدد ٢.
- المغربي، عبد الحميد عبد الفتاح، (٢٠٠٣)، أثر محددات إدراك الدعم التنظيمي على دافعية الأفراد للأنجاز بالتطبيق على الشركات الصناعية التابعة لقطاع الأعمال العام بمحافظة الدقهلية، المجلة العلمية التجارة والتمويل، كلية التجارة، جامعة طنطا، الملحق ٢، العدد ٢.
- نعساني، عبد المحسن واليوسفي، أحمد، (٢٠٠٢)، اختبار أثر العدالة التنظيمية والثقة كمتغيرات وسيطة في علاقة القيادة التحويلية والتبادلية بسلوكيات المواطنة التنظيمية / دراسة ميدانية، مجلة بحوث جامعة حلب، العدد ٣٢.

ج- الأنترنيت :

- أبو جاسر، صابرين مراد نمر، (٢٠١٠)، أثر إدراك العاملين للعدالة التنظيمية على أبعاد الأداء السياقي، دراسة تطبيقية على موظف وزارات السلطة الوطنية الفلسطينية، رسالة ماجستير، كلية التجارة، الجامعة الإسلامية- غزة.
- حامد، سعيد شعبأن، (٢٠٠٦)، اثر علاقة الفرد برئيسه وإدراكه للدعم التنظيمي كمتغيرين وسيطين على العلاقة بين العدالة التنظيمية وسلوك المواطنة التنظيمي "دراسة ميدانية"، كلية التجارة، جامعة الأزهر، مصر.

- وادي، رشدي عبداللطيف، (٢٠١٠)، العدالة التنظيمية/دراسة ميدانية على الوزارات الفلسطينية في قطاع غزة، الجامعة الإسلامية، غزة.

ثانياً- المصادر باللغة الأجنبية:

A- Dissertation & Thesis:

- Lee, H. R., (2000), An Empirical Study of Organizational Justice as a mediator of the Relationship among Leader-Member Exchange and Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Turnover Intentions in the Lodging Industry, dissertation, Faculty of the Virginia Polytechnic Institute and State University.

B- Journals & Periodical:

- AL-Awamlah, Hamdan Salim, (2013), The Impact of Organizational Justice at Organizational Conflict Level between Its Parties: A Field Study in Jordan Public Administration, International Journal of Business Administration Vol. 4, No. 6.
- Beugre, C.D. & Baron, R.A., (2001), Perceptions of Systemic Justice:The Effects of Distributive, Procedural and Interactional Justice, Journal of Aplied Psychology, Vol. 31, No. II.
- Blakely, G.L. & Andrews, M.C. & Moorman, R.H., (2005), The moderating effects of equity sensitivity on the relationship between Organizational Justice and Organizational Citizenship Behaviors, Journal of Business & Psychol, Vol. 20, No. 2.
- Bradley, Lisa M., (2006), Perceptions of justice when selecting internal and external job candidates, Personnel Review, Vol. 35 , Issue 1.
- Colquitt, Judge & Conlon, D. & Wesson, M. & Porter, O. & Yee, K., (٢٠٠١), Justice At The Millennium: A Meta–Analytic Review Of 25 Years Of Organizational Justice Research, Journal Of Applied Psychology, Vol. 86.
- Cremer, D., (2005), Procedural And Distributive Justice Effects Moderated By Organizational Identification, Journal Of Managerial Psychology, Vol. 20, Iss. 1.
- Fote, David A. & Tang, Thomas Li-ping, (2009), Job Satisfaction and Organizational Citizenship Behavior (OCB). Does Team Commitment Make a Difference in Self-Directed Teams ?, Personal Review, Vol. 38, No. 4 .

- Koster, Ferry & Sanders, Karin, (2005), Organizational Citizens or Reciproal Relations ? An empirical comparison, Personal Review.
- Messer, B. & White, F., (2006), Employees mood, perceptions of fairness, and organizational citizenship behavior, The Journal of Business and Psychology,Vol. 21, No. 1.
- Williams, S. & Pitre, R. & Zainuba, M., (2002), Justice and organizational citizenship behavior intentions: fair rewards versus fair treatment, The Journal of Social Psychology,Vol. 42.
- Yilmaz, K. & Tasdan, M., (2009), Organizational Citizenship and Organizational Justice in Turkish Primary Schools, Journal of Educational Administration,Vol. 47, No.

C- **Books**:

- Daft, Richard L. & Noe, Raymond A., (2001), Organizational Behavior, Harcourt College Publishers, Florida, U.S.A.
-]Dipaola, Michel & Tarter, C. J. & Hoy, Wayne K., (2003), Measuring Organizational Citizenship of schools: The OCB Scale Educational Leadership and Reform, Information Age Publishing.
- Hellriegel, Don & Slocum, John W. & Woodman, Richard W., (٢٠٠١), Organizational Behavior, 9th. Ed., South-Western College Publishing-Thomson Learning, Ohio, USA.

D- **Internet**:

- Markoczy, L. & Xin, K., (2004), The Virtues of Omission in Organizational Citizenship Behaviour. www.goldmark.org
- Rego, A. & Cunha, M., (2006). Organizational Justice and Citizenship Behaviors: a Study in a Feminine, High Power Distance Culture, University de Santiago, Aveiro. Portugal.

الملاحق

الملحق (١)

م / استمارة استبيان

بعد التحية والسلام

تمثل هذه الاستمارة جزءً من مشروع بحث بعنوان (**العدالة التنظيمية ودورها في تنمية سلوك المواطنة التنظيمية من وجهة نظر الموظفين في جامعة**

زاخو / دراسة تحليلية) لذا نرجو تفضلكم مشكورين باختيار وإحدى الإجابات التي ترونها مناسبة لكل سؤال بوضع إشارة (√) في المكان المخصص والمعلومات ستكون مقياساً يعتمد لأغراض البحث العلمي فحسب. ويرجى عدم ترك أي سؤال من دون إجابة، لأن ذلك يعني عدم صلاحية الاستمارة للتحليل.

مع الشكر والتقدير

الباحث

أولاً. العدالة التنظيمية: درجة تحقيق المساواة والنزاهة في الحقوق والواجبات التي تعبر عن علاقة الفرد بالمنظمة.

ت	العبارات	أتفق بشدة	أتفق	محايد	لا أتفق	لا أتفق بشدة
أ. عدالة التوزيع						
X1	تتناسب ساعات العمل مع قدراتي الذاتية في الأداء.					
X2	الراتب الشهري الذي اتلقاه متناسب مع الجهد الذي ابذله في العمل.					
X3	العبء الذي اتحمله في العمل يعد مقبولا.					
X4	ما أحصل عليه من حوافز مالية تعد مناسبة.					
X5	أرى ان واجبي الوظيفي يلائم قدراتي.					
X6	يتماثل راتبي مع رواتب الأفراد الآخرين المشابهين لي في الجهود.					
ب. عدالة الاجراءات						
X٧	يقوم المدير باتخاذ القرار بأسلوب عادل ومنصف .					
X٨	يهتم المدير بأبداء كل فرد لرأيه قبل اتخاذه للقرار الذي يمسه.					
X٩	يقوم المدير بجمع معلومات دقيقة ووافية قبل قيامه باتخاذ قرار ما.					
X١٠	يقدم المدير معلومات وتوضيحات كافية للأفراد عن القرار المراد اتخاذه.					
X١١	القرارات التي يتم اتخاذها تشمل كل الأفراد ولا تستثني أحد منهم.					
X١٢	يسمح المدير للافراد بمعارضة القرارات التي يتخذها.					
X١٣	الإجراءات الإدارية المطبقة في المؤسسة تتسم بالعدالة.					

هەولێر بۆ زانستە کۆمەڵایەتیەکان

ج. عدالة التعاملات						
X١٤	يتعامل معي زملائي في العمل بسلوكيات جيدة.					
X١٥	يتعامل معي المدير باحترام وتقدير عند اتخاذه قراراً يتعلق بعملي.					
X١٦	يناقشني المدير بصراحة تامة إذا اتخذ قراراً متعلقاً بعملي.					
X١٧	يتم تبليغي بأي انشطة رسمية أو اجتماعية قبل ان تحدث.					
X١٨	يسمح لي المدير بمناقشة القرارات التي يتم اتخاذها والاعتراض عليها.					
X١٩	يقوم المدير بمناقشة نتائج القرارات معي التي من الممكن ان تؤثر على عملي.					
X٢٠	يقوم المدير ببث روح فريق العمل والتعاون بين الأفراد في العمل.					

ثانياً. سلوك المواطنة التنظيمية: سلوك فردي اختياري يتصف بأنه عمل تطوعي مفيد للمنظمة، وهو ليس محدد في نظام المكآفات الرسمي، وهذا يعني بأن عدم قيام الفرد به لا يعرضه للمسائلة أو العقوبة.

	العبارات	أتفق بشدة	أتفق	محايد	لا أتفق	لا أتفق بشدة
X٢١	اقوم بتقديم المساعدة للزملاء الجدد في العمل في أي وقت كان					
X٢٢	أؤدي العمل كبديل عن زملائي في العمل إذا تطلب الامر ذلك					
X٢٣	لا اقوم بالتجاوز على حقوق زملائي في العمل					
X٢٤	املك رغبة كبيرة في التعأون والاتصال مع الزملاء في العمل					
X٢٥	احاول التركيز على السلوكيات الإيجابية لزملاء العمل أكثر من الضارة					
X٢٦	اقوم بالعمل المناط بي بجدية وقلما أرتكب الأخطاء					
X٢٧	أجهد نفسي بشكل دائم من أجل تطوير مهاراتي في العمل.					
X٢٨	احأول تبسيط المشاكل التي تواجهني في مكان العمل قدر الامكان					
X٢٩	اتجنب مجادلة الآخرين في العمل.					
X٣٠	أحاول تجنب القيام بأي عمل شخصي خلال وقت الدوام الرسمي.					
X٣١	ابتعد عن السلوكيات التي يمكن ان تؤدي إلى					

هەولێر بۆ کتێب

	الاضرار والإساءة للأفراد في العمل					
X٣٢	أقدمُ المعلومات الجيدة عن الكلية لمن هم خارج مكان العمل					
X٣٣	لا أستخدمُ ممتلكات الكلية من أجل مصلحتي الخاصة					
X٣٤	لا أقومُ بتقديم الشكوى في العمل الا في حالات الضرورة					
X٣٥	أسعى للمحافظة على أسرار العمل الموكل إلي وعلى نحو مستمر.					

هەواڵنامەی کێبڕکێ

Organizational Justice and its Role in Development of Organizational Citizenship Behavior from the point of view of the employees at University of Zakho / A Analytical study

ABSTRACT

This study aims to identify organizational justice dimensions as well as the organizational citizenship behaviour of the employees at the University of Zakho. This study is an attempt to investigate the research problem which is mainly related to whether has the individual's organizational justice perception helped them to build a voluntary behaviour outside their organizational duties. This paper follows a field study method to collect data. For data analysis, SPSS has been used with formulas of frequency, mean and standard deviation. The results showed that the level of the organizational justice was not at the satisfaction level in the given university which denotes a weakness in the application of organizational justice. The study reached to a number of important conclusions such as the the dimension of procedural justice was weak, While the impact of the transaction justice was less than the dimensions of distributive and procedural, as it is mainly dependent on the way how the presidents deal with their subordinates and on how individuals deal with each other at work which is believed to be within a humanitarian frame.This study crucially recommends that the given university gives more importance to its employees to satisfy their needs and desires. It is also recommended that the given university should clarify the goals and the strategies of the work to their employees to attain a high level of the employees' job satisfaction and loyalty.

Key words: Organizational Justice, Justice of Distribution, Justice of Procedures, Justice of Transactions, Organizational Citizenship Behavior

دادەرییا ڕێکخستی و ڕۆڵێ وی ل ڕەفتارێ نیشتیمانکاریا ریکخستی لدوویف بوچونێن کومەکا فەرمانبەران ل زانکویا زاخو / خواندنەکا شرو ڤەکاری

پوختە

ئارمانجا ڤێ ڤەکولینێ دیارکرنا ئاستێ هەلسنگاندنا فەرمانبەران بۆ دادەریا ریکخستی، هەروەها دیارکرنا ئاستێ ڕەفتارێ نیشتیمانکاریا ریکخستی دناف زانکویا زاخو، ئاریشا ڤەکولینێ یا سەرەکی ئەو بۆ وەکو پشتراسکرنەك لدوور: ئەرێ وەرگرتنا تاکەکەسی بۆ دادەریا ریکخستی رولەك سەرەکی هەی بۆ پیکئینانا ڕەفتارێ وی یێ خوپەخش یێ کارپێتکەت ژ دەرڤەی سنورێن ئەرکێن فەرمی، هەروەها بەرسڤێن فورما هاتنە شلوڤەکرن بریکا بەرنامێ ئاماریێ بناڤونیشان (SPSS-22) ، و برێکا ڤێ چەندی ڤەکولین گەهشتە چەندێن ئەنجامێن گرنك وەکو : ئاستێ دادەریا ڕێکخستی ل زانکویا زاخو نەل ئاستێ رازەمەندیێ بوو ، ئەڤ چەندە دزڤرت بۆ لاوازیا جیبەجێکرنا دادەریێ ل زانکویا نافبری، هەروەسا دادەریا کاروباران دەرکەت بنمرەکا لاواز، بەلێ دادەریأیا دانوستاندنا درکەت بنمرەکا پەسەند چونکە ئەف جورێ دادەریێ درأوەستت لسەر چورێ دانوستاندنێ دناف برا ڕێڤەبەری و تاکاکەسان و دانوستاندنا تاکەکەسی دگەل هەڤالێن خۆ، هەروەها گرنترین شیرەت ئەو بۆ کو پێتڤی یە لسەر ڕێڤەبریا گشتی یا زانکویێ گرنگیەکا زێدە بدەت تاکەکەسێن خۆ وهەولدەت بجارەسەرکرنا ئاریشێن وان و پێتڤیێن وان و دەرفەتێن بشکداریێ بوان دابینکەت بۆ دەسنیشکرنا پلانێن پاشەروژا زانکویێ.

https://www.doi.org/10.31918/twejer.1921.13

e-ISSN (2617-0752) p-ISSN (2617-0744)

دراسة الفروق في القدرات البدنية لطالبات سكول التربية الرياضية بجامعة سوران ومدى تطورها خلال المراحل الدراسية (٢٠١٣-٢٠١٧)

كتێبخانەی کۆلێژ

م.د شه مال صلاح الدين أحمد مصطفى
سكول التربية الرياضية ، فاكلتي التربية ، جامعة سوران
Shamal.ahmed@soran.edu.iq

ملخص

يهدف البحث التعرف على الفروق في القدرات البدنية ، ومدى تطورها لطالبات سكول التربية الرياضية بجامعة سوران خلال المراحل الدراسية ، واشتملت عينة البحث من طالبات المرحلة الرابعة في سكول التربية الرياضية لفاكلتي التربية بجامعة سوران للسنة الدراسية (٢٠١٦-٢٠١٧) والبالغ عددهن (١٦) طالبةً وتمثل نسبة (٨٤,٢١ %) من عينة البحث الكلي.

واستنتج الباحث إلى وجود فروق غيرمعنوية وتطورقليل جداً في الاختبارات البدنية لكل من(الجلوس من الرقود في٦٠ ثانية ، العدو٥٠ متر) ، وكذلك وجود فرق غيرمعنوي وعدم تطورفي الاختبارالبدني (الجري٤٠٠ متر) ، وكذلك وجود فرق معنوي وعدم تطورفي الاختبارالبدني (الوثب العريض من الثبات) ، وكذلك وجود فرق معنوي والتطور كثير في الاختبارالبدني (التعلق من وضع نصف ثني الذراعين) لعينة البحث.

وقد أوصى الباحث التأكيد على ضرورة أهمية دور التقويم وإجرائه على فترات لكشف المستويات الحقيقية لطالبات سكول التربية الرياضية من الناحية البدنية ، كذلك من الأهمية إعادة النظربمقررات الدروس العملية للألعاب الرياضية وعلى وجه الخصوص القدرات البدنية ، وكذلك الإيعاز إلى التدريسيين ليولوا اهتماماً أكثر في دروسهم العملية على القدرات البدنية إلى جانب العمليات المهارية والخططية والمعرفية من أجل رفع مستوبات البدنية.

الكلمات المفتاحية: القدرات البدنية ، مدى التطور.

دراسة الفروق في القدرات البدنية لطالبات سكول التربية الرياضية بجامعة سوران ومدى تطورها خلال المراحل الدراسية (٢٠١٣-٢٠١٧)

مقدمة البحث وأهميته:

إن التقدم العلمي الذي يشهده العالم في وقتنا الحاضر يعد أحد الأسباب الرئيسة في تقدم الحياة البشرية وفي مختلف مجالاتها ومنها المجال الرياضي للطالبات ، إلا أن هذا التقدم لا يتم إلاعن طريق التخطيط العلمي المبرمج الذي يسعى إلى تحقيق أهداف الرياضية للطالبات ومن ثم الوصول إلى هذا التقدم.

وإن التربية الرياضية تعد من المؤسسات التربوية في الجامعة التي تلعب دوراً كبيراً وفعالاً في تدعيم النظام التعليمي للطالبات وإكساب مجموعة من المعلومات المعرفية والتطبيقية في المجالات الرياضية كافة ، وتعمل كباقي المواد الأخرى على تحقيق النمو والتطوير المتكامل للطالبات وفي جميع القدرات البدنية والمهارية والخططية والنفسية والاجتماعية التي تعتمد عليها لممارسة الألعاب الرياضية المختلفة ، ويؤكد(معوض) أن التربية الرياضية " هي أن تقوم بدورها في تنمية الشخصية المتكاملة من خلال النهوض بالمستوى البدني والرياضي للنشئ "(معوض،١٩٨١ ، ٢٦) ، وكما أكد (إبراهيم وفرحات) أن التربية الرياضية هي" التربية الشاملة المتزنة للفرد في جميع الجوانب البدنية والنفسية والحركية والاجتماعية ، كما تساعد على الارتفاع بالمستوى المعرفي والثقافي باختلاف ألوان الأنشطة الرياضية وتعددها " (إبراهيم وفرحات ، ١٩٩٨ ، ٤٥).

وتعد القدرات البدنية إحدى المتطلبات الأساسية والهامة لمختلف الألعاب والأنشطة الرياضية في كليات وأقسام التربية الرياضية لتحقيق التفوق الطالبات ؛ إذ تعتبرالعمود الفقري الذي تعتمد عليه عمليات الإعداد المهاري والخططي ؛ فالأداء المهاري لايمكن أن يظهر بشكل جيد إلا من خلال الإرتفاع بمستوى القدرات البدنية ، ويشير(علاوي ورضوان) إلي أن القدرات البدنية كانت ومازالت إحدى الأهداف الهامة للتربية الرياضية ، كما أن قياسها وطرق تنميتها من الموضوعات التي شغلت اهتمامات المجتمعات المختلفة (علاوي ورضوان ، ٢٠٠٠، ١٠٨) ، وأشارأيضاً (عبد الفتاح ورضوان) أن القدرات البدنية من أهم

أركـان تعلـيم المهـارات الحركيـة فـي الفعاليـات الرياضـية (عبـد الفتـاح ورضوان،٢٠٠٣، ١١٣).

وتبرزأهمية قيمة استخدام القدرات البدنية لطالبات سكول التربية الرياضية ؛ لأن الأنشطة الرياضية تتطلب قدرات بدنية خاصة بها ؛ لذلك لا بدّ من توفر قدرات بدنية عالية تختلف بتنوع مهارات الألعاب وبحسب خصوصيتها ،لأن القدرات البدنية تعتبرمن أهم المتطلبات الضرورية لطالبات التربية الرياضية خلال المراحل الدراسية في إتقان جميع الفعاليات الرياضية وخاصة الفعاليات الصعبة ، وكلما تحسن مستوى الطالبات من الناحية البدنية كلما أدى إلى تحسن قدرتهن المهارية والخططية والمعرفية ، ويشيركل من (عبدالفتاح وروبي) إلى أن القدرات البدنية تشكل الحجر الأساسي في تنمية المهارات الحركية للعبة الرياضية واتقانها والوصول إلى أعلى المستويات الرياضية ، إذ ترتبط إمكانية أداء الحركات بمستوى نمو القدرات البدنية (عبدالفتاح وروبي ، ١٩٨٦ ، ٤٠).

مشكلة البحث:

إن من أهم أهداف التربية الرياضية هي القدرات البدنية للنجاح والوصول بالطالبات إلى أعلى المستويات ، حيث يبنى عليها إعداداً مهارياً وخططياً ونفسياً ، والتدريس في التربية الرياضية يجب أن يسهم في إعداد الطالبات إعداداً سليماً وصحيحاً وفق مؤهلاتهن العلمية والبدنية من أجل إنجاح المسيرة التعليمية ، وأشار(عبدالحميد وحسانين) إلى أن تحقيق القدرات البدنية يعتبر الهدف الأول للتربية الرياضية سواء كان للطلاب أو للطالبات (عبدالحميد وحسانين ، ٤٤).

ومن خلال عمل الباحث كمدرس وخبرته التدريسية لعدة سنوات في سكول التربية الرياضية لاحظ أنه هناك ضعفاً ومستوى متدني من ناحية القدرات البدنية التي تواجهها الطالبات وعدم اهتمام بهذا الجانب من قبل أكثر المدرسين في دروسهم العملية خلال المراحل الدراسية المختلفة ، مما أدّى لعكس صورة غير حقيقية وسلبية عن مستوياتهن البدنية وإعاقة عملية التعلم وإتقان أداء الحركات والمهارات لمعظم الألعاب الرياضية ، وكذلك قلة الأبحاث في هذا المجال وجدنا حاجة ملحة لإجراء مثل هذا النوع من الدراسات وخاصة على الطالبات ، لذا ظهرت مشكلة البحث للكشف عن واقع القدرات البدنية للطالبات وفاعلية مفردات

العملية للألعاب الرياضية في تطويرها ، وهل هذه المفردات مناسبة لكل لعبة رياضية من شأنها تعزيز عملية تطوير القدرات البدنية أم انه يجب تعديلها حتى تتناسب وطبيعة اللعبة لكل المراحل الدراسية.

أهداف البحث:

يهدف البحث التعرف على :--

١- مستوى القدرات البدنية لطالبات سكول التربية الرياضية في جامعة سوران خلال المراحل الدراسية.

٢- الفروق في القدرات البدنية لطالبات سكول التربية الرياضية في جامعة سوران خلال المراحل الدراسية.

٣- مدى تطور القدرات البدنية لطالبات سكول التربية الرياضية في جامعة سوران خلال المراحل الدراسية.

فرضيات البحث:

١- وجود فروق ذات دلالة معنوية في القدرات البدنية لطالبات سكول التربية الرياضية في جامعة سوران خلال المراحل الدراسية.

٢- وجود اختلاف في مدى تطور القدرات البدنية لطالبات سكول التربية الرياضية في جامعة سوران خلال المراحل الدراسية.

مجالات البحث:

١- **المجال البشري:** طالبات المرحلة الرابعة لسكول التربية الرياضية لفاكلتي التربية – جامعة سوران للسنة الدراسية (٢٠١٦-٢٠١٧).

٢- **المجال الزماني :** للمدة من (١٨ / ٤ / ٢٠١٧) ولغاية (١٣ / ٩ / ٢٠١٧).

٣- المجال المكاني : القاعة الداخلية والملعب الخارجي في سكول التربية الرياضية لفاكلتي التربية - جامعة سوران.

تحديد المصطلحات:

القدرات البدنية:

هي" كفاءة البدن في مواجهة متطلبات نشاط معين"(حسانين ، ٢٠٠٣ ، ١٩٧) ، أو تعني "قدرة الجسم على التكيف مع التدريبات ذات الشدة والكثافة العالية والقدرة على العودة إلى الحالة الطبيعية بسرعة" (فليح ، ٢٠٠٤ ، ٧) ، أو عبارة عن "تكيف الاعضاء مع البيئة والحفاظ على التوازن مع الشدة والقدرة في التجدد السريع للنشاط الحركي" (أحمد ، ١٩٨٩ ، ٢٦).

الدراسات المشابهة:

دراسة (محمود ، ١٩٨٨) عنوان الدراسة " دراسة مستوى اللياقة البدنية لطلاب المرحلة الأولى في كلية الأداء - جامعة بغداد ، استهدفت هذه الدراسة التعرف على مستوى اللياقة البدنية لطلاب المرحلة الأولى في كلية الأداء - جامعة بغداد ، وأظهرت النتائج إلى تفوق طلاب المنطقة الوسطى في اختبار السرعة على طلاب المنطقتين الشمالية والجنوبية إلا أنها بصورة عامة تتصف بالبطئ وأظهرت تفوق طلبة المنطقة الشمالية في اختبار الوثب العريض من الثبات واختبارالبطن، وأظهرت تفوق طلاب المنطقة الجنوبية تفوقاً على طلاب المنطقة الوسطى والشمالية في اختبارمطاولة الظهر.(محمود ، ١٩٨٨، ٥٨٣)

دراسة (محمد وآخران ، ٢٠٠١) عنوان الدراسة " تقويم مستوى بعض عناصر اللياقة البدنية لطلبة كلية المعلمين ، هدفت هذه الدراسة إلى تقويم بعض عناصر اللياقة البدنية لطلبة المرحلة الاولى(الفرع العام) ، وأظهرت النتائج ان مستوى طلاب البدنية افضل من الطالبات وأظهرت الدراسة ان العينة وبفئتيها كانت نسبتهم في مستوى (ضعيف جداً) هي أعلى النسب المقررة لهذا المستوى في منحنى التوزيع الطبيعي وظهرت في اختبار السرعة لكلا الجنسين ، وكان في مستوى مقبول ولم يرتق إلى مستوى جيد أو جيد جداً أي من الطلاب او الطالبات

ولجميع الاختبارات عدى طالب واحد فقط في اختبار السرعة حصل على جيد جداً. (محمد وآخران ، ٢٠٠١ ، ٢١٥)

منهجية البحث واجراءاته الميدانية

منهج البحث:

استخدم الباحث المنهج الوصفي لملائمته مع طبيعة البحث.

عينة البحث:

تكونت عينة البحث من طالبات المرحلة الرابعة في سكول التربية الرياضية لفاكلتي التربية – جامعة سوران للسنة الدراسية (٢٠١٦-٢٠١٧) والبالغ عددهنّ (١٩) طالبةً ، وتم استبعاد طالبتين بسبب نقلهن مؤخرا لجامعة سوران من جامعة أخرى لعدم وجود أولياتهن لنتائج الإختبارات الأولية ، واستبعاد طالبة تمارس لعبة كرة القدم المصغرة، لذا بلغ عدد أفراد عينة البحث (١٦) طالبةً وهي تمثل نسبة(٨٤,٢١ %) من عينة البحث الكلي.

وسائل جمع المعلومات:

(المصادر والمراجع العربية ، شبكة المعلومات الدولية (INTERNET) ، الإختبارات البدنية).

الأجهزة والادوات المستخدمة في البحث:

(ساعة توقيت الكترونية ، جهازحاسوب آلي كمبيوتر ، حاسبة يدوية الكترونية ، شريط قياس طول٥٠م ، الأشرطة اللاصقة ، البساط ، الشواخص البلاستيكية ، العقلة ، ملعب الساحة والميدان ، صافِرة الحكم ، إستمارات تسجيل وتفريغ البيانات).

نتائج إختبارات القبول الاولية للقدرات البدنية:

بعد اجراء الموافقات الإدارية والإستعانة بمديرية التسجيل العام في جامعة سوران لسكول التربية الرياضية من اجل الحصول على استمارات التقييم الخاصة بالقدرات البدنية والمهارية لقبول الطالبات للسنة الدراسية (٢٠١٣ - ٢٠١٤) ، ثم قام الباحث بتفريغ الاستمارات للحصول على نتائج الاختبارات الاولية للقدرات البدنية مع معرفة عدد ونوع الاختبارات البدنية المستخدمة وهي متمثلة في الاختبارات التالية (الوثب العريض من الثبات ، الجلوس من الرقود في٦٠ ثانية ، التعلق من وضع نصف ثني الذراعين ، العدو٥٠ متر، الجري ٤٠٠ متر).

نتائج إختبارات الحالية للقدرات البدنية:

بعد معرفة عدد ونوع اختبارات القبول الاولية للقدرات البدنية للطالبات ومن اجل حصول على نتائج الاختبارات الحالية لهنّ ، قام الباحث بإعادة تطبيق جميع الاختبارات نفسها على طالبات المرحلة الرابعة في سكول التربية الرياضية للسنة الدراسية(٢٠١٦-٢٠١٧) تحت الاجراءات والشروط اللازمة وطريقة التسجيل وفي ظروف مشابهة للاختبارات الاولية.

توصف الاختبارات المستخدمة في البحث:

إن الاختبارات المستخدمة في البحث لا تحتاج إلى تحديد من قبل الخبراء والمختصين لأنها بالأصل معتمدة في اختبارات القبول الاولية للطالبات والمعتمدة في سكول التربية الرياضية بجامعة سوران.

١- <u>إختبارالوثب العريض من الثبات</u>
(حسانين ، ٢٠٠٤ ، ٣٠٧)

الغرض من الاختبار: قياس القدرة العضلية لعضلات الرجلين.

الأدوات اللازمة: أرض مستوية لا تعرض الفرد للانزلاق، شريط قياس، يرسم على الأرض خط للبداية.

مواصفات الأداء: يقف المختبر خلف خط البداية والقدمان متباعدتان قليلاً والذراعان عالياً. تمرجح الذراعان أماماً أسفل خلفاً مع ثني الركبتين نصفاً وميل الجذع أماماً حتى يصل إلى ما يشبه وضع البدء في السباحة ، من هذا الوضع

تمرجح الذراعان أماماً بقوة مع مد الرجلين على امتداد الجذع ودفع الأرض بالقدمين بقوة من محاولة الوثب أماماً أبعد مسافة ممكنة.

التسجيل : يسجل للمختبر أفضل مسافة من المحاولتين ويقاس(بالمتر وأجزائه).

٢- إختبارالجلوس من الرقود فى (٦٠) ثانية

(الطالب وآخران ، ٢٠٠٥ ، ٨)

الغرض من الاختبار: قياس القوة العضلية والجلد العضلي لعضلات الجذع الأمامية.

الأدوات: ساعة إيقاف ، مرتبة أومسطح مستوى.

مواصفات الأداء: من وضع الرقود والكفان متشابكتان خلف الرقبة ، تقوم المختبرة بثني الجذع أماماً-أسفل للمس الركبتين بالمرفقين.

التعليمات:

- تقوم زميلة بتثبيت قدمي المختبرة على الارض من أسفل الساقين.
- يجب عدم ثني الركبتين أثناء الأداء.
- يجب لمس الركبتين بالمرفقين.
- لايسمح بالتوقف للراحة أثناء الأداء.
- تلغى أية محاولة تخالف الشروط.

التسجيل: يسجل للمختبرة عدد المحاولات الصحيحة التي تقوم بها خلال (٦٠) ثانية .

٣- إختبارالتعلق من وضع نصف ثنى الذراعين

(علاوي ورضوان ، ٢٠٠١ ، ١١٠)

الغرض من الاختبار: قياس التحمل العضلي الثابت لمنطقة الذراعين والكتفين في وضع التعلق نصف ثني الذراعين .

الأدوات اللازمة: عقلة أفقية قطرها (٤سم) توضع على ارتفاع يسمح بتعلق المختبرة بحيث لا تلمس القدمان الأرض ، وفي حالة عدم توافرجهزالعقلة ، يمكن استخدام سلم يسند على حائط بدرجة ميل مناسبة ، ساعة إيقاف.

مواصفات الأداء:

تقويم المختبرة بمساعدة اثنين من زميلاتها بالتعلق على العقلة بالقبضة العادية (القبضة العلوية).

تظل المختبرة محتفظة بالتعلق على العارضة من وضع نصف ثني الذراعين بحيث يكون المرفقان في زاوية (٩٠) درجة.

تستمرالمختبرة في هذا الوضع لأطول وقت ممكن.

التعليمات:

يبدأ حساب الزمن فورأن تتخذ المختبرة وضع التعلق نصف ثني الذراعين.

يتوقف حساب الزمن في الحالات التالية:عند لمس عارضة العقلة بالذقن – عند الميل بالجسم بعيداً عن مستوى العقلة – عند الهبوط بالذقن من فوق العقلة عن طريق مد الذراعين.

لكل مختبرة محاولة واحدة فقط.

التسجيل: درجة المختبرة هي عدد الثواني التي تسجلها المختبرة عندما تقوم بالأداء الصحيح للاختبار، ويسجل الزمن لأقرب ثانية.

٤- <u>اختبار العدو (٥٠) متر</u>

(الطالب وآخران ، ٢٠٠٥ ، ٧ - ٨)

الغرض من الاختبار: قياس السرعة الإنتقالية.

هەوالنامەی کیب

الأدوات اللازمة: (ساعة إيقاف - طريق مستقيم ممهد - الجري في خط مستقيم).

مواصفات الأداء: تستخدم طريقة البدء العالي في ألعاب القوى ، حيث يتخذ المختبرة وضع الاستعداد خلف خط البدء ، عند سماع كلمة (انطلقْ) ينطلق المختبر بأقصى سرعة حتى يتجاوز خط النهاية الذي يبعد عن خط البداية بمقدار(٥٠) متراً.

التعليمات:

- يفضل اجراء الاختبار على فردين أو أكثر كل مرة لزيادة الدافعية.
- لا تسمح المختبرة الخروج من حارتها أثناء الجري.

التسجيل: يسجل للمختبرة الزمن الذي قطعت فيه المسافة (٥٠م) لأقرب عشرة من الثانية.

٥

- اختبار الجري (٤٠٠) متر (علاوي ورضوان ، ٢٠٠١ ، ١٧٧ - ١٧٩)

الغرض من الاختبار: قياس التحمل الدوري التنفسي .

الأدوات اللازمة: (ساعات إيقاف ، منطقة فضاء مربعة الشكل أو مضمار لألعاب القوى ٤٠٠ متر ، عدد ٤ رايات ركنية أو كراسي بارتفاع لا يقل عن ٤٠ سم).

وصف الأداء:

- يتخذ كل أربعة مختبرين وضع الاستعداد خلف خط البداية في وضع البدء العالي.
- عند إعطائهم إشارة البدء ينطلقون بأقصى سرعة ممكنة ليقطعوا مضمار العاب القوى لمسافة ٤٠٠م كل في الحارة المخصصة له.
- في حالة استخدام المربع يجري كل أثنين من المختبرين معا لمنع حدوث أي تزاحم ولضمان عامل المنافسة .

تعليمات الاختبار:

- يؤدي كل أربعة مختبرين أو كل أثنين الاختبار دفعة واحدة لضمان عامل المنافسة.
- في حالة استخدام مضمار لألعاب القوى يجب أن يجري كل مختبر في الحارة المخصصة له .

- يمكن استخدام أكثر من مضمار واحد لألعاب القوى على مجموعات مختلفة من الأفراد في نفس الوقت .
- يجب أن يتخذ المختبر وضع الاستعداد من البدء العالي .
- يجب أن يبدأ الاختبار بأن يعطى المختبرون الأمر التالي (استعدْ – ابدأ).
- للمختبر الحق في المشي Walk حينما يشعر بأنه في حاجة ضرورية إلى ذلك ، وفي هذه الحالة يحث على مواصلة الجري .
- يخصص ميقاتي لكل مختبر لزيادة الدقة في القياس .
- يجب على الميقاتين اتخاذ أماكنهم عند خط النهاية وأن ينصتوا جيداً لإشارة البدء .
- على ألميقاتي أن يصحب المختبر – بعد انتهاء الاختبار – إلى المسجل وإعلان الزمن الذي سجله في أداء الاختبار ، وعليه أن يتأكد أن المسجل قام بتسجيل الرقم .

إدارة الاختبار:

- ميقاتي لكل مختبر : يقوم بحساب الزمن الذي يستغرقه كل مختبر.
- أذن البدء : يقوم بإعطاء إشارة البدء وترتيب دخول المختبرين إلى خط البداية .
- مسجل : يقوم بالنداء على المختبرين وتسجيل الزمن.

حساب الدرجات: يسجل الزمن الذي يستغرقه كل مختبر منذ إعطائه إشارة البدء وحتى قطعه لخط النهاية بالثواني لأقرب $\frac{1}{10}$ ثانية .

التجربة الإستطلاعية:

قام الباحث مع فريق العمل المساعد(ملحق١) بتأريخ (١٢ / ٤ / ٢٠١٧) في تمام الساعة التاسعة صباحاً في القاعة الداخلية الرياضية والملعب الخارجي لسكول التربية الرياضية لفاكلتي التربية في جامعة سوران بإجراء تجربة إستطلاعية على خارج عينة البحث والمكونة من (٦) طالبات من المرحلة الثالثة لسكول التربية الرياضية ، وكان تسلسل اجراء الإختبارات على وفق التسلسل الآتي (الوثب العريض من الثبات ، الجلوس من الرقود في٦٠ ثانية ، التعلق من وضع نصف ثني الذراعين ،العدو٥٠ متر، الجري ٤٠٠متر) ، وكان الهدف من التجربة ما يلي :--

١- التأكد من صلاحية الأدوات والأجهزة المستخدمة.

٢- معرفة الوقت المستغرق عند أداء الاختبار.

٣- معرفة كفاءة فريق العمل المساعد.

٤- التعرف على مدى استجابة العينة لأداء الاختبار.

٥- الكشف عن الصعوبات التي قد تواجه الباحث.

التطبيق النهائي للإختبارات:

تم اجراء التطبيق النهائي للاختبارات بتأريخ (١٨ / ٤ / ٢٠١٧) في تمام الساعة التاسعة صباحاً في القاعة الداخلية الرياضية والملعب الخارجي لسكول التربية الرياضية على عينة البحث.

الوسائل الإحصائية:

أولا: تم استخدام الحقيبة الإحصائية للعلوم الاجتماعية (SPSS) لاستخراج القيم االتالية:

- الوسط الحسابي.
- الانحراف المعياري.
- اختبار(ت) للعينات المترابطة.

(الزعبي والطلافحة ، ٢٠٠٦)

ثانيا: لقد تم استخدام الوسائل الاحصائية التالية :

$$\text{نسبة التطور} = \frac{\text{الاختبار البعدي – الاختبار القبلي}}{\text{الاختبار القبلي}} \times ١٠٠$$

(باقر ، ١٩٩٠ ، ٦٩)

هەولێر بۆ کتێب

عرض وتحليل النتائج ومناقشتها:

عرض وتحليل نتائج الفروق في القدرات البدنية لعينة البحث:

الجدول (١)

يبين نتائج الاوساط الحسابية والانحرافات المعيارية وقيم (T) المحسوبة والاحتمالية للقدرات البدنية لعينة البحث

اختبارات للقدرات البدنية	وحدة القياس	نتائج الإختبارات				قيمة (T) المحسوبة	الإحتمالية Sig	المعنوية
		قبول الأولية		الحالية				
		س̄	± ع	س̄	± ع			
١- الوثب العريض من الثبات	متر	١,٤٨٦	٠,١٠٣	١,٢٧٢	٠,١٨٥	٤,٩٧١ -	٠,٠٠٠ *	معنوي
٢- الجلوس من الرقود في (٦٠) ثانية	تكرار	٢٨,٥٨	٧,٤٤٠	٣٠,٠٨	٦,٨١٥	٠,٧٣٨	٠,٤٧٥	غير معنوي
٣- التعلق من وضع نصف ثني الذراعين	ثانية	٣٤,٦٢	١١,٢٠	٥٢,٦٨	٤٥,٧١	٣,٨٨٩	٠,٠٠٣ *	معنوي
٤- العدو (٥٠) متر	ثانية	١١,٣٦٢	٠,٧٩٢	١١,٢٢٥	٠,٩١١	٠,٤٥٥ -	٠,٦٥٨	غير معنوي
٥- الجري (٤٠٠) متر	دقيقة	١,٦٩٤	٠,٣٦٧	١,٨٦٧	٠,٣١٥	١,٦٦٩	٠,١٢٣	غير معنوي

* تكون قيمة (T) معنوية عندما تكون الاحتمالية ≤ من مستوى الدلالة (٠,٠٥).

يبين الجدول (١) الاوساط الحسابية والانحرافات المعيارية وقيمة (t) المحسوبة والإحتمالية بين الاختبارات القبول الأولية والاختبارات الحالية للقدرات البدنية لطالبات سكول التربية الرياضية.

وقد اظهرت نتائج الاختبار الأولي (للوثب العريض من الثبات) مقدار الوسط الحسابي وهو (١,٤٨٦) وبانحراف معياري مقداره (٠,١٠٣) في حين أن الوسط الحسابي للاختبار الحالي هو(١,٢٧٧) والإنحراف المعياري (٠,١٨٥) وأن قيمة (t) المحسوبة هي (-٤,٩٧١) وبالإحتمالية (٠,٠٠٠) ، ومن خلال مقارنة قيمة الإحتمالية لـ(t) المحسوبة مع قيمة مستوى الدلالة (٠,٠٥) ، وهذه القيمة أصغرمن مستوى الدلالة (٠,٠٥) ، وهذا يدل على وجود فرق معنوي بين الاختبارين الاولي والحالي لاختبار الوثب العريض من الثبات ولصالح الاختبار الأولي.

أما في اختبار(الجلوس من الرقود في ٦٠ ثانية) فإن الوسط الحسابي في الاختبار الأولي هو(٢٨,٥٨) وبإنحراف معياري مقداره(٧,٤٤٠) في حين أن الوسط الحسابي للأختبار الحالي هو(٣٠,٠٨) والإنحراف المعياري (٦,٨١٥)) المحسوبة هي (٠,٧٣٨) وبالإحتمالية (٠,٤٧٥) ، ومن خلال tوأن قيمة (وهذه) المحسوبة مع قيمة مستوى الدلالة (٠,٠٥) ،tمقارنة قيمة الإحتمالية لـ(القيمة أكبرمن مستوى الدلالة (٠,٠٥) ، وهذا يدل على وجود فرق غيرمعنوي بين الاختبارين الأولي والحالي لاختبار الجلوس من الرقود في (١) دقيقة.

وفي اختبار(التعلق من وضع نصف ثني الذراعين) فإن الوسط الحسابي في الاختبار الأولي هو (٣٤,٦٢) وبإنحراف معياري مقداره(١١,٢٠) في حين أن الوسط الحسابي للاختبار الحالي هو(٥٢,٦٨) والإنحراف المعياري(٤٥,٧١) وأن قيمة (t) المحسوبة هي (٣,٨٨٩) وبالإحتمالية (٠,٠٠٣) ، ومن خلال مقارنة قيمة الإحتمالية لـ(t) المحسوبة مع قيمة مستوى الدلالة (٠,٠٥) ، وهذه القيمة أصغرمن مستوى الدلالة (٠,٠٥) ، وهذا يدل على وجود فرق معنوي بين الاختبارين الاولي والحالي لاختبار التعلق من وضع نصف ثني الذراعين ولصالح الاختبار الحالي.

أمـا فـي اختبـار(العـدو ٥٠متـر) فـإن الوسـط الحسـابي فـي الاختبـارالأولي هو(١١,٣٦٢) وبإنحراف معياري مقداره (٠,٧٩٢) في حين أن الوسط الحسابي للأختبـار الحـالي هـو (١١,٢٢٥) والإنحـراف المعيـاري (٠,٩١١) وأن قيمـة (t) المحسـوبة هـي (- ٠,٤٥٥) وبالإحتماليـة (٠,٦٥٨) ، ومـن خـلال مقارنـة قيمـة الإحتمالية لـ(t) المحسوبة مع قيمة مستوى الدلالـة (٠,٠٥) ، وهذه القيمـة أكبرمن مستوى الدلالة (٠,٠٥) ، وهذا يدل علـى وجود فرق غيرمعنوي بين الاختبـارين الأولي والحالي لاختبارالعدو (٥٠) متر.

وفـي اختبـار(الجـري ٤٠٠متـر) فـإن الوسـط الحسـابي فـي الاختبـارالأولي هو(١,٦٩٤) وبـإنحراف معيـاري مقداره(٠,٣٦٧) فـي حـين أن الوسـط الحسـابي للأختبـار الحـالي هـو(١,٨٦٧) والإنحـراف المعيـاري (٠,٣١٥) وأن قيمـة (t) المحسـوبة هـي (١,٦٦٩) وبالإحتماليـة (٠,١٢٣) ، ومـن خـلال مقارنـة قيمـة الإحتمالية لـ(t) المحسوبة مع قيمة مستوى الدلالـة (٠,٠٥) ، وهذه القيمـة أكبرمن مستوى الدلالة (٠,٠٥) ، وهذا يدل علـى وجود فرق غيرمعنـوي بين الاختبـارين الأولي والحالي لاختبارالجري (٤٠٠)متر.

عرض وتحليل نتائج مدى تطور القدرات البدنية لعينة البحث:

الجدول (٢)
يبين نتائج مدى تطور القدرات البدنية لعينة البحث

اختبارات للقدرات البدنية	وحـــدة القياس	نتائج الاختبارات		نسبة التطور
		قبول الأولية	الحالية	
		س-	س-	
١- الوثب العريض من الثبات	متر	١,٤٨٦	١,٢٧٧	ـ ١٤,٠٦ %
٢- الجلوس من الرقود في (٦٠) ثانية	تكرار	٢٨,٥٨	٣٠,٠٨	٥,٢٤٨ %

٣- التعلق من وضع نصف ثني الذراعين	ثانية	٣٤,٦٢	٥٢,٦٨	٥٢,١٦ %
٤- العدو (٥٠) متر	ثانية	١١,٣٦٢	١١,٢٢٥	١,٢٠٥ %
٥- الجري (٤٠٠) متر	دقيقة	١,٦٩٤	١,٨٦٧	ـ ١٠,٢١ %

يبين الجدول (٢) نتائج مدى تطور القدرات البدنية لعينة البحث إذ كانت نسبة التطور للقدرات البدنية على التوالي(ـ ١٤,٠٦ % ، ٥,٢٤٨ % ، ٥٢,١٦ % ، ١,٢٠٥ % ، ـ ١٠,٢١ %) وهي تختلف فيما بينها حيث يوجد تطور قليل للإختبارات البدنية لكل من(الجلوس من الرقود في ٦٠ ثانية ، العدو ٥٠ متر) وتطوركثير للإختبار البدني(التعلق من وضع نصف ثني الذراعين) ، وعدم تطور للإختبارات البدنية (الوثب العريض من الثبات ، الجري ٤٠٠ متر).

مناقشة النتائج :

يتبين من الجدولين(١ ، ٢) أن هناك ضعف واضح في تطوربعض القدرات البدنية لطالبات سكول التربية الرياضية وعدم تطورلدى بعض الأخر، ويعزو الباحث هذا الضعف إلى أن هناك خلل موجود في مقررات الدروس العملية لا يكفي في تنمية وتطويرالقدرات البدنية في العملية التعليمية ، إضافة إلى ذلك قلة تركيز واهتمام لدى التدريسيين على الجوانب البدنية أقل من الجوانب التعليمية (المهارية والخططية والمعرفية) لهذه الالعاب الرياضية خلال المراحل الدراسية مما أثرعلى ضعف القدرات البدنية لدى الطالبات ، وهذا ما اكده (الحياوي وآخرون) " أن أي ضعف في القدرات البدنية لدى الرياضي يؤدي إلى ضعف في الأداء المهاري والخططي وضعف في مستوى اللعب" (الحياوي وآخرون ، ١٩٨٧، ٦٠) ، ويؤكد أيضاً (الخلف) أنه يجب "الاهتمام بالقدرات البدنية كونها من الثوابت الاساسية في الوصول إلى مستوى العالي في الاداء من خلال تطويرها بشكل متوازن وشامل وبما يتناسب مع متطلبات اللعبة" (الخلف ،٢٠٠١ ، ٣٧).

وحول أهمية القدرات البدنية لطالبات سكول التربية الرياضية فقد أثبتت الدراسات والبحوث وجود علاقة إيجابية بين تطور القدرات البدنية ومستوى الأداء والإنجاز الرياضي ، وإن تطور القدرات البدنية يكون غرضها إتقان أداء المهارات والحركات لألعاب الرياضية ، بحيث تكون طبيعة أداء أكثرية الدروس العملية في التربية الرياضية تعتمد على القدرات البدنية ، وهذا ما اكده (عبدالفتاح وروبي) إن " القدرات البدنية الاساسية هي التي تمكن الفرد الرياضي من القدرة على أداء مختلف المهارات الحركية لأنواع النشاط الرياضي المتعددة والوصول بالفرد إلى أعلى المستويات الرياضية ، فهي قدرات ضرورية لكل أنواع الأنشطة الرياضية على اختلاف أنواعها " (عبدالفتاح وروبي ، ١٩٨٦ ، ٥٢-٥٣) ، ويؤكد أيضاً (فرج) إلى" أن القدرات البدنية تمكن الرياضي من القيام بالواجب الحركي للمهارة في أفضل صورة ممكنه " (فرج ، ١٩٩٠ ، ٥).

قد بين الجدولين (١ ، ٢) فرق معنوي ونسبة تطور كثيرة في الاختبار البدني (التعلق من وضع نصف ثني الذراعين) ولصالح الاختبار الحالي لعينة البحث ، ويعزو الباحث سبب ذلك إلى أن أغلبية الدروس العملية في المرحلة الرابعة والمتضمن بـ (كرة السلة ، كرة الطائرة ، كرة اليد ، الساحة والميدان) تعتمد في أكثر ممارستها للتمارين على استخدام الذراعين أكثر من باقي الأجزاء الأخرى لذا بدورها تنمي هذا الجزء وتطوره.

ويرى الباحث إن القدرات البدنية تعد من إحدى القدرات المهمة التي لها فاعلية في تطوير مختلف الألعاب الرياضية لطالبات سكول التربية الرياضية , وكذلك تلعب دوراً فعالاً في تحسين الأداء المهاري لهن وتشكل حجر الاساس لوصول الطالبة إلى أعلى المستويات الرياضية , لذا فأن هذه القدرات مهمة جداً في تطوير إمكانيات الطالبات لتحقيق أفضل الإنجازات للكثير من الالعاب الرياضية والمحافظة عليها خلال السنوات الدراسية الاربعة، وهذا ما اكده(شفيق ومندور) أن"المتطلبات البدنية من العوامل الاساسية لممارسة أي نشاط رياضي" (شفيق ومندور ، ١٩٩٥ ، ٢٣١).

الاستنتاجات والتوصيات:

الاستنتاجات :

١- وجود فروق غيرمعنوية وتطورقليل جداً في الاختبارات البدنية لكل من (الجلوس من الرقود في ٦٠ ثانية ، العدو٥٠ متر) ولصالح الاختبار الحالي لعينة البحث.

٢- وجود فرق غير معنوي وعدم تطور في الاختبار البدني (الجري ٤٠٠ متر) ولصالح اختبار القبول الأولي لعينة البحث.

٣- وجود فرق معنوي وعدم تطور في الاختبار البدني (الوثب العريض من الثبات) ولصالح اختبار القبول الأولي لعينة البحث.

٤- وجود فرق معنوي والتطور كثير في الاختبار البدني (التعلق من وضع نصف ثني الذراعين) ولصالح الإختبار الحالي لعينة البحث.

التوصيات:

١- التأكيد على ضرورة أهمية دور التقويم وإجرائه وعلى فترات لكشف المستويات الحقيقية لطالبات سكول التربية الرياضية من الناحية البدنية.

٢- من الأهمية إعادة النظر بمقررات الدروس العملية للألعاب الرياضية في سكول التربية الرياضية وعلى وجه الخصوص القدرات البدنية للطالبات.

٣- الإيعاز إلى التدريسيين ليولوا اهتماماً أكثر في دروسهم العملية على القدرات البدنية إلى جانب العمليات المهارية والخططية والمعرفية من أجل رفع مستوى البدنية لطالبات سكول التربية الرياضية.

٤- ضرورة إعطاء الدافعية للطالبات سكول التربية الرياضية في الإهتمام بالقدرات البدنية في خارج أوقات الدروس العملية.

هەولێر کتێبخانەی

٥- إجراء بحوث مشابهة لبقية المراحل وعلى عينة من الطلاب والقدرات المهارية التي لم تدرس في هذا البحث.

المصادر والمراجع العربية:

- إبراهيم ، حلمي وفرحات ، ليلى السيد (١٩٩٨)، التربية الرياضية والترويح للمعاقين، ط١ ، دارالفكر العربي ، القاهرة.
- احمد ، ابراهيم محمود (١٩٨٩) ، قياس مستوى النمو البدني واللياقة البدنية للاعمار من(١٣-١٦) سنة المدرسية ، رسالة ماجستير، جامعة بغداد ، كلية التربية الرياضية.
- باقر ، رعد جابر(١٩٩٠) ، تاثير تدريب القوة المميزة بالسرعة على بعض المتغيرات البدنية والمهارية لكرة السلة ، أطروحة دكتوراه ، جامعة بغداد ، كلية التربية الرياضية.
- حسانين، محمد صبحي (٢٠٠٣)،القياس والتقويم في التربية البدنية والرياضية، ج٢ ، ط٥ ،دارالفكرالعربي ،القاهرة.
- حسانين ،محمد صبحي (٢٠٠٤)،القياس والتقويم في التربية البدنية والرياضة،ج١ ، ط٦ ،دارالفكرالعربي، القاهرة.
- الحياوي ، حسن وآخرون (١٩٨٧) ، فن الكرة الطائرة ، ط١ ، أربد جمعية عمال المطابع التعاونية.
- الخلف ، معين محمد طه (٢٠٠١) ، تأثير برنامج تدريبي بريش مختلفة السرعات في تطوير مهارات لعبة الريشة الطائرة ، أطروحة دكتوراه ، جامعة بغداد ، كلية التربية الرياضية.
- الزعبي ، محمد بلال والطلافحة ، عباس (٢٠٠٦)،النظام الإحصائي SPSSفهم وتحليل البيانات الإحصائية ، ط٣ ، دار وائل للطباعة والنشر، عمان.

- شفيق ، مها محمود ومندور،هالة يوسف (١٩٩٥) ،الاهمية النسبية لبعض القياسات البدنية والمورفولوجية لسباحات الطرق المختلفة ، المؤتمر العلمي الدولي للرياضة والمرأة ، كلية التربية الرياضية ، جامعة الاسكندرية.

- الطالب، نزارمجيد وآخران (٢٠٠٥) ،وضع مستويات معيارية لاختبارات القدرات البدنية لقبول الطالبات في قسم التربية الرياضية ,مجلة التربية الرياضية ،المجلد١٤ ، العدد١، قسم التربية الرياضية، جامعة البحرين.

- عبد الحميد ، كمال وحسانين ، محمد صبحي ، اللياقة البدنية ومكوناتها ، ط٣ ، دارالفكرالعربي ، القاهرة.

- عبدالفتاح، أبوالعلا أحمد ورضوان، أحمد نصرالدين (٢٠٠٣) ،فسيولوجيا التربية البدنية ،دارالفكرالعربي ، القاهرة.

- عبد الفتاح ، ابوالعلا احمد وروبي ، احمد عمر(١٩٨٦) ، انتقاء الموهوبين في المجال الرياضي ، عالم الكتب ، مطابع سجل العرب ، القاهرة.

- علاوي ، محمد حسن ورضوان ، محمد نصرالدين (٢٠٠٠) ،القياس في التربية الرياضية وعلم النفس الرياضي ، ط٢ ، دارالفكرالعربي ، القاهرة.

- علاوي ، محمد حسن ورضوان ، محمد نصرالدين (٢٠٠١) ،اختبارات الأداء الحركي , دارالفكرالعربي ، القاهرة.

- فرج ، ألين وديع (١٩٩٠) ، الكرة الطائرة دليل المعلم والمدرب واللاعب ، منشأة المعارف ، الأسكندرية.

- فليح ، محمد صالح (٢٠٠٤) ، تأثير منهج تدريبي لتطوير بعض القدرات البدنية والمهارية والوظيفية لناشئي الكرة الطائرة بأعمار(١٤-١٦)سنة، أطروحة دكتوراه ، جامعة بغداد ، كلية التربية الرياضية.

- محمد ، قيس وآخران (٢٠٠١) ،تقويم بعض عناصر اللياقة البدنية لطلبة كلية المعلمين ، مجلة كلية المعلمين ، العدد ٢٩ ، كلية المعلمين ، الجامعة المستنصرية.

- محمود ، ايمان شاكر(١٩٨٨)، دراسة مستوى اللياقة البدنية لطلاب المرحلة الاولى في كلية الاداء ، مجلة المؤتمر الرياضي الرابع لكليات التربية الرياضية في العراق ، ج١ ، كلية التربية الرياضية، جامعة بغداد.
- معوض ، حسن السيد (١٩٨١) ، طرق التدريس التربية والرياضة ، مكتبة القاهرة ، مصر.

الملحق (١)

أسماء فريق العمل المساعد

ت	الإسم	التحصيل العلمي	الإختصاص	مكان العمل
١	يوسف محمود عبدالله	ماجستير التربية الرياضية	الكرة الطائرة التدريب الرياضي	تربية سوران – مديرية العامة لتربية أربيل / وزارة التربية
٢	كوسرت حسين قادر	ماجستير التربية الرياضية	الساحة والميدان التعلم الحركي	سكول التربية الرياضية - فاكلتي التربية / جامعة سوران
٣	بروا حسين حمدأمين	ماجستير التربية الرياضية	الكرة الطائرة القياس والتقويم	سكول التربية الرياضية - فاكلتي التربية / جامعة سوران

پوختە

لێکۆڵینەوەی جیاوازی لەسەر توانا جەستەیەکانی قوتابیانی کچی سکوڵی پەروەردەی وەرزشی زانکۆی سۆران وە ماوەی بەرەوپێشچوونیان لەکاتی قۆناغەکانی خوێندنیان (٢٠١٣-٢٠١٧)

ئامانجی لێکۆڵینەوە بریتیە لە زانینی جیاوازی لەسەر توانا جەستەیەکانی قوتابیانی کچی سکوڵی پەروەردەی وەرزشی زانکۆی سۆران لە کاتی قۆناغەکانی خوێندنیان ، وەهەروەها زانینی ماوەی بەرەوپێشچوونی توانا جەستەیەکانی قوتابیە کچەکان ، وە لە لێکۆڵینەوەکە بەکارهاتووە پڕۆگرامی باسکراو بەشێوازی خوێندنی (ڕووپێوی) کە دەگونجێ لەگەڵ سروشتی لێکۆڵینەوەکە ، وە نموونەی لێکۆڵینەوەکە پێکدێت لە قوتابیە کچەکانی قۆناغی چوارەمی سکوڵی پەروەردەی وەرزشی فاکەڵەتی پەروەردەی زانکۆی سۆران بۆ ساڵی خوێندنی (٢٠١٦-٢٠١٧) کە ژمارەیان (١٦) قوتابی کچ بوون کە ڕێژەی (٨٤,٢١ %)ی نموونەی لێکۆڵینەوەی گشتی پێکدێنن ، وەلە سەریان جێبەجێکراوە (٥) تاقیکردنەوەی جەستەیی کە باوەڕپێکراون لە سکوڵی پەروەردەی وەرزشی کە وەکو ئامرازێک بۆ کۆکردنەوەی زانیاری بەکارهاتوون.

وە لە دیارترین ئەنجامەکان کە توێژەر پێیگەیشتووە بریتین لە :

١. بوونی جیاوازیەکی ناواتایی و ڕێژەی بەرەوپێش چوونی زۆر کەم لە تاقیکردنەوە جەستەیەکانی هەر یەکێک لە (پاڵ کەوتن لەسەر پشت لە ٦٠ چرکە ، ڕاکردنی ٥٠ مەتری) وە لە بەرژەوەندی تاقیکرنەوەی ئێستا بۆ نموونەی لێکۆڵینەوەکە.

٢. بوونی جیاوازیەکی ناواتایی و بەرەوپێش نەچوونی تاقیکردنەوە جەستەیی (ڕاکردنی ٤٠٠ مەتری) وە لە بەرژەوەندی تاقیکرنەوەی وەرگیرانی یەکەمی بۆ نموونەی لێکۆڵینەوەکە.

٣. بوونی جیاوازیەکی واتایی و بەرەوپێش نەچوونی تاقیکردنەوە جەستەیی (بازدانی پان لە وەستان) وە لە بەرژەوەندی تاقیکرنەوەی وەرگیرانی یەکەمی بۆ نموونەی لێکۆڵینەوەکە.

٤. بوونی جیاوازیەکی واتایی و بەرەوپێش چوونی زۆری تاقیکردنەوەی جەستەیی (خۆهەڵواسین لە شێوەی نیو نووشتانەوەی باسکەکان) وە لە بەرژەوەندی تاقیکرنەوەی ئێستا بۆ نموونەی لێکۆڵینەوەکە.

وە لە گرنگترین ڕاسپاردەکان بریتین لە :

١. دڵنیایی کردن لەسەرپێویستی ڕۆڵی هەڵسەنگاندن و وەجێبەجێکردنی بە شێوەیەکی ماوەیی بۆ زانینی ئاستە ڕاستەقینەکانی قوتابیانی کچی سکوڵی پەروەردەی وەرزشی لە لایەنی جەستەیەوە.

٢. گرنگی چاوپێخشاندنەوە بە ناوەڕۆکی وانە پراکتیکیەکانی یاریە وەرزشیەکان لە سکوڵی پەروەردەی وەرزشی وە بەتایبەت توانا جەستەیەکانی قوتابیانی کچ.

٣. ئاگادارکردنەوەی وانەبێژەکان بۆ زیاتر گرنگی دان بە توانا جەستەیەکان لە وانە پراکتیکیەکان لە پاڵ کردارە کارامەیی و پلانیی و زانینیەکان لە پێناو بەرزکردنەوەی ئاستی جەستەیی قوتابیانی کچی سکوڵی پەروەردەی وەرزشی.

ووشە کلیلیەکان : توانا جەستەیەکان ، ماوەی بەرەوپێش چوون.

Study of the differences of physical abilities for the students of the School of Physical Education at the University of Soran and the extent of its development During the academic stages (2013-2017)

Dr. Shamal Salahaddin Ahmed

Abstract

The research aims to identify the differences in physical abilities for the students of the Faculty of Physical Education at Soran University during the academic stages, and to know the extent of the development of the physical abilities for the students, where the descriptive approach was used in the survey method to suit the nature of the research. The sample of the students included the fourth stage of sports education in the Department of Education - University of Soran for the academic year (2016-2017), the number of (16) students and represent (84.21%) of the total research sample, and (5) physical tests applied and approved by the school of Physical Education as a means of collecting information.

The most prominent results reached by the researcher are as follows:

1 - There are significant differences and development very few physical tests for both (sitting from supine in 60 seconds, enemy 50 meters) and in favor of the current test of the sample of the research.

2 - The presence of non-significant difference and lack of development in the physical test (running 400 meters) and for the test acceptance of the preliminary sample of the research.

3 - The existence of a significant difference and lack of development in the physical test (wide jump of stability) and for the test acceptance of the initial sample of the research.

4 - The presence of significant difference and the development of a large physical test (hanging from the half-bend position) and in favor of the current test of the sample of the research.

The most important recommendations are:

1 - Emphasize the importance of the role of the calendar and conducted in a way to reveal the real levels of students physical education school physical.

2 - It is important to review the decisions of practical lessons for sports in the school of physical education, especially the physical abilities of students.

3 - Instructing the teachers to give more importance in their practical lessons on physical abilities as well as the skillful, schematic and cognitive processes to raise the physical level of the students of the sport education school.

Keywords: physical abilities , range of development.

https://www.doi.org/10.31918/twejer.1921.14

e-ISSN (2617-0752) p-ISSN (2617-0744)

صعوبات إنجاز بحث التخرج في قسم علم النفس من وجهة نظر طلبته و علاقته ببعض المتغيرات الديموغرافية و العلمية

گۆڤاری کتێب

نصرالدين إبراهيم محمد
فاكلتي التربية،جامعة زاخو،
(nasraddin.mhammad@gmail.com.)

زاهد سامي محمد
فاكلتي التربية،جامعة زاخو،
(zahid.zaxoi@gmail.com)

محمد إسماعيل سليمان
فاكلتي التربية،جامعة زاخو
(flt.mohammad73@gmail.com)

ملخص:

هدف البحث التعرف على صعوبات انجاز بحث التخرج في قسم علم النفس من وجهة نظر الطلبة و علاقته ببعض المتغيرات الديموغرافية (الجنس، الحالة الاقتصادية للعائلة، المستوى الثقافي للوالدين، الفئة العمرية) و العلمية (التحصيل الدراسي في: مناهج البحث، الإحصاء التربوي و القياس و التقويم التربوي)، و تكونت عينة البحث من طلبة المرحلة الرابعة في قسم علم النفس / فاكلتي التربية/ جامعة زاخو للعام الدراسي(٢٠١٥-٢٠١٦)، والبالغ عددهم(٤٥) طالب وطالبة ، واعتمد الباحثون على المنهج الوصفي التحليلي لوصف الظاهرة كما هي في الواقع، وأعدوا اداة لقياس ذلك تكونت من (٣٣) فقرة ثلاثية البدائل موزعين على (٦) مجالات وبعد التأكد من صدقها و ثباتها، طبقها الباحثون على أفراد عينة البحث الأساسية وجمعوا البيانات و حللوها إحصائيا باستخدام الوسائل الإحصائية المناسبة وقد بينت النتائج ما يلي :

١. أن أفراد عينة البحث لا يعانون من صعوبات انجاز بحث التخرج بشكل عام

٢. عدم وجود فرق ذو دلالة احصائية عند مستوى دلالة(٠,٠٥) لدى أفراد عينة البحث في صعوبة إنجاز بحث التخرج تبعاً للمتغير (الجنس، الحالة الاقتصادية، المستوى الثقافي للوالدين، الفئة العمرية).

٣. وُجِدَ علاقة ارتباطية عكسية ولكن ضعيفة نسبياً لدى أفراد عينة البحث بين صعوبات انجاز بحث التخرج وبين درجات المواد الدراسية (منهجية البحث، الاحصاء التربوي، قياس و التقويم) .

وفي ضوء النتائج خرج الباحثون بعدد من الاستنتاجات ومنها تنمية العلاقة التعاونية العلمية بين أعضاء الهيئة التدريسية والطلبة لتفادي أية صعوبات تواجه الطلبة عند انجاز هذه المهمة، فضلا عن قيام التدريسيين بتوفير كافة التسهيلات لطلبتهم ،كما أوصوا بعدة توصيات فضلاً عن اقتراح إجراء دراسات مماثلة في هذا المجال للاعوام القادمة وفي اقسام مختلفة .

الكلمات المفتاحية: صعوبات، بحث، إنجاز، المتغيرات الديموغرافية.

صعوبات إنجاز بحث التخرج في قسم علم النفس من وجهة نظر طلبته و علاقته ببعض المتغيرات الديموغرافية و العلمية

مشكلة البحث

بحكم كون الباحثون من اعضاء الهيئة التدريسية في جامعة زاخو/ قسم علم

النفس فضلاً عن احتكاكهم مع الهيئة التدريسية والطلبة في الأقسام الأخرى حاولوا التعرف على المعوقات والصعوبات التي يشعر بها الطلبة اثناء القيام بانجاز بحوث التخرج من وجهة نظرهم، والتي يعدها بعض منهم أنها مادة ثانوية.

فمن خلال ممارسة الباحثون لمهنة التدريس و الإشراف اليومي و السنوي على بحوث تخرج الطلبة في قسم علم النفس لعدد من السنين، وكذلك من خلال مناقشة الموضوع في اجتماعات مختلفة على صعيد القسم و الفاكلتية، و إستماع شكوى المدرسين و المدرسات المشرفين على بحوث طلبتهم، و مقابلة الباحثون مع عدد من مدرسي ومدرسات اختصاص العلوم التربوية و النفسية في قسم علم النفس بجامعات أخرى في الأقليم و مجموعة من طلبة المرحلة الرابعة في هذه الأقسام، تبين أن هناك آراء متباينة نحو صعوبات تواجه طلبة المرحلة الختامية لإنجاز و تكميل بحوثهم للتخرج، و منها ما يتعلق بالجوانب العلمية و التدريسية و اخرى متعلقة بالجوانب الشخصية و المادية، مايؤدي إلى تأخرهم عن المواعيد المقررة لتقديمهم للقسم و مناقشتهم، مما يسبب خللا في الإجراءات الإمتحانية، وفي ضوء ما ذكر اعلاه. يمكن صياغة مشكلة البحث بالتساؤلات التالية: ما مستوى صعوبات انجاز البحوث التخرج لدى افراد عينة البحث، و هل هناك فرق ذو دلالة احصائية لدى افراد عينة البحث في صعوبات انجاز البحوث تبعا للمتغير(الجنس، الحالة الاقتصادي، المستوى الثقافي للوالدين، الفئة العمرية)؟

أهمية البحث

نتيجة للتغييرات السريعة المتصفة بالديناميكية و التسابق التقني و التسارع المعرفي و ثورة المعلومات، التي حدثت في المجالات الإجتماعية و الاقتصادية و الروحية و العلمية و التربوية و التقنية للمجتمعات المعاصرة، تبدلت القيم البائدة و ظهرت قيم جديدة، ما أثر تأثيراً عميقاً في مجال التعليم، خاصة البحوث العلمية،

مما يتطلب الإهتمام بالمستقبل، لمجاراة طبيعة العصر و الإستجابة للتحولات ألتي تكتسح مجالات الحياة المختلفة(ناجي، ٢٠٠٦، ٥؛ الشهري، ٢٠١٤، ٦٤)، و لذلك نرى المجتمعات المتطورة يؤكدون على قيم الإنجاز الفردي (Giddenc, et al, 2007, 57)، و بما أن الشباب هم مستقبل الامة وحاضرها وهم خط الدفاع الأول في المجتمع، و جميع التغييرات التي تحدث في تلك المرحلة تعد من القوى الاجتماعية الموثرة فيهم، و على اتجاهاتهم في الحياة وبالتالي على شخصياتهم(زهران، ٢٠٠٣، ١٧١)، لأنها مرحلة مهمة من حياة الفرد، حيث يتكون فيها فلسفته و كيفية فهمه للعالم و أهدافه الحياتية، استعداداً لحياة أكثر إنتاجاً، بناءاً على تلك النماذج التي تشكلت عنده في المراحل السابقة والحالية ليتعامل مع المجتمع، بطرق مختلفة و منها التقصي و البحث التي يقوم بها طلبة المرحلة الجامعية كجزء من متطلبات التخرج.

و باعتبار المدرس مشرفا على بحث التخرج و لديه تأثير بالغ في رفع مستوى الطالب و خاصة حين يقوم بتقيمه و إعطاءه التغذية الراجعة (Munro, 2008, 160)، و الإشراف في لغة التعليم العالي يعني الإطلاع و التوجيه و إبداء الرأي من قبل المدرس المشرف على إعداد رسالة جامعية في موضوع معين، قبل عرضها على لجنة مختصة لمناقشتها (جرجس، ٢٠٠٥، ٧٧)، فعليه يرى رينولدس أن إعطاء حرية التعبير، و الإحساس بالأمن و الاستقلالية، و تحمل المسؤلية في العملية الإشرافية مهم للنمو الطبيعي عند الطالب (Reynolds, 2001, 66)، لأنه كما يرى التربويين التشجيع و المسؤولية و الأستقلالية مهم و مؤثر في الإنجاز الدراسي (Byrnes, 2008, 277).

يشير فيليب جونز أن منظمة اليونسكو(UNESCO)، منذ بداية تأسيسها في (١٩٤٥) أخذت بنظر الإعتبار تغييرات جذرية في النظام التعليمي، و منها التأكيد على تعليم الأفراد مهارات أكاديمية ليستطيع إجابة المشكلات اليومية، و من ضمن التربويين الذين أهتموا بالموضوع، هو التربوي الفليبينى، بدرو ت. اوراتا (Pedro T. Orata, 1928)، حيث إعتمد على أفكار ثورندايك و جون ديوى و مبدأ النشاط الذاتي، أكد على أهمية خبرات الطلبة الأكاديمية و إنجازه لمواجهة مشكلات الحياة (Watras, 2007, 57)، و لذلك يرى كواوين أن لمشاركة الطالب في الأنشطة الجماعية و التحرك نحو الهدف و قيمه الإجتماعية و ثقافة المجتمع تأثير في مستوى إنجازه (Gauvin, 2002, 84)، و هذا كما تؤيد

الدراسات دور المؤسسات التعليمية و المدرسين في رفع مستوى إنجاز الطلبة الأكاديمي (Hill and Taylor, 2009, 47)، و قد يرجع ضعف الإنجاز لديهم إلى أسباب مختلفة منها ثقافية أو ضعف العلاقات بينهم و بين الجوانب التعليمية بما فيها المدرسين، أو إلى ضعف الجانب اللغوي لدى الطلبة و الثقة بأنفسهم و قدراتهم العامة، و ذلك لأن المدرسين قدوة لتعليم الجانب اللغوي للطلبة، و كل ما يقوم به المدرس يؤثر في تعلم الطلبة، و المدرسين مسؤولين عن ذلك (Celce-Murcia, 2001, 104). و بما أن المهارة اللغوية تأتي في المرتبة الأولى في البحث عن الإنسان، و أنها أداة التفكير، فلا تفكير بدون لغة و لا كتابة بدون لغة (عابد، ٢٠٠٨، ٢٣٤)، كما و تؤكد منظمة نشرات النفسية الأمريكية(APA,2001) على أهمية استخدام اللغة التي تتناسب مع المستجيبين في كتابة البحوث النفسية (Harris, 2008, 173)، و بحث التخرج ليس مجرد تسلسل عدد من الكلمات و الالفاظ، بل يعبر عن أفكار.

نظراً لدور الإنجاز في حياة الفرد، يؤكد شايه وارنر (١٩٧٧) في مدله حول فضاء الحياة و تقسيم مراحله العمرية و مقوماته إلى أهمية قيمتي الإنجاز و مسؤوليات الفرد في جميع المراحل ((Papalia, et al, 2004, 474)، كما و يؤكد المختصيين أن العوامل الديموغرافية المختلفة لها تأثير و أهمية في مستوى إنجاز الطلبة (Santrock, 2001, 413 ; Walker, 2009, 28)، كما يرى بينيه بأن درجة الذكاء لها علاقة بالإنجاز الدراسي (Steven, et al, 2002, 60).

يعتبر المختصيين أن من خصائص التربية و التعليم و فلسفة النظريات المعاصرة، المركزة على التعلم الذاتي، و الإستفادة من التقنيات التربوية فيها، و الإهتمام بتوثيق الصلة بين التربية و التعليم و حاجات المجتمع، و مشكلاته و لعب دور أساسي في حلها، و الربط بين النظرية و التطبيق (أبو شعيرة، ٢٠٠٩، ٨٤)، مؤكداً على أهمية قيام طلبة الجامعة بإجراء بحوث، لكي تنموا لديهم عقلية الدراسة، كما يعتبر البعض أن مشروع البحث و (بربوزل) الجامعية طريقة لجمع المعلومات و حل المشكلات، حيث تساعد المنظمات في اتخاذ قرارات حول كيفية التغيير و مقومات هذا التغيير (Locker, 2006, 354).

تشير الدراسات إلى أهمية تدريب المدرسين الإشرافية المبنية على أساس الملاحظة و التغذية الراجعة، كمهارات مهمة للتدريسيين، و التأثير على رفع مستوى إنجاز الطلبة (Parsons and Reid, 2002, 154)، و تشير دراسات أمريكية بأن للمستوى اللغوي الجيد لدى الطلبة تأثير عالي في رفع مستوى الإنجاز لديهم (Wallinger and Reutershan, 2002, 40). يؤكد فريدل و كنوتز على أهمية دور و مسؤولية المدرس في تعلم الطلاب المواد الصعبة، لأن الإنجاز في مثل هذه المواد صعب(Friedl and Knootz, 2005, 2).

تتجلي أهمية البحث الحالي من خلال ما يأتي:

١- يعتبر البحث الحالي مهم بالنسبة للتربويين وذوي العلاقة في إقليم كوردستان– العراق بصورة عامة، و البيئة الجامعية بخاصة، حيث يعطي رؤية جديدة و مؤشرات حول اهتمام أكثر بعمل المدرسين ضمن الإشراف على بحوث تخرج الطلبة، و يعطيهم تصور عن بعض جوانب و صعوبات إنجازه من وجهة نظر الطلبة أنفسهم.

٢- كما و تكمن أهمية البحث في ندرة الاهتمام بهذا الموضوع من قبل الباحثين في الجامعة، و قد تكون حافزاً جدياً لهم على التصدي لهذه الصعوبات و وضع الخطط الكفيلة لمعالجتها.

٣- قد يفيد البحث الحالي (إلى جانب غيره من البحوث) المؤسسات المعنية في فهم الصعوبات المختلفة أمام الطلبة في القسم، كغيره من الشباب الجامعي، الفئة التي نعلق عليهم الآمال و الطموحات في المجتمع الكوردستاني و تطلعه نحو آفاق شيقة و جميلة.

٤- و بالنظر للتغيرات العديدة التى شهدتها منطقتنا في الآونة الأخيرة و بالأخص الحروب المتتالية من حرب المنظمة الإرهابية المسمى بداعش، و على الصُعد السياسية و الاقتصادية و الاجتماعية حيث تعرض الطلبة الجامعيين لنكبات و أحداث ضاغطة حَتمت عليهم عموماً التعامل مع هذه الظروف الصعبة بنوع من الصبر و بأسلوب يكفل الدراسة و الحياة العامةً.

٥- و لا يخفي البحث الحالي أهميته في رفد و إثراء مكتبة البحوث العلمية في جامعات الإقليم، كونه مصدراً علمياً و أكاديمياً في موضوع هام في الجامعات.

أهداف البحث: لتحقيق اهداف البحث وضع الباحثون الاسئلة التالية :

١. ما مستوى الصعوبات لانجاز بحوث التخرج لدى افراد عينة البحث ؟

٢. هل هناك فرق ذو دلالة احصائية لدى افراد عينة البحث في صعوبات انجاز البحوث تبعاً لمتغير الجنس ؟

٣. هل هناك فرق ذو دلالة احصائية لدى افراد عينة البحث في صعوبات انجاز البحوث تبعاً لمتغير الحالة الاقتصادية ؟

٤. هل هناك فرق ذو دلالة احصائية لدى افراد عينة البحث في صعوبات انجاز البحوث تبعاً لمتغير المستوى الثقافي للوالدين؟

٥. هل هناك فرق ذو دلالة احصائية لدى افراد عينة البحث في صعوبات انجاز البحوث تبعاً لمتغير الفئة العمرية؟

٦. هل هناك علاقة ارتباطية بين درجات المواد الدراسية (مناهج البحث، الاحصاء التربوي، قياس وتقويم) وصعوبات انجاز البحوث؟

٧. ما المجالات الاكثر صعوبة لدى افراد عينة البحث؟

حدود البحث:

يتحدد البحث الحالي بطلبة جامعة زاخو، فاكلتي التربية قسم علم النفس، المرحلة الرابعة للعام الدراسي (٢٠١٦-٢٠١٧).

تحديد المصطلحات التي تناولها البحث الحالي بالآتي:

١. الصعوبة:

تعريف هورنباي بأنها: تلك الظروف و الأحداث التي تؤدي إلى التعب و الإنهماك في الحصول على شيء ما أو موضوع ما و يعرقل تقدم الفرد نحو الأمام (Hornby, 2003, 875).

الصعوبات : هي جميع العقبات والصعوبات المعنوية والمادية والمعرفية والادارية التي يعاني منها الطلبة اثناء انجازهم لابحاث تخرجهم .

٢. **البحث العلمي**:

تعريف فان دالين: هي المحاولة الدقيقة الناقدة للتوصل إلى حلول للمشكلات التي تؤرق الإنسان و تحيره(فان دالين، ١٩٩٦: ١٧).

تعريف كرلينجر(١٩٨٨): فهم منظم و مظبوطة و تجريبية و تطبيقية و نقدية، لفرضيات حول علاقات واقعة بين الظواهر الطبيعية (Hoy and Miskel, 2005, 4).

تعريف (عبدالباري): هو استقصاء دقيق يهدف الى كشف حقائق وقواعد عامة يمكن التحقق منها مستقبلا(عبدالباري، ٢٠٠٤ : ٣٧).

٣. الديموغرافية:

تعريف طلوعى(٢٠٠٠): دراسة وضع المجتمع و كيفية تنميتها احصائياً (طلوعى، ١٣٩٠: ٥١٣).

تعريف دورتيه(٢٠١١): علم يدرس الشعوب البشرية و هو يرتب تطور الماضي و يقدم التوقعات، من خلال التعامل مع بعض المؤشرات مثل نسبة الولادات، عمر، معدل الحياة و ... الخ (دورتيه، ٢٠١١، ٦٢٣).

٤- الإنجاز:

تعريف فرونهام و أخرون (1994): رغبة في الحصول على أعلى مستويات من الأداء.

Kirk, and Okazawa-Rey, 2004, ؛Baron and Byrene, 1997, 146) 146).

تعريف آرثر ريبر(A. Reber, 1987): الإنجاز قد يعادل الأداء (ويلسون، ٢٠٠٠، ٨).

تعريف مور(٢٠٠١): الحاجة لقائم بعملٍ ما مجرّد للرغبة الذاتية و ليس لغرض الحصول على مكافئة خارجية (Moore, 2001, 359).

و يعرف الباحثون إجرائياً صعوبات الإنجاز بأنها: الدرجة الكلية التي سيحصل عليها الطالب / الطالبة على أداة البحث لدى استجابته/ استجابتها على فقراته وتمثل درجة مستوى صعوبة إنجاز بحث التخرج لدى الطلبة والطالبات من وجهة نظرهم.

خلفية نظرية و دراسات سابقة حول محاور البحث:

حين ننظر إلى المعلومات التي جمعت عن طريق شتى العلوم بصدد موضوعات عالجتها الفلسفة، نجد أن علم النفس يقدم إلينا إحدى صور الإنسان، و يقدم علوم اخرى صور اخرى، و ما يتجمع لدينا في نهاية المطاف من تحصيلات جميع العلوم و بحوثها ليس صورة واحدة مركبة للإنسان، بل صور كثيرة مختلفة، و يشير مصادر تأريخية إلى أن القدماء أهتموا بإنجازات و دور الأفراد من خلال وضع وسائل أو أشياء في قبورهم تعبيراً عن مهاراته و إنجازاته في حياته الفردية و الإجتماعية حسب جنسه و عمره (Feinman, and Price, 2008, 290).

و يعرف كاربوبر النظرية بأنها إطار معرفي، الذي من خلالها يفهمون العلماء طبيعة الظواهر التي يدرسونها و الذي يهديهم نحو بحوث مستقبلية (Spatz and Kardas, 2008, 6)، و تعد صياغة النظرية و فلسفتها المنهجية و العلمية في القرن العشرين انجح وسيلة أمتلكها الإنسان للتعامل مع الواقع و حل مشكلاته (الخولي، ٢٠٠٠، ١٣)، و مواجهة صعوباته. تم توضيحها بالاسلوب الآتي:

رؤية النظرية السلوكية للمؤسسة التعليمية: ترى النظرية أن للمؤسسة التعليمية و منهم مدرسين و إداريين، دور أساسي و مهم في تكوين إدراك الطلبة، و لهذا الإدراك أثر في اختيار أساليب التعليم و كيفية تقيم الفرد من قبل الآخرين الموجودين في المؤسسة كعامل في إنجازهم الأكاديمي (الأشرم، ٢٠٠٨، ٣٢)، فيشير تولمان (Edward C. Tolman, 1932) إلى أن للتعزيز دور في التعليم و التعلم و الإنجاز و حريته في التعلم (Hothersall, 2004, 491). كما استخدم موراى (H. Murray, 1938) مصطلح الإنجاز، ليوضح كيفية التغلب على

الصعوبات و السعي للقيام بشيء صعب بحيث ينال الرّضى النفسي ومعالجة الموقف على قدر الإمكان (Coon, 1997, 414).

في حين استخدم ماكليلاند (McClelland, David C.) مفهوم الإنجاز، ليوضح الفروق الفردية بين الأفراد في العمل، و يربطه بالأهداف و الثواب و المكافئة (Gibson, et al, 2006, 182)، و يؤكد كذلك على أهمية و تأثير العوامل النفسية و دوافع الإنجاز و قيم و اتجاهات و سمات الفردية على نمو و تطورها و مستوى علاقاته مع التعليم و التنشئة الأسرية (Larsen and Buss, 2005, 35).

بينما يعتقد اريكسون (E. Erickson, 1968) أن الإنسان يواجه أزمات عليه أن يجتازها بنجاح لكي يشعر بالإنجاز، و عندما يصل الفرد إلى مرحلة المراهقة يحاول أن يبحث عن ما يسمى بالهوية ليدرك ذاته و قدراته، اعتماداً على فلسفته الخاصة، و مما يرجع إلى الايديولوجية و قيم و معتقداته الخاصة في هذه المرحلة (Gazzaniga and Heatherton, 2003, 410).

كما يؤكد نظرية العامل النفسي (theory du factor psychology) على أهمية عوامل الطموح و التفوق الذاتي و الغلبة في الإنجاز، كمتغيرات مهمة في الأفراد الذين يميلون الى التجديد و الإصلاح في الميادين التربوية (الخوالدة، ٢٠٠٧، ٧٨).

يعتبر المتخصصين التربويين ضرورة و أهمية الثقة بالنفس لدى طلبة الجامعة و بخاصة في الاختصاصات التربوية و تأثيرها في عملية التفكير و الإنجاز لديهم، خاصة في حالات التعامل مع المشكلات المتعلقة بالمواد الدراسية و البحوث و العوامل المختلفة المرتبطة بهم و تحليل تلك المشكلات و جوانبهم الختلفة، كجزء من مراحل الوصول إلى نتائج أفضل في التعلم إعتماداً على الأساليب التحليلية و النقدية، فللإنجاز علاقة وطيدة بالتقدير الذاتي (Patterson, 2008, 327 ؛ Leary, 2002, 144 ؛ Myers, 2005, 23؛ Ruggiero, 2004, 190)، و بالتغذية الراجعة و نجاح الطالب (Fireman, 2001, 117)، و تقدير الذات جزء من مستلزمات وجود الثقة بالنفس لدى الفرد المنجز.

ويؤكد أوزبل (David Ausubel) على أهمية التحفيز في التعلم ذو المعنى، موضحاً أن الحافز الأساسي هو حافز الإنجاز، المكون من حاجة المتعلم للمعرفة التي يتطلبها حل الصعوبات التي تواجهه في المواقف التعليمية، و الحاجة إلى تحقيق الذات و الحصول على مكانة إجتماعية و النجاح و التفوق الأكاديمي، و الحاجة إلى الإنتماء الذي يدفعه إلى الإنجاز بغية الحصول على رضى القريبين منه (سركز و خليل، ١٩٩٦، ٩٣)، و في رأيه هذا النوع من التعلم يقوم الطالب بتحصيل معاني و المعلومات و ربطها بخبراته السابقة (محمد، ٢٠٠٤، ٢١١).

يشير هايدر(Heider, 1958) في نظريته العزو الذي قام بتطوير نظرية روتر (Rotter)، و أنه حاول تفسير العلاقة بين سلوك المرء و ما يعزوه من أسباب، و يعتقد بتأثير ثلاثة عوامل في إنجاز المهمة و مواجهة الصعوبة و هما القوة الشخصية، و الجهد و الدافع، و القوى البيئية الفاعلة، و أضاف وينر(Weiner, 1974) في تقويمه لنظريتي روتر و هايدر، قام وينر بتقديم نموذج آخر و تركيزاً أكثر على أن الناس الذين يعزون فشل و نجاح الفرد إلى أسباب مختلفة، فإذا كان مركز الضبط لديه داخلي فقد يعزو هذا النجاح أو الفشل إلى قدرة و جهده الشخصي، و هذا يعني أسباب السلوك خاضعة لنوع من المسؤلية الشخصية، و لكن إذا كان المركز خارجياً ينسب الفرد أداءه و إنجازه إلى عوامل ليس هو مسؤلاً عنها و لايتحكم فيهم، بينما تشير نظرية الدافعية المعرفية لديسي(E. Deci, 1980) أن الإنسان كائن باحث و فعّال و نشط ينقب و يبحث بإصراره و مثابرته، و يعالج المثيرات الجديدة بفعّالية، و يسعى إلى إنجاز و تحقيق الأثار كنتائج لنشاطه، و إنسان بعيد عن السلبية الخاضعة لقوى داخلية أو خارجية، بل يستخدم قدراته المعرفية و يشعر بالكفاءة و تحقيق الذات و يشعر بأنهم يتحكمون في تفاعلاتهم مع البيئة (الأتروشي، ٢٠١٣، ٧٦).

ج. دراسات سابقة:

دراسة الفتلي (٢٠٠٨):

هدف الدراسة التعرف على المعوقات التي تواجه الباحث في الجامعات العراقية، وتكونت عينة البحث من (٢٠٠) تدريسي من اعضاء الهيئة التدريسية في جامعة القادسية، وللتحقق من اهداف البحث لابد من وجود اداة لقياس ذلك، فتبنى الباحث اداةً بلغ عدد فقراتها (٢٦) فقرة موزعة على ثلاثة مجالات، ودلت

النتائج الى ما يلي : يعتبر المجال المادي من اكثر المعوقات التي تواجه الباحث العلمي، وهناك فروق دالة احصائيا في المعوقات التي تواجه الباحث العلمي تبعاً للمتغير (الجنس، اللقب العلمي).

دراسة المجيدل و شماس (٢٠١٠)

هدفت الدراسة التعرف على معوقات البحث العلمي في كليات التربية من وجهة نظر أعضاء الهيئة التدريسية . تكونت عينة البحث من (٦٤) تدريسياً وتدريسية من اعضاء الهيئة التدريسية في كلية التربية بصلالة، ولتحقيق اهداف البحث طبق الباحثان مقياسا مؤلف من (٤٣) فقرة موزعين على المجالات (الادراية، المالية، الذاتية)على افراد عينة البحث، و بينت النتائج ان المعوقات الادارية كانت الاشد تاثير على اعضاء الهيئة التدريسية، و عدم وجود فروق ذو دلالة احصائية لدى افراد عينة البحث في المعوقات البحث العلمي وفقا للمتغير (الجنس، التخصص العلمي).

دراسة سعيد و عبدالله(٢٠١٧)

هدفت الدراسة التعرف على واقع البحث التربوي ومشكلاته من وجهة نظر التدريسيين التربويين في جامعة دهوك، وتكونت عينة البحث (٤٣) تدريسي وتدريسية من جامعة دهوك، ولتحقيق اهداف البحث طبق الباحثان اداة مكونة من (٢٦) فقرة، و دلت النتائج أن هذه المشكلات تمثل عائقاً امام افراد عينة البحث، و كما ان مشكلة نسبة انجاز البحوث لدى افراد عينة البحث ايضاً كانت مشكلة لديهم (سعيد و عبدالله،٢٠١٧، ٧٦).

منهجية البحث واجراءاته:

تتضمن الاجراءات التي قام بها الباحثون على وفق المنهج الوصفي التحليلي وذلك لملائمتها طبيعة واهداف هذا البحث .

مجتمع البحث :

يعرف مجتمع البحث بأنه كل الأفراد الذين يحملون البيانات الظاهرة التي هي في متناول الدراسة، أو يقصد به جميع مفردات أو وحدات الظاهرة تحت البحث (داود وعبدالرحمن، ١٩٩٠: ٦٦)، ولتوخي الدقة، قد تحدد مجتمع البحث

الحالي بطلبة جامعة زاخو/ كلية التربية / قسم علم النفس للعام الدراسي (٢٠١٦-٢٠١٧) والبالغ عددهم (٥٧) طالباً وطالبة وكما مبين بالجدول (١)

جدول(١)

عدد افراد مجتمع البحث حسب متغير الجنس

	الجنس	التكرار	النسبة المئوية
طلبة قسم علم النفس	ذكور	٣٣	٥٧,٩
	اناث	٢٤	٤٢,١
الكلي		٥٧	١٠٠

عينة البحث :

بعد تحديد مجتمع البحث اختار الباحثون عينتهم بالاسلوب العشوائي الطبقي ، ثم اختاروا (٤٥) طالب وطالبة كعينة اساسية والباقي (١٢) كعينة استطلاعية وكما مبين في جدول (٢):

جدول(٢)

عدد افراد عينة البحث حسب متغير الجنس

الجنس	التكرار	النسبة المئوية
ذكور	٢٦	٥٧,٨
اناث	١٩	٤٢,٢
الكلي	٤٥	١٠٠

أداة البحث :

لغرض تحقيق أهداف البحث لابد من وجود أداة لقياس ذلك ، لذا فقد أعدوا مقياساً مكون من (٣٣) فقرة ثلاثية البدائل وموزع على (٦) مجالات بعد التأكد من صدقها وثباتها .

صدق الاداة :

ويقصد به مدى تأدية المقياس للغرض الذي يجب ان يحققه او مدى قيامه بالوظيفة المفترض قيامه بها عندما يطبق على فئة وضع لها (Anastasi and

(Urbian, 1997:113) وللتحقق من صدق الأداة أعتمد الباحثون على الصدق الظاهري للإستبانة من خلال عرضها على لجنة المحكمين من ذوي الخبرة والاختصاص في مجال التربية وطرائق التدريس وعلم النفس التربوي ملحق (١)خبراء للحكم على صلاحيتها وقد اتخذ الباحثون نسبة اتفاق (٨٠%) فأكثر معياراً لقبول الفقرة من عدمها وقد حصلت جميع الفقرات على هذه النسبة وأكثر وبذلك تحقق من صدق الإستبانة.

ثبات الاداة: ويعد المقياس ثابتاً إذا أعطى النتائج نفسها تقريباً فيما إذا أعيد تطبيقه على الأفراد أنفسهم في مرتين وتحت الشروط نفسها تقريباً (ربيع و إسماعيل، ٢٠٠٨: ١٩٠). وللتحقق من ثبات الإستبانة طبقها الباحثون على عينة استطلاعية تم اختيارها من مجتمع البحث، وبعد مضي أسبوعين أعاد الباحثون تطبيق الإستبانة على أفراد العينة الاستطلاعية نفسها ثم طبق معامل ارتباط بيرسون على استجاباتهم للمرتين وبلغ(٠,٨١) وهي نسبة ثبات مقبول وبذلك أصبحت الإستبانة جاهزة للتطبيق على أفراد العينة الأساسية .

التطبيق: بعد التحقق من صدق وثبات الأداة طبق الباحثون الاداة على أفراد العينة الاساسية والبالغ عددهم(٤٥) طالباً وطالبة.

الوسائل الإحصائية: استخدم الباحثون الحقيبة الإحصائية للعلوم الاجتماعية (برنامج SPSS) لغرض معالجة البيانات.

عرض نتائج البحث ومناقشتها :

بعد جمع البيانات من أفراد العينة سيقوم الباحثون بالتحقق من أهداف البحث وأسئلتهم وعلى النحو الأتي :

الهدف الاول : ما مستوى صعوبات انجاز بحوث التخرج لدى افراد عينة البحث؟

للتحقق من هذا الهدف استخرج الباحثون المتوسط الحسابي والفرضي والانحراف المعياري لافراد عينة البحث ، ثم طبقوا اختبار التائي لعينة واحدة وادرجت النتائج في الجدول (٣):

جدول(٣)

نتائج الاختبار التائي لعينة واحدة

العينة	المتوسط الفرضي	المتوسط الحسابي	الانحراف المعياري	القيمة التائية		مستوى دلالة ودرجة الحرية
				المحسوبة	الجدولية	(٠,٠٥)
٤٥	٦٦	58.9556	11.63841	4.060	٢,٠٢١	(٤٤)

نلاحظ من الجدول(٣) ان القيمة التائية المحسوبة بلغت (٤,٠٦٠) وهي اكبر من قيمتها الجدولية البالغة (٢,٠٢١) عند مستوى دلالة (٠,٠٥) ودرجة الحرية (٤٤) هذا يعني هناك فرق بين المتوسطين الحسابي و الفرضي ولصالح المتوسط الفرضي، هذا يعني ان افراد عينة البحث لا يعانون من صعوبات في انجاز البحوث. ويعزو الباحثون سبب ذلك الى وجود دافع علمي لدى الطلبة الباحثين والمشرفين لانجاز البحوث لما له من فائدة للطرفين وللمجتمع كون جميع بحوث الطلبة متعلق بمشاكل واهتمامات المجتمع اي ان المجتمع والعينة لاغلب بحوث الطلبة من خارج البيئة التعليمة، فضلا عن اهتمامهم بالمواضيع المختارة ومنحهم فرصة للابداع والتالق والتفكير في تلك المواد التربوية والنفسية، وكذلك قيام الهيئة التدريسية بتوفير أكبر عدد من المستلزمات و التسهيلات اللازمة لانجاز تلك البحوث بأقل جهد و وقت.

فأظهرت نتائج دراسة بيكر(١٩٩١) لقياس درجة تأثير التعلم في شخصية الطلبة، رغم وجود فروق فردية، و أن المتعلمين التأمليين أكثر توجهاً نحو الإنجاز (ويلسون، ٢٠٠٠، ٣٢٩)، و أظهر دراسات جابر و كفافي(١٩٨٧) و زيدان(١٩٩٧) و الأحمدي(١٩٩٩) هذه العلاقة بين نسبة الإنجاز و موقع الضبط لدى طلبة الجامعة، حيث ذوي موقع الضبط الداخلى أكثر دافعية للإنجاز(العكيدى، ٢٠٠٢، ٢٨ ؛ الأتروشي، ٢٠١٣، ١١٥).

الهدف الثاني: هل هناك فرق ذو دلالة احصائية لدى افراد عينة البحث في صعوبات انجاز البحوث تبعا للمتغير الجنس؟

للتحقق من هذا الهدف استخرج الباحثون المتوسط الحسابي والانحراف المعياري لافراد عينة البحث حسب متغير الجنس ثم طبقوا الاختبار التائي لعينتين مستقلتين وادرجت النتائج في الجدول (٤)

جدول (٤)

نتائج الاختبار التائي لعينتين مستقلتين حسب متغير الجنس

الجنس	العينة	المتوسط الحسابي	الانحراف المعياري	القيمة التائية		مستوى دلالة ودرجة الحرية
				المحسوبة	الجدولية	(٠,٠٥) (٤٣)
ذكور	٢٦	58.461	13.011	0.330	٢,٠٢١	
اناث	١٩	59.631	9.753			

نلاحظ من الجدول (٤) ان القيمة التائية المحسوبة بلغت (٠,٣٣) وهي اقل من قيمتها الجدولية البالغة (٢,٠٢١) عند مستوى دلالة (٠,٠٥) ودرجة الحرية (٤٣) هذا يعني انه لايوجد فرق بين الذكور والاناث في صعوبات انجاز البحوث. ويعزو الباحثون سبب ذلك إلى إن كلاهما يعيشون في ظروف بيئية تعلمية تعليمية واحدة (من حيث الواجبات والحقوق) ولهم نفس الدرجة من الحرية. فضلاً عن تنفيذهما المهام (كعائلة واحدة) والاشتراك في الاختبارات والمهام التي يخطط لها رئاسة القسم واعضاء الهيئة التدريسية (لان الكل يدخلون ويسمعون ويخرجون من القاعة الدراسية) في وقت واحد.

الهدف الثالث: هل هناك فرق ذو دلالة احصائية لدى أفراد عينة البحث في صعوبات انجاز البحوث تبعا للمتغير الحالة الاقتصادية؟

للتحقق من هذا الهدف استخرج الباحثون المتوسط الحسابي والانحراف المعياري لأفراد عينة البحث حسب متغير الحالة الاقتصادية ثم طبقوا الاختبار التائي لعينتين مستقلتين وادرجت النتائج في الجدول (٥)

جدول (٥)

نتائج الاختبار التائي لعينتين مستقلتين حسب متغير الحالة الاقتصادية

الحالة الاقتصادية	العينة	المتوسط الحسابي	الانحراف المعياري	القيمة التائية		مستوى دلالة ودرجة الحرية
				المحسوبة	الجدولية	(٠,٠٥) (٤٣)
جيد	13	60.15	10.335	0.436	٢,٠٢١	
متوسط	32	58.47	12.250			

نلاحظ من الجدول (٥) إنّ القيمة التائية المحسوبة بلغت (٠,٤٣٦) وهي اقل من قيمتها الجدولية البالغة (٢,٠٢١) عند مستوى دلالة (٠,٠٥) ودرجة الحرية (٤٣) هذا يعني انه لايوجد فرق بين درجات افراد عينة البحث في صعوبات انجاز البحوث تبعا للمتغير الحالة الاقتصادية، وهذا يشير الى عدم وجود دور للجانب المادي في تحديد عنوان البحوث وصولاً الى التنفيذ، ويعزو الباحثون سبب ذلك إلى أن إنجاز البحوث يتعلق بالجانب المعرفي والمهاري من خصائص أكثر من علاقتها بالعوامل الديمغرافية للشخص، كما أن المشرفين يعطون لهم وعلى اساس متساوي المصادر والمواد المتعلقة بالبحوث دون تمييز.

الهدف الرابع: هل هناك فرق ذو دلالة احصائية لدى افراد عينة البحث في صعوبات انجاز البحوث تبعا للمتغير المستوى الثقافي للوالدين؟

وللتحقق من هذا الهدف طبق الباحثون تحليل تباين ذو اتجاه واحد (ANOVA One – way) وادرجت النتائج في جدول (٦):

جدول (٦)

نتائج تحليل التباين ذو اتجاه واحد حسب متغير المستوى الثقافي للوالدين

مصادر التباين	مجموع مربعات	درجات حرية	متوسط مجموع مربعات	القيمة الفائية		مستوى دلالة ودرجات حرية
				المحسوبة	الجدولية	(٠,٠٥) (٤٢-٢)
بين	700.053	2	350.026	2.795	3.21	

المستويات						
داخل المستويات	5259.858	42	125.235			
الكلي	5959.911	44				

نلاحظ من الجدول (٦) إنّ القيمة الفائية المحسوبة بلغت (٢,٧٩٥) وهي اقل من قيمتها الجدولية البالغة (٣,٢١) عند مستوى دلالة (٠,٠٥) ودرجات حرية (٢ -٤٢) هذا يعني عدم وجود فرق بين متوسط درجات افراد عينة البحث في صعوبات انجاز البحوث حسب متغير المستوى الثقافي للوالدين. ويعزو الباحثون سبب ذلك قد يكون اولياء الامور لا يتابعون مهام ابناءهم عند قيامهم بانجاز بحوثهم وترك تلك المهمة على عاتق اعضاء الهيئة التدريسية في القسم وكذلك المشرفيين، ويدعم ذلك بأن المواد التدريسية التي لها علاقة بالبحوث ابتداء من مناهج البحث والاحصاء التربوي ومادة قياس وتقويم التي هي جزء من وحدات المواد الدراسية في القسم كانت تعطى باسلوب تدريسي ناجح سهل على الطلبة لانجاز بحوثهم دون أي صعوبة او تعقيد.

الهدف الخامس: هل هناك فرق ذو دلالة احصائية لدى افراد عينة البحث في صعوبات انجاز البحوث تبعا للمتغير الفئة العمرية؟

للتحقق من هذا الهدف قسم الباحثون متغير العمر الى ثلاث فئات عمرية وفقا للمواليد إلى(٩٠-٩٢، ٩٣-٩٤، ٩٥-٩٦) ثم استخرجوا المتوسط الحسابي والانحراف المعياري لكل فئة انظر جدول(٧) وبعدها طبقوا تحليل تباين ذو اتجاه واحد وادرجت النتائج في جدول (٨).

جدول(٧٥)

فئةعمرية	المتوسط الحسابي	العدد	الانحراف المعياري
٩٠-٩٢	58.24	17	13.007
٩٣-٩٤	60.76	17	9.418
٩٥-٩٦	57.27	11	13.184

الكلي	58.96	45	11.638

المتوسط الحسابي والانحراف المعياري للفئات العمرية

جدول(٨)

نتائج الاختبار الفائي حسب متغير الفئة العمرية

الفئات العمرية	مجموع مربعات	درجات حرية	متوسط مجموع مربعات	القيمة الفائية		مستوى دلالة ودرجات حرية
				المحسوبة	الجدولية	
بين الفئات	95.612	2	47.806	0.342	3.21	(٠,٠٥) (٤٢-٢)
داخل الفئات	5864.299	42	139.626			
الكلي	5959.911	44				

نلاحظ من الجدول (٨) إنّ القيمة الفائية بلغت (٠,٣٤٢) وهي اقل من قيمتها الجدولية البالغة (٣,٢١) عند مستوى دلالة (٠,٠٥) ودرجات حرية (٢-٤٢) هذا يعني عدم وجود فرق بين افراد عينة البحث في صعوبات انجاز البحوث تبعا لمتغير الفئة العمرية. و يعزو الباحثون سبب ذلك الى أن الطلبة و منذ مراحل التعليم الأساسي و الاعدادي يمرون عاماً بعد عام بخبرات و تحديات إنجاز المهام العلمية و التربوية بشكل عام وعندما يتمكنون من إنجاز تلك المهام كما ينبغي، ينتقل النظام التعليمي بهم إلى مستوى أعلى، و من يخفق في ذلك بشكل متتالي قد يصل إلى مستوى محدد و لايتمكن من ملاحقة أقرانهم، فيخرج من النظام التعليمي وهو في مراحل التعليم الأساس أو الإعداد، فلن يصل إلى مرحلة التعليم العالي. لذا فيمكن القول أنه مع مرور الزمن قد تراكمت الخبرات المطلوبة لدى طلبة المرحلة الرابعة بغض النظر عن عمرهم ليصلوا إلى مستويات متقاربة من العلوم والمعارف وخبرات إنجاز المهام لدى غالبيتهم.

الهدف السادس: هل هناك علاقة ارتباطية بين درجات المواد الدراسية (مناهج البحث، الاحصاء التربوي ، قياس وتقويم) وصعوبات انجاز البحوث؟

للتحقق من هذا الهدف طبق الباحثون معامل ارتباط بيرسون وادرجت النتائج في جدول (٩):

جدول(٩)

نتائج معامل ارتباط بيرسون بين المواد الدراسية وصعوبات انجاز البحوث

المتغيرات	مناهج البحث	احصاء تربوي	قياس وتقويم
صعوبات انجاز البحوث	-.187	-.078	-.146

نلاحظ من الجدول (٩) هناك علاقة ارتباطية عكسية بين صعوبات انجاز البحوث ودرجات المواد الدراسية (مناهج البحث، الاحصاء التربوي، قياس وتقويم) حيث بلغت قيمة معامل ارتباط بيرسون على التوالي كالاتي (٠,١٨٧- ، ٠,٠٧٨، ٠,١٤٦-) وكانت اعلى معامل ارتباط بين صعوبات انجاز البحوث ومناهج البحث حيث بلغت (٠,١٨٧-) وهذا يعني انه كلما اعطيت انواع المناهج والبحوث للطلبة كانت دلالة على فهم وسهولة انجاز البحوث. وكذلك هناك علاقة ارتباطية بين تلك المواد وانجاز البحوث وبصورة عكسية وهذا امر واقعي حيث كلما درس الطلبة هذه المواد قلل من صعوبة انجاز البحوث لان هذه المواد لها علاقة قوية بمواد البحوث وكيفية انجازها وتحليل فقراتها وصولاً الى تفسير نتائج وبيانات البحوث احصائيا. فضلا عن وجود علاقة ارتباطية طردية بين المواد الثلاثة مع بعضها البعض.

الهدف السابع: ما المجالات الاكثر صعوبة لدى افراد عينة البحث؟

للتحقق من هذا الهدف استخرج الباحثون التكرارات والنسبة المئوية لكل مجال وادرجت النتائج في جدول (١٠):

جدول (١٠)

تكرارات والنسبة المئوية لكل مجال

الفقرات	الوصف	بدرجة كبيرة	متوسطة	قليلة	المتوسط الحسابي	الانحراف	الترتيب
ف١	تكرار	24	5	١٦	1.82	٠,٩٣٦	الثاني
	نسبة	53.3	11.1	35.6			
ف٢	تكرار	19	15	١١	١,٨٢	٠,٨٠٦	الثالث
	نسبة	42.2	33.3	24.4			
ف٣	تكرار	٣٣	٦	٦	١,٤٠	٠,٧٢٠	السادس
	نسبة	73.3	13.3	13.3			
ف٤	تكرار	16	9	20	٢,٠٩	٠,٩٠٠	الاول

	نسبة	35.6	20.0	44.4			
ف٥	تكرار	25	٨	١٢	١,٧١	٠,٨٦٩	الرابع
	نسبة	55.6	17.8	26.7			
المجـــال الشخصي	تكرار	١١٠,٨	٤٣	٦٥	٨,٨٤	٢,٦٠	الخامس
	نسبة	٥٢	١٩,١	٢٨,٩			

الفقرات	الوصف	بدرجة كبيرة	متوسطة	قليلة	المتوسط الحسابي	الانحـــرا ف	التـــرتي ب
ف٦	تكرار	٢٠	٨	١٧	١,٩٣	٠,٩١٥	الثالث
	نسبة	44.4	17.8	37.8			
ف٧	تكرار	٣	٤	٣٨	٢,٧٨	٠,٥٦٠	الاول
	نسبة	6.7	8.9	84.4			
ف٨	تكرار	٢٠	٦	١٩	١,٩٨	٠,٩٤١	الثاني
	نسبة	44.4	13.3	42.2			
ف٩	تكرار	٢٥	9	١١	١,٦٩	٠,٨٤٨	الســـاد س
	نسبة	55.6	20.0	24.4			
ف١٠	تكرار	٢٠	١٣	١٢	١,٨٢	٠,٨٣٤	الرابع
	نسبة	44.4	28.9	26.7			
ف١١	تكرار	٢١	١٢	١٢	١,٨٠	٠,٨٤٢	الخـــام س
	نسبة	46.7	26.7	26.7			
ف١٢	تكرار	٣١	٤	١٠	١,٥٣	٠,٨٤٢	السابع
	نسبة	68.9	8.9	22.2			
المجـــــال العلمي	تكرار	١٤٠	٥٦	١١٩	١٣,٥٣	٣,٢٦	الاول
	نسبة	٤٤	١٨	٣٨			
ف١٣	تكرار	29	٣	١٣	١,٦٤	٠,٩٠٨	الخـــام س
	نسبة	64.4	6.7	28.9			
ف١٤	تكرار	26	٥	١٤	١,٧٣	٠,٩١٥	الرابع
	نسبة	57.8	11.1	31.1			
ف١٥	تكرار	17	٦	٢٢	٢,١١	٠,٩٣٥	الاول
	نسبة	37.8	13.3	48.9			
ف١٦	تكرار	١٨	16	١١	١,٨٤	٠,٧٩٦	الثالث
	نسبة	40.0	35.6	24.4			
ف١٧	تكرار	20	6	19	١,٩٨	٠,٩٤١	الثاني
	نسبة	44.4	13.3	42.2			
مجـال مجتمـع البحث وعينته	تكرار	١١٠	٣٦	٧٩	٩,٣١	٢,٥٨	الرابع
	نسبة	٤٨,٩	١٦	٣٥,١			

الفقرات	الوصف	بدرجة كبيرة	متوسطة	قليلة	المتوسط الحسابي	الانحراف	الترتيب
ف١٨	تكرار	25	٣	١٧	١,٨٢	٠,٩٦٠	الثاني
	نسبة	55.6	6.7	37.8			
ف١٩	تكرار	22	٦	١٧	١,٨٩	٠,٩٣٥	الاول
	نسبة	48.9	13.3	37.8			
ف٢٠	تكرار	22	١٢	١١	١,٧٦	٠,٨٣٠	الثالث
	نسبة	48.9	26.7	24.4			
ف٢١	تكرار	29	٩	٧	١,٥١	٠,٧٥٧	السادس
	نسبة	64.4	٢٠	15.6			
ف٢٢	تكرار	25	٩	١١	١,٦٩	٠,٨٤٨	الرابع
	نسبة	55.6	٢٠	24.4			
ف٢٣	تكرار	27	١١	٧	١,٥٦	٠,٧٥٥	الخامس
	نسبة	60.0	24.4	15.6			
المجال الاشراف	تكرار	١٥٠	٥٠	٧٠	١٠,٢٢	٣,٢٣	الثاني
	نسبة	٥٥,٦	١٨,٥	٢٥,٩			
ف٢٤	تكرار	27	١٠	٨	١,٥٨	٠,٧٨٣	الخامس
	نسبة	60.0	22.2	17.8			
ف٢٥	تكرار	٢٣	١٣	٩	١,٦٩	٠,٧٩٣	الثاني
	نسبة	51.1	28.9	20.0			
ف٢٦	تكرار	٢٣	١٣	٩	١,٦٩	٠,٧٩٣	الثالث
	نسبة	51.1	28.9	20.0			
ف٢٧	تكرار	٢٢	7	١٦	١,٨٧	٠,٩١٩	الاول
	نسبة	48.9	15.6	35.6			
ف٢٨	تكرار	٢٥	١٢	8	١,٦٢	٠,٧٧٧	الرابع
	نسبة	55.6	26.7	17.8			
ف٢٩	تكرار	٣٢	٧	٦	١,٤٢	٠,٧٢٣	السادس
	نسبة	71.1	15.6	13.3			
مجال طرائق التدريس	تكرار	١٥٢	٦٢	٥٦	٩,٨٦	٢,٩٢	الثالث
	نسبة	٥٦,٣	٢٣	٢٠,٧			

الفقرات	الوصف	بدرجة كبيرة	متوسطة	قليلة	المتوسط الحسابي	الانحراف	الترتيب
ف٣٠	تكرار	22	١٤	٩	١,٧١	٠,٧٨٧	الثالث
	نسبة	48.9	31.1	20.0			
ف٣١	تكرار	26	١٢	٧	١,٥٨	٠,٧٥٣	الرابع
	نسبة	57.8	26.7	15.6			
ف٣٢	تكرار	١٩	١١	١٥	١,٩١	٠,٨٧٤	الثاني
	نسبة	42.2	24.4	33.3			
ف٣٣	تكرار	16	14	١٥	١,٩٨	٠,٨٣٩	الاول
	نسبة	35.6	31.1	33.3			
المجال الاداري	تكرار	٨٣	٥١	٤٦	٧,١٧	٢,٢٥	السادس
	نسبة	46.1	28.3	25.6			

نلاحظ من الجدول(١٠) إنّ المجال العلمي كان من اصعب المجالات لدى افراد عينة البحث ويرى الباحثون ان هذه النتيجة بديهية واقعية كون طلبة قسم علم النفس قد اكملوا دراستهم البكلوريا (الثانوية) باللغة الكوردية بينما يدرسون المقررات الدراسية في الجامعة باللغة العربية فربما ترجمتهم المادة العلمية من اللغة العربية إلى الكوردية قد يعانون صعوبة فيها، بينما جاء المجال الاداري بالمرتبة الأخيرة وهذا إن دل على شيء فانما يدل على تلك التسهيلات المقدمة من قبل ادارة القسم واعضاءها التدريسية إلى الطلبة بخصوص كيفية اختيارهم عنوان البحث فضلا عن اختيارهم المشرف العلمي للبحث.

الاستنتاجات:

في ضوء نتائج البحث استنتج الباحثون:

١. وجود رغبة نوعا ما لدى طلبة المرحلة الرابعة وتفاعلهم مع هذه الوحدة الدراسية وتغلبهم على الصعوبات التي تواجههم اثناء القيام بها.

٢. تقارب وجهتي نظر الطلاب والطالبات نحو الصعوبات التي تواجههم عند قيامهم بانجاز بحوثهم.

٣. الحالة الاقتصادية و المستوى التعليمي للوالدين وكذلك الفئة العمرية بين الطلبة ليس لهم تاثير على الصعوبات التي تواجههم في انجاز بحوث تخرجهم.

٤. شعور افراد عينة البحث بوجود بعض الصعوبات في المجال العلمي عند قيامهم بانجاز بحوثهم.

٥. وجود علاقة بين انجاز البحوث والمواد الدراسية الاخرى مثلا (منهجية البحث والاحصاء التربوي).

٦. المجال الاداري ليس له تاثير على انجاز البحوث هذا يعني وجود تسهيلات من قبل القسم الى الطلبة وذلك من خلال اعطاءهم حرية اختيار البحث العلمي والمشرف العلمي للبحث.

التوصيات:

١. إشعار الجهات المسؤولة في الجامعة بضرورة الاهتمام بمراكز البحوث العلمية والباحثين.
٢. الاستفادة من نتائج هذه الدراسة ومتابعتها ومعالجة الجوانب السلبية فيها لغرض الاستفادة منها في تطوير مراكز البحوث واساليب الاشراف عليها.
٣. تخصيص اعتمادات مالية أو مكافاة مادية للباحثين وللمشرفين .
٤. على اعضاء الهيئة التدريسية تشجيع طلبتهم نحو انجازالمزيد من البحوث في مجالات مختلفة.
٥. التنسيق مع الجهات الحكومية وغير الحكومية من اجل الوقوف على اهم المعوقات التي تقف امام مهامهم الادارية والمهنية من خلال اعطاء الفرص للطلبة من اجراء بحوثهم على تلك المؤسسات، ومردود هذا العمل يعود بالفائدة على المؤسسات والطلاب في وقت واحد.
٦. تكليف الطلبة للقيام ببحوث منفردة خارج الحرم الجامعي وفي مجالات مختلفة بغية بناء جسر يربط الجامعة بالمجتمع.
٧. إشعار رئاسة القسم بضرورة زيادة حصة هذه المادة ضمن الجدول الاسبوعي من اجل تكليف الطلبة باجراء بحوث تجريبية ايضا.

المقترحات: استكمالا للبحث الحالي يقترح الباحثون إجراء الدراسات المستقبلية التالية:

١. إجراء دراسة مشابهة تطبق في جامعات اخرى في اقليم كوردستان-العراق.

٢. إجراء دراسة مشابهة من وجهة نظر اعضاء الهيئة التدريسية.

المصادر:

- أبو شعيرة، خالد محمد (٢٠٠٩). المدخل الى علم التربية، ط ١، مكتبة المجتمع العربي، عمان-الأردن.
- الأتروشي، عماد ابراهيم حيدر (٢٠١٣). المزاج و علاقته بموقع الضبط و اتخاذ القرار لدى رؤساء الأقسام في المؤسسات الحكومية في إقليم كوردستان العراق (أطروحة دكتوراه غير منشورة)، جامعة زاخو.
- الأشرم، رضا ابراهيم محمد (٢٠٠٨): صورة الجسم و علاقتها بالتقدير الذات لذوي الإعاقة البصرية، جامعة ازقازيق، مصر(رسالة ماجستير غير المنشورة).
- جرجس، جرجس ميشال (٢٠٠٥): معجم مصطلحات التربية و التعليم، ط.١، دار النهضة العربية، بيروت.
- الخوالدة، عايد أحمد (٢٠٠٧). إدارة التجدد و الإصلاح التربوي، مشكلات الواقع و توجهات المستقبل، ط.١، دار عالم الثقافة، عمان-الأردن.
- الخولي، يمنى طريف (٢٠٠٠): فلسفة العلم في القرن العشرين، عالم المعرفة، (٢٦٤)، الكويت.
- داود،عزيز حنا وأنور حسين عبد الرحمن (١٩٩٠). مناهج البحث التربوي. ط١، العراق،بغداد، دار الحكمة.
- دورتيه، جان فرانسوا (٢٠١١): معجم العلوم الإنسانية، ترجمة: جورج كتورة، ط.٢، مجد المؤسسة الجامعية، بيروت.
- ديو بولد، فان دالين(١٩٩٦). مناهج البحث في التربية وعلم النفس، ترجمة محمد نبيل نوفل واخرون ، ط٦ ، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة.

- ربيع، هادي مشعان، واحمد، ختام إسماعيل (٢٠٠٨). القياس والتقويم في التربية والتعليم، ط١، دار الزهران، عمان:الأردن.
- زهران، حامد عبد السلام (٢٠٠٧). علم النفس الاجتماعي، القاهرة، عالم الكتب.
- سركز، العجيلي و خليل، ناجي (١٩٩٦).نظريات التعليم، ط. ٢، جامعة قازيونس، بنغازي.
- سعيد، صابر عبدالله و عبدالله، بشكوش جعفر (٢٠١٧). واقع البحث التربوي و مشكلاته من وجهة نظر التدريسيين التربويين في جامعة دهوك، 2nd international scientific conference, Zakho, April-20,2017، جامعة زاخو، ص. ٧٦.
- الشهري، ظافر بن فراج بن هزاع (٢٠١٤). تقويم التعلم الإلكتروني في التعليم العالي السعودي. العدد السادس، المجلد الثالث، ٦٣-٨٠.
- طلوعی، محمود (١٣٩٠). **فرهنط جامع سیاسی**، ضاث ضهارم، نشر علم، تهران.
- عابد، رسمي علي(٢٠٠٨). العولمة و التربية، ط. ١، دار جرير، عمان:الأردن.
- عبدالباري، فرج الله (٢٠٠٤) مناهج البحث وأداب الحوار والمناظرة، ط١، دار الافاق العربية، القاهرة.
- العكيدي، رنا كمال جياد صالح (٢٠٠٢). موقع الضبط لدى طلبة جامعة الموصل و علاقته بالقيم و مفهوم الذات، جامعة الموصل،(رسالة ماجستيرغير منشورة).
- الفتلي، حسين هاشم (٢٠٠٨) المعوقات التي تواجه الباحث في الجامعات العراقية، مجلة القادسية في الاداب والعلوم التربوية، العدد(٣-٤) مجلد(٧) ص٢٢٩ – ٢٤٢.
- المجيدل،عبدالله و شماس، سالم مستهيل (٢٠١٠) معوقات البحث العلمي في كليات التربية من وجهة نظر أعضاء الهيئة التدريسية كلية التربية بصلالة انوذجا، مجلة جامعة دمشق، العدد (١+٢) مجلد (٢٦).
- محمد، محمد جاسم (٢٠٠٤). نظريات التعلم، ط. ١، الإصدار الأول، دار الثقافة، عمان: الأردن.
- ناجي، حسين جدوع مظلوم (٢٠٠٦). فاعلية التعليم الجمعي في التفضيل المعرفي و إكتساب مهارات التدريس لدى طلبة كلية التربية –قسم التأريخ، جامعة المستنصرية، أطروحة غير منشورة.

- ویلسون، جلین(٢٠٠٠): سیکولوجیة فنون الأداب، ترجمة: شاکر عبدالحمید، عالم المعرفة، (٢٥٨)، الکویت.
- Anastasi, A. And Urbian, S. (1997). Psychological Testing, 7th ED, NJ: prentice Hall, Inc.
- Byrnes, M. A. (2008): Thinking sides: clashing views in special education, 3th ed., McGraw-Hill – Contemporary learning services.
- Celce-Murcia, M. (2001). Teaching English as a second or forcing long age, 3th ed., Heinle&Heinle, Thomson learning.
- Coon, D. (1997). Essentials of psychology, exploration and application, 7 th, Brooks/Cole pub.USA.
- Fireman, B. B. (2001). What teachers need to know about children at risk, McGraw-Hill, Higher Education.
- Friedl, A. E. and Koontz, T. Y. (2005). Teaching science to children: an inquiry approach, 6th ed., McGraw-Hill.
- Gazzaniga, M. and Heatherton, T. F. (2003). Psychological science: mind, brain and behavior, 1st ed., Norton and Company, Inc.
- Gauvin, M. (2002). Cognitive development in social and cultural context, Journal: Annual Edition, 09/10, McGraw-Hill, Higher Education, (83-86) Pp.
- bson, J.L., et al (2006). Organizations, 12th ed., McGraw-Hill/ Irwin.
- Giddenc, A., et al (2007). Introduction to sociology, 6th ed., Norton and Company, Inc.
- Harris, P. (2008). Desining and reporting experimental in psychology, 3th ed., McGraw-Hill, Higher house, GB.
- Hill, N. E. and Taylor, L. C. (2009). Parental school involvement and children's academic achievement, pragmatics and issues, Journal: Annual Edition, 09/10, McGraw-Hill, Higher Education, (47-50)Pp.
- Hornby, A. S. (2003). Oxford advanced learner's dictionary, 7th. Ed. Ed. Oxford university press.

- Hothersall, D. (2004). History of psychology, 4th ed., McGraw-Hill.
- Hoy, W. K. and Miskel, C. G. (2005). Educational administration theory: reaserch and practice, 7th ed., McGraw-Hill, Higher Education.
- Kirk, G. and Okazawa-Rey, M. (2004). Women's lives, multicultural perspective, 3th. Ed., McGraw Hill.
- Larsen, R. J. And Buss, D. M. (2005). Personality psychology: domain of knowledge about human nature, 2nd ed., McGraw-Hill.
- Leary, M. R. (2002): Making sense of self-esteem, Journal: Annual Edition, Psychology, 02/03, McGraw-Hill, Higher Education, (144-146)Pp.
- Locker, K. O. (2006). Business and administrative communication, 7th ed., McGraw Hill.
- Moore, K. D. (2001): Classroom teaching skills, 5th ed., ., McGraw-Hill.
- Munro, J. H. (2008): Educational leadership, McGraw-Hill, Higher Education.
- Myers, D. G. (2005). Social psychology, 8ed. , McGraw Hill, NY.
- Papalia, D. E., et al (2004): Human's development, 9th ed., McGraw-Hill, Higher Education.
- Parsons, M. B. and Reid, D. H. (2002): Training basic teaching to para educators of students with severe disabilities: a one-day program, educating exceptional children, Journal: Annual Edition, 02/03, McGraw-Hill, Higher Education, (149-154)Pp.
- Patterson, C. J. (2008): Child development, McGraw-Hill, Higher Education.
- Reynolds, E. (2001): Guiding young children: a problem solving approach, 3th ed., McGraw-Hill.
- Ruggiero, V. R. (2004): Beyond feelings: a guide to critical thinking, 7th ed., McGraw-Hill, Higher Education.
- Santrock, J. (2001). Psychology, 1st pub., McGraw Hill,USA.

- Spatz, C. and Kardas, E. P. (2008): Research methods in psychology: ideas, technics and reports, McGraw-Hill, Higher Education.
- Steven, E. Jr., et al (2002): Justice, ideology, education: an introduction to the social foundations of education, 4th ed., McGraw-Hill.
- Walker, L. A. (2009): We age, a practical guidance to better health, aging, Journal: Annual Edition, 08/09, McGraw-Hill, Higher Education, (35-37)Pp.
- Wallinger, L. M. and Reutershan, D. H. (2002): Teaching in changing times: the courage to lead, McGraw-Hill, Higher Education.
- Watras, J. (2007): was fundamental education another form of colonialism? , International review of education, v. 53, no. 1, pp. 55-72.

الملحق (١)

اسماء المحكمين الذين تم الاستعانة بخبراتهم في صدق المقياس

ت	الاسم الثلاثي	اللقب العلمي	مكان العمل	الاختصاص
١	د. ستار جبار حاجي	أ. مساعد	جامعة زاخو/ فاكولتي التربية	طرائق التدريس/تأريخ
٢	م. د. أزهار علي حسين	مدرس	جامعة زاخو/ فاكولتي التربية	طرائق التدريس/الرياضيات
٣	م. د. خلود بشير عبدالأحد	مدرس	جامعة زاخو/ ف. التربية	علم النفس التربوي
٤	م. بيوار طه شكري	مدرس	جامعة زاخو/ ف. التربية	تخطيط التربوي
٥	م. جيهان حسين عمر	مدرس	جامعة زاخو/ ف. التربية	الصحة النفسية
٦	م. م. فمان أحمد محمد	مدرس مساعد	جامعة زاخو/ ف. التربية	القياس و التقويم
٧	م. م. نزار عصمت علي	م. مساعد	جامعة زاخو/ ف. التربية	الصحة النفسية

پوختە

ئاستەنگەکانی جێبەجێکردنی تۆژینەوەی دەرچوونی قوتابیانی بەشی دەروونناسی گشتی لە روانگەی خودی قوتابیانەوە و پەیوەندی بە هەندێ گۆڕاوی دیمۆگرافی و زانستی.

ئەم تۆژینەوەیە بۆ مەبەستی زانینی ئەو ئاستەنگانەی کە لە جێبەجێکردنی تۆژینەوەی دەرچوونی قوتابیانی بەشی دەروونناسی گشتی لە روانگەی خودی قوتابیەکانەوە دینە پێش، و هەروەها زانینی پەیوەندیی بە هەندێ گۆڕاوی دیمۆگرافی و کۆمەڵایەتی و زانستی وەک رەگەز، باری ئابووری خێزانی قوتابی، ئاستی رۆشنبیری دایک و باوکیان، و گرووپی تەمەنیان، و نمرە قوتابی لە وانەکانی ڕێبازەکانی تۆژینەوە و ئاماری پەروەردەیی، و پێوان و هەڵسەنگاندنی پەروەردەیی ئەنجام دراوە. سەمپڵی تۆژینەوە گشت قوتابیانی قۆناغی چوارەمی ئەو بەشە لە فاکۆلتیی پەروەردە لە ساڵی خوێندنی (٢٠١٥-٢٠١٦) لە خۆدەگرێ کە ژمارەیان (٤٥) قوتابی کچ و کوڕە. تۆژەران بۆ ئەم مەبەستە و شرۆڤەکردنی ئەو دیاردەیە وەک ئەوەی کە لە واقیعدا هەیە سوودیان لە ڕێبازی شرۆڤەکاری شیتەڵکارییانە وەرگرتووە، و پێوەرێکیان داناوە کە لە (٣٣) بڕگە پێکهاتووە، کە (٦) بواری جیاواز لە خۆی دەگرێ و گۆڕاوەکانیشی سێیانین. دوای پشتڕاستبوون لە راستی و نەگۆڕی ئەو پێوەرە، و جێبەجێکردنی بەسەر سەمپڵی سەرەکیی تۆژینەوە و کۆکردنەوە و چارەسەری ئاماری داتاکان بە ڕێگەی کەرەستەی گۆنجاوی ئاماری، ئەنجامەکانی خوارەوە دەرکەوتن:

١-بە شێوەیەکی گشتی قوتابیان هیچ کۆسپ و ئاستەنگێکیان لەبەردەم نەبووە بۆ جێبەجێکردنی تۆژینەوەی دەرچوونیان.

٢-نەبوونی جیاوازییەکی بەواتای ئاماری لە ئاستی (٠,٠٥) لە لای کەسانی سەمپڵی تۆژینەوە لە ڕووی ئاستەنگەکانی جێبەجێکردن و تەواوکردنی تۆژینەوەی دەرچوون لای قوتابیان بە پێی گۆڕاوەکانی:

ڕەگەز، باری ئابووری، ئاستی ڕەوشنبیری دایک و باب، و گرووپی تەمەنیان.

٣-بوونی پەیوەندییەکی دوولایەنەی پێچەوانەی لاواز لە نێوان ئاستەنگەکانی تەواوکردنی تۆژینەوەی دەرچوون و نمرەی قوتابیان لە بابەتەکانی خوێندنی گرێدراو بە تۆژینەوە کە بریتین لە ڕێبازەکانی تۆژینەوە و ئاماری پەروەردەیی، و پێوان و هەڵسەنگاندنی پەروەردەیی، دەرکەوت.

و لە ژێر سێبەری ئەنجامەکانی تۆژینەوە، تۆژەران ئەو ئەنجامانەیان دیاریکرد: بوونی پەیوەندییەکی هاریکاریانە و زانستیانە لە نێوان ستافی وانەگوتنەوە و قوتابیان، بە جۆرێک کە هەستیان بە ئاستەنگەکانی بەرهەمهێنانی تۆژینەوەی دەرچوونیان نەکردووە، و مامۆستایان گشت ئاسانکاریی پێویستیان بۆ قوتابیان کردووە بۆ ئەم مەبەستە، و تۆژەران کۆمەڵێک ڕاسپاردە و پێشنیاریان هەبوو و بە تایبەت ئەنجامدانی تۆژینەوەی هاوشێوە لەو بوارە و لە بەشە زانستییەکانیتر بۆ ساڵانی داهاتوو.

هەولێر کتێب

Difficulties of the achievement of graduation research project from the viewpoint of psychology department's students and its relationship with some demographic and scientific variables

The search aims to identify difficulties of the achievement of graduation research project from the viewpoint of psychology department's students and its relationship with some demographic and scientific variables as (Gender, family's economic status, parent's cultural level and age), and students mark in their following scientific subjects: research methods, educational statistics and educational measurement and evaluation. The sample of research consisted of (45) students selected in wholly from psychology's department 4th stage from education faculty in Zakho university in the academic year of (2015-2016). For this purpose researchers prepared a scale, consisting of (33) items, in 6 aspects and was finalized with each item offering three alternative answers. Where after extracting psychometric properties, and distributing it among the sample, and collecting data, for the purpose of processing them, with appropriated statistical methods. The research comes to the following results:

1- Students didn't confront any kind of difficulties during achievement their final researches, in general.

2- Students didn't confront any kind of difficulties during achievement their final researches, according to these variables: (Gender, family's economic status, parent's cultural level and age).

3- A mutual but weak relationship between the achievements of final research among sample's students with their marks in scientific subjects: research methods, educational statistics and educational measurement and evaluation.

In the light of these research results, the researcher makes several conclusions, as teaching stuff have a deep and near closeness with students, and give many kind of facilitates, students feel no difficulties to achieve their final researches. Researchers also provide a set of suggestions and recommendations for future studies in this sphere and other departments in next years.

Keywords: difficulties, research, achievement, demographic variables.

هەوالنامەی کێبڕ